

Міністерство освіти і науки України
Тернопільський національний економічний університет

**СТАЛИЙ РОЗВИТОК УКРАЇНИ В
КОНТЕКСТІ ФОРМУВАННЯ НОВОГО
СВІТОВОГО ЕКОНОМІЧНОГО І
ФІНАНСОВОГО ПОРЯДКУ**

Монографія

*За науковою редакцією
докторів економічних наук, професорів,
Заслужених діячів науки і техніки України
А. І. Крисоватого і Є. В. Савельєва*

Тернопіль
ТНЕУ
2019

УДК 339:338.2

Авторський колектив

Крисоватий А.І. (наукове редагування, передмова, розділи 2, 6, 8, 9),
Савельєв Є.В. (наукове редагування, передмова, розділи 1, 4, 7, 8),
Войцещук А.Д. (розділ 9), *Живко М.А.* (розділ 3), *Зварич Р.Є.* (розділ 2),
Іващук І.О. (розділ 9), *Козюк В.В.* (розділ 4), *Колінець Л.Б.* (розділ 6),
Куриляк В.Є. (розділи 3, 10), **Куриляк Є.Ю.** (розділ 5), *Куриляк М.Ю.*
(розділ 4), *Лизун М.В.* (розділ 7), *Ліфанова М.І.* (розділ 10), *Ліщинський І.О.*
(розділ 1), *Монастирський Г. Л.* (розділ 3), *Романюта Е.Е.* (розділ 8),
Сохацька О. М. (розділ 5).

Рецензенти:

Мельник Т. М. докт. екон. наук, проф., завідувач кафедри міжнародної економіки Київського національного торговельно-економічного університету

Мокій А. І. докт. екон. наук, проф., провідний науковий співробітник відділу регіональної економічної політики ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долишнього НАН України

Орловська Ю. В. докт. екон. наук, проф., завідувач кафедри міжнародної економіки ДВНЗ «Придніпровська державна академія будівництва та архітектури»

Рекомендовано до друку Вченою радою

Тернопільського національного економічного університету

(протокол № 10 від 26 червня 2019 р.)

Сталий розвиток України в контексті формування нового світового економічного і фінансового порядку: моногр. / за наук. ред. проф. А. І. Крисоватого та проф. Є. В. Савельєва. – Тернопіль : Осадца Ю.В., 2019. – 484 с.

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА (Андрій КРИСОВАТИЙ, Євген САВЕЛЬЄВ).....6

ЧАСТИНА 1. КОНТУРИ НОВОГО СВІТОВОГО ЕКОНОМІЧНОГО ПОРЯДКУ 10

Розділ 1. ПРОСТОРОВІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ В КОНТЕКСТІ ГЛОКАЛІЗАЦІЇ (Євген САВЕЛЬЄВ, Ігор ЛЩИНСЬКИЙ).....11

1.1. Концептуальні засади глокалізації..... 11

1.2. Альтернативні візії глобально-локальної взаємодії.....28

1.3. Роль агломерацій як осередків глокальності 36

Розділ 2. АЛЬТЕРГЛОБАЛІЗАЦІЯ У СВІТОВІЙ ЕКОНОМІЦІ (Андрій КРИСОВАТИЙ, Роман ЗВАРИЧ) 47

2.1. Альтерглобалізація як альтернатива посткризового розвитку світової економіки 47

2.2. Альтерглобальні детермінанти глобального розвитку 57

2.3. Альтерглобальні контенти розвитку економіки України..... 66

Розділ 3. НОВА ЕКОНОМІКА В ЄВРОПЕЙСЬКИХ ЦИВІЛІЗАЦІЙНО-ІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСАХ (Віталіна КУРИЛЯК, Григорій МОНАСТИРСЬКИЙ, Максим ЖИВКО)...75

3.1. Теоретико-концептуальна платформа сутності нової економіки та теорій щодо її розвитку..... 75

3.2. Кроскультурний потенціал цивілізаційно-інтеграційних процесів як підґрунтя економічного розвитку.....90

3.3. Аналіз глобальних показників ефективності розвитку нової економіки та ментальних характеристик європейських цивілізаційно-інтеграційних процесів 100

Розділ 4. ЄВРОПА РЕГІОНІВ ЯК ОРІЄНТИР ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИХ РЕФОРМ В УКРАЇНІ (Віктор КОЗЮК, Євген САВЕЛЬЄВ, Максим КУРИЛЯК) 122

4.1 Теоретичні узагальнення регіонального розвитку щодо трансформації світової економіки..... 122

4   **СТАЛИЙ РОЗВИТОК УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ФОРМУВАННЯ
НОВОГО СВІТОВОГО ЕКОНОМІЧНОГО І ФІНАНСОВОГО ПОРЯДКУ**

4.2. Європа регіонів в системі факторів поглиблення
європейської єдності..... 140

4.3. Розвиток євроінтеграційних напрямів регіональної політики
України..... 160

**Розділ 5. КЛАСТЕРНІ ФОРМИ ОРГАНІЗАЦІЇ
ВИРОБНИЦТВА У СВІТОВІЙ ЕКОНОМІЦІ (Олена
СОХАЦЬКА, Євгеній КУРИЛЯК) 176**

5.1. Формування кластерної політики розвинутих країн та в
Україні..... 176

5.2. Глобальні тенденції використання кластерних форм..... 188

5.3. Напрями підвищення ролі кластерних форм при переході
України до нової економіки..... 198

**ЧАСТИНА 2. СТАНОВЛЕННЯ НОВОГО ПОРЯДКУ В
СИСТЕМІ СВІТОВИХ ФІНАНСОВИХ ВІДНОСИН..... 215**

**Розділ 6. СТАНОВЛЕННЯ НОВОГО СВІТОВОГО
ФІНАНСОВОГО ПОРЯДКУ ЯК ОСНОВА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
ПРОЦЕСІВ ЕКОНОМІЧНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ (Андрій
КРИСОВАТИЙ, Леся КОЛІНЕЦЬ) 216**

6.1. Концептуалізація світового фінансового порядку 216

6.2. Інституційні основи нового світового фінансового порядку... 229

6.3. Альтернативні сценарії становлення нового світового
фінансового порядку 246

**Розділ 7. РЕГІОНАЛЬНА ВАЛЮТНА ІНТЕГРАЦІЯ В
УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЇ ГЕОМОНЕТАРНОГО
ПРОСТОРУ (Євген САВЕЛЬЄВ, Марія ЛИЗУН) 260**

7.1. Теоретичний дискурс щодо регіональної валютної
інтеграції 260

7.2. Інтеграція України у європейський валютний простір 270

7.3. Стратегічні орієнтири розвитку регіональної валютної
інтеграції 284

**Розділ 8. МІЖНАРОДНА КОНКУРЕНЦІЯ ПОДАТКОВИХ
СИСТЕМ ТА ПОЛІТИКА ОПОДАТКУВАННЯ УКРАЇНИ**

(Андрій КРИСОВАТИЙ, Євген САВЕЛЬЄВ, Едуард РОМАНЮТА).....	302
8.1. Форми міжнародної конкуренції податкових систем.....	302
8.2. Розвиток міжнародної конкуренції податкових систем: глобальний вимір	320
8.3. Податкова діалектика євроінтеграційного розвитку України .	335
Розділ 9. ПАРАДИГМА ЗБАЛАНСУВАННЯ МИТНОГО ПРОСТОРУ (Андрій КРИСОВАТИЙ, Ірина ІВАЩУК, Андрій ВОЙЦЕЩУК).....	356
Розділ 10. МІЖНАРОДНІ ФІНАНСОВІ ЦЕНТРИ У ГЛОБАЛЬНІЙ ЕКОНОМІЦІ (Віталіна КУРИЛЯК, Мар'яна ЛІФАНОВА).....	401
10.1. Роль міжнародних фінансових центрів у розвитку світової економіки	401
10.2. Формування нових міжнародних фінансових центрів	410
10.3. Інтеграція фінансового сектору України в систему послуг міжнародних фінансових центрів	425
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	442
Колектив авторів	483

ПЕРЕДМОВА

Світовий порядок – поняття, яким виражається об’єктивна потреба людства у виробітку умов і правил співіснування як *homo sapiens*. Протягом століть людство виробляло певні норми, дотримання яких дозволяло взаємодіяти різним етносам, користуватися певними природними благами і територіальними просторами. У давнину значною мірою їх вдавалося дотримуватися завдяки консенсусу, який попри періодичні порушення, дозволяв зрештою поступово розширювати рамки світового порядку і механізми його дотримання.

Оцінюючи світовий порядок сучасності, можна стверджувати, що у багатьох сферах людство виробило правила, які формують нову цивілізацію. Беззаперечно до них треба віднести систему дотримання прав людини і поступовий розвиток громадянського суспільства. Хоча це не означає, що у кожному разі вдається забезпечувати цей процес без вмовляння, використання різного роду санкцій.

У формуванні нового світового порядку лідерство беззаперечно належить США і Європейському Союзу. Уявляється, що ми вправі говорити про нові західні цінності, які кладуться у новий світовий порядок, який нині формується. За Генрі Кісінджером хочеться навести висловлювання президента США Гаррі С. Трумена. На питання, якими досягненнями свого президенства він може найбільше пишатися, Трумен відповів: «Тим, що ми цілком і повністю розгромили наших ворогів, а потім повернули їх назад в співтовариство націй. Мені приємно думати, що тільки Америці вдалося щось подібне»¹. Дійсно, до цього переможці завершували війну підпорядкуванням переможених, звертаючи їх у рабство або надаючи статус колоніальної держави. Західна цивілізація сьогодення сприяла Німеччині розвинути до рівня світового лідера, у якій недопустимою є філософія нацизму.

На Європейському континенті завдяки створенню Європейського Союзу сформувалися європейські цінності. До них варто насамперед

---

¹ Kissinger H. World order. URL: <https://www.litres.ru/genri-kissindzher/mirovoy-poryadok/chitat-onlayn/>

віднести європейську (саме європейську) інтеграцію; європейське громадянство; вільний рух робочої сили, капіталу, товарів і послуг; субсидіарність; політику згуртування (cohesion).

Творчий колектив Тернопільського національного економічного університету багато років досліджує проблематику нового світового порядку у сфері економіки і фінансів. Результатом цим досліджень стала монографія «Новий світовий порядок та глобальні виклики для України»², яка була видана у 2014 році. Дослідження цього наукового напрямку були продовжені у докторських³ і кандидатських⁴ дисертаціях, які виконанні за науковим керівництвом і науковою консультацією докторів економічних наук, професорів В. Козюка, В. Куриляк, Є. Савельєва та О. Сохацької.

Пошук нових форм світового порядку активно здійснюється у сфері економіки і фінансів. Об'єктивно ця увага науковців до фінансово-економічного аспекту пояснюється глобалізацією, наслідком якої є трансформація світової економіки у напрямі створення єдиного господарського комплексу. Орієнтиром цього процесу є цілі сталого розвитку (відомі також як Глобальні цілі), які ухвалені на саміті ООН зі сталого розвитку у контексті продовження цілей тисячоліття, термін яких закінчився у 2015 році.

Варто зазначити, що новий світовий економічний і фінансований порядок є продовженням ліберального періоду (1815-1914), який зніціювався Великою Британією з ідеєю свободи торгівлі. Період

---

² Новий світовий економічний порядок та глобальні виклики для України: Моногр. [В Козюк, А. Крисоватий, Є. Савельєв]; за наук. ред проф. А. Крисоватого і Є. Савельєва. Тернопіль: ТНЕУ, 2014. 504 с.

³ Войцешук А. Д. Ризикоорієнтована парадигма збалансування митного простору України в глобальному середовищі. Тернопіль: ТНЕУ, 2019; Зварич Р. Є. Економічні імперативи процесів альтерглобалізації. Тернопіль: ТНЕУ, 2018; Лизун М. В. Регіональна валютна інтеграція в глобалізованому світі. Тернопіль: ТНЕУ, 2018; Колінець Л. Б. Антикризові механізми нового світового фінансового порядку. Тернопіль: ТНЕУ, 2018.

⁴ Дарвіду К. Розвиток міжнародного туризму Греції. Тернопіль: ТНЕУ, 2016; Живко М. А. Нова економіка у розвитку потенціалу європейських цивілізаційно-інтеграційних процесів. Тернопіль: ТНЕУ, 2019; Куриляк Є. Ю. Кластерні форми організації виробництва у глобальній економіці. Тернопіль: ТНЕУ, 2015; Куриляк М. Ю. Європа регіонів в контексті євроінтеграційних реформ в Україні. Тернопіль: ТНЕУ, 2018; Ліфанова М.І. Трансформація міжнародних фінансових центрів у глобальній економіці. Тернопіль. ТНЕУ, 2019; Пижик О. А. Гармонізація системи технічного регулювання в процесі реалізації економічної політики євроінтеграції. Тернопіль: ТНЕУ, 2019; Романюта Е. Е. Міжнародна конкуренція податкових систем та політика оподаткування України в контексті євроінтеграції. Тернопіль: ТНЕУ, 2017.

існування Радянського Союзу для світового економічного порядку був більше дезінтеграційним, ніж інтеграційним. Однак світовому співтовариству вдалося створити нову інфраструктуру світової економіки під егідою ООН. Зокрема, VI спеціальна сесія Генеральної асамблеї ООН прийняла Декларацію про встановлення нового міжнародного економічного порядку від 1 травня 1974 року. Зокрема, у цьому документі зазначалося, що новий світовий економічний порядок має будуватися на справедливості, суверенній рівності, взаємозалежності, спільності інтересів і співробітництві всіх держав та має усунути нерівність, ліквідувати розрив між розвинутими країнами і країнами, що розвиваються.

Справді протягом другої половини ХХ столітті бракувало конкретних кроків, щоб окремі рішення ООН трансформувалися в універсальну глобальну угоду членів ООН. Втім, потреба у такому є досить актуальною, особливо в аспектах відкритості комерційної діяльності. Римський клуб ініціює створення Організації світової торгівлі і розвитку на базі ЮНКТАД, Світове Агенство мінеральних ресурсів, Міжнародне відомство по транснаціональним корпораціям і прийняття кодексу ТНК. Вартує бути взятим до уваги й пропозиція Римського клубу щодо створення спільного управління Загальним надбанням людства – експлуатацією Світового океану, космічного простору, атмосфери, а у подальшому, імовірно, і використанням новітніх здобутків науки і техніки.

Формування нового світового економічного порядку потребує здійснення багатьох радикальних реформ, які не можна реалізувати без серйозного наукового обґрунтування. Хоча б ідеї Римського клубу щодо перерозподілу ресурсів між країнами з метою зменшення розриву в рівнях розвитку за рахунок введення міжнародних податків; передачі країнам, що розвиваються на пільгових умовах технології та управлінського досвіду; регулювання світового ринку і поліпшення умов торгівлі.; полегшення доступу товарів країн, що розвиваються на ринки розвинених держав.

Отже, глобалізація і науково-технічний прогрес ставлять на порядок денний нові проблеми фундаментального характеру з огляду

на здійснення бізнесової діяльності та міжнародних економічних відносин. Сфера підприємництва розширює залучення навколишнього середовища на космічний і поза космічний простори. Концепція «спільної спадщини людства» не здається вже суто філософськими вправами, а стає підґрунтям прикладної економіки.

Нинішня монографія об'єднала науковців, які багато років спільно досліджували, дискутували, представляли свої розробки на наукових форумах, у колах політиків і практиків. Їх об'єднала проблематика нового економічного і фінансового порядку. Сподіваємося, що монографія внесе певний вклад у розв'язання глобальної проблеми формування нового економічного і фінансового порядку.

ЧАСТИНА 1.

КОНТУРИ НОВОГО СВІТОВОГО ЕКОНОМІЧНОГО ПОРЯДКУ

РОЗДІЛ 1 ПРОСТОРОВІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ В КОНТЕКСТІ ГЛОКАЛІЗАЦІЇ

1.1. Концептуальні засади глокалізації

Економічні та політичні події останнього десятиліття ознаменували певний реванш дезінтеграційних процесів в глобальному суспільстві та зумовили підвищення актуальності глокалізаційних та фрагмеграційних дискурсів. Повернення до практики торговельного та інвестиційного протекціонізму провідних держав світу, прихід до влади численних ультраправих політичних сил, загострення воєнних конфліктів, сепаратистських рухів, випадків тероризму – ці та інші фактори викликають певний песимізм серед дослідників та посилюють сучасний різновид «агорофобії» та «повернення до історії» серед практиків. Проте глобальний «простір потоків» все ж залишається об'єктивною реальністю, що пронизує локальний «простір місць», трансформуючи його і трансформуючись при цьому сам.

Семантично термін «глокалізація» (англ. «*glocalization*») є гібридом двох слів: «глобалізація» та «локалізація» і в широкому розумінні позначає «... прояв тенденцій до універсалізації та партикуляризації сучасних соціальних, політичних та економічних систем»⁵.

Незважаючи на нетривалу історію використання, терміни «глокальний» та «глокалізація» стали масовими у сучасній науковій літературі⁶. Побіжний огляд наукових публікацій дозволяє виділити наступні сфери найчастішого їх використання: міжнародний маркетинг, соціальна географія, урбаністичні науки, методи дослідження, споживча культура, популярна музика та музична культура, освіта, соціальна робота, лінгвістика та переклад, соціологія

⁵ 'Glocalization', *Encyclopedia Britannica*, accessed 5 August 2018, <https://www.britannica.com/topic/glocalization>.

⁶ У дослідженні В. Роудометофа щодо частоти використання термінів «глокальний» / «глокалізація» у наукометричних базах даних наводяться 511 джерел протягом 1996–2003 рр. та понад 3000 джерел протягом 2004–2014 рр. (Див.: Victor Roudometof, 'The Glocal and Global Studies', *Globalizations* 12, no. 5 (3 September 2015): 774–87, p.5, <https://doi.org/10.1080/14747731.2015.1016293>).

спорту, культурологічні дослідження гібридизації та креолізації, соціальні рухи, мистецтво, релігія, масові комунікації, захист навколишнього середовища, громадське здоров'я, кримінологія, протидія тероризму тощо.

Однією із причин популярності теорії глокалізації є її різкий контраст із теорією модернізації за В. Ростоу⁷, що протягом десятиліть домінувала у соціальних науках і передбачала неминучість наслідування усіма цивілізаціями етапів поступу, через які пройшла західна цивілізація. Ідея глокалізації заперечувала уявлення про те, що весь світ із плином часу безваріантно стане більш демократичним, більш капіталістичним, більш орієнтованим на споживання і т. д.

Однак варто зауважити, що етимологія терміна «глокалізація» до кінця не з'ясована. Згідно «Оксфордського словника нових слів» від 1991 р. концепція «глокалізації» походить від японського принципу «дочакука» (япон. «土着化» – «робити щось по своєму»), що першопочатково використовувався в сільському господарстві для підкреслення необхідності адаптації фермерських технологій до локальних умов^{8,9}. У той же час в самій Японії словосполучення «глобальна локалізація» частіше асоціюється із головним виконавчим директором *Sony Corporation* А. Моріта, котрий використовував цей вираз в корпоративній рекламній та брендинговій стратегіях протягом 1980-х та 1990-х рр.¹⁰

Пошук у наукометричних базах даних за період 1966-1987 рр. проведений В. Роудометовом виявив 11 потенційних згадок слова «глокальний» (із них лише дві були в наукових журнальних статтях), які, однак, не підтвердились при безпосередньому перегляді джерел¹¹. Відсутність вживань слова «глокальний» у літературі 1980-х рр. ставить під сумнів припущення як про японське походження терміна,

---

⁷ Walt Whitman Rostow, *The Stages of Economic Growth: A Non-Communist Manifesto* (Cambridge university press, 1990).

⁸ Проте В. Роудометов, який проводив аналіз історії вживання терміну «глокальний», не знайшов випадків асоціації «дочакука» із «глокалізацією» в наукових працях до 1991 р. і робить припущення, що саме С. Таллок укладач «Оксфордського словника нових слів» вперше серед авторитетних джерел провів згадану паралель (Roudometof, 'The Glocal and Global Studies', p. 2).

⁹ S. Tullock, ed., 'Glocalization', *Oxford Dictionary of New Words* (Oxford: Oxford University Press, 1991), <https://www.britannica.com/topic/glocalization>.

¹⁰ David W. Edgington and Roger Hayter, "Glocalization" and Regional Headquarters: Japanese Electronics Firms in the ASEAN Region', *Annals of the Association of American Geographers* 103, no. 3 (2013): 647–68.

¹¹ Roudometof, 'The Glocal and Global Studies'.

так і про його зародження в бізнес-середовищі для деномінації типу маркетингової стратегії – а ці твердження сьогодні вважається чи не канонічними в більшості дискусій по тематиці глокалізації (для прикладу, саме так зазначено в україномовній Вікіпедії за станом на 06.08.2018 р.¹²).

Перша достовірно підтверджена згадка терміна «глокальний» зафіксована в промові М. Ланге під час виставки в м. Бонн (Німеччина) у травні 1990-го р. для характеристики експонату Г. Бенкінга під назвою «Чорна скринька природи: кубик Рубіка екології»¹³. Автор експонату мав за мету продемонструвати необхідність формування зв'язків між мікро-, мезо- та макрорівнями екологічних досліджень та ініціатив – зазначена багаторівневість власне і була охарактеризована епітетом «глокальний».

Однак широкому обігу неологізм «глокалізація» завдячує Р. Робертсону (особливо праці: «Глокалізація: часопростір і гомогенність-гетерогенність»¹⁴), який ввів термін у дискурс соціальних наук як засіб усунення розбіжностей між глобальним і локальним вимірами. Локально-глобальна проблематика добре висвітлена в трилогії М. Кастельса¹⁵, присвяченій формуванню «мережевого суспільства» (англ. «*network society*») – сукупності учасників пов'язаних між собою через засоби інформаційних та комп'ютерних технологій у спільноти, що не вимагають фізичної взаємоприсутності. Такі мережі формують т. зв. «простір потоків» (англ. «*space of flows*»), які трансформують урбаністичний контекст земної кулі. Проте «простір потоків» не витісняє традиційний географічний простір, а радше змінює його функціональну та соціальну динаміку. Незважаючи на те, що «простір потоків» є новою територіальною моделлю світоустрою, учасники суспільства функціонують в географічних локаціях, тобто в місцях конденсації історії, культури та інших сутностей (т. зв. «простір місць» – англ. «*space of places*»), що, на думку М. Кастельса приводить до різкого

¹² 'Глокалізація', *Вікіпедія*, 21 September 2017, <https://uk.wikipedia.org/w/index.php?title=%D0%93%D0%BB%D0%BE%D0%BA%D0%B0%D0%BB%D1%96%D0%B7%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F&oldid=21133584>.

¹³ C. Francois, ed., *International Encyclopedia of Systems and Cybernetics* (Munich: K. G. Saur, 1997).

¹⁴ Roland Robertson, 'Globalization: Time-Space and Homogeneity-Heterogeneity', in *Global Modernities*, ed. Roland Robertson, M. Featherstone, and S. Lash (London: Sage, 1995), 25–54.

¹⁵ Manuel Castells, *The Information Age: Economy, Society and Culture*, vol. 3 (Oxford: Basil Blackwell, 1996).

протиставлення між глобальним «простором потоків» та локальним «простором місць»¹⁶.

У розумінні ж Р. Робертсона глокалізація повинна стати своєрідною сполучною ланкою між «простором потоків» та «простором місць» глобалізації, деномінуючи саме другий географічний вимір. На думку Х. Хондкера, у такому трактуванні глокалізація, за великим рахунком, є концептуально-ускладненою версією глобалізації^{17 18}. Аналогічної позиції притримується як сам Р. Робертсон¹⁹, так і прихильники ідей Б. Тернера щодо «анклавної спільноти» (англ. «*enclave society*»), які припускають, що глобалізація передбачає не тільки виникнення нових моделей чи учасників інтеграції, але і систематичну фрагментацію існуючих одиниць, а також формування нових учасників та їх об'єднань, для яких існують можливості спілкування та мобільності в обхід новостворених бар'єрів²⁰. А отже, глобалізація не веде до створення нової сингулярності, а генерує натомість множинну фрагментацію, яка і є глокалізацією²¹.

Запропонований Р. Робертсоном підхід, який можна охарактеризувати виразом «глобалізація як глокалізація», пропонує центральне мета-теоретичне трактування концепції «глокалізації» через постулати монізму – уявлення, згідно якого різні типи субстанції (у нашому випадку: «локальне» і «глокальне») врешті зводяться до одного джерела (у нашому випадку: «глобальне»). Згідно

---

¹⁶ Англomовні терміни «*space of flows*» та «*space of places*» важко повною мірою адаптувати до стилістики української мови.

¹⁷ На думку Х. Хондкера основними принципами глокалізації є: 1). Різноманіття – суть соціального життя; 2). Не всі відмінності стираються; 3). Історія та культура діють автономно, генеруючи відчуття унікальності досвіду груп (чи культури, суспільства, нації); 4). Глокалізація усуває страх, що глобалізація поступово зітре відмінності між зазначеними групами; 5). Глокалізація не є гарантією світу, вільного від конфліктів, але пропонує історично обґрунтованіший і прагматичніший світогляд (Habibul Naque Khondker, 'Globalisation to Glocalisation: A Conceptual Exploration', *Intellectual Discourse* 13, no. 2 (28 December 2005)).

¹⁸ Khondker, 'Globalisation to Glocalisation' p.187.

¹⁹ Roland Robertson, 'Situating Glocalization: A Relatively Autobiographical Intervention', in *Global Themes and Local Variations in Organization and Management: Perspectives on Glocalization* (New York: Routledge, 2013), 41–52; Roland Robertson and Kathleen E. White, 'What Is Globalization?', in *The Blackwell Companion to Globalization*, ed. G. Ritzer (Oxford: Basil Blackwell, 2007), 54–66.

²⁰ Bryan Turner, 'The Enclave Society: Towards a Sociology of Immobility', *European Journal of Social Theory* 10, no. 2 (1 January 2007): 287–304, <https://doi.org/10.1177/1368431007077807>.

²¹ Manfred B. Steger, 'It's About Globalization, After All: Four Framings of Global Studies. A Response to Jan Nederveen Pieterse's "What Is Global Studies?"', *Globalizations* 10, no. 6 (2013), p. 775–776.

Р. Робертсона²² «глобальне» детермінує «локальне» і є конкретною формою прояву останнього, тоді як «локальне» не може існувати в «чистому» вигляді за межами «глобального»; глобалізація спричиняє партикуляризацію універсалізму і універсалізацію партикуляризму.

Проте С. Радхакрішнан відмічала, що підхід Р. Робертсона має сенс лише у випадку, якщо часовий вимір є безкінечним (тобто $t=\infty$, де t – час) чи відсутнім, тоді як короткотерміновій перспективі чи мезотемпоральному вимірі часових трансформацій від t^1 до t^2 , ідеї монізму не можуть використовуватись в повній мірі. Іншими словами, відсутня відповідь на запитання як змінюється співвідношення «глобальне» / «локальне» в рамках часових інтервалів?²³

Критики також відмічали, що умовивід Р. Робертсона не дозволяє ефективно репрезентувати роль центрів впливу (тобто одиниць влади), ефект яких стає чітко відчутним при темпоральній перспективі. Так, «локальне», зазвичай, розглядається як прерогатива комунальних чи соціальних чинників, тоді як «глобальне» є детермінантом корпоративного чи транснаціонального капіталізму²⁴. Ультра-праві та ультра-ліві політичні сили часто розглядають локально-глобальні бінарні відносини не як взаємодоповнюючі, а радше як експлуатаційно-резистентні.

На початку 2000-х рр. Дж. Ріцер сформував альтернативний підхід до трактування глокалізації, який суттєво відрізняється від уявлень Р. Робертсона про одночасність проявів гомогенності та гетерогенності процесів глобалізації²⁵. Підхід Дж. Ріцера можна назвати «глокалізація як глобалізація» (на відміну від «глобалізація як глокалізація» Р. Робертсона), а його основний постулат полягає в тому, що глокалізація є одним із двох проявів глобалізації та виражає аспект соціальної гетерогенності. Для характеристики ж другого аспекту глобалізації, який виражає тенденцію до гомогенності, дослідник пропонує застосовувати термін «гробалізація» (англ.

²² Roland Robertson, *Globalization: Social Theory and Global Culture*, vol. 16 (Sage, 1992).

²³ Smitha Radhakrishnan, 'Limiting Theory: Rethinking Approaches to Cultures of Globalization', in *The Routledge International Handbook of Globalization Studies* (Routledge, 2015), 44–60.

²⁴ Ruediger Korf, 'Local Enclosures of Globalization. The Power of Locality', *Dialectical Anthropology* 27, no. 1 (1 March 2003): 1–18, <https://doi.org/10.1023/A:1025466127833>; William H. Thornton, 'Mapping the "Glocal" Village: The Political Limits of "Glocalization"', *Continuum: Journal of Media & Cultural Studies* 14, no. 1 (2000): 79–89.

²⁵ Ritzer, 'Rethinking Globalization: Glocalization/Globalization and Something/Nothing'.

globalization), який є гібридом двох слів: «зростати» (англ. «*to grow*») та «глобалізація». За виразом Дж. Ріцера: «... глобалізація акцентує увагу на імперіалістичних амбіціях деяких держав, корпорацій, організацій і тому подібних суб'єктів, а також на їх бажанні – а точніше необхідності – втілювати себе [чи нав'язувати свою діяльність] на певній географічній території»²⁶.

Якщо використовувати інструментарій програмування, то підхід Р. Робертсона є прикладом логічної кон'юнкції (використовується оператор «AND» або $\wedge$, що має значення «істина», якщо всі операнди мають значення «істина»), тоді як підхід Дж. Ріцера використовує принцип виключної диз'юнкції (оператор «XOR» або $\oplus$, що приймає значення «істина» лише тоді коли значення «істина» має виключно один із її операндів), що можна відобразити наступним чином:

Підхід Р. Робертсона:

Глобалізація $\equiv$ Глокалізація $\ni$ гомогенне $\wedge$ гетерогенне (1.1)

Підхід Дж. Ріцера (ранній):

Глобалізація $\equiv$ Глокалізація (гетерогенне) $\oplus$ Гробалізація (гомогенне) (1.2)

Визначальним інноваційним елементом підходу Дж. Ріцера є введення до методологічного апарату концепції «нічого» (і, відповідно, «чогось»). «Ніщо» (англ. «*nothing*») розглядається як «... зазвичай централізовано ініційовану і контрольовану соціальну форму, яка порівняно позбавлена самобутнього сутнісного контенту»^{27, 28}. Онтологічно «ніщо» включає в себе такі елементи як «не-місце» (англ. «*nonplace*»), «не-предмет» (англ. «*nonthing*»), «не-особа» (англ. «*nonperson*»), не-послуга (англ. «*nonservices*»), які в сукупності із своїми альтернативами (а саме «місцем», «предметом», «особою» та «послугами») є підтипами загального континууму «щось» / «ніщо» (приклади кожного із елементів наведені в табл. 1.1).

---

²⁶ Ritzer, p.194.

²⁷ Ritzer, p.195.

²⁸ Такий підхід має мало спільного із філософськими ідеями про «ніщо», що висловлювались класиками (Парменідом, Зеноном, Г. Галілеєм, Б. Паскалем, І Кантом, Г. Гегелем, М. Гайдеггером та ін.)

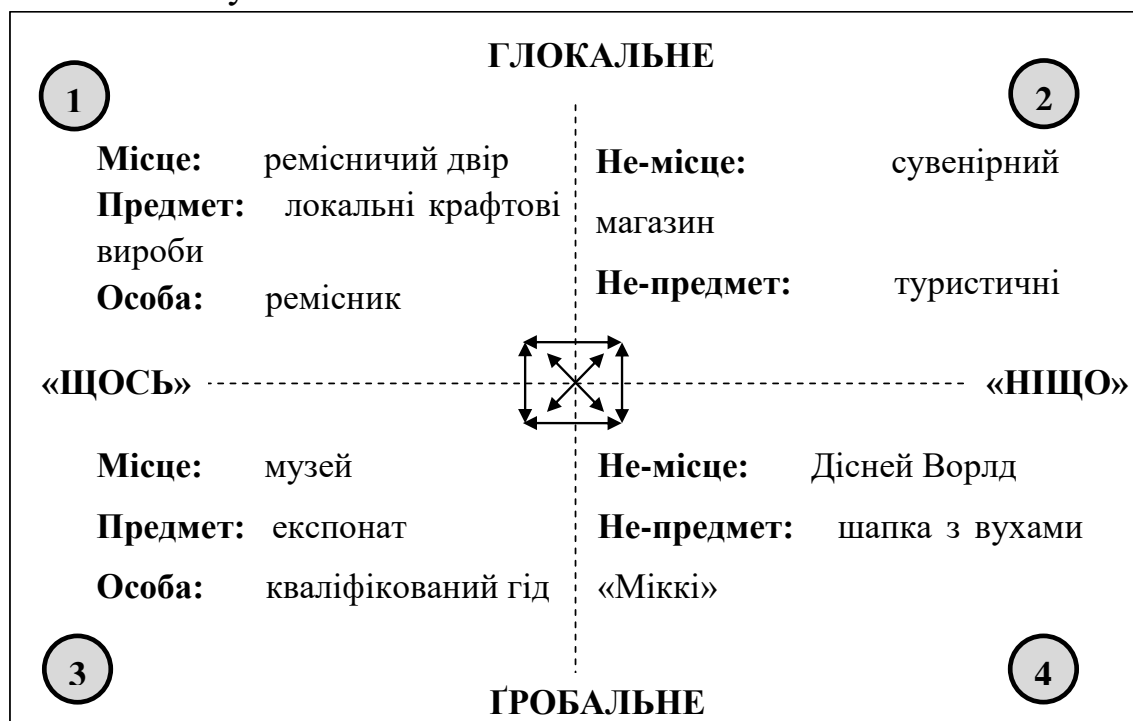
Таблиця 1.1

Основні підтипи континууму «щось» / «ніщо»

«Щось»	«Ніщо»
Місце (місцевий банк)	Не-місце (емітент кредитних карток)
Предмет (немасовий товар, персональна позика)	Не-предмет (стандартизований масовий товар, позика через кредитку)
Особа (персональний банкір)	Не-особа (купівля з допомогою телемаркетингу)
Послуга (індивідуалізована допомога)	Не-послуга (автоматизована, комутована допомога)

Джерело: за Дж. Ріцером ²⁹.

Накладаючи перпендикулярно континууми «глокальне / глобальне» та «щось / ніщо», отримуємо чотири квадранти, які відображають різні спектри прояву (т. зв. «ідеальні типи») сучасних процесів глобалізації (рис.1.1). Особливий акцент варто зробити на 1-му і 4-му квадрантах, які є центральними елементами протистояння в глобалізованому світі.

Рис. 1.1. Глобалізація в розрізі континуумів глокальне / глобальне та «щось» / «ніщо»

Джерело: за Дж. Ріцером ³⁰.

²⁹ Ritzer, 'Rethinking Globalization: Glocalization/Grobalization and Something/Nothing', p.196.

Глобалізації «нічого» знаходить свої прояви у феноменах, які відомі під колоритними назвами: вестернізація, американізація, макдональдизація, діснеїзація, кока-колонізація і т. п. Проте разом із тим, «ніщо» може виражатись і за умов глокалізації (наприклад, ребрендинг «*Coca-Cola*» до умов азійських чи арабських ринків, вишиванки «*Made in China*» тощо).

«Щось» зазвичай проявляється в контексті глокалізації (наприклад, послуги кравця, виробу ручної роботи), однак все частіше можна говорити і про його глобалізацію (продукція компаній, котрі спеціалізуються на їжі для гурманів; світові тури «*Rolling Stones*»; виставки робіт В. ван Гога; молодіжні суб-культури, які виникають як виклик поточному тренду, але з часом самі стають «мейнстримом» і т. п.).

Аспекту «економічної теорії нічого / чогось» (англ. «*economics of nothing / something*») Дж. Ріцер приділяє досить мало уваги, розглядаючи в основному контекст рівня доходів. Зокрема, дослідник приходиться до п'яти висновків:

по-перше, загалом існує обернено пропорційна залежність між рівнем доходів індивіда та часткою «нічого» в структурі його споживання (тільки особи із високим рівнем доходів можуть дозволити собі на регулярній основі користуватись послугами кравця, споживати їжу для гурманів і т. п.; бідніші ж верстви населення обмежуються їжею із «фаст-фудів» чи напівфабрикатами, одягом масових популярних брендів і т. ін.);

по-друге, існує, однак, певний поріг рівня доходів, лише вище якого «ніщо» стає доступне (найбідніші громадяни США не можуть дозволити собі регулярно відвідувати *McDonald's* чи купляти традиційні 6 бутілок *Coca-Cola*, споживаючи їжу власного приготування та купляючи одяг *second-hand*, що відображає певний реванш «чогось»);

по-третє, суспільство в цілому повинно досягнути певного рівня багатства, щоб дозволити собі «нічого» (в найбідніших державах дуже мало фаст-фуд ресторанів чи бутіків *Victoria's Secret*);

---

³⁰ Ritzer, p.197.

по-четверте, найбагатші прошарки населення таки часто споживають «ніщо», а багато не-місць, не-предметів, не-осіб та не-послуг є доволі коштовними (Дж. Ріцер до «ніщо» відносить годинники *Rolex*, кімнату в готелі *Four Seasons*, послуги офіціанта в стейкхаузі *Morton's*, які є досить дорогими);

по-п'яте, багато типів «нічого» практично не залежать від рівня доходів споживачів (користування кредитними картками *Visa* чи платіжними терміналами, ресторани фаст-фуд серед підлітків і т. п.)³¹.

Отже, на відміну від монізму Р. Робертсона, підхід Дж. Ріцера можна назвати дуалізмом. Його базові постулати були чіткіше кристалізовані у пізнішій праці Дж. Ріцера та З. Річера³², що була відповіддю на критику М. Хугенбума та співавторів³³, котрі намагались здійснити емпіричну перевірку концепції чотирьох квадрантів. Основна ідея Дж. Ріцера полягає у наступному:

1. Глобалізація за своєю суттю є комплексним процесом, що охоплює низку субпроцесів, що формують континуум, із двома крайніми точками – «глокалізацією» з одного боку та «гробалізацією» з іншого. Причому гробалізація становить загрозу для глокалізації та поступово її витісняє;

2. Принцип континууму передбачає, що будь-які явища та процеси, котрі асоціюються із глобалізацією, можна умовно розмістити на відріжку між двома зазначеними полюсами. Як глокалізація, так і гробалізація є своєрідними еталонними випадками, котрі навряд чи проявляються в чистому вигляді у реальному світі. Натомість усі вирази глобалізації повинні розглядатись як поєднання глокального та гробального елементів;

3. Локальне фактично ігнорується у такому формулюванні оскільки вважається, що воно витіснене (чи витісняється) гробальним. Коли локальне інтегрується чи поглинається глобальним, воно стає

³¹ Ritzer, p.206-207.

³² George Ritzer and Zach Richer, 'Still Enamoured of the Glocal: A Comment on "From Local to Grobal, and Back"', *Business History* 54, no. 5 (1 August 2012): 798–804, <https://doi.org/10.1080/00076791.2012.692081>.

³³ Hoogenboom, Bannink, and Trommel, 'From Local to Grobal, and Back'.

глокальним. Однак глокальне не є дійсно локальним – основна суть останнього безповоротно втрачена.

Третій елемент ідеї Дж. Ріцера є найбільш контроверсійним, адже передбачає, що в сучасному світі фактично не залишилось аспектів, котрі підпадають під дефініцію «локальний». Разом із тим в інтерпретації Дж. Ріцера чітко проявляється аспект темпоральності, оскільки соціальні зміни описуються в часових інтервалах від t^1 до t^2 , на відміну від підходу Р. Робертсона, де фактор часу або відсутній, або прямує до безкінечності. Серед обмежень підходу Дж. Ріцера можна виділити те, що позиціонування глокалізації як антиподу глобалізації обмежує можливість мультидисциплінарного застосування терміну «глокалізація»³⁴.

Окрім розглянутих двох підходів до трактування глокалізації, можна виокремити також третій, згідно якого глокалізація повинна розглядатись як аналітично автономна концепція. Твердження про аналітичну автономність запозичено із праці Дж. Александера³⁵, присвяченої аспектам культурної соціології та соціології науки³⁶. У схожій манері пропонується детермінувати чіткі межі аналітичного використання інструментів глокалізації у порівнянні із пов'язаними категоріями (локальне, глобальне).

Як уже зазначалося вище, Р. Робертсон підпорядковує глобалізацію глокалізації, тоді як Дж. Ріцер навпаки розглядає глобалізацію як вищий щабель ієрархічної піраміди у порівнянні із глокалізацією. Обидві інтерпретації приводять до того, що теоретикам складно забезпечити аналітичну автономію для категорії «глокальне». Щоб подолати зазначену дилему Р. Робертсон та К. Вайт запропонували застосовувати концепцію дифузії для пояснення механізму глокалізації. Дослідники стверджували, що «... дифузія пояснює яким чином ідеї та практики поширюються (або не поширюються) від одної локації до іншої» і загалом «... теорія

---

³⁴ Victor Roudometof, 'Theorizing Glocalization: Three Interpretations', *European Journal of Social Theory* 19, no. 3 (August 2016), p.7, <https://doi.org/10.1177/1368431015605443>.

³⁵ J. Alexander, *The Meanings of Social Life: A Cultural Sociology* (Oxford: Oxford University Press., 2003).

³⁶ Дж. Александер агітував за т. зв. «культурну автономію», тобто відокремлений розгляд ролі культури як фактору, що обумовлює соціальне життя .

дифузії ... в найбільш важливих аспектах наближається до того, що ми називаємо глокалізацією»,³⁷. Проте вважаємо, що буде контрпродуктивно обмежувати проблематику глокалізації виключно аспектами міжнародної дифузії культури.

Згідно теорії світового суспільства дифузія та інституційний ізоморфізм приводять до глобальної гомогенізації різноманітних культурних аспектів. Однак в такому випадку не існуватиме емпіричного механізму здатного охопити аспекти прояву глокалізації. Варто відмітити, що прихильники теорії світового суспільства припускають існування культурних зв'язків, через які здійснюється обмін поміж учасниками (державами, організаціями, індивідами), причому цей обмін є не лише функціональним, але й культурним. За постулатами теорії світового суспільства дифузія активізується через феномен т. зв. «теоретизації» (англ. *«theorisation»*) залучених учасників – тобто дифузія буде ефективною лише допоки учасники тісно асоціюють себе із моделлю, яку вони впроваджують. Якщо ж таке самоусвідомлення відсутнє, то процес поширення інновацій починає маскуватись під суспільну дифузію³⁸. Концептуальне розмежування суспільної дифузії та дифузії інновацій є дуже важливим, оскільки може стати хорошою відправною точкою для введення глокалізації в методологічний каркас.

У загальних рисах і Дж. Ріцер, і Р. Робертсон приймають концептуальну метафору про дифузію або «плинність» як про спосіб ілюстрації поширення глобалізаційних процесів. Деяко альтернативним варіантом візуалізації можна назвати версію Г. Терборна³⁹ про хвилеподібний характер поширення глобалізації, яку ми розглянемо детальніше. Концепція хвилі добре підходить для аналітичних розвідок в манері «глобалізація X», де в якості X, може бути певна галузь, процес, умова і т. п. (детальніше висвітлено в праці

³⁷ Robertson and White, 'What Is Globalization?', p. 62

³⁸ David Strang and John W. Meyer, 'Institutional Conditions for Diffusion', *Theory and Society* 22, no. 4 (1993): 487–511.

³⁹ Göran Therborn, 'Globalizations: Dimensions, Historical Waves, Regional Effects, Normative Governance', *International Sociology* 15, no. 2 (2000): 151–79.

М. Алброу⁴⁰. Взявши на озброєння даний підхід, можна дійти до двох висновків:

- 1). Глобалізація логічно випереджує глокалізацію;
- 2). Глобалізація деномінує лише ті випадки, коли локально підбурювана хвиля поширюється по всьому світу або у близьких масштабах – на відміну від транснаціоналізації, яка характеризує відносно невелику кількість транскордонних зв'язків.

В. Роудометоф оновив концептуальну метафору дифузії, запропонувавши використовувати метафору рефракції (в фізиці під рефракцією розуміють здатність до заломлення чи дисперсії променю світла або зміну напрямку радіо-хвилі при проходженні середовищ із різною густиною. Символізм рефракції дозволяє краще реінтерпрувати взаємозв'язки між глобалізацією та глокалізацією, зокрема: (1) розглядати глобалізацію як всеохоплюючий процес з точки зору поширення хвиль у просторі; (2) використовувати поняття «заломлення хвиль» як засобу розуміння глобально-локальної бінарності⁴¹.

Розглядаючи глобалізацію X із перспективи рефракції, можна вести мову про поширення X локаціями із різною «густиною». Тобто при цьому кожна локація повинна розглядатись окремо, враховуючи різний ступінь здатності до резистенції хвилям глобалізації. Такий підхід дозволяє виокремити два можливі наслідки процесу глобалізації. По-перше, хвилеподібні властивості можуть посилюватися чи поглинатися локальними, а потім знову відбиватися на світову арену (ми пропонуємо називати даний сценарій «ефектом дисперсії» та «ефектом затухання» відповідно). Зазначений феномен рефлексії досить точно описується в концептуальній площині теорії світового суспільства – значною мірою це саме той механізм, за допомогою якого виникає інституційний ізоморфізм. По-друге, хвиля може пройти через локальне середовище і бути заломленою ним («ефект заломлення»). Саме цей сценарій визначає фокус нашої дисертаційної роботи, адже із такої точки зору глокалізація – це

---

⁴⁰ Martin Albrow, 'Global Age', *The Wiley Blackwell Encyclopedia of Globalization*, 2012, p.88.

⁴¹ Roudometof, 'Theorizing Glocalization'.

глобалізація заломлена локальним середовищем. Такий підхід є також третім варіантом інтерпретації глокалізації, що детермінує її аналітичну автономію від процесів глобалізації. Локальне не анігілюється, не абсорбується і не знищується глобалізацією, а радше, оперуючи у симбіозі із глобальним, формує «телос», тобто кінцевий стан / результат.

Зазначений підхід дозволяє прояснити концептуальну «зону відповідальності» глобалізації / глокалізації в аспектах гомогенності та гетерогенності. За умов глокалізації глобальне та локальне формують кінцевий стан, результатом якого є гетерогенність. Сукупність кінцевих умов породжених глокалізацією (а точніше «множинними глокалізаціями») називають глокальністю (а точніше «множиною глокальностей»). Хорошими прикладами того як глобальні події сприймаються через локальні «лінзи» можуть бути: трансляція Олімпійських ігор, при яких телеоператори роблять акцент на виступах національних спортсменів (часто за рахунок менш адекватного висвітлення результатів змагань в цілому); різна реакція населення держав світу на терористичні акти в США 9/11 і т. п.

Загалом, в даній роботі ми будемо притримуватись методологічного підходу, запропонованого В. Роудометовом⁴² щодо тристороннього трактування глокального: як процесу (глокалізація), як соціальних умов (глокальність) та як ідеології світогляду чи рекомендації до практичних дій (глокалізм) (табл.1.2).

Таблиця 1.2

Три виміри трактування категорії «глокальне»

Категорія	Значення
Глокалізація	- процес глобально-локальної взаємодії
Глокальність	- кінцевий результат (певні соціальні умови), що сформувався внаслідок глокалізації
Глокалізм	- світоглядна ідеологія чи політична стратегія адаптації глобальних впливів та локального середовища

Джерело: сформовано автором

⁴² Victor Roudometof, *Glocalization: A Critical Introduction* (Routledge, 2016).

Розгляд процесів глокалізації крізь метафоричну призму рефракції дозволяє навести теоретичне підґрунтя мезо-темпоральних змін (від t^1 до t^2) без обов'язкового припущення про тотальну інтеграцію як остаточний результат (наприклад, той же «телос», у якому локальне розчиняється повністю). Локальне може змінити кінцевий результат, а отже стійкість (резистентність) до глобалізації не є теоретично марною категорією.

У вищенаведеному контексті можна також відобразити співвідношення сил між учасниками і, відповідно, розглядати локально-глобальні відносини з точки зору диференціалів впливу⁴³. Відносини впливу не можуть розглядаються як односторонні, тобто як такі, що походять лише від єдиного джерела чи розвиваються виключно в одному напрямку (від глобального до локального), а, скоріше, як здатні до заломлення або протистояння хвилі глобалізації. Іншими словами, вплив походить від і потенційно може направлятися на всіх учасників, що беруть участь у глобально-локальних взаємодіях. Теоретичним апріорі є те, що вплив (влада) не обов'язково стосується єдиного носія. Зокрема, враховуючи специфіку нашого дослідження, варто виділити три основні «вектори» прояву впливу:

1. Здатність локального послідовно та стабільно «запускати хвилю» по світовій арені, а також потенціал певного центру економічного, політичного, культурного впливу до виконання критично важливих ролей в конфігурації учасників. У. Бек описував такий сценарій як «локальне, що глобалізує себе зсередини»⁴⁴, однак це твердження справедливе лише якщо не брати до уваги взаємодію із іншими локаціями. У планетарних масштабах Захід протягом багатьох століть виконував роль історичного «глобалізуючого якоря», однак XXI століття стало часовою платформою, у якій реконфігурації глобального балансу центрів впливу все більше тяжіє до міжцивілізаційного характеру *a la* С. Хантінгтон⁴⁵ (із значним

---

⁴³ В англійській літературі для деномінації відносин перерозподілу впливу використовується термін «*power relations*» (дослівно «відносини влади»).

⁴⁴ Ulrich Beck, *What Is Globalization?* (London: Polity, 2000).

⁴⁵ Samuel P. Huntington, 'The Clash of Civilizations?', *Foreign Affairs*, 1993, 22–49.

посиленням ролей китайської, арабської та ортодоксальної цивілізацій);

2. Здатність локального до резистенції небажаним⁴⁶ хвилям глобалізації (т. зв. «густина»). На світовій арені екстремальними прикладами такого опору, можна назвати Північну Корею, однак переважно мова йде не про такі крайні випадки. Важливим моментом «густини», чи то економічної, чи культурної, інституційної, військової, є те, що локація (в т. ч. нація, релігія і т. п.) має можливість селективного прийняття глобальних впливів. Враховуючи цей факт, кінцеві результати глобально-локальної взаємодії можуть бути структурованими також за принципами алломорфізму (але не поліморфізму), а не виключно ізоморфізму як припускали адепти теорії світового суспільства;

3. Здатність локального модифікувати та заломлювати хвилі глобалізації, що проходять крізь нього. Глокальність приводить до створення та розповсюдження гібридності, культурного плюралізму, етнічної та релігійної гетерогенності в повсякденному житті. У постколоніальній теорії та спеціалізованих культурологічних дослідженнях в якості близького аналогу до «глокальності» використовувались терміни: гібридність, креолізація, синкретизм та метисація⁴⁷ (див., наприклад: ⁴⁸. Не можна заперечити, що ця глокальна гібридність є, мабуть, найважливішим видимим наслідком процесу посилення соціальної рефракції, що спостерігається в XXI столітті ⁴⁹.

В якості четвертого сценарію можна виділити ще один новий економічний та культурний феномен, який отримав назву «лобалізація»⁵⁰ і ознаменовує певний тип «реваншу» локального над глобальним. Під лобалізацією (англ. «*lobalization*») розглядають

---

⁴⁶ Зазначена «небажаність» може стосуватись як лише локальних владних інститутів, так і усіх учасників локального середовища.

⁴⁷ Іншим варіантами адаптації іспанського терміну «*mestizaje*» до стилістики української мови є «місгенація» та «міксгенація».

⁴⁸ Kraidy, *Hybridity: Or the Cultural Logic of Globalization*; Cohen, 'Creolization and Cultural Globalization: The Soft Sounds of Fugitive Power'; Néstor García Canclini, *Hybrid Cultures: Strategies for Entering and Leaving Modernity* (Minneapolis: University of Minnesota Press, 1995).

⁴⁹ Jan Nederveen Pieterse, *Globalization and Culture: Global Mélange* (Rowman & Littlefield, 2015).

⁵⁰ Matthew M. Chew, 'Delineating the Emergent Global Cultural Dynamic of "Lobalization": The Case of Pass-off Menswear in China', *Continuum* 24, no. 4 (2010): 559–71.

ситуацію, при якій вироблені локально продукти реалізуються в регіоні під видом престижних імпорتنих брендів (або у вигляді мімікрії як знаменитий китайський «абібас», або як банальне копіювання). Важливим аспектом такого феномену є те, що «лобальні» продукти починають реалізовуватись в планетарному масштабі, що може негативно вплинути не лише на глобального виробника оригіналу, але й на локальні креативні сектори.

На нашу думку, доволі близькою до концепції глокалізації є т. зв. «теорія космополітизації» У. Бека (хоча сам У. Бек вказує на оригінальність та відмінність власного підходу)⁵¹. Центральним моментом теорії є розгляд космополітизації суспільства як нелінійного, діалектичного процесу, в якому універсальне та партикулярне, схоже і несхоже, глобальне та локальне розглядаються не як полярні, а як взаємопов'язані та взаємопереплетені принципи. Вважаємо, що таке застосування принципів філософії Дао, має багато спільного із підходом «глобалізація як глокалізація» Р. Робертсона.

Аспекти глокалізації найчастіше розглядаються у соціологічних чи культурологічних дослідженнях, тоді як її економічна складова переважно розглядається дещо «в тіні». Можна виділити три основних вектори економічних розвідок із глокалізаційним фокусом: гео економічна картографія світу (макрорівень); вивчення просторової організація економічної діяльності (мезорівень) та дослідження корпоративної стратегії ТНК (мікрорівень).

Розглядаючи глокалізаційні аспекти гео економіки науковий інтерес викликають наступні сфери:

– географічний імператив, що виражається через синергійний взаємозв'язок економіки та простору (кліматичних, ландшафтних умов);

– трансформація мапи міжнародних економічних відносин та формування мегарегіонів; інтеграційні та дезінтеграційні відносини у глобалізованому світі;

– політику, стратегію і тактику підвищення конкуренто-спроможності держави в умовах глобально-локальної бінарності;

---

⁵¹ Beck, *What Is Globalization?*; Ulrich Beck, *Cosmopolitan Vision* (Polity, 2006).

– збереження національної економічної автентичності, резистентність інститутам глобального впливу і т. п.

Глокалізація як засадничий принцип організації просторової економічної діяльності найчастіше аналізується в контексті:

– функціонування глобальних міст, включаючи фінансові центри та порти-хаби;

– формування полюсів та осей розвитку як центрів «випромінення» хвиль глобалізації та їх каналів;

– когезії децентралізованих та гетерогенних регіонів (досягнення когезії може розглядатись як деякою мірою «відзеркалення» процесу глокалізації, за якої гомогенність повинна стати похідною від гетерогенності, а не навпаки);

– планування урбанізованих територій;

– впливу потоків мігрантів та формування діаспор на економіку держави-донора.

При розгляді глокалізації як корпоративної комерційної та управлінської стратегії зазвичай акцентується увагу на таких аспектах як:

– гомогенізація (глобальний продукт);

– індігенізація (привнесення іноземних соціо-культурних особливостей для національної продукції – наприклад, продаж товарів у східноазіатській стилістиці західними виробниками для західних споживачів);

– традиційна глокалізація (адаптація товару, бренду чи упаковки до особливостей національних ринків);

– логалізація (принципи збуту глобального продукту через національні платформи е-комерції);

– лобалізація (витіснення глобальних брендів локальними підробками, про що вже велась мова вище).

Вищенаведені концептуальні підходи дозволяють охопити основні погляди на взаємодію в каркасі глобально-локальної бінарності. Звісно, онтологія та теорія глокалізації ще дуже далека від остаточного завершення.

1.2. Альтернативні візії глобально-локальної взаємодії

Дослідники так і не прийшли до остаточного консенсусу відносно розмежування онтологічних полів термінів в ланцюгу «глобальне» – «глокальне» – «локальне». Проте, мабуть, найбільша проблема криється в неоднозначному трактуванні концепту глобального. У 2013 р. із праці Я. Недервеєна Пітерса⁵² розпочалася дискусія, метою якої є радикальний перегляд та «впорядкування» парадигми глобалізації відповідно до сучасних реалій. Вважаємо за доцільне навести чотири виміри досліджень глобального (або т. зв. «Глобальних студій» – англ. «*Global Studies; GS*»), які виокремлені М. Стегером⁵³, у відповідь на «критику Я. Недервеєна Пітерса»:

1. «Вимір глобалізації»⁵⁴ – відображає фокус тематичних досліджень на поширенні та інтенсифікації соціальних відносин⁵⁵ крізь світо-час та світо-простір. Будучи багатовимірним набором процесів, глобалізація також включає зростання суспільного усвідомлення динаміки глобальної взаємозалежності. Аналогічно до «модернізації» та чимало інших вербальних іменників із суфіксами «-ізація», «глобалізація» відповідає ідеї динамічних змін як між, так і всередині національних та локальних кордонів. Такий фокус на глобальних змінах також підтверджує онтологічну роль глобалізації як своєрідної призми в основі Глобальних студій, крізь яку досліджуються потоки, вузли, мережі, зміни масштабів із певними мірилами у вигляді статичних об'єктів, фіксованих зв'язків або заморожених соціальних та просторових ієрархій;

2. «Транс- чи мультидисциплінарний вимір», який є своєрідним викликом «євроцентричній» дисциплінарній структурі національних уявлень XIX–XX ст. Причому розглянутий вище «вимір глобалізації» вже не може ґрунтуватись на доволі обмеженій міждисциплінарності, що включає формування зв'язків між двома або трьома дисциплінами. Як вказувала А. В. Рассел⁵⁶, нові способи продукування знань,

---

⁵² Jan Nederveen Pieterse, 'What Is Global Studies?', *Globalizations* 10, no. 4 (August 2013): 499–514, <https://doi.org/10.1080/14747731.2013.806746>.

⁵³ Steger, 'It's About Globalization, After All: Four Framings of Global Studies. A Response to Jan Nederveen Pieterse's "What Is Global Studies?"'

⁵⁴ На думку Я. Недервеєна Пітерса Глобальні студії покликані замінити саме Глобалізаційні студії, якими характеризувалося XX – початок XXI ст.

⁵⁵ В пізніших працях М. Стегер разом із П. Джеймсом ратують за використання в контексті глобалізації терміну «зв'язки» (англ. «*connectivity*») замість «відносини» (англ. «*relation*»)

⁵⁶ Alice W. Russell, 'No Academic Borders?: Transdisciplinarity in University Teaching and Research', 2005, p.35-41.

пов'язаних із процесами глобалізації, вимагають диверсифікованих, проблемно-орієнтованих і колаборативних типів досліджень, здатних подолати як методологічний націоналізм, так і дисциплінарні межі, інтегруючи та синтезуючи множинний контент, теорії і методології. У табл. 4.3 наведено короткий огляд глобалізаційних студій в розрізі деяких соціально-гуманітарних дисциплін, взаємне поєднання методологічного інструментарію яких повинно стати фундаментом сучасних глобальних студій⁵⁷.

3. «Просторово-темпоральний вимір». Такі просторові реконфігурації динамічних процесів як «детериторіалізація» та «денаціоналізація» були першопричинами появи «глобалізації». Тим не менш, слід підкреслити, що глобальне не слід ототожнювати з ізольованим просторовим виміром, що знаходиться на вершині скалярної ієрархії від глобального до регіонального, національного та локального. Натомість, дослідники Глобальних студій заохочують переосмислити історично контингентні категорії вертикальної просторовості в хронологічному часі, з метою врахування дублюючих форм горизонтальної просторовості в реальному часі. Глобалізація полягає не лише в процесах детериторіалізації – виходу за межі традиційних кордонів – але й у процесах ретериторіалізації, тобто глобальних вкраплень на національному та місцевому рівнях. Отже, якщо локальне та глобальне не є взаємовиключними кінцевими точками в фіксованому просторовому масштабі, то глобалізація – це певною мірою «глокалізація» (не залежно від варіанту концептуальної інтерпретації, які ми розглядали вище). Таким чином, чудовим майданчиком для вивчення глобального буде локальний: глобальні фінансові потоки, що сходяться в Токію або Лондоні; вплив глобалізаційних ідей та дискурсів на локалізовану соціальну боротьбу в Сіетлі та Афінах; або корейський прояв реп-музики «*Gangnam style*»;

---

⁵⁷М. Стегер пропонує доволі колоритні назви ролей, котрі повинні виконувати дослідники задля забезпечення трансдисциплінарності Глобальних студій: (1) «сектанти чи бездомні» (англ. «*mavericks*»), які відстоюють глобальні студії як окрему дисципліну; (2) «бунтівники» (англ. «*insurgents*»), які намагаються глобалізувати існуючі дисципліни зсередини; (3) «кочівники» (англ. «*nomads*»), які досліджують аспекти глобалізації з точки зору різних дисциплін (Steger, 'It's About Globalization, After All: Four Framings of Global Studies. A Response to Jan Nederveen Pieterse's "What Is Global Studies?"').

Таблиця 1.3

Глобалізація в розрізі соціально-гуманітарних дисциплін

Дисципліна	Період (початок)	Об'єкт досліджень	Ключові теми
Економічна теорія	1970 2000 2015	ТНК, технології, банки, міжнародні фінансові інститути; Хедж-фонди, суверенні фонди капіталу; Міжнародні організації	Глобальні корпорації, світовий продукт, глобальний капіталізм; Нова економіка, глобальні кризи, національний борг, валюти, кредитно-рейтингові агенції; Нео-протекціонізм, «повернення історії», деглобалізація і дезінтеграція, «нова нормальність»
Політологія, міжнародні відносини	1980	«Інтернаціоналізація держави», транскордонні соціальні рухи, міжнародні неурядові організації, інтернаціоналізм	Світовий порядок, міжнародне право, держави-конкуренти, «пост-інтернаціональна політика», глобальне громадянське суспільство
Географія	1980	Простір, місце, глобальні та вузлові міста	Глокалізація, локально-глобальні взаємодії, міграція
Культурологія	1970	Репрезентації, стереотипи, реклама, естетика	Орієнталізм, макдональдизація, «зіткнення цивілізацій», гібридизація
Медіа студії	1970	Медіа, ІКТ, інтернет, соціальні засоби комунікацій	«Глобальне село», CNN-світ, діснейфікація
Філософія	1950	Етика	Глобальні проблеми, глобальна етика
Соціологія	1800	Модерність	Капіталізм, індустріалізація, урбанізм, національні держави
Політична економія	1500	Сучасний капіталізм, сучасна світ-система	Завоювання світового ринку, «довге XVI століття»
Історія, антропологія	3000 до н.е	Рух населення, крос-культурна торгівля, поширення технологій, світові релігії	Розширення соціальної співпраці, глобальні потоки, «ойкумена»
Біологія, екологія	Завжди	Інтеграція екосистем	Еволюція, глобальна екологія, Гея

Джерело: доповнено за Я. Недервесном Пітерсом

4. «Критичний вимір», який може знаходити вираження різним чином: методологічний скептицизм щодо позитивістських догм та «об'єктивних істин»; перевірка інтерпретацій та трактувань, що пропонуються інститутами, зокрема корпоративним медіа; прийняття того, що більшість процесів та явищ є соціально обумовленими і служать чийсь інтересам; деколонізації (західного) світогляду; розуміння того, що глобальне є мультиполярним динамічним деривативом як глобальної Півночі так і глобального Півдня⁵⁸.

Паралельно із терміном «глокалізація» в науковій літературі використовується низка інших термінів, котрі охоплюють свою онтологічну нішу детермінації суміжних (квазі-)полярностей – між глобалізацією та локалізацією, централізацією та децентралізацією, інтеграцією та фрагментацією. Найбільшої популярності серед дослідників здобули такі неологізми-гібриди:

– «хаорд» (англ. «*chaord*») – поєднання термінів «*chaos*» (хаос) та «*order*» (порядок)), запропонований Д. В. Гоком⁵⁹ для деномінації суперечностей, які одночасно приводять як до узгодженостей, так і до колапсів систем;

– «фрагмеграція» (англ. «*fragmegration*») – поєднання континуумів «фрагментації» та «інтеграції» запропоноване Дж. Розенау⁶⁰;

– «регкал» (англ. «*regcal*») – гібрид введений С. Тай та Й. Йонгом⁶¹ для характеристики взаємовідосин в рамках «регіональної» та «локальної» бінарності.

У контексті нашого дослідження вважаємо за доцільне більш детально розглянути термін «фрагмеграція», оскільки його сутнісна характеристика значною мірою накладається із онтологічним сенсом «глокалізації». Першопочатково Дж. Розенау, вводячи в науковий

⁵⁸ Хоча сьогодні все частіше лунають заяви, що глобальний Південь припинив існування, враховуючи численні неоліберальні та авторитарні режими, які прийшли до влади в державах Півдня (Nikos Papastergiadis, 'The End of the Global South and the Cultures of the South', *Thesis Eleven* 142, no. 1 (1 October 2017): 69–90, <https://doi.org/10.1177/0725513617712790>).

⁵⁹ Dee Hock, *Birth of the Chaordic Age* (Berrett-Koehler Publishers, 1999).

⁶⁰ James Rosenau, 'The Governance of Fragmegration: Neither a World Republic nor a Global Interstate System', *Studia Diplomatica* 53, no. 5 (2000), p. 15–40.

⁶¹ Susan HC Tai and Y. H. Wong, 'Advertising Decision Making in Asia: "Glocal" versus "Regcal" Approach', *Journal of Managerial Issues*, 1998, 318–39.

дискурс концепт «фрагмеграції», намагався уникнути територіального виміру та розширити дослідницький фокус, включивши до об'єкту аспект протиріч у діяльності організацій та громад. Так, Дж. Розенау виділяв вісім чинників «фрагмеграції», які були актуальними на початку ХХІ ст.⁶²:

– «революція вмінь» (англ. «*skill revolution*») – розширення до глобальних масштабів горизонтів можливостей (та загроз) як для індивідів, так й інститутів, а також усвідомлення релевантності віддалених подій та здатність екстраполювати його на вирішення локальних проблем;

– «криза влад» – витіснення традиційного критерію легітимності критерієм ефективності; обмеженість рамок впливу органів влади; здатність громадськості, преси, недержавних та міжнародних організацій паралізувати чи трансформувати політику інститутів впливу;

– «біфуркація глобальних структур» – формування нових та консолідація існуючих сфер впливу в мульти-центричному світі;

– «організаційний вибух» – інтенсифікація можливостей впливу опозиційних сил на централізований політичний процес; субгрупування та розкол транснаціональних мереж; сепараційні процеси;

– посилення міграційних процесів, що, з одного боку, формує новий пласт міжкультурних відносин, а з іншого боку, інтенсифікує міжетнічні конфлікти, сприяє поширенню злочинності, нелегальної торгівлі та тероризму в державі-дестинації, а також посилює «відчуття аутсайдера» в державі-донорі;

– розвиток ІКТ – прискорення персоналісних та дипломатичних контактів; наближення до виборців чи учасників процесу впливу; чутливість до дезінформації та можливість неправомірних і прихованих втручань у роботу систем;

– послаблення територіальності, державності та суверенності – втрата лояльності до уряду та суб'єктів впливу; складність

---

⁶² Rosenau, 'The Governance of Fragementation: Neither a World Republic nor a Global Interstate System', p. 3.

досягнення пан-національного консенсусу; «пористість» національних кордонів; чутливість до «ефекту доміно»;

– глобалізація національних економік – формування культури «споживацтва» («консюмеризму»); проблема безробіття; розвиток бізнес-альянсів (в т. ч. олігархічні змови); неоднозначність взаємодії уряду та ринків; посилення торговельних та інвестиційних конфліктів.

Як бачимо, практично всі чинники наведені для фрагмеграції, можна застосувати і стосовно процесів глокалізації. Інтеграція без яскраво вираженої просторової структури спостерігається в основному лише на мікрорівні (транснаціоналізація). Спроби створення потужних плюрилатеральних⁶³ економічних об'єднань із високим рівнем інтеграції (глибше формату СОТ-плюс чи СОТ-екстра (англ. «WTO-X», «WTO-X»)) наразі є не надто вдалим⁶⁴. У той самий час, проблема «об'ємізації» картографії⁶⁵ простору в глокалізаційному вимірі все більшою мірою «розмиває» територіальний аспект досліджень. Обидві зазначені тенденції приводять до того, що концептуальний каркас «фрагмеграції» і «глокалізації» поступово починає збігатися.

«Регкальний» вимір, на нашу думку, дещо «недооцінений» серед дослідників, враховуючи те, що традиційне «гасло» глокалізації «Мисли глобально, дій локально!» на практиці все частіше трансформується у: «Мисли глобально, дій локально, управляй регіонально!». Особливо актуально дане твердження для азійських ринків, котрі так і не стали вестернізованими, а радше модернізованими. Відповідно, стратегічний менеджмент виробників глобальних продуктів вимушений будуватись на принципах регіональної сепарації. Ґрунтуючись на емпіричних даних азійського ринку рекламної продукції, С. Тай та Й. Йонг⁶⁶, запропонували концептуальну матрицю корпоративного процесу прийняття рішень,

⁶³ Багатосторонні альянси географічно диверсифікованих держав.

⁶⁴ Хорошою ілюстрацією даного твердження є складність створення Транстихоокеанського партнерства (ТТП; англ. «*Trans-Pacific Partnership Agreement*», *TPP*).

⁶⁵ Вираз запропонований З. Бауманом Зигмунт Бауман, *Глобалізація. Наслідки Для Людини і Суспільства* (К.: Видавничий дім "Києво-Могилянська академія", 2008).

⁶⁶ Tai and Wong, 'Advertising Decision Making in Asia: "Glocal" versus "Regcal" Approach', p. 323.

модифікація якої наведена на рис. 1.2. Квадрант, що відповідає за регіональну стратегію, передбачає централізоване встановлення таргетів із локальною тактичною адаптацією на регіональній основі.

Рис. 1.2. Концептуальні варіанти стратегій прийняття рішень на глобальних ринках

Джерело: модифіковано за С. Тай та Й. Йонг⁶⁷.

Регіональні характеристики глобального світу можуть проявлятися під дією мікро- та макро- чинників. Ринково-індукованні спонтанні процеси концентрації економічних потоків в певному географічному регіоні, а також диверсифікація продукту чи соціуму за регіональним принципом є онтологічним проявом «регіоналізації». Стратегічні ж зусилля інститутів впливу, направлені на формування певної регіональної економічної реальності чи регіонального світогляду уособлюють «регіоналізм». Одночасне поєднання процесів регіоналізації із заходами в структурі регіоналізму ми називатимемо «регіональною економічною інтеграцією». Детальніше методологічна тріада «регіоналізація – регіоналізм – регіональна економічна

⁶⁷ Tai and Wong.

інтеграція», а також «інтернаціоналізація – інтернаціоналізм – інтеграція» представлені в монографії М. Лизун⁶⁸.

У дослідженні ми розглядатимемо категорію «регіон» в дусі традицій «нового/порівняльного регіоналізму»⁶⁹, тобто, не як певну конкретну географічно окреслену територію (котра може бути територіально фрагментованою), а радше як якісну динамічну характеристику рівня зв'язків між державами та макрорівні, чи між соціальними одиницями та суб'єктами впливу на мікро- та мезорівнях, які характеризуються також усвідомленою самоідентифікацією себе як регіону. По мірі зростання рівня «густини» регіону (мабуть, доцільніше використати в даному контексті англomовний термін «*regionness*») процеси глобалізації будуть інтенсивніше «заломлюватись» відповідно до регіональних умов, формуючи цим глокальний, а точніше регкальний континуум.

Не зважаючи на очікування початку 1990-х рр., глобалізація не зуміла повністю нівелювати географічний «простір місць». Економічні та політичні події останнього десятиліття ознаменували певний реванш дезінтеграційних процесів в глобальному суспільстві та зумовили підвищення актуальності глокалізаційних та фрагмеграційних дискурсів. Повернення до практики торговельного та інвестиційного протекціонізму провідних держав світу, прихід до влади численних ультраправих політичних сил, загострення воєнних конфліктів, сепаратистських рухів, випадків тероризму – ці та інші фактори викликають певний песимізм серед дослідників та посилюють сучасний різновид «агорофобії» та «повернення до історії» серед практиків. Проте глобальний «простір потоків» все ж залишається об'єктивною реальністю, що пронизує локальний

⁶⁸ Марія Володимирівна Лизун, *Глобальні виклики регіональної валютної інтеграції: монографія* (Тернопіль: Економічна думка, 2017).

⁶⁹ Типові дослідження в даному напрямі: Neil Brenner et al., *State/Space: A Reader* (John Wiley & Sons, 2008); Fredrik Söderbaum and Timothy M. Shaw, *Theories of New Regionalism: A Palgrave Reader*, International Political Economy Series (Palgrave Macmillan UK, 2003), <http://gen.lib.rus.ec/book/index.php?md5=379a5f1daa1917187f15bd2601445b9b>; Michael Keating, *The New Regionalism in Western Europe: Territorial Restructuring and Political Change* (E. Elgar Cheltenham, UK, 1998); Tanja A. Borzel and Thomas Risse, *The Oxford Handbook of Comparative Regionalism*, 1st ed., Oxford Handbooks (Oxford University Press, 2016), <http://gen.lib.rus.ec/book/index.php?md5=86bd9468e1f84b31ff824fe8dac0d0d8>; Björn Hettne, 'The New Regionalism Revisited', in *Theories of New Regionalism: A Palgrave Reader*, by Fredrik Söderbaum and Timothy M. Shaw, International Political Economy Series (Palgrave Macmillan UK, 2003), <http://gen.lib.rus.ec/book/index.php?md5=379a5f1daa1917187f15bd2601445b9b>.

«простір місць», трансформуюючи його і трансформуючись при цьому сам.

1.3. Роль агломерацій як осередків глокальностей

Ключовою рисою глобалізації є здатність регіональних виробничих структур капіталізувати локалізовані ефекти агломерації, стимулюючи появу та довготермінове закріплення специфічних умов, активів та можливостей, на основі яких формується транснаціональний капітал, котрий стає своєрідним «простором» домінуючої акумуляції глобалізованого капіталу. У сучасному взаємозалежному глобалізованому світі регіони стали драйверами національної та міжнародної конкуренто-спроможності, а із прогресивним територіальним плануванням пов'язують чималі сподівання про достаток, подолання закоренілих просторових дисбалансів, а також поступове поширення демократичних прав⁷⁰. У сучасному академічному та політичному дискурсі регіонально-національно-глобальні взаємодії розглядаються в рамках підходу, котрий отримав назву «новий регіоналізм»⁷¹. І хоча в більшості таких публікацій фокус наводиться на аспекти макрорегіоналізму (тобто геоекономічному та геополітичному позиціонуванні окремих держав та їх інтеграційних об'єднань, формуванню світового порядку і т. п.), однак процеси становлення мезорегіонів та міст-регіонів формують окремий територіальний напрям «нового регіоналізму». Варто зазначити, що регіональний аспект в останньому напрямку традиційно висвітлюється із двох основних перспектив:

– зміцнення ролі держави в якості локомотива добробуту у регіональних економіках як це здійснюється у визначальній праці К. Омае⁷²;

– становлення «регіонального світу» *à la* М. Сторпер⁷³, при якому фундаментальними одиницями економічного, соціального та політичного життя вважаються регіони, а не держави.

---

⁷⁰ Allen J. Scott et al., *Global City-Regions* (Oxford University Press Oxford, 2001).

⁷¹ Т. Борзел та Т. Ріссе стверджують, що після глобальної фінансової кризи варто вести мову про наступний етап еволюції «нового регіоналізму» – «порівняльний регіоналізм» (Borzell and Risse, *The Oxford Handbook of Comparative Regionalism*).

⁷² Kenichi Ohmae, *The End of the Nation State: The Rise of Regional Economies* (Simon and Schuster, 1995).

Поєднання дослідницьких ракурсів регіоналістів та міжнародних економістів почало спостерігатись у 1970-х рр. при спробах обґрунтування процесів деіндустріалізації старих промислових регіонів⁷⁴; взаємний інтерес посилювався у 1980–90-х рр. при дослідженні аспектів появи високотехнологічних секторів та територій, виникнення феномену «азійських тигрів» та процесів глобалізації загалом. Протягом цього періоду формується т. зв. «гетеродоксна парадигма», яка розглядає специфіку регіонального поступу із перспектив відмінних від неокласичного чи кейнсіанського мейнстріму. У рамках гетеродоксної парадигми проблематика економічного розвитку регіонів, держав та глобалізованого світу розбивається на декілька багатосарових емпіричних та теоретичних сфер взаємодії об'єднаних каркасом т. зв. «благословенної трійці» (англ. *«holy trinity»*) регіональної економіки: технологій – організацій – територій (рис. 1.3).

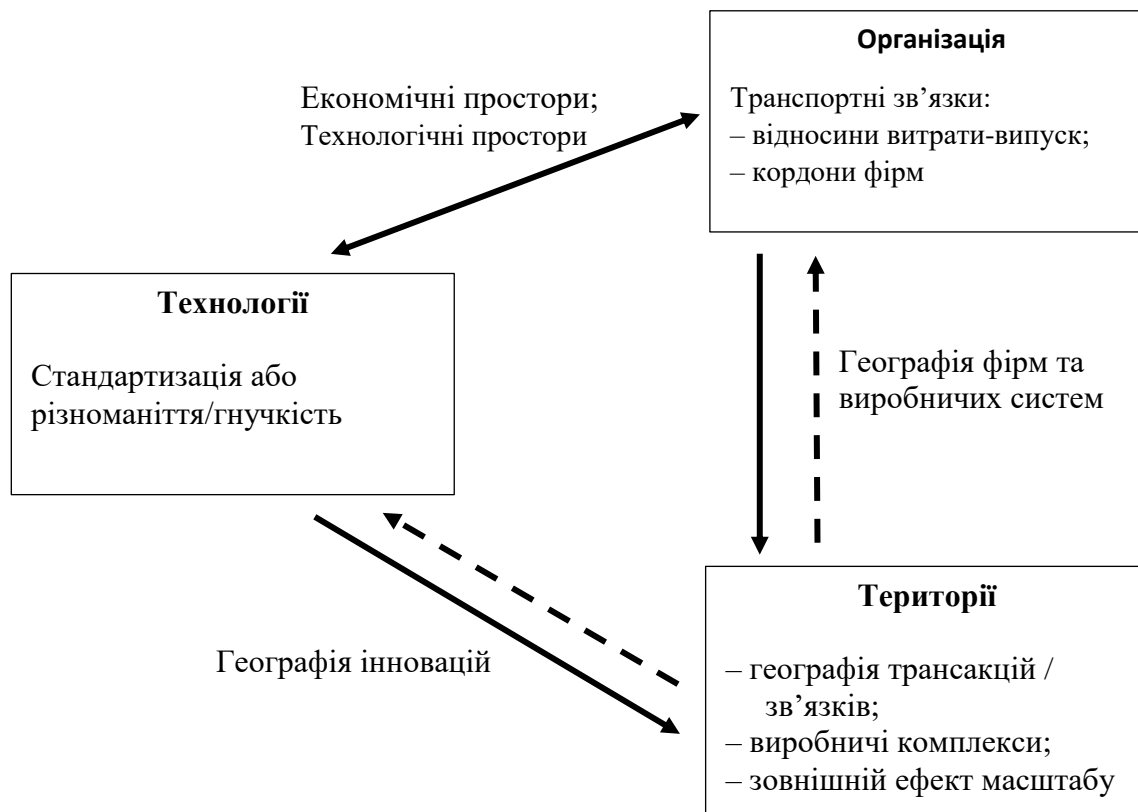
Так, технології (а точніше технологічні зміни) стали розглядатись як основні двигуни структурних трансформацій територіального економічного розвитку; поява та зникнення нових продуктів та виробничих технологій відбувається в межах конкретних територій та великою мірою залежать від здатності останніх генерувати специфічні інновації. Технологічні зміни, в свою чергу, видозмінюють співвідношення собівартість-ціна виробничого процесу, включаючи його локаційну структуру. Організації, насамперед фірми та їх мережі, поєднуючись між собою у виробничі системи, не лише стають залежними від територіального контексту матеріальних чи нематеріальних ресурсів, але й характеризуються більшою чи меншою мірою реляційної близькості між собою (фірми часто характеризуються транзакційними структурами із розмитими кордонами; складними системами власності та відповідності активів; поведінкою націленою на максимізацію зростання)⁷⁵. Території, не залежно від того чи мова йде про «полюси», чи про периферійні регіони (а також сектори), можуть детермінуватись міцними або

⁷³ Michael Storper, *The Regional World: Territorial Development in a Global Economy* (Guilford press, 1997).

⁷⁴ R. D. Norton and J. Rees, 'The Product Cycle and the Spatial Decentralization of American Manufacturing', *Regional Studies: The Journal of the Regional Studies Association* 13, no. 2 (1979): 141–51.

⁷⁵ Кут «Організації» в «благословенній трійці» за своєю суттю є відображенням ідей ранньої моделі полюсів зростання Ф. Перу у поєднанні із більш сучасними постулатами моделі «витрати-випуск».

слабкими локальними взаємодіями та ефектами переливів між факторами, організаціями чи технологіями.

Рис. 1.3. «Благословенна трійця» гетеродоксної парадигми

Джерело: за М. Сторпером⁷⁶.

Однак, як відмічав М. Сторпер⁷⁷, гетеродоксна регіональна економічна теорія у своєму чистому вигляді була надто механістичною із жорсткою фізикою та геометрією входів та виходів системи. Натомість дослідник пропонує доповнити її фокусом на реляційні, а не матеріальні активи, які є обмеженими та складними в отриманні та імітації – цей підхід отримав назву рефлексивного чи реляційного витка / повороту (англ. «*reflexive / relational turn*»). Така зміна концептуальної метафори відобразилась у кожному із елементів «благословенної трійці» регіональної економіки (рис. 1.4):

– «технології» починають деномінувати не лише протистояння між масштабом та різноманіттям, але й протиріччя кодифікованих та

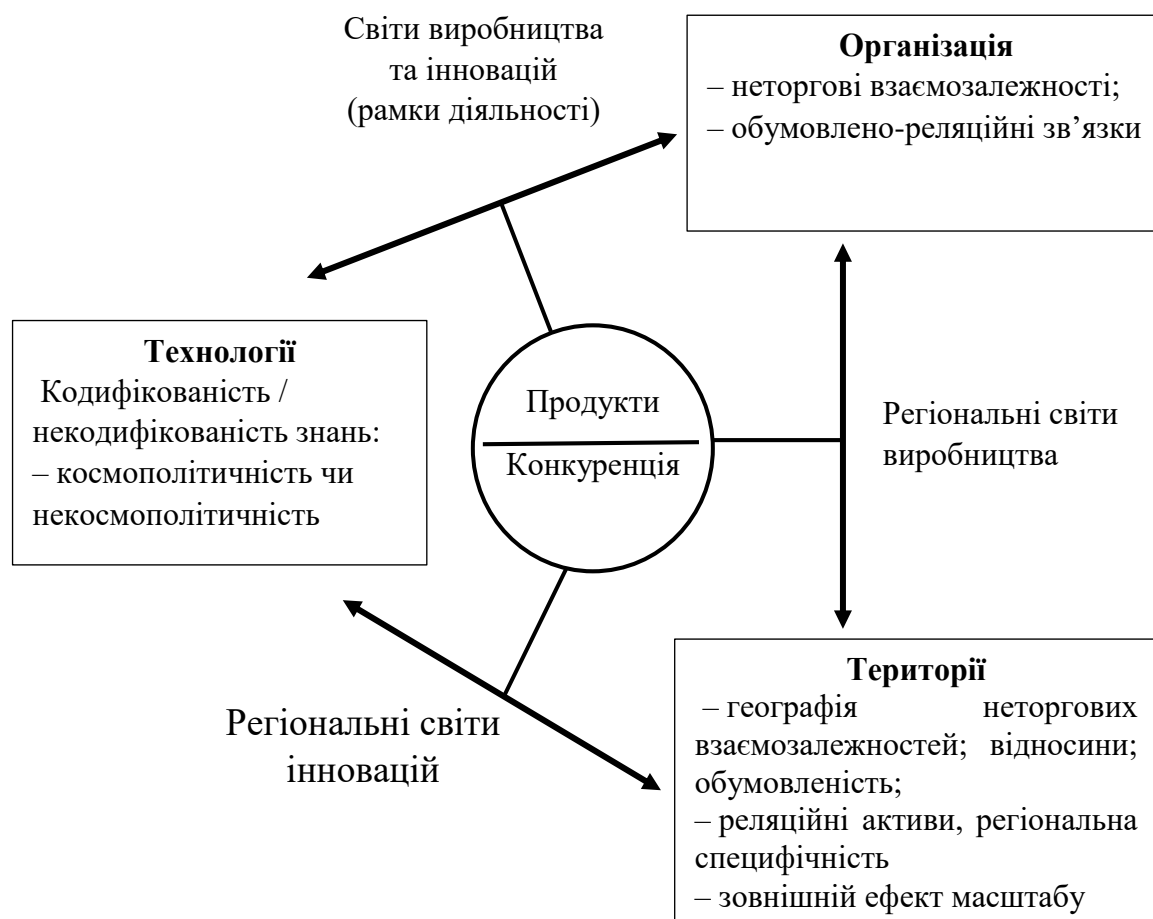
⁷⁶ Storper, *The Regional World: Territorial Development in a Global Economy*.

⁷⁷ Storper, *The Regional World: Territorial Development in a Global Economy*, p.28.

некодифікованих знань; основні властивості технологій, окрім дифузії та застосування, починають передбачати також навчання та ініціювання;

– «організації» окрім інституційного переплетення, розмитості кордонів, відносин витрати–випуск, характеризуються також неторговими взаємозалежностями;

– ефекти «території» не лише генеруються в масштабах глобальної економіки та пов'язані із відносинами витрати-випуск, але й формуються під впливом близькості неторгових відносин в рамках сфер «технології» та «організації».

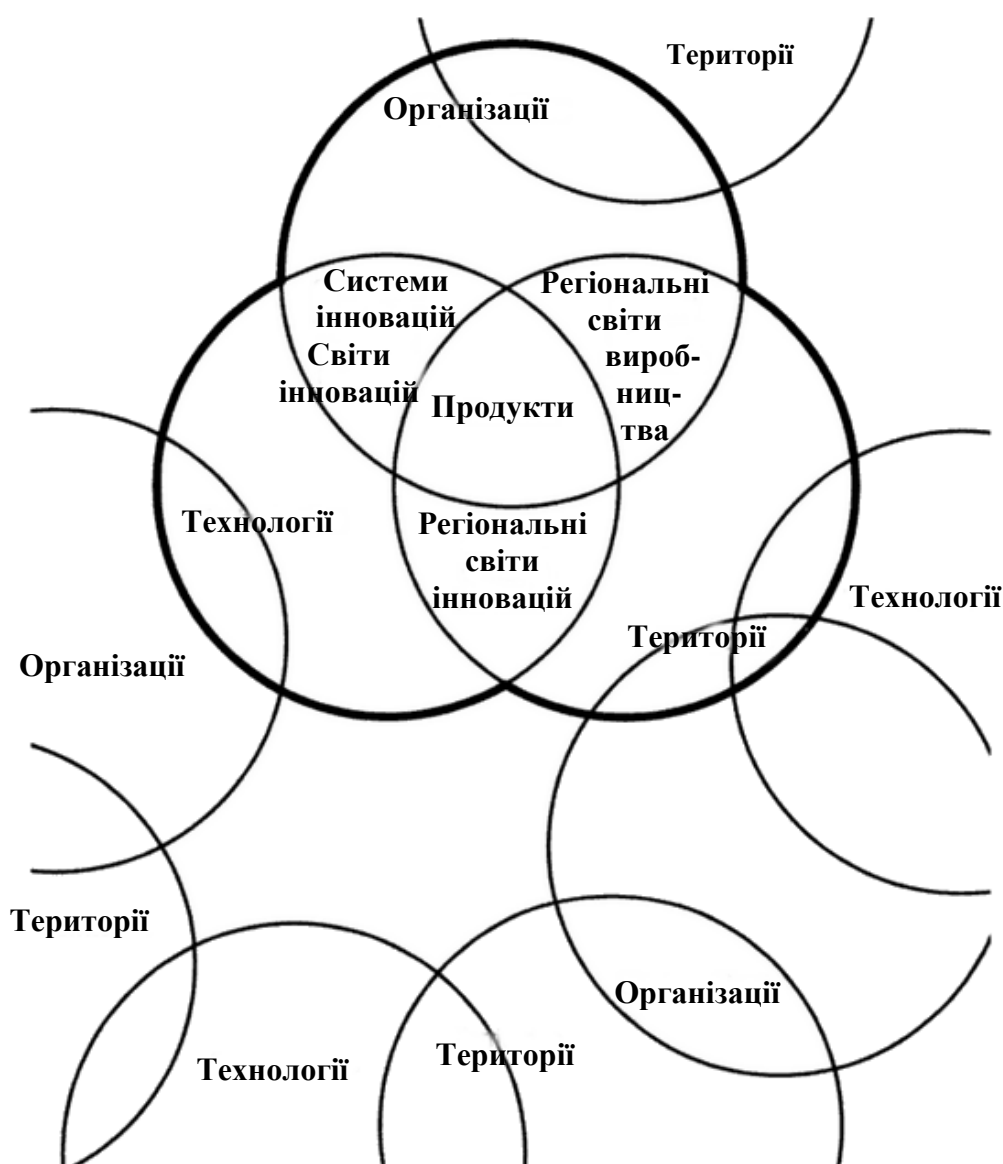

**Рис. 1.4. «Благословенна трійця» рефлексивного витку
М. Сторпера⁷⁸**

⁷⁸ Storper, p.42.

На думку М. Сторпера сучасна економіка є комплексним організаційним пазлом, що складається із множини «світів», котрі взаємно накладаються один на одного (можливий «зріз» регіонального аналізу наведений на рис.1.5). Так, поєднання характеристик «технологій» та «організацій» формує з одного боку «світ виробництва», результатом якого є продукт як результат конвенційно-реляційних діяльностей; а з другого боку – «світ інновацій», що розвивається в рамках фізично-інтелектуальних можливостей існуючої інноваційної системи. «Організації», в свою чергу, «формують» регіони через свою локаційну поведінку і одночасно є продуктами інституційного середовища своїх локацій (зазначене твердження справедливе і для мультилокаційних фірм) – таким чином формуються «регіональні світи виробництва» (типові приклади: Голівуд, виноробні регіони в багатьох державах Європи, спеціалізовані райони легкої промисловості в Італії і т. п.). Розвиток «технологій» у територіальному вимірі залежить від співвідношення між: кодифікацією – економічною дифузією, а також інноваціями – неявними знаннями (які отримуються за рахунок навчання через практику). Домінування перших чинників із обох зазначених пар сприяють територіальному поширенню технологій, тоді як другі характеризуються стримуючим впливом, а в своїй сукупності ці чинники приводять до формування «регіональних світів інновацій». Варто зазначити, що в моделі «благословенної трійці» регіональної економіки (на відміну від моделі «благословенної трійці» Манделла-Флемінга у грошово-кредитній сфері) можливі ситуації одночасного поєднання усіх трьох характеристик.

Рис. 1.5. Можливий «зріз» поєднання елементів «благословенної трійці» регіональної економіки⁷⁹

Модель «світів регіонів» та «регіонального світу» М. Сторпера символізувала zenit ортодоксального «нового регіоналізму» і домінувала в академічних та політичних дискурсах наприкінці ХХ ст. Проте вже в 2000-х рр. підхід зазнав значної критики⁸⁰, насамперед за

⁷⁹ Storper, p.49.

⁸⁰ Gordon MacLeod, 'New Regionalism Reconsidered: Globalization and the Remaking of Political Economic Space', *International Journal of Urban and Regional Research* 25, no. 4 (2001): 804–29; Costis Hadjimichalis, 'Non-economic Factors in Economic Geography and in "New Regionalism": A Sympathetic Critique', *International Journal of Urban and Regional Research* 30, no. 3 (2006): 690–704; John Harrison, 'Re-Reading the New Regionalism: A Sympathetic Critique', *Space & Polity* 10, no. 1 (2006): 21–46.

надмірну автономізацію регіонів та применшення ролі урядів. У відповідь на критичні зауваження сформувалось оновлене бачення постулатів нового регіоналізму, згідно якого основними каталізаторами пост-фордистської динаміки зростання, а також первинними суспільними та політично-економічними утвореннями світового рівня є не стільки регіони, скільки окремі їх тип – т. зв. «глобальні міські регіони» (англ. «*global city regions*») чи, по-іншому, «глобальні міста-регіони» (англ. «*global city-regions*»)⁸¹.

Відродження регіональних акцентів в умовах глобалізації часто пов'язують із переходом від досліджень територіально «вмонтованих» політико-адміністративних регіонів «старого» світу до «нового» світу більш мережевих (міських) регіонів. В академічній літературі така зміна виявилась дуже помітною та колоритною. Дослідники називали цей перехід:

- від «нового регіоналізму» до «незвичного регіоналізму»⁸² або до «нового регіоналізму версії 2.0»⁸³;
- від формальних регіональних планових просторів до нових «м'яких» планових просторів⁸⁴;
- від «регіонального світу» до «нового регіонального світу»⁸⁵ або «регіональних світів»⁸⁶;
- від «просторів місць» до «просторів потоків»⁸⁷;
- від «територіально вмонтованої» до «реляційної та вільної від зобов'язань» (англ. «*unbound*») концепції регіонів⁸⁸.

Перехід стає особливо помітним у працях одних і тих самих дослідників на часовому відрізку в декілька років. Так, провідний

---

⁸¹ Scott et al., *Global City-Regions*.

⁸² Lain Deas and Alex Lord, 'From a New Regionalism to an Unusual Regionalism? The Emergence of Non-Standard Regional Spaces and Lessons for the Territorial Reorganisation of the State', *Urban Studies* 43, no. 10 (2006): 1847–77.

⁸³ John Harrison and Anna Grove, 'From Places to Flows? Planning for the New "Regional World" in Germany', *European Urban and Regional Studies* 21, no. 1 (2014): 21–41.

⁸⁴ Phil Allmendinger and Graham Haughton, 'Soft Spaces, Fuzzy Boundaries, and Metagovernance: The New Spatial Planning in the Thames Gateway', *Environment and Planning A* 41, no. 3 (2009): 617–33.

⁸⁵ John Harrison, 'Configuring the New "Regional World": On Being Caught between Territory and Networks', *Regional Studies* 47, no. 1 (2013): 55–74.

⁸⁶ Martin Jones and Anssi Paasi, *Regional Worlds: Advancing the Geography of Regions* (Routledge, 2017).

⁸⁷ Manuel Castells, *The Rise of the Network Society. The Information Age: Economy, Society, and Culture Volume I (Information Age Series)* (London: Blackwell, 1996).

⁸⁸ Ash Amin, 'Regions Unbound: Towards a New Politics of Place', *Geografiska Annaler: Series B, Human Geography* 86, no. 1 (2004): 33–44.

адвокат постулатів нового регіоналізму А. Скотт відмовився від ідеї «глобальної мозаїки регіональної економіки»⁸⁹, на користь «мозаїки великих міст-регіонів», котра виникає по мірі поступу глобалізації⁹⁰. На думку А. Скотта та його послідовників неминучість становлення міст-регіонів пов'язана із схильністю транснаціональної економічної діяльності кристалізуватись у територіально специфічних виробничих комплексах. Починаючи із 1970-х рр. основні урбаністичні регіональні виробничі комплекси (тобто метропольні кластери економічної, соціальної та політичної діяльності) домінують в управлінні та контролі глобального кругообігу акумуляції капіталу, стаючи осередками як геоекономічної влади так і генерації багатства. У свою чергу, становлення глобалізованих міст в якості драйверів національної та міжнародної конкуренто-спроможності та асоційованого з нею достатку привело до експансії провідних міст у великі глобальні міста-регіони, які складаються із множини функціонально пов'язаних традиційних міст. Дж. Гаррісон⁹¹ вказує, що бурхливий розвиток великих міських регіонів у Китаї став акселератором глобальної економічної інтеграції, котра проявляється в тому, що мережа суспільних відносин вийшла далеко за межі їх традиційної скалярної організації за посередництвом урядів⁹², а швидка урбанізація привела до розширення метропольних ландшафтів далеко за межі традиційних міських границь, що в сукупності формує нову просторову географію міст та регіонів на початку ХХІ ст.

Дослідники виділяють кілька типів зв'язків між містами-регіонами та глобальними містами, котрі зрештою приводять до глобалізації економічних відносин. Так, на рис. 1.6 а проілюстровано перший тип зв'язків у стилістиці розробників «Мережі глобальних та

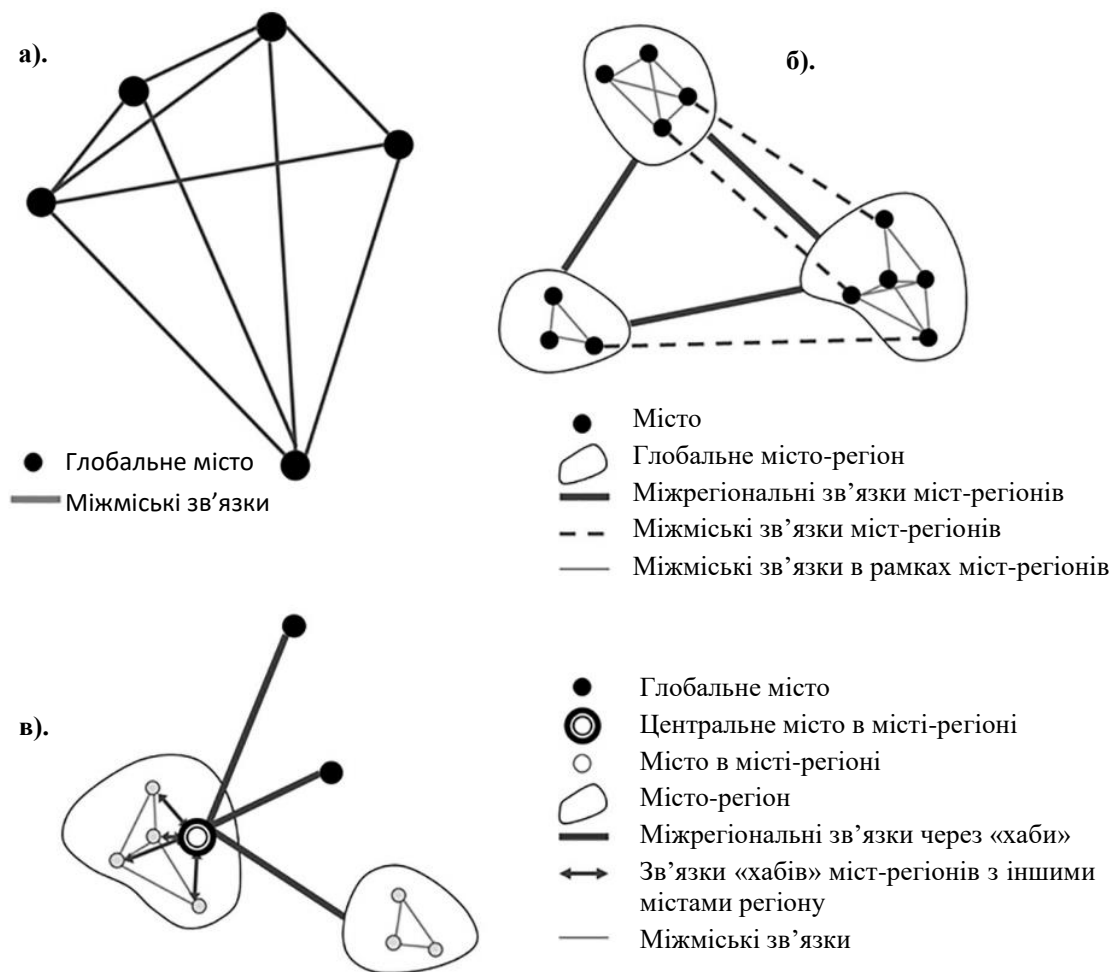
⁸⁹ Allen J. Scott, *Regions and the World Economy* (Oxford: Oxford University Press, 1998).

⁹⁰ Allen J. Scott, 'Globalization and the Rise of City-Regions', *European Planning Studies* 9, no. 7 (2001): 813–26.

⁹¹ John Harrison, 'Towards the New "Regional World"', *Polyzentrale Stadtregionen—Die Region Als Planerischer Handlungsraum. Arbeitsberichte Der ARL* 3 (2012): 10–21.

⁹² А стосовно Китаю, то вона починає звужуватись протягом останніх років, враховуючи реванш протекціоністських настроїв у світі.

світових міст» (англ. «*Global and World Cities (GaWC) network*») ^{93 94}, згідно якої основним чинником глобалізації є міжміські зв'язки між фірмами, що надають передові послуги виробничого призначення (англ. «*Advanced Producer Services (APS) firms*»). Наприклад, шлях Лондон до статусу глобального міста ґрунтується, насамперед, на численних взаємозв'язках лондонських штаб-квартир великих ТНК із своїми філіями та партнерами по всьому світу.

Рис. 1.6. Варіанти поширення глобалізаційних процесів через мережу міст-регіонів

Джерело: авторська модифікація за Й. Ченгом та Р. Леґейтсом ⁹⁵

⁹³ Аналітичний центр, що базується на кафедрі географії Університету Лафборо в Лестерширі (Велика Британія). GaWC була заснована П. Тейлором у 1998 році та здійснює класифікацію світових міст на категорії «Альфа», «Бета», «Гамма» і досліджує їх міжнародні зв'язки.

⁹⁴ Peter J. Taylor and Ben Derudder, *World City Network: A Global Urban Analysis* (Routledge, 2015).

⁹⁵ Yao Cheng and Richard LeGates, 'China's Hybrid Global City Region Pathway: Evidence from the Yangtze River Delta', *Cities* 77 (2018): 81–91.

На рис. 1.6 б представлено схема другого типу зв'язків, основними вузлами якого є не міста, а міста-регіони відповідно до їх політичних та функціональних кордонів. Так, зв'язки фірм та філій як з Лондона, так із решти територій Південно-Східної Англії із контрагентами з інших світових міст-регіонів суттєво вплинули на становлення самого Лондона в якості глобального центру.

Третій гібридний тип зв'язків проілюстровано на рис. 1.6 в і включає одночасну інтеграцію між глобальними містами, містами-регіонами та «хабами» міст-регіонів. Такий варіант поширення глобалізації є характерним для регіону Північно-Східного ЄС⁹⁶ та Китаю⁹⁷.

Варто відмітити, що, незважаючи на потужні взаємні зв'язки між собою, кожне окремо взяте глобальне місто чи місто-регіон характеризується певною внутрішньою унікальністю та специфікою навколишнього середовища, що формує своєрідну глокалізаційну картину світу.

Серед концепцій нового міського регіоналізму доволі часто панує уявлення про т. зв. постнаціональний капіталістичний розвиток територій, котрий проявляється у двох уявленнях: про економічний «детонатор» (англ. «*economic boosterism*»), за яким міста-регіони за замовчуванням є конкурентними територіями, та про політичну автономію міст-регіонів як незалежних політичних агентів глобальної економіки, а тому менш піддатливих до центрального контролю з боку урядів. Проте, багато дослідників вважають дані твердження дещо перебільшеними. І якщо ефект «детонатора» часто співпадає в територіальному плані із розміщенням міст-регіонів, то реальне зменшення ролі держави спостерігається лише в дуже незначних випадках по справжньому «глобальних» міст. Навпаки, «... держава залишається головним «оркестратором» більшості моментів того, що вважається новим міським регіоналізмом»⁹⁸.

⁹⁶ Peter Geoffrey Hall and Kathy Pain, *The Polycentric Metropolis: Learning from Mega-City Regions in Europe* (Routledge, 2006).

⁹⁷ Cheng and LeGates, 'China's Hybrid Global City Region Pathway: Evidence from the Yangtze River Delta'.

⁹⁸ Harrison, 'Configuring the New "Regional World": On Being Caught between Territory and Networks'.

Критики відмічають, що ентузіазм локальних політичних еліт в напрямку функціональної автономізації та звільнення від регулятивного контролю з боку центрального уряду, де-факто породжується насамперед переглядом просторової стратегії ініційованої урядом). Насправді ми бачимо, що центральні уряди безпосередньо реагують на новий консенсус регіоналістів щодо важливості позиціонування головних міських районів у межах національних та міжнародних схем накопичення капіталу, здійснюючи необхідні інтервенції: по-перше, з метою створення необхідних умов для акумуляції капіталу і, по-друге, задля забезпечення більшої привабливості основних національних урбанізованих регіонів для транснаціонального капіталу в порівнянні із міжнародними конкурентами.

Однак, в той же час, ми спостерігаємо формування своєрідних глокальних брендів міського регіоналізму, які сформувались під впливом національного середовища. Наприклад, в Німеччині бренд міського регіоналізму почав формуватися близько 20 років тому і характеризується більш «горизонтальною» міською системою, на відміну від Франції та Великої Британії, столиці яких входять у п'ятірку найбільш глобально пов'язаних (разом із тим Німеччина представлена шістьма містами в топ-100, тоді як Франція та Велика Британія мають лише по одному представнику) міст.

У 2007-му р. частка світового населення, що проживає в містах, вперше перевищила 50%. За прогнозами ООН до 2050 р. співвідношення міського населення перевищить 70% від планетарної популяції в 9 млрд. осіб. Регіоналісти передбачають, що ХХІ ст. стане по справжньому «урбанізованим століттям», що матиме прояв на двох рівнях: розширення глобальних міст до глобальних міст-регіонів, поєднаних між собою у взаємопов'язану міську мережу із розмитими кордонами міських ландшафтів; вищезазначений процес може стати каталізатором появи ще масштабніших урбаністичних конфігурацій і відкритим запитанням при цьому залишається максимально можливий рівень, до якого може розширитись міський простір.

РОЗДІЛ 2 АЛЬТЕРГЛОБАЛІЗАЦІЯ У СВІТОВІЙ ЕКОНОМІЦІ

2.1. Альтерглобалізація як альтернатива посткризового розвитку світової економіки

Сучасний етап розвитку глобальної економіки характеризується динамічним взаємопроникненням та поглибленням інтеграції його учасників і структурної побудови. Зростанням ролі зовнішніх чинників і факторів у розвитку національних економік та створення транснаціонального капіталу в процесі глобальної економічної інтеграції визначають новий глобальний етап інтернаціоналізації господарського життя. Головним джерелом впливу структурних елементів соціуму, яке надає їм можливість зрости до рівня держави і вступати у діалог, стає їх вихід на міжнародну арену і повернення на свій бік глобальних сил. Глобалізація відображається в збільшенні транскордонної економічної активності, але її вплив на розподіл доходів у світі є неоднозначний. Існує теза, що глобалізація обмежує роль держави не лише «зверху», а й «знизу», через зміцнення і участь в міжнародних відносинах окремих структурних елементів суспільства. Внаслідок цього, глобальна економіка все більше поляризується, а економічна активність і прибутки концентруються у трьох десятках основних країн-учасників, звідси, виникає необхідність досліджень етимології глобалізації, визначення її меж, дефінітивного апарату та оцінювання її глобального виміру.

Насамперед, наголосимо, що структурні трансформації в національних економіках відбуваються в інтересах провідних учасників глобальної економіки, або «країн-систем». За існуючої міжнародної політики країни «великої сімки» змушують інші держави проводити політику, протилежну до тієї, за якої вони в минулому досягли економічного розвитку, погіршуючи конкурентоспроможність країн, що розвиваються, консервуючи їх відсталість та перерозподіляючи багатство.

В економічній науці усталене тлумачення глобалізації як «...міжнародної конкуренції нового рівня – конкуренції між країнами за місце у світовому співтоваристві». Втім, з наведеного можна зробити висновок, що глобалізація заперечує (не ліквідує, а поглинає в трансформованому та ієрархічно підпорядкованому вигляді) національні економіки. Зрозуміти сучасний етап розвитку глобальної економіки, використовуючи усталені категорії, які відображають національно-державні процеси, достатньо складно. Національна економіка безпосередньо чи опосередковано може стати об'єктом маніпулювання з боку ТНК. Крім того, в умовах глобальної економіки, конкуренція як інституціонально-економічне явище в національних економіках і між ними має тенденцію до зникнення.

Сучасні науковці активніше прагнуть спростувати положення про те, що глобалізація стала набуттям останніх десятиліть. Аргументація, побудована на оцінках активного зростання обсягів міжнародної торгівлі, швидкого зниження мит і цінових диференціалів у другій половині XIX і на початку XX ст., дає підстави стверджувати, що в історії глобалізації було, щонайменше, дві «хвилі». Окремі дослідники вважають, що початковий імпульс глобалізації може бути визначений у періоді до XVI–XVII ст. і тому окреслюють «три хвилі глобалізації»⁹⁹. Коректним видається підхід Р. Фіндлея і К. О'Рурка, які схильні розглядати економічну історію, починаючи з 70-х років минулого сторіччя, не як специфічний етап глобалізації, а як відновлення нею втрачених у першій половині XX ст. позицій, називаючи цей процес «реглобалізацією»¹⁰⁰. Так, існують сфери, в яких її перевага над попередніми етапами розвитку глобалізації не викликає сумнівів. Насамперед, це інформаційна та технологічна сфери, де створено глобальний інформаційний простір, а технологічні зміни одночасно відбуваються в світі завдяки інтенсивній конкуренції. Водночас не можна не зауважити на такі важливі обставини.

---

⁹⁹ Robertson R. The three waves of globalization: A history of a developing global consciousness / R. Robertson. – Nova Scotia: Fernwood Pub, 2003. – С. 7–11.

¹⁰⁰ Findlay R. Power and plenty: Trade, war, and the world economy in the second millennium / R. Findlay, K. H. O'Rourke. – Princeton, NJ: Princeton University Press, 2007. – С. 408–412; 473–526.

Термін «глобалізація» (англ. *globalize* – глобалізувати) з’явився в повоєнні 50-і роки як самостійне поняття¹⁰¹. У 1944 р. О. Рейзер та Б. Девіс у дослідженні «Планетарна демократія» використали поняття «*globalize*» і «*globalism*»¹⁰². На початку 70-х років європейські менеджери застосовували для позначення зростаючої взаємозалежності національних економік французьке слово «*mondialisation*», із перекладу якого англійською мовою виник термін «глобалізація» в тому сенсі, в якому його нині використовують. Цей термін, що застосовувався епізодично, вперше застосований у концептуальному дослідженні в 1981 р. американським соціологом Дж. Макліном, який закликав «...зрозуміти історичний процес наростання глобалізації соціальних відносин і дати йому пояснення»¹⁰³. У 1983 р. Р. Робертсон вперше використав термін «*globality*» в назві однієї зі статей. У 1985 р. він подав докладне тлумачення поняття «*globalization*», а в 1992 р. – основи концепції в спеціальному дослідженні¹⁰⁴. До середини 90-х років концепція глобалізації, в межах якої цей процес трактувався як один із найважливіших в умовах сучасного світу, була поширена настільки, що М. Уотерс писав: «Подібно до того, як основним поняттям 80-х років був постмодернізм, основною ідеєю 90-х років може стати глобалізація, яку ми розуміємо як перехід людства в третє тисячоліття»¹⁰⁵.

Протягом двох десятиліть термін «глобалізація» використовувався для означення зростаючої взаємозалежності світу – економічної, соціально-культурної та політичної¹⁰⁶. Характерно, що він вважається настільки зрозумілим, що більшість авторів не подає його визначення навіть у працях, безпосередньо присвячених теорії

¹⁰¹ Webster N. Webster's third new international dictionary of the English language, unabridged / N. Webster, P. B. Gove. – Springfield, MA: Merriam-Webster, 1981. – 965 с.

¹⁰² Reiser O. L. Planetary democracy; an introduction to scientific humanism and applied semantics / O. L. Reiser, B. Davies. – New York: Creative age Press, 1944. – С. 212; 219.

¹⁰³ Scholte J. Beyond the Buzzword: Towards a Critical Theory of Globalization / J. Scholte. // Globalization: Theory and Practice. – 1996. – С. 44–45.

¹⁰⁴ Robertson R. Interpreting Globality / R. Robertson. – Glenside (Pa.): Pennsylvania Univ. Press, 1983. – 276 с.

¹⁰⁵ Waters M. Globalization / M. Waters. – London; N. Y.: Routledge, 1995. – 185 с.

¹⁰⁶ Chanda N. Bound Together: How Traders, Preachers, Adventurers, and Warriors Shaped Globalization / N. Chanda. – New Haven (Ct.); London: Yale Univ. Press, 2007. – С. 245–254.

глобалізації¹⁰⁷. Спроби з'ясувати трактування цього терміна починаються при його протиставленні іншим однокорінним словами, таким як «глобалізм» («globalism») та «глобальність» («globality»). Класичним визначенням цих понять можна вважати формулювання У. Бека, який розуміє перший як «...переконання в тому, що світовий ринок долає або пригнічує політичні бар'єри ... чи ідеологію домінування ринкових сил (неолібералізму)», а другий, як факт того, що «...ми багато часу живемо в умовах всесвітнього суспільства і «закритість» окремих просторів для нас є ілюзією»¹⁰⁸. Водночас наведений підхід тільки лише один з багатьох. С. Телботт стверджує, що термін «глобалізм» лише відображає той «...факт, що людство тисячоліттями встановлює зв'язки між своїми окремими частинами, в т. ч. тими, що простягаються через моря і океани»¹⁰⁹. Детальніше дискусія про відмінність глобалізації та глобалізму викладена Р. Кохейном і Дж. Наєм-молодшим¹¹⁰, де автори дійшли висновку, що така відмінність не має наукової значущості, а суперечки щодо неї можна вважати суто схоластичними. Узагальнення викладеного дозволяє погодитись з такою точкою зору. Але, з нашого погляду, помилково стверджувати, що поняття «глобалізація» прийшла на зміну терміну «інтернаціоналізація», оскільки вони відображають якісно різні явища.

В даний час глобалізація набуває нової форми, оскільки з виходом міжнародних зв'язків на глобальний рівень національна держава стає старою формою, яка не відповідає новій сутності відносин у суспільстві. Глобальні економічні взаємозв'язки, які виходять за національно-територіальні межі, проявляються в нових суспільних утвореннях. Разом з тим, існуюча форма (національна держава) намагається стати адекватною до нового змісту суспільних відносин. Цей процес відображається в створенні таких трансконтинентальних міждержавних організацій, як ООН, НАТО, СОТ та інших, і

---

¹⁰⁷ Held D. *Globalization Theory: Approaches and Controversies* / D. Held, A. G. McGrew. – Cambridge: Polity, 2007. – 288 с.

¹⁰⁸ Beck U. *What Is Globalization?* / U. Beck. – Cambridge: Polity, 2000. – С. 9–10.

¹⁰⁹ Talbot S. *The Great Experiment: The Story of Ancient Empires, Modern States, and the Quest for a Global Nation* / S. Talbot. – N. Y.: Simon & Schuster, 2008. – 257 с.

¹¹⁰ Keohane R. O. *Power and interdependence* / R. O. Keohane, J. S. Nye. – Boston: Longman, 2012. – 230 с.

міждержавних мегарегіональних утворень, таких як ЄС, МЕРКОСУР, АЛАТІ, АСЕАН, АТЕС, АС (Африканський союз). Проте, глобалізація світової економіки протиставляє цим міждержавним організаціям наддержавні, транснаціональні інститути. Це, насамперед, транснаціональні корпорації (ТНК) – управлінські та інженерно-технічні центри світового виробничого комплексу, реальні виробничі потужності яких розподілені по різних регіонах¹¹¹. Розвиток ТНК і пов'язаних із ними економічних та політичних інститутів став початком епохи безпосередньої глобалізації.

Проблеми розвитку глобальної економіки та інтеграційних процесів залишаються актуальними, оскільки з 193-х незалежних держав світу складно виділити хоча б одну, на яку не впливали б глобалізаційні процеси. Це є причиною того, що суспільство, державно-правові устрої країн, економічна та соціальна сфери зазнають істотних деформацій та видозмінюються. Процес змін має різноплановий характер, який неможливо чітко ідентифікувати лише як позитивний чи негативний. Сучасний етап розвитку глобальної економіки характеризується динамічним поглибленням процесів інтеграції політичного, економічного, культурного життя країн світу. Термін «глобалізація» у широкому сенсі розглядається як якісно новий етап інтернаціоналізації господарського життя з різким зростанням ролі зовнішніх чинників розвитку всіх країн і створення транснаціонального капіталу, а також як процес посилення світової інтеграції у результаті глобальних операцій ТНК. Глобальна економічна інтеграція (за Д. Лук'яненком) як нова еволюційна форма міжнародної економічної інтеграції є процесом посилення взаємозв'язку та взаємозалежності суб'єктів світового господарства і міжнародних економічних відносин, наслідком чого є їх цілісність та ємерджентність, які виявляються у сфері торгівлі, глобального руху фінансово-інвестиційних ресурсів, інформації та продуктивних сил, виробництві та формуванні відповідної інфраструктури¹¹².

¹¹¹ Бауман З. Глобализация. Последствия для человека и общества / З. Бауман // Пер. с англ. М. – 2004. – С. 87.

¹¹² Robertson R. The Three Waves of Globalization. A History of a Developing Global Consciousness / R. Robertson // Nova Scotia; London. – N. Y.: Fernwood Publishing & Zed Books. – 2003. – P. 7-11.

На відміну від міжнародних економічних відносин, глобальна економічна система як утворення найвищого ступеня еволюції є життєздатною системою нестабільного типу, якій властиві високий ступінь взаємозалежності між внутрішніми елементами, наявність крос-ієрархічних взаємозв'язків між ними та здатність до самоорганізації за наявності взаємопов'язаних процесів, а саме: інституціональної детермінації взаємодії її суб'єктів різних рівнів ієрархії; підтримки життєвоважливого балансу інтересів з політичною, соціальною, екологічною та науково-технологічною системами. Зазначимо, що вияви процесу глобальної інтеграції економічних систем спостерігаються на всіх її рівнях. Головними тенденціями глобальної економічної інтеграції національних макросистем є процес інтернаціоналізації, який виявляється на мікрорівні в транснаціоналізації, а на макрорівні – в економічній мегарегіоналізації¹¹³.

Стихійний розвиток технологій призводить до глобальної монополізації та створює проблеми, які неможливо розв'язати за допомогою стихійного саморозвитку і, отже, об'єктивного характеру набуває потреба усвідомленого втручання людства в процеси власного розвитку. Розвиток технологій досяг рівня, який обумовлює необхідність поширення області впливу соціальних систем саморегулювання з національного на наднаціональний рівень¹¹⁴.

Домінування ідей лібералізму в останні десятиріччя привело до того, що економіка дисгармоніє з системою соціальних відносин, а соціальні зв'язки інтегрувались в економічну систему, що істотно вплинуло на суспільний розвиток. Ринок підпорядковує всі сфери – працю, гроші, земельні і природні ресурси, довкілля, людські взаємовідносини. Наслідком є витіснення і стагнація реального сектору економіки, зростання фіктивного (спекулятивного) капіталу, орієнтованого на отримання прибутку від зміни цін, на ірраціональне споживання товарів, послуг, інформаційного продукту. Разом із

---

¹¹³ Белл Д. Эпоха разобщенностей. Размышления о мире XXI в. / Д. Белл, В. Иноземцев // Центр исследований постиндустриального общества. – М. – 2007. – С. 213.

¹¹⁴ Friedman T. The World is Flat: The Globalized World in the Twenty-First Century / T. Friedman // Penguin. – London. – 2006. – P. 593.

свободою і мотивацією діяльності, це зумовлює виникнення культури безвідповідальності, кризи морально-етичних цінностей та принципів трудової етики. Фінансові інститути набувають ознак віртуальних інструментів перерозподілу ресурсів і влади у глобальній економіці. Постійна прогресія прибутку поступово, але цілеспрямовано, формує передумови руйнівних світових економічно-фінансових криз. В умовах глобальної економіки та інформаційно-технологічної революції неолібералізм обумовлює деіндустріалізацію малих економік, зростання їхніх втрат від конкуренції з боку країн-лідерів і глобальних корпорацій. Екскурс неоліберальної системи світової економіки дає підстави сформулювати її певні виклики. Проте, головна небезпека «примусового лібералізму» для країн, що розвиваються, полягає в тому, що примусове звільнення від захисних бар'єрів, примусове заохочення лібералізації, особливо у випадках, коли вона не відповідає їх «резервам міцності», завдає їм такого поштовху глобальній конкуренції, який вони не можуть витримати. Так, перманентний голод в Ефіопії та багатьох інших слаборозвинених країнах Африки виник не лише через поганий менеджмент і ерозію ґрунтів, а й через руйнівний «розтин» переважно аграрних слаборозвинених економік стихійними і неспіввимірними силами міжнародної конкуренції¹¹⁵.

Формування закономірностей людського розвитку відображене в концепції розвитку людини як гуманітарного надбання цивілізації. Як і теорія та методологія практики державного управління, концепція постулює неможливість обмеження суспільного прогресу збільшенням доходів чи матеріального багатства і визнання підпорядкованості розвитку людей, а не навпаки. Процеси глобалізації соціуму актуалізують соціально-економічні імперативи альтерглобального розвитку, генеровані в життєдіяльності людини¹¹⁶. Критичні оцінки процесів глобалізації базуються на невизнанні її позитивних результатів і на тому, що політико-владні та політико-економічні чинники глобальної економіки виступають проти

¹¹⁵ Alternative Worlds – Global Trends 2030 [Електронний ресурс] // National Intelligence Council. – 2012. – Режим доступу : <https://globaltrends2030.files.wordpress.com/2012/11/global-trends-2030-november2012.pdf>.

¹¹⁶ Грішнова О. А. Людський розвиток : навч. посіб. / О. А. Грішнова. – К. : КНЕУ, 2006. – 308 с.

глобальних регуляторних інструментів, сприяють транснаціоналізації, яка руйнує стабільність і суверенність держави, не відповідає суспільним потребам і контролю. За Д. Шольте, альтерглобалізм виник насамперед як спроба зрозуміти процеси глобалізації не з позиції бізнес-еліт та транснаціональних монополій, а з погляду інтересів людини¹¹⁷. До критичних імперативів розвитку глобалізації відносяться: соціальна нерівність, фрагментація виробництва (ліквідація робочих місць і безробіття у розвинених країнах), зниження конкуренто-спроможності підприємств промисловості, сільського господарства у розвинених країнах та якості життя працюючих, деградація довкілля, зростання загрози впливу на культуру.

Д. Плеєрс зауважив, що сучасний альтерглобальний рух передбачає збереження процесу глобалізації, орієнтованого на мінімізацію впливу глобальних проблем розвитку¹¹⁸. А. Бузгалін розглядає альтерглобалізм як соціальний рух, який підтримує деякі аспекти глобалізації, насамперед міжнародну інтеграцію, оскільки демократія, правосуддя, екологічний захист і права людини повинні домінувати над економічними інтересами¹¹⁹. Погоджуємось з Д. Плеєрсом, що процес альтерглобалізації повинен зберегти процес глобалізації, проте перенаправити його таким чином, щоб мінімізувати загострення існуючих глобальних проблем сьогодення. В цих умовах актуалізується розв'язання науково-прикладної проблеми розробки методологічних основ дослідження альтерглобалізації та їх застосування для обґрунтування концептуальної метамоделі положень парадигми альтерглобального розвитку на засадах соціального партнерства, соціального захисту та диверсифікації сфер впливу¹²⁰.

---

¹¹⁷ Scholte J. Beyond the Buzzword: Towards a Critical Theory of Globalization / J. Scholte. // Globalization: Theory and Practice. – 1996. – С. 44–45.

¹¹⁸ Pleyers G. Alter-Globalization: Becoming Actors in a Global Age / Geoffrey Pleyers. – London: John Wiley & Sons, 2013. – 336 с.

¹¹⁹ Бузгалін А. Альтерглобалізм: теорія і практика «антиглобалістського руху» / А.В. Бузгалін // М. – 2003. – 256 с.

¹²⁰ Зварич Р. Є. Теоретико-методологічні основи процесів альтерглобалізації / Роман Євгенович Зварич // Журнал європейської економіки. – 2015. – Том 14, №4. – С. 422–437.

До альтерглобальних імперативів структурних зрушень світової економіки, сила впливу яких посилюватимуться в динаміці належать: глобальне розширення прав та свобод; дифузія глобального впливу; демографічні зміни та дефіцит продовольства і ресурсів. Зменшення чисельності бідного населення, підвищення рівня освіти та надання медичних послуг, збільшення чисельності представників середнього класу посилюють вплив суспільств на розвиток глобальної економіки. Цей імператив одночасно є причиною і наслідком глобальних мегатенденцій, у тому числі розширення меж економіки, швидкого зростання країн, що розвиваються, та масового поширення нових технологій у комунікаційній сфері, реальній економіці. З одного боку, розвивається і використовується потенціал особистісної ініціативи як основи для розв'язання глобальних проблем. З іншого боку, за умов структурних зрушень окремі індивіди та невеликі групи людей можуть отримати доступ до руйнівних і смертоносних технологій¹²¹. Доступ до комп'ютерних засобів ураження, високоточної та біологічної зброї дасть змогу здійснювати великомасштабні акти тероризму та забезпечить невеликим групам можливість, що раніше перебували у винятковій монополії держави.

За відсутності єдиного визначення процесів альтерглобалізації, пропонуємо таку дефініцію: альтерглобалізація – це процеси всесвітньої альтернативної економічної, політичної та культурної інтеграції, направлені на дифузію глобального транснаціонального впливу, екологічно-локальну стійкість та людиноцентризм. На відміну від глобалізації, яка передбачає конкурентні переваги від глобальної уніфікації, процеси альтерглобалізації спрямовані на отримання переваг завдяки унікальності, різноманітності та всебічності учасників. Процеси альтерглобалізації поступово і незворотно витісняють процеси глобалізації.

До суперечностей альтерглобалізації, на чому наголошують науковці, відноситься припущення, що цей рух виник і набув розвитку завдяки такій передумові феномену глобалізації, як

---

¹²¹ Alternative Worlds – Global Trends 2030 [Електронний ресурс] // National Intelligence Council. – 2012. – Режим доступу до ресурсу: <https://globaltrends2030.files.wordpress.com/2012/11/global-trends-2030-november2012.pdf>.

Інтернет. Очевидно, що існують реальні суперечності: виникнення інформаційних (мережевих) технологій зумовлено прогресом продуктивних сил та є важливою засадою боротьби з глобалізацією. Проте, йдеться не стільки про зручності використання комп'ютерів, Інтернету і мобільних технологій в організації масових акцій, скільки про оптимальність застосування інформаційних мережевих технологій для побудови форм і принципів соціальної організації. Характер зв'язку в цьому разі є доволі глибоким, адже найважливіші фундаментальні риси інформаційних, мережевих технологій визначають можливими та необхідними, а також оптимальними, саме ті форми і принципи соціальної організації, які втілені на практиці альтерглобалізацією.

Представники ліберальної економічної науки вважають очевидним те, що глобалізація – це об'єктивний процес, і тотожний прогресу у нових умовах. Відповідно, жодних альтернатив владі ТНК і міжнародних інститутів (МВФ, НАТО, СОТ та ін.) не може бути, а хто не погоджується, – противники прогресу. Альтерглобалісти погоджуються з об'єктивністю зростаючої інтеграції технологій, економік та культур, але категорично не погоджуються з владою «глобальних гравців» як єдиною можливою економічною, політичною та духовною формою процесів глобальної економічної інтеграції. Альтерглобалісти (Е. Валлерстайна¹²², С. Аміна та ін.) стверджують, що світ зустрівся не просто з новим етапом інтернаціоналізації економічного та суспільного життя, що є загрозливим для суверенітету націй, держав, а з характерною для «пізнього» капіталізму (Е. Мандел) соціальною формою цього процесу, тобто не з глобалізацією, а з глобальною гегемонією корпоративного капіталу, яка виявляється в цілісній, тотальній владі капіталу як єдиної економічної, соціальної, політичної та духовної сили, персоніфікованого вузьким колом глобальних гравців (ТНК), пов'язаних з «великою сімкою»¹²³.

---

¹²² Wallerstein I. Globalization or the Age of Transition / I. Wallerstein // International Sociology. – 2000. – Т. 15 (2), №6. – С. 249–265.

¹²³ Хаустова М. Глобалізація і її вплив на сутність та соціальне призначення держави [Електронний ресурс] / М. Хаустова // Вісник Національної академії правових наук України. - 2013. - № 4. - С. 30-41. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vapny_2013_4_6.

2.2. Альтерглобальні детермінанти глобального розвитку

Альтерглобалізм як опозиція побудований на ставленні до глобалізму за принципом «свій – чужий», тоді як обидві ці системи стали відповіддю на кризу попередніх їм ідеологій. Втім, уже сьогодні є очевидним як для науковців, так і для громадськості, що, виходячи з ідейної платформи, цінностей, принципів, документів можна впевнено говорити про соціал-реформістську, помірковану соціал-демократичну програму або «соціал-глобальну» альтернативу неоліберальній глобалізації. Вивчивши об'єктивні альтернативи глобальному домінуванню капіталу можна інтенсифікувати позитивні процеси заміщення, не переходячи при цьому межі, що перетворює суб'єктивний фактор прогресу в суб'єктивізм (провокуючий регрес)¹²⁴.

Процес економічної корекції і регулювання відбувається вертикально (знизу-вверх) та доволі динамічно, а сучасна економіка вимагає нової системи і нових ідей (деякі з них почали реалізуватись на практиці). Важливо звернути увагу на концептуально-практичні альтернативні вияви, такі як: нові принципи, що створюють основу для життєздатної системи, яка працює не для корпоративного прибутку, а для людей і навколишнього середовища; ідеї рекультиватії людських благ, які раніше використовувались усіма народами, а тепер значною мірою, приватизовані; досягнення концепції вагомого зміщення потужності (від глобального до локального); пряме управління, за якого глобальна економіка різко впливає на місцеву: енергію, нафту, транспорт, виробництво, сільське господарство, засоби масової інформації і т. ін.

Наявність принципів організації, які варто розуміти як основу для руху, що по чергово були описані як «антикорпоративна глобалізація» або «проглобальна справедливість» виокремлює певну спільність між різними групами, тисячами окремих лідерів та сотнями різних важливих питань, яку можна визначити як «рух за справедливість». Ці принципи доволі різко контрастують з аргументацією економічної

¹²⁴ Ясин Е. Г. Тектонические сдвиги в мировой экономике: что скажет фактор культуры / Е. Г. Ясин, М. В. Снеговая. – М. : ГУ-ВШЭ, 2009. – 138 с.

глобалізації, яка у вузькому сенсі обслуговує невелику кількість суб'єктів за рахунок навколишнього середовища і великої кількості людей. Економічне зростання є головною ціллю для МВФ, Світового банку та СОТ, а розширення міжнародної торгівлі та інвестиційних потоків – їх кінцевою метою¹²⁵.

Глобальна ідеологія останнього півстоліття визначила вільну торгівлю та інвестиції як фактор процвітання та запоруку демократії. Корпоративні та урядові лідери переконували, щоб бути конкурентоспроможним в умовах глобальної економіки, уряди мають послабити державне регулювання і створити сприятливий клімат для іноземних інвестицій (переважно за рахунок прав працівників і екологічної цілісності).

Сьогодні ж прийшов час для створення здорових, стійких громад, які працюють для всіх. Здорові, стійкі громади можуть стати порятунком влади у установах, які вимірюють їхню продуктивність через їхній внесок в довгострокове благополуччя людей, спільноти і природи та розподіл енергії на справедливій основі серед всіх зацікавлених сторін суспільства. Такі громади вимірюють істотні якості, передусім це добробут усього народу. Кожне стійке співтовариство, як і нація, прагне досягти достатнього рівня самозабезпечення в задоволенні основних потреб, у т. ч. у продовольстві, житлі, чистій воді, енергетиці, освіті, охороні здоров'я, участі у політичному житті та культурі. Самозабезпечення співтовариства в задоволенні основних потреб є важливим для забезпечення засобів до існування, громадянських свобод, а також відчуття сенсу особистості кожного з її членів¹²⁶.

Альтерглобалізація трактує появу «мережевого суспільства» («суспільства знань») з декількох позицій. По-перше, феномен знань вказує на появу ресурсу, який за змістом є необмеженим. Якщо абстрагуватися від ринкової форми знань та приватної власності на знання (а альтерглобалізм потребує цього «абстрагування» з

---

¹²⁵ Held D. Introduction: Globalization at Risk / D. Held, A. McGrew // Globalization Theory: Approaches and Controversies. – Cambridge: Polity. – 2007. – P. 1-14.

¹²⁶ Huntington S. P. Who are we?: The challenges to America's national identity / S. P. Huntington. – New York: Simon & Schuster, 2004. – С. 212–213; 218, 256.

практичної точки зору), то вони стають «продуктом», що зростає одночасно з його «споживанням». Так, розповсюдження знань і феноменів культури веде до зростання цих знань та прогресу культури: «споживаючи» знання, науковці їх збільшують¹²⁷.

По-друге, мережа, на відміну від ієрархії, за змістом є гнучкою, рухливою, відкритою і загальнодоступною освітою (як море або повітряний простір, що відкриті для всіх, поки їх не контролюють військові або пірати). Ринок, комерціалізація і приватна власність є соціальними формами, що погано сумісні з мережевими технологіями і світом знань.

По-третє, знання і мережева організація демократичні за природою: в цьому світі є місце для всіх і кожного, і всім цей світ необхідний. При цьому він необхідний і корисний для всіх по-різному. Це світ загальнодоступності унікальних й індивідуалізованих «продуктів» (будь-яке знання унікальне, будь-який витвір мистецтва індивідуалізований). У нього можуть увійти й на практиці входять безробітні та професіонали, селяни та інтелектуали. При цьому всі входять в цей світ по-різному, хоча часто вирішують спільні проблеми¹²⁸.

По-четверте, нові принципи організації діяльності та комунікацій поширюються на соціальну сферу навіть там, де найновіші технології відсутні. Так, виробнича діяльність безземельних селян у Латинській Америці, що заснована на традиційних індустріально-аграрних технологіях, прагне як соціально, так і економічно розвиватись саме у формі мережі.

Отже, можна припустити, що «суспільство знань» («мережеве суспільство») за своєю природою передбачає (при абстрагуванні від ринку та приватної власності) реалізацію нових принципів соціальної організації, таких, як¹²⁹:

---

¹²⁷ Reiser O. L. Planetary democracy; an introduction to scientific humanism and applied semantics / O. L. Reiser, B. Davies. – New York: Creative age Press, 1944. – С. 212; 219.

¹²⁸ Nayyar D. The South in the World Economy: Past, Present and Future The South in the World Economy: Past, Present and Future [Електронний ресурс] / Deepak Nayyar // UNDP Human Development Report Office. – 2013. – Режим доступу : http://hdr.undp.org/sites/default/files/hdro_1301_nayyar.pdf.

¹²⁹ Huntington S. P. Who are we?: The challenges to America's national identity / S. P. Huntington. – New York: Simon & Schuster, 2004. – С. 212–213; 218, 256.

- необмеженість і одночасно унікальність ресурсів;
- загальнодоступність, відкритість, гнучкість мереж та їхніх соціальних форм;
- демократичність та інтерструктурність (незалежно, чи це професійні, регіональні, соціальні структури) організацій.

Загалом вони перебувають у фундаментальній суперечності з принципами сучасної соціально-економічної та політико-ідеологічної системи, яку називають глобальною гегемонією корпоративного капіталу.

Важливо наголосити, що альтерглобалізм не протистоїть глобалізації загалом, а пропонує інші, гуманніші проекти глобалізації. Протест альтерглобалістів скерований проти корпорацій і держав (не народів), що пов'язані між собою. Принциповими особливостями руху є¹³⁰:

- неієрархічні принципи взаємодії між собою;
- заперечення ідеологічної монополії, свобода дискусії, антиортодоксальність;
- орієнтація на позапарламентські методи боротьби, опора на альтернативні державні структури суспільства (соціальні форуми, автономні культурні центри, мережі взаємодопомоги, земляцтва, сквоти тощо);
- акцент на розвитку «іншої культури», нових гуманістичних, неконкурентних взаємостосунків людини з людиною, осіб з групою, людей з природою.

Загалом треба визнати, що зростання глобальної соціальної нерівності руйнує соціальну базу політичної стабільності на національному і світовому рівнях. Саме вона є джерелом поширення тероризму, організованої злочинності, корупції, зрощування кримінальних структур з владою і бізнесом, поширення соціальних хвороб, таких як наркоманія, СНІД, алкоголізм, проституція тощо.

Якщо брати до уваги біполярний сценарій розвитку світу, то таким можна вважати виникнення біполярної системи Схід-Захід

---

¹³⁰ Бузгалин А. Альтерглобалізм: теорія і практика «антиглобалістського руху» / А.В. Бузгалин // М. – 2003. – 256 с.

наприкінці 1940-х рр., що супроводжувалося подвійною революцією у військовій сфері. У результаті цього просторові характеристики втрачали значення, перетворюючи Землю в єдине поле бою. Більшість політиків та економістів визнає глобалізацію реальним процесом, який швидко розвивається у всіх сферах суспільного життя, хоча зараз це поняття трактується по-іншому порівняно з тим, як його визначали 30–40 років тому. Насамперед це пов'язано з розпадом біполярної системи.

На сьогодні кумулятивно можна виділити два потенційні варіанти удосконалення інституційної архітектури світу. У першому разі ініціативу перехоплює один з учасників системи, у другому – створюється новий наднаціональний інститут глобального регулювання – певний світовий центр з прийняття стратегічних рішень. Взавши за ознаку класифікації кількість полюсів влади, що координують світогосподарські процеси, інституційний устрій може набути такого вигляду: а) уніполярна система; б) бі- чи триполярна система; в) поліполярна система¹³¹.

Біполярна система передбачає наявність двох управлінських полюсів, що в ході консенсусу приймають узгоджені рішення, виконання яких є обов'язковим для решти учасників міжнародних відносин. Ця система передбачає, з одного боку, активізацію міжнародного співробітництва найбільш розвинутих країн світу, які готові йти на компроміс для досягнення спільних інтересів, а з іншого – пріоритетність рішень, що приймаються правлячою верхівкою для інших учасників міжнародних відносин. Теорія біполярного світу охоплює такі основні напрями інституційного забезпечення глобальних трансформацій: коаліції держав; коаліції регіональних інтеграційних утворень.

На сьогодні відсутнє чітке ядро, навколо якого міг би розпочатися процес консолідації. Найбільш вірогідними варіантами вважаються¹³²:

¹³¹ Milliot E. The Paradoxes of Globalisation / E. Milliot, N. Tournois. – Chippenham and Eastbourne: CPI Antony Rowe, 2010. – 313 с.

¹³² Бауман З. Глобалізація. Последствия для человека и общества / З. Бауман // Пер. с англ. М. – 2004. – С. 87.

- «п'ятірка» постійних членів Ради Безпеки ООН (можливим є розширення складу);
- «велика сімка» (можливим є розширення складу);
- компромісний варіант: «центр» формуватимуть США, ЄС, Японія, країни БРІКС.

Головним інструментом тиску на «периферію» можуть стати умови економічного, технологічного та інформаційного партнерства з «центром», які можуть бути більш чи менш сприятливими. Основним завданням союзу є не підпорядкування, а цивілізація «периферійних» територій. Коаліція регіональних інтеграційних об'єднань закладає підґрунтя майбутнього світоустрою, що полягає у наступному¹³³:

- формуванні угруповань на основі економічних факторів (реакція на глобальні трансформації);
- домінуванні економічних факторів, що знижує вірогідність виникнення ієрархічних інституційних структур, рішення яких є обов'язковими для країн-членів;
- спрямованості передусім на створення своєрідних «...островів більш ліберального економічного режиму», а не на побудову регіональних протекціоністських анклавів;
- поглибленні рівня регіональної координації економічної політики.

Таким чином, можна зробити висновок, що, незважаючи на відсутність єдиного центру прийняття глобальних рішень, існує небезпека того, що майбутній політичний режим управління може бути авторитарним, аніж демократичним. Це може бути спричинено тим, що рішення щодо глобальних проблем будуть прийматися обмеженим колом суб'єктів міжнародних відносин, а внутрішня структура багатьох із них ґрунтується не на демократичних принципах, а на жорсткій дисципліні.

Найважливіша риса сучасної глобалізації – посилення ролі країн, що розвиваються («ринків, що виникають», «економік, що виникають»), які є потужними гравцями на глобальному

---

¹³³ Talbott S. The Great Experiment: The Story of Ancient Empires, Modern States, and the Quest for a Global Nation / S. Talbott. – N. Y.: Simon & Schuster, 2008. – 257 с.

конкурентному ринку. Компанії з країн, що розвиваються, мають конкурентні переваги і на ринках розвинутих країн, і на власних ринках. Вони краще вміють пристосувати свою продукцію до потреб небагатих ринків, де спостерігається зростання рівня конкуренції та приріст платоспроможних і заможних споживачів. Компанії з країн, що розвиваються, є не лише реципієнтами капіталів із розвинутих країн. Навпаки, вони дедалі частіше поглинають відомі компанії, тобто глобалізація набуває двостороннього руху: а) від розвинутих країн до країн, що розвиваються; б) від країн, що розвиваються, до розвинутих країн; в) між країнами, що розвиваються¹³⁴.

Сьогодні в США на підприємствах, контрольованих іноземними інвесторами, створюється 16% ВВП і зайнято майже 10,9% активної робочої сили; в ЄС ці показники значно вищі: 22,4 і 14,7% (хоча в умовах відсутності кордонів і митниці та наявності єдиної валюти поняття «іноземний» в ЄС поступово нівелюється). Цінність і значення сучасних глобалізаційних процесів закладено передусім в тому, що вони відкривають перед людьми новий ступінь свободи в досягненні своїх цілей і змушують уряди бути зрілими. Критерієм ефективності влади стає захист власних громадян, а не досягнення сумнівних «національних інтересів», як це визначалося в епоху геополітичних доктрин XIX ст.¹³⁵.

Інформаційні, фінансові та інші процеси, пов'язані з глобалізацією, скорочують можливості національних урядів щодо контролю внутрішньополітичної ситуації й управління нею. Окремі держави, перебуваючи під впливом ситуації на світовому ринку, втрачають національний економічний суверенітет та контроль над інформаційними потоками. Багато функцій, що раніше виконувалися урядами, переходять до транснаціональних корпорацій, інститутів громадянського суспільства. Національні та міжнародні неурядові організації мають зростаючий вплив на громадську думку, формування політики, розробку законів. Вони виконують функції

¹³⁴ Featherstone K. Europeanization and the southern periphery / K. Featherstone, G. A. Kazamias. – London: F. Cass, 2001. – 304 с.

¹³⁵ Held D. Globalization Theory: Approaches and Controversies / D. Held, A. G. McGrew. – Cambridge: Polity, 2007. – 288 с.

соціального захисту і навіть беруть участь у діяльності комітетів і комісій ООН. Уряди частково втрачають монополію на реалізацію владних повноважень.

Традиційні владні повноваження держави делегуються наднаціональним і внутрішнім структурам у сфері як міжнародних відносин, так і внутрішньої політики. Основними видами наднаціональних структур, що обмежують повноваження і реальні можливості держави, сьогодні є¹³⁶:

– різні органи міжнародного управління та врегулювання, що створені на міждержавному рівні (наприклад, НАТО, ООН, МВФ і Світовий банк);

– транснаціональні корпорації;

– міжнародні громадські, релігійні та злочинні організації (їх об'єднує недержавний і переважно позаекономічний характер об'єднання і цілевизначення);

– глобальні ЗМІ.

Глобальні ЗМІ – єдині наднаціональні структури, які обмежують державу і які не є самостійними учасниками глобальної конкуренції. Вони обмежують вплив будь-якої держави на життя суспільства, оскільки є безпосереднім інструментом формування глобальної, міжнародної громадської думки і «моральних стандартів», нав'язаних державам (зокрема більш слабким). Глобалізація обмежує роль держав не тільки «зверху», а й «знизу», зміцненням і прямим виходом на міжнародну арену окремих елементів суспільства. Як правило, це ті самі структури (крім міждержавних), але на більш ранньому етапі розвитку (не є повністю міжнародними і не втратили національну ідентифікацію), що обмежують державу «згори».

Крім корпорацій, які перетворюються в транснаціональні, значну роль починають відігравати регіони, причому збільшують вплив як найбільш, так і найменш економічно розвинені території. Більш розвинені території набувають певну автономію в обмін на політичну лояльність і згоду щодо перерозподілу їхніх коштів на користь менш

---

¹³⁶ Ruth A. Is Liberalism Now an Essentially Contested Concept? / Abbey, Ruth // New Political Science. – 2005. – № 27. – p. 461-480.

розвинених. Менш розвинені території отримують певну самостійність у міжнародних контактах як додатковий інструмент для саморозвитку в обмін на зменшення прямої державної підтримки. Залучаючи для взаємодії з державою зовнішні сили, відповідні елементи суспільства стають провідниками їхніх інтересів. Це абсолютно природний і стихійний процес – свого роду плата за підтримку, яку елементи того чи іншого суспільства надають зовнішнім силам, на які вони опираються в діалозі (або протистоянні) з державними структурами¹³⁷.

Однак цей природний процес створює потенційну загрозу. Оскільки сучасний світ не можна вважати ідеалістичним, то зовнішні сили надають підтримку певним громадським елементам у веденні діалогу з державою лише в обмін на просування власних інтересів. У більшості випадків ці інтереси не збігаються з інтересами відповідних громад. У результаті громадські структури, які опираються на зовнішні сили, стають «п'ятою колоною» та відстоюють інтереси конкурентів власного суспільства.

Так, розвинені країни використовують глобальні та національні мережі різних недержавних організацій (у т. ч. утворюючих так зване «громадянське суспільство») для нав'язування своїх стандартів менш розвиненим суспільствам. Ці стандарти, що були напрацьовані в інших умовах, є непосильними для зазначених суспільств і доволі часто не відповідають їхнім засадам та підривають культурні й матеріальні основи їхньої конкуренто-спроможності й життя. Таким чином, зниження ролі держави в ході глобалізації обмежує вплив суспільства на реалізацію політики і власного розвитку та сприяє нав'язуванню зовнішніх, чужих, а іноді ворожих йому інтересів, мотивацій і практичних дій.

Отже, глобальна влада капіталу передбачає, по-перше, тотальний, що проникає в усі сфери життя людини, ринок. Причому це не ринок вільно конкуруючих атомізованих підприємств, а тотальний ринок як простір боротьби гігантських мереж, центрами яких є ТНК. Все

---

¹³⁷ Белл Д. Эпоха разобщенностей. Размышления о мире XXI в. / Д. Белл, В. Иноземцев // Центр исследований постиндустриального общества. – М. – 2007. – С. 213.

людство – працівники, споживачі, жителі, будучи клієнтами «Макдональдс» чи «поколінням пепсі», стають невідомими мереж, що конкурують між собою. По-друге, гегемонія капіталу сьогодні – це переважно влада віртуального фіктивного фінансового капіталу, що «існує» в комп'ютерних мережах. У світі утворився віртуальний «чорний ящик», що складається з гігантських (сотні трильйонів доларів) фінансових «бульбашок», надувшись за рахунок як спекуляцій у «першому» світі, так і боргів країн «другого» і «третього» світів. По-третє, глобальна гегемонія капіталу сьогодні передбачає не просто експлуатацію найманих робітників через купівлю-продаж робочої сили, а й цілісне підпорядкування особистості працівника. Творчий потенціал, талант, освіта, життя людини-професіонала присвоюється сучасній корпорації в «першому» світі; напів-гуманні методи експлуатації, що ізолюють працівників в етнічно відсталіх районах, щораз більш поширюються не тільки в «третьому», а й у «другому» світі. По-четверте, загальновідомою є система методів монополізації «першим» світом основних ресурсів розвитку – «know-how», високоякісної робочої сили тощо при поглинанні переважної частини природних ресурсів та експорті брудних технологій, соціального «бруду» в «третій» і «другий» світи. По-п'яте, це глобальне політичне й ідеологічне маніпулювання, інформаційний та культурний тиск.

2.3. Альтерглобальні контенти розвитку економіки України

Соціалізація вітчизняної економіки безперечно є однією з новітніх ключових тенденцій альтерглобального розвитку і являє собою процес врахування соціальних факторів функціонування економіки, а саме: збереження умов для існування, усунення наростаючих асиметрій та попередження нових нерівномірностей у розподілі та використанні споживчих благ, розвитку різноманітних здібностей людини, соціальній переорієнтації виробництва та гуманізації трудової діяльності. Необхідно підкреслити, що процеси альтерглобалізації економіки пов'язані з підвищенням ролі людини, її

духовно-моральних якостей і цінностей, здібностей, знань, досвіду у виробництві, які дозволяють їй активізувати свою діяльність та визначити місце в економічній системі. За таких умов особливого значення набувають імперативи соціалізації економіки, які генеруються безпосередньо під впливом середовища соціально-економічного розвитку, що в свою чергу включає три складові: модифікацію умов та мотивацій трудової діяльності, професійний розвиток працівників, відтворення робочої сили. У свою чергу взаємодія імперативів та середовища альтерглобального розвитку визначає наступні форми соціалізації економіки: інтелектуалізацію праці, віртуалізацію трудової діяльності, професіоналізацію та саморозвиток працівників, економічну демократизацію.

В умовах економічної й екологічної кризи країни альтерглобальна стратегія росту добробуту суспільства повинна базуватися на співвідношенні наслідків розвитку соціуму, науково-технічного прогресу, економіки. Чим цивілізованіше суспільство, тим більше варіантів вибору соціально-економічних і науково-технічних рішень з прогнозованими і передбачуваними наслідками. Цілісний підхід інтегрує закони внутрішньої динамічної рівноваги природи, суспільства, людини, тобто не можливо віддавати перевагу ані економічним, ані технологічним, ані екологічним складовим добробуту суспільства. Сьогодні Україна повинна зробити вибір, від якого залежить майбутнє: задоволення яких потреб для уряду є першочерговим – матеріальних, соціальних чи духовних, при цьому, дечим необхідно буде відмовитись, щоб повернути на шлях гармонійного, цілісного та збалансованого розвитку.

Економічна, екологічна та соціальна діяльність в Україні не має порушувати екологічної стійкості глобальних екологічних систем і призводити до глобальних екологічних загроз та небажаних генетичних змін у живих організмах. Загалом принципи економіки мають базуватися на принципах громади, а принципи громади – на принципах екосистем. Збалансування інтересів теперішнього і майбутнього поколінь варто здійснювати за принципом того, що потреби сьогодення завжди мають мати пріоритет над

«екстравагантною розкішшю» сьогодення. Економічна сфера України значно інтегрована з екологічною, соціальною та духовною. Її розвиток має відбуватися від духовного зростання до створення стійких екологічних систем та забезпечення екологічно безпечного добробуту громадян. Так, в Україні слабо розвинена як екологічна ефективність так і енергетична архітектура¹³⁸.

Подолання глобальних екологічних проблем можливе за умови реалізації ефективної екологічної політики на національному, регіональному та локальному рівнях. Усунути глобальні екологічні загрози, що насуваються на земну цивілізацію загалом та Україну зокрема, можна лише разом – зусиллями всієї світової спільноти. Екологічна політика України має ґрунтуватися на ефективній системі інструментів та високодуховних суб'єктах екологічної політики, які повною мірою усвідомлюють відповідальність за майбутнє земної цивілізації. Така екологічна політика вбачається короткотерміною (розрахованою на швидке подолання глобальних екологічних загроз), антикризовою (спроможною подолати екологічну кризу на міжнародному, національному і регіональному рівнях) і солідарною (побудованою на солідарності бідних і заможних громадян).

Подолання глобальних екологічних, економічних та соціальних загроз України можливе за умови ефективної міжнародної, національної та регіональної політики, яка сприятиме творенню ефективних замкнених економічних систем. Кіотські домовленості засвідчили неспроможність сучасної світової економічної системи ринковими інструментами подолати глобальні екологічні виклики, які постали перед землею цивілізацією в ХХІ ст. Вони підтвердили вирішальне значення екологічної, економічної та соціальної політики у подоланні екологічної та економічної криз. Зросла роль обов'язкових інструментів в її подоланні (зокрема, лімітів на використання природних ресурсів та забруднення довкілля,

---

¹³⁸ Савельєв Є. В. Пріоритети у реформуванні української економіки / Є. В. Савельєв, В. Є. Куриляк // Економіка України. – 2015. – № 5. – С. 79–89. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/EkUk_2015_5_8.

АЛЬТЕРГЛОБАЛІЗАЦІЯ У СВІТОВІЙ ЕКОНОМІЦІ

екологічних стандартів і дозволів на діяльність у сфері природокористування)¹³⁹.

Альтерглобальна модернізація економіки України потребує значних інтелектуальних, економічних і адміністративних зусиль та заходів, а саме: всебічне сприяння розвитку наукоємних секторів господарства, розвиток інфраструктурних галузей господарства (транспорт, зв'язок, комунікації), забезпечення енергоефективності економіки, урізноманітнення джерел постачання енергії та збільшення використання її поновлюваних видів, розвиток нано-, біо-, ядерних, космічних технологій і телекомунікацій, широке застосування новітніх інформаційних технологій тощо. Необхідно знизити базисні структурні диспропорції в українській економіці та ропочати проектування нової економічної системи, адаптованої до жорстких викликів безпечному розвитку в умовах перманентної глобальної кризи.

Основною проблемою вітчизняної економіки є забезпечення сталого екологічно збалансованого розвитку, який дасть змогу реалізувати соціальні та духовні потреби сучасних поколінь і не ставитиме під загрозу потреби майбутніх поколінь. Теоретично такий розвиток можливий лише тоді, коли вітчизняна економіка розвиватиметься здебільшого на базі природно відновлюваних ресурсів в обсягах, що не спричинять деградації екологічної системи Землі, а населення буде таким, що не нищитиме навколишнє природне середовище і задовольнятиме власні матеріальні й духовні потреби в межах тих благ, які продукує економіка. Так, необхідно досягти збалансованості між чисельністю населення, природним потенціалом і економікою¹⁴⁰.

Альтерглобальний розвиток передбачає вирішення економічних, соціальних та екологічних проблем. Розвиток матиме місце у випадку, коли буде досягнута рівновага між різними факторами, що

¹³⁹ Крисоватий А. І. Сутність та концептуальні онови формування податкової політики в умовах євроінтеграційних процесів / А. І. Крисоватий, В. М. Мельник, Т. В. Кошук // Економіка України. – 2016. – № 1. – С. 35–51. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/EkUk_2016_1_4.

¹⁴⁰ Мельник Т. М. Забезпечення економічного суверенітету в умовах відкритості економіки / Т. М. Мельник // Маркетинг і менеджмент інновацій. – 2015. – № 1. – С. 147–157. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mimi_2015_1_14.

зумовлюють загальний рівень життя. Поточне покоління має обов'язок перед наступними поколіннями залишити достатні запаси соціальних, природних та економічних ресурсів для того, щоб вони могли забезпечити для себе рівень добробуту не нижчий, ніж той, що є сьогодні. Україна є середньостатистичною європейською країною за розміром ринку із негативним ростом ВВП в середньотривалому періоді¹⁴¹.

Багато спостерігачів звертають увагу на перехід від політичної системи, в якій домінують автократичні та бізнес-інтереси, до системи більшої політичної відповідальності перед громадянами. Водночас зберігається ймовірність інших наслідків: від подальшого впливу бізнес-інтересів окремих кіл до активізації популістських націоналістичних політичних угруповань. Під час такого переходу можна очікувати певної політичної нестабільності. Політична нестабільність може зрости напередодні парламентських і президентських виборів і вплинути на здійснення реформ. Якщо прагнення уряду здійснювати реформи буде незначним, то це може загрожувати алтерглобальному розвитку України. Цей набір ризиків частково пом'якшується широкою підтримкою реформ у сфері урядування та економіки. Проте така підтримка може анулюватись, якщо не буде поступу в реформуванні урядування та результативності реформування економіки.

Ризики конфлікту. Активізація збройного протистояння між озброєними угрупованнями та збройними силами на сході України може призвести до значних негативних наслідків для економіки через збільшення військових видатків та ослаблення довіри інвесторів до економіки. За таких обставин спроможність протидіяти цьому ризикові є дуже обмеженою¹⁴².

Ризики урядування. В Україні існує ризик того, що потужні політичні впливові кола зможуть заблокувати реформування системи

---

¹⁴¹ Мокій А. Концептуальні засади моделювання соціально-економічного розвитку України: інституціональні загрози та глобальні виклики [Електронний ресурс] / А. Мокій, М. Флейчук, А. Гуменюк // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – 2011.– Вип. 125. – С. 60–62.

¹⁴² Філіпенко А. С. Міжнародна економічна інтеграція: сучасний теоретичний дискурс. Науковий вісник Дипломатичної академії України. 2016. Вип. 23, Ч. 3. С. 54-61.

управління та підірвати довіру громадян до уряду. Власники банків, які одержували вигоду від кредитування пов'язаних осіб, можуть, наприклад, підірвати виконання програми стабілізації фінансового сектору, а інші кола – саботувати процес або перешкоджати здійсненню реформ. Реалізація цих ризиків може загрожувати розвитку у сфері економічної конкуренції та бюджетної реформи.

Макроекономічні ризики. Протягом 2014–2017 рр. в Україні суттєво знизилась фіскальні та зовнішні дисбаланси, але макроекономічна ситуація залишається уразливою до багатьох ризиків. Політичний ризик, ризик конфлікту та ризики урядування можуть призвести до сповільнення або скасування реформ, що швидко стане загрозою для бюджетної та зовнішньої стабільності. Подальше зниження попиту з боку основних торговельних партнерів України сповільнить зростання та послабить зовнішньоторговельні баланси. Очікується, що до кінця 2018 р. частка державного та гарантованого державою боргу досягне 90% ВВП, причому протягом наступних двох років настає термін здійснення значних відсоткових виплат і виплат на погашення боргів. Якщо реформи, що мають усунути основні фактори фіскальної уразливості, не буде реалізовано, то Україні доведеться активніше застосовувати можливі заходи із залучення доходів та зменшення видатків і залучати кошти на внутрішньому ринку, що може підірвати макроекономічну стабільність та обмежити досягнення у сфері розвитку¹⁴³.

Якщо реформи, що мають зміцнити стабільність фінансового сектору, не буде реалізовано, то довіра до банків знижуватиметься й надалі, що поставить під загрозу розвиток, пов'язаний із фінансовим сектором і фіскальною стабільністю. Водночас існує також ризик того, що Україна не залучить коштів, необхідних для задоволення потреб у зовнішньому фінансуванні. Зокрема, якщо МВФ не зможе завершити заплановані огляди та здійснити планові виплати в межах чотирирічної програми розширеного фінансування на 2015–2018 рр. у розмірі 17,5 млрд. дол., то Україна зазнає труднощів у погашенні

¹⁴³ Хаджинов І.В. Огляд зовнішньої торгівлі України: виклики та тенденції. Вісник Приазовського державного технічного університету. Серія : Економічні науки. 2014. Вип. 28. С. 273-277. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VPDTU_ek_2014_28_46.

зовнішнього боргу банків і корпорацій, який становитиме у 2018–2019 рр. близько 5 млрд. дол. на рік. Якщо на макроекономічну стабільність впливатиме реалізація будь-якого із цих ризиків, то це загрожуватиме економічному розвитку України.

Україна демонструє не найвищі позиції у світових рейтингах. Це пояснюється невирішеними внутрішніми та зовнішніми проблемами, до яких варто зарахувати свідомі та несвідомі дії посадових осіб і суб'єктів підприємництва; збіг об'єктивних обставин (світова фінансова криза, політична криза органів влади). Стратегічні пріоритети України щодо підвищення рівня міжнародної конкуренто-спроможності мають відобразитись у системі поступових кроків адаптації національної економіки до змін світових глобалізаційних та інтеграційних процесів. Беручи до уваги глобальне позиціонування України у глобальних рейтингах, пропонуємо визначити криву Парето альтерглобального позиціонування України. Ця крива відображає кумулятивну залежність розподілу глобального позиціонування України від сукупності наявних інтрадержавних та геоекономічних причин. Економічні виклики і макроризики розвитку України, її регіональна поляризація та кумулятивна залежність розподілу глобального позиціонування потребують вжиття заходів для перспективного переходу вітчизняної економіки на альтерглобальну модель розвитку.

Зокрема, необхідним є здійснення заходів програм довгострокового економічного співробітництва в економічній та інших галузях між Україною і державами-партнерами у напрямі наповнення їх конкретними проектами з метою розширення міжрегіонального та транскордонного співробітництва. Важливе місце посідає формування ефективної державно-корпоративної стратегії просування вітчизняних товарів і послуг на зовнішні ринки. Зокрема, необхідним є проведення активної політики просування на зовнішні ринки вітчизняних товарів, насамперед наукоємних і високотехнологічних.

Важливим є захист вітчизняних виробників на внутрішньому ринку від виявів недобросовісної конкуренції та зростання обсягів

імпорту через механізм застосування антидемпінгових, антисубсидійних та спеціальних заходів щодо імпорту в Україну. Варто створити єдиний інформаційний інтернет-портал з підтримки зовнішньоекономічної діяльності вітчизняних підприємств. Потрібно зміцнювати рівноправні та добросусідські відносини, наповнювати реальним змістом задекларовані напрями співробітництва. Економічно доцільним є збереження та розширення присутності вітчизняної продукції на традиційних ринках збуту, насамперед продукції з високою часткою доданої вартості, через розширення виробничої кооперації та поглиблення міжрегіонального співробітництва; реалізацію спільних проєктів з виробництва товарів як для внутрішнього ринку сторін, так і для ринків «третьох» країн; створення повноцінної зони вільної торгівлі без вилучень і обмежень¹⁴⁴.

Вітчизняний розвиток потребує розширення номенклатури й обсягів українського експорту до основних країн Азії, Близького Сходу, Африки та Америки, в т. ч. вироблення можливості створення зон вільної торгівлі. На сьогодні необхідною є активізація діяльності та створення нових спільних міжурядових комісій із торговельно-економічного та інвестиційного співробітництва, зосередження їхньої уваги на просуванні вітчизняного експорту та залученні іноземних інвестицій для реалізації в Україні масштабних проєктів з розвитку інфраструктури, будівництва та високотехнологічних виробництв. Крім цього, необхідна активізація двостороннього співробітництва з метою залучення додаткових інвестиційних ресурсів в економіку України. Важливим є поглиблення взаємовигідних економічних зв'язків країн-учасниць ГУАМ, ОЧЕС, ЦЄІ та Міжмор'я, сприяння реалізації у межах таких організацій спільних економічних проєктів, розвиток договірно-правової бази, виконання програм економічного співробітництва. Альтерглобальний розвиток передбачає необхідність співробітництва України з Організацією економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) з метою набуття повноправного

---

¹⁴⁴ Zvarych R.Y. Financial and credit imperatives of alterglobalization the emerging markets. Financial and credit activity: problems of theory and practice. 2018. Т. 1, №24. Р. 360–367.

членства, посилення участі нашої країни в діяльності відповідних спеціалізованих комітетів і робочих груп у межах ОЕСР, сприяння проведенню цією організацією оглядів політики держави у різних сферах економіки, зокрема в інвестиційній, конкурентній, фінансовій тощо¹⁴⁵.

Україна потребує активізації діяльності в межах ООН із питань сприяння інтеграційним процесам в європейському регіоні, поліпшення стану природного середовища та зміцнення інституціональних можливостей систем управління у цій сфері, захисту прав людини, правового захисту інтересів нашої країни в міжнародних судах. Сьогодні Україна потребує забезпечення подальшої співпраці в ОБСЄ у сфері «людського» виміру з питань вирішення «заморожених» конфліктів, запобігання виявам тероризму; переходу до активної фази норманських перемовин щодо визначення статусу ОРДЛО та окупованої території Криму. Важливим є продовження багатостороннього співробітництва в Балто-Чорноморсько-Каспійському регіоні, спрямованого на утвердження безпеки, економічного добробуту та демократії, формування спільної енергетичної політики, зокрема у сфері транзиту енергоносіїв. Варто розширити співробітництво між Україною та ЄС у сфері спільної зовнішньої політики та політики безпеки, а також використати технологічний, науково-технічний потенціал НАТО в інтересах економіки нашої країни. Україна має брати участь у діяльності світових і регіональних міжнародних безпекових інституцій, міжнародних заходах із підтримки миру і врегулювання конфліктів із запобіганням розповсюдженню зброї масового враження, тероризму, транснаціональній організованій злочинності, відмиванню доходів, отриманих злочинним шляхом, торгівлі людьми, незаконним міграції, обігу наркотиків та іншим викликам міжнародній безпеці.

---

¹⁴⁵ Global Economic Prospects, June 2016: Divergences and Risks. World Bank Group. 2016. URL: <http://pubdocs.worldbank.org/en/842861463605615468/> Global-Economic-Prospects-June-2016-Divergences-and-risks.pdf.

РОЗДІЛ 3 НОВА ЕКОНОМІКА В ЄВРОПЕЙСЬКИХ ЦИВІЛІЗАЦІЙНО-ІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСАХ

3.1. Теоретико-концептуальна платформа сутності нової економіки та теорій щодо її розвитку

Особливою тенденцією глобального економічного розвитку ХХІ ст. є глибинна трансформація соціально-економічних систем під впливом взаємопов'язаних процесів глобальної інформатизації, комп'ютеризації та креативізації, які стали найважливішими критеріями сучасного етапу розвитку світового господарства незалежно від відкритості національних економік. Саме завдяки активізації цих процесів відбувається корінна перебудова всього спектру відтворювальних відносин, що формують нову економіку.

Об'єктивною закономірністю сучасного глобального розвитку є становлення нової економіки. На етапі постіндустріальної цивілізації та інформаційної революції комп'ютерні та телекомунікаційні технології, сучасні засоби зв'язку сприяють стрімкому прискоренню загальносвітової інтеграції в усіх напрямках, наділяючи процеси попередньої індустріальної цивілізації новими якостями і динамікою. Таким чином формується комунікаційна єдність світу, в якому швидкість поширення інформації суттєво перевищує швидкість переміщення людей і товарів. Глобальний інформаційний простір вносить зміни у економічну, політичну, суспільну та культурну діяльність.

У свою чергу інформаційні технології підвищують інтенсивність зв'язків між людьми, народами і цивілізаціями. Техносфера визначає життя людей, розширює їх можливості, а інтелектуальна діяльність набуває ознак значного впливу на соціально-економічний розвиток. Тому поділяємо твердження А. Долгіна, що капітал, як чинник виробництва, поступається місцем інформації, знанням та інтелекту¹⁴⁶.

¹⁴⁶ Долгин А. Манифест новой экономики. Вторая невидимая рука рынка. М.: «АСТ», 2010. 256 с.

За таких умов усі країни світу розвиваються в напрямку інформаційного суспільства, формуючи власні соціально-економічні та культурні моделі, навіть якщо трансформація зачіпає лише головні функції та процеси, пов'язані із глобальними мережами створення матеріальних багатств та обробки інформації¹⁴⁷. Глобалізація та інформатизація змінює життєві уклади в багатьох країнах світу, прискорює час, ущільнює простір, розмиває кордони, інтенсифікує соціальні процеси.

Для з'ясування сутності нової економіки, охарактеризуємо теорії, які сформували теоретичну платформу даного поняття. Нова економіка розглядається як характеристика однієї зі стадій економічного розвитку, або ж як синонім постіндустріального етапу розвитку цивілізації, де нові елементи інтегруються у традиційний сектор економіки, внаслідок чого вся система набуває якісно нового вигляду. Даний перехід в економіці дослідники намагаються описати, використовуючи такі поняття як «постіндустріальне суспільство» (Д. Белл¹⁴⁸), «інформаційне суспільство» (Р. Катц¹⁴⁹, М. Порат¹⁵⁰, Й. Масуда¹⁵¹), «технотронне суспільство» (З. Бжезинський¹⁵²), «постмодернізм» (Ф. Махлуп¹⁵³, Е. Гідденс¹⁵⁴), «третя хвиля цивілізації» (О. Тоффлер¹⁵⁵), що в цілому об'єдналося у теорію постіндустріального суспільства. Дані концептуальні підходи почали розвиватися з 1960-х рр., коли характерними рисами стало масове поширення творчої, інтелектуальної праці, зростання обсягу і значення знань та інформації, розвиток засобів комунікації, переважання у структурі ВВП надходжень від таких галузей: наука,

---

¹⁴⁷ Козюк В. В., Длугопольський О. В. Вплив дистанції влади та ціннісних орієнтирів на олігархізм та розвиток кроні-секторів в сучасних економічних системах. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Економіка*. 2017. Вип. 4. С. 30-37. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKNU_Ekon_2017_4_7.

¹⁴⁸ Белл Д. Прихід постіндустріального суспільства. *Сучасна зарубіжна соціальна філософія. Хрестоматія*. К.: Либідь, 1996.

¹⁴⁹ Katz R. L. *The Information Society: An International Perspective*. N.Y.: Praeger, 1988. 168p.

¹⁵⁰ Porat M., Rubin M. *The Information Society: Development and Measurement*. Wash., 1978. 87 p.

¹⁵¹ Masuda Y. *The Information Society as Postindustrial Society*. Wash.: World Future Society. 1983. 171 p.

¹⁵² Бжезинський, З. Выбор. Мировое господство, или глобальное лидерство / пер. с англ. Е. А. Нарочницкой, Ю. Н. Кобякова. М.: Международные отношения, 2004. 287 с.

¹⁵³ Machlup F. *Knowledge: Its Creation, Distribution and Economic Significance, Volume III: The Economics of Information and Human Capital*. Princeton University Press, 2014. 666 p.

¹⁵⁴ Гідденс, Э. Ускользающий мир. Как глобализация меняет нашу жизнь. М.: Весь мир, 2004.

¹⁵⁵ Тоффлер Э., Тоффлер Х. Революционное богатство. Москва, Изд-во «АСТ-МОСКВА», 2008. 569 с.

послуги, освіта, культура. Таке суспільство передбачає виникнення нового класу, представники якого на політичному рівні виступають консультантами, експертами і технократами.

Відповідно, широкого використання набуло поняття «інформаційне суспільство» (дане визначення введено в науковий обіг в 1960-х рр. американським ученим Ф. Махлупом¹⁵⁶ і вченим з Японії Т. Умесано¹⁵⁷); воно характеризує стадію існування цивілізації, в основі прогресивного розвитку якої лежить інформація.

Вперше поняття нова економіка було офіційно використано Президентом США Р. Рейганом, який розглянув його як «тиху революцію», що розвивається «без кровопролиття і докорінно змінює світ, спростовуючи старі припущення і реорганізовуючи життя». Ці зміни описано як інформаційну або технологічну революція. Він задекларував, що людство переходить від промислової революції, тобто економіки, обмеженої сировинними ресурсами, до «економіки знань», в якій немає ніяких меж людській фантазії і свободі, щоб створювати найцінніший ресурс. Ключовими факторами нової економіки було визначено: свободу створення, силу людського розуму, важливість знань і збільшення впровадження інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ)¹⁵⁸.

Американські економісти Ф. Махлуп¹⁵⁹ та П. Друкер¹⁶⁰ поняття нова економіка застосували для характеристики високотехнологічної економіки в США у 1990-х р., що було зумовлено процесами масової інформатизації суспільства, появою нових інформаційних технологій, Інтернету, комп'ютерів та ін. Дане визначення з'явилося як узагальнююча назва для тих галузей, які пов'язані із виробництвом, передачею та обробкою інформації, внаслідок розвитку економіки та

---

¹⁵⁶ Machlup F. Knowledge: Its Creation, Distribution and Economic Significance, Volume III: The Economics of Information and Human Capital. Princeton University Press, 2014. 666 p.

¹⁵⁷ Hosono Asahi, Umesao Tadao. Joho sangyo ron. Information Industry Theory: Dawn of the Coming Era of the Ectodermal Industry. Tokyo: VP. 1963. 156 p.

¹⁵⁸ Dallek R., Reagan R. The Politics of Symbolism: with a New Preface. Harvard University Press, 1984. 224 p.

¹⁵⁹ Machlup F. Knowledge: Its Creation, Distribution and Economic Significance, Volume III: The Economics of Information and Human Capital. Princeton University Press, 2014. 666 p.

¹⁶⁰ Друкер П. Посткапіталістическе общество. Новая постиндустриальная волна на Западе. Антология / под ред. В.Л. Иноземцева. М.: Academia, 1999. 631 с.

інформатизації із вражаючими результатами на фоні зниження безробіття і стійкого зростання економіки США.

На думку Є. Ф. Авдокушина¹⁶¹, використання поняття нова економіка для опису тенденцій, що відбуваються сьогодні у світовій економіці, є не зовсім точним і вірним. Для найбільш актуальної характеристики процесів та явищ він пропонує використовувати поняття «технофінансова інформаційна економіка». Таке різноманіття варіантів пояснюється тим, що в економічній теорії (де об'єктом вивчення є практична економіка) визнається функціонування практичної економіки в якості різноманітних економічних систем на основі виділення в них найбільш важливих економічних явищ, тоді як теоретична економіка являє собою продукт свідомості окремого вченого, який пропускає реальність крізь власну індивідуальну призму свідомості, і, тому, вона має суб'єктивний характер.

У дослідженнях Організації Об'єднаних Націй нова економіка, трактується як така, для якої характерним є безпрецедентне зростання впливу науки і нових технологій на соціально-економічний розвиток усіх країн. Найпомітніше місце в цих процесах посіли технології інформаційної революції, яка зумовила сприйняття постіндустріального суспільства в якості інформаційного, проте, не менш успішними були нанотехнології, біотехнології, медицина, транспорт, космонавтика, зв'язок, фінансове посередництво, товари військового призначення, хмарні технології (cloud computing) тощо¹⁶².

Узагальнивши, нову економіку можна трактувати як економічну інфраструктуру, де зростає тенденція переважання ролі нематеріальних активів над матеріальними. Вчений А. А. Григорян¹⁶³ назвав її першим етапом у новому постіндустріальному суспільстві або довгостроковим економічним циклом, що відкриває наддовгостроковий цикл постіндустріалізму. Дослідник І. Матеров

---

¹⁶¹ Авдокушин Е. Ф. О предпосылках и сущности «новой экономики». *Вопросы новой экономики*. 2009. №3 (11). С. 4-26.

¹⁶² Royal Government of Bhutan. The Report of the High-Level Meeting on Wellbeing and Happiness: Defining a New Economic Paradigm. New York: The Permanent Mission of the Kingdom of Bhutan to the United Nations. Thimphu: Office of the Prime Minister. 2012. 151 p.

¹⁶³ Григорян А. Л. На пути к «новой экономике»: концепции инновационного развития. *Государство и общество*. М., 2005. С. 82–85.

пропонує розуміти нову економіку як «якісно новий технологічний рівень всього народного господарства, включаючи діючі продуктивні сили суспільства»¹⁶⁴. Таким чином, аналіз існуючих теоретичних підходів до визначення нової економіки, підтверджує відсутність єдності вчених у трактуванні даного поняття, які систематизовано в таблиці 3.1.

Таблиця 3.1

Підходи до визначення поняття нова економіка

Джерело	Суть
ООН ¹⁶⁵	сукупність інтенсивного технологічного прогресу в області інформаційних технологій, масових комунікацій, інтернаціоналізації економічних систем, а також модернізації у фінансовому секторі;
ОЕСР ¹⁶⁶	«ключова рушійна сила більш продуктивного економічного зростання», в якості проявів продуктивності праці, що відображає ефективність продуктивного використання праці і капіталу, посилення впливу технологічного прогресу, матеріалізованого в інвестиційних товарах (включаючи ІКТ), і знань, втілених у кваліфікованій робочій силі, зміна взаємозв'язку між наукою, технологіями та економічним зростанням;
Е. Демінг ¹⁶⁷	новий стиль управління, що базується на чотирьох постулатах: визнання важливості системи, знанні про природну мінливість всіх процесів, теорії пізнання та психології;
Й. Шумпетер ¹⁶⁸	концепція «нової конкуренції», або конкуренції нововведень і якості, механізм якої істотно відрізняється від традиційного механізму цінової конкуренції. Він називав нововведення «творчою руйнацією», постійним витісненням старих методів виробництва новими методами, старих видів продукції новими видами;
В. Геєць ¹⁶⁹	багатовимірна категорія, пов'язана з розвитком інформаційно-комунікаційних технологій, що охопили більшість сфер людської діяльності і завдяки яким відбувається включення людей у процес формування та використання нових знань як ресурсу розвитку на відміну від домінуючих раніше ресурсів землі, капіталу та корисних копалин, з широким використанням можливостей наукового, культурного та духовного взаємозбагачення;

¹⁶⁴ Матеров И. Факторы развития «новой экономики». *Экономист*. 2003. № 2. С. 3-11.

¹⁶⁵ United Nations Research Institute for Social Development. Information technology, globalization and social development. Vol. 114. Geneva, Switzerland: United Nations Research Institute for Social Development, 2017.

¹⁶⁶ Business-to-consumer Electronic Commerce: Survey of status and issues. Paris: OECD. 2017.

¹⁶⁷ Deming W. Edwards. The new economics. *MIT Center for Advanced Engineering Study*, Cambridge, MA. 1993. P. 51-56.

¹⁶⁸ Schumpeter J. A. Capitalism, socialism and democracy. Routledge, 2010. 456 p.

¹⁶⁹ Геєць В. М. Інституційні перетворення і суспільний розвиток. *Економіка і прогнозування*. 2005. № 2. С. 9-36.

Продовження таблиці 3.1

І. Маркович ¹⁷⁰	комплексне поєднання властивостей економіки знань, економіки технологій та економіки інформації;
Л. Гохберг ¹⁷¹	мережева економіка, в якій взаємозв'язок виконує системоутворюючу роль, це прямо впливає на розвиток інноваційної діяльності, ефективність якої визначається сукупність прямих і зворотних зв'язків між різними стадіями інноваційного циклу, виробниками і споживачами знань;
Є. Савельєв, С. Юрій ¹⁷²	становлення єдиних міжнародно визнаних норм, правил і законів, перш за все для попередження та усунення причин виникнення світових економічних криз, що властиві ХХІ ст. Таке розуміння зобов'язує, з одного боку, розробити і прийняти законодавчо-нормативні акти в системі міжнародного права, а з іншого — створити механізми їх дотримання.

Джерело: побудовано авторами.

Більшість американських дослідників дотримувалась думки, що новою економікою є економіка США, яка здатна тривалий час розвиватися відносно високими темпами при зниженому рівні інфляції й безробіття. Відтак, сутність нової економіки зводиться до протиставлення висновків макроекономічної теорії щодо довготривалого продовження безінфляційного зростання, яке відбувалося в США в кінці ХХ ст. До підприємств нової економіки відносять компанії, які функціонують на швидкозростаючих ринках, де основним критерієм успіху діяльності є креативність, інтелект і підприємницькі здібності їх менеджменту на всіх рівнях, а також рядових співробітників¹⁷³.

У дослідженнях зустрічаються і поняття, де під «новою економікою» розуміють усі галузі господарства, що пов'язані або спеціалізуються на роботі з інформацією, процесами її виробництва, обробки, обміну, поширення та контролю.

Існування різних підходів до трактування нової економіки пояснюють і тим, що вона по різному проявляється у секторах економіки (табл. 3.2.).

¹⁷⁰ Маркович І. Б. Особливості змін у промисловості України під впливом переходу до умов «нової економіки». *Галицький економічний вісник*. 2010. № 1(26). С. 12-16.

¹⁷¹ Гохберг Л. М. Новая инновационная система для «новой экономики». М.: ГУ ВШЭ. 2002. С. 26-44.

¹⁷² Юрій, С. І., Савельєв Є. В. Формування нового світового економічного порядку: науково-практичні підходи. *Вісник Тернопільського національного економічного університету*. 2009. Вип. 5. С. 13-26.

¹⁷³ Bhattacharya A. et al. Towards a comprehensive approach to climate policy, sustainable infrastructure, and finance. 2017.

Науковий аналіз підтверджує відсутність єдиного підходу до розуміння нової економіки, що пояснюється дискусійністю її характерних рис. Так, до основних рис нової економіки американський соціолог К. Келлі¹⁷⁴ відносить: глобальний характер змін, що відбуваються; оперування невідчутними активами: ідеями, інформацією та взаємовідносинами; тісне взаємопереплетення і взаємодія окремих сегментів нової економіки. Оскільки саме ці три характеристики економічної системи створюють новий тип ринку і всього суспільства, діяльність яких ґрунтується на мережевому принципі.

Таблиця 3.2

Форми прояву нової економіки

Сектор економіки	Процеси
Виробництво і технології	підвищення продуктивності праці і темпів економічного зростання;
Міжнародні зв'язки та взаємовідносини	процеси глобалізації та інтеграції, зростання обсягів торгівлі, підвищення мобільності капіталу, зростання конкуренції між країнами на ринках праці і товарів;
Економіка інформації	падіння граничних витрат виробництва і позитивна віддача від масштабу, нульові витрати поширення інформації;
Мережева економіка	мережеві екстерналії, багаторазовий ріст обсягу переданої інформації;
Економіка знань	поява нових інститутів і форм освіти;
Ринок капіталів	зростання волатильності фінансових ринків, швидкості трансакцій і зниження трансакційних витрат;
Менеджмент і технологічні процеси	зміна бізнес-моделей, розвиток інформаційних технологій і застосування комп'ютерів.

Джерело: побудовано авторами на основі^{175, 176, 177, 178}.

¹⁷⁴ Келлі К. Новые правила для новой экономики. Двенадцать принципов преуспевания в бурно меняющемся мире. Знание-Сила. 1998. № 4.

¹⁷⁵ Dallek R., Reagan R. The Politics of Symbolism: with a New Preface. Harvard University Press, 1984. 224 p.

¹⁷⁶ Rokeach M. Beliefs, Attitudes, and Values. San Francisco: Jossey-Bass, 1969. 214 p.

Досліджуючи риси нової економіки М. Кастельс¹⁷⁹ виокремив наступне: продуктивність дедалі більшою мірою залежить від використання досягнень науки і техніки, від якості інформації та менеджменту; відбувається зміщення уваги виробників і споживачів від матеріального виробництва у бік інформаційної діяльності; глибока трансформація організації виробничого процесу (від стандартизованого масового виробництва до гнучкої кастомізації виробництва і від вертикально інтегрованої організації до горизонтальних мережевих взаємовідносин між підрозділами); глобальний характер економіки, при якому капітал, виробництво, менеджмент, ринки, праця, інформація і технології організовані незалежно від національних кордонів; революційний характер технологічних змін, в основі яких – інформаційні технології, що перетворюють матеріальну основу сучасного світу.

В своїй праці «Інформаційне суспільство і держава добробуту: Фінська модель», М. Кастельс задекларував, що «нова економіка існує, але пов'язана вона не з віртуалізацією бізнесу, а зі зміною форм і процесів діяльності в усіх сферах за рахунок використання знань, комунікаційних технологій і мереж в якості базової організаційної форми». Його співавтор – П. Хіманен – також пов'язує поняття нової економіки не лише з розвитком галузей, що виробляють інформаційно-технологічну продукцію, а й з інформаційним способом виробництва і споживання на різних рівнях. В його розумінні – це мережева структура в ключових сферах діяльності, досліджень, управління і збуту продукції¹⁸⁰.

Серед фундаментальних основ процесу формування «нової» економічної системи можна виділити якісно новий тип

---

¹⁷⁷ Helsper E. J., Alexander JAM Van Deursen. Do the rich get digitally richer? Quantity and quality of support for digital engagement. *Information, Communication & Society*. Vol. 20.5. 2017. P. 700-714.

¹⁷⁸ Schwartz S. Value Hierarchies Across Cultures: Taking a Similarities Perspective. *Journal of Cross-Cultural Psychology*. 2001. Vol. 32. P. 268–290.

¹⁷⁹ Castells M. The Information Economy and the New International Division of Labor. *The New Global Economy in the Information Age: Reflections on our Changing World* / M. Carnoy, M. Castells, S. Cohen, F. Cardoso, eds. Pennsylvania. The Pennsylvania State University Press. 1993.

¹⁸⁰ Кастельс Мануель, Хіманен Пекка (2006). Інформаційне суспільство та держава добробуту. Фінська модель. Пер. з англійська: Андреев О.В., Удовік С.Л., Ганиш Е.Г., за ред. Удовік С.Л. - Київ: Ваклер. - 232 с.

технологічного та господарського устрою. Д. Тапскотт¹⁸¹ виділив 10 принципових змін у технологічному аспекті, які відрізняють нові технології від старих. На його думку, відмінною рисою нової економіки можна вважати тотальне впровадження інформаційних та комп'ютерних технологій, які сприяють підвищенню рентабельності практично в усіх галузях економіки. Інформаційні технології дозволяють створити суспільство, засноване на знаннях та на новій системі електронної комунікації і мережевої взаємодії. Інтернет допомагає розвитку нової економіки, заснованої на об'єднанні в мережу людського інтелекту, технологій, людей, їх знань, таланту, розуму, творчості, винахідливості для проривів у створенні багатства і соціального розвитку. У своїй роботі автор називає нову економіку «ерою мережевого інтелекту»¹⁸².

Г. П. Журавльов¹⁸³ пропонує приймати за відмінні риси нової економіки такі критерії: переважання сфери послуг та її спрямованість у майбутнє; міжособистісна комунікація; посилення ролі наукових досліджень та теоретичних знань; провідна роль освіти.

Однією з найбільш характерних ознак нової економіки, на думку О. Долгіна¹⁸⁴, є випереджаюче зростання витрат, що пов'язано з обробкою інформації (транзакційні витрати), та частки нематеріальних, неутилітарних благ у структурі споживання.

В. Куриляк визначає «нову економіку» як виробництво і використання нових знань та їх перетворення у самостійний чинник виробництва, що відіграє головну роль у системі факторів виробництва та економічному розвитку за «старими» законами, які діють по-новому, за нових умов і за оновленими законами, котрі спричиняють прискорення розвитку¹⁸⁵.

---

¹⁸¹ Тапскотт Дон. *Електронно-цифрове общество: Плюсы и минусы эпохи сетевого интеллекта* / Пер.с англ. Игоря Дубинского. Под ред. Сергея Писарева. Киев. INT Пресс, 1999. 432 с.

¹⁸² Тапскотт Д., Вильямс Э. *Викиномика: как массовое сотрудничество изменяет все* / Пер. с англ. 2009. 344 с.

¹⁸³ Журавлев Г. П., Добрынин А. И. *Инновации-основной фактор формирования модели новой экономики. Экономика и управление*. 2007. №. 6. С. 30-33.

¹⁸⁴ Долгин А. *Манифест новой экономики. Вторая невидимая рука рынка*. М.: «АСТ», 2010. 256 с.

¹⁸⁵ Куриляк В. *Нова економіка та інформаційне суспільство: міжсистемне обґрунтування. Психологія і суспільство*. 2002. № 1. С. 35-65.

О. Сохацька розглядає «нову економіку» як нові економічні реалії, тобто суттєве зростання трансакційних витрат порівняно з трансформаційними; переважання нематеріальних благ у структурі споживання; використання товарів як знаків, символів, засобів комунікації; здешевлення виробництва продукту, на відміну від його продажу; зростання у геометричній прогресії різниці між ціною виробника і споживача, що не дають змогу бізнесу успішно працювати¹⁸⁶.

З огляду на те, що зародження концепції нової економіки та її дослідження розпочалось в ХХ ст., а її класичні теорії були сформульовані у 1950-1960 рр., можна простежити декілька хвиль досліджень, завдяки яким були закладені основи теорій модернізації: класичної, постмодернізаційної, теорії екологічної модернізації, рефлексивної модернізації, теорії множинності сучасного, вторинної модернізації, постмодернізації.

У всіх цих теоріях процес цивілізації виступає у різних розуміннях. З 1970-х років теорія модернізації пережила і безперервну критику, і період свого подальшого розвитку. Наприклад, ідеї щодо міжнародної взаємодії в процесі всесвітньої модернізації, які беруть початок з теорії залежності і теорії системності світу, були вкрай важливі, але класична теорія модернізації не приділяла їм особливої уваги. Усвідомлення результатів досліджень постмодерну і нових досліджень в області модернізації слід розглядати в якості подальшого розвитку теорії нової економіки в цій сфері.

На наш погляд, серед існуючих, можна виділити наступні підходи до розуміння сутності нової економіки:

– перший підхід ототожнює поняття нова економіка та «інформаційна економіка». Інформаційна економіка об'єднує сектори наукомістких галузей економіки, в першу чергу зайнятих створенням комп'ютеризованої техніки, програмного забезпечення, хмарних технологій, нанотехнологій, оптико-волоконного, супутникового і

---

¹⁸⁶ Сохацька О. М., Курант Т. І. Нова парадигма маркетингу в інформаційній економіці. *Вісник Тернопільського національного економічного університету*. Тернопіль, 2012. Вип. 2. С. 113-120.

бездротового телекомунікаційного обладнання, що надають інформаційні послуги та мережеві послуги в інтернеті;

– другий підхід акцентує увагу на ролі інновацій у новій економіці що й характеризує її, як інноваційну економіку. Інноваційна економіка включає галузі, в яких здійснюється дослідницька та господарська діяльність в інноваційній сфері. Даний підхід включає в термін нова економіка технологічні, організаційні та фінансові інновації в різних галузях економіки.

У новій економіці зростає роль інформаційного капіталу, що включає технологічну, науково-технічну, соціально-економічну та духовну інформацію, яка використовується для отримання доходу. Основу інформаційного капіталу складають інформаційні технології. Інформаційний фактор модифікує ринковий механізм економіки: змінюються методи конкуренції, формуються локальні, регіональні, національні та міжнародні ринки інформаційних і телекомунікаційних товарів та послуг, що функціонують на нових принципах.

Процеси трансформації, що викликані глобальним проникненням сучасних інформаційних технологій у повсякденне життя та в усі сфери діяльності людини, є об'єктивним процесом, обумовленим діалектичними законами розвитку суспільства й створенням все більш досконаліх та більш продуктивних засобів виробництва і формуванням відповідних їм виробничих відносин¹⁸⁷, які характеризуються фундаментальним і глобальним характером. А це, крім позитивних аспектів, несе за собою серйозні проблеми, загрози і ризики для всіх, хто не сприйняв та не оцінив нових факторів й умов¹⁸⁸.

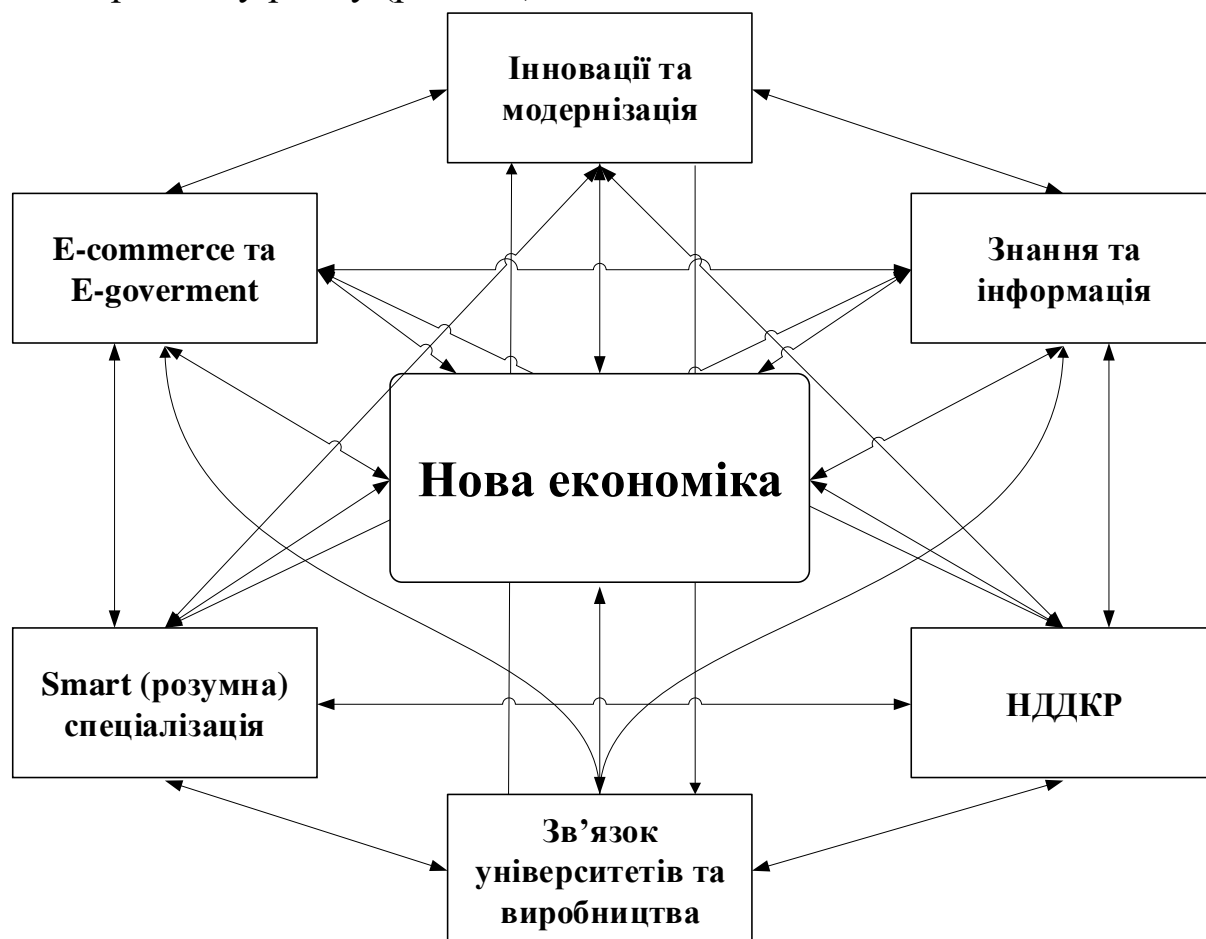
Функції реєстрації, накопичення, зберігання даних, тобто інформаційної підтримки управлінських рішень на виробництві, застосування комп'ютерної техніки переходять до функцій моделювання ситуацій, прогнозів розвитку, наслідків прийнятих

¹⁸⁷ Etzkowitz H., Leydesdorff L. The Triple Helix of University Industry-Government Relations: A Laboratory for Knowledge-Based Economic Development. *EASST Review*. Vol. 14, № 1. 2015. 192 p.

¹⁸⁸ Etzkowitz H., Leydesdorff L. A. Universities and the global knowledge economy. New York/London: Cassell. 2015. P. 1-8.

управлінських рішень, аналітичних оцінок вибору одного варіанту з багатьох ймовірних у даній ситуації¹⁸⁹.

Зазначений якісний перехід у використанні комп'ютерної техніки в управлінні матеріальним виробництвом – це результат великих змін, яких за останні десятиліття зазнали й економіка як наука, і виробнича психологія керівників підприємств, а також комп'ютерна техніка з програмним забезпеченням і її теоретична база – математична економіка чи теорія економіко-математичного моделювання процесу прийняття управлінських рішень, які сприяють досягненню національними економіками конкуренто-спроможності на міжнародному ринку (рис. 3.1).

Рис. 3.1. Гексаграма взаємодії факторів розвитку нової економіки

Джерело: побудовано авторами на основі^{190, 191, 192, 193}.

¹⁸⁹ Kirkman G. S., Osorio, C. A., Sachs, J. D. The networked readiness index: Measuring the preparedness of nations for the networked world. Korea, Vol. 4 (20). 2017.

Даний висновок визначив пропозицію, щодо авторської інтерпретації нової економіки, яка знаходиться в центрі гексаграми, взаємодіючи із різними процесами задля досягнення національної конкуренто-спроможності. Тому вважаємо, що нова економіка – базується на розвитку інновацій, науково-дослідних та дослідно-конструкторських робіт і використовує знання, інформаційні технології, нові бізнес-процеси, що забезпечують лідерство й конкурентоспроможність, базуючись переважно на використанні розумових здібностей, а не фізичних умінь і навичок; на застосуванні технології, а не на переробці сировини або експлуатації дешевої робочої сили.

З урахуванням зарубіжного та вітчизняного науково-практичного досвіду, запропонована нами гексаграма взаємодії факторів розвитку нової економіки, поєднує функціональність 5 факторів: 1) знання та інформація дають змогу своєчасно реагувати на потреби нової економіки, враховуючи підприємницький, географічний, історичний та крос-культурний контекст; 2) інновації та модернізація здатні підсилювати роль основних факторних умов, у тому числі, роль шансу яка є екзогенною, і не підлягаючи передбаченню, може бути успішно застосована при зосередженні державних зусиль і коштів; 3) НДДКР мають варіюватися в залежності від стадій життєвого циклу, тобто державні методи регулювання не повинні бути зосереджені лише на одному підході; 4) зв'язок університетів та виробництва надає необхідну інфраструктуру для розвитку нової економіки, при цьому, намагаючись випередити підприємницькі структури, а не йти у фарватері бізнесу; 5) підтримка e-government та e-commerce повинна бути зосереджена, на підтримці розвитку нової економіки в умовах

¹⁹⁰ Fuchs C. Information and Communication Technologies and Society A Contribution to the Critique of the Political Economy of the internet. *European Journal of Communication*. Vol. 24.1. 2014. P. 69-87.

¹⁹¹ Castells M., Himmanen P. Reconceptualizing development in the global information age. Oxford University Press. USA. 2014. 360 p.

¹⁹² De Ferranti D., Lederman D., Malloney W. Perry G. From Natural Resources to the New Economy. World Bank, Washington, DC. 2015. P. 201-226.

¹⁹³ Schwartz S. H. Universals in the structure and content of values: Theoretical advances and empirical tests in 20 countries. *Advances in Experimental Social Psychology*. Orlando, FL: Academic, 1992. Vol. 25. P. 1–65.

smart (розумної) спеціалізації європейської цивілізації, що буде органічним проявом розвитку.

Відзначаючи нову економіку як органічний прояв інформаційного суспільства, можна констатувати той факт, що вона є прямим наслідком п'ятого технологічного укладу в економіці, основа якого – електроніка, комп'ютерні, космічні і біотехнології, новітні джерела енергії, телекомунікації тощо¹⁹⁴. На основі Інтернету, який забезпечує тісну взаємодію у сфері технологій, контролю якості продукції, планування інновацій, нова економіка синтезується в шостий технологічний уклад, ключовими напрямками якого стануть нанотехнології, біотехнології, системи штучного інтелекту, глобальні інформаційні мережі та інтегровані високошвидкісні транспортні системи, комп'ютерна освіта, формування мережевих бізнес-співтовариств.

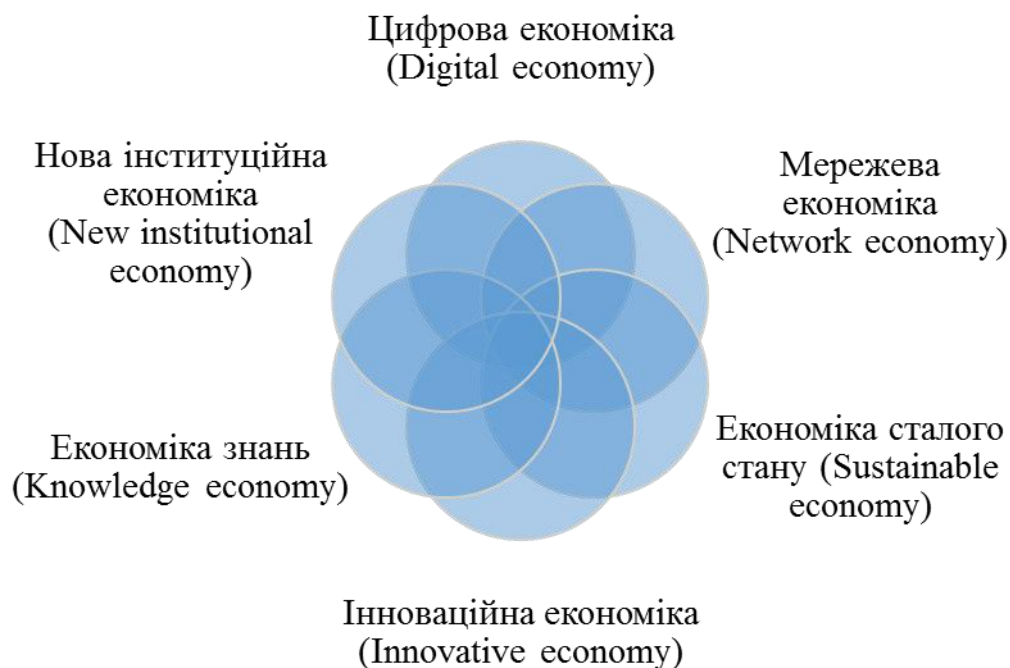
Ми пропонуємо під новою економікою ХХІ ст. розглядати, процес синергії нових економічних явищ і процесів, що розвиваються під впливом цифрової глобалізації, яка змінює характер виробництва, товаропровідних мереж і торгівлі, прискорюючи поширення і впровадження нових технологій, трансформуючи структуру глобальних соціально-економічних процесів під впливом інтелектуалізації, що викликані впровадженням знань та інновацій, включаючи адаптацію до нових проблем в умовах сталого розвитку формуючи нову інституціональну структуру.

Таким чином, синергія нової економіки ХХІ ст. впливає на такі явища і процеси (рис. 3.2) як нові економічні можливості глобальної мережевої інфраструктури, які забезпечуються Інтернетом, мобільним зв'язком та блокчейн-децентралізацією, нова економіка змінила структуру виробничих процесів: ієрархічні структури всередині одного підприємства змінилися децентралізованими мережевими, розкиданими по всьому світу.

---

¹⁹⁴ Schwabach R. J. The Business Week Guide to Global Investment. McGraw-Hill. 2007. 315 p.

Рис. 3.2. Синергія нової економіки у XXI ст.

Джерело: побудовано авторами.

Перехід до нової економіки в даний час слід вважати основним пріоритетом сучасного суспільства, його соціально-економічного розвитку та прогресу. Особлива увага її формуванню приділяється в розвинених країнах. Успішним прикладом можуть бути інтеграційні угруповання, де створені можливості та перспективи модернізації суспільства країн-членів, заради підвищення економічного добробуту та соціального комфорту, використання досягнень сучасного прогресу, здатність відповідати викликам глобалізації – все це значною мірою зумовлено закріпленням цінностей і стандартів, що дозволяють змінити спосіб життя суспільства й економіки відповідно до діяльності, та орієнтацією на генерування, поширення і використання нових знань та висококваліфікованих фахівців у всіх сферах життя.

Водночас, враховуючи різноманітність передумов, факторів і причин, що породжують нову економіку, пропонуємо розглядати етап розвитку постіндустріальної цивілізації, на якому провідну роль відіграють інформаційні та інші високі технології, які за допомогою

інноваційних механізмів перетворюються на вирішальний фактор сталого розвитку. Визначальні тенденції виробничої та соціально-економічної трансформації форм діяльності та організації соціально-економічних систем, починають проявляти себе й інші нові і «високі» технології: мікроелектроніку, робототехніку, біо-, нано-, екотехнології. У найближчій перспективі провідною продуктивною силою розвитку можуть стати або біо-, або нанотехнології і відповідні їм виробництва.

3.2. Кроскультурний потенціал цивілізаційно-інтеграційних процесів як підґрунтя економічного розвитку

Сьогодні світова економіка базується на знаннях головним чином у тому, що генерування, поширення та використання знань є головною рушійною силою зростання, створення національного багатства і зайнятості. Завдяки досягненням у сфері інформаційно-комунікаційних технологій генерування, поширення та використання знань перетворилися на глобальне явище. Формування глобальних виробничо-збутових ланцюгів, заснованих на знаннях, в якості ключових двигунів глобального економічного зростання породжує, як проблеми, так і можливості для підприємств та країн, хто займається розробкою політики на національному та міжнародному рівнях.

Зміни, що відбуваються у світовій економіці в XXI ст., відповідають переходу до нового етапу розвитку продуктивних сил, переходу від індустріальної економіки до економіки постіндустріального типу, де домінують сфера послуг, наука та освіта. У процесі індустріального розвитку суспільства проявляється тенденція зміни потреб і переваг ринку; відбувається активне впровадження інтелектуального продукту, частка якого в процесі виробництва постійно збільшується. На перший план виходить спосіб виробництва і передачі знань, а також сама людина та її інтелектуальні здібності.

Розвиток будь-якої держави залежить не лише від того, як розвиватиметься економічна діяльність, а й від здатності сприймати і

генерувати знання, тобто – інноваційний потенціал, що є одним із основних факторів розвитку та підвищення конкуренто-спроможності країни. Більшість вітчизняних і зарубіжних дослідників, говорячи про тенденції розвитку сучасної економіки, відзначають, що вона дедалі більшою мірою залежить від знань. І. Нонака і Х. Такеучі¹⁹⁵ спробували пояснити причини лідерства зробивши акцент на японських компаніях та зв'язавши ефективність японських компаній у багатьох високотехнологічних галузях з їх здатністю до генерування нового знання й використання його для виробництва успішних продуктів і технологій.

Основною світовою тенденцією формування сучасного суспільства є перехід від сировинної та індустріальної економіки до нової економіки, що базується на інтелектуальних ресурсах, наукоємних та інформаційних технологіях, виробництві товарів і послуг з використанням новітніх, або високих технологій, або виробництві товарів і послуг із застосуванням інформаційних технологій. Нова економіка охоплює всю систему макроекономічних наслідків розвитку нових технологій, наприклад, впливає на динаміку фондового ринку із супутніми змінами в структурі багатства та доходів юридичних і фізичних осіб, впливає на темп економічного зростання і на продуктивність праці у галузях, що передбачає якісно новий технологічний рівень усього народного господарства, включаючи діючі, наділені певним потенціалом розвитку продуктивні сили.

Процес технологічної трансформації розширюється, оскільки він здатний створити інтерфейс між технологічними полями через загальне цифрове мовлення, на якому інформація створюється, зберігається, витягується, обробляється і передається¹⁹⁶.

Світові дослідження кінця ХХ – початку ХХІ ст. у галузі економіки, вважають важливою умовою успішного соціально-економічного розвитку перехід на шлях модернізації, що висуває певні вимоги до особи і соціуму. У нашому дослідженні ми

¹⁹⁵ Takeuchi and Nonaka: "The Roots of Scrum". scrum.inc. Retrieved November 8, 2017.

¹⁹⁶ Dean H., Peter Taylor-Gooby. *Dependency culture*. Routledge, 2014. 232 p.

припускаємо, що до чинників соціально-економічного розвитку можна віднести такі категорії: культурні та базові індивідуальні цінності, оскільки доведено існування прямого зв'язку між кількісним соціально-економічним розвитком і динамікою основних цінностей¹⁹⁷. Під соціально-економічним розвитком ми розуміємо процес підвищення рівня і якості життя населення.

Розуміння суті культурних та індивідуальних цінностей неможливе без з'ясування змісту понять «цінність», «цінності» і «ціннісні орієнтації», які є предметом досліджень соціальних і гуманітарних наук: психології, культурології, політології, соціології, філософії та ін. Необхідність вивчення проблематики цінностей визначає їх аналітична і прогностична функція, оскільки за сформованою у суспільстві системою цінностей, ціннісних орієнтацій, можна висунути гіпотезу про історично сформований суспільний стан, його потенціал і соціально-економічні тенденції розвитку¹⁹⁸.

Цінності мають міждисциплінарний характер, вони можуть бути представлені: по-перше, як об'єктивні норми і регулятори соціальної поведінки, по-друге, як суб'єктивні концепції бажаного для індивіда або групи. З цієї причини структурний і функціональний аналіз цінностей здійснюється на макро- або мікро- рівнях, тобто соціально-культурному або індивідуально-психологічному рівні. Оскільки походження цінностей можна розглядати в контексті різних категоріальних систем, що інтерпретуються як риси, мотиви, установки, життєві цілі, каузальні атрибуції, переконання, очікування, наміри, моделі поведінки, зосередження інтересів і бажань та ін.¹⁹⁹.

Поняття культурних цінностей можна трактувати як щось співвідносне з об'єктом діяльності. Цінності ж конкретної особистості є одним з головних компонентів її структури, що виявляється у всіх сферах життєдіяльності. Індивідуальні цінності формуються в умовах

---

¹⁹⁷ Social Glass: A Platform for Urban Analytics and Decision-making Through Heterogeneous Social Data / Bocconi Stefano, et al. // Proceedings of the 24th International World Wide Web Conference, 18–22 Mai 2015 y, Florence. – Florence, 2015.– P. 175–178

¹⁹⁸ United Nations Research Institute for Social Development. Information technology, globalization and social development. Vol. 114. Geneva, Switzerland: United Nations Research Institute for Social Development, 2017.

¹⁹⁹ Dean H., Peter Taylor-Gooby. Dependency culture. Routledge, 2014. 232 p.

соціального середовища особистості. Однією з функцій цінностей є регулювання поведінки, ціннісні орієнтації є значним психологічним компонентом саморозвитку особистості.

Цінності, які домінують в суспільстві є головним елементом культури, а ціннісні пріоритети індивідів реалізуються в основних цілях поведінки. Разом з тим, досвід повсякденного життя в мінливих екологічних та соціально-економічних умовах безпосередньо впливають на цінності, тому підходять для аналізу змін, що відбуваються в культурі і особистості у відповідь на історичні та соціально-економічні зміни.

Теоретичні підходи до вимірювання цінностей в цивілізаційній площині, можна розглядати з точки зору індивідуального та культурного рівнів. Цінності індивідуального рівня є універсальними у всіх культурах, що проявляється у ступені відносної вираженості тих чи інших цінностей у більшості членів даної культури. Таким чином, в нашій роботі буде проведений структурний і функціональний аналіз цінностей на мікро-, макро- та цивілізаційному рівнях. Для цього ми будемо спиратися на теорії вимірювання культур Г. Хофстеде²⁰⁰, підхід Р. Інглхарта²⁰¹ і теорію вимірювання цінностей на індивідуальному рівні Ш. Шварца²⁰².

Основну характеристику культури складають домінуючі в суспільстві ціннісні установки, які можна визначити як культурні ідеали. (табл. 3.3) Тобто, поєднання значень, переконань, традицій, норм та орієнтирів, які домінують в певному суспільстві, є демонстрацією культури, яка лежить в їх основі. Тому, ми вважаємо терміни «культурні цінності», «культурно-економічні цінності», «культурні характеристики», «культурні чинники» і «культурні виміри» – рівнозначними.

Для того, щоб більш детально охарактеризувати поняття культурних цінностей, необхідно дослідити етимологію терміну

---

²⁰⁰ Hofstede G. *Cultures and organizations: Software of the mind, revised and expanded* / G. Hofstede, G. J. Hofstede. 2nd ed. - New York: McGraw-Hill. - 2005. - 550 p.

²⁰¹ Inglehart R., ed. *Human values and social change: Findings from the values surveys*. Vol. 89. Brill Academic Pub, 2003.

²⁰² Schwartz, Shalom H. "An overview of the Schwartz theory of basic values." *Online readings in Psychology and Culture* 2.1. 2012.

«культура» (від англ. «культура» – це раса, національність, традиції, одяг, їжа, музика, образотворче мистецтво та ін.).

Таблиця 3.3

Антропологія шести класів визначень поняття «культура»

описові	містять спроби перерахування аспектів людського життя і діяльності, формують культуру;
історичні	акумуляція традицій в процесі існування культури (культурна спадщина);
нормативні	опис норм і правил, які керують людською поведінкою;
психологічні	психологічні феномени (приспосовування, культурна адаптація, вирішення проблем, навчання, навички);
структурні	моделі організації культури: культура – не комплекс звичаїв, а спосіб єдина модель внутрішніх зв'язків феноменів;
генетичні	засновані на походженні або генезі культур: культура як результат адаптації групи середовища проживання, народжується у соціальній взаємодії і творчому розвитку

Джерело: побудовано авторами.

Таким чином, культура – складне, багатогранне поняття, яке можна віднести до матеріальних (їжа, одяг), соціальних (організація і структура суспільства) явищ та до індивідуальної поведінки, репродукції, організованої діяльності (релігія і наука). Особливою характеристикою культурних цінностей є відносна стабільність^{203, 204}, тобто, культура змінюється повільно, але відповідає на глобальні виклики мінливого міжнародного середовища. Соціальна адаптація до інформаційно-технологічного прогресу, зростання добробуту, контакту з іншими культурами та іншими зовнішніми чинниками спонукають до зміни ціннісних пріоритетів. Зміни в соціально-економічному середовищі, впливаючи на життєвий досвід індивідів, тим самим сприяють зміні переконань, позицій і цінностей на

²⁰³ Hofstede G. Culture's Consequences: International Differences in Work-Related Values.: Beverly Hills, 1980. 474 p.

²⁰⁴ Hofstede G. Cultures and organizations: Software of the mind, revised and expanded / G. Hofstede, G. J. Hofstede. 2nd ed. - New York: McGraw-Hill. - 2005. - 550 p.

індивідуальному рівні, що, в свою чергу, знаходить відображення у розвитку країн.

Культура суспільства заснована на неусвідомлених феноменах та цінностях і розуміється як «широко поширена схильність віддавати перевагу деяким обставинам в порівнянні з іншими»²⁰⁵. Культури в організаціях, навпаки, швидше засновані на практиках (явних і усвідомлюваних) і розуміються як сприйняття людьми того, що відбувається в їхньому організаційному оточенні (табл. 3.4).

Таблиця 3.4

Вплив культурних особливостей на формування нової економіки

PDІ дистанція влади: 1) висока / 2) низька	1. схильність до створення ієрархічних структур в економіці, сприяння формуванню високих податкових ставок і низької соціальної орієнтації економіки; 2. тенденція до формування гнучких, адаптивних структур, сприяє формуванню соціально-орієнтованої економіки;
UAI уникнення невизначеності: 1) висока / 2) низька	1. не дає можливості функціонувати в конкурентному середовищі, яке характеризується заданим рівнем невизначеності; 2. дає можливість функціонувати в динамічному зовнішньому середовищі;
IND індивідуалізм: 1) індивідуалізм / 2) колективізм	1. індивідуальні досягнення економічних цілей, здатність до особистісної конкуренції, сприяє формуванню культури сплати податків; 2. колективне досягнення економічних цілей, сприяє ухиленню від оподаткування.
MAS маскулінізм: 1) чоловіче / 2) жіноче начало	1. орієнтація на досягнення рівня життя, ризик недобросовісної конкуренції, низьке податкове навантаження на економіку; 2. орієнтація на забезпечення якості життя, розвиток соціальної сфери, високі податкові ставки.
LTO орієнтація : 1) довгострокова / 2) короткострокова орієнтація	1. сприяє пошуку довгострокових варіантів фінансового забезпечення, сприяє стабільності податкової системи; 2. сприяє використанню короткострокових інструментів в економічному регулюванні, як наслідок – часта зміна кількості податків і податкових ставок.

Джерело: побудовано авторами на основі^{206, 207, 208}

²⁰⁵ Hofstede G. Culture's Consequences: International Differences in Work-Related Values.: Beverly Hills, 1980. 474 p.

²⁰⁶ Hofstede G. Culture's Consequences: International Differences in Work-Related Values.: Beverly Hills, 1980. 474 p.

²⁰⁷ Hofstede G. Cultures and organizations: Software of the mind, revised and expanded / G. Hofstede, G. J. Hofstede. 2nd ed. - New York: McGraw-Hill. - 2005. - 550 p.

Так, в традиційних культурах, в яких переважає колективізм, рівень злочинності зазвичай нижчий, що пов'язано з типом соціалізації даних культур, вираженні турботи про дітей, заохочення взаємної залежності, які дозволяють більшою мірою уникнути проблем, пов'язаних з порушенням закону, алкоголізмом і наркоманією.

Однак, можна виділити і недоліки колективізму, характерними рисами якого є більш виражені авторитаризм і тиск на особистість, наприклад, прийняття рішення або вибір залежить не від власного бажання дітей, а від переваг їх батьків. В подібних культурах невелика цінність окремої людської особистості і навіть людського життя. Для такого типу культур характерні висока конкуренція між окремими групами за владу, в результаті якої ніхто не думає про добробут суспільства загалом.

До позитивних сторін індивідуалізму можна віднести – акцент на правах окремої особистості, демократію, мультикультуралізм. Карається одна людина і лише за свої помилки відповідно до закону. У подібних культурах особистість може розвивати свої таланти, що є вигідним для всього суспільства, оскільки економіка розвивається в результаті діяльності окремих людей. До негативних сторін індивідуалізму можна віднести – самотність, сімейні конфлікти, розлучення, нарцисизм. На думку деяких дослідників, зайва свобода може бути причиною відчуження, злочинності, ранніх вагітностей, наркоманії, самогубств.

Вимірювання культур Ш. Шварца, базується на двох методиках вивчення цінностей — на рівні особи і на рівні культур. Індивідуальний рівень визначає культурні ціннісні орієнтації, згідно з яким, всі суспільства стикаються з певними базовими проблемами регулювання людської діяльності. Культурні цінності групового рівня визначають способи вирішення різними суспільствами базових проблем регулювання людської діяльності²⁰⁹.

---

208 Hofstede Insights [Official site]. – <https://www.hofstede-insights.com/>

²⁰⁹ Schwartz S. Value Hierarchies Across Cultures: Taking a Similarities Perspective. *Journal of Cross-Cultural Psychology*. 2001. Vol. 32. P. 268–290.

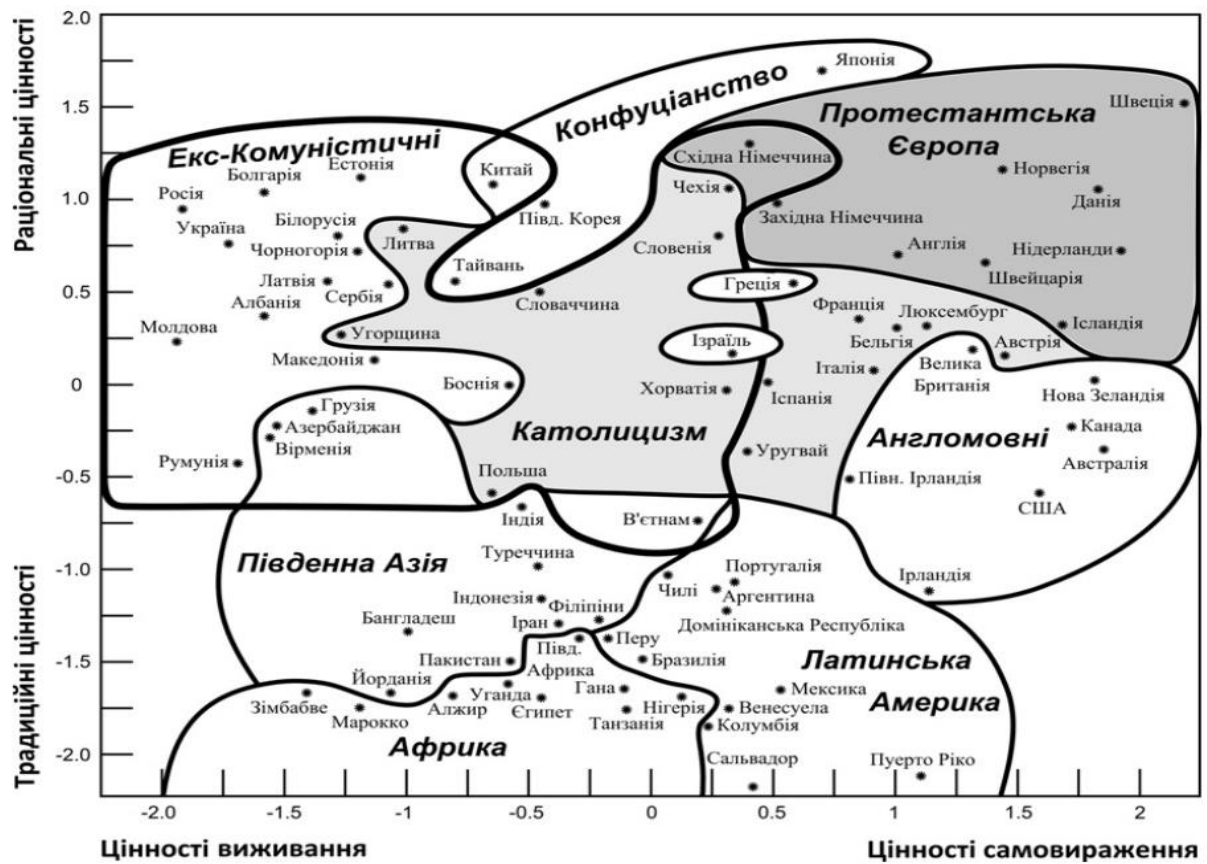
Вимірювання культур Р. Інглхарта, ініційоване у 1981 р. під назвою «Всесвітній огляд цінностей» (World Values Survey), проводиться більше 30 р. і охоплює 75 країн, де проживає 85% населення Землі²¹⁰. «Всесвітній огляд цінностей» створено для вивчення всіх основних галузей суспільних відносин – від релігії до політичного, соціально-економічного і суспільного життя. Після факторного аналізу цінностей виділено два виміри:

У традиційних суспільствах перевага віддається великим сім'ям, які ідеалізуються і часто створюються. Дослідження Р. Інглхарта показали, що даний фактор корелює з високим рівнем народжуваності²¹¹. В традиційних суспільствах культивується почуття національної гордості, схвалюється повага до влади, превалюють протекціоністські погляди до зовнішньої торгівлі і політики держави. Також, представники подібних товариств схильні займати пасивну позицію у взаєминах з владою.

Розглядаючи доіндустріальні суспільства, можна відзначити виняткову важливість сім'ї для виживання. Це обумовлює негативне ставлення до розлучень, абортів, евтаназії та суїцидів, а також перевагу соціального конформізму індивідуальним самовираженням. У політичній сфері це проявляється як перевага консенсусу над відкритими політичними конфліктами. Для них характерний високий рівень національної гордості і, в окремих випадках, націоналістичні погляди. Отже, в суспільствах, де превалюють секулярно-раціональні цінності, за всіма зазначеними вище пунктами дотримуються протилежних точок зору. У культурах такого роду зростає цінність захисту навколишнього середовища, гендерної рівності і виникає потреба участі в економічному й політичному житті суспільства. В останні 25 років спостерігається тенденція поширення даних цінностей в більшості сучасних індустріальних суспільствах, за якими отримані великі дані в тимчасових зрізах (рис.3.3.).

²¹⁰ Inglehart, R. (1997). *Modernization and postmodernization: Cultural, economic, and political change in 43 societies*. Princeton university press.

²¹¹ Inglehart, R. (2018). *Culture shift in advanced industrial society*. Princeton University Press.

Рис. 3.3. Шкала раціональності та домінуючих цінностей у цивілізаційно-інтеграційній площині

Джерело: побудовано авторами на основі²¹².

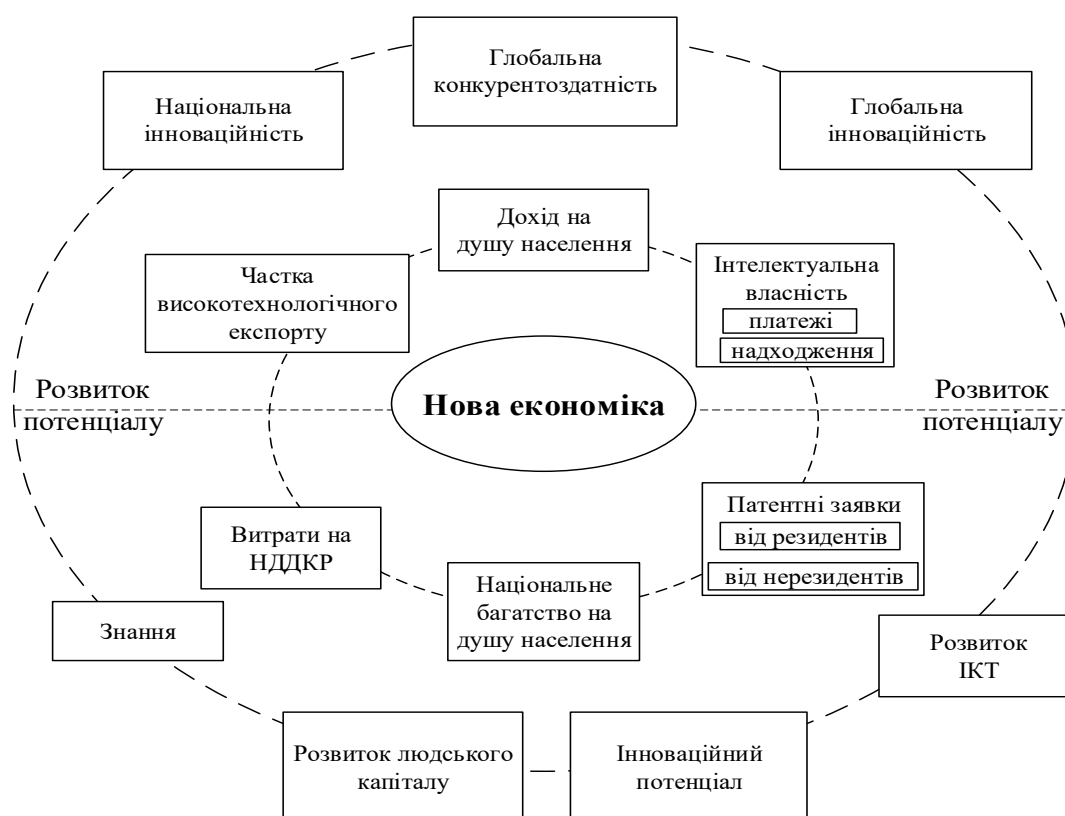
Таким чином, цивілізаційний розвиток за Р. Інглхартом визначається у такий спосіб: економічний прогрес призводить до поступових змін у сфері культури, які сприяють формуванню демократичних інститутів або розвитку вже існуючих, процес трансформації триває протягом довгого відрізка часу і не є автоматичним (наприклад, це проявляється в опорі армії або поліції, контрольованих елітою, процесу демократизації). Однак для прогресу, якому піддається суспільство, характерна переорієнтація людей на пріоритети автономії і самовираження в усіх сферах життєдіяльності, включаючи і політичну²¹³.

Вважаємо, що розвиток потенціалу країн відбувається в процесі поглиблення кроскультурних цивілізаційно-інтеграційних процесів.

²¹² Inglehart, R., & Welzel, C. (2010). The WVS cultural map of the world. World Values Survey.

²¹³ Inglehart, R. (2015). The silent revolution: Changing values and political styles among Western publics. Princeton University Press.

Країни, володіючи економічним, соціальним, знаннєвим, інформаційним, цифровим, інноваційним та іншими ресурсами, інтегруються задля покращення внутрішнього і зовнішнього середовища у глобальному економічному просторі. Тому, розвиток потенціалу нової економіки у цивілізаційно-інтеграційних процесах можна зобразити графічно наступним чином (рис. 3.4).

Рис. 3.4. Розвиток потенціалу нової економіки в глобальному середовищі

Джерело: побудовано авторами.

Розглядаючи розвиток потенціалу нової економіки у даному ракурсі: інноваційний розвиток впливає на потенціал країн в глобальній інноваційній системі (зовнішній контур – результат макроекономічного впливу національних інноваційних систем, які впливають на конкурентоздатність країн та їх інтеграцію до глобальної інноваційної системи, а внутрішній контур характеризується середовищем національних інноваційних систем у територіальних рамках), а всі складові внутрішнього контуру мають вихід і формують зовнішній контур.

Підсумовуючи вищезазначене, можна зробити висновок, що сучасному світу властива певна ціннісна динаміка – від традиційних цінностей до цінностей постіндустріалізму, які визначають глобальні культурні та цивілізаційні трансформації і роблять значний вплив на всі сторони суспільного життя, постіндустріальні цінності за своєю суттю є ліберальними, оскільки акцентують увагу на особистій свободі і емансипації від норм.

3.3. Аналіз глобальних показників ефективності розвитку нової економіки та ментальних характеристик європейських цивілізаційно-інтеграційних процесів

Цивілізаційно-інтеграційні процеси, що проходять у світовій економіці, а також в межах економічних об'єднань включають в цей процес транснаціональні структури, що ведуть до узгодження загальної економічної політики і стратегії розвитку, це формує позитивну основу для розвитку ідей, проектів, суб'єктів інтеграційного процесу, про що свідчить досвід світових регіональних об'єднань. Виходячи з цього, вважаємо за доцільне розглянути європейську цивілізацію, де створюються умови для єдиної ресурсної бази та тенденції інтернаціоналізації відтворювальних циклів, а виробнича ланка інтернаціоналізованих відтворювальних систем не лише задає хід і ритм всьому відтворювальному циклу, але і виступає важелем інфраструктурного перетворення на локальному, регіональному або глобальному рівнях, що особливо важливо, тому що включає в себе соціально-економічну складову розвитку потенціалу, який проявляється у неоднорідності розвитку країн європейської цивілізації та Європейського Союзу.

Для оцінки розвитку потенціалу нової економіки у європейській цивілізаційно-інтеграційній площині, а також впливу господарського менталітету на характер соціально-економічних трансформацій у суспільстві ми проведемо кореляційний аналіз ментальних характеристик різних етнічних груп з використанням формалізованих методів Г. Хофстеде на основі основних показників, які можуть охарактеризувати пануючі ціннісні системи представників різних

країн і етнічних груп, що дає можливість встановити положення країн на європейській ментальній карті. Вихідні дані для проведення дослідження наведені у табл. 3.8.

На основі вибраних статистичних даних, наведені в таблиці 3.8, що містять дані про ВВП на душу населення по широкому набору країн європейської цивілізації з початку ХІХ ст., можна виділити кілька груп країн, для оцінки характеру соціально-економічних трансформацій, що відбувалися там із використанням наявного потенціалу, що досягли в тій чи іншій мірі певного рівня розвитку ще на початку ХХ ст.: Австрія, Сполучене Королівство, Данія, Норвегія та інші.

Для світу в цілому актуальність вивчення процесів соціально-економічних трансформацій, пов'язаних з тим, що сучасна світова цивілізація знаходиться в нестабільному, перехідному стані. Цю нестабільність пов'язують з переходом від індустріального до постіндустріального суспільства, а також з реструктуризацією сучасної світ-економіки. Перехід від однієї суспільної системи до іншої завжди викликає сплеск маргінальних, небезпечних для суспільства форм соціально-економічних відносин. Якщо їх вдається локалізувати, то суспільство благополучно мине кризовий період свого розвитку (як це було в Західній Європі нового часу). Якщо ж маргінальні відносини розростаються, то може статися цивілізаційна катастрофа, що відкине суспільство назад. Оскільки цивілізаційно-інтеграційні процеси впливають на економічні відносини, що зростають в більшості країн світу, пошук шляхів їх локалізації стає одним з вагомих аспектів виживання сучасної європейської цивілізації.

Для отримання більш детальної характеристики розвитку європейських цивілізаційно-інтеграційних процесів, а також простеження взаємозалежностей у розвитку нової економіки нами проведено кореляційно-регресійний аналіз, що дозволив виявити залежність між показниками країн європейської цивілізації та кроскультурними ментальними вимірами за Г. Хофстеде.

Таблиця 3.8

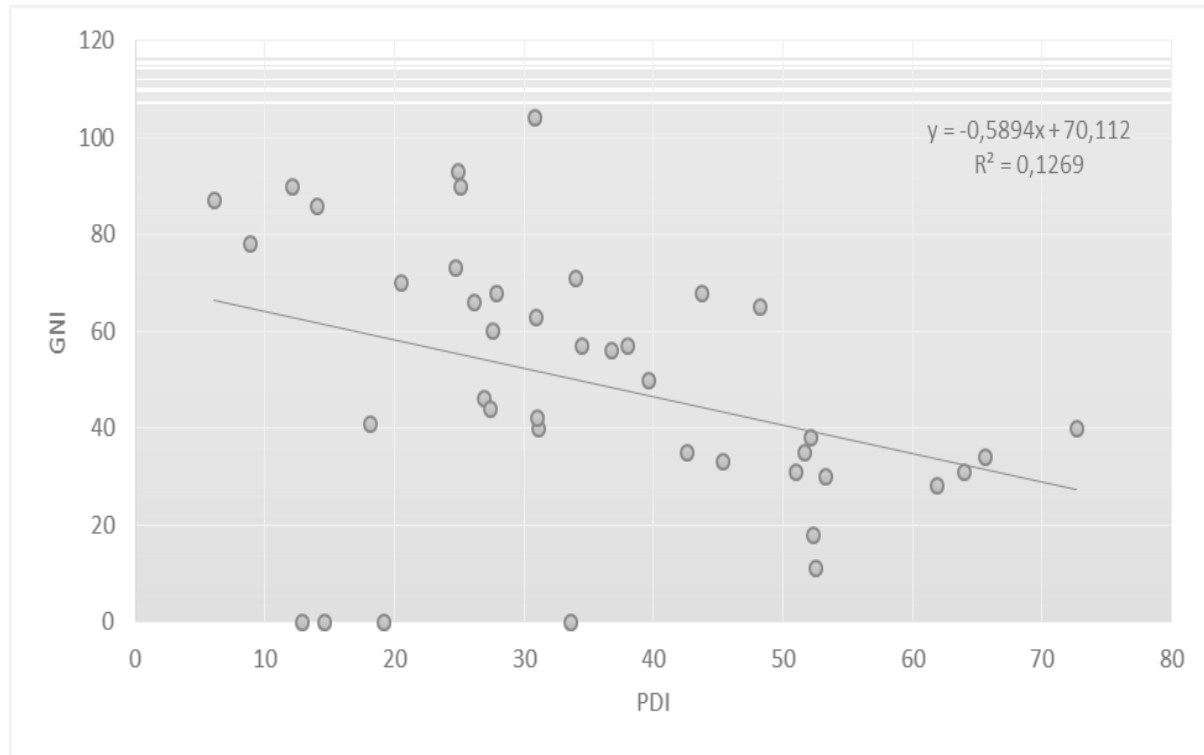
Глобальні показники ефективності економік країн європейської цивілізації та ментальних характеристик за методикою Г. Хофстеде

Назва країни	Міжнародні індекси ефективності національних економік				Ментальні характеристики країн				
	GNI	IEF	ГП	EPI	PDI	IDV	MAS	UAI	LTO
Білорусь	18,14	58,1	29,4	64,98	41	29	3	10	5
Болгарія	20,50	68,3	42,6	67,85	70	30	40	85	69
Чехія	34,45	74,2	48,7	67,68	57	58	57	74	13
Угорщина	26,96	66,6	44,9	65,01	46	80	88	82	50
Молдова	6,06	58,4	37,6	51,97	87	22	7	76	69
Польща	27,92	68,5	41,7	64,11	68	60	64	93	32
Румунія	25,15	69,4	37,6	64,78	90	30	42	90	52
Росія	24,89	58,2	37,9	63,79	93	39	36	95	49
Словаччина	30,88	65,3	42,9	70,60	104	52	110	51	38
Україна	8,90	51,9	38,5	52,87	78	30	54	93	40
Данія	52,39	76,6	58,4	81,60	18	74	16	23	46
Естонія	31,10	78,8	50,5	64,31	40	60	30	60	82
Фінляндія	45,40	74,1	59,6	78,64	33	63	26	59	41
Ісландія	53,28	77,0	51,2	78,57	30	60	10	50	28
Ірландія	61,91	80,4	57,2	78,77	28	70	68	35	24
Латвія	27,40	73,6	43,2	66,12	44	70	9	63	69
Литва	31,03	75,3	41,2	69,33	42	60	19	65	82
Норвегія	63,98	74,3	52,6	77,49	31	69	8	50	44
Шотландія	27,90	н/д	н/д	73,89	н/д	н/д	н/д	н/д	н/д
Швеція	50,98	81,7	68,4	80,51	31	71	5	29	20
Великобританія	42,56	78,0	60,1	79,89	35	89	66	35	25
Уельс	26,20	н/д	н/д	н/д	н/д	н/д	н/д	н/д	н/д
Албанія	12,12	64,5	30,0	65,46	90	20	80	70	61
Андорра	н/д	н/д	н/д	н/д	н/д	н/д	н/д	н/д	н/д
Боснія і Герцеговина	12,88	61,4	31,1	41,84	н/д	н/д	н/д	н/д	н/д
Хорватія	24,70	61,0	40,7	65,45	73	33	40	80	58
Кіпр	33,61	67,8	47,8	72,60	н/д	н/д	н/д	н/д	н/д
Гібралтар	н/д	н/д	н/д	н/д	н/д	н/д	н/д	н/д	н/д
Греція	27,62	57,3	38,9	73,60	60	35	57	100	45
Ватикан	н/д	н/д	н/д	н/д	н/д	н/д	н/д	н/д	н/д
Італія	39,64	62,5	46,3	76,96	50	76	70	75	61
Македонія	14,59	71,3	29,9	61,06	н/д	н/д	н/д	н/д	н/д
Мальта	36,74	68,5	50,3	80,90	56	59	47	96	47
Чорногорія	19,15	64,3	36,5	61,33	н/д	н/д	н/д	н/д	н/д
Португалія	30,98	63,4	45,7	71,91	63	27	31	99	28
Сан Марино	н/д	н/д	н/д	н/д	н/д	н/д	н/д	н/д	н/д
Сербія	14,04	62,5	35,5	57,49	86	25	43	92	52
Словенія	33,98	64,8	46,9	67,57	71	27	19	88	49
Іспанія	37,99	65,1	48,7	78,39	57	51	42	86	48
Туреччина	26,16	65,4	37,4	52,96	66	37	45	85	46
Австрія	52,50	71,8	51,3	78,97	11	55	79	70	60
Бельгія	48,24	67,5	50,5	77,38	65	75	54	94	82
Франція	43,79	63,9	54,4	83,95	68	71	43	86	63
Німеччина	51,68	74,2	58,0	78,37	35	67	66	65	83
Ліхтенштейн	н/д	н/д	н/д	н/д	н/д	н/д	н/д	н/д	н/д
Люксембург	72,69	76,4	54,5	79,12	40	60	50	70	64
Монако	н/д	н/д	н/д	н/д	н/д	н/д	н/д	н/д	н/д
Нідерланди	52,20	76,2	63,3	75,46	38	80	14	53	67
Швейцарія	65,61	81,7	68,4	87,42	34	68	70	58	74

Джерело: побудовано авторами на основі²¹⁴, ²¹⁵, ²¹⁶, ²¹⁷, ²¹⁸.

²¹⁴ Solt, F. (2016). The standardized world income inequality database. *Social science quarterly*, 97(5), 1267-1281.

Залежність між ВВП на душу населення та індексом дистанції влади графічно зображено на рис.3.5.

Рис. 3.5. Діаграма розсіювання величин ВВП на душу населення та PDI (дистанції влади).

Джерело: побудовано авторами

Коефіцієнт кореляції між показниками ВВП на душу населення та PDI (дистанції влади) $R^2 = 0,1269$, що означає наявність незначного зв'язку при зростанні показника дистанції влади у країнах європейської цивілізації призводить до зменшення значення ВВП на душу населення, що зумовлює вплив на рівень добробуту країни, а також жорсткість соціальної структури та значущість соціальної нерівності.

Залежність між ВВП на душу населення та індивідуалізмом в країнах європейської цивілізації графічно зображено на рис.3.6.

²¹⁵ Kim, A. B., & Holmes, K. R. (2018). 2018 Index of economic freedom.

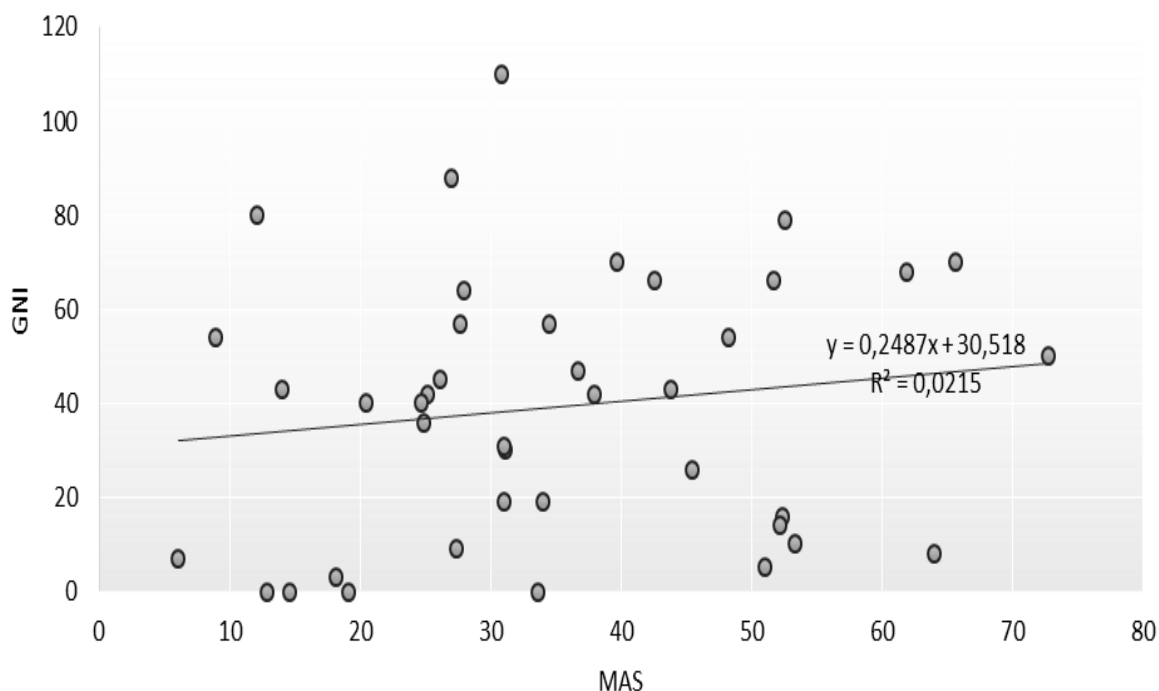
²¹⁶ Dutta, S., Lanvin, B., & Wunsch-Vincent, S. (2018). The Global Innovation Index, 2018.

²¹⁷ Estache, A., & Goicoechea, A. (2005). *A "Research" Database On Infrastructure Economic Performance, Vol. 1 Of 2*. The World Bank.

²¹⁸ Hofstede Insights [Official site]. – <https://www.hofstede-insights.com/>

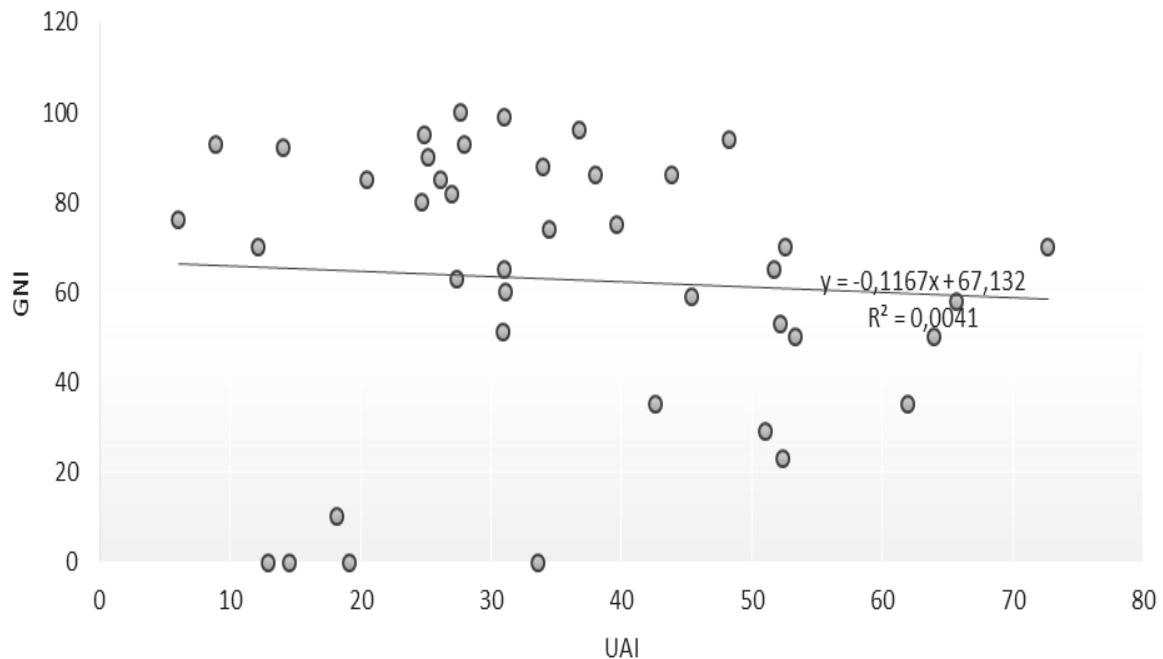
Рис. 3.7. Діаграма розсіювання величин ВВП на душу населення та мужністю

Джерело: побудовано авторами

Коефіцієнт кореляції між показниками ВВП на душу населення та мужністю $R^2 = 0,0215$, що означає наявність незначного зв'язку у деяких європейських країнах, таких як Німеччина, Австрія та Швейцарія, маскулінність висока, а в англومовних країнах помірно висока, в Північних країнах і в Нідерландах він є низьким, а в деяких країнах, таких як Франція, Іспанія.

Найвищі показники маскулінності знаходяться в деяких країнах Центральної та Східної Європи, Скандинавських країнах та Балтійського регіону, Нідерландів, в Іспанії, Італії та Португалії характеризуються низьким ступенем маскулінності.

Кореляційна залежність між ВВП на душу населення та прагненням щодо уникнення невизначеності графічно зображено на рис.3.8.

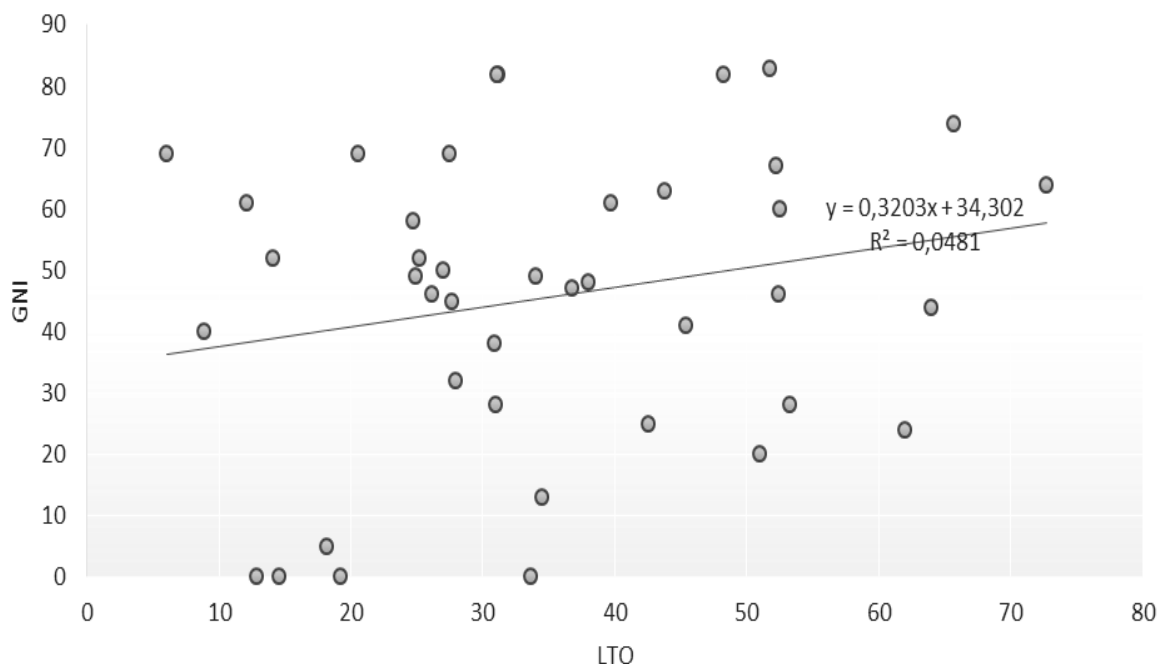

Рис. 3.8. Діаграма розсіювання величин ВВП на душу населення та прагнення уникнути невизначеності.

Джерело: побудовано авторами

Коефіцієнт кореляції між ВВП (на душу населення) та прагненням уникнути невизначеності $R^2 = 0,0041$, що означає при зростанні показника уникнення невизначеності спостерігається зменшення величини ВВП на душу населення. Даний показник є високим в країнах, що говорять німецькою мовою, нижчим в країнах англо-саксонських, та скандинавських країнах. Німецька частина Європи, включаючи Велику Британію, не можуть створити стійку спільну центральну владу, і країни, що успадкували її цивілізаційні особливості, демонструють меншу відстань в потужності. Припущення про корені культурних відмінностей завжди залишаються спекулятивними, але в цих прикладах вони правдоподібні. В інших випадках вони залишаються прихованими в ході історії. Уникнення невизначеності є найвищим у Греції, Португалії, і, як правило, є найвищим у римсько-католицьких і православних культурах.

Залежність ВВП (на душу населення) та довгострокової орієнтації країн європейської цивілізації наведено на рис.3.9.

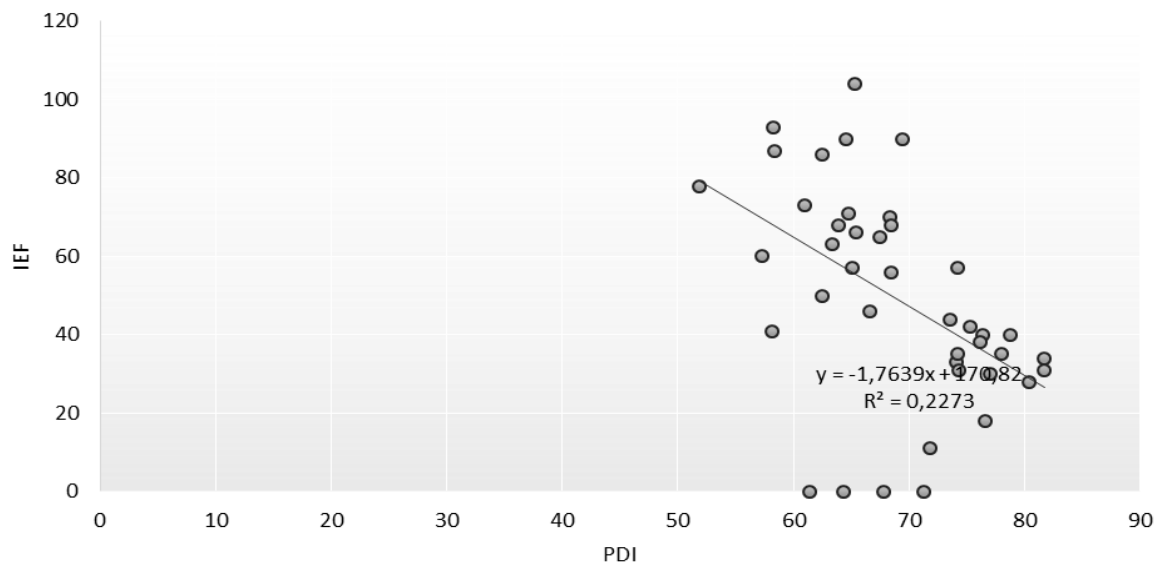

Рис. 3.9. Діаграма розсіювання величин ВВП на душу населення та довгострокова орієнтація

Джерело: побудовано авторами

Довгострокова орієнтація європейської цивілізації не є показником, що її характеризує, вона є досить помірною у Східній та Західній Європі, та низькою у англослов'янському світі. Найвищі показники спостерігаються в Росії та Балтійських країнах, а також у Німеччині та деяких інших англосаксонських демократичних країнах Європи і Скандинавських країнах. Г. Хофстеде характеризував довгострокову орієнтацію, як віру в те, що основні події відбудуться в майбутньому. Для культур з довгостроковою орієнтацією характерна схильність до планування, прогнозування результатів діяльності у віддаленому майбутньому, переважання перспективи над сучасним, тому для більшості країн європейської цивілізації, особливо розвинутих даний показник не є характерним.

Подальше проведення кореляційної залежності щодо розвитку європейської цивілізації, на основі Індексу економічної свободи та Індексом дистанції влади наведено на рис. 3.10.

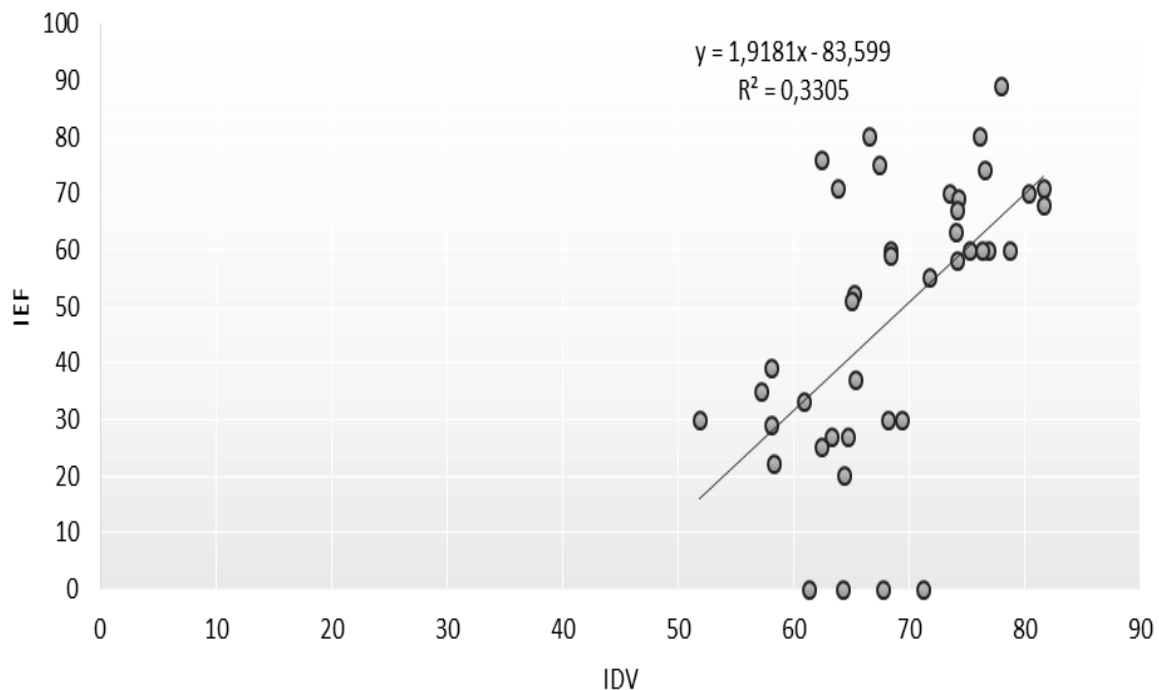

**Рис. 3.10. Діаграма розсіювання величин IEF та PDI
 (дистанції влади)**

Джерело: побудовано авторами

Зростання дистанції влади призводить до зниження індексу економічної свободи, у країнах європейської цивілізації, якщо дистанція влади зростає, економічна свобода зменшується, що означає велику ступінь обмежень у бізнес середовищі з боку державних установ і владного втручання в економіку. Вельми цікавим є співвідношення свідчень представлених індексів «дистанції влади» з розвитком і станом демократії в цих країнах. Просте порівняння переліку англomовних, балтійських, протестантських і частково католицьких країн зі списком країн «першої хвилі» демократизації показує, що практично всі перераховані країни так чи інакше були засновниками демократії. Мабуть, не випадково середнє значення дистанції влади в цих країнах варіюється від низького (11,0; 18,0) до середнього (31,0; 54,0). Саме такі риси культури, як вимога рівності і рівноправності, соціальна активність і орієнтація на діалог з владою, сприяли демократизації. У тих же країнах, де панували патерналізм і ієрархічність свідомості, демократія утверджувалася з великими труднощами, якщо взагалі приживалася.

Кореляційна залежність між Індексом економічної свободи та IDV (індивідуалізмом), наведено на рис. 3.11.

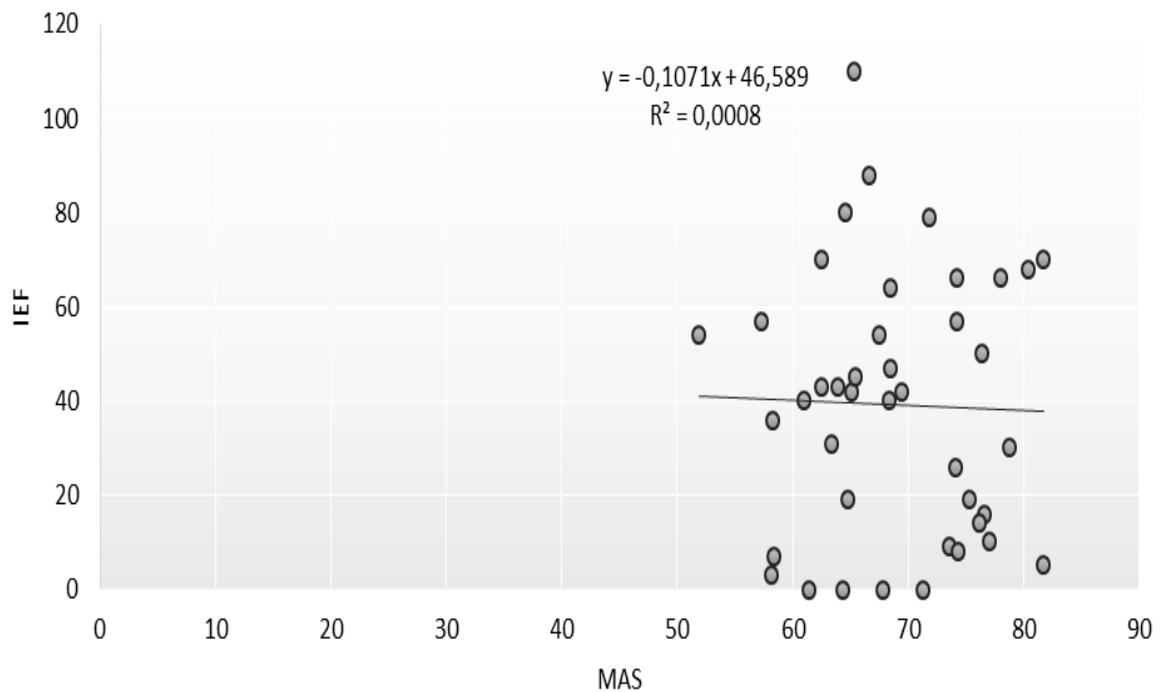

Рис. 3.11. Діаграма розсіювання величин IEF та IDV (індивідуалізм)

Джерело: побудовано авторами

Згідно теорії Г. Хофстеде, у індивідуалістичних культурах, простежується «емоційна незалежність індивідів від груп, організацій або інших колективів». В індивідуалістичних культурах в значній мірі спостерігається, орієнтованість на особистісні досягнення у суспільстві. Ціннісне орієнтування таких культур ставить в центр успіх і дає імпульс будь-яким самостійним діям особистості. Ці фактори впливають на всі сфери суспільного життя, що породжує певні культурні установки, до цієї групи країни європейської цивілізації можна віднести Англію, Австрію, які є найбільш яскравими представниками індивідуалістичних культур, а також країни Західної Європи, в тому числі і Німеччина.

Взаємозалежність між Індексом економічної свободи та MAS (мужністю) наведено на рис. 3.12.

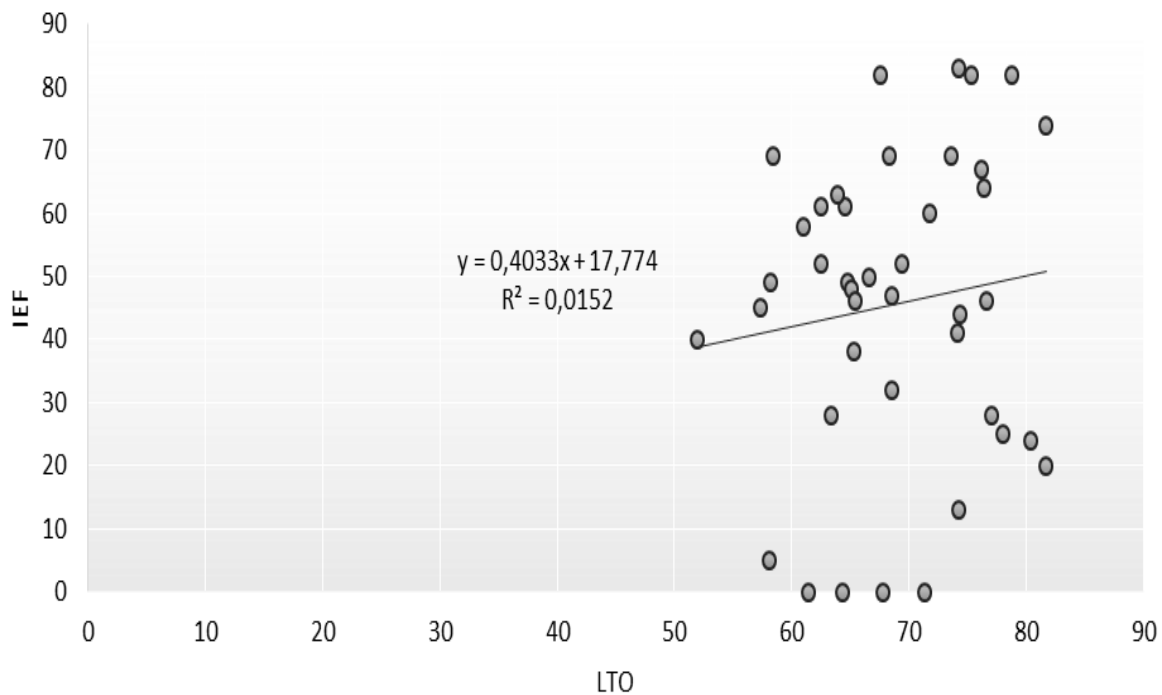

Рис. 3.12. Діаграма розсіювання величин IEF та MAS (мужністю)

Джерело: побудовано авторами

Значний негативний зв'язок вказує на наявність мужньої культури європейської цивілізації, що визначається наявністю таких характеристик, як впевненість в собі, орієнтованість на особистісні досягнення, матеріальний успіх і владу. Акцент в культурі ставиться на кар'єрні досягнення, при цьому в роботі в першу чергу цінується самовпевненість, рішучість і конкурентно-спроможність. Сполучене Королівство та Німеччина – найбільш яскраві представники маскулінної (мужньої) культури.

Проведення аналізу між Індексом економічної свободи та LTO (довгострокова орієнтація) наведено на рис. 3.13.

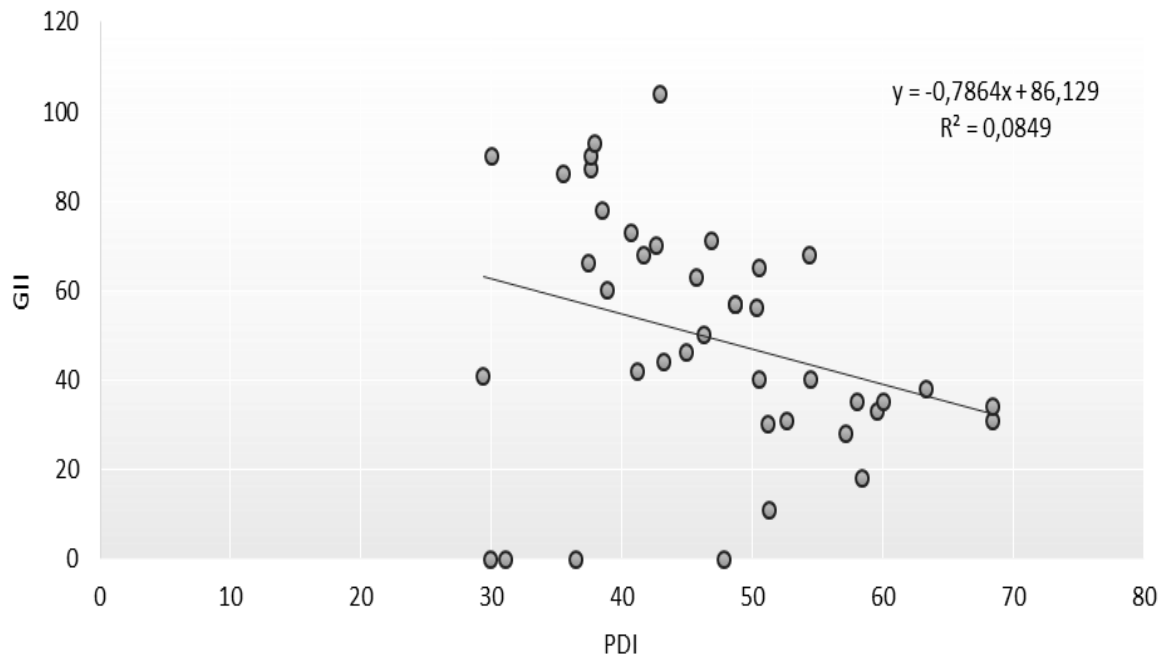

**Рис. 3.13. Діаграма розсіювання величин IEF та LTO
(довгострокова орієнтація)**

Джерело: побудовано авторами

Залежність між Індексом економічної свободи та довгостроковою взаємозалежністю пов'язана із готовністю інвестувати в діяльність, що не приносить негайної віддачі, довгострокова орієнтація позитивно пов'язана із економічним зростанням (хоча в сучасній економіці – лише для бідних країн) і схильністю до накопичення заощаджень. Переважання довгострокової орієнтації в національних культурах європейської цивілізації означає готовність суспільства жити в ім'я майбутнього. Даний показник доволі незначний для країн європейської цивілізації, оскільки більшість розвинутих країн є орієнтованими досягнення значних результатів соціально-економічного розвитку в короткі терміни та отримання більш конкурентних переваг на світовому ринку.

Проведення аналізу між Глобальним інноваційним індексом та PDI (дистанція влади) наведено на рис. 3.14.

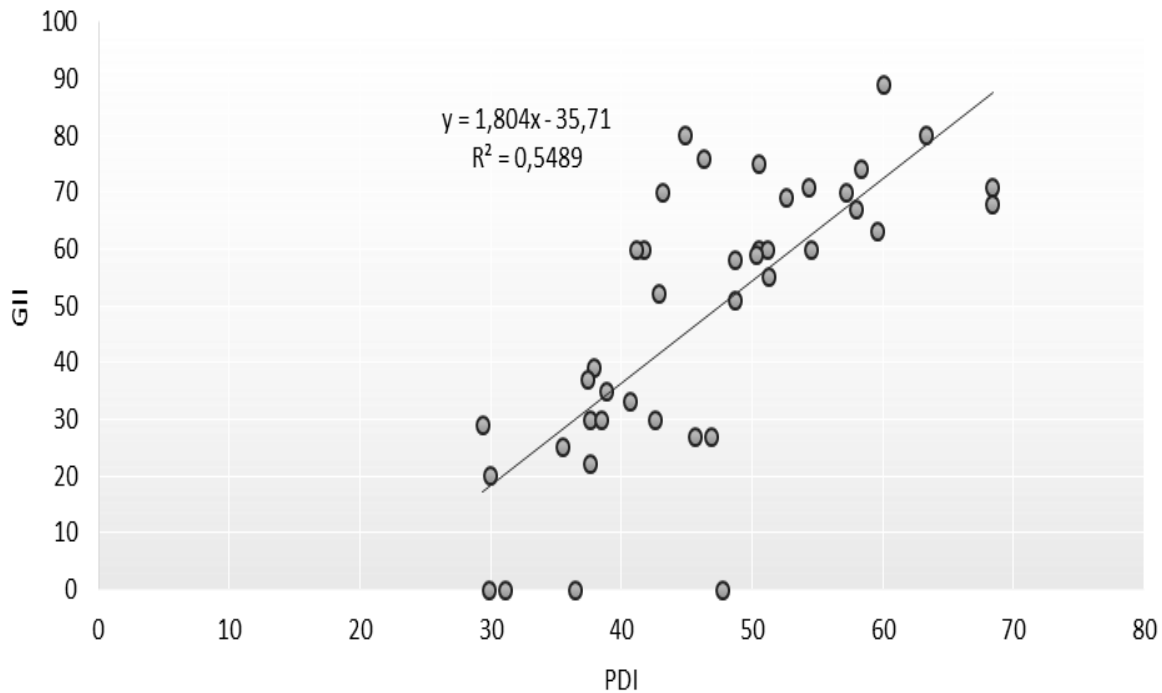
Рис. 3.14. Діаграма розсіювання величин Глобальним інноваційним індексом та PDI (дистанція влади).

Джерело: побудовано авторами

Коефіцієнт кореляції між значеннями Глобального інноваційного індексу та Індексом дистанції влади $R^2 = 0,0849$ вказує на те, що при зростанні показника дистанції влади спостерігається зменшення значень Глобального інноваційного індексу. Характерний негативний зв'язок інноваційного розвитку із дистанцією влади, є характерним для культури з високими показниками дистанції влади, як правило, із чітко вираженою ієрархічною структурою суспільства і численними бюрократичними процедурами. Відповідно, інформація про нові ідеї, навіть найбільш проривних і із значною суспільною вигодою, може не дійти до осіб, котрі приймають рішення, або ж трансакційні витрати «проходження імпульсу» і тим більше впровадження інновації будуть забороненими для тих, хто потенційно міг би їх впровадити в економіку країни.

Подальше проведення аналізу та простеження кореляційної взаємозалежності між Глобальним інноваційним індексом та IDV (індивідуалізм) наведено на рис. 3.15.

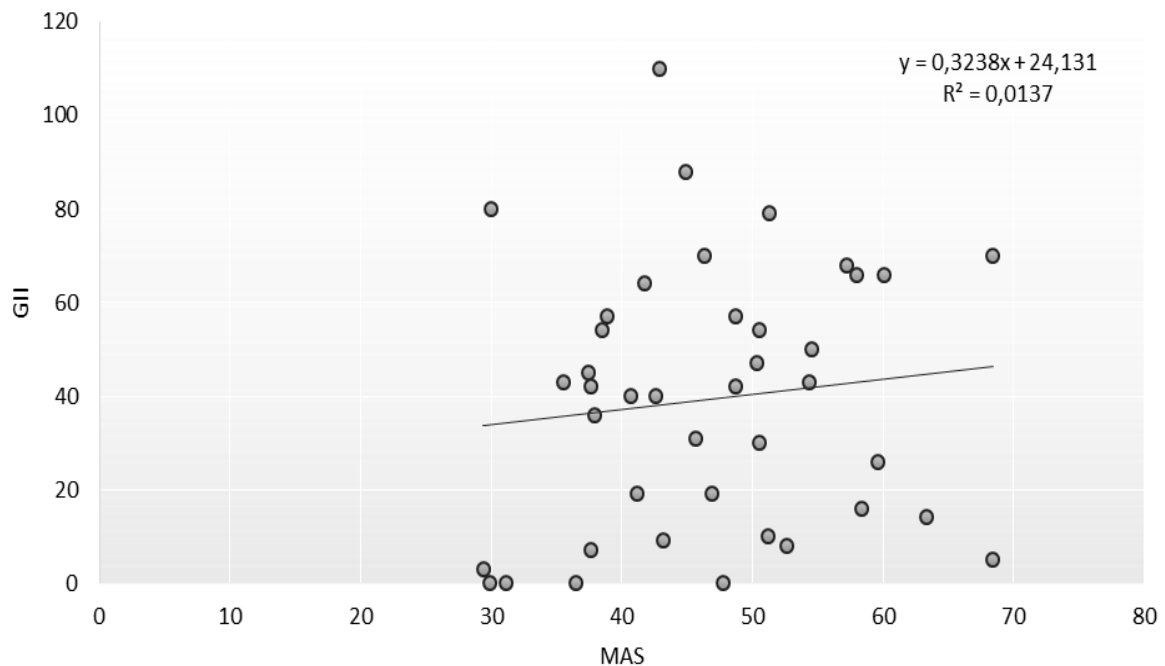
Рис. 3.15. Діаграма розсіювання величин Глобальним інноваційним індексом та IDV (індивідуалізм)

Джерело: побудовано авторами

Коефіцієнт кореляції між значеннями Глобального інноваційного індексу та індексом індивідуалізму $R^2 = 0,5489$, що означає наявність зв'язку: при зростанні показника індивідуалізму спостерігається збільшення значень Глобального інноваційного індексу. Країни з високим рівнем індивідуалізму більш успішні у виробництві радикальних інновацій, колективістські країни – у виробництві інновацій інкрементних.

Пов'язано це з тим, що радикальні інновації, як правило, несуть в собі виклик сформованим практикам, засадам, стереотипам, який легше приймається в індивідуалістичних спільнотах. Інкрементні інновації, навпаки, вимагають узгоджених дій і взаємопов'язаних процесів, що більш характерно для колективістських товариств, для яких важливо враховувати думку групи.

Залежність Глобального інноваційного індексу та MAS (мужність) наведено на рис. 3.16.

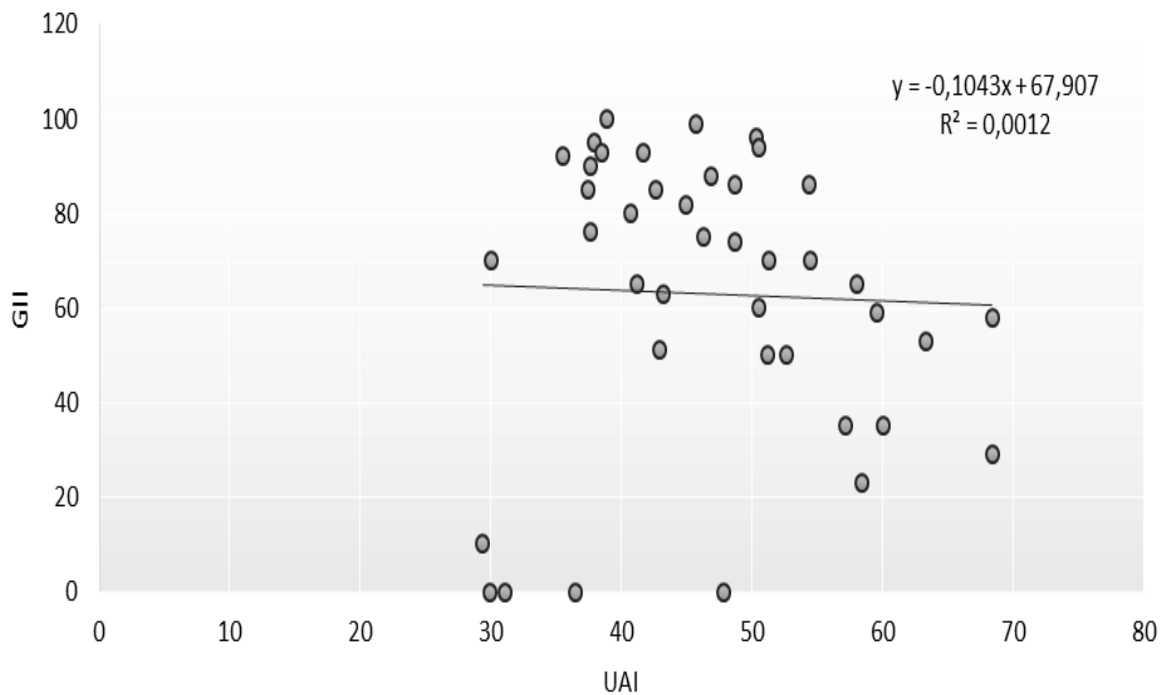
Рис. 3.16. Діаграма розсіювання величин Глобальним інноваційним індексом та MAS (мужність).

Джерело: побудовано авторами

Негативний коефіцієнт кореляції вказує на те, що одночасно з цим маскулінні суспільства порівняно ефективніші в сферах масового промислового виробництва, а фемінні – в сервісних видах діяльності. Однак, існування зв'язку між інноваціями та рівнем маскулінності не настільки однозначне. Наявність значної кореляції між ними не виявлено.

Фемінні культури європейської цивілізації характеризуються більш високим рівнем довіри, більш м'яким діловим кліматом, меншою конфліктністю, що створює сприятливе середовище для виникнення нових ідей. Разом з тим, потенційно значення маскулінності для інновацій також може бути велике, оскільки ця характеристика пов'язується з орієнтованістю на результат, з прагненням трансформувати світ навколо себе, а не адаптуватися до нього.

Залежність Глобального інноваційного індексу та Індексу уникнення невизначеності представлена на рис.3.17.

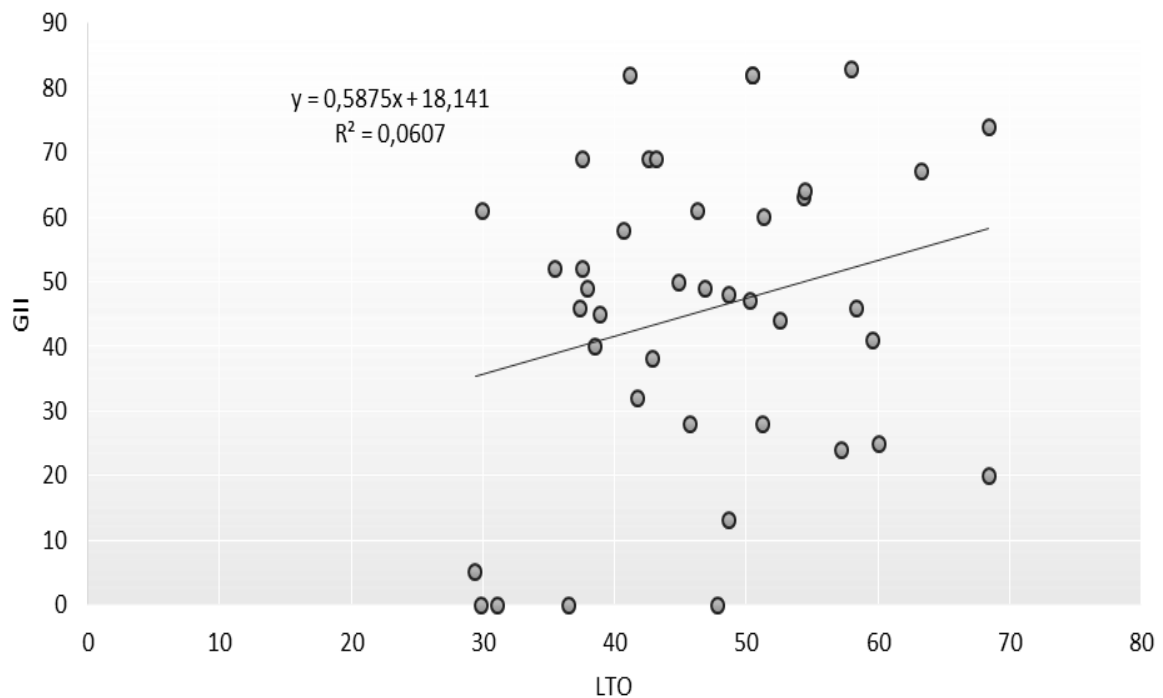

Рис. 3.17. Діаграма розсіювання величин Глобальним інноваційним індексом та Індексом уникнення невизначеності.

Джерело: побудовано авторами

Коефіцієнт кореляції $R^2 = 0,0012$, що означає наявність незначного зв'язку між значеннями Глобального інноваційного індексу та показником уникнення невизначеності, що вказує на те, що інноваційність у європейських країнах існує незалежно від кінцевого результату. Оскільки невизначеність є невід'ємною частиною будь-якої підприємницької та інноваційної активності, то чим більше для суспільства характерно негативне, боязке ставлення до невизначеності, тим гірше йдуть справи з інноваційним розвитком. Крім цього, такі суспільства характеризуються «низькою толерантністю до людей або груп, що відрізняється ідеями або поведінкою», тоді як терпимість по відношенню до нового і невідомого є важливою характеристикою інноваційного середовища.

Залежність Глобального інноваційного індексу та Довгостроковою орієнтацією представлена на рис.3.18.

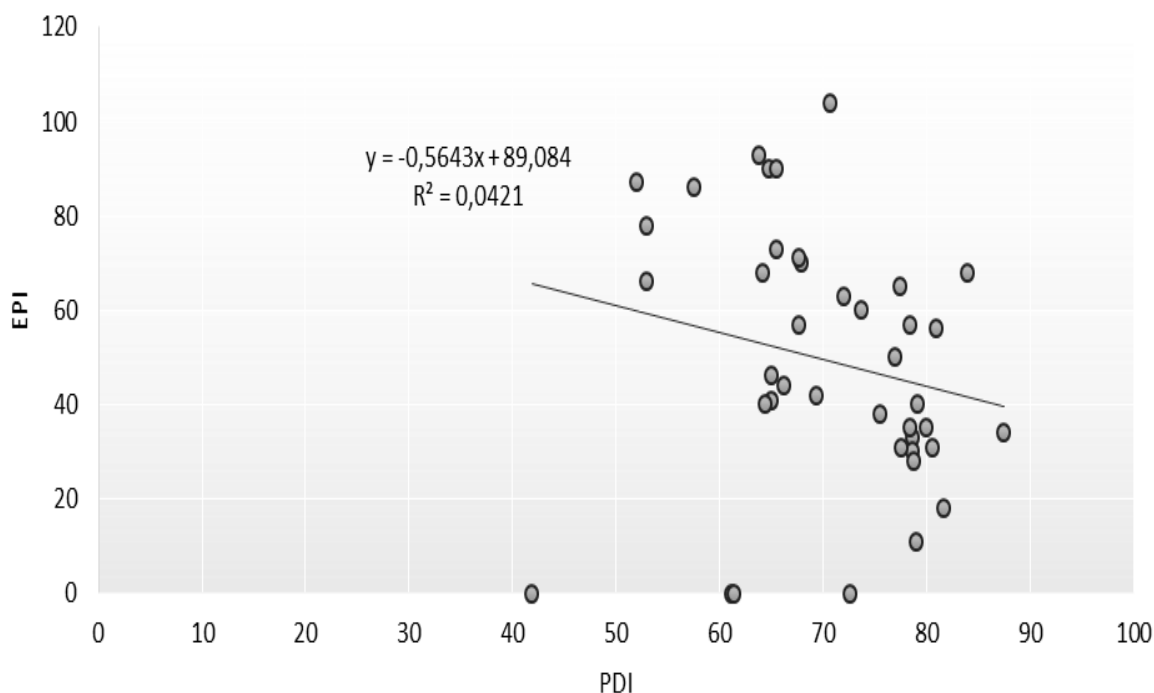

Рис. 3.18. Діаграма розсіювання величин Глобальним інноваційним індексом та LTO (довгострокова орієнтація).

Джерело: побудовано авторами

Для показника довгострокової орієнтації характерний позитивний зв'язок з інноваційним розвитком європейської цивілізації. Довгострокова орієнтація може стимулювати продуктивну діяльність і довгострокові інвестиції, що має особливе значення для виробництва інновацій, оскільки між здійсненням інвестицій та отриманням віддачі від них, як правило, проходить чимало часу. Короткострокова орієнтація, навпаки, характеризує орієнтацію більшою мірою на вирішення поточних завдань, але при цьому забезпечує здатність до мобілізаційних зусиль і короткострокових проривів.

Залежність між Індексом екологічної ефективності та PDI (дистанція влади) представлено на рис. 3.19.

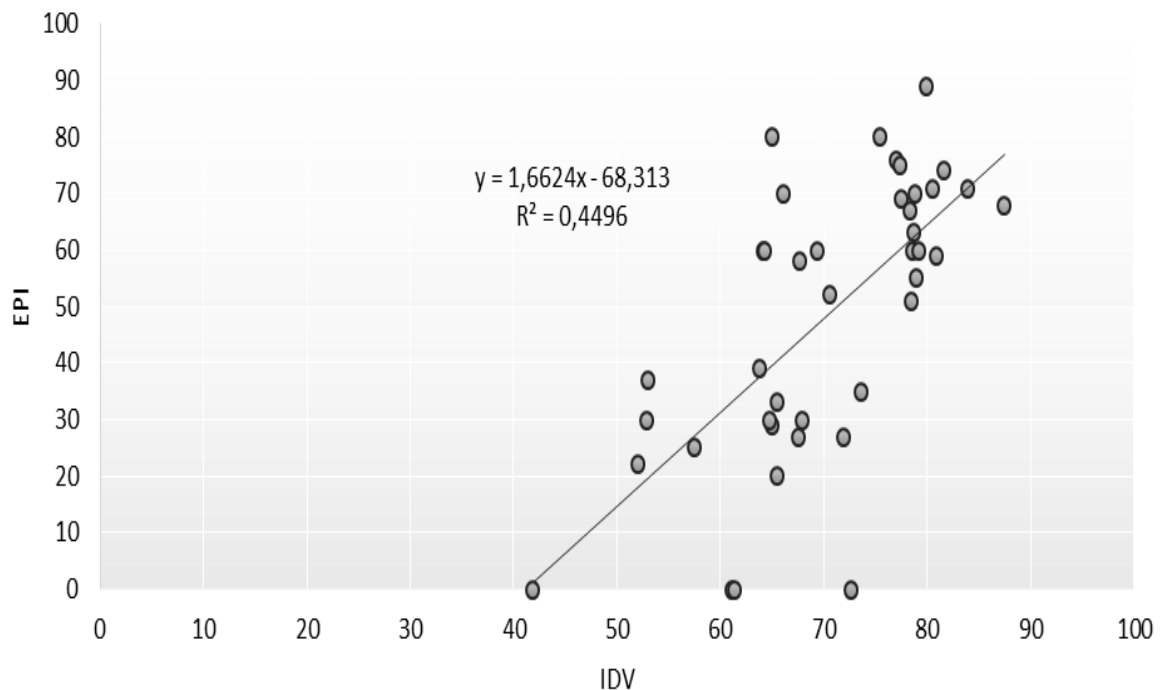

Рис. 3.19. Діаграма розсіювання величин Індексом екологічної ефективності та PDI (дистанція влади).

Джерело: побудовано авторами

Коефіцієнт кореляції між показниками Індексом екологічної ефективності та індексом дистанції влади $R^2 = 0,0421$, і при зростанні показника дистанції влади спостерігається одночасне зменшення значень екологічної ефективності у країнах європейської цивілізації. Незважаючи на глобальний характер економіки та уніфікацію підходів до ключових процесів управління, ряд країн є лідерами в напрямку розробок і просування екологічної політики, а інші помітно відстають, хоча мають достатній ресурсний потенціал для екологічної ефективності, оскільки вони є більш інтегрованими у глобальну економіку.

Залежність між Індексом екологічної ефективності та IDV (індивідуалізм) представлено на рис. 3.20.

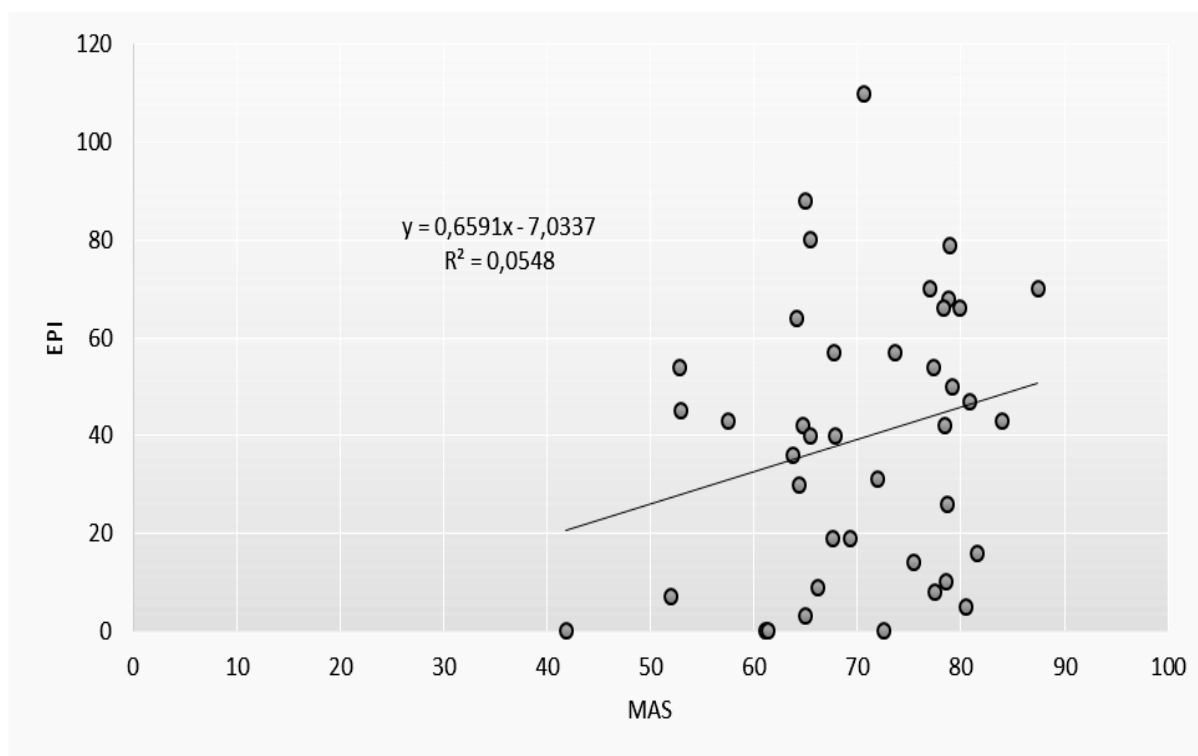

Рис. 3.20. Діаграма розсіювання величин Індексу екологічної ефективності та IDV (індивідуалізм).

Джерело: побудовано авторами

Коефіцієнт кореляції між показниками Індексом екологічної ефективності та IDV (індивідуалізм) $R^2 = 0,4496$, що означає наявність прямого позитивного зв'язку між досліджуваними величинами. Лідерство країн європейської цивілізації можна пояснити перш за все високими економічними показниками, стабільністю господарського механізму, демонстрацією високого ступеня виживання їх економік в постіндустріальну епоху та впровадження ефективних механізмів збереження екології. Крім того, причинами успіху і ефективності корпоративної культури цих країн вважається планомірне і свідоме його конструювання, гнучкість, відкритість до змін, постійне оновлення і вдосконалення принципів управління.

Залежність між Індексом екологічної ефективності та MAS (мужність) представлено на рис. 3.21.

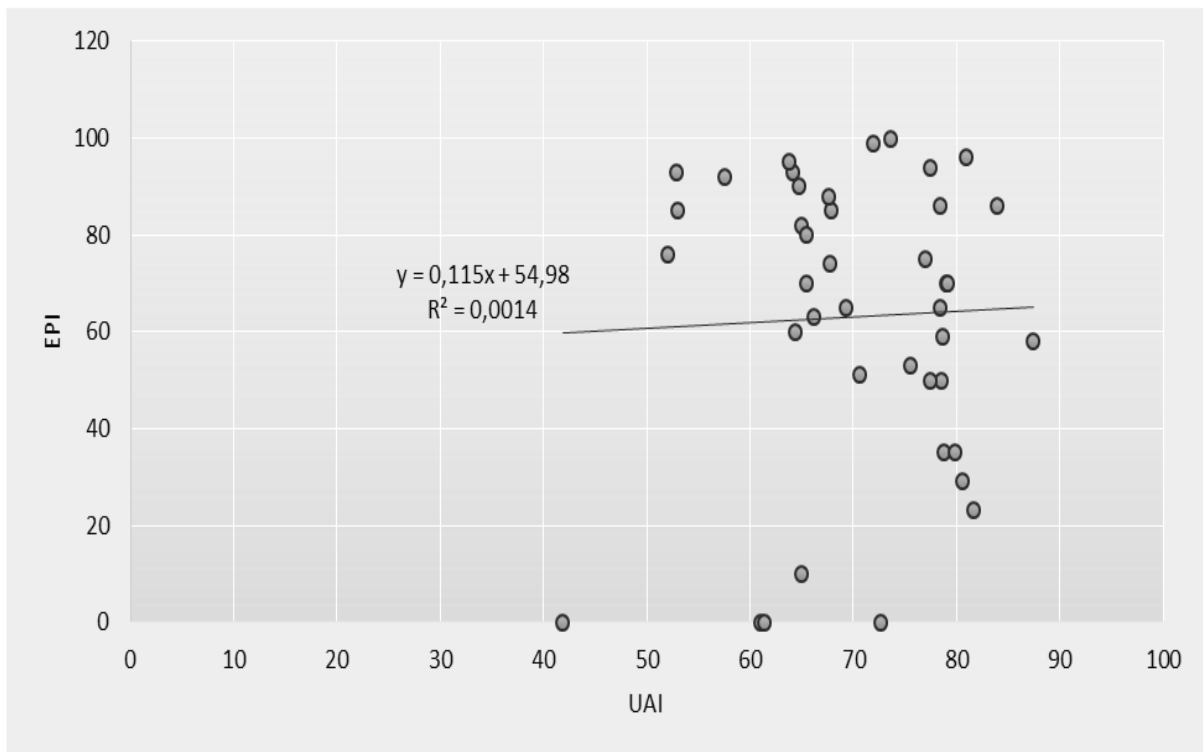

Рис. 3.21. Діаграма розсіювання величин Індексом екологічної ефективності та MAS (мужність)

Джерело: побудовано авторами

Коефіцієнт кореляції між показниками Індексом екологічної ефективності та MAS (мужність) $R^2 = 0,0548$, і при зростанні показника MAS (мужність) спостерігається одночасне зменшення значень Індeksu екологічної ефективності. Показник мужності (MAS) відображає схильність людей до напористості і жорсткості, зосередженості на матеріальних успіхах та на шкоду інтересам інших людей та навколишнього середовища. Оскільки низькі позитивні показники маскулінності, мають тільки країни Північної Європи: Норвегія та Швеція. Пояснити подібний феномен можна тим, що країни із незначним показником, що відображає «ступінь, з якою панівні в суспільстві цінності тяжіють до напористості, жорсткості і зосереджені на матеріальному успіху, ігноруючи інтерес до людей і умов життя».

Залежність між Індексом екологічної ефективності та UAI (прагнення уникнути невизначеності) представлено на рис.3.22.

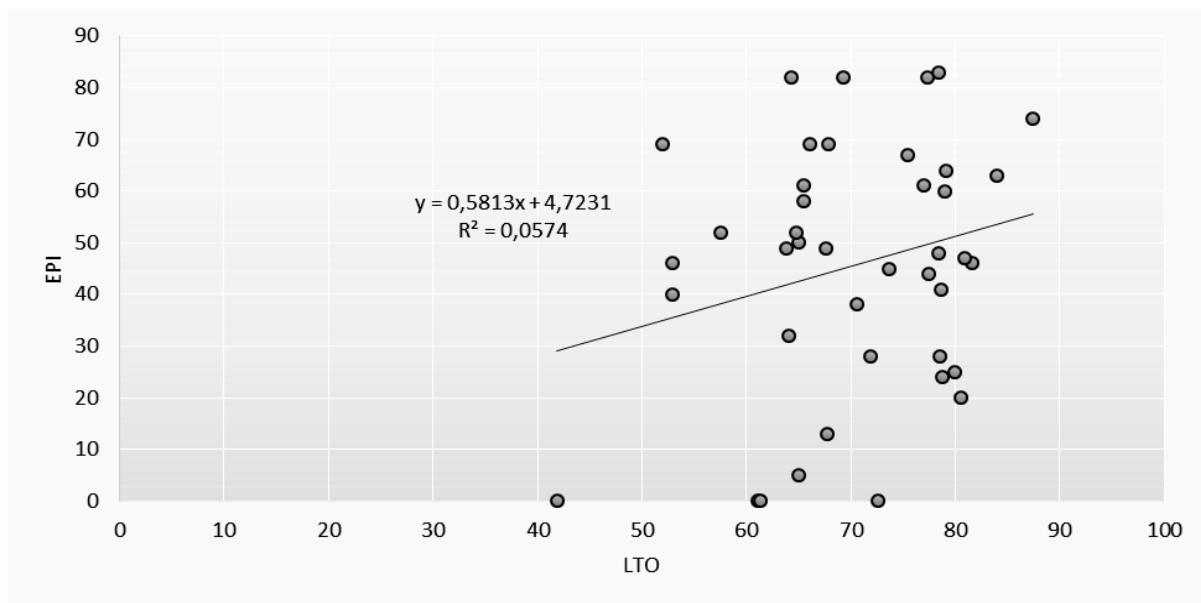
Рис. 3.22. Діаграма розсіювання величин Індексом екологічної ефективності та UAI (прагнення уникнути невизначеності).

Джерело: побудовано авторами

Коефіцієнт кореляції $R = 0,0014$, що означає наявність незначного зворотного зв'язку між Індексом екологічної ефективності та UAI (прагнення уникнути невизначеності). При зростанні показника уникнення невизначеності спостерігається зменшення екологічної ефективності у країнах європейської цивілізації. Рівень невизначеності є рисою, що визначається культурою, і показує, якою мірою члени європейського культурного співтовариства запрограмовані на ефективність екологічної політики держав.

Залежність між Індексом екологічної ефективності та LTO (довгострокова орієнтація) представлено на рис. 3.23.

Рис. 3.23. Діаграма розсіювання величин Індексом екологічної ефективності та LTO (довгострокова орієнтація).

Джерело: побудовано авторами

Кореляційна взаємозалежність між показниками Індексом екологічної ефективності та LTO (довгострокова орієнтація) є низькою. В цілому це можна пояснити деякими історичними особливостями європейської цивілізації та її етносоціумів. Протягом багатовікової історії територія нинішньої Європи багаторазово ставала ареною жорстких військових зіткнень, що пов'язано зі специфічним географічним і геополітичним становищем даного регіону на мапі світу та її положення у світовій економіці, хоча відмова від орієнтації довгострокових цілей в межах європейської цивілізації може призвести до соціально-економічної нестабільності.

Європейські цивілізаційно-інтеграційні процеси, посилили проблеми міжкультурних взаємовідносин у ділових культурах, що стосується не лише країн з розвинутою економікою, а й країн що розвиваються. Не дивлячись на те, що кордони між країнами стираються, відмінності на рівні національних ділових культур залишаються. Більш того, суспільства різних країн стають полікультурними завдяки політиці мультикультуралізму, тому принципи крос-культурного менеджменту як ніколи актуальні для підприємців.

РОЗДІЛ 4 ЄВРОПА РЕГІОНІВ ЯК ОРІЄНТИР ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИХ РЕФОРМ В УКРАЇНІ

4.1 Теоретичні узагальнення регіонального розвитку щодо трансформації світової економіки

Формування концепцій регіонального розвитку у локальному і глобальному на початковій стадії прив'язувалися до оренди землі як фактора виробництва, вартості витраченого на підвищення родючості землі капіталу, обмеженості земельних площ і різноманітності їх якості, центрів споживання, калькуляції транспортних витрат як функції відстані і вантажу, що висвітлено у працях Д. Рікардо, Й. фон Тюнена, Е. -М. Хувера, В. Лаунгардта, А. Лоріа, А. Шеффле, В. Кристаллера, А. Льоша. Дослідження регіональних процесів з огляду на геоекономічні і геополітичні зрушення другої половини ХХ – початку ХХІ ст. та пов'язані із впливом на них економічних, соціальних, інституційних, культурних, етнічних, ментальних та інших факторів, здійснено на основі систематизації праць Д. Етерінгтона, М. Джонса, М. Кітинга, К. Пейна, Дж. Фрідмана, Т. Хагерстранда та інших учених.

Розвиток регіональних реформ в Україні відповідно положень Угоди про Асоціацію між Україною та ЄС потребує поглиблення розуміння суті поняття «регіон» відносно сучасних викликів. Через це у світовій та українській науковій літературі розширилися напрями досліджень проблем економічного змісту регіональних утворень, особливо прихильниками ідеології концепції «нового регіоналізму». Зокрема, Майкл Китлинг визначав його як простір, що вислизує. З огляду на історію Європи, регіони передували виникненню національних держав і стали свого роду пружиною, яка прискорила виникнення державної системи. З позицій сьогодення, як зауважує М. Китлинг, «тепер, коли національна держава знову намагається перебудуватися внаслідок глобальних процесів, зміни відносин між

державою і ринком, а також європейської інтеграції, в політичному житті знову з'являються регіони»²¹⁹.

Дотримуючись історичної традиції, не припустимо регіони досліджувати цілком як минулу спадщину, до чого припускаються нині багато правих політиків. Водночас не можна не погодитися з М. Китлингом, що «регіони – це найчастіше крихкі формування, нечітко визначені і такі, що містять в своїх рамках складні соціальні поділи. Постійно існує небезпека матеріалізації, приписування регіону особливостей, властивих утворюючим його елементам. Схожою пасткою є антропоморфізм, при якому регіони наділяються бажаннями, інтересами і стратегіями; ними знову опиняються властивості регіональних учасників, а визначення регіональних інтересів саме по собі є складним політичним процесом»²²⁰.

Імперативом глобальної економіки є включення у процес її розвитку систем і механізмів, дія яких обмежена певними регіональними рамками. Водночас посилення глобального фактору не усуває регіональні елементи, а навпаки, урізноманітнює їх, робить відносно незалежними і дієвішими. У глобальній економіці регіоналізація набуває ролі інерційного двигуна, який спрямовується глобальними приводами на вирішення завдань розвитку людської цивілізації.

Досліджуючи понятійні проблеми регіонального спрямування, треба насамперед виходити з того, що виникнення й вживання самого терміну «регіон» як відокремлено оформленої одиниці завжди було і є пов'язаним з територіальним аспектом. Віддаймо належне грекам, які заснували у південній Італії місто, відоме з часів Римської імперії під назвою *Regio*, а нині воно називається Реджо-ді-Калабрія. Набувши поширення у соціально-економічних науках як поняття, прив'язане до територіальних теорій, його змістове наповнення варіюється залежно від географічних, просторових, національних, адміністративних, військових та інших ознак, що розглядаються. Отже, правомірне

---

²¹⁹ Китинг М. Новый регионализм в Западной Европе. С. 78. URL: <http://www.pavroz.ru/files/keatingnewregionalism.pdf> (дата звернення 20.12.2018)

²²⁰ Китинг М. Новый регионализм в Западной Европе. С. 78. URL: <http://www.pavroz.ru/files/keatingnewregionalism.pdf> (дата звернення 20.12.2018)

визначити поняття «регіон» у широкому значенні як територію, виокремлену для здійснення певних дій.

Таблиця 4.1

Типові визначення поняття «регіон»

<p>поняття «регіон» застосовується в багатьох науках і має настільки різний зміст, що за бажанням практично будь-яка компактна територія може бути регіоном²²¹.</p>
<p>«під поняття "регіон" підводяться різні просторові системи надзвичайно різноманітних масштабних порядків — від групи держав до невеликих за площею адміністративно-територіальних одиниць і навіть їх частин. Згідно з адміністративним поділом, як правило, виділяються наступні регіональні одиниці: область (край, автономна республіка), місто і райони в місті, район, селище, село»²²².</p>
<p>ми можемо визначити державу. Вона має організацію, кордони та назву. Вона має записану історію. Але що таке регіон? Звичайно, це не політична і не адміністративна одиниця. Ми можемо сказати лише, що це територія, яка відрізняється достатньо характерними ознаками для того, щоб відокремити її від сусідів²²³.</p>
<p>регіоном є певна територія в межах однієї чи декількох держав, яка є однорідною за певними критеріями (економічними, демографічними, екологічними, етнічними, соціальними, культурними) і за цими критеріями відрізняється від інших територій²²⁴.</p>
<p>регіон — це територія, що представляє собою народне господарство як екологічно і соціально-економічно збалансовану систему, що за сукупністю своїх елементів відрізняється від інших територій та характеризується єдністю, взаємопов'язаністю складових і цілісністю. Найважливіша характеристика регіону - його цілісність, що має певну спільну (схожу) характеристику природно - географічних, соціально - економічних, демографічних, національно - культурних, історичних та інших ознак²²⁵].</p>
<p>відносно цілісна відтворювальна соціо-еколого-економічна система господарської території, самостійна в адміністративно-правовому відношенні, яка є складовою частиною країни, виділяється своїм економіко-географічним положенням, комплексом природних, матеріальних, трудових і фінансових ресурсів, спеціалізацією і структурою господарства, спільністю екологічних проблем, а також високим рівнем внутрішніх соціально-економічних зв'язків²²⁶ [26].</p>

221 Зимогляд В. Я. Регіон у системі міжнародних відносин. Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». 2014. № 4 (23). С. 162.

222 Мірзоєва Т. В., Томашевська О. А. До визначення сутності поняття «регіон». Інвестиції: практика та досвід. 2011. № 23. С. 48-50. (дата звернення 15.09.2017)

223 Лендзел М. Спеціальні інститути розвитку територій: європейський досвід. Інститути та інструменти розвитку територій. На шляху до європейських принципів: статті. К., 2009. С. 68

224 Керецман В.Ю. Регіональний моніторинг як інформаційно-аналітична база державного регулювання розвитку регіонів. Статистика України. 2004. №4. С. 27. (дата звернення 15.08.2016).

225 Тарасова О. О. Формування поняття регіон. Пріоритетні напрямки розвитку регіону. URL: www.rusnauka.com/NPM_2006/Economics/13_tarasova.doc.htm (дата звернення 15.12.2016)

226 Герасимчук З.В., Вахович І. В. Організаційно-економічний механізм формування та реалізації стратегії розвитку регіону: монографія. Луцьк: ЛДТУ, 2002.

Продовження таблиці 4.1

наше ключевое слово – регион, наше мировоззрение – мир регионов, наши главные идеи – устойчивое развитие, регионализм и интеграция» ²²⁷ .
визначені законодавством територіальні утворення субнаціонального рівня з системою органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, а також інші територіальні утворення, які характеризуються специфічністю, цілісністю та спільністю проблем розвитку і визначені законодавством для досягнення особливих цілей розвитку територій ²²⁸ ..
з одного боку регіон визначається як територіально-адміністративна одиниця, яка входить у систему державного регулювання, але з іншого боку, регіон формується під впливом схожих факторів, що проявляються на певних територіях. Регіон за економічною, культурною, соціальною ознакою може не співпадати з регіоном за адміністративним поділом. Проаналізовано сучасні тенденції у сфері розбудови інформаційного суспільства та інтерпретовано поняття «регіон» з урахуванням основних положень концепції інформатизації. Запропоновано визначення поняття «електронний регіон», як територіальне утворення з наявною інформаційною інфраструктурою, за допомогою якої відбувається електронна взаємодія складових елементів цього утворення ²²⁹ .
концепція культурного ландшафту Соєра, згідно з якою будь-який регіон уже існує як довершене й органічне ціле, і лише має бути відкритим внаслідок цілеспрямованої дослідницької діяльності ²³⁰ .
міжнародний регіон як елемент вертикальної, ієрархізованої організації світової системи є продуктом регіонального розвитку й, певною мірою, проявом ієрархічності міжнародної системи. Для міжнародних відносин історично було характерним домінування саме вертикальної організації простору, коли малі та середні держави організовувалися навколо нечисленної групи великих держав ²³¹ .

Джерело: сформовано автором на основі аналізу актуальних публікацій

Аналіз літературних джерел (табл.4.1) свідчить, що формування понятійного апарату регіональної проблематики обмежується переважно рамками держави. Наддержавний рівень як простір формування регіональних процесів соціально-економічного спрямування або зовсім лишається поза увагою, або розглядається безсистемно і поверхово. Можна погодитися з висновком В. Ю. Константинова, що «поява міжнародних регіонів та їх

227 Гранберг А.Г. Оптимизация территориальных пропорций народного хозяйства. М.: «Экономика», 1973.

228 Проект Концепції державної регіональної політики станом на 27.02.2008 // URL: www.obladmin.poltava.ua/politics/data/.../konc_derd_region_polit.doc (дата звернення 18.04.2018).

229 Пашкевич М. С. Дослідження поняття «регіон» як об'єкту державного економічного регулювання. Ефективна економіка. 2010. № 2. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1237>

230 Sauer C. O. Land and Life: A Selection from the Writings of Carl Ortwin Sauer. Berkeley: University of California Press, 1967.

231 Константинов В. Ю. Поняття регіону у дослідженні міжнародних політичних регіонів. Актуальні проблеми міжнародних відносин. Випуск 132. 2017. С. 67-77. URL: <file:///C:/Users/Sav/Desktop/3175-11674-1-PВ.pdf>. (дата звернення 15.02.2018).

закріплення в системі міжнародних відносин у більшості випадків не була пов'язана із власне регіональними процесами». Проте, в умовах глобалізації регіоналізація найбільший удар наносить по адміністративним і політичним кордонам, формуючи екстериторіальні економічні зв'язки, які для свого розвитку потребують розробки наднаціональних систем регулювання.

Систематизація змісту поняття «регіон» дозволяє визначити, що у політико-економічному сенсі він може характеризувати будь-яку територію, що належить громаді, об'єднанню громад, адміністративним одиницям різного рівня або більшій їх кількості за умови сусідства, державі чи деяким сусіднім державам. Базовими елементами регіону є простір, територія, кордони, регіональна ідентичність, суверенітет.

При дослідженні регіональної проблематики треба мати на увазі, що в якості регіону може розглядатися будь-яка територія. Якісній характеристиці регіону повинна бути притаманна певна цілісність, що об'єднує близькі за своєю сутністю одиниці. Ними можуть бути земельні ресурси, надра, населенні пункти, адміністративно-територіальні утворення, населені пункти, природно-географічні утворення тощо. Як формулює Т. Татаренко, «регіон, на відміну від території, є сукупністю взаємопов'язаних ознак і явищ, які визначають його межі»²³². Проте, у цій тезі акцент зроблений на територіальному аспекті, який за будь якого ракурсу дослідження має бути. Водночас у функціональному розумінні регіон включає певну множинність виокремлених ознак чи явищ, для забезпечення яких має функціонувати їхня організація на приданій їм території. З цих позицій може бути прийнятною більш широка трактовка поняття регіону як «особливого виду території, що характеризується специфічною цілісністю, велика територіальна одиниця (група земель, штатів чи держав)»²³³.

---

232 Константинов В. Ю. Поняття регіону у дослідженні міжнародних політичних регіонів. Актуальні проблеми міжнародних відносин. Випуск 132. 2017. С. 15. URL: file:///C:/Users/Sav/Desktop/3175-11674-1-PB.pdf . (дата звернення 15.02.2018).

233 Константинов В. Ю. Поняття регіону у дослідженні міжнародних політичних регіонів. Актуальні проблеми міжнародних відносин. Випуск 132. 2017. С. 17. URL: file:///C:/Users/Sav/Desktop/3175-11674-1-PB.pdf . (дата звернення 15.02.2018).

Попри давність виникнення регіонів, фахівцями не знайдено усталеного розуміння змісту цього поняття. Щоправда, така мета і не може ставитися, бо регіональний розвиток не є сталим процесом, а еволюціонує відповідно економічним і суспільним змінам. Разом з цим, глобалізація цілком відповідає поширеним у наш час чотирьом парадигмам регіону, сформульованим Г. Возняком. Ними є «регіон-квазідержавна (середовище, у якому формуються конкурентні переваги економічних суб'єктів), регіон-квазікорпорація (квазікорпорація, яка конкурує з іншими регіонами-квазікорпораціями за збереження та залучення трудових ресурсів, залучення інвестицій, створення нових і збереження діючих підприємств тощо), регіон як інституційна одиниця (економіка регіону розглядається з позиції її потенційних можливостей і враховує базові поняття інституціоналізму: інститути, ринок, організації), регіон-соціум (стійка соціально- економічна сукупність людей, об'єднана соціальним, культурним, політичним, економічним, екологічним простором)»²³⁴. За такого підходу регіональна політика має будуватися як поліфункціональна система, яка потребує систематичного вирішення багатоаспектних завдань.

Визнаючи історично змінний характер змісту категорії «регіон», варто зазначити, що він не позбавлений і сталих елементів, які також не можуть не мати схильності до еволюції свого змісту. До базових елементів регіону ми відносимо: простір; територію; кордони; регіональна ідентичність; суверенітет; субсидіарність.

Оцінюючи базові елементи регіону, треба віддати належне території, яка є найважливішою якісною складовою економічного, соціального і політичного життя на національному, субнаціональному і наднаціональному рівнях. У вітчизняній літературі при визначенні поняття регіон акцентується увага переважно на територіальному факторі, підкреслюючи, що «регіоном є певна територія в межах однієї чи декількох держав, яка є однорідною за певними критеріями (економічними, демографічними, екологічними, етнічними, соціальними, культурними) і за цими критеріями відрізняється від

---

234 Возняк Г. Регіональний розвиток: сутність і методологічна основа URL: http://ird.gov.ua/pe/re201503/re201503_034_VoznyakHV.pdf (дата звернення 10 серпня 2016).

інших територій», при цьому ці ознаки мають характеризуватися єдністю і цілісністю, мають бути комплексуючими»²³⁵.

Фактор простору, маючи прив'язку до території, функціонально створює почуття умов соціального відтворення. У науковій літературі наводиться вражаюча інформація щодо споконвічної просторової спадкоємності в Європі протягом століть, хоча й приписують це сімейним структурам. Віддаючи належне досвіду минулого, варто відзначити, що території у розрізі соціальних систем мають різні просторові рівні.

На формуванні регіону може суттєвий вплив справити регіональна ідентичність. Вона знаходить своє вираження у системі місцевих цінностей, норм і форм поведінки. Зрештою регіональні ідентичності, особливо мова і релігія, здатні конструювати національні держави. Власне кажучи, рухомою силою національної інтеграції багатьох європейських держав стала політика запровадження державної мови. Хоча, наприклад, у Німеччині держава виникла після Реформації і релігійного ділення. З іншого боку, Бельгія і Швейцарія були відповідно двомовною і багатомовною.

Варто відзначити, що можливою є не лише інтеграція за фактором ідентичності, а й методом формування альтернативної ідентичності. Такий досвід розвинула італійська Ліга Півночі, яка за кілька років знецінила ідею економічно експлуатованого регіону. Вона розробила історію регіону, яка, хоча і не позбавлена, на думку фахівців, деяких вільностей, знайшла прихильників в регіоні і використовується у політичній діяльності лідерами місцевих партій. У результаті, як відзначає М. Китинг, «Фландрія знайшла історичну єдність, подолавши провінційні і місцеві суперечки про своє реальне минуле; Окситанія була заново винайдена істориками дев'ятнадцятого століття з традицією розколу і повстання; Падання була винайдена як

---

235 Дорогунцов С. І., Чернюк С. І., Борщевський П. П. Соціально-економічні системи продуктивних сил регіонів України : посібник. К.: Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана, 2002.

«найстаріше співтовариство в Європі»²³⁶. Цей досвід є повчальним для розвитку українських регіонів, особливо на Донбасі. Тут місцеві еліти за сприянням Росії багато десятиліть намагалися сформувати місцеву ідентичність на основі політики русифікації і розвитку регіонального «патріотизму».

У широкому розумінні поняття «регіон» є системою просторового впорядкування природного і соціально-економічного середовища. При цьому, його треба розглядати як горизонтальне і вертикальне районування. Поглиблення глобалізації формує рівні регіональних конструкцій. Вони структурують ієрархії регіонів всередині держав та ієрархії наддержавних утворень. За формулюванням В. Я. Зимогляд «регіональні підходи — найбільш розумна відповідь на виклики європейського й американського розмаїття, ключ до його розуміння. Регіон — це унікальна, повсякчас змінювана ситуація, суб'єкт, який сам себе вибудовує в результаті надскладних ігор коаліцій, груп, цінностей, норм, потреб. Причому система цих рамок відкрита і специфічна для кожного регіону. Регіони об'єднують людей і доповнюють один одного, співіснують. Регіон — це, безумовно, соціально-політичний феномен»²³⁷.

Незалежно від рівня регіональної організації, кожна громада, що її представляє, повинна мати систему органів публічної влади, які забезпечують задоволення потреб цієї громади в межах проживання. Першим пунктом «Протоколу про застосування принципів субсидіарності та пропорційності» від 2 жовтня 1997 р. зазначається, «що кожній інституції під час виконання наданих їй повноважень належить забезпечувати дотримання принципу субсидіарності». Передумовами реалізації принципу субсидіарності мають бути надання територіальній громаді відповідних свобод, інформованості, компетентності, бюджетного фінансування.

З огляду на загальнометодологічні підходи до розуміння суті категорії «регіон», у рамках держави він може бути представлений

236 Китинг М. Новый регионализм в Западной Европе. 116 с. URL: <http://www.pavroz.ru/files/keatingnewregionalism.pdf>. 116

237 Зимогляд В. Я. Регіон у системі міжнародних відносин. Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». 2014. № 4 (23). С. 161.

різними «множинами» в залежності від цілей розвитку, що ставляться. Серед них особливе значення набувають в умовах глобалізації такі регіоналістичні якості регіональної наповнюваності як економічні, соціальні, національні, ментальні, історичні та інші «множини».

Регіон у національній економіці лише відносно замкнута система. Вона відкрита для співпраці із суб'єктами підприємницької діяльності регіонів національної юрисдикції та світового ринку, а також з їхніми адміністративно-територіальними одиницями та органами наддержавного управління. Проте, ступінь самостійності регіону визначається законодавством країни. В цілому регіон має розглядатися як підсистема організації суспільства, яку формують таким чином, щоб вона була спроможна забезпечити життєдіяльність на певній території за визначеними цілями. Для цього нині для регіонів розширюються повноваження щодо самостійного вирішення більшості питань розміщення продуктивних сил, виходу на світовий ринок, співпраці з міжнародними економічними і фінансовими організаціями.

Регіон може розглядатися як підвалина демократії, що зафіксовано у Декларації щодо регіонів в Європі²³⁸. Така постановка проблеми дає підстави для того, щоб за регіонами була закріплена відповідальність за ті сфери, у яких вони можуть найбільш ефективно діяти. До них відносяться економіка, особливо в аспектах зайнятості, культура, навколишнє середовище, територіальне планування, наукові дослідження тощо. Безумовно, у реалізації завдань розвитку значний внесок може бути зроблений на регіональному рівні. Однак, таку постановку проблеми не можна абсолютизувати, адже без центральної влади, без її сприяння та механізму узгодження з загальнонаціональними інтересами успішного регіону не може бути.

Широко трактуючи поняття «регіон», варто його конкретизувати залежно від територіальних аспектів. З 2015 р. в Україні започаткована регіональна реформа. Проте, на думку фахівців, її не

---

238 Асамблея європейських регіонів. Декларація щодо регіоналізму в Європі 1996. URL: <http://constituanta.blogspot.com/2013/03/1996.html> (15.11.2017)

зовсім можна назвати регіональною, оскільки регіони є незмінними. Насправді відбуваються процеси децентралізації, часткового перерозподілу влади між центром і місцевими громадами. Для такого випадку визначення регіону може бути запозичене з декларації Асамблеї європейських регіонів. У ній зазначається, що регіоном є «територіальне утворення, яке сформовано у законодавчому порядку на рівні, що є безпосередньо нижчим після загальнодержавного, та наділене політичним самоврядуванням. Регіон визнається національною конституцією або законом, які гарантують його автономію, самобутність, владні повноваження та організаційний устрій»²³⁹.

Такий підхід до трактування регіону як певної категорії соціально-економічних наук обмежує його простір і межі правовими рішеннями. Це не завжди відповідає історичним, економічним, культурним, геополітичним та іншим факторам територіального розвитку. За таким визначенням регіон стає насамперед політично визначеною територією, що не фіксує його самобутності. Так, під час створення Тернопільської області 4 грудня 1939 р. до її складу були включені східна частина Галичини і частина південної Волині. Галичина як історичний регіон включає західну Україну та південно-східну Польщу, а саме: території сучасних Львівської, Івано-Франківської й Тернопільської (крім північної частини) областей України і Підкарпатське, Малопольське та частину Сілезького воєводств Польщі. За площею історичний регіон Галичини наближається до площі території сучасної України. Він становить 55700 тис. км² (для порівняння: площа України дорівнює 603 628 км²).

Ширша інтерпретація поняття «регіон» прийнята у Статуті Комітету регіонів (1994 р.). Воно трактується як «територія, яка являє собою очевидну єдність з географічної точки зору, або таку територіальну єдність, де є спадкоємність і населення якої поділяє спільні цінності та намагається зберегти і розвивати свою

---

239 Асамблея європейських регіонів. Декларація щодо регіоналізму в Європі 1996. URL: <http://constituanta.blogspot.com/2013/03/1996.html> (15.11.2017)

самобутність задля стимулювання культурного, економічного та соціального прогресу» [цит. за²⁴⁰].

Аналіз змісту поняття «регіон», яке використовується науковцями і практиками, свідчить про те, що він обмежується цілями, що ставляться. Воно використовується для управління певними територіями у середині держав, створення економічних та політичних союзів, культурного розвитку етнічних меншин і т. ін. Регіон – це завжди певний територіальний простір. Водночас одна й та сама територія може входити до різних регіонів і виступати самостійним регіоном. Не завжди виділення регіону потребує законодавчого закріплення. Особливо це стосується до географічних, історичних, етнічних, культурних, туристичних регіонів.

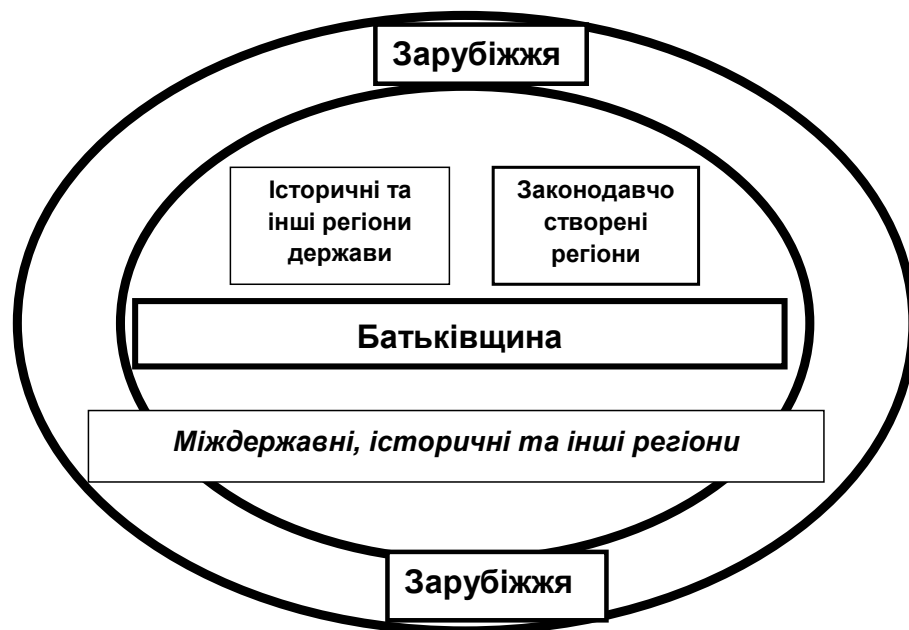
Треба зазначити, що наявні публікації з регіональних проблем зосереджують увагу переважно на розгляді регіонів, які формують адміністративно-територіальний поділ країни і відповідно законодавчо закріплені. Проте інші види регіонів мають також важливе значення для соціально-економічного розвитку. Так, у географічних регіонах загострюються нині екологічні проблеми і вони не завжди у територіальному розумінні збігаються з кордонами, що встановлені для адміністративно-територіальної одиниці. Аналогічна ситуація складається, як правило, з історичними, культурними і туристичними регіонами. Історичні регіони потребують проведення цілеспрямованої діяльності у напрямку збереження культурної спадщини, розвитку національних меншин. У туристичних регіонах мають здійснюватися заходи щодо їх привабливості у напрямках залучення інвестицій і покращення якості оздоровчих та інших видів послуг. Такі проблеми нерідко не є пріоритетними для керівництва регіону, що створений як звичайна адміністративно-територіальна одиниця.

Зростання відкритості національних держав і економік, інтеграція національних економік, інтернаціоналізація всіх сфер суспільства формують міжнародні напрямки розвитку та відродження регіонів.

---

240 Спільна регіональна політика Європейського Союзу URL: http://pidruchniki.com/1685030357921/ekonomika/spilna_regionalna_politika_yevropeyskogo_soyuzu (дата звернення: 12.02.2018)

Кордон все більшою мірою не є обмеженням регіоналізації. Навпаки, він стає фактором появи нових регіонів (рис. 4.1). З огляду на фактор кордону в останні десятиліття створюються єврорегіони, значний вплив на економічний розвиток здійснюють прикордонні регіони. Інтернаціоналізація соціально-економічних процесів призводить до нових форм взаємодії в рамках історичних кордонів, що потребує розвитку міжнародних відносин локального характеру за межами існуючих державних кордонів.

Рис. 4.1. Формотворчі процеси в регіональній економіці

Джерело: Побудовано автором

Різноманітність регіонів у систематизованому вигляді певною мірою розкрив О. Уєвер, який виокремив три види: мікрорегіони, транскордонні і міждержавні регіони²⁴¹. До перших він відносить внутрішньодержавні території; транскордонними вважає території громад сусідніх держав, які розвивають співробітництво з широкого кола питань на рівні громадян і влади; міждержавні включають інтеграційні міждержавні об'єднання.

²⁴¹ Wæver O., Joenniemi P. Region in the Making – A Blueprint for Baltic Sea Politics. The Baltic Sea Region: Conflict or Co-operation? Region-Making, Security, Disarmament and Conversion. – Kiel, 1991. P. 23–24.

У найширшому розумінні принципу субсидіарності його дотримання повинно створити механізм, за яким цілі життєдіяльності громади реалізують на віддалених від центру рівнях. Відповідно до цієї умови створюється організаційний і правовий механізм регіонального розвитку. Основи для такого підходу закладені в Конституції України, у статті 143 якої, зокрема, зазначається, що «територіальні громади села, селища, міста безпосередньо або через утворені ними органи місцевого самоврядування управляють майном, що є в комунальній власності; затверджують програми соціально-економічного та культурного розвитку і контролюють їх виконання; затверджують бюджети відповідних адміністративно-територіальних одиниць і контролюють їх виконання; встановлюють місцеві податки і збори відповідно до закону; забезпечують проведення місцевих референдумів та реалізацію їх результатів; утворюють, реорганізують та ліквідовують комунальні підприємства, організації і установи, а також здійснюють контроль за їх діяльністю; вирішують інші питання місцевого значення, віднесені законом до їхньої компетенції»²⁴².

Реформи, які нині розробляються і реалізуються в Україні, мають за мету розвинути механізм дотримання принципу субсидіарності. Розглядаючи цей процес в аспектах розширення прав з прийняття рішень на менших і найменших територіях держави, варто зазначити, що його не можна трактувати як анархічність у наданні повноважень кожній територіальній та міжтериторіальній громаді. Зміст реформ можна точніше представити за умови використання українського відповідника англomовного терміну «subsidiarity», який фахівці інтерпретують як допоміжний, додатковий, другорядний, залишковий, що доповнює²⁴³. В системі державного управління субсидіарність треба розуміти як передачу прав на прийняття рішень з центрального на нижні рівні. Вона полягає, як зазначає

---

242 Конституція України URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80/page3> (дата звернення 25.03.2018).

243 Дробуш І. Децентралізація та субсидіарність як необхідна умова реалізації соціальних прав територіальних громад на місцевому рівні. *Jurnalul Juridic Național: Teorie și Practică*. 2014. Iunie. С. 50-55. URL: <http://www.jurnaluljuridic.in.ua/archive/2014/3/10.pdf> (06.08.2017).

О. Ф. Скакун, «у тому, що, по-перше, держава виконує лише ті функції, здійснення яких не під силу громадянам, об'єднанням громадян та територіальним колективам, а по-друге, що до компетенції органів самоврядування вищого рівня належить виконання лише тих завдань, які не можуть бути краще виконані на нижчому рівні»²⁴⁴. В інтерпретації Н. Нойгауза «принцип субсидіарності є принципом свободи соціальних спільнот і гарантом особистісної свободи кожної окремої людини, бо що залишається від особистісної свободи, якщо немає свободи сім'ї, чи свободи підприємництва, чи свободи культури?»²⁴⁵.

Дотримання принципу субсидіарності – це лише основа діяльності на умовах розподілу повноважень між рівнями і гілками влади. Він потребує у кожному разі проведення великої творчої роботи із визначення і закріплення функцій між ними. Проте цей процес не має разового характеру, оскільки дія просторових факторів соціально-економічного розвитку має мінливий характер. Це обумовлює потребу у сталому відслідковуванні змін, що відбуваються, й удосконаленні механізмів координації стратегічних цілей унітарних та регіональних країн.

Варто наголосити, що не можна уникати систематичних оцінок ефективності тих рішень, які були прийняті раніше щодо реалізації принципу субсидіарності, і вносити зміни у систему їхньої реалізації. Проте інструменти державного управління регіональним розвитком, що склалися в Україні, мають численні недоліки і потребують інноваційних рішень щодо їх заміни. Особливо це стосується практики прямого субсидування регіонів з бюджету, системи встановлення пільгових режимів, інструментів впливу на розвиток підприємництва, залучення громадянського суспільства до реалізації регіональних програм розвитку, стратегічних цілей регіонального

---

244 Скакун О. Ф. Субсидіарність як принцип організації влади і управління в Україні і державах Європи: від Конституції Пилипа Орлика до Конституції Брноської програми 2003 р. Державне будівництво і місцеве самоврядування. 2006. Вип. 11. С. 69-79.

245 Нойгауз Н. Принцип субсидіарності – це право і водночас завдання URL: http://sd.net.ua/2010/02/19/neuhaus_princip_subsiarnosti.html. (дата звернення 15.09.2017.)

розвитку, кожне з яких потребує своєчасної корекції з огляду на новітні досягнення науково-технічного прогресу.

Субсидіарність тісно пов'язана з поняттям децентралізації, що в системі місцевого самоврядування розуміється як делегування на нижній рівень повноважень держави, що підкріплюється гарантуванням відповідних бюджетних надходжень. Тим самим створюються умови для самостійного вирішення проблем, які виникають на місцевих рівнях. Це відповідає конституційним нормам, згідно яких «місцеве самоврядування здійснюється територіальною громадою як безпосередньо, так і через органи місцевого самоврядування шляхом самостійного регулювання суспільних справ місцевого значення та управління ними в межах Конституції і законів України»²⁴⁶.

Варто наголосити, що регіональний поділ будь-якої країни передбачає здійснення певної децентралізації владних повноважень. Цим він відрізняється від інших територіальних уявлень, насамперед географічних. Останні дають можливість представити територіальний фактор в аспектах фізичних процесів на Земній кулі чи у певному її просторі. Натомість децентралізація дає можливість переміщувати владу по територіях або передавати повноваження у питаннях прийняття рішень від головного органу до місцевих у функціональному розумінні.

Делегування повноважень має безпосередній зв'язок із розподілом функцій у рамках управлінської ієрархії. Вони є двома сторонами одного й того ж процесу – децентралізації. Розподіл функцій передбачає фіксацію прав і обов'язків між органами управління і на основі цього – між працівниками кожного органу, що в цілому формує злагоджене функціонування всіх підсистем регіональної ієрархії.

Разом з тим, фіксація функцій, прав і обов'язків на різних рівнях регіональної організації суспільства не може забезпечити повної регламентації функціонування кожного регіону в системі державного

---

246 Конституція України URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80/page3> (дата звернення 25.03.2018).

управління. Можливості для нових рішень не є всюди передбачуваними. Тому децентралізація передбачає доцільність співпраці регіональних і центральних ланок управління, як і міжрегіональне співробітництво

Досліджуючи проблему делегування в системі державного управління, необхідно акцентувати увагу на тому, що в практиці постійно спостерігається підміна власне делегування повноважень розподілом функцій по ієрархії управління. Слід зазначити, що останнє пов'язане з централізацією і децентралізацією управління, тоді як делегування полягає в передачі підлеглим, з волі керівника, частини формально закріплених за ним повноважень (напрямів роботи) і співрозмірної їм відповідальності.

Децентралізація управління, що стало провідною тенденцією в реформуванні територіально-державного будівництва у світі і, зокрема, в Європі, починаючи з другої половини ХХ століття, потребує нових наукових рішень. На європейському континенті процеси децентралізації активізувалися найбільшою мірою з початку 2000-х років після масштабних заходів щодо розширення Європейського Союзу. Новий статус європейських держав, для яких характерним став високий рівень економічної і політичної інтеграції, сприяв виходу їх у світові лідери за динамічністю й обсягами процесів децентралізації та регіоналізації.

У економічній літературі децентралізація регіонального розвитку розглядається у двох аспектах. З одного боку, він має бути об'єктом загальнодержавного управління, тобто інтеррегіональною. З іншого, децентралізація повинна мати і внутрішньо регіональний (інтрарегіональний) аспект, що передбачає наділення регіонів певною самостійністю, яка не для кожного з них може бути уніфікованою. Адже регіони, навіть в межах однієї держави, мають різні гуманітарні й економічні корені існування й співіснування. При цьому, суб'єкти регіонального управління є системними утвореннями, що мають фундаментальне значення не лише для самого регіону, а й для держави в цілому.

Територіально-адміністративні форми регіонального управління у країнах Східної Європи не є новим явищем. Вони розвиваються і змінюються відповідно політико-економічним умовам. Показовим у цьому відношенні є досвід Польщі, де після першої світової війни Конституцією 1921 р. був прийнятий трирівневий територіальний поділ, який склали воєводства, повіти і гміни (провінції, райони та громади)²⁴⁷. Ця система частково зазнала змін у 1933 р., що виразилося у створенні місцевих влад на рівні гмін і повітів. Модель 30-тих років проіснувала до 1950 р., після чого вона була повністю змінена народними радами як місцевими органами центральної державної влади. Завдяки розвалу Східного (прорадянського) блоку у Польщі були відновлені історичні форми місцевого самоврядування на рівні гмін, що поклало початок децентралізації державного управління. Для цього 27 травня 1990 р. до рад гмін із значно розширеними повноваженнями були проведені вільні вибори. Прийняття Конституції 1997 р. стало основою подальших реформ територіального управління і створення нових органів місцевого самоврядування у формі повітів та воєводства²⁴⁸. Зрештою, законом 1998 р. територіально-адміністративна система країни була сформована за трирівневим принципом, яку склали з 1 січня 1999 р. гміни (2489), повіти (315 сільських повітів і 65 міст з правами повітів) та воєводства²⁴⁹ (16). Особливістю цієї системи є те, що реформа воєводств виразилася у наділені їх подвійною функцією. Вони є одночасно і органом місцевого самоврядування, і основною одиницею територіального поділу країни, за якою закріплена відповідальність за державне управління на певній території, що законом²⁵⁰ персонально покладається на воєводу, який має

---

247 Tarno J. P., Sieniuc M., Sulimierski J., Wyporska J. Samorząd terytorialny w Polsce . J. – Warszawa : LexisNexis, 2002. S, 15.

248 Ustawa z dnia 24 lipca 1998 r. o wprowadzeniu zasadniczego trójstopniowego podziału terytorialnego państwa, Dz. U. z 1998 r. nr 96, poz. 603, a także rozporządzenie Rady Ministrów z 7 sierpnia 1998 r. w sprawie utworzenia powiatów wraz z załącznikiem, Dz. U. z 1998 r. nr 103, poz. 652.

249 Герасимчук З.В., Вахович І. В. Організаційно-економічний механізм формування та реалізації стратегії розвитку регіону: монографія. Луцьк: ЛДТУ, 2002.

250 Ustawa z dnia 5 czerwca 1998 r. o administracji rządowej w województwie, Dz. U. z 2001r. Nr 80, poz. 872.

реалізувати державну політику включно із здійсненням міжнародної співпраці²⁵¹.

Важливою проблемою децентралізації є суперечність особистих, колективних і суспільних інтересів у системі децентралізації. Н. Мельтюхова виділяє такі суперечності сучасного розвитку управлінських відносин децентралізації:

– між рівнями розвитку державно-управлінських відносин та комплексу економічних, соціальних та міжособистісних, що має прояв у неузгодженості між високим рівнем централізації влади і потребами розвитку економіки, суспільства, людини;

– між інтересами учасників державно-управлінських відносин (працівників органів влади, представників бізнесу, громадян);

– між реальними потребами розвитку відносин і зв'язків між компонентами системи управління та уявленням тих, хто приймає рішення з цих питань;

– між змістом державно-управлінських відносин та їх правовою формою»²⁵².

Подолання наявних суперечностей децентралізації потребує проведення таких реформ децентралізації, за яких інтереси є не гальмом, а мотивом їх підтримки. Слабою ланкою децентралізації є наявність різних за рівнем і потенціалом соціально-економічного розвитку територіальних громад. Суперечливість інтересів, що виникає за таких умов, має вирішуватися центральними органами влади. Для цього треба створити мотиваційний механізм сприяння вирівнювання місцевих потенціалів та їх інтеграції. Значною мірою такий напрям може збалансувати інтереси через формування резерву синергії в умовах об'єднання.

Однією з головних проблем соціально-економічного діалогу між суверенними учасниками інтеграційного процесу є суперечливість економічних інтересів. При ньому у цивілізаційній складовій домінує

---

251 Крисоватий А. І., Савельєва Є.В., Куриляк В.Є., Куриляк М. Ю., Ліщинський І. О., Лизун М.В. Регіональні перетворення у світовому та українському вимірах: моногр. / за науковою редакцією д.е.н., проф. А. І. Крисоватого та д.е.н., проф. Є. В. Савельєва. – Тернопіль: ТНЕУ, 2016. С. 293-294.

252 Мельтюхова Н.М. Принципові положення децентралізації владних відносин на місцевому рівні. Державне будівництво. 2017. № 1. С. 1-8. URL: <http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/db/2017-1/doc/3/01.pdf>

економічна сфера. Подібна ідеологія заважає співпраці суверенних країн у напрямі вирівнювання розвитку країн, що інтегруються. Зрештою, через економічні інтереси інтеграція переходить в дезінтеграцію, як це мало місце з виходом Великої Британії із складу Європейського Союзу.

Тенденції, що нині отримали назву Брекзиту, послаблюють всі країни інтеграційного об'єднання. Як стверджує Дж. Сорос, «справи ускладнює те, що Британія та Європа упродовж років будуть зосереджені на процесі розлучення, в той час як їм треба об'єднатися для протидії таким зовнішнім ворогам як Росія Путіна, а також розв'язати внутрішні суперечності, які призвели до того, що деякі люди вважають ЄС ворогом»²⁵³. З цих міркувань Дж. Сорос виділив 400 тис. фунтів на користь організації, що агітує проти Брекзиту, з огляду на зміни у громадській думці Британії на користь ЄС.

Аналіз проблеми суперечності економічних інтересів і їхнього впливу на європейську інтеграцію дає підстави для ствердження, що ця проблема потребує виробітки нового механізму свого вирішення. При цьому, треба виходити з того, що Європа нині наближується до такого рівня розвитку, коли найлегше знаходити рішення на економічні виклики. Вирівнюванню економічного розвитку європейських країн найбільше гальмується не суто економічними причинами. Головна проблема постсоціалістичних країн Європи – відсутність сучасною правової системи і корупція, вирішенню яких має сприяти вся Європа. Водночас, європейська інтеграція повинна будуватися на цивілізаційних цінностях.

4.2. Європа регіонів в системі факторів поглиблення європейської єдності

Європа як регіон-континент пошукує віковично свою культурну і політико-економічну ідентичність. З другої половини ХХ століття цей процес набув форм інтеграції держав, який інституціалізувався у

---

²⁵³ Сорос пояснює, чому далі боротиметься проти Брекзиту і за європейську ідею. URL: <https://ukrainian.voanews.com/a/soros-brekzyt-trahedia/4249627.html> (дата звернення: 17.04.2018)

політичну і економічну співдружність держав – Європейський Союз. У процесі його еволюції відбувається формування наддержавного регіонального утворення, у рамках якого започаткувався глибинний процес трансформації набутого століттями суверенітету національних держав. На нинішньому етапі ЄС – це регіон з нецентричною архітектурою адміністративно-територіального устрою, який об'єднує 28 держав-національних регіонів з внутрішніми стандартизованими регіонами різних типів і рівнів. Їхня єдність забезпечується на основі нової регіональної політики, яка отримала назву Європи регіонів. З огляду на вибір Україною євроінтеграційного вектора розвитку набуває особливої актуальності всебічне дослідження феномену Європи регіонів як цілісного утворення та його територіальних спільнот із своїми природними умовами, історичними традиціями, етнічними особливостями, соціально-економічним розвитком, екстериторіальністю, включеністю до глобальних ланцюгів вартості транснаціональних виробничих мереж тощо.

Концепція «Європи регіонів» використовувалася регіональними партіями Шотландії, Каталонії і Країни Басків у політичній боротьбі за розширення прав регіонів. Вона подавалася під гаслом «Незалежність всередині Європи – Independence within Europe». Йшлося про те, що завдання консолідації Європейського Союзу спонукають застарівання традиційних функцій національних держав. Їх треба розглядати як такі утворення, які виконали свою історичну роль і мають поступитися регіонам у лідерстві в системі розвитку нової конфігурації суверенних утворень. Сепаратистський напрямок ідеї Європи регіонів надав «філософський анархіст», як він сам себе визначив, Л. Кор (Leopold Rohr) у книзі «The Breakdown of Nations – Розбивка націй»²⁵⁴. За сучасними оцінками, Кор з'ясував «шляхи усунення великих держав»²⁵⁵. Проте, в останні десятиліття дискусія навколо концепції «Європи регіонів» точиться переважно в аспектах гармонізації політики децентралізації та усунення монополії держав-членів ЄС на внутрішню політику без перетворення європейського

---

254 Kohr L. The Breakdown of Nations. – London: Routledge and Kegan, 1957

255 Palaver W., Kohr L. Prophet of a Federal Europe?. Telos. 1991. No.91 (Spring). P. 91.

ландшафту на щось інше, ніж нинішня панорама національних держав. Це дозволило завдяки вступу в силу Маастрихтського договору створити у 1994 р. Комітет регіонів, який у 2013 р мав у Брюсселі близько 250 бюро, проте не усунуло суперечності через його надмірну політизацію, хоча полегшало доступ до регіональних фондів. Для політичних установок правих партій як прихильників «Європи регіонів» точніше зміст цієї ідеї можна виразити формулою «Європи менших народів – Europe of smaller nations»²⁵⁶. Водночас більше уваги приділяється федеративним концепціям Європи регіонів, зокрема, J. Loughlin²⁵⁷, A. Passi²⁵⁸, S. K. Jolli²⁵⁹, S. Borrás-Alomar, Th. Christiansen, A. Rodríguez-Pos²⁶⁰, А. Ю. Саломатиним, Е. В. Наквакиною²⁶¹, П. П. Алекса-ндровим-Деркаченко²⁶² та іншими. Системно проблема Європи регіонів досліджують Ю. М. Сліпецька²⁶³, Я. А. Жаліло²⁶⁴, А. І. Крисоватий, Є. В. Савельєв²⁶⁵ ²⁶⁶. Однак, окремого монографічного дослідження на разі не підготовлено. Відтак, з'ясування природничих, історичних, етнічних, соціально-

---

256 It is time for a Europe of Regions. URL: <http://blog.unitee.eu/archives/from-our-magazine/it-is-time-for-a-europe-of-regions> (Last accessed:21.06.2017)

257 Loughlin J. Europe of the Regions" and the Federalization of Europe. – URL: <https://academic.oup.com/publius/article-abstract/26/4/141/1884739?redirectedFrom=PDF> (Last accessed: 8.03.2018)

258 Passi A. Region and place: Regional identity in question.. Progress in Human Geography vol. 27, issue 4, pp. 475-485. P. 475-485.

259 Jolli S. K. A Europe of Regions? Regional Integration, Sub-National Mobilization and the Optimal Size of States. – Duke U. – 2006

260 Borrás-Alomar S. Christiansen T., Rodríguez-Pose A. Towards a Europe of the Regions& Visions and Reality from a Critical Perspective. Regional Politics and Policy. 1994. № 4. P. 1-27. URL: <http://www.urenio.org/wp-content/uploads/2010/02/Towards-Europe-of-the-Regions.pdf> (Last accessed: 15.09.2016). P. 1-27

261 Саломатин А.Ю., Наквакина Е.В. Динамика партийно-политического развития федеративных государств Европы (середина XIX – начало XXI в). Проблемы федеративных отношений в странах Европы. Под ред. А.Ю. Гулякова. Пенза, ПГУ, 2017. С. 40-58

262 Александров-Деркаченко П. П. Европейская школа федерализма Современная Европа. 2016. № 4 (70). С. 118-129.

263 Сліпецька Ю. М. Від Європи держав – до Європи регіонів: трансформація ідеї державного суверенітету. Грани. 2015. № 12/1 (128). С. 69-73.

264 Жаліло Я. А., Жук В. І., Філіпенко А. О., Шевченко О. В. Нова регіональна політика для нової України. Під загальною редакцією д.е.н., заслуженого економіста України Я. А. Жаліло. Київ: Інститут суспільно-економічних досліджень, 2017.

265 Бенчмаркінг регіонального розвитку країн Східної Європи: Болгарія, Польща, Словаччина, Україна : моногр. / за наук. ред. д. е. н., проф. А. І. Крисоватого та д. е. н., проф. Є. В. Савельєва. Тернопіль: ТНЕУ, 2018.

266 Регіональні перетворення у світовому та українському вимірах: моногр. / за наук. ред. д.е.н., проф. А. І. Крисоватого та д.е.н., проф. Є. В. Савельєва. – Тернопіль: ТНЕУ, 2016.

економічних, екстериторіальних факторів європейських процесів регіоналізації як об'єднаних потребує подальших досліджень.

Розвиток інтеграційних процесів на європейському континенті спричинили потребу у розробці нових підходів до регіоналізації. Суть їх полягає у тому, щоб забезпечити достатній рівень керованості європейською інтегрованою співдружністю у рамках концепції «Європи регіонів – Europe of regions». Вона розвивається як ідеологія, що протистоїть централістичній концепції творення загальноєвропейських інституцій. На разі йдеться про формування системи і підсистем у формі територіальних регіонів, які спроможні взяти на себе і успішно виконувати владні функції Євросоюзу та наближених до нього країн-сусідів.

Європейська політика регіоналізації концентрує свої акції на завданнях розвитку країн Європейського континенту, насамперед тих, які сформували Європейський Союз як економічне і політичне об'єднання незалежних держав. Разом з тим, у розробці певних напрямів можуть бути враховані і наявні спільні інтереси, так званих, трансконтинентальних країн. До них відносяться, зокрема, Російська Федерація і Туреччина із головними територіальними частинами в Азії. Поряд з цими країнами в систему європейської регіональної політики включаються Азербайджан, Вірменія, Грузія, Ізраїль, Казахстан, Кіпр.

Географічне районування використовується ООН для організаційних і економічних цілей. Так, до Економічної і соціальної ради (ЕСОСОР) обираються 54 члени ООН на три роки за географічним принципом. Для Східної Європи квота складає 6 осіб. Нині у ній працюють представники Естонії, Молдови, Польщі, Росії, Словаччини та України. ЕСОСОР підпорядкований Статистичний відділ ООН, функцією якого є збирання, аналіз та обробка інформації в галузі статистики та координація діяльності ООН у рамках глобальної статистичної системи. Статистичний відділ збирає і поширює глобальну статистичну інформацію, розробляє стандарти і норми для статистичної діяльності, а також підтримує зусилля країн щодо зміцнення їх національних статистичних систем. В умовах

глобалізації і формування світового господарства, статистичний відділ регулярно видає «Статистичний щорічник» і «Світовий статистичний довідник».

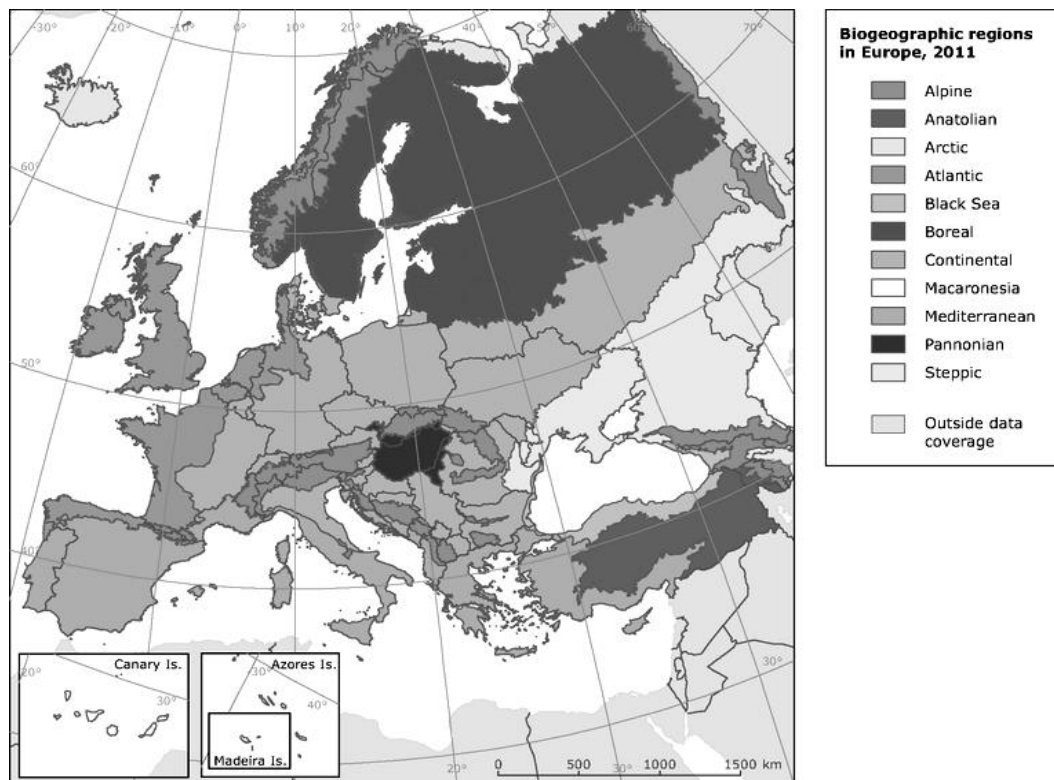
Рис. 4.2. Європейські регіони

Джерело: Вікіпедія

Для розробки нових європейських проектів розвитку є важливою наскрізне виділення двох європейських територій за критеріями фізичної географії: Центральна височина і Європейська рівнина. (рис. 4.3). Вони свідчать про наявність великих економічних резервів, які можуть бути ефективно використанні за умови розвитку виробництва з огляду на специфіку біогеографічного чинника. В умовах об'єднаної Європи створюються достатні передумови для науково обґрунтованого використання біогеографічних закономірностей поширення тварин і рослин та їхніх угруповань з урахуванням характеру фауни і флори окремих територій. Для агропромислового комплексу материка є суттєвою конкурентною перевагою наявність такого ресурсу, як системне, позбавлене створюваних кордонами обмежень використання в процесі виробництва закономірностей у формуванні зв'язків угруповань і механізмів, що вони утворюють з

оточуючим середовищем у різних географічних умовах. Інтенсифікація розвитку єдиної біогеографії дає можливість для регіональних наук мати біогеографічні регіони і принципи виділення біогеографічних областей, під областей і провінцій.

Рис. 4.3. Біогеографічні регіони Європи (високогірний, анатолійський, арктичний, атлантичний, чорноморський, північний, континентальний, мікронезійський, середземноморський, степовий)

Розгляд біогеографічних регіонів у міждисциплінарних аспектах дає підстави щодо розвитку такого теоретичного напрямку як біорегіоналізм, концепцію якого запропонував М. Джинніс (М. McGinnis). Ця політико-філософська доктрина концентрується на розвитку у людей «тубільності» по відношенню до місця проживання. Йдеться про те, що новою основою глобальної політики має бути мислення щодо переваг історичних корінних народів, збереження місця проживання людей, співіснування у глобальному просторі, дотримання законів екології, знанні історії, якісної освіти, відновленні природи. Акцент біорегіоналізму спонукає до докорінної зміни

підходів до формування зв'язків між людиною, людськими громадами і навколишнім середовищем. Як відзначає О. Булатова, «ця концепція створює основу для осмислення місця і ролі корінних народів, збереження історії, освіти в умовах сучасного глобального суспільства»²⁶⁷.

Біорегіоналізм у прихованій формі проголошує ідею децентралізації, якої варто дотримуватися у найширшому сенсі – політичному, економічному, демографічному, екологічному, освітньому, виховному та науковому. З позицій біорегіоналізму регіональна політика має забезпечувати отримання і розпорядження спадщиною, яку населення певної території чи місця проживання отримало від предків. Ця вимога торкається не тільки корінних народів, а й прибулих; її мають дотримуватися представники влади усіх рівнів.

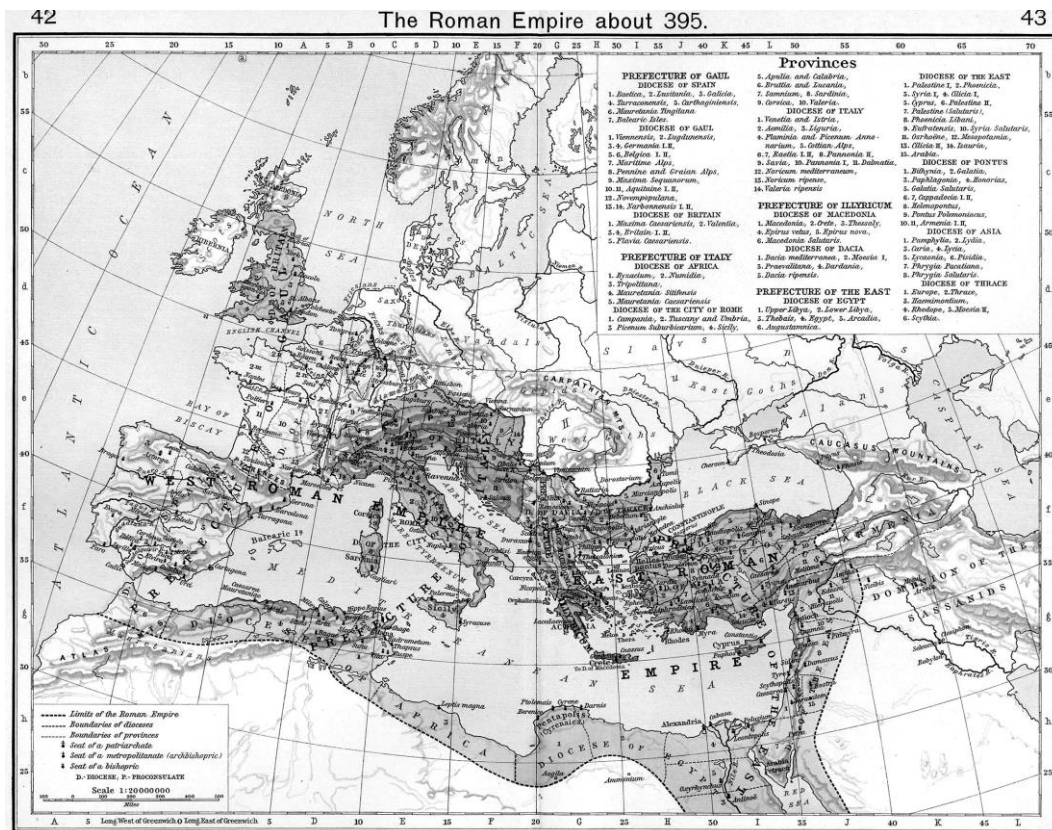

Рис. 4.4. Римська імперія близько 395 р.

Джерело: Вікіпедія

267 Регіональні перетворення у світовому та українському вимірах: моногр. / за наук. ред д.е.н., проф. А. І. Крисоватого та д.е.н., проф. Є. В. Савельєва. – Тернопіль: ТНЕУ, 2016.

Регіональна архітектура Європи – це система, що перебуває у іманентному розвитку. Історія Європи у цілому та в розрізі окремих країн сформували різні історичні лінії, що впливають на вирішення питань регіонального розвитку. В історичній пам'яті народів Європи найяскравішими є періоди успішного співіснування. Вони мають тенденцію до відродження і повернення в оновлених формах при виникненні умов і потреб у створення нових од єднань громадян чи союзів. Йдеться про певні імперії, політичні поділи та культурні феномени.

У сучасній глобальній регіональній політиці важливою є історична пам'ять щодо перебування народів у складі Римської імперії. Територіально вона не мала єдиного показника, тому що за час свого існування постійно змінювала свої володіння. Хронологічно Римська імперія як державне і військово-політичне утворення проіснувала від 27 року до н. е., зародившись на основі Римської республіки, до поділу на Західну і Східну у 395 р., а якщо за точку відліку взяти падіння Західної Римської імперії, то до 476 р., тобто більше 500 років. Проте Східна Римська імперія або Візантія проіснувала до 1453 р., тобто майже 1500 років або до тисячі років після відокремлення від Західної Римської імперії.

Значення Римської імперії для людства, особливо для Європи, настільки вагоме, що багато середньовічних імперій проголошували себе її спадкоємцями. Територіальна і регіональна політика Європейського Союзу значною мірою віддзеркалює спадок, який привнесений у сьогодення Римською імперією. Регіональний поділ Римської імперії значною мірою використовує кордони і назви, які були в ті часи. Це Італія, Іспанія, Германія, Бельгія, Британія, Македонія, Сирія. Водночас, не завжди колишні провінції залишаються за народами, які можна було б нині вважати корінними. Так, найзахідніша провінція Реція (лат. Raetia), до складу якої входили південні території теперішніх Бадена, Вюртембергу, Баварії, північно-східних і східних частин Швейцарії, Тиролі і частково Ломбардії, була заселена спорідненими з італійцями гірськими племенами. Проте, у 15 р. до н. е. римський уряд вирішив забезпечити

свої кордони. Вважаючи ретійців ненадійними, в один з походів багатьох мешканців, які проживали на цій території, перебили і продали в рабство або виселили і на їхню територію поселили надійніших колоністів.

Важливим критерієм поділу світу в умовах розробки регіональної політики може бути релігія. Для Європи фундаментальне значення мають християнські вірування, адже вони є найбільш поширеними на континенті (рис. 4.5). Разом з цим, треба враховувати, що Європа з часів Великої французької революції стала світовим центром вільнодумства і атеїзму. Найбільшою мірою тенденції щодо відходу від церкви характерні для Франції, Нідерландів і Великої Британії. Значна кількість осіб віддалилася від релігії у колишніх соціалістичних країнах.

Рис. 4.5. Поширення християнства в Європі

Значення релігійного фактору у формуванні процесів регіоналізації, попри поширення атеїзму, зростає і матиме тенденцію до посилення. Це твердження витікає з того, що серед факторів регіоналізації релігія є найбільш сталою і консервативною. Звичайно, навіть релігія не може відкидати сучасні наукові досягнення, проте,

вона багато-які з них широко використовує. Не можна не погодитися з О. В. Булатовою, що «саме культурні відмінності (які є менш змінними ніж економічні і політичні) і стануть основною причиною конфліктів, оскільки цивілізації різняться одна від одної за історією, мовою, культурою, традиціями і, найголовніше, релігією»²⁶⁸.

Таблиця 4.2

Регіональні інтеграційні угоди / Regional integration agreements

1. Andean Community (CAN)	(АГ/АСН) Андське співтовариство
2. ASEAN (Association of South East Asian Nations) / AFTA (ASEAN Free Trade Area)	(АСЕАН) Асоціація держав Південно-Східної Азії / (АФТА) Зона вільної торгівлі
3. CACM (Central American Common market)	(ЦАСР) Центральньо-Американський спільний ринок
4. CARICOM (Caribbean Community and Common Market)	(КАРІКОМ) Карибське співтовариство і спільний ринок
5. CEMAC (Economic and Monetary Community of Central Africa)	(ЦАВЕС) Центральньо-Африканське валютно-економічне співтовариство
6. COMESA (Common Market for Eastern and Southern Africa)	(КОМЕСА) Спільний ринок Східної та Південної Африки)
7. ECCAS (Economic Community of Central African States)	(ЕКОЦАС) Економічне співтовариство країн Центральної Африки
8. ECOWAS (Economic Community of West African States)	(ЕКОВАС) Економічне співтовариство країн Західної Африки
9. EFTA (European Free Trade Association)	(ЄАВТ) Європейська асоціація вільної торгівлі)
10. European Union (28)	Європейський Союз (ЄС)
11. GCC (Gulf Cooperation Council)	(РСАДПЗ) Рада співтовариства арабських держав Персидської Затоки
12. MERCOSUR (Southern Common Market)	(МЕРКОСУР) Південноамериканський спільний ринок (МЕРКОСУР)
13. NAFTA (North American Free Trade Agreement)	Північно-Американська асоціація вільної торгівлі (Нафта)
14. SADC (Southern African Development Community)	(САДК) Співтовариство розвитку Півдня Африки
15. SAFTA (South Asia Free Trade Agreement)	(САФТА).Південно-азійська угода про вільну торгівлю
16. SAPTA (South Asian Preferential Trade Area)	(САПТА) Південно-азійська зона вільної торгівлі
17. WAEMU (West African Economic and Monetary Union)	(WAEMU) (Західно-африканська економічний і валютний союз)

Джерело: Складено за статистикою СОР.

268 Булатова О. В. Регіональна складова глобальних інтеграційних процесів : монографія. Донецьк: ДонДУ, 2012. С. 17.

Релігійний фактор, зокрема курдська проблема, є чи не важливішою причиною, через яку вже кілька десятиліть не вирішується питання про членство Туреччини в Європейському Союзі попри те, що ще у грудні 1999 р на саміті Європейського союзу в Гельсінкі Туреччина була офіційно включена в список претендентів у члени Євросоюзу. Релігійне питання, не виключено, може стати каменем спотикання у євроінтеграційних прагненнях України, особливо через роз'єднаність православної церкви на Київський і Московський патріархати, і, насамперед, через самопроголошення Російською православною церквою, що під її винятковою юрисдикцією перебувають усі країни колишнього Радянського Союзу.

Регіоналізація – це процес, який розвивається як на локальному рівні, так і у глобальному просторі. Глобальні інтеграційні тенденції призвели до появи нових форм регіоналізації, які для нижчих рівнів формують процеси регіональної інтеграції. Йдеться про союзи країн з різними ступенями соціально-економічної зрілості²⁶⁹. Водночас, регіональні міждержавні інтеграційні процеси становлять складову глобальних тенденцій регіоналізації у формі економічних і політичних союзів держав. Розвиток регіоналізації міждержавного характеру як складової глобалізації є предметом дослідження багатьох українських та іноземних дослідників²⁷⁰.

Класичною схемою міжнародної регіональної інтеграції вважається модель, яка розроблена Б. Балласою. Вона побудована на ідеї поступового переходу від простіших до складніших форм. Ця ієрархія має таку сходинку: зона вільної торгівлі; митний союз; спільний ринок; економічний і валютний союз; політичний союз. Нині нараховуються більше як 30 регіональних інтеграційних угруповань. Більшість з них перебувають на початкових стадіях розвитку. Вони створенні у формі торговельних угод або зон вільної торгівлі. Водночас серед них є й такі, які швидко прогресують.

---

269 Эльянов А. Экономическая модернизация развивающихся стран в региональном разрезе. Мировая экономика и международные отношения. 2008. № 6. С. 20.

270 Эльянов А. Экономическая модернизация развивающихся стран в региональном разрезе. Мировая экономика и международные отношения. 2008. № 6. С. 20.

Світова організація торгівлі виділяє 17 міжнародних регіональних об'єднань, у розрізі яких ведеться статистичний облік.

Розвиток регіоналізації як продукту глобалізації у формі міждержавних союзів набув широкого поширення, особливо після успішного поступу Європейського Союзу від Європейського співтовариства вугілля і сталі шести країн у 1950 р. (Бельгії, Франції, Німеччини, Італії, Люксембургу та Нідерландів) та першого розширення у 1970-1979 рр. завдяки приєднанню до нього Данії, Ірландії і Великої Британії.

Важливою формою регіоналізації у глобальному економічному просторі, роль і масштаби якої надзвичайно швидко зростає, є інтеграційні об'єднання держав. Вони стали певним ступенем глобалізаційного розвитку і водночас способом протидії його негативному впливу. Формування інтеграційних об'єднань держав можна визначити як міжнародна регіоналізація. Як явища світової економіки регіональні інтеграційні об'єднання є глобалізацією в обмежених масштабах. Проте, в їх рамках є можливість збільшувати процеси економічної лібералізації порівняно глобальними рішеннями. Як правило, це сприяє прискоренню руху факторів виробництва і зближенню національних економік країн-членів об'єднання у різних сферах розвитку.

Найбільш успішною формою міжнародної регіоналізації через інтеграційне об'єднання держав стало створення і розвиток Європейського Союзу. Певною підвалиною для його організаторів був історичний приклад існування Римської імперії як великої і впродовж багатьох віків успішної держави, яка створила основи сучасної європейської цивілізації. У зв'язку з цим варто зазначити, що ідея територіальної єдності була притаманною європейцям протягом всієї історії. У XIV столітті теоретично обґрунтував створення Єдиної Європи юрист епохи Філіппа Вродливого П. Дюбуа, якого вважають провісником ідеї «Сполучених Штатів Людства». Йому належить трактат «*Der recuperatione terae sanctae*» (Щодо звільнення землі обітованої), у якому він запропонував політичне об'єднання Європи, включно з Візантією, задля завоювання Палестини для

християнства²⁷¹. Розвиток цієї ідеї отримав у працях автора створення Сполучених Штатів Європи В. Гюго, ініціатора проекту «Пан-Європи» (1922) графа Р. Н. Куденхове-Калергі та іншими.

Розвиток Європейського Союзу демонстрував здатність до отримання синергічного ефекту і сприяння соціально-економічному прогресу кожної країни-члена співтовариства. За час свого існування розширення Європейського Союзу сягнуло 28 країн, були усунені проблеми для вільної торгівлі у межах кордонів ЄС і створено «Спільний ринок» із прийняттям чотирьох свобод щодо переміщення товарів, послуг, людей та капіталів.

Таблиця 4.3

Товарний експорт ЄС у 2006-2016 роках (млрд. дол)

	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
ЄС-28	4606	5366	5954	4613	5183	6092	5808	6077	6158	5389	5373
ЄС-28 extra	1447	1691	1925	1526	1794	2164	2163	2306	2262	1985	1932

Джерело: розраховано і складено автором за.²⁷²

Таблиця 4.4

Товарний експорт ЄС у 2005-2015 роках (% до 2005 року)

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
ЄС-28	100,0	112,8	131,5	145,9	113,0	127,0	149,2	142,2	148,8	150,8	131,9
ЄС- extra	1305	110,8	129,6	147,5	116,9	137,4	165,7	176,6	176,6	165,7	152,0

Джерело: розраховано і складено за²⁷³.

Як свідчать показники таблиць 4.3 і табл. 4.4 у рамках Європейського Союзу забезпечувалася стала тенденція зростання експорту країн-членів. Його обсяг у 2016 році порівняно з 2006 роком зріс на 1252,0 млрд. дол. При цьому зростання експорту до держав,

271 Юмашев Ю. М. Европейская идея и её развитие от «Христианской Республики до Европейского Союза. Труды Института государства и права Российской академии наук. 2015. № 3. С. 10.

272 World Trade Organization. A58. World merchandise exports by region and selected economy, 2006-2016 // Statistical tables. – P. 151. URL: https://www.wto.org/english/res_e/statis_e/wts2017_e/WTO_Chapter_09_tables_e.pdf (Last accessed: 03.05.2018).

273 World Trade Statistical Review 2016. – P. 135. URL: https://www.wto.org/english/res_e/statis_e/wts2016_e/WTO_Chapter_09_tables_e.pdf (Last accessed: 20.10.2016).

що не входять до складу ЄС, становило 445,0 млрд. дол. Отже, питома вага експорту за межі ЄС у загальному експорті об'єднання склало 26,4% при тому, що експорт ЄС-extra протягом останніх одинадцять років випереджав експортні обсяги між країнами-членами. ЄС-extra зріс за цей період на 152,0%, а експорт до країн-членів ЄС – на 131,9%.

З огляду на досвід ЄС та співставляючи з ним регіональні об'єднання в інших частинах світу, є підстави констатувати, що глобалізація реалізується за діалектичним принципом єдності і боротьби протилежностей. Цей процес проявляється у наявності об'єднуючих (інтеграційних) і роз'єднуючих (дезінтеграційних) тенденцій. Отже, глобалізація сама по собі породжує форми регіоналізації. Справедливо зазначає О. Булатова, що «на світогосподарському рівні взаємодіють не країни, а країни-системи, оскільки існує «проникнення» інтернаціональних відтворювальних ядер, з яких, у свою чергу, «вириваються» окремі анклавні для участі у глобальних циклах»²⁷⁴.

Міжнародна регіоналізація у формі інтеграційних об'єднань і союзів є продуктом поєднання інтересів держав, які, як правило, є сусідами. Як зазначає голландський дослідник В. Моле²⁷⁵, економічна інтеграція не є самоціллю, а слугує вищим цілям економічного і політичного порядку. Отже, кожен учасник співтовариства, приймаючи рішення щодо вступу до нього, розраховує на додаткові вигоди для себе. Однак, чи просто їх «угледіти» і чи вигравши в одному, не програєш більше в іншому? Чи не вподобаємося шаховій ситуації, коли один гравець приносить в жертву ферзя, розраховуючи на проведення серії матових ходів. При цьому супротивник приймає жертву, знаходячи між тим непередбачений партнером виграшний для себе варіант?

Пошукуючи відповідь на ці риторичні питання, треба врахувати, насамперед, на які вигоди розраховує кожен учасник угруповання і

---

274 Булатова О. В. Регіональна складова глобальних інтеграційних процесів : монографія. Донецьк: ДонДУ, 2012. С. 17.

275 Molle W. The Economic of European Integration^ Theory, Practice, Policy. Aldershot, Alshgate Publishing, 2001

які втрати при цьому недооціненні або взагалі неоцінені. У найширшому розумінні кожен член союзу розраховує на вигоди від вільного руху капіталу, робочої сили, товарів і послуг. Водночас кожен з них не має інтересу поступатися правами у внутрішній політиці. Зокрема, польський уряд не сприймає критики щодо тисків засобів масової інформації. Велика Британія завжди була в опозиції до інших членів ЄС в питаннях часткової передачі свого суверенітету на наднаціональний рівень, не увійшла в зону євро, а після майже 45-тирічного перебування у складі Європейського Союзу прийняла рішення про вихід з нього.

Отже, відповідь на питання, за яких умов можна забезпечити балансування інтересів у союзному об'єднанні держав, можна отримати, якщо прийняти умову, що «найбільший рівень взаємного доповнення різних економік досягається в результаті співробітництва країн, які мають приблизно однаковий рівень добробуту»²⁷⁶. Проте, інтеграційні об'єднання, створюючись за територіальним принципом, включають до свого складу країни з різним рівнем розвитку і відповідно добробуту. Вони не можуть бути на спільному ринку в однакових умовах, хоча можуть мати вигоди від нової стандартизованої системи законів. Зокрема, від митного союзу виграють всі, але по-різному: більше ті, які мають більший обсяг торгівлі з країнами-членами. Від вільного пересування людей виграють також розвинуті країни через можливість залучення кваліфікованої робочої сили та інтелектуального потенціалу країн, які знаходяться на нижчому рівні розвитку і добробуту населення.

У цілому міжнародні регіональні об'єднання інтеграційного типу мають великі переваги щодо розвитку всіх країн-членів. Проте, їх недостатньо для вирівнювання економічних і соціальних стандартів розвитку. Цим обумовлена необхідність у знаходженні механізмів «підтягування» аутсайдерів до показників лідерів, що потребує консенсусу серед учасників союзу. Останнє неможливо забезпечити лише в умовах економічного і валютного союзу та дотриманням

---

276 Булатова О. В. Регіональна складова глобальних інтеграційних процесів : монографія. Донецьк: ДонДУ, 2012. С. 17.

задекларованих статтями 6 і 49 Договору про Європейський Союз критеріями щодо дотримання демократичних принципів, принципів свободи і пошани прав людини, а також принципу правової держави.

Попри наявні переваги Європейського Союзу, його привабливість для багатьох держав, які виборюють перспективу вступу до об'єднання, у середині ЄС посилюються тенденції, які нині позначаються терміном «євроскептицизм». Вона проявляється у негативному ставленні до євроінтеграційних процесів, втрати віри у майбутнє європейської моделі співдружності держав. Корені цього явища вбачаються у розмиванні європейської моделі. На щорічних зборах Академії економічних наук України була висунута теза, «що підґрунтя сучасного євроскептицизму полягає у розмиванні головної конкурентної переваги європейської моделі – її інклюзивності. Загравшись у віртуально-бюрократичні побудови, європейські чиновники банально втратили курс динамічних змін, що в останні десятиліття відбулися у глобалізованій економіці, яка дедалі міцніше ґрунтується на мережевих засадах, і не помітили, як єврорегуляції перетворилися на гальмо розвитку спільноти, бо розвиток економіки пішов шляхом, який потребує іншої політики».

Проте, все ж таки лишається відкритим питання визначення реальних причин поширення євроскептицизму, націоналізму, націонал-популізму та відцентрових процесів. Частково вони стають зрозумілими на фоні прискорення розвитку нових членів ЄС не без сприяння розвинутих країн у фінансовому і реформаторському напрямках. З позиції Академії економічних наук України, «відновити європейську ідентичність національних спільнот можливо лише через відновлення інклюзивності європейської моделі. Економічним підґрунтям для цього є становлення нової мережевої економіки, в якій головну роль відіграє людина і яка, відтак, є органічно інклюзивною». Саме з таких позицій треба конструювати модернізаційну структуру євроінтеграційної моделі. Формула вирішення проблеми може формулюватися як до інклюзивності через різноманіття.

Вирішення завдань, пов'язаних з дотриманням європейських цінностей, не може бути досягнуто водночас всім співтовариством.

Воно потребує певного часу, у деяких аспектах достатньо довгого. На прикладі України можна бачити, що лише 5% населення Донецької області підтримували у березні 2013 року зміну влади, яка відбулася у лютому 2013 року. В областях Півдня, крім Криму, таких було 30%, в Дніпропетровській і Запорізькій областях – близько 40%. На Заході ж зміну влади підтримали більше 80%, на Півночі, в Центрі та Києві – більше 70%. Хоча загалом по материковій Україні підтримка зміни влади перевищує 50% при 30% опонентів²⁷⁷. Такі відмінності не можуть ігноруватися. І вони повинні враховуватися механізмами функціонування союзу держав. Отже, модель членства в ЄС повинна містити елементи, орієнтовані на вирішення специфічних проблем досягнення інклюзивності окремими країнами. Такі елементи можуть мати прив'язку до інтересів кожної з країн-членів співтовариства: як країн-лідерів, так і країн, що наздоганяють їх.

Нинішні суперечності, які загострилися в ЄС в останні роки, свідчать про потребу в переході від «урізаної» форми політичного союзу до більш широкої. Очевидно, країни-члени мають більшою мірою відмовитися від свого суверенітету на користь наддержавних органів. Це потребує прийняття конституції ЄС, яка була схвалена 17-18 червня 2004 року на Саміті Європейського Союзу, а 29 жовтня 2004 року підписана у Римі главами 25 держав та урядів як Угода про Конституцію Європейського Союзу. У цьому документі були зафіксовані головні цілі, завдання та функції ЄС, організаційна структура та процедура прийняття рішень, права і обов'язки всіх європейських органів управління, а також напрямки діяльності організації. Однак, європейський конституційний процес був призупинений через негативні результати референдуму населення Франції і Нідерландів відповідно 29 травня і 1 червня 2005 року.

Невдалий референдум в ЄС щодо прийняття спільної конституції має не зупинити конституційний процес, а продовжити його з метою пошуку прийнятних для всіх норм співжиття. При цьому не можна виключати й розробку законодавства ЄС, за яким країни, які мають

---

²⁷⁷ Вишлінський Г. Про «інклюзивність». Українська правда. 19 квітня 2014. URL: <http://www.pravda.com.ua/columns/2014/04/19/7023016/> (дата звернення 7 квітня 2016).

низький рівень розвитку, повинні тимчасово більшою мірою поступитися своїм суверенітетом. При цьому не можна виключати для окремих держав прийняття особливої форми протекторату Європейського Союзу або однієї з держав-членів. На разі можна використати на час досягнення стандартів певних європейських цінностей елементи вільної асоційованої держави як різновиду протекторату.

Проведене дослідження дає підстави для ряду висновків. По-перше, процеси регіоналізації на європейському континенті розвиваються з урахуванням цивілізаційних цінностей, які нагромадилися за багатовікову історію формування національних держав. По-друге, у контексті євроінтеграційних прагнень Україна має розвинути тенденції, які притаманні країнам Європейського Союзу. При цьому повинні бути дослідження форми уніфікації адміністративно-територіального устрою. Натомість, до комплексу подальших регіональних досліджень доцільно включити аспекти історичного, етнічного і демографічного характеру. По-третє, регіональна політика багатьох країн Європейського Союзу особливу увагу приділяє історичним і культурним аспектам. Зокрема, Франція поряд з адміністративно-територіальними одиницями виділяє в окремий регіональний блок 37 історичних провінцій. Такий досвід доцільно адаптувати до українських умов.

Європа як регіон-континент пошукує віковично свою культурну і політико-економічну ідентичність. З другої половини ХХ століття цей процес набув форм інтеграції держав, який інституціалізувався у політичну і економічну співдружність держав – Європейський Союз. У процесі його еволюції відбувається формування наддержавного регіонального утворення, у рамках якого започаткувався глибинний процес трансформації набутого століттями суверенітету національних держав. На нинішньому етапі ЄС – це регіон з нецентричною архітектурою адміністративно-територіального устрою, який об'єднує 28 держав-національних регіонів з внутрішніми стандартизованими регіонами різних типів і рівнів. Їхня єдність забезпечується на основі нової регіональної політики, яка отримала назву Європи регіонів. З

огляду на вибір Україною євроінтеграційного вектора розвитку набуває особливої актуальності всебічне дослідження феномену Європи регіонів як цілісного утворення та його територіальних спільнот із своїми природними умовами, історичними традиціями, етнічними особливостями, соціально-економічним розвитком, екстериторіальністю, включеністю до глобальних ланцюгів вартості транснаціональних виробничих мереж тощо.

Концепція «Європи регіонів» використовувалася регіональними партіями Шотландії, Каталонії і Країни Басків у політичній боротьбі за розширення прав регіонів. Вона подавалася під гаслом «Незалежність всередині Європи – Independence within Europe». Йшлося про те, що завдання консолідації Європейського Союзу спонукають застарівання традиційних функцій національних держав. Їх треба розглядати як такі утворення, які виконали свою історичну роль і мають поступитися регіонам у лідерстві в системі розвитку нової конфігурації суверенних утворень. Сепаратистський напрямок ідеї Європи регіонів надав «філософський анархіст», як він сам себе визначив, Л. Кор (Leopold Rohr) у книзі «The Breakdown of Nations – Розбивка націй»²⁷⁸. За сучасними оцінками, Кор з'ясував «шляхи усунення великих держав». Проте, в останні десятиліття дискусія навколо концепції «Європи регіонів» точиться переважно в аспектах гармонізації політики децентралізації та усунення монополії держав-членів ЄС на внутрішню політику без перетворення європейського ландшафту на щось інше, ніж нинішня панорама національних держав. Це дозволило завдяки вступу в силу Маастрихтського договору створити у 1994 р. Комітет регіонів, який у 2013 р мав у Брюсселі близько 250 бюро, проте не усунуло суперечності через його надмірну політизацію, хоча полегшало доступ до регіональних фондів. Для політичних установок правих партій як прихильників «Європи регіонів» точніше зміст цієї ідеї можна виразити формулою «Європи менших народів – Europe of smaller nations»²⁷⁹. Водночас більше уваги приділяється федеративним концепціям Європи

---

278 Kohr L. The Breakdown of Nations. – London: Routledge and Kegan, 1957

279 It is time for a Europe of Regions. URL: <http://blog.unitee.eu/archives/from-our-magazine/it-is-time-for-a-europe-of-regions> (Last accessed: 21.06.2017)

регіонів, зокрема, J. Loughlin²⁸⁰, A. Passi²⁸¹, S. K. Jolli²⁸², S Borrás-Alomar, Th. Christiansen, A. Rodríguez-Pos²⁸³, А. Ю. Саломатиним, Е. В. Наквакиною²⁸⁴, П. П. Алексан-дровим-Деркаченко²⁸⁵ та іншими. Системно проблема Європи регіонів досліджують Ю. М. Сліпецька, Я. А. Жаліло, А. І. Крисоватий, Є. В. Савельєв²⁸⁶. Однак, окремого монографічного дослідження на разі не підготовлено. Відтак, з'ясування природничих, історичних, етнічних, соціально-економічних, екстериторіальних факторів європейських процесів регіоналізації як об'єднаних потребує подальших досліджень.

Розвиток інтеграційних процесів на європейському континенті спричинили потребу у розробці нових підходів до регіоналізації. Суть їх полягає у тому, щоб забезпечити достатній рівень керованості європейською інтегрованою співдружністю у рамках концепції «Європи регіонів – Europe of regions». Вона розвивається як ідеологія, що протистоїть централістичній концепції творення загальноєвропейських інституцій. На разі йдеться про формування системи і підсистем у формі територіальних регіонів, які спроможні взяти на себе і успішно виконувати владні функції Євросоюзу та наближених до нього країн-сусідів.

---

280 Loughlin J. Europe of the Regions” and the Federalization of Europe. – URL: <https://academic.oup.com/publius/article-abstract/26/4/141/1884739?redirectedFrom=PDF> (Last accessed: 8.03.2018)

281 Passi A. Region and place: Regional identity in question.. Progress in Human Geography vol. 27, issue 4, pp. 475-485.

282 Jolli S. K. A Europe of Regions? Regional Integration, Sub-National Mobilization and the Optimal Size of States. – Duke U. – 2006

283 Borrás-Alomar S. Christiansen T., Rodríguez-Pose A. Towards a Europe of the Regions& Visions and Reality from a Critical Perspective. Regional Politics and Policy. 1994. №4. P. 1-27. URL: <http://www.urenio.org/wp-content/uploads/2010/02/Towards-Europe-of-the-Regions.pdf> (Last accessed: 15.09.2016).

284 Саломатин А.Ю., Наквакина Е.В. Динамика партийно-политического развития федеративных государств Европы (середина XIX – начало XXI в). Проблемы федеративных отношений в странах Европы. Под ред. А.Ю. Гулякова. Пенза, ПГУ, 2017. С. 40-58

285 Александров-Деркаченко П. П. Европейская школа федерализма Современная Европа. 2016. № 4 (70). С. 118-129.

286 Бенчмаркінг регіонального розвитку країн Східної Європи: Болгарія, Польща, Словаччина, Україна : моногр. / за наук. ред. д. е. н., проф. А. І. Крисоватого та д. е. н., проф. Є. В. Савельєва. Тернопіль: ТНЕУ, 2018; Регіональні перетворення у світовому та українському вимірах: моногр. / за наук. ред. д. е. н., проф. А. І. Крисоватого та д. е. н., проф. Є. В. Савельєва. – Тернопіль: ТНЕУ, 2016.

4.3. Розвиток євроінтеграційних напрямів регіональної політики України

Важливішою складовою проведення системних економічних реформ в умовах виходу з кризового стану і переходу на шлях сталого розвитку є модернізація адміністративно-територіального устрою України. Вони повинні змінити роль регіонального фактору у побудові держави загального добробуту через переорієнтацію діяльності низових ланок державного управління з використання екстенсивних методів на формування нової інноваційної економіки.

У розвитку адміністративно-територіального устрою країни Європейського Союзу пройшли багаторічний шлях реформ. При цьому вирішувалося двоєдине завдання: впровадження загальноєвропейських принципів і норм регіональної політики ЄС і врахування національних особливостей, що сформувалися протягом історичного розвитку країни. Загальна модель реформування мала у своїй основі трирівневу систему стандартів територіального поділу країн для статистичних цілей (NUTS), що забезпечувала уніфікацію основних підходів до європейської регіоналізації.

Адміністративно-територіальний устрій держави – це система, яка має тенденцію до сталого удосконалення. Однак, в період реформ його елементи набирають різного значення. Серед них найважливішим є вищий рівень адміністративно-територіального устрою, тому він є пріоритетним.

Регіональний розвиток європейських країн відбувався на основі принципу спадковості форм та економіко-соціальної доцільності. В давнину так само розвивалися регіони України. Відзначимо існування Київського, Чернігівського, Галицько-Волинського князівств часів Київської Русі, за Богдана Хмельницького Україна поділялася на полки. У різні часи існували краї, землі, округи тощо. На відміну від більшості європейських країн, в Україні, особливо на території, що входила до Російської імперії, протягом останніх століть домінував переважно колоніальний підхід. Інакше й не могло бути, адже в абсолютистській системі лише центральна влада в особі монарха визначає адміністративно-територіальний поділ країни. Імперія

здійснювала територіальний устрій з огляду насамперед на утримання території України під своїм володінням. Зрозуміло, що при цьому бралось до уваги можливості війська, поліцейського контролю і органів стягування податків.

Існуюча система адміністративно-територіального устрою України у своїй основі сформувалася після Першої світової війни. До дев'яти губерній було включено 53 округи (табл. 4.5). Останні ділилися на 706 районів. При цьому кожна губернія мала відносно невелику кількість округів. Найменш кількість округів мала Волинська губернія. Харківська і Чернігівська губернії ділилися на 5 округів, Одеська і Подільська – на 6 округів і Донецька, Катеринославська та Київська мали по 7 округів. Зміни, що відбулися у 1924 р. полягали у передачі Таганрозького і Шахтинського округів до складу РРСФР та створенні Молдавської Автономної Радянської Соціалістичної Республіки. Водночас скасовані Малинський (1924 р.) та Балтський (1924 р.) округи. Зрештою 3 серпня 1925 р. ліквідовувалися губернії і одночасно Бердянський, Гайсинський, Красноградський Олександрійській, Охтирський, Сновський і Шевченківський округи.

Наявність великого числа округів призвело до того, що вони були малочисельні. Із 40 округів лише Київський, Полтавський і Харківський мали чисельність населення вищу за один мільйон. Чисельність населення інших округів була у проміжку від 500,0 тис. до 1 000,0 тис.

Новий етап реформування адміністративно-територіального ділення України почався у 1930 р. Він полягав у ліквідації округів і створенні 503 адміністративних одиниць. Вони були сформовані як двоступенево система управління, яка складалася з 484 районів, 18 міст республіканського підпорядкування та 11 районів Автономної Молдавської Соціалістичної Радянської Республіки.

З 1932 р. в адміністративному поділі України почали формуватися області як адміністративні одиниці вищого порядку. На 27 лютого 1932 р. у складі УРСР були створені Вінницька, дніпропетровська, Київська, Одеська і Харківська., області, а також Молдавська

Автономна Радянська Соціалістична Республіка. Крім того, існували 4 міські ради центрального підпорядкування (Луганська, Макіївська, Маріупільська, Сталінська) та 13 районів центрального підпорядкування. Пізніше були створені ще дві області – Донецька і Чернігівська.

Таблиця 4.5

Області України після 1959 р.

№ п/п	Область	Площа (км ²)	Населення 1 січня 1976	Населення 1 січня 1987	Склад
1	Вінницька	26 513	2 073 000	1 947 000	26 районів
2	Волинська	20 144	1 011 000	1 035 000	15 районів
3	Луганська	26 684	2 819 000	2 849 000	18 районів
4	Дніпропетровська	31 974	3 570 000	3 857 000	20 районів
5	Донецька	26 517	5 141 000	5 368 000	18 районів
6	Житомирська	29 832	1 585 000	1 543 000	22 райони
7	Закарпатська	12 777	1 134 000	1 206 000	13 районів
8	Запорізька	27 180	1 894 000	2 064 000	18 районів
9	Івано-Франківська	13 928	1 311 000	1 382 000	14 районів
10	Київська	28 970	3 888 000	4 446 000	26 районів і 1 міськрада (Київ)
11	Кіровоградська	24 588	1 261 000	1 229 000	21 районів
12	Кримська	26 945	2 062 000	2 397 000	15 районів і 1 міськрада (Севастополь)
13	Львівська	21 833	2 517 000	2 686 000	20 районів
14	Миколаївська	24 598	1 215 000	1 309 000	19 районів
15	Одеська о	33 310	2 543 000	2 623 000	26 районів
16	Полтавська ь	28 748	1 733 000	1 722 000	25 районів
17	Рівненська о	20 047	1 095 000	1 171 000	15 районів
18	Сумська	23 834	1 435 000	1 427 000	18 районів
19	Тернопільська	13 823	1 173 000	1 152 000	16 районів
20	Харківська	31 415	2 976 000	3 163 000	25 районів
21	Херсонська	28 461	1 113 000	1 231 000	18 районів
22	Хмельницька	20 645	1 577 000	1 525 000	20 районів
23	Черкаська	20 900	1 554 000	1 529 000	20 районів
24	Чернівецька	8 097	880 000	918 000	10 районів
25	Чернігівська	31 865	1 515 000	1 422 000	22 райони
	Разом	603 628	49 075 000	51 201 000	480 районів і 2 міськради

Джерело: складено на основі інформації «Вікіпедія»

Поступово Україна була переведена на обласну систему адміністративного ділення. На 10 січня 1939 р. республіка мала 15 областей і Молдавську АРСР. Напередодні війни з фашистською Німеччиною, тобто на 22 червня 1941 р. на території УРСР існувало 23 області, зокрема Волинську, Дрогобицьку, Ровенську, Станіславську, Тернопільську (назва пізніше змінена на Тернопільську), Чернівецьку, Аккерманську (пізніше перейменовану на Ізмаїльську), Кам'янець-Подільську.

З 1954 р. адміністративний поділ України складала 25 областей. За цей час Кримська область набула статусу автономної республіки. Відповідно статус області мають 24 регіони. Київ і Севастополь відносяться до міст республіканського підпорядкування. Отже, на нинішній час Україна використовує адміністративно-територіальну структуру, що дісталася їй у спадок від Радянського Союзу.

Між тим, з кінця 80-х років ХХ століття тенденції розвитку світової економіки суттєво змінилися завдяки глобалізації та проривним зрушенням у науково-технологічній сфері. Послабився вплив географічного фактору на просторовий розвиток завдяки зростанню мобільності факторів виробництва. Зрештою, зріс рівень уніфікації умов розвитку регіональних спільнот та «екстериторіальність» локальних середовищ. Це спричинило поступову відмову від пострадянського підходу до формування регіональної політики на основі розвитку національних економіко-господарських комплексів. Альтернативою нового регіоналізму стало впровадження регіональних моделей розвитку на основі включення до глобальних ланцюгів вартості транснаціональних виробничих мереж. Як зазначають А. Гриценко і Є. Песоцька, «глобалізація надає національним регіонам статусу стратегічних гравців світового ринку, перетворюючи їх на активних автономних суб'єктів міжнародної системи конкурентної взаємодії»²⁸⁷.

Зростання «ваги», так званих, «м'яких» конкурентних переваг регіональної економіки, які полягають у створенні сприятливих умов

---

287 Гриценко А. Формування інформаційно-мережевої економіки / А. Гриценко, Песоцька Є. // Економічна теорія. – 2013. – С. ?

для залучення та ефективного використання ресурсів, що складають основу нової економіки, змінює цілі регіональної політики. Вони у пріоритетному порядку орієнтуються на забезпечення належної якості життя населення регіону.

Нова парадигма регіонального розвитку, яка стала домінуючою з початку ХХІ століття, «відкидає» традиційний патерналістський підхід до регіонального розвитку. Вона орієнтується «на створення умов для просторового розвитку на принципах зміцнення конкуренто-спроможності регіональної економіки, її здатності генерувати ресурси для модернізаційного розвитку, вирішення переважної більшості проблем розвитку на локальному рівні на засадах субсидіарності». На цій основі забезпечується отримання головних ефектів від використання ресурсів регіонального розвитку.

Реалізація нової парадигми регіонального розвитку країнами Європейського Союзу включала децентралізацію влади, набуття необхідної суб'єктності адміністративно-територіальними утвореннями, оптимізацію кількості суб'єктів, інтегрованість регіональної економіки у загальнонаціональну економічну структуру. Основою формування сучасної політики регіонального розвитку є імплементація Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, яка орієнтує на впровадження європейських управлінських моделей. Водночас проведення регіональних реформ має дотримуватися вимог основних документів об'єднаної Європи, які визначають принципи регіональної політики. До них відносяться «Керівні принципи сталого просторового розвитку» (Guiding Principles for Sustainable Spatial Development of the European Continent) Ради Європи та «Європейська перспектива просторового розвитку (До збалансованого і сталого розвитку територій ЄС)» (European Spatial Development Perspective (Towards Balanced and Sustainable Development of the Territory of the European Union), ESDP) Європейського Союзу. Важливим документом є також стратегія економічного розвитку ЄС на сім років «Європа 2020: стратегія розумного, стійкого та всеосяжного зростання».

З огляду на положення Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, документи ЄС у сфері регіональної політики та досвід країн ЄС регіональні реформи повинні включати зміни на вищому рівні адміністративно територіального устрою країни. У зв'язку з цим варто наголосити, що у постсоціалістичних країнах регіональні реформи були пов'язанні із євроінтеграційними устремліннями і передбачали підготовку країни для ефективного реалізації політики зближення з ЄС.

Включення постсоціалістичних країн у євроінтеграційні процеси і вступ до Європейського Союзу супроводжувався приведенням адміністративно-територіального устрою у відповідність до викликів світового розвитку і національних особливостей. При цьому, загальна орієнтація була єдиною – кожна країна мала за основу прийняти розроблений Європейським Союзом стандарт – номенклатуру територіальних одиниць для цілей статистики (NUTS).

Реформування адміністративно-територіального устрою України в контексті євроінтеграційної стратегії потребує вирішення великого комплексу питань. При цьому пріоритет має бути відданий вищому рівню, адже інакше утвориться розрив у ланцюжку територіальних трансформацій. Водночас необхідно врахувати досвід проведення регіональних реформ у країнах ЄС.

Порівняння кількості створених у законодавчому порядку регіонів України з найбільшими за територією європейськими країнами свідчить про її певне «лідерство» (табл. 4.6). Так, Італія має 20 регіонів, Іспанія – 19, Німеччина і Польща – по 16, а Великобританія взагалі складається з 4 адміністративно-територіальних частин вищого рівня, які насправді є її історичними провінціями, а саме: з Англії, Уельсу, Шотландії та Північної Ірландії. Аналогічна тенденція зберігається і в регіонах другого рівня. Водночас серед найбільших країн Європи Україна має найменшу середню чисельність населення в регіонах вищого рівня і в регіонах другого рівня. Дещо інакше виглядають показники територіальних розмірів українських регіонів на європейській мапі. Проте це стосується лише регіонів першого рівня, за розміром яких Україна

поступається Великобританії та Іспанії і знаходиться практично на одному рівні з Німеччиною. Середня площа регіонів другого рівня в Україні менша лише за британську й іспанську.

Таблиця 4.6

**Порівняння розмірів регіонів вибраних
 європейських країн і України**

Назва країни	Площа, км ²	Населення, млн. жителів	Кількість регіонів вищого / другого рівня	Середня кількість населення у регіоні вищого рівня, млн./ у регіоні другого рівня, тис. осіб	Середня площа регіонів вищого / другого рівня, км ²
Франція	551 695	65,1	27 / 101	2,4 / 644,6	20433 / 5462
Іспанія	265 604	45,2	19 / 50	2,4 / 904,0	26560 / 10092
Німеччина	357 168	80,1	16 / 439	5,1 / 1 82,5	22323 / 813
Польща	312 679	38,5	16 / 308	2,4 / 125,0	19542 / 1015
Італія	301 340	61,3	20 / 110	3,1 / 557,3	15067 / 2739
Велика Британія	243 789	63,1	4 / 106	15,8 / 595,2	60947 / 2300
Україна	603620	45,4	27 / 490	1,7 / 92,7	22356 / 1231

Джерело: розраховано і складено за даними Євростату

Зростання ролі регіонів у соціально-економічному розвитку обумовлює доцільність постановки питання щодо їх кількості і розміру. Вирішуючи його, треба виходити з того, що малі дрібні територіальні утворення мають обмежені ресурси для успішної конкуренції в умовах глобалізації та переходу до економіки знань. Негативний вплив територіального фактору може нівелюватися за рахунок більшого включення у мережеву економіку, проте це не завжди вдається. Не випадково в країнах Європи найбільш розвиненими і свого роду двигунами розвитку є найбільші регіони. У Німеччині – це Баварія, в Іспанії – Каталонія, Валенсія і Мадрид, в Італії – Ломбардія, Сицилія, Венето і Турин.

Малий регіон – малі можливості. Це відчувається під час проведення дискусій щодо децентралізації. Нині українські дослідники і політики «захопилися» вирішенням питань розширення повноважень та фінансових ресурсів на рівні міста, села, селища і територіальних громад. Залишається відкритим питання щодо джерел фінансування великих проектів, особливо наукових та

інфраструктурних, реалізація яких потребує концентрації ресурсів, що формуються якнайменше великими адміністративно-територіальними одиницями.

Звіряючи українські підходи до регіональних реформ з досвідом зарубіжних країн, потрібно означити зворотний підхід. Зарубіжні експерти віддають пріоритет крупним регіонам. Так, директор представництва Фонду імені Фрідріха Еберта в Україні Штефан Мойзер вважає, що області – «надто малі утворення. Варто створити десять-дванадцять сильних регіонів, які би були справді життєздатними і мали би змогу планувати розвиток регіону. На наш погляд, в українській системі було би складно за один крок провести децентралізацію та зробити так, аби одразу посилити найдрібніші утворення – міста і села».

Дискусія щодо того, з чого починати реформи регіонального розвитку, віддзеркалює лише одну сторону проблеми. Логічно стверджувати, що доцільно комплексно реформувати регіональні структури. За такої умови регіон матиме потенцію для «довгого стрибка». Проте в Україні вже розпочато реформування з нижнього рівня. За такої тактики реформ треба визначити раціональні послідовність і темп змін. Затягування гальмуватиме отримання очікуваного ефекту та девальвує саму реформаторську ідею.

З огляду на те, що середній розмір регіонів за чисельністю населення у великих країнах Європи варіюється між 2 і 3 млн. осіб, а в Україні він складає 1,7 млн. осіб, доцільно вибрати тактику проведення регіональних реформ, орієнтовану на збільшення регіонів першого рівня. Водночас варто врахувати, що Україна має найбільшу площу серед європейських країн. Цей фактор у процесі створення нових регіонів можна враховувати по-різному. За високої щільності населення територіальне утворення доцільно зменшити, і навпаки. Водночас треба брати до уваги галузеву спеціалізацію окремих частин території.

У плані переформатування регіонів у процесі проведення реформ доцільно врахувати наявність в Україні історичних регіонів, чим за часів імперської Росії і особливо в радянський період гребували.

Такими регіонами є Наддніпрянська Україна (Подніпров'я), Поділля, Київщина, Чернігівщина, яку називають також Чернігово-Сіверщина і Сіверщина, Полтавщина, Галичина, Волинь, Полісся, Закарпаття, Буковина, Південно-Східна Україна (Слобідська Україна), Східна Україна (Донбас), Придніпров'я (до ліквідації Запорізької Січі у 1775 р. мало назву Запоріжжя, яке пізніше поступово було витіснене імперією новою назвою Новоросія відповідно з новоствореною за царським указом губернію), Приазов'я, Північне Причорномор'я та Крим.

Історико-етнографічне районування має велике загальнонаціональне і місцеве значення для збереження надбань культури різних груп населення та їх розвитку. Водночас, як свідчить досвід багатьох європейських країн, зокрема Німеччини, Швейцарії, Франції й Греції, воно може бути використано для адміністративно-територіального районування як основи соціально-економічного розвитку країни. Україна, яка розпочала реформи регіонального управління, має використати спадщину минулого у просторовій організації своєї території.

Рис. 4.6. Мапа формування регіонів на кшталт країв в умовах реформування адміністративно-територіального устрою України

Джерело: розроблено з використанням²⁸⁸.

288 Динаміка населення історичних регіонів України (1972–2012 рр.) URL: <http://www.sumynews.com/news-and-ideas/demography/4627>. (дата звернення 17.01.2018)

На рис. 4.6 представлена мапа України з історичними назвами. Проводячи регіональні реформи, можна цей макет брати за основу. Як наочно видно з мапи, історичні регіони мають певні розбіжності територіального характеру. Це спонукає до пошуку форм об'єднання територій в єдині історичні регіони за принципом останньої реформи територіального устрою Франції.

Зрозуміло, що протягом століть під впливом численних політичних, економічних, етнічних, історичних та інших факторів регіоналізація зазнавала суттєвих змін. Нині окремі історичні території або їхні частини знаходяться у складі інших держав. Крім того, змінювалися й назви окремих територій з українським населенням. Одночасно відбувалися процеси формування нових зв'язків, традицій, культурних особливостей у рамках адміністративно-територіальних поділів, що вводилися урядами держав, до яких належали і переходили українські землі. Нині набули поширення назви регіонів, які походять від назв обласних центрів (Львівщина, Тернопільщина, Франківщина, Сумщина і т. ін.), що не виключило неофіційне, проте за наявності сталої традиції, вживання давніших назв, які не стерлися з історичної пам'яті. Закономірністю стає поширення звертання до історичних назв з формуванням української політичної нації.

Між окремими історичними регіонами України є в деяких випадках і значні відмінності у чисельності населення (табл. 4.7). Їх також доцільно враховувати, приймаючи рішення щодо районування. Так, у найбільшому Донецькому регіоні проживає більше 5 млн. жителів, натомість Буджак має чисельність населення близько 700 тис. осіб. У таких випадках доведеться вивчити можливість об'єднання історичних регіонів зі знаходженням відповідних форм управління та назв, які влаштують населення всього об'єданого регіону. Для вирішення цього питання можна використати досвід Франції. Зокрема, можуть дискутуватися варіанти назв за сумою назв історичних регіонів в алфавітному порядку з урахуванням аббревіатури, що впливає з подвоєної чи потроєної назви. Не

виключається звернення до давніх і давніших назв. Широка публічна дискусія дасть змогу знайти у кожному випадку свій варіант.

Таблиця 4.7

Загальна чисельність населення історичних регіонів і географічно виокремлених територій України у 2012 р.

№ з/п	Регіон	Найбільші міста	Чисельність населення, тис. осіб
1.	Донбас	Донецьк, Луганськ	5 121
2.	Галичина-Буковина	Львів, Чернівці	4 845
3.	Слобожанщина	Харків, Суми	4 025
4.	Київський регіон	Київ, Бровари	3 764
5.	Придніпров'я верхнє	Дніпро, Запоріжжя	3 592
6.	Причорномор'я	Одеса, Миколаїв	2 906
7.	Південно-Степовий регіон	Кривий Ріг, Кропивницький	2 641
8.	Придніпров'я лівобережнє	Полтава, Кременчук	2 560
9.	Поділля	Вінниця, Хмельницький	2 477
10.	Крим	Сімферополь, Севастополь	2 344
11.	Придніпров'я правобережнє	Черкаси, Біла Церква	2 176
12.	Карпати та Закарпаття	Ужгород, Мукачеве	2 017
13.	Приазов'я	Маріуполь, Мелітополь	1 596
14.	Східна Волинь	Житомир, Бердичів	1 409
15.	Західна Волинь	Рівне, Луцьк	1 324
16.	Західне Полісся	Ковель, Вараш	1 002
17.	Сіверщина	Чернігів, Шостка	912
18.	Буджак	Ізмаїл, Білгород-Дністровський	578
19.	Східне Полісся	Коростень, Малин	341

Джерело: розроблено за²⁸⁹.

У разі створення нових регіонів також доцільне відокремлення територій з історико-географічних утворень. Є достатньо підстав, зокрема, для виділення приазовських земель із адміністративних територій нинішньої Донецької та Запорізької областей.

Районування України за історичними територіями і, відповідно, назвами має переваги. По-перше, воно відповідає географічним особливостям країни. По-друге, історичні території мають населення, переважна більшість якого характеризується спорідненим менталітетом і зберегли позитивну історичну пам'ять. По-третє, на

289 Динаміка населення історичних регіонів України (1972–2012 рр.) URL: <http://www.sumynews.com/news-and-ideas/demography/4627>. (дата звернення 17.01.2018)

історичних територіях більший рівень однорідності ресурсів, що може стати основою для регіональної спеціалізації виробництва. По-четверте, взяття за основу регіоналізації історичного фактору сприятиме кращому розвитку туризму і пов'язаних з ним галузей економіки. По-п'яте, новий підхід сприятиме покращенню міжнародних відносин з прикордонними територіями, які мають єдине історичне минуле з відповідними українськими землями.

Особливо варто зупинитися ще на одній перевазі історичного підходу до реформи регіоналізації. Його треба бачити у тому, що він сприятиме призупиненню вирощування «безбатченків», громадян «без роду і племені» та прискорить формування політичної нації. У цьому зв'язку варто наголосити на тому, що українські законодавці започаткували важливі зміни, які отримали назву «декомунізація». Законом України визнано комуністичний режим 1917–1991 рр. в Україні злочинним і заборонено пропаганду комуністичної ідеології в назвах населених пунктів, бульварів, проспектів, вулиць, скверів, площ, мостів і набережних²⁹⁰. Ця лінія реформ, в якій фактично закладений напрямок звернення до історичних коренів української нації у державному будівництві та повернення власної історії, яка була присвоєна російським царизмом, має бути розвинена у ширший напрямок. Його доцільно визначити як деколонізація.

Повернення історичних назв – краща відповідь на ідеологію «руського мира». Важливо здійснити безкровне повернення власних назв, викреслених колонізаторами, заради увіковічення себе на колонізованій ними території. У зв'язку з цим варто зазначити, що окремі українські території у різні часи входили до складу таких держав, як Велике князівство Литовське, Австро-Угорщина, Румунія, Чехословаччина, Польща. Проте в рамках цих держав власні назви практично не змінювалися. Переписування історії було притаманно лише Російській імперії та комуністичному режиму.

Регіональне реформування не виключає також доцільності у зміні назв нових регіонів. За часів Стародавньої Русі був поширеним поділ

---

²⁹⁰ Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки: закон України від 9 квітня 2015 р. № 317-VIII. Відомості Верховної Ради. 2015. № 26. Ст. 2193 (дата звернення 7.12.2016).

земель на князівства. У структурі Великого князівства Литовського українські землі спочатку заадмініструвалися на правах князівств, а за адміністративною реформою 1564–1566 рр., коли відбувся поділ на 13 воєводств, на українських землях було утворено Київське, Волинське та Брацлавське воєводства. У складі Російської імперії регіони поділялися на губернії. В адміністративному відношенні у складі Австро-Угорської імперії виділялися коронні землі, серед яких території з українським населенням були представлені Королівством Галичина і Володимирія, а також Герцогством Буковина. Різні назви мали закарпатські землі: Угорська Русь, Карпатська Русь, Руська Країна, Підкарпатська Русь, Карпатська Україна, Закарпатська Україна. Територія Підкарпатської Русі входила до складу чотирьох комітатів Угорщини – Берег, Марамарош, Унг, Угоча. Проте «Русь» завжди включалося до назви.

Вирішуючи проблему поділу українських регіонів, варто зупинитися на вирізненні їх як країв. Універсальність такого адміністративно-територіального поділу полягає в тому, що край – це і будь-яка місцевість, і значна за простором область, і місцевість, що тяжіє до будь-якого географічного об'єкта. Зрештою, край – це й історична місцевість.

Отже, край – універсальніше визначення регіону першого рівня. Іменник «область», маючи значення деякої частини більшої структури, має дещо іншу універсальність. Будучи вживаною для визначення області знань, підмножин якоїсь математичної множини, зоогеографічного регіону Землі, він не передає суто національного підтексту в історичному підході до регіональних реформ.

Отже, Україна у регіональних реформах стоїть перед визначенням концепції формування регіонів. Це важлива складова державотворення, яка має увібрати в себе національні надбання і світовий досвід. Натомість новий регіональний поділ має забезпечити умови успішного поступу в соціально-економічному і культурному напрямках.

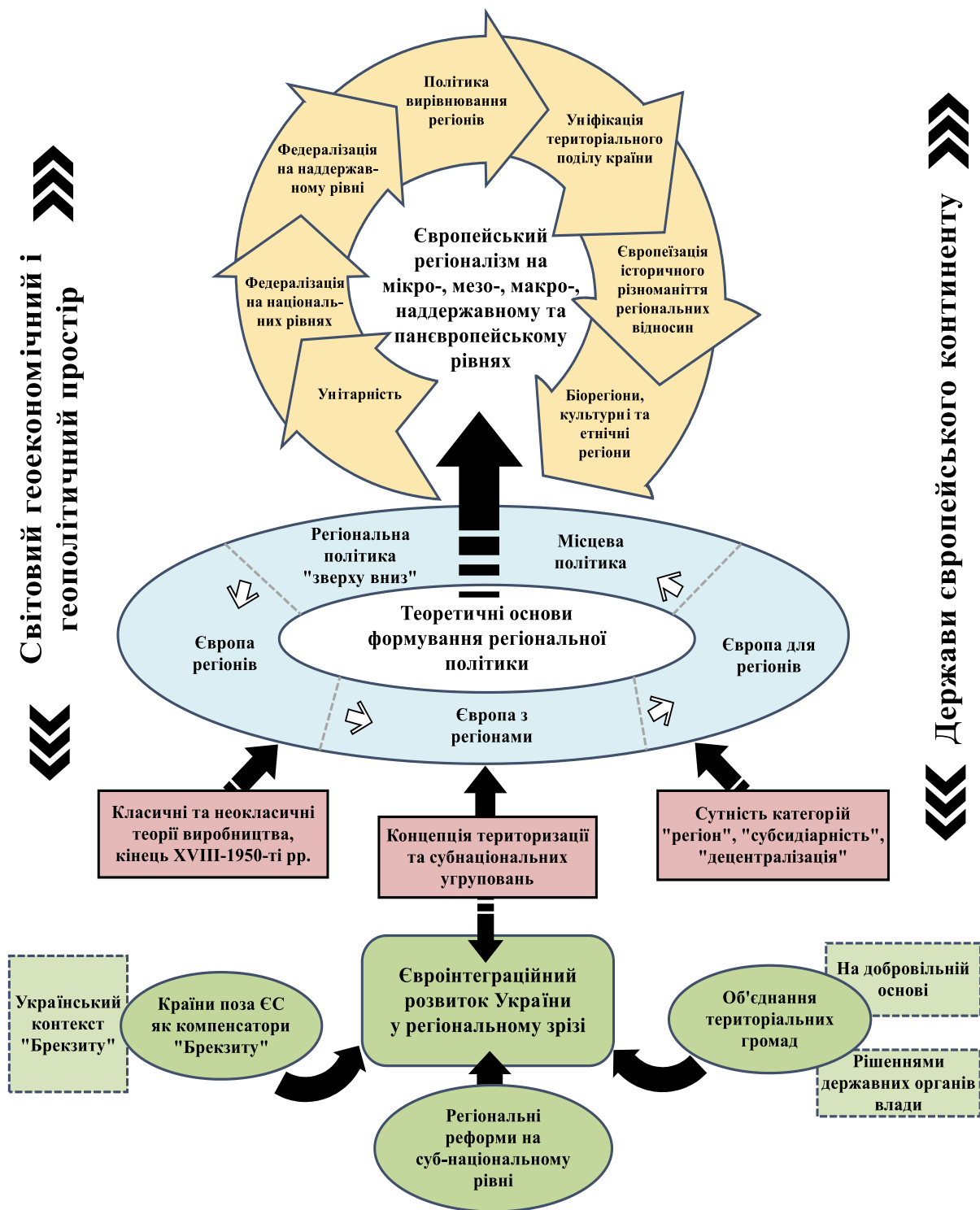
Запозичення зарубіжного досвіду при реформуванні вищого рівні адміністративно-територіального устрою має враховувати, що

включення постсоціалістичних країн у євроінтеграційні процеси супроводжувалося приведенням регіональних структур у відповідність до викликів світового розвитку і національних особливостей. При цьому загальне районування здійснювалося на основі єдиного стандарту ЄС – номенклатури територіальних одиниць для цілей статистики (NUTS).

При проведенні регіональних реформ вищий рівень регіоналізації має бути пріоритетним, адже інакше утвориться розрив у ланцюжку територіальних трансформацій. В умовах України доцільно суттєво підвищити історико-етнографічний напрям при визначенні меж і назв регіонів з тим, аби повніше врахувати географічні особливості країни, ефективно використати синергію спільного менталітету і місцевого досвіду, комплексно застосувати в економічному розвитку фактор однорідності ресурсів, сформувати туристичну спеціалізацію, покращити міжнародні відносини з прикордонними територіями.

Вирішуючи проблему поділу українських регіонів, варто зупинитися на вирізненні їх як країв. Універсальність такого адміністративно-територіального поділу полягає в тому, що край – це і значна за простором область; і місцевість, що тяжіє до виокремленого географічного об'єкта; й історично унікальна територіальна цілісність.

Концепція «Європи регіонів» (рис. 4.7) має ті самі основи, що й інтеграційна концепція. Відтак, для вирішення проблем формування європейських регіонів мають враховуватися насамперед політичні, економічні, соціальні, географічні, культурні, історичні критерії. При цьому логіка дослідження відповідно мети роботи має складатися з трьох блоків: розвитку теоретичних основ формування регіональної політики; аналізу процесів формування і розвитку європейського регіоналізму в умовах інтеграційного об'єднання на мікро-, мезо-, макро-, наддержавному і панєвропейському рівнях; євроінтеграційний розвиток України у регіональному зрізі.

**Рис. 4.7. Структурно-логічна схема дослідження.
 (розроблено автором)**

Джерело: складено автором

Таким чином, процеси регіоналізації на європейському континенті розвиваються з урахуванням цивілізаційних цінностей, які нагромадилися за багатовікову історію формування національних держав. У контексті євроінтеграційних прагнень Україна має розвинути тенденції, які притаманні країнам Європейського Союзу. До комплексу подальших регіональних досліджень доцільно включити аспекти історичного, етнічного і демографічного характеру. Крім того, регіональна політика багатьох країн Європейського Союзу особливу увагу приділяє історичним і культурним аспектам. Зокрема, Франція поряд з адміністративно-територіальними одиницями виділяє в окремий регіональний блок 37 історичних провінцій. Такий досвід доцільно адаптувати до українських умов.

РОЗДІЛ 5 КЛАСТЕРНІ ФОРМИ ОРГАНІЗАЦІЇ ВИРОБНИЦТВА У СВІТОВІЙ ЕКОНОМІЦІ

5.1. Формування кластерної політики розвинутих країн та в Україні

Діяльність із створення локальних виробничих систем в останні десятиліття дозволила розвинути науково-теоретичні засади кластерних організацій. Вони стали основою кластерної політики у розвинутих країнах в умовах формування економіки знань і розробки концепції економічних реформ в Україні. Щодо останньої, то створення кластерів базується переважно на запозиченні організаційних форм західних систем. Проте, перед Україною стоїть завдання створення механізму орієнтації кластерів на побудову інноваційної економіки.

Попри відносно значний час запровадження кластерних систем у світовій економіці, цей процес ще далеко не вичерпав себе в якості складової механізмів трансформації національних економік в економіку знань. Саме навпаки, нині він набирає зростаючу тенденцію, не зважаючи на те, що, як зазначалося вище, конкурентні переваги кластерів теоретично були виокремлені ще у минулі століття. Проте, лише після публікацій М. Портера, теоретико-концептуальні положення вдалося реалізувати у практику, послідовно знаходячи інструменти використання просторових факторів підвищення конкуренто-спроможності окремих фірм. Нині відбувається переважно екстенсивне зростання кластерних ініціатив на рівні підприємств та розробка відповідних стратегій урядів. Одночасно не можна не зауважити, що далеко не завжди кластерні об'єднання переростають у виробничі системи з довготривалими строками функціонування, особливо після закінчення урядових субсидій. Однак не вони нині визначають розвиток, адже позитивні тенденції кластеризації суттєво перевищують випадки з невдалим

досвідом, особливо за умов мінімізації «інституційних пустот» (institutional voids).

Виходячи з вищезазначеного, активізуються дослідження процесів кластеризації. Для України особливо важливим є критичний аналіз результатів створення та функціонування кластерів країн Європи і Азії, що мають тривалий час функціонування та успішні результати. Такий підхід дозволить не лише здійснити бенчмаркінг кращого досвіду, але й уникнути помилок, що їх допущено іншими країнами.

Варто зауважити, що останнім часом поживилася робота з узагальнення досвіду кластерної організації виробництва на регіональному, національному і міжнародному рівнях. Це здійснюється переважно за загальнодоступними джерелами інформації. Однак за таких умов не завжди висновки можуть повною мірою розкрити цілісні процеси.

З огляду на нинішню розповсюдженість кластерних систем серед фахівців зростає інтерес до їхньої ролі у сучасній економіці. Відповідь на це запитання шукають як у розвинутих країнах, так і в країнах з ринками, що формуються. Італійський вчений Джакомо Бекаттіні розвинув концепцію про економічний розвиток, що базується на виборі місця розташування підприємства, яка отримала визначення «зовнішньої економіки» (External Economies). Він довів, що вибір місця розташування підприємства має здійснюватися з урахуванням факторів зовнішнього порядку: наявності кваліфікованої робочої сили; використанні сприятливих умови для підвищення кваліфікації працівників, здійснення кадрового й наукового забезпечення виробництва і бізнесу із імплементацією факторів наближеності до навчальних і наукових закладів.

Завдяки дослідженням Д. Бекаттіні змінилися підходи до формування промислової політики. Ідея вигідності розташування в аспектах факторів конкуренто-спроможності пізніше була поглиблена М. Портером. Він пов'язав розташування підприємств з кластерною організацією співпраці між ними на основі використання бізнес-середовища за межами компаній. У М. Портера просторовий

аспект набув фактору корпоративного потенціалу і конкурентного середовища. Що торкається кластерів, то вони розглядаються ним в якості географічних агломерацій компаній, постачальників, провайдерів послуг і пов'язаних з ними організацій у певній галузі.

Європейська Комісія розробила методичні визначення концепції кластерів і кластерної політики, яка є основою прийняття рішень щодо підтримки ініціатив у державах-членах, зокрема пов'язаних із стимулюванням інновацій. У стратегії соціально-економічного розвитку Європейського Союзу «Європа 2020» кластери визначені в якості важливого інструмента поліпшення бізнес-середовища, особливо для малих і середніх підприємств. З метою досягнення цілей програми «Європа 2020» окреслені сім головних напрямків діяльності, що отримали назву флагманських ініціатив ЄС: інноваційний союз; рух молоді; розвиток цифрових технологій в Європі; доцільне використання ресурсів в Європі; індустріальна політика епохи глобалізації; план розвитку нових здібностей; європейська політика проти бідності.

Кластерні системи організації виробництва мають особливо важливе значення для реалізації п'ятої флагманської ініціативи «Індустріальна політика епохи глобалізації (An industrial policy for the globalisation era)». Кластерні ініціативи в рамках промислової політики Європейського Союзу розглядаються в якості напрямку регіональної конкуренто-спроможності, що базується на модернізації традиційної господарської діяльності за рахунок інновацій та створення нових продуктів, процесів і послуг. Водночас кластери розглядаються в якості важливого компоненту стратегії регіональної спеціалізації, так як вони дають можливість політикам упорядкувати і удосконалити наявні стратегії в напрямку забезпечення зростання за рахунок інновацій.

Кластерні новації у розвинутих країнах, зокрема в Європі і США, зароджуються, як правило, з ініціативи місцевих та регіональних зацікавлених сторін. Вони краще знають конкурентні переваги регіону і мають багаторічні довірчі контакти з регіональними бізнес-спільнотами та науковими колами. Цим підходи у розвинутих країнах

відрізняються від досвіду країн, що розвиваються, для яких є характерним переважання централізованих ініціатив і рішень. Так було створено інноваційний центр «Сколково», який ініціював президент Росії і під який було розроблене спеціальне законодавство.

У сфері європейських політиків, науковців і практиків сформувався певна незадоволеність роллю кластерів у економічному розвитку з огляду на посткризові завдання. Відповідно до оцінки Консультативної групи з питань кластероутворення Центру стратегії та конкуренто-спроможності Стокгольмської школи економіки, головним недоліком Європи є недостатній рівень реалізації ідей у вигляді нових продуктів і послуг. До того ж кластерна політика занадто фокусувалася на підтримці окремих кластерів, а не на комплексному взаємовигідному розвитку існуючих і нових кластерів на регіональному рівні. Через це протягом останніх кількох років країни ЄС не спромоглися скоротити відставання від США і країн Азії у інноваційному розвитку. Зазначаючи, що попри деякий прогрес у сфері використання кластерів, експерти мають сумнів у його циклічності і фундаментальності. У цілому, на їх погляд, європейська кластерна політика поки що не має чіткого вектору розвитку.

Консультативна група з питань кластероутворення ЄС (High Level Advisory Group on Clusters) підготувала Європейський меморандум щодо кластерів, відправною ідеєю якого є положення, що Європа має стати продуктивнішою у генеруванні нових ідей. Йдеться про створення кластерів світового рівня. Вони мають стати тим фактором, що формуватиме європейське бачення майбутнього зростання і процвітання. Їхній потенціал оцінюється як такий, що спроможний стати каталізатором досягнення європейських цілей розвитку на основі функціонування кластерів як пов'язаних один з другим територіальних центрів. При цьому, в умовах конкуренції всі кластери мають бути зорієнтовані на інноваційний розвиток.

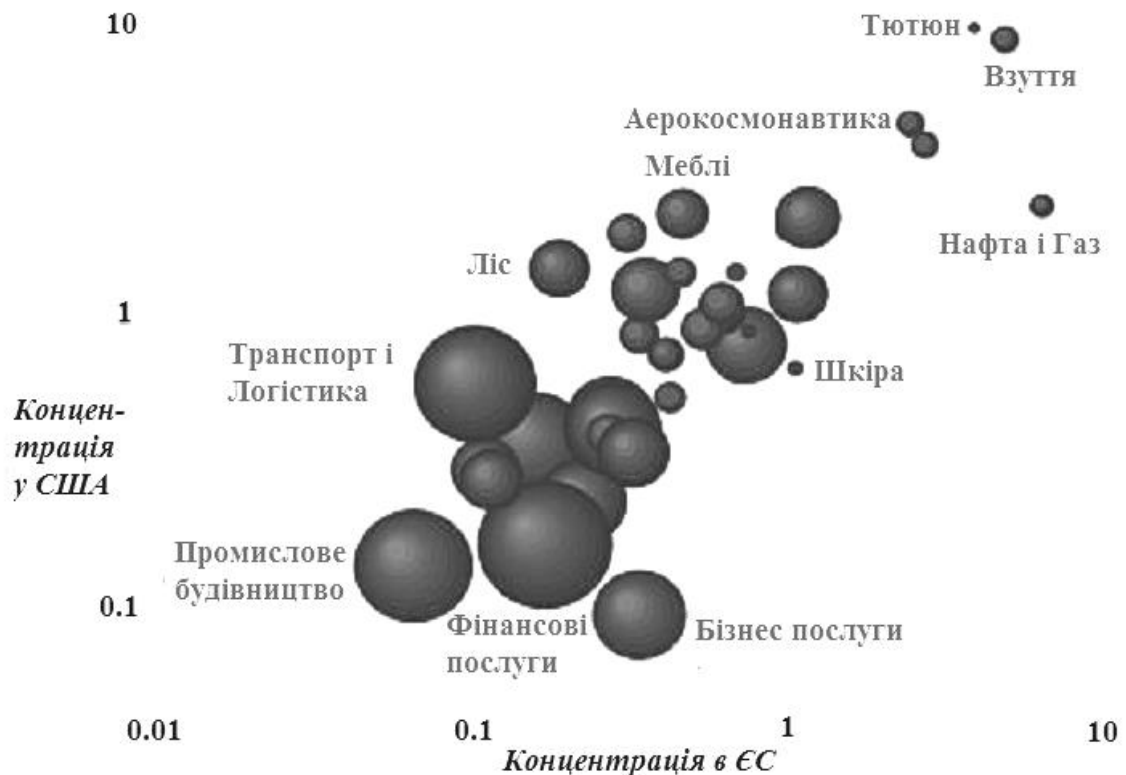
У розвитку кластерної політики Європи основним лишається положення, що вплив на зростання економіки регіону кластерні системи виробництва забезпечують на основі використання місцевих конкурентних переваг. Орієнтуючись на них компанії, університети і

науково-дослідні організації об'єднуються заради реагування на ринкові виклики отримання ефекту синергії на основі реагування на ринкові виклики. Полегшення взаємодії між зацікавленими сторонами в кластері є життєво важливим для його інноваційного розвитку, оскільки нематеріальні чинники, такі як доступ до неявного знання і можливості для роботи в мережі стають важливішими активами, ніж ті, які пов'язані з близькістю постачальників. Тим самим кластери стають сучасним якісним об'єднанням, що відрізняє їх як від агломерацій епохи індустріального суспільства, так і від кластерних утворень кінця ХХ століття.

Новітньою тенденцією останніх років стає розширення інструментів розвитку співпраці в сфері інновацій малих і середніх підприємств з великими компаніями і міжнародними партнерами. На малий і середній бізнес покладаються відповідальні завдання із створення нових технологій і продуктів, які визначатимуть профіль великого бізнесу у майбутньому. Отже, МСП стають «повновагомими» учасниками кластерних об'єднань. Атмосфера співпраці малого і великого бізнесу, яка створюється у середовищі кластеру, спрямовується на прискорення передачі технологій в період передислокації ТНК і стає джерелом формування нових напрямків кластеризації в регіональному масштабі. Особливо дієвим інструментом для місцевого розвитку є кластери у відстаючих і сільських районах. Проте, вони можуть суттєво впливати на регіональний розвиток настільки довго, доки функціонують за рахунок місцевих переваг при збереженні глобальних зв'язків і відкритості до нових знань і змін.

Програми підвищення конкуренто-спроможності, розвитку наукових досліджень та інновацій не мають обмежуватися лише започаткуванням нових напрямків і кластерів. Європейська регіональна політика передбачає можливість продовження підтримки кластерних утворень, особливо тих, які довели, що вони ефективно використовують державні пільги або/і які мають реальний потенціал стати кластерами передових технологій і, значить, бути більш конкурентоспроможними на міжнародних ринках. Ключові напрямки,

що можуть бути підтримані, у даному випадку включають в себе інтернаціоналізацію кластерних фірм, комерціалізацію результатів НДДКР, співпрацю в діяльності по секторах, спеціалізоване навчання персоналу, маркетингові заходи та впровадження нових концепцій, таких як відкриті інновації.

Рис. 5. 1. Регіональна концентрація європейських кластерів у порівнянні із США

Поширення кластерних систем у розвинених країнах значною мірою можна відобразити порівнянням їх концентрації у США і Європейському Союзі. Дослідження, проведене Європейською кластерною обсерваторією за методологією кластерної картографії (cluster mapping methodology), показує, що у середньому в Європі кластерні об'єднання мають меншу концентрацію, ніж у США (рис. 5.1). З 38-ми проаналізованих категорій кластерів у 32-х географічна зосередженість є більшою у США, ніж в Європі. З цього випливає, що рівень спеціалізації американських кластерів є вищим за європейські.

Лідерство США у процесах кластеризації проявляється також у наявності сильних кластерів (табл. 5.1). Промислові регіони Європи

мають, як правило, меншу частку зайнятих у сильних кластерах, спеціалізація яких співпадає з регіональною. У середньому в європейських регіонах зайнятість у сильних кластерах нижча порівняно із США.

Таблиця 5.1.

Частка зайнятих у сильних кластерах у розрізі регіонів

Рівні спеціалізації регіонів	Регіони Європи	Регіони США
Високий рівень	74%	70%
Перший середній (average) рівень	21%	28%
Другий середній (media) рівень	18%	27%
Низький рівень	0%	0%

Відбір нових кластерних ініціатив ґрунтується на детальному аналізі існуючих сильних сторін, активів і потенціалу регіону. Такі дослідження здійснює Європейська кластерна обсерваторією (European Cluster Observatory). Використання кластерних систем для цілей синергетичного зростання здійснюється відповідно «Стратегічних принципів спільноти щодо забезпечення єдності» (Community Strategic Guidelines on Cohesion (CSGs)). Вони заохочують держави-члени Європейського Союзу до просування сильних кластерів як засобу співробітництва між бізнесом та між підприємствами і державними науково-дослідними інституціями/вищими навчальними закладами. Така зв'язка забезпечує утворення трикутника знань.

Європейський Союз за останні десятиліття накопичив значний досвід використання кластерних систем організації і функціонування виробництва. Для нього характерним є те, що попередньо активно розвивалися теоретичні основи цих процесів, які поглиблювалися на основі узагальнення досвіду, що накопичувався. У Європі створена мережа державних і приватних організацій, що аналізують процеси кластеризації і сприяють їх розвитку. Одночасно на державному і міжнаціональному рівні сформована система фінансової та методичної підтримки кластерів.

Кластерні системи організації виробництва у Європейському Союзі набули широкого використання переважно для цілей регіонального розвитку. Їх започаткування здійснюється, як правило, за підтримки місцевих та регіональних зацікавлених сторін. Вони мають висококваліфікований і досвідчений персонал для оцінки масштабності включення конкурентних переваг місцевого масштабу у бізнес-проекти кластерів та їх соціально-економічні наслідки. Зрештою, відбір нових кластерних ініціатив для фінансової та інших форм підтримки ґрунтується на детальному аналізі існуючих сильних сторін, активів і потенціалу регіону.

Створення кластерів – це не є механічний процес, що забезпечує зміну учасників партнерських відносин, надання пріоритетів регіональним чи місцевим фірмам у розміщенні замовлень і т. і. Кластерна організація обумовлює, як правило, потребу у більшій або меншій зміні внутрішньої організації підприємств-членів об'єднання, їх цілей і місії. Насамперед, підприємства-лідери намагаються (і часто небезуспішно) перебрати на себе додаткові замовлення. Одночасно вони формують або наближують до себе та у певних формах підпорядковують суміжників. Відносно новим у цих процесах є формування бізнес-груп придбаних або новостворених одним власником підприємств, попри галузеві і кількісні відмінності між ними.

При розробці кластерної політики локального рівня враховуються розміри країни, галузева розгалуженість економіки та регіональна спеціалізація. Це обумовлює потребу у визначенні кількості кластерів та їх спеціалізації. Для випадків, коли на певних територіях країни концентрується розміщення переважної частини підприємств галузі, то тим самим попередній економічний розвиток вже сам по собі обумовлює основу кластерної політики. Особливо ця умова важлива для загальновідомих і конкурентоспроможних на міжнародному рівні кластерів. Така методика успішно використовувалася в Бразилії як для великих кластерів, так і для локальних виробничих систем відносно авіаційного кластеру EMBRAER у Сан-Хосе-дус-Кампусі, у галузі телекомунікаційного обладнання в Кампінасі та ряді інших

кластерів у таких традиційних галузях як виробництво взуття, меблів, кераміки, текстилю й одягу. Для України вона може бути прийнята у кластерах авіаційної, металургійної та деяких обробних галузях. Загалом, формування організаційних об'єднань кластерного типу актуально у науково-орієнтованих секторах та секторах, які мають реальні перспективи зростання на використанні ідеології «економії від масштабу». Що торкається традиційних секторів, то для них ця організаційно-правова форма не є істотною.

Життєздатність інноваційних кластерів значною мірою залежить від гуманітарної інфраструктури. Особливо велику роль у функціонуванні кластерів відіграють наукові і освітні установи, які мають унікальне значення для локального розвитку. В ідеалі, у тих сферах діяльності, що охоплює кластер, науково-освітні заклади повинні утвердитися в ролі глобальних лідерів. До того ж, підпитуючи фірми кластеру новими ідеями, вони отримують від бізнесу замовлення, експериментальну базу і фінансування для розвитку науково-дослідної і навчальної діяльності.

В Україні такий методологічний підхід міг би виявитися ефективним для інноваційного розвитку. Так, Київський національний технічний університет є членом консорціуму міжнародного проекту десятків наукових закладів QB50. У рамках проекту в університеті створений перший, виведений на орбіту вітчизняний наносупутник PolyTAN-1. Це такі інновації, на основі яких, як правило, створюються кластерні об'єднання з метою тиражування продукту для задоволення потреб народного господарства і населення. Одночасно в рамках кластеру має вестися подальший розвиток нового наукового напрямку і удосконалюватися технологічні процеси виготовлення продукту, а також вестися маркетингові дослідження з просування товару на вітчизняному і світовому ринках.

Зазначена якість кластерної організації може мати особливо велике значення для України. В умовах зменшення фінансування науки і освіти, з одного боку, та зростання відповідальності місцевих органів влади за зменшення безробіття та створення нових робочих

місць, особливо для молоді, доцільно орієнтуватися на пошук резервів формування локальних виробничих структур регіонального характеру. Найбільш перспективним у цьому відношенні є сприяння і стимулювання університетської науки в розробці нових інноваційних продуктів і формування на основі використання їхніх результатів нових виробництв. У зв'язку з цим кластерна політика має враховувати іноземний досвід щодо розвитку регіональних центрів навколо нового покоління фахівців науково-дослідних фірм і університетів. Ключовим чинником для них може бути включення до трансдисциплінарних дослідних мереж, що мають достатньо ресурсів для розвитку в якості суттєвої складової власної регіональної політики в галузі науки.

В економічній науці «білою» плямою залишається проблема кластерної політики щодо периферійних (депресивних) регіонів. Переважна більшість науковців концентрує свою увагу на пошуку форм і механізмів створення і функціонування кластерів у розвинутих регіонах, які мають потужні науково-технічні і виробничі ресурси. Що торкається депресивних регіонів або регіонів, які через певні новітні тенденції пережили кризу і потребують відродження щонайменше у традиційних напрямках діяльності, то адаптація кластерних форм до завдань їх розвитку розробляється занадто слабо. Розвиваються також дослідження з відновлення старопромислових регіонів. Для них, як показує аналіз, проблемним є найчастіше не стільки відсутність необхідної інституційної насиченості (*institutional thickness*), скільки спадщина колективного мислення, орієнтованого на старі технології і «виробничі рутини» («*ways of doing*»). Попадання до такого стану Г. Грабхером визначено поняттям «когнітивного блокування». Вихід із нього очевидний: кластер має прийняти інноваційні рішення вищого рівня, які забезпечують вихід із традиційного для нього творчого поля. Це потребує відходу від колишніх звичок, тобто свого роду звільнення від минулого, що за авторством Б.Джонсона отримало назву «інституційної забудькуватості» (*institutional forgetfulness*).

Оцінка існуючих реалій в економіці дає підставу для висновків про необхідність переходу на нову модель розвитку.

Фундаментальною метою реформ, які проводяться останнім часом, є отримання ефекту «безперервної модернізації». Однією з форм вирішення актуальних завдань економічного розвитку є впровадження сучасних систем територіального управління, і насамперед локальних виробничих систем кластерного типу. При цьому пріоритет повинен віддаватися формуванню таких утворень, які орієнтовані на інновації, як у сфері технологічних процесів, так і у виробництві кінцевого продукту або послуги.

Інституційне середовище функціонування ЛВС в Україні формується в умовах реалізації національної стратегії, орієнтованої на розвиток місцевого самоврядування, поступового розширення прав територіальних громад, передачі повноважень центру регіонам. В Україні йде впровадження європейських інструментів інституціонального будівництва. Найбільш перспективним для формування нової української економіки є орієнтація на структурно-технологічні перетворення промисловості, в основі яких лежать середньо - та високотехнологічні виробництва. При цьому частка вітчизняних розробок повинна отримати зростаючу тенденцію в процесі інтеграції інноваційної та промислової політики. До вирішальних факторів успіху такої стратегії створення науково-інноваційно-виробничих кластерів у високотехнологічних галузях. На такій основі нові кластери будуть спроможними сконцентрувати свої зусилля на комерціалізації виробничих потужностей державних підприємств і галузевих наукових інститутів. При цьому можуть бути використанні форми державно-приватного партнерства і засоби різних джерел, у тому числі бюджетних, кредитних та інвестиційних.

Здійснюючи аналіз кластерних систем, треба враховувати також наявність таких форм як технопарки та індустріальні парки. Їхні функції дещо вужчі і полягають головним чином у комерціалізації наукових досліджень і створенні облаштованої ініціатором відповідною інфраструктурою територію. Проте, ці структури мають потенціал, який значною мірою наближає їх до кластерних систем або спроможний у перспективі стати основою кластерної організації.

Новітньою формою розвитку високотехнологічних виробництв є наукові парки. Науковим парком вважається юридична особа, що

створюється з ініціативи вищого навчального закладу та/або наукової установи шляхом об'єднання внесків засновників для організації, координації, контролю процесу розроблення і виконання проектів наукового парку. Його партнерами можуть бути суб'єкти господарювання, які повинні для цього укласти відповідний договір. Пріоритетними напрямками наукового парку мають бути економічно і соціально зумовлені наукові, науково-технічні, та інноваційні види діяльності, що відповідають меті його створення, галузевому профілю засновника, враховують потреби регіону.

Перший науковий парк «Київська політехніка» був створений на базі Національного технічного університету «Київський політехнічний інститут». Результатом його діяльності стало залучення 55 іноземних та українських високотехнологічних компаній, близько сотні наукових груп і лабораторій КПП, що створюють для них потік конкурентоспроможних ноу-хау, понад 20 інженерних факультетів, які готують для компаній високоякісний персонал, кілька венчурних та інвестиційних фондів, які, в разі необхідності, виступають інвесторами окремих стартап-проектів. До роботи наукового парку залучається дедалі більше студентів, які не лише працюють у його компаніях, а й створюють у структурі бізнес-інкубатора парку власні маленькі компанії для виведення на ринок своїх винаходів і проектів.

Серед дослідників існує думка, що до наукових парків правомірно відносити деякі технопарки з тим, щоб вони могли більшою мірою користуватися пільгами, які надаються фізичним особам такого статусу. Зокрема, називаються технопарки «Текстиль», базою якого є Херсонський національний технічний університет; «Агротехнопарк» Національного університету харчових технологій і «Яворів» Національного університету «Львівська політехніка». З огляду на наявність в Україні розвинутої мережі навчальних установ вищого рівня акредитації, науково-дослідних і проектно-конструкторських інститутів, а також сучасного бізнес-середовища можна вважати, що найближчим часом будуть створюватися нові потужні наукові парки.

5.2. Глобальні тенденції використання кластерних форм

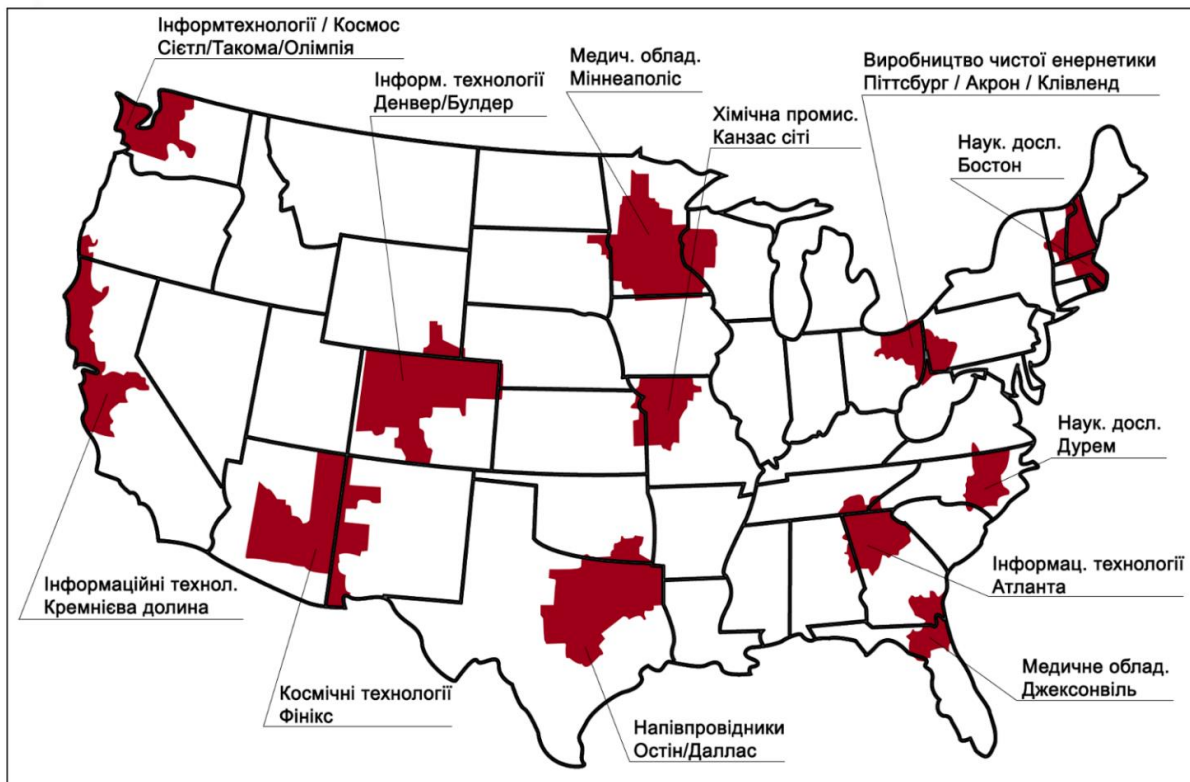
За оцінками експертів, нині кластеризацію у світі охоплено близько 50% національних економік. У США в рамках кластерів працюють більше половини підприємств, а питома вага ВВП, що виробляється ними, перевищила 60%. В Європейському Союзі нараховується більше 2 тис. кластерів, в яких задіяне 38% робочої сили.

Становлення кластерного підходу у вирішенні завдань розвитку економіки, початок якому закладено в Італії, масштабно було продовжено у 80-х роках у США. Дещо пізніше він охопив і всю Європу. За цей час кластери розвинулися у форму організації виробництва і науково-технічної діяльності, яка нині суттєво визначає суспільний прогрес світової економіки. Процес кластеризації змінився від наближеної до ресурсної бази концентрації підприємств і суміжних виробництв на певній території з метою економії на транспортних витратах до включення в їхній склад виробничих фірм і установ, що здійснюють науково-технічні розробки.

Еволюція кластерних систем поступово набула вираження троїстої спіралі, яка відображає особливості трансформації світової економіки до інформаційного типу. Цей процес є наслідком ускладнення організації суспільних систем через зростання інформаційної ємності світу. Насамперед така тенденція розвивається в економічній сфері. В управлінському зрізі, як вважає М. Кастельс, домінуючим фактором є не стільки інформація, скільки мережева логіка її використання. В сучасній економіці сформувалося середовище, що дозволяє переходити до кластерно-мережевих систем відкритого типу з горизонтальними зв'язками, які дозволяють поглинути ієрархічні форми з вертикальною субординацією і традиційні ринкові механізми з ціновими сигналами. Такого роду оновлення способів координації зв'язків і моделей економічного управління усуває гегемонію держави над суспільством і робить її партнером. Як зазначає Г. Іцковиц у передмові до російського видання своєї монографії «Тройная спираль. Университеты – предприятия – государство. Инновации в действии», «традиційно

влада і бізнес розглядалися двигунами промислової політики, однак в еру, коли передові знання суттєво швидше реалізуються на практиці, на передній план виходять університети».

Погляд на кластери в історичному ракурсі свідчить про те, що ця форма не є певним одноактовим винаходом. Він є багаторічним і багатостороннім процесом, у підвалинах якого лежить створення базисних елементів інфраструктурного характеру на регіональних рівнях. Тому варто вбачати за яскравими ринковими успіхами бізнесу насамперед розвинуте середовище, на якому зростає підприємництво і яке його живить. У кожному регіоні з розвинутими кластерами багато років створювалася своя структура їх зародження і розвитку, що не завжди враховується при спробах запозичення досвіду успішних країн і регіонів.

Рис. 5.2. Вибірка кластерів високої технологічності США

Розгляд досвіду США як найбільш технологічної країни, свідчить про те, що мережа сильних факторів має точковий характер (рис. 5.2). Як правило, спеціалізація інноваційних кластерів має регіональний характер. При цьому, навіть у такій високотехнологічній країні, як

США, далеко не всім штатам вдається досягнути технологічного лідерства принаймні в одній галузі. Фактично із 48-ми штатів, що розташовані на території між Атлантичним і Тихим океанами та між Канадою і Мексикою, лише у 12-ти розміщені найбільш високотехнологічні кластери.

Інфраструктурний базис у розвитку кластеризації можна показати на прикладі штату Айова, що отримав високі досягнення в сільському господарстві, і штату Північна Каліфорнія, яка стала лідером у напівпровідниковій промисловості. В Айові сформувалася регіональна система досліджень і розробок на основі передачі землі (land grant) університетам і експериментальним станціям. Їхня місія полягала у підготовці майбутніх фермерів і здійсненні досліджень для потреб регіону. У Північній Каліфорнії для рекламування бурхливого зростання напівпровідникової промисловості створили бренд «Силіконова долина», після чого з'явилися силіконові алеї, гори, лощини і прерії. Тут протягом багатьох десятиліть розвивалося підприємництво у вищій школі, складалися ділові відносини між університетами і бізнесом, здійснювалася державна підтримка НДДКР і розроблялася особлива політика підтримки бізнесу, орієнтована як на військові, так і на цивільні цілі. Крім того, важливе місце в американській практиці розвитку кластерів займають венчурні фірми, що спочатку орієнтувалися переважно на виконання соціальних функцій.

Кластерні форми організації виробництва тільки починають витісняти традиційні. Їх майбутня значимість високо оцінюється країнами, в яких вони відіграють важливу роль в економіці. Симптоматично, що Президент США Барак Обама вже у своєму першому виступі перед Конгресом звернув увагу на необхідність підтримки процесів динамічної взаємодії між великими і малими компаніями, університетами, фінансовими структурами на основі кластерних стратегій, які функціонують, насамперед на регіональному рівні і спроможні придати динамізм економіці країни в цілому. Він також ініціював виділення в рамках бюджету на 2010 рік 100 млрд. дол. на підтримку регіональних інноваційних кластерів і

бізнес-інкубаторів, вважаючи їх критичною компонентою конкуренто-спроможності США. Така політика на федеральному рівні передбачалася вперше, раніше підтримку кластероутворення здійснювалась лише в рамках регіонів.

Таблиця 5.2

Загальна характеристика розвитку кластерних мереж в країнах ЄС

Країна	Започаткування кластеризації	Кількість кластерів	Кількість компаній	Кластерна платформа та її англійська назва
Austria	Кінець 1990-х років	Близько 50 кластерів і мереж	Майже 4000	Cluster Platform
Belgium	2000-	-	-	The clustering policy
Czech Republic	2002	Близько 55 мереж	-	The National Innovation Strategy
Denmark	-	22	-	“Innovation Network Denmark”
Finland	1994	-	-	“Centre of Expertise Programme
France	2004	51	Більше 1000	Poles de competitivite
Germany	1993	-	-	“High-Tech Strategy 2020 for Germany”
Hungary	2000	10	-	New Szechenyi Plan
Italy	Початок 1980х	16	Більше 300	Metadistrict of excellence promotion (MOEX); DRIADE; ERGON
Netherlands	Середина 1980х	-	-	Top Sector policy
Norway	Початок 1990х	22	-	The Arena programme, and the Norwegian Centres of Expertise programme
Poland	2004	-	-	Polish Agency for Enterprise Development
Portugal	1990-ті	38	-	Portuguese Operational Competitiveness Programme –
Slovenia	1999	11	-	Entrepreneurship and Competitiveness Policy
Spain	1992	-	-	AEI programme
Sweden	Кінець 1990х	-	-	VINNVAXT programme
United Kingdom	Кінець 1996	-	-	Regional Economic Strategy

Не менш серйозна увага розвитку кластерних ініціатив приділяється і у країнах Європейського Союзу. За оцінкою віце-президента Європейської Комісії Гюнтера Верхуджена, який відповідає за підприємницьку і промислову політику, «ЄС має потребу у більшій кількості кластерів світового рівня. Вони відіграють життєво важливу роль в інноваційному розвитку наших фірм і у створенні нових робочих місць. Тому ми пропонуємо, щоб зусилля в області підтримки кластерної політики на всіх рівнях були спрямовані на посилення переваги і відкритості для співробітництва, зберігаючи при цьому конкурентне середовище в рамках створених агломерацій».

В Європейському Союзі не всі країни одночасно почали формувати і реалізовувати політику кластеризації (табл. 5.2). Проте на початок 2000-х років кластери вже функціонували практично у всіх державах ЄС. Першими європейськими країнами, які почали розвивати кластерні форми, стали Нідерланди, Італія, Німеччина, Іспанія.

Нині в Європейському Союзі повністю охоплені кластерними формами організації виробництва данська, фінська, норвезька і шведська промисловість. Зокрема, Фінляндія завдяки реалізації кластерної політики протягом 2000-х років посідає провідні місця у світових рейтингах конкуренто-спроможності. Ці досягнення забезпечили різні за сировинними, технологічними і наукомісткими параметрами галузі. Так, маючи лише 0,5% світових запасів лісу, країна забезпечує 10% світового експорту продукції деревообробки і 25% – паперу. На телекомунікаційному ринку вона обіймає 30% світового експорту устаткування мобільного зв'язку і 40% – мобільних телефонів.

Еволюція локальних виробничих систем кластерного типу у Європейському Союзі відбувалася у напрямку збільшення «критичної маси» кластерів, які мають потенціал впливу на підвищення конкуренто-спроможності як окремих країн, так і ЄС в цілому. Це проявилось в тому, що поступово процеси кластеризації змінюються і урізноманітнюються. Насамперед, еволюціонувала національна і

регіональна кластерна політика. Ініціативи у створенні кластерів трансформувалися від завдань з розвитку промислового виробництва, підвищення його продуктивності і ефективності до впровадження інновацій та економічних перетворень з урахуванням суспільних і соціальних аспектів. Змінювалися і масштаби ініціатив від суто місцевих проблем до національних і глобальних.

Певною мірою можна стверджувати, що інноваційна складова майже завжди включалася в концепцію створення кластерів. Проте, з часом вона все більшою мірою почала ставитися на чільне місце. Для цього спрямування коштів місцевих і державних бюджетів орієнтується на «інноваційну складову - with an innovative component» в Італії (зокрема, в регіонах Veneto і Emilia-Romagna), «інноваційні мережі – Innovation Networks» – у Данії і «регіональні інноваційні системи – Regional Innovation Systems» – у Швеції. Поступово інновації набирають домінуючого статусу у кластерах всіх видів, що обумовлює, зрештою, зміну логіки і фокусів кластерних ініціатив. Якщо на початках тематичний блок кластеру обмежувався, так би мовити, видимими цілями, наприклад, будівництвом чи медициною, то тепер кінцевою метою все більшою мірою стають «невидимі» результати типу добробут у будинку чи здорове старіння.

Потенціал кластерних систем виявив великі резерви для започаткування нових інноваційних напрямків бізнесу. Вони починають використовуватися в якості платформ для «переключення» на інші джерела знань, залучення нових партнерів та міжнародне співробітництво. Нині поширюється створення кластерних організацій посередницького типу, які в якості ринкової ніші виконують місію платформи для інноваційної діяльності різних компаній-новаторів, науково-дослідних установ і споживачів їхньої продукції та послуг.

Вихід кластерів на міжнародний рівень дозволяє розширити зовнішнє географічне середовище його внутрішнього розвитку. Інтернаціоналізація і транскордонне співробітництво кластерів відкриває нові можливості для інновацій з урахуванням національних особливостей. В Угорщині акцент робиться на участі в міжнародних

проектах. Польською програмою кластерної політики на 2014-2020 роки стимулюється як підтримка експорту малих і середніх підприємств, так і розширення зв'язків з науково-дослідними організаціями та інноваційними колами за межами країни. У Швеції інтернаціоналізація кластерних ініціатив орієнтується на включення малого і середнього бізнесу до міжнародних ланцюжків знань та інновацій (international nodes of knowledge and innovation) і тим самим на участь і виконання спільних проектів.

Попри наявність певних національних особливостей інтернаціоналізації кластерних ініціатив, всі вони засновуються на використанні інструментів маркетингу і брендингу. Це дає можливість популяризувати кластери на світовому підприємницькому «полі» і формувати зустрічний міжнародний інтерес до співпраці з кластерами, що створюються на теренах окремих регіонів і держав. Маркетинг і, насамперед, брендинг стають важливішим елементом стратегії інтернаціоналізації, орієнтованої на «вирощування» успішного кластеру.

Інтернаціоналізація, як показано у звіті для Транснаціонального альянсу сприяння зростанню ефективності і підтримки співпраці кластерів (TACTICS) Міністерством економічного розвитку Італії, призводить до підвищення відкритості малих і середніх підприємств і виходу їхнього бізнесу на глобальний рівень. При цьому, за взірць прийнято досвід області Венето (Veneto), адміністрація якої активно підтримує у процесах кластеризації вироблення загального брендингу для просування місцевої продукції за кордоном. Особливістю цього регіону Північної Італії є переважання малих, середніх і мікропідприємств, що спонукало до розробки моделі «промисловий кластер» (industrial cluster). Кластеризація розпочалася спонтанно із зустрічі представників місцевих компаній для обміну інформацією та вироблення пропозицій щодо можливостей взаємовигідної співпраці. Вона переросла у створення мережі співробітництва і формування почуття ідентичності. Законодавці області ввели визначення «продуктивного кластеру» (productive cluster), у зміст якого заклали поряд з класичними елементами поняття «кластер» також готовність

місцевих акторів і бізнесу спільно працювати для територіального розвитку. Кластерна модель області Венето забезпечила розробку нового підходу до регіонального управління з використанням історичної концепції регіону. Підтримка кластеру, зокрема і фінансова, здійснюється за умов включення у систему консолідованої виробничої спеціалізації, що офіційно визнана в регіоні. Відповідно обласні органи влади сприяють зміцненню довіри до кластера, насамперед, на основі присвоєння знака «якості» («quality» label) відповідно встановлених правил.

Інтернаціоналізація кластерних ініціатив може бути інтерпретована як вертикальний вектор взаємодії, який не потребує врахування територіального фактору. Натомість, для сучасного регіонального менеджменту нагальною потребою є співпраця між підприємствами різних кластерів, розташованих на території адміністративної одиниці або в цілому міжкластерне співробітництво. Така модель розвивається в автономній області Іспанії Каталонія (Catalunya) і у федеральній землі Верхня Австрія (Upper Austria), політики якої підтримали угруповання компаній різних галузей (меблевих, харчових, видавничих, охорони здоров'я). Передбачається, що міжкластерна співпраця сприятиме розробці і виробництву принципово нових інноваційних продуктів, адже чисто секторальній підхід не дає несподівано нових рішень, як це відбувається в рамках міжгалузевих пошуків. Особливо важливого значення надається міжкластерному, вважаючи, що воно має значний потенціал формування динамічних кластерів майбутнього.

У Європейському Союзі домінуючим є розуміння того, що кластери у майбутньому залишаться важливим інструментом економічної політики і практики. Саме через це програми, що розробляються, передбачають посилення кластерних ініціатив та покращення їхнього бізнес-середовища. У цих рамках планується розширити залучення малих і середніх підприємств до процесів кластеризації, формування кластерних ініціатив на основі актуальних наукових розробок, проведення кадрової політики, що орієнтована на залучення до менеджменту та інноваційної діяльності талановитих

працівників. У Франції для реалізації цієї мети входить у практику присвоєння титулів «інноваційне підприємство кластеру» (innovative cluster enterprise). Готуються законодавчі акти, які такому порядку мають надати офіційного статусу.

Еволюція європейських кластерних ініціатив орієнтується у другому десятилітті ХХІ століття на ідеї економіки знань. З огляду на це поширюється співпраця між виробничими компаніями і науковими установами в питаннях підвищення інноваційного потенціалу кластерів. У Німеччині кластерна політика визначається як інтенсифікація співробітництва наукових установ і бізнесу в цілях отримання доданої вартості по всьому ланцюжку створення вартості і мобілізація вільних ресурсів. У Франції кластерна політика реалізується за схемою «полісів конкуренто-спроможності – *poles de compétitivité*». У 2005 році були підтримані 1000 проектів R & D в рамках цієї ініціативи, на які витрачено 4,8 млрд. євро державних і приватних інвестицій. Вони спрямовуються на модернізацію малих і середніх підприємств, яка стає можливою за умов використання нових знань. З огляду на це у Європейському Союзі популяризується досвід історичної провінції *Värmland*, який полягає у розвитку форм консолідації науково-дослідних організацій у навколишньому оточенні, залучені до кластерної мережі висококваліфікованих дослідників і розвитку співпраці між науково-дослідними організаціями і компаніями, що об'єдналися у локальні виробничі системи. Широко відомий також приклад Польщі, де три авіаційні кластери, які представляють 95% компаній свого сектору, здійснюють фінансування співпраці з науково-дослідними установами над великими проектами розвитку.

Зростання ролі людського фактору у функціонуванні локальних виробничих мереж формує потребу у створенні системи постійного живлення кластерів працівниками, здатними швидко і компетентно вирішувати нові завдання, які ставить конкуренція на ринку і розвиток науково-технічного прогресу. Це свого роду безперервний процес «живлення компетенцій – *competence supply*». Це спонукає учасників кластерних ініціатив розвивати співпрацю з навчальними

зкладами у напрямку формування змісту освіти і здійснення діяльності з їх підтримки. У Польщі авіаційний кластер включився в освітню діяльність на всіх рівнях, включно з початковою школою.

Орієнтація кластерних ініціатив на інноваційний розвиток обумовила появу компаній, які спеціалізуються на наданні послуг, що забезпечують використання найостанніших досягнень науки і техніки. Як правило, ринковою нішею таких наукомістких фірм є малі і середні підприємства. Водночас, місія інноваційних сервісних фірм ще чітко не вималювалася. Стратегічно їх цілі полягають у виконанні ролі драйверів для забезпечення економічного зростання у виробничому секторі на основі нових технологій. З цією метою кластерні платформи європейських країн працюють над тим, щоб чітко визначити форми і методи розвитку інноваційних сервісних компаній та їх компетенції.

Кластери як нова форма розподілу і кооперації праці можуть ефективно функціонувати за умови розробки відповідних форм і методів менеджменту. Нині кожне кластерне об'єднання підприємств і організацій намагається цю проблему вирішувати самотужки. У наслідок такого підходу накопичено достатньо рішень, щоб узагальнювати чи тиражувати накопичений досвід акторами різних груп. Зрозуміло, що тим самим можна справити позитивний вплив на економічне зростання і нові інноваційні рішення. Методи вирішення такого завдання є різні. Так, у регіоні Південної Данії (Region of Southern Denmark) створюється «лавка навчання для інших регіонів, у яких відбувається спадкова тенденція розвитку – bench-learning from other regions who have taken a top-down approach to cluster development».

Загалом, формується тенденція до більш глибокої і розгалуженої інституалізації кластерної організації. Йдеться про створення юридичних осіб, які спеціалізуються на сприянні реалізації кластерних стратегій. Високоєфективні фірми інфраструктурного характеру формуються в Німеччині Федеральним міністерством з економіки і технологій (BMWі) в рамках ініціативи «Німецькі мережі компетенції – Kompetenznetze Deutschland Initiative). Ці мережі

орієнтуються на створення найбільш інноваційних і високопродуктивних технологій. Після ухвалення ініціативи членами мережі, вони мають отримати знак якості (seal of quality), що дає підстави кластеру на отримання фінансової та інших видів підтримки.

5.3. Напрями підвищення ролі кластерних форм при переході України до нової економіки

Відповідь на питання щодо шляхів досягнення лідерських позицій у глобальному економічному просторі знаходиться у площині розвитку на ідеях економіки знань. У політико-економічних дискусіях це визначається також як зайняття «достойного» місця у конкурентному глобальному середовищі. В умовах, коли Україна змушена на своїй території вести неоголошену війну і порушення традиційних торгових потоків з Російською Федерацією, мають вирішуватися насамперед проблеми переорієнтації бізнесу з ринків країн Митного союзу, особливо РФ, на ринки інших країн. З огляду на положення Угоди про асоціацію між Україною і Європейським Союзом сприятливі інституційні умови для цього відкриваються на ринках Європи. Не викликає сумніву, що для європейського споживача стане затребуваною українська продукція сільського господарства, харчової промисловості, а з часом і енергетики. Сьогодні це найбільш успішні українські продукти на світовому ринку. Проте, у перспективі має бути вироблена стратегія просування України на ринках інноваційних продуктів. Як зазначає міністр Міністерства економічного розвитку і торгівлі П. Шеремета, для зарубіжних ринків «особливо цікаві нові галузі, оскільки за ними майбутнє. ІТ, освіта, охорона здоров'я, яка може перейти у медичний туризм до України. Ми можемо вже мати такий комплексний продукт української землі: не тільки чорнозему, але й людей також».

Орієнтація кластерної складової українських реформ на ідеї економіки знань є виключно пріоритетна умова досягнення реальної європейськості України в оглядовому майбутньому, якщо розуміти це як імплементацію сучасних цінностей світової цивілізації.

Концентрація зусиль на продукуванні знань і формуванні нових технологічних процесів та виробництв, хоч найскладніший, проте й найменш ризикований шлях до кола лідерів. Адже економічне зростання, засноване на виробництві традиційних і загальноживаних продуктів не дає світового визнання. Це видно на прикладі африканських і особливо азійських країн. Адже лише одна десята відомих світових брендів і венчурних підприємств асоціюється з азійським континентом. Таких компаній, як японська Toyota і південнокорейська Samsung, які домінують на світовій сцені, обмаль. Через це у країнах Азії розгортається тенденція щодо переходу на виробництво високотехнологічних і наукоємних виробів і продуктів. Прогнозується, що через двадцять років Японія перетвориться у постачальника чудових засобів від старості, Індія створюватиме кращі інтернет-додатки, а Китай захопить ринок модного одягу.

Варто усвідомлювати, що в нинішньому світі не може існувати абсолютного лідера, який очолював би усі сектори економіки і виробництво усіх продуктів. Адже нові знання мають властивість виникати всюди, де концентруються зусилля на їх виробництво. Україна як країна, яка інтегрується у європейський економічний простір, має брати за основний стратегічний орієнтир Європейський Союз. Цілком зрозуміло, що державні органи і середовище бізнесу повинні насамперед уважно вивчати процеси розвитку економіки знань, що характерні для Європи.

Реформатори України мають взяти до уваги той факт, що з п'яти ключових цілей стратегії ЄС до 2020 року визначено досягнення частки витрат на виконання наукових досліджень і розробок у ВВП на рівні 3% (для країн ЄС-27). Ці показники (треба вважати, що вони середні для ЄС-27 у цілому) нижчі за витрати на R&D у багатьох розвинутих країнах. В таких державах як Німеччина, Австрія, Словенія, Естонія, Франція, Нідерланди і Бельгія інтенсивність R&D була вищою за середнє значення у ЄС-27, хоча все ще нижчою за її цільове значення, 3%, (відповідно 2,84%, 2,75%, 2,47%, 2,38%, 2,25% та по 2,04%).

Інтенсивність R&D в Україні має набагато нижчий рівень, ніж у розвинутих країнах і більшості країн ЄС. Він склав у 2012 році 0,75% ВВП при тому, що у 1990 році цей показник в Україні сягав 2,3%. Попри те, що у 2011 році такий рівень склався у деяких постсоціалістичних країнах (Словаччини, Латвії, Болгарії, та Румунії), а також на Мальті і Кіпрі, наявний стан розвитку наукових досліджень і розробок не створює підґрунтя для розвитку, який був би адекватним геоекономічному і геостратегічному місцю України в Європі. Щоправда, порівняно з малими за населенням країнами ЄС Україна має переваги за абсолютними обсягами витрат на R&D – вони складають 2,4 млрд. дол. Проте, коло країн ЄС, обсяг витрат на R&D яких перевищує Україна, обмежується лише Латвією, Болгарією, Естонією, Литвою, Словаччиною і Румунією.

Загалом за обсягом витрат на R&D Україна відстає від інших європейських країн у рази, нерідко ж на порядки. Найближчі до України за рейтингом Чеська Республіка (перевищення витрат на R&D порівняно з Україною складає 2,2 рази), Польща (2,4 рази), Данія (2,6 рази), Фінляндія (3 рази), Бельгія (3,5 рази), Австрія (4 рази), Нідерланди (5,9 рази). У той же час Франція витрачає на R&D у 20,1 рази більше України, Німеччина – у 37,2 рази.

Розвиток R&D в Україні дозволяє зробити щонайменше два висновки. По-перше, руйнація економіки країни через створення олігархічної моделі в умовах слабкості державного управління та експлуатації успадкованих радянських активів приватними підприємцями, що були при владі або у керівництві державними підприємствами, наблизило країну до стану відсталого держави. По-друге, не зважаючи на наявність великої кількості проблем, що накопичилися в економіці країни, урядом має бути прийнята програма з прискореного розвитку R&D. В її основу потрібно покласти європейський орієнтир у 3% ВВП. Якщо щорічно наявний рівень витрат збільшувати на 0,25 пункти, то до 2020 року Україна може вийти на рівень, закладений у стратегії «Європа-2020».

Досягнення 3-хвінсової інтенсивності R&D дозволить довести суму витрат на виконання наукових досліджень і розробок у

внутрішньому валовому продукті до 10 млрд. дол. Це поставить Україну на один рівень з такими розвиненими країнами як Австрія, Бельгія, Данія, Нідерланди, Фінляндія, Швеція з огляду як на загальну суму фінансування, так і на розмір витрат, що припадають на громадянина. Зрештою, така стратегія спроможна у короткі терміни перетворити Україну у державу економіки знань і позбавитися тягара олігархічної економічної моделі. Власне кажучи, для олігархів не залишиться іншого варіанту, як включитися у процеси трансформації національної економіки в економіку знань або поступово зійти зі сцени. Первісне нагромадження капіталу через одержання ренти корупційного походження має знайти переходи до якісно нових галузей, виробництв і продуктів. Інакше енергія олігархічного капіталу та бізнесменів пострадянського взірця буде втрачена і перейде для використання новим підприємцям. Йдеться про нову генерацію керівників бізнесу, яка вже формується та найімовірніше буде розвиватися у недалекому майбутньому за принципом ланцюгової реакції.

Ідея трансформації української економіки в економіку знань може успішно реалізуватися за умови здійснення інвестицій у R&D, які, по-перше, становлять промисловий інтерес і, по-друге, формуватиме сучасний інноваційний національний господарський комплекс. Для цього доцільно сприйняти німецький досвід узгодженої реалізації інноваційної стратегії урядом і компаніями приватного сектору через мережі «компетентності» (Kompetenznetze). Це такі регіональні об'єднання, які виробляють нові знання на основі концентрації галузевої компетенції. Створення мереж компетенції здійснюється задля пошуку нових науково-технологічних рішень із залученням державного фінансування цільового призначення. Процедура отримання фінансування основана на відкритому конкурентному конкурсному відборі проектів регіональних консорціумів, що формуються з академічних установ і приватних компаній.

Програма «мережі компетенції Німеччини» розроблена за ініціативою Федерального міністерства економіки та технологій. Вона поклала початок інтеграції у єдине ціле найуспішніших інноваційних

груп і комплексів країни. Подібні мережі є свого роду загальнонаціональними кластерами, які функціонують на тривалій основі за дев'ятьма категоріями в залежності від галузі економіки. Галузева спеціалізація мереж компетентності представлена біотехнологіями, мікро-, нано- опто- технологіями; виробництвом і обробкою; транспортом і мобільністю; охороною здоров'я і медициною; енергетикою і навколишнім середовищем; новими матеріалами і хімікатами; інформацією і комунікаціями; авіацією і космосом. Обмеження формування і функціонування мереж компетенції кордонами федерації не виключає, а передбачає стимулювання міжнародного співробітництва і обміну знаннями із фахівцями різних країн.

Німецькі фахівці розглядають нинішній етап розвитку інноваційної політики як перехідний. Для нього характерне посилення вимог до комплексності науково-технічних розробок, що знаходить своє вираження у врахуванні аспектів навколишнього середовища, охорони здоров'я, транспорту і т. і. У нових умовах не відкидається ідея використання кластерних форм забезпечення зростання інноваційної спроможності підприємств, які виправдали себе у практиці світової економіки. Проте, розширюється сформований М.Портером підхід як географічна концентрація компаній та науково-дослідних установ однієї галузі або технологічного поля. У нових підходах перевага віддається створенню мережі індустріальних і наукових структур без обов'язкової прив'язки до певної території, в організації і управлінні якими використовуються кластерні принципи. Для них характерна всеосяжність, тобто територіальна і відомча необмеженість та охоплення проривних проблем розвитку. У Європі такі мережі отримали назву кластерних ініціатив і вони є предметом фінансування з програм сприяння кластерам.

Відповідно концепції Федерального міністерства економіки і технологій Німеччини ініціатива мереж компетенції об'єднує лише видатні консорціуми, результати яких мають міжнародне визнання. Саме ця умова дає підстави на входження до мереж компетентності і

отримання солідної фінансової підтримки. Зрештою, ініціатива мереж компетентності являє собою «клуб кращих інноваційних мереж – Club der besten Innovationsnetzwerke» Німеччини. За інформацією Федерального міністра економіки і технологій Німеччини Р. Брюдерле, ініціатива міністерства формує основу для 102 мережевих модулів Німеччини, які вирізняються високим рівнем продуктивності, ефективної співпраці та тісним співробітництвом між компаніями, університетами і науково-дослідними установами. До цього треба додати право входження до мереж компетентності відкрите для всіх мережево-кластерних об'єднань за умови досягнення високого рівня інноваційності. Одночасно, членство у таких мережах вважається «знаком схвалення» для розміщення інвестицій і розвитку міжнародного співробітництва. Це особливо вигідно для малих і середніх підприємств, які складають близько половини числа учасників ініціатив компетентності.

Досвід Німеччини щодо ініціативи мереж компетентності уважно вивчається економістами світу, особливо у Європейському Союзі на предмет його імплементації у свої національні економіки. Так, у центрі уваги польських дослідників є можливості для розвитку потенціалу кластерів створенням конкурентних відносин між ними і розширення заходів з їх підтримки із земельного до національного рівня. І перший і другий аспекти для України є важливими з огляду на низький рівень важелів конкуренції у формуванні мережі кластерів і проведенням політики на розширення функцій місцевих органів влади.

Механізм створення мереж компетентності у загальній конструкції можна проілюструвати на прикладі першої федеральної ініціативи, що мала назву програми BioRegio. Вона була спрямована на нові кластери, які ще не «закостеніли» багаторічною «зацикленістю» на традиційних підходах. На участь у програмі було подано 17 заявок, з яких відібрано лише три. Переможці отримали 90 млн. євро, а пізніше з огляду на високі результати реалізації програми, обсяг її підтримки зріс на 1 млрд. євро.

Не менш важливою в ініціативі мереж компетентності є система оцінки поданих заявок, адже переможці конкурсів отримують значні суми на проведення досліджень і розробок. Польща, наприклад, на п'ять років може залучити 100 млн. євро на підтримку кластерів лише з загальноєвропейського фонду Операційна програма інноваційної економіки (Program Operacyjny Innowacyjna Gospodarka). Заслуговує на увагу також надання важливої ролі малому і середньому бізнесу у структурі відносин співробітництва. Механізм його включення у реалізацію національних проектів має бути гнучким і забезпечувати підтримку як знизу, так і зверху. З боку влади необхідно буде зосередитися на прийнятті пакету правових норм, які надають реальні можливості і заохочують створення і функціонування кластерів в системі мережі компетентності.

Використання досвіду мереж компетентності Німеччини в українських умовах потребує визначення пріоритетів у науково-технічній політиці. Адже, якщо така розвинута країна як Німеччина не може собі дозволити надання фінансової підтримки, так би мовити, «на замовлення», то для України з особливою вивіреністю треба підходити до концентрації коштів на напрямках, які спроможні скоротити формування економіки знань. Логічно було б будувати цей процес по лінії «пріоритети – кадрове і матеріальне забезпечення – фінансування». Проте, у нинішніх умовах цей процес має бути зворотнім. Найбільш дефіцитним ресурсом для України є фінансовий. Тому насамперед треба буде визначити потрібний і можливий обсяги інвестицій для мережі компетентності, а з огляду на це обґрунтовувати пріоритети.

Пріоритети у науково-технічній сфері України спочатку мають бути визначені як альтернативи для розгляду. Вони непрямо останнім часом обговорюються у зв'язку з вимушеним переорієнтуванням експортних потоків з російського ринку на європейський. Їх можна розставити у такій послідовності:

1. Сільське господарство і харчова промисловість;
2. Медицина і лікувальний туризм;
3. Машино і суднобудування;

4. Авіація і космос.

Треба зазначити, що фундаментальні дослідження з сільського господарства, харчової промисловості, медицини і лікувального туризму можуть мати спільну міжгалузеву програму. На стику цих наук завжди варто очікувати найбільш перспективні для прикладних напрямків розробки, які будуть адаптовуватися у ноу-хау для виробництва і практичної медицини. Відповідна методологія може бути покладена і у стратегію створення мережі компетентності, яка б охоплювала машинобудування і суднобудування, авіацію і космос. Такі підходи дозволять при мінімумі витрат отримати максимально високі результати. Немаловажне й те, що зазначені напрямки є «безпрограшними» у тому сенсі, що інновації у цих галузях завжди матимуть попит, а відповідно й ризик понесення невиправданих витрат буде мінімальним.

Рис 5.3. Місця розташування центрів координації мереж компетентності в Україні (проект)

Варто передбачити, що при започаткуванні ініціативи мереж компетентності може виникнути спокуса монополізувати доступ до джерел фінансування завдяки існуючому положенні у галузі. Так, у машино- і суднобудуванні на виключне право визначати галузеву

науково-технічну політику можуть претендувати Дніпропетровськ, Харків, Миколаїв, Одеса, Київ. Щоб такого не сталося, ватувало б обрати нове географічне місце розташування координаційного центру мережі компетентності. Його доцільно обрати у центрі країни. За такої умови легше буде залучити нові кадри, що нелегко буде (якщо взагалі можливо) у центрах традиційного розміщення найбільших галузевих підприємств і установ.

Як показано на рис. 5.3, місце розташування центру координації мережі компетентності з проблем сільського господарства і харчової промисловості доцільно обрати Центральну Україну. Це може бути південь Вінницької області, кліматичні умови якої наближені практично до всіх регіонів країни. Центром для медицини і медичного туризму могла би стати Західна Україна, де є комплексні умови як для наукових пошуків у сфері медицини, так і для створення лікувальних установ нового типу на основі використання природно-кліматичних факторів. Для координації нових підходів в галузях машино- і суднобудування доцільно розглядати Київську область (не Київ), або кут Південь Київської області-Північ Хмельницької області-Південний Захід Черкаської області. Вони наближені до провідних науково-технічних установ (Київ, Житомир, Полтава, Харків, Дніпропетровськ, Чернігів). Розташування координаційного центру компетентності для сфери авіації і космосу на Кіровоградщині доцільно з огляду на економічні і політичні фактори. Цей регіон відносно віддалений від кордонів і не є густо заселеним, що сприяє кращому забезпеченню комерційної таємниці. До того ж на території Кіровоградської області є льотна академія Національного авіаційного університету.

Створення центрів мереж компетентності забезпечить формування їх кадрового і матеріального активу, який візьме на себе вузлові наукові проблеми і підключить найкращі кластери до досягнення кінцевої мети. З часом на їх основі мають розвинутися національні науково-виробничі корпорації з глобальними стратегічними цілями. Певна віддаленість центру від обласних міст дозволить уникнути корупції у підборі кадрів і полегшить вирішення

побутових проблем. Для цього треба буде передбачити виділення території для забудови і розвитку науково-виробничого і житлового комплексів.

Прообраз такого підходу можна запозичити з політики підтримки кластерів Великої Британії, де одним з найуспішнішим у Північно-Східній Англії у 2005 році було створено кластер переробної промисловості (North East Process Industry Cluster – NEPIC) у Teesside в галузі хімічної промисловості. Кластер виявився достатньо успішним, особливо у залученні нових інвестицій. Кадровий потенціал його формувався переважно із місцевої молоді. Для цього організовувалися численні зустрічі в університетах і школах, під час яких відвідувачів переконували, що хімічна промисловість є місцем для успішної кар'єри.

Таблиця 5.3

**Порівняльна програма діяльності кластеру NEPIC
на 2015 рік з 2005 роком**

Сектор	2005	2015
Фармацевтичний	£ 1,8 млрд.	£2,3 млрд.
Спеціалізована хімія	£ 2,8 млрд.	£ 3,3 млрд.
Базова хімія	£ 3,5 млрд.	£ 6,5 млрд.
біотехнологія / біо-обробка	£ 0,7 млрд.	£ 1,2 млрд.
Всього	£ 8,8 млрд.	£ 13,3 млрд.

NEPIC виник як результат двох регіональних кластерних ініціатив: Pharmaceutical & Speciality (P&S) Cluster and the Teesside Chemical Initiative (TCI). Їх члени дійшли висновку, що фармацевтична і хімічна галузі настільки пов'язані між собою, що спроможні принести взаємну вигоду на основі об'єднання. Предмет діяльності кластеру включає фармацевтику; біотехнологію; хімічні, полімерні, гумові, нафтохімічні та інші вироби. У цих напрямках компанія стала двигуном розвитку не тільки регіональної, а й національної економіки. Компанії кластеру дають щорічно близько мільярду фунтів стерлінгів до регіонального ВВП (25%) і складають 20% працюючих у регіоні. Нафтохімічна промисловість у Teesside за

обсягом виробництва посідає перше місце у Великій Британії і друге – в Європі.

Порівняльна програма діяльності NEPIC представлена у табл. 5.3. Кластер за формою є безприбутковим товариством з обмеженою відповідальністю. Членство у кластері є платним і залежить від розміру компанії. До об'єднання входять близько 500 фірм, які мають 34 тис. працюючих. Щорічний членський внесок для мікрофірм складає 150 фунтів стерлінгів, а для фірм, які zatrudнюють більше як 250 осіб, плата за членство становить 600 фунтів. У планах кластеру збільшення інформованості міжнародної громадськості про бажані сфери співпраці, розвиток партнерства із органами державної влади країни; розробка або підтримка інноваційних проектів щодо оновлень у сфері біоресурсів та відтворювальних джерел енергії, подальше залучення малих і середніх підприємств до спільної діяльності.

В Україні є також взірці прискореного й успішного вирішення складних взаємопов'язаних науково-технічних і виробничих програм на рівні світових досягнень, до досвіду яких доцільно звернутися в аспектах розвитку кластерного підходу для цілей формування економіки знань попри те, що вони відбувалися у минулому. Так, нинішній авіаційнобудівельний концерн України «Державне підприємство «Антонов»» більше відоме як КБ ім. Антонова будучи заснованим у 1946 році вже у 1947 році презентував літак сільськогосподарський АН-2. Після передислокації до Києва у 1952 році ДКБ отримало в кінці 1953 року складне завдання по створенню військово-транспортного літака з двома турбогвинтовими двигунами, який у конструкторському варіанті АН-8 вже на початку 1956 року здійснив перший політ. Протягом року були розроблені і вироблені пасажирські літака АН-10 і АН-12. Протягом двох років (1957-1959) був сконструйований і запущений у виробництво пасажирський літак АН-24. Нині концерн не обмежується конструюваннями і виробництвом повітряного транспорту, а й виконує замовлення по створенню наземних видів транспорту.

Рис. 5.4. Співпраця інноваційних підприємств, вишів, науково-дослідних установ та інституцій оточення бізнесу у сфері переходу до наукоємних виробництв (розроблено автором)

Формування нових мереж компетентності у рамках політики трансформації національної економіки в економіку знань потребує системного підходу до підбору учасників (рис. 5.4). Він повинен ґрунтуватися на врахуванні суспільно-економічних тенденцій, які притаманні країні у відповідний період розвитку. Особливо важливою є оцінка правового забезпечення розвитку довготермінової комплементарної співпраці, за якої буде недопустимим розірвання мережі, тобто вихід із системи важливих ланок, що може загальмувати, а то і зірвати досягнення мети. При цьому горизонт діяльності всіх учасників проекту має бути глобальним, аби гарантувати високий рівень конкуренто-спроможності кінцевих продуктів.

Не має потреби доводити, що продуктування нових знань потребує включення до мережі компетентності установ, що здійснюють дослідження і надають освітні послуги. Проте, в Україні механізм їх функціонування «законсервувався» у першій половині ХХ століття. Новий закон про вищу освіту, прийнятий Верховною Радою України

у червня 2014 року, наближає її до європейських стандартів. Проте, пошук нової моделі організації освітньої і наукової діяльності на цьому не може бути завершеним. Навпаки, прийнятий закон створює певне підґрунтя для нових пошуків. При цьому, треба враховувати досвід надання нових функцій академічним центрам, які розвинулися після Другої світової війни у США, зокрема піонерські експерименти з організації Massachusetts Institute of Technology (MIT) і Стенфордського університету у сфері контактів з бізнесом. Для нових підходів комерціалізація наукових досліджень стає не менш важливою, ніж освіта і наукова діяльність. Як зазначає К. Б. Матусяк, завданням вищих навчальних закладів в епоху глобалізації при забезпеченні вищого рівня освіти і наукових досліджень, стає перетворення їх у міжнародні центри підприємництва і трансферу технологій. Академічна трансформація являє собою специфічну комбінацію ідей Гумбодта (єдність освіти і наукових досліджень) і Шумпетера (творче руйнування)».

Сутність співпраці учасників мережі компетентності полягає у формуванні безперервного багатoproфільного процесу, вигоди від якого отримують навчальні і наукові заклади, студенти, наукові кадри і партнерські фірми. Співпраця установ вищої школи і сфери підприємництва у єдиному комплексі динамізує розвиток науки, створює додаткові джерела її фінансування (наприклад, шляхом реалізації ліцензій), скорочує час впровадження нових технологій, збільшує можливості на ринку праці для випускників. Комерціалізація науково-технічних розробок може не обмежуватися рамками мережі компетентності, а й розширюватися шляхом співпраці із зовнішніми організаціями. Особливо поза мережеві зв'язки можуть бути ефективними у разі розробки варіантів використання досягнень кластеру в інших галузях.

Таблиця 5.4

Кількість університетських spin-off у вибраних країнах [206]

	Країна	Період аналізу	Кількість університетських spin-off
1.	США	1980-2003	4543*
2.	Канада	1962-2003	1100
3.	Франція	1984-2005	1230
4.	Нідерланди	1980-90 ті роки	300
5.	Австралія	1984-1999	97
6.	Велика Британія	1981-2003	1650
7.	Бельгія	1980-2005	320
8.	Швеція	до 90-х років	3000-5000

*з них 462 – американо-канадські фірми

Ефективним напрямком комерціалізації науково-технічних розробок може бути створення компаній, в яких університет або його науковці матимуть долю відповідно до внесеної інтелектуальної власності. Це, так звані, spin-off або spin-out компанії, що засновуються науковим установами самостійно або із залученням партнера-інноваційної компанії, яка спеціалізується у наданні послуг з інноваційного менеджменту. Вони поширені переважно у європейських країнах і не є дочірніми фірмами, а являють собою компанії, що відокремилися від університетських структур і стали незалежними, як правило, без ліквідації статусу юридичної особи (табл. 5.4). Незважаючи на те, що вибірка число фірм spin-off має найпізніші терміни 2005 рік, актуальність використання цієї форми у комерціалізації науки не зменшилася, тому і американські і європейські науковці використовують наведені показники.

Проектуючи процеси комерціалізації науки, треба вважати на бар'єри, що можуть мати як об'єктивний, так і суб'єктивний характер. Зокрема, не всі результати наукової роботи мають шанси на комерціалізацію. Це відноситься насамперед до фундаментальних наук і пошукових досліджень. З суб'єктивних причин виділимо культурні особливості наукового середовища, у якому можуть

домінувати погляди, що виробниче застосування нових знань не їхня місія. У виробничій сфері не завжди легко сприймається наукова мова або виникає недовіра до достатнього врахування умов підприємства. Розірвання цих «гордієвих вузлів» може бути здійснено шляхом створення у країні «атмосфери» престижності інноваційної діяльності. Значною мірою цю функцію мають виконувати ЗМІ, що треба розглядати не в якості комерційної, а як соціальну рекламу, для чого буде необхідним розробити відповідне нормативно-правове забезпечення.

Таблиця 5.5

**Порівняння витрат і доходів на окремих етапах
 комерціалізації науково-технічних розробок**

Етап розвитку проекту	Типові види витрат	Доходи від реалізації
Етап досліджень і розвитку	Науково-дослідна робота, (включаючи витрати на персонал і обладнання), тестування, створення макету проекту	Рідко – існує шанс на отримання доходів шляхом продажу часткових результатів R & D
Етап впровадження і просування на ринок	Придбання і встановлення основних засобів (машин, обладнання) і активів (в т. ч. сировини і напівфабрикатів), початковий маркетинг, зайнятість і навчання працівників	Перші доходи можуть з'явитися в кінці етапу
Зростання обсягів реалізації	Розширення каналів збуту, вихід на нові ринки, зростання виробничого потенціалу, розвиток системи управління	Зростання доходів, як правило, забезпечує покриття витрат на поточну діяльність, але вони можуть бути недостатніми для фінансування акцій на дослідження і розвиток

Комерціалізацію наукової діяльності не можна розглядати лише за умови надання дотацій через різного роду гранти. Не менш ефективними може бути співпраця за посередництвом інституцій, які спеціалізуються на організації прямих контактів між бізнесом і наукою. Така практика розвивається у Великій Британії, де Агенцією регіонального розвитку розроблені 9 програм створення Центрів співпраці з промисловістю (Centres for Industrial Collaboration – CISs). Вони сприяють трансформації регіональних науково-технічних ресурсів до потреб підприємців, полегшуючи їхній доступ до останніх науково-технічних досягнень. Реалізація програми дозволила розширити завдання місцевих університетів у напрямку ведення маркетингу, дослідження ринку, розробки цінової політики, ведення переговорів, отримання вигідних контрактів. Спрямування університетів на потреби бізнесу підкреслюється навіть тим, що CISs розташовують свої офіси у безпосередньому наближенні до випускових кафедр.

Той факт, що підприємства, які співпрацюють з CISs, не отримують жодних грантів, сприяв усвідомленню підприємствами цінності досліджень, в які вони вклали власні кошти. Бенефіціари вважають модель CISs високо інноваційною і успішною в аспектах співпраці між університетами і університетськими структурами, яка забезпечує комерціалізацію нових знань. Мало того, включення до мережі CISs забезпечило доступ до науковців світового класу і переоснащення виробництва із залученням устаткування вищого класу якості. Що не менш важливо, замовникам досліджень вдалося забезпечити їх імплементацію протягом узгодженого часу і в рамках визначеного бюджету. Так, в регіоні Yorkshire & the Humber завдяки ініціативам CISs зафіксовано зростання продаж, розширення виходів на нові ринки і розвиток бізнесу для сотень фірм. CISs співпрацювали у виконанні 1700 проектів з підприємствами, що оцінюються 40 млн. фунтів стерлінгів, завдяки чому збережено більше ніж 1300 робочих місць в регіоні.

Розгляд проектів комерціалізації науково-технічних розробок попри індивідуальні особливості виявляють цілий ряд подібних

тенденцій (табл. 3.5). Насамперед, на етапі досліджень і розробок у фінансовому плані переважають витрати і лише окремі результати мають шанс на отримання доходів від продажу. Це пояснюється тим, що початкова дослідницька діяльність складається з аналізу існуючих проблем та підходів, тестування і підготовки рішень та розробки прототипів. Інші підходи необхідні на етапі впровадження і просування на ринок. Він потребує залучення інвестицій та здійснення різноманітних кадрових рішень. Одночасно мають бути передбачені витрати на запуск інноваційного виробничого процесу з придбанням нових матеріалів і засобів виробництва та створенням дистрибуційних каналів.

Отже, незважаючи на те, що продажі почалися, фінансові надходження ще недостатні для покриття всіх видів витрат. Ефективність науково-технічної діяльності виявляється на етапі розширення реалізації продукції. Якщо розробки є успішними і продукт прийнятий на ринку, зростають доходи від реалізації, перевищуючи точку беззбитковості. Тим самим окупуються не тільки поточні витрати на виробництво, а й попередні, які залишилися непокритими доходами попередніх періодів, а саме на дослідження і розробки, а також на впровадження і просування продукту на ринок. Натомість, з'являється потреба у витратах для подальшого розвитку інноваційних розробок, їх диференціації і просування продукту на зарубіжні ринки, для чого мають здійснюватися додаткові інвестиції.

ЧАСТИНА 2

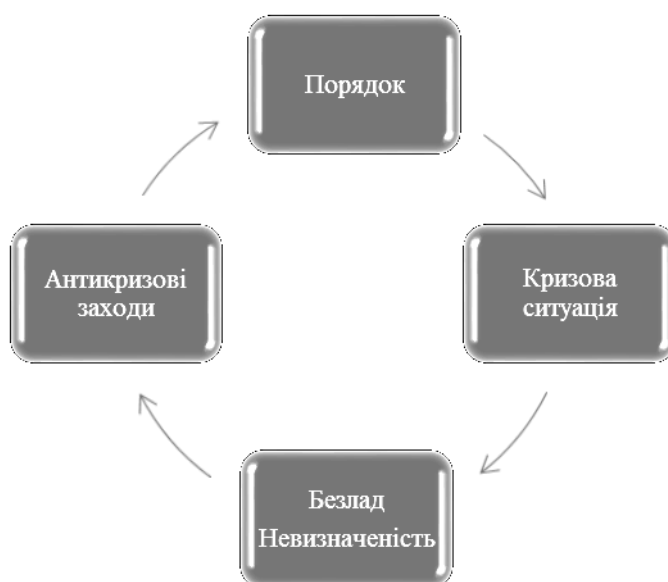
СТАНОВЛЕННЯ НОВОГО ПОРЯДКУ В СИСТЕМІ СВІТОВИХ ФІНАНСОВИХ ВІДНОСИН

РОЗДІЛ 6

СТАНОВЛЕННЯ НОВОГО СВІТОВОГО ФІНАНСОВОГО ПОРЯДКУ ЯК ОСНОВА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОЦЕСІВ ЕКОНОМІЧНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

6.1. Концептуалізація світового фінансового порядку

В основі дослідження трансформації світового фінансового порядку лежить осмислення діалектичного співвідношення між такими категоріями як «порядок» (англ. order) та «безлад» (англ. disorder), «невизначеність» (рис. 6.1.).

Рис. 6.1. Причинно-наслідковий взаємозв'язок настання порядку та безладу

Складено автором

Будь-яка система певний період часу знаходиться у ситуації, яку можна охарактеризувати як «порядок»: стабільність фінансової системи, динаміки макроекономічних показників, узгоджена робота всіх інститутів тощо. Порядок є необхідною (але недостатньою) умовою для довгострокового економічного зростання. В деякий момент під впливом кризових ситуацій (фінансових криз та ін. детермінант зміни) порядок порушується і виникає «безлад», що

спричиняє невизначеність. Завдяки вибудованому антикризовому механізму система знову повертається у першопочаковий стан.

Безлад (disoder), як зазначає Д. Норд, був властивий будь-яким суспільствам в той чи інший момент їх історії, але якщо одним суспільствам вдавалося швидко відновити стабільність і порядок, то в інших період безладу тривав довго, і навіть коли порядок, нарешті, повертався, він був надзвичайно крихким²⁹¹.

Довговічність безладу на перший погляд здається загадковою, оскільки безлад збільшує невизначеність, а переважна більшість гравців, як правило, терпить від неї збитки. Під невизначеністю розуміють стан неоднозначності розвитку певних подій в майбутньому, стан особистого незнання і неможливості точного передбачення основних величин і показників розвитку деякого проекту²⁹².

Детальний аналіз невизначеності представлений у роботі Д. Норта. Він зазначає, що невизначеність не є відхиленням від норми, це фундаментальна умова, відповідальне за розвиток структури соціальної організації в ході історії і в доісторичні часи²⁹³. Також він конкретизує, що «переконавання і інститути, які створені людьми, мають сенс лише в якості безперервної реакції на різні рівні невизначеності, з якими ми стикаємося в рамках фізичного і соціального ландшафту, що динамічно розвивається». Д. Норт пропонує класифікацію цих рівнів. Всього він виділяє п'ять рівнів невизначеності. До першого рівня відноситься невизначеність, яку можна скоротити за рахунок збільшення кількості інформації в рамках існуючого обсягу знань; до другого рівня - невизначеність, яку можна скоротити за рахунок збільшення цього обсягу, але в рамках існуючого інституційного устрою. Невизначеність третього рівня може бути зменшена тільки за рахунок інституційних змін. У той же час невизначеність, характерна для нових, ситуацій, яких раніше не

---

²⁹¹ North D. Understanding the Process of economic change. Princeton University Press, 2005. 200p. URL: https://zodml.org/sites/default/files/%5BDouglas_C._North%5D_Understanding_the_Process_of_E_0.pdf.

²⁹² Рішняк І.В. Системний аналіз категорій ризику та невизначеності URL: <http://ena.lp.edu.ua/bitstream/ntb/9418/1/26.pdf>.

²⁹³ Норт Д. Понимание процесса экономических изменений. М.: Издательский дом ГУ-ВШЭ, 2010. 256 с. URL: <https://vrn-politstudies.nethouse.ru/static/doc/0000/0000/0134/134201.dp1f8s4wfj.pdf>.

було, відноситься до четвертого рівня. Нарешті, до п'ятого рівня відноситься невизначеність, що є основою для «ірраціональних» переконань²⁹⁴. Тобто, саме інститути, інституційні зміни є здатними зменшувати невизначеність та, в кінцевому результаті, привести до порядку. У зв'язку з цим важливим є дослідження інституційного середовища світового фінансового порядку і визначення необхідних змін у ньому.

Проблема порядку отримала класичну експозицію в працях Т. Гоббса, який вважав, що люди від природи є войовничими, але «війна всіх проти всіх» є занадто дорогою, тому вони добровільно підписують «соціальний контракт» для створення незалежної держави, наділеної монополією на застосування сили²⁹⁵. В економіці, як правило, порядок вважається суспільним благом, яке за добровільною згодою не буде постачатися зовсім або не в достатньому обсязі, що обумовлює застосування державою апарату примусу.

На думку Т. Гоббса, держава є законною в силу її здатності підтримувати порядок: не існує жодного невід'ємного права на повстання чи заколот. У Д. Локка є ще одна вимога до законності – принцип справедливості, тобто дозвіл може бути скасовано, якщо якесь правило є несправедливим. У ліберальній традиції справедливість є невід'ємною частиною будь-якого законного порядку чи правила.

Не існує жодного «соціального контракту» між державами. Немає глобальної держави, проте існує 194 держави, кожна з яких створює суверенітет власними діями. Теорія суспільних благ припускає, що добробут і мир будуть недосяжними в «міжнародній анархії». Ця думка змусила багатьох науковців, особливо в період після двох світових війн, виступати за всесвітню федералізацію. Економіст Л. Роббінс указав на провал класичної економічної теорії, яка була не

---

²⁹⁴ Норт Д. (2010). Понимание процесса экономических изменений. М.: Издательский дом ГУ-ВШЭ, 256 с. <https://vrn-politstudies.nethouse.ru/static/doc/0000/0000/0134/134201.dp1f8s4wfj.pdf>.

²⁹⁵ Гоббс Т. Левиафан, или материя, форма и власть государства церковного и гражданского. URL: https://www.civisbook.ru/files/File/Gobbs_Leviafan.pdf.

зданою гідно оцінити хронічну неефективність політичної структури для забезпечення миру і процвітання загалом²⁹⁶.

У той же час, світ не є достатньо нестійким: ані в його економічних, ані в політичних відносинах. Упродовж більшої частини останніх двох століть політична структура була одним тривалим періодом миру, що переривалася короткими війнами. Економічна картина була аналогічною: тривалі періоди зростання, що переривалися короткими періодами депресії. Постає питання: як вдалося встановити відносний порядок у міжнародному житті всупереч ідеям Т. Гоббса. Можна припустити, що в економічному житті і в міжнародних відносинах повинні бути знайдені принципи порядку, які мінімально залежать від примусу влади.

Австрійський економіст Ф. Хайєк виділяв два типи порядку і правил (табл. 6.1). Організований порядок має чітко окреслену мету, спирається на чітко визначені й записані правила, має органи, які контролюють його сприйняття.

Таблиця 6.1

Типи порядку і правил за Ф. Хайєком²⁹⁷

Організований порядок (податки)	Спонтанний порядок (космос)
Створений, екзогенний, упорядкований Зорганізований Простий Цільовий, холдинг організатора Має за мету існування, має об'єкти координації та контролю Управляється директивами і чітко окресленими правилами Конкретний	Виник еволюційним способом Ендогенний, визрів протягом часу Комплексний Без цільового спрямування і організатора Без конкретної цілі існування Координація не планова, неусвідомлена Функціонує на основі спонтанних правил абстрактний
Правила в організації (тези)	Правила, що регулюють спонтанний порядок
Зрозуміло й остаточно записане або сказане Конкретне Створене на основі переговорів і дискусії Різні для різних членів організації Наказовий характер	Незаписане і неказане Абстрактне Створене спонтанно, часто підсвідомо Однакове для всіх Замовний характер

Джерело: складено автором на основі²⁹⁸.

²⁹⁶ Robbins L. Money, Trade and International Relations. Palgrave Macmillan, 1971. P. 218.

²⁹⁷ Hayek F.A. Droit, legislation et liberte. Regels et ordes, vol.1. Presse Universitaires de France, Paris, 1973.

Отже, ґрунтуючись на записаних чи звербалізованих засадах, організований порядок має наказовий характер. Його протилежністю є спонтанний порядок, побудований на правилах часто несвідомих, які виникли на основі людських переконань і звичаїв. Цей тип порядку виникає еволюційним способом і змінюється в часі. Він позбавлений цільового спрямування та не має організатора, а його координація залишається незапланованою й не виражається у явному вигляді. Обидва типи порядку мають вплив на економіку, однак спонтанний порядок в більшій мірі сприяє її ефективному функціонуванню²⁹⁹.

Найпотужніша метафора спонтанного порядку – це поняття рівноваги. Взявши початок з фізики XVIII століття, вона відображає соціальний світ як тенденцію до стану балансування, який постійно наново врегульовується, навіть якщо якась зміна в одному з елементів тимчасово порушує його. Рівновага цін і витрат в ринковій економіці має свій аналог в «балансі сил» у міжнародній політиці та міжнародних фінансах. Світ у рівновазі є одночасно стабільним і зберігає елементи своєї системи. Проте, рівновага є довгостроковою перспективою, точкою тяжіння як гравітація, а не безперервним станом. Маятник постійно коливається між надлишком і недостатністю порядку, стосовно концепції економічної рівноваги Д. Кейнс вважав, що «у довгостроковій перспективі це є оманливим керівництвом у поточних справах. У довгостроковій перспективі ми всі мертві»³⁰⁰.

Порядок можна розглядати як такий, що має як спонтанні, так і створені елементи. Держави навчаються жити одна з одною й розвивати правила поведінки для досить резонних впорядкованих відносин, час від часу воюючи між собою, щоб «відновити баланс». Аналогічно до цього ринкова система є частиною як спонтанного, так і розробленого порядку. Для А. Сміта та його послідовників ринки є результатом спонтанної товариськості: схильність до обміну товарами й послугами виникає через географічну невідповідність між

---

²⁹⁸ Hayek F.A. Droit, legislation et liberte. Regels et ordes, vol.1. Presse Universitaires de France, Paris, 1973

²⁹⁹ Hayek F.A. Droit, legislation et liberte. Regels et ordes, vol.1. Presse Universitaires de France, Paris, 1973.

³⁰⁰ Keynes J. M. A Tract on Monetary Reform. London: Macmillian and Co., Limited, 1923. P. 65.

потребами й засобами, щоб забезпечити їх. Необхідність держави пояснювалася стримуванням хижої влади бізнесу й підтримуванням установлених правил конкуренції. У свою чергу К. Маркс і К. Поланьї вважали, що «система ринку» виникає з відносин влади і є механізмом для її збереження, тому порядок завжди буде оспорюватися, а уряду необхідно його підсилювати. За влучним висловлюванням Т. Фрідмана: «Невидима рука ринку ніколи не буде працювати без прихованого кулака»³⁰¹.

На запитання про те, скільки «управління» потребує світ, не можна краще відповісти апріорі, ніж питанням у відповідь про те, скільки потрібно управління країнам. Філософи стверджують, що абсолютно справедливі суспільства вимагали б мало або взагалі не потребували уряду, тому що не було б ніякого невдоволення. Точно такі ж аргументи можуть бути почуті в міжнародній сфері. Чим більш несправедливим або нерівним є міжнародний порядок, тим більше він повинен буде підтримуватися силою. Звідси випливає, що стан глобальної справедливості, якого необхідно досягти, усунув би необхідність глобального уряду.

Існує більш фундаментальна причина вважати, що уряд (або влада) є необхідним для запобігання періодичним падінням, тобто кризам. Це пояснюється існуванням неминучої невизначеності стосовно наслідків наших дій. Уряд є необхідним для компенсації недосконалого знання наслідків шляхом запобігання авантюрам, які можуть призвести до системної катастрофи. Таким чином, уряд є необхідним інструментом забезпечення порядку в країні та є системоутворюючим елементом світового порядку з огляду на глобалізаційні процеси.

Важливим є дослідження Генрі Кіссінджера, який описує три рівні порядку: світовий, міжнародний та регіональний³⁰². Термін «світовий порядок» описує концепцію, якої дотримується регіон або цивілізація стосовно природи справедливих домовленостей і розподілу влади і яка вважається прийнятною для всього світу.

---

³⁰¹ Friedman T. What the World Needs Now. New York Times. 1999. 28th March.

³⁰² Kissinger H. World order. Reflections on the Character of Nations and the Course of History. Penguin press, 2014. P.11. URL : https://is.muni.cz/el/1423/podzim2017/MVZ253/um/H_Kissinger_-_World_Order.pdf.

«Міжнародний порядок» є практичним застосуванням цієї концепції на значній частині земної кулі - достатньо великій, щоб вплинути на глобальний баланс сил. «Регіональні порядки» передбачають ті ж принципи, які застосовуються до певної географічної області. Будь-яка з цих систем порядку базується на двох складових: наборі загальноприйнятих правил, які визначають межі допустимих дій, і балансі сил, що примушує до стриманості в разі порушення правил, запобігаючи підкоренню однією політичною одиницею всіх інших.

Під «світовим порядком» ми розуміємо структуровану систему, яка базується на правилах та нормах, що регулюють міжнародне економічне і політичне співробітництво. Чинні правила і норми відображають основоположні цінності та інтереси безпеки основних учасників системи, так само як їхні превалюючі владні відносини³⁰³. Важливість учасників (акторів) і системи довіри формуються політичною конфігурацією суспільства, яке вони представляють і його суспільними відносинами виробництва.

Використовуючи «порядок» у значенні Фрайбурзької школи, Г. Зіберт трактує світовий економічний порядок як глобальні правила, які стосуються інституційних домовленостей між державами. У певних сферах та до певного рівня суверенні держави поступаються своїм суверенітетом. Багатостороння система правил, які встановлюються таким чином, обмежує поведінку суверенних держав та їхніх громадян. В економічній сфері інституційна система стосується всіх аспектів міжнародної взаємодії та взаємозалежності, зокрема алокації товарів і ресурсів, руху капіталу, дифузії технології, руху праці та людського капіталу, а також глобального навантаження на навколишнє середовище. На додаток, система правил стосується не лише міжнародної взаємодії та взаємозалежності в реальному секторі економіки, а також стосується світової фінансової сфери.

П. Ближковський та Й. Прантл серед п'яти наріжних каменів глобального управління як основи світового економічного порядку називають такі: принципи та правила гри; структура та організація;

---

³⁰³ Колінець Л. Б. Теоретичні концепти світового фінансового порядку. Інтеллект XXI. 2017. № 2. С.18–25.

залучення зацікавлених сторін; управління та процеси; оновлення. Формування нового світового економічного порядку та його компоненту світового фінансового порядку можливе лише за умови проведення діалогу між Заходом та Сходом, або ширше між розвиненими країнами та країнами, що набуваються все більшої соціально-економічної ваги³⁰⁴. Відмінності в ментальності та цивілізаційних основах ускладнює процес знаходження консенсусу навіть щодо принципів, які починаються з трактування поняття «суспільне благо» та його співвідношення з «приватними благами», тобто мова йде про дискусію стосовно узгодження суспільних та приватних інтересів у межах нового світового економічного порядку. Пов'язаним з цим є різні підходи у трактуванні ролі держави у сучасних процесах. Окремі країни, що розвиваються, все ще знаходяться під впливом власних успіхів, які часто були забезпечені активною участю держави в процесах перетворень, проте новітні технології та потреби не завжди адекватно розуміються чиновниками, які намагаються зберегти свою влади та вплив, що іноді може суперечити національним інтересам розвитку інноваційного виробництва та постіндустріального суспільства.

Важливими у контексті розкриття ролі глобального управління у формуванні світового економічного порядку є підходи вітчизняного ученого А. Філіпенка, який наголошує на об'єктивній основі сучасного процесу посилення багатостороннього регулювання. На його думку, саме фундаментальні технологічні зрушення у суспільному виробництві лежать в основі подальшого розширення рамок міжнародного поділу праці й інтернаціоналізації господарського життя, а отже – потребують посилення координації економічної політики окремих країн та перенесення регулювання міжнародних економічних відносин на міждержавний і глобальний рівні. Важливим є також висновок ученого про диверсифіковані інституційні форми функціонування міжнародних інституцій (міждержавні угоди, наднаціональні законодавчі норми, міжнародні

---

³⁰⁴ Ближковский П. Глобальное экономическое управление: какие проблемы стоят перед Азией и Европой? URL: <http://www.intelros.ru/readroom/vek-globalizacii/g1-2013/18820-globalnoe-ekonomicheskoe-upravlenie-kakie-problemy-stoyat-pered-aziey-i-evropoy.html>.

організації, приватні об'єднання та ін.) та ключові засадничі принципи їхньої діяльності. До останніх віднесено, зокрема, внутрішнє (національне) право (коли дві або більше країни, або інші правосуб'єкти, зобов'язуються дотримуватися взаємних домовленостей); базування діяльності міжнародних організації у тому числі на приватних домовленостях; формування міжнародних організацій багатофункціонального характеру на базі міжнародних кодексів з добровільною участю підприємців у даних угодах; регулювання значної частини міжнародних економічних відносин на основі приватно-економічного права («Lex Mercatoria»)³⁰⁵.

Як узагальнюючий виклик, на думку П. Ближковського та Й. Прантла, постає проблема оновлення існуючого світового економічного порядку. Основною метою для Азійського регіону є збереження миру та політичної стабільності на основі трьох таких принципів³⁰⁶: забезпечення загального блага, легітимності та довіри. Загострюється питання лідерів – агентів змін, які повинні задовольнити амбіції азійських країн, проте не затронуть інтересів західних країн світу. Отже, у визначенні джерела змін, тобто на основі політичного рішення до імплементації в соціально-економічній сфері або шляхом інституціоналізації прикладних рішень і пропозицій, зазначені автори віддають перевагу підходу політичних рішень.

Б. Павліч та С. Хамелінк³⁰⁷ розглядають новий міжнародний (світовий) економічний порядок разом з новим міжнародним (світовим) інформаційно-комунікаційним порядком у широкому сенсі та в довгостроковій перспективі як матеріалізацію історичних можливостей для справжньої рівності та демократії, як на національному, так і на міжнародному (світовому) рівнях. Отже, ми можемо стверджувати, що новий світовий економічний порядок, як і новий світовий фінансовий порядок значною мірою залежать від

---

³⁰⁵ Філіпенко А. С. Інституційна основа світового господарства. Економіка і управління. 2014. №2. С. 11.

³⁰⁶ Ближковский П. Глобальное экономическое управление: какие проблемы стоят перед Азией и Европой? URL: <http://www.intelros.ru/readroom/vek-globalizacii/g1-2013/18820-globalnoe-ekonomicheskoe-upravlenie-kakie-problemy-stoyat-pered-aziey-i-evropoy.html>.

³⁰⁷ Pavlic B., Hamelink C. The New International Economic Order: Links Between Economics and Communications. URL: <http://unesdoc.unesco.org/images/0006/000657/065765eo.pdf>.

розвитку інформаційно-комунікаційних технологій, які є основою дематеріалізації фінансової царини та використання децентралізованих блок-чейн технологій та криптографічних валют.

Оригінальне визначення поняття світового економічного порядку запропонували С. Юрій та Є. Савельєв, які трактують його як «...установлення єдиних міжнародно визнаних норм, правил і законів, насамперед, для попередження та усунення причин виникнення світових економічних криз, властивих ХХІ ст.»³⁰⁸. На думку дослідників, таке трактування передбачає прийняття відповідних нормативно-правових актів міжнародного права та створення механізмів їх дотримання. Погоджуємося з визначенням, що одним з головних внутрішніх протиріч міжнародних фінансових організацій, є «...суперечності між наднаціональним характером інструментів та інституцій світового фінансового ринку і національним характером діяльності регуляторів на користь існування глобального фінансового ринку»³⁰⁹.

Вступ світового господарства у глобальний етап свого розвитку справляє безпрецедентний вплив на функціонування світових фінансових ринків, які дедалі більшою мірою набувають цілісного і регіональної структурованого характеру. Глобалізація національних і регіональних фінансових ринків реалізується за розгалуженими інституційними нівелювання бар'єрів між ними й розвитку диверсифікованих зв'язків між окремими секторами і галузями світогосподарської системи. З огляду на це, поняття фінансової стабільності набуває для сучасної світової економіки фундаментального значення як у контексті досягнення достатнього рівня стійкості національних і світових фінансових ринків, так і забезпечення усталених темпів макроекономічного зростання і надійного функціонування фінансового сектора. Саме інтернаціоналізація фінансових ринків лежить в основі динамічної фінансової глобалізації, що докорінно змінює кон'юнктуру різних їх

---

³⁰⁸Юрій С. Новий світовий економічний порядок: історія, теорія, напрямки формування. Журнал європейської економіки. 2009. № 4. С. 358.

³⁰⁹Юрій С. Новий світовий економічний порядок: історія, теорія, напрямки формування. Журнал європейської економіки. 2009. № 4. С. 361.

регіональних і функціональних сегментів, ще більше ускладнюючи управління банківськими установами, фондовими ринками і небанківським сектором. Більше того, в умовах фінансової глобалізації можливість залучення фінансовими інституціями додаткових ресурсів напряду залежить від рівня їх фінансової стійкості.

Макроекономічний рівень фінансової глобалізації набуває свого концентрованого вираження у розширенні інтернаціональної діяльності держав і інтеграційних об'єднань на основі лібералізації торгівлі, усунення торгових та інвестиційних бар'єрів, формування зон вільної торгівлі, що додатково призводить до кардинальних трансформаційних зрушень в національних фінансових системах. З другого боку, важливим є і мікроекономічний вимір процесів фінансового глобалізму, що пов'язаний з динамічним розширенням фінансово-господарської діяльності компаній за межами внутрішнього ринку з її переходом у глобальний формат з об'єднанням різних ланок і стадій проектування виробництва і збуту продукції, що розміщуються в різних країнах. Крім того, не слід скидати з рахунків і того факту, що процеси фінансової глобалізації охоплюють міждержавні погоджені заходи для цілеспрямованого формування єдиного світового господарського ринкового простору, фрагментованого за регіональною ознакою.

Таким чином, безпрецедентні масштаби і структурна динаміка фінансової глобалізації актуалізує питання забезпечення міжнародного фінансового порядку з огляду на високу інтенсивність цього процесу в останні роки ХХ ст. під впливом насамперед лібералізації і дерегулювання економічних процесів, а також значних науково-технічних досягнень у сфері інформаційних і комунікаційних технологій. Міжнародні фінансові ринки поступово здобувають незалежність і щораз більшою мірою виходять за межі національного регулювання і контролю. Їхній вплив, однак, на національні економіки країн залишається значним.

Починаючи з 1990-х рр, світ пережив великі фінансові кризи, які негативно вплинули на життя багатьох людей. Це зумовило гостру

необхідність інтенсивного обговорення функціонування міжнародних фінансових ринків та проблем і недоліків, які призвели до цих криз. Таким чином, обговорюється потреба формування нового світового фінансового порядку та «нової архітектури» фінансових ринків. Для внесення в подальшому пропозицій щодо формування нового світового фінансового порядку теоретично представимо концепції самого світового фінансового порядку.

На думку О. Сохацької, систематизація пропозицій науковців і попереднє узгодження національних інтересів лідерами «Великої Двадцятки» дозволяє окреслити основні напрями реформування основ функціонування світової фінансової системи для побудови нового світового фінансового порядку, а саме³¹⁰:

1) призупинення падіння цін на фондові активи та споживчого попиту, відновлення кредитування виробничих інвестицій, стимулювання економічного зростання та запобігання дефляції цін досягається шляхом поступового вилучення фінансових інновацій, що є основною реформування регулювання фінансових ринків;

2) системний збій, який було викликано ілюзіями про можливість прибутків без ризиків, покликана подолати система контролю державних органів за диспропорціями, які пояснюються гонитвою за умовно над-прибутками, під якими розуміються ставки, що перевищуються середньоринкову прибутковість інвестицій у багато разів;

3) нівелювання негативного впливу фінансових інвесторів на ринках ф'ючерсів передбачає доступ контролюючих органів до інформації стосовно біржових угод;

4) підвищення рівня міжнародної стабільності шляхом запровадження управління гнучкими обмінними курсами, які орієнтовані на реальний обмінний курс.

Ураховуючи вищенаведене, термін «світовий фінансовий порядок», ми розуміємо з одного боку, як спрямовану на конвергенцію інтересів країн систему інституціоналізованих на

---

³¹⁰ Сохацька О. Новий порядок на світовому фінансовому ринку: післякризові проекти і реалії. Журнал європейської економіки. 2010. № 1. С. 97.

глобальному рівні правил, норм і угод упорядкування міждержавних фінансових відносин, що характеризується ієрархічно субординованою структурою країн відповідно до рівня нагромадження у них фінансового капіталу, розвитку їх національних фінансових систем і ступеня впливу на ухвалення управлінських рішень у сфері глобальних фінансів, а з другого – реальний стан ринку з усталеною стійкістю й рівновагою глобальної та національних фінансових систем, що забезпечують підвищення матеріального добробуту та умов життєдіяльності населення усіх країн світу на основі ефективного розв'язання світової екологічної, продовольчої та найгостріших соціальних проблем у руслі загальноцивілізаційного прогресу.

Таке розуміння сутності світового фінансового порядку дозволило виділити наступні його функції:

- адаптація елементів інституційної структури світового фінансового порядку до процесів глобалізації як на міжнародному, так і на національному рівнях, як наслідок формування механізму захисту інституційних змін;

- забезпечення стабільності світової фінансової системи через мінімізацію негативних наслідків світових фінансових криз. Виконання даної функції передбачає формування інститутів і взаємозв'язків між ними, що підвищують рівень стабільності світової фінансової системи на всіх її рівнях;

- забезпечення сталого розвитку як світової економічної системи, так і окремих країн;

- формування нових інститутів та інституцій – з метою зниження трансакційних витрат регулювання міжнародної фінансової системи.

Новий світовий фінансовий порядок формується під впливом новітніх тенденцій, зокрема віртуалізацією глобального економічного простору, яка зумовлює сегментацію усталених ринків на безліч індивідуальних та корпоративних клієнтів, максимальне зближення виробника (продавця) зі споживачем, формування нових інтегрованих господарських структур, плоских і розподілених у просторі, гнучких та мобільних у часі. при цьому нова технологічна база зумовлює

зростання ролі інформації³¹¹ та децентралізованих фінансових ресурсів, які виходять за межі ефективного контролю національних та наднаціональних регулятивних структур.

6.2. Інституційні основи нового світового фінансового порядку

Дослідження інституційних особливостей розвитку сучасної фінансової системи дає змогу виявити взаємозв'язок інституційного розвитку та економічного зростання, зрозуміти логіку, основний тренд, принципи і базові елементи економічного розвитку. Питання впливу інституційного устрою сучасного суспільства на економічне зростання на сучасному етапі є предметом інтенсивних досліджень.

Так, Д. Асемглу, С. Джонсон і Д. Робінсон указували на те, що фундаментальною причиною різного рівня ефективності функціонування національних економік є якість функціонуючих у них інститутів³¹². Відмінності в рівні фінансового розвитку країн, за яких одні виявляються донорами, а інші – реципієнтами фінансової глобалізації, залежать значною мірою від сформованих у них інститутів. Виходячи з цього, в нашому дослідженні інституціоналізм буде використовуватися як масштабний теоретичний фундамент для вивчення широкого кола емпіричних проблем, пов'язаних з трансформаційними процесами у світовому фінансовому порядку та у світовій фінансовій системі під впливом процесу фінансової глобалізації.

На наш погляд, *інституційне середовище світового фінансового порядку* – це сукупність фінансових інституцій, інститутів і механізмів, що забезпечують формування, розподіл, перерозподіл та використання фондів світової фінансової системи та національних систем. Функціонування інституційного фінансового середовища

---

³¹¹Новий світовий економічний порядок та глобальні виклики для України: моногр. / В. Козюк, А. Крисоватий, Є. Савельєв та ін; за наук. ред. проф. А. Крисоватого і Є. Савельєва. Тернопіль : ТНЕУ, 2014. С. 218.

³¹² Acemoglu D. Institutions as fundamental causes of long-run growth. URL: <http://economics.mit.edu/files/4469>.

забезпечується інституціями (організаціями) за допомогою застосування запроваджених ними механізмів впливу на стан фінансових інститутів, які, в свою чергу, зумовлюють необхідність створення й структуру відповідних інституцій.

У складі елементів інституційного середовища світового фінансового порядку особливу роль виконують інститути, що безпосередньо знижують рівень трансакційних витрат, а також інститути-гаранти виконання зобов'язань.

У групі інститутів, які знижують рівень трансакційних витрат, виокремлюють три типи:

– організаційні нововведення, інструменти і специфічні норми, які безпосередньо знижують витрати на проведення обміну, тобто витрати трансакцій. У підсумку їхній розвиток приводить до скасування формальних інститутів, які знижували мобільність функціонування системи, і зростання витрат трансакцій;

– інститути, що знижують інформаційну асиметрію, інформаційні витрати. Основним завданням функціонування таких інститутів є економія на масштабі операцій у результаті збільшення їхнього міжнародного обсягу;

– інститути, що трансформують невизначеність у ризик. Сучасне розуміння страхування, хеджування та диверсифікації портфельних ризиків має на увазі методи, які переводять невизначеність у ризики і, таким чином, через використання інституційних особливостей замість імовірностей знижують вартість угоди, тобто витрати трансакцій.

Інша група інститутів спрямована на зниження асиметрії в нормах діяльності економічних суб'єктів. Основною метою цього типу інститутів є координація переходу від неформального статусу норм до формального, тобто обов'язкового в межах діючих правових систем, статусу в глобальному масштабі. Вирівнювання норм діяльності економічних суб'єктів в глобальному масштабі знижує інформаційну невизначеність, створює основу формування і діяльності інститутів розподілу ризиків, а також рівні інституційні умови для функціонування держав та інших економічних суб'єктів у ринковій економіці.

Сфера глобальних фінансів, як найдинамічніший сегмент світового господарства, в епоху глобалізації дедалі більшою мірою набуває незалежного й автономного, відносно механізмів національного макроекономічного регулювання, статусу. Йдеться насамперед про її вирішальний вплив на формування глобальних параметрів грошових агрегатів та нагромадження у сучасній світогосподарській системі фінансових дисбалансів, впоратися з якими у нинішньому форматі міжнародного фінансового порядку украй важко, а почасти й неможливо. Це не тільки значною мірою модифікує традиційні теоретичні підходи щодо оцінки кількісно-якісних показників світової фінансової рівноваги, економічної ефективності й міжнародних конкурентних відносин, але й підвищує вразливість національних фінансових систем перед глобальними викликами і загрозами з причин суттєвого «розмивання» фінансового суверенітету країн у частині реалізації незалежної грошово-кредитної, монетарної та валютної політик.

Більше того, у сучасному глобальному просторі суттєво посилюється зв'язок між фінансовою кризою, глобальною кліматичною та продовольчою проблемами, що вимагає з боку світової наукової думки підвищеної уваги. Йдеться про те, наявні глибокі асиметрії у рівнях соціально-економічного розвитку країн стають причиною значних міжкраїнових диференціацій у вартісних обсягах і структурних характеристиках акумульованих їхніми національними економіками фінансових активів. Таким чином, для подолання цієї потрійної кризи країни, особливо ті, що розвиваються, потребують ресурсів для обслуговування реальних інвестиційних процесів.

Глобальна фінансова криза 2007-2010рр. дещо загальмувала транскордонні потоки фінансового капіталу, що на тлі одночасного зниження податкових надходжень до національних бюджетів більшості країн світу, спричинило значне «звуження» фінансової ресурсної бази для нівелювання негативного впливу на національні економіки потрійної кризи. Вищезазначені виклики національним економікам є другорядними у світовій політиці, що відображає

глибокі провали у загальносвітовій системі розв'язання глобальних проблем людства. На нашу думку, глибокі структурні зміни у розвитку міжнародної фінансової системи з домінуванням глобальних форм її функціонування актуалізують якісно нову місію нового світового фінансового порядку.

У своєму найбільш концентрованому вираженні він зводиться до:

1) забезпечення стійкості світової та національних фінансових систем як їх здатності зберігати поточний стан, стабільні параметри розвитку, показники і оптимальні пропорції навіть за наявності впливу глобалізаційних чинників³¹³;

2) підвищення матеріального добробуту населення усіх країн світу, у тому числі на основі ефективного вирішення проблеми захисту навколишнього середовища; розв'язання продовольчої і найбільш насущних соціальних проблем.

На рис. 6.2 схематично представлено процес трансформації діючої на сьогодні моделі світового фінансового порядку у його нову, глобальну, модель. Її прикметними ознаками є системна модернізація усіх структурних підсистем світових фінансів – акумуляції і перерозподілу глобального фінансового капіталу, діючих механізмів трансформації сукупних заощаджень в інвестиції, механізми функціонування національних банківських систем і фондових ринків, національних режимів курсоутворення, інструментів формування глобальної валютної ліквідності тощо.

Теоретичним арсеналом, здатним найбільш повно пояснити філософію становлення глобальної моделі світового фінансового порядку з погляду його рушійних сил, векторної спрямованості і механізму, є такі теорії як: неолібералізм, інституціоналізм, теорія ігор та поведінкова економіка. При цьому формування такої моделі є закономірним результатом синергійної дії детермінатів трансформації світового фінансового порядку. На нашу думку, глобальна модель світового фінансового порядку базуватиметься на теорії нового прагматизму, функціонуватиме на основі відповідного Кодексу й інституціоналізуватиметься на якісно нових функціональних

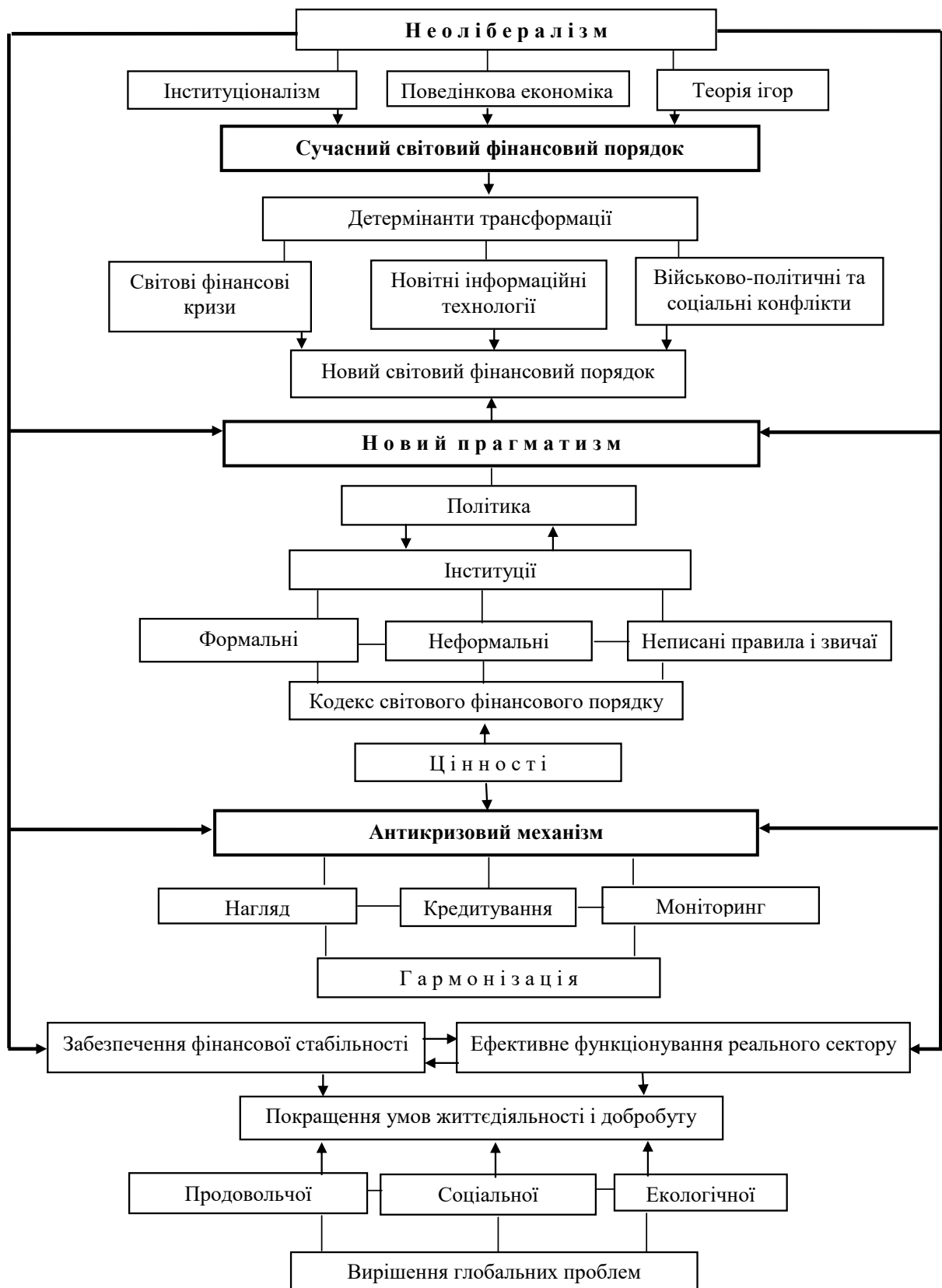
³¹³ Франція в глобальному мирі: поиск конкурентной стратегии: монографія. К.: ДАУ, 2017. С. 50.

повноваженнях і системі взаємодії глобальних інститутів фінансового менеджменту.

У розбудові глобальної моделі світового економічного порядку пріоритетуються питання, пов'язані з розробкою якісно нових організаційно-функціональних форм і наднаціональних механізмів конвергенції економічних інтересів країн, національних регуляторних політик, а також імплементацією дієвого санкційного інструментарію проти тих, хто порушує правила гри глобальної фінансової системи. Особливої уваги при цьому заслуговують принципи, на яких він має базуватись. Це – верховенство міжнародного права, домінування глобальних фінансових інтересів над національними, недискримінаційність доступу країн до глобальних фінансових ресурсів, субсидіарність і фінансова солідарність держав, транспарентність ухвалення глобальних управлінських рішень у сфері міжнародних фінансів, розширення впливу на цей процес країн з великомасштабним нагромадженням фінансового капіталу.

Інакше кажучи, новий світовий фінансовий порядок має бути заснований на мультицивілізаційному фундаменті, де серед провідних центрів сили будуть представлені не тільки західна, але і інші цивілізації. В результаті цього виникне багатополярність в глобалізованому світі, що охоплює не тільки (всі країни, а й численні недержавні сектори. Створення нової парадигми пов'язане, перш за все, з інтересами країн, що розвиваються, які в більшості своїй «проповідують ідею» справедливого світоустрою, тобто «нового порядку», який передбачає багатополярний світ і необхідність кардинальних змін і «справедливості для всіх». Однак всі перераховані вище процеси будуть ускладнюватися бажанням країн-лідерів залишити «старий світопорядок» зі збереженням свого статус-кво.

Рис. 6.2. Методологічна модель формування нового світового фінансового порядку*

* розроблено автором

Поетапно розглянемо кожен з вищеперерахованих елементів моделювання.

Так, теоретичною основою нового світового фінансового порядку ми пропонуємо вважати новий прагматизм, ідеологом якого є відомий польський учений і державний діяч Гж. Колодко.

Гж. Колодко пропонує дотримуватися парадигми суспільного розвитку, вибудовану у вигляді трикутника «цінності - інститути – політика», параметри якого найбільш врівноважені в соціальному, екологічному, економічному плані, і бачить також сенс в тому, щоб якнайшвидше перебудувати інститути, що визначають функціонування світового господарства, оскільки вони повинні виконувати роль координатора на наднаціональному рівні, спираючись на кардинально нові способи і інструменти здійснення політики³¹⁴.

Він вважає, що ефективною може бути лише та стратегія розвитку і та економічна політика, яка базується на коректній економічній теорії. Запропонована Гж. Колодко *теорія збігу обставин розвитку* відповідає неортодоксально і цілісно на запитання, що від чого залежить в довгострокових процесах розвитку. В свою чергу, *новий прагматизм* – це нормативний підхід, який демонструє, як, виходячи з теорії збігу обставин розвитку, можна збудувати краще майбутнє³¹⁵.

Гж. Колодко визначає три непорушні принципи Нового прагматизму – кожна дія повинна бути рентабельною, легальною, не може бути неморальною. В той час, на його думку, повинно бути рентабельно, має бути легально, може бути неморально - це три канони неолібералізму. Тобто, Новий прагматизм є принциповою альтернативою неоліберальній течії, яка вже скомпрометувала себе.

На основі концепції Нового прагматизму нами розроблено концепцію Кодексу світового фінансового порядку та принципи його функціонування.

Домінантою інституційного розвитку світового фінансового порядку виступає гармонізація регулюючих функцій міжнародних

---

³¹⁴ Колодко Г. В. Глобализация, трансформация, кризис – что дальше? М.: Магистр, 2015. С.136.

³¹⁵ Там же.

фінансових інститутів з урахуванням наслідків останньої світової фінансової кризи. У роботі доведено, що необхідність скоординованих дій наднаціональних регуляторів викликана факторами, що взаємопосилилися: швидким розвитком фінансових інновацій, скороченням державного регулювання, міжнародною фінансовою інтеграцією.

З урахуванням досягнутого рівня розвитку міжнародних фінансових відносин, особливої уваги заслуговує формування усталених інституційних передумов розбудови системи глобального управління міжнародними фінансами. Важливу роль у даному процесі можуть відіграти ефективні макроекономічні важелі національного рівня у їх органічному поєднанні з інструментами глобального фінансового управління за участю відповідних світових інституцій³¹⁶. У своїй синергійній дії вони будуть здатними забезпечити досягнення вагомого стабілізаційного ефекту та врівноваження глобальної фінансової системи, що безсумнівно належить до стратегічно важливих для світового співтовариства на найближче десятиліття. Так, у рамках інституціоналізації світового фінансового порядку необхідно реформувати G20 задля посилення її ролі у глобальному антикризовому регулюванні, забезпеченні надійної системи фінансових «амортизаторів» пом'якшення впливу на світову фінансову стабільність глобальних потрясінь, фінансових шиків та перманентних коливань кон'юнктури світових фінансових ринків. G20 досі багато в чому була «тимчасовим механізмом переговорів»: немає постійних інститутів, ніякої обов'язкової сили і ніяка впливу на виконання. Тому необхідно перетворити G20 з тимчасового механізму для боротьби з міжнародною фінансовою кризою в основну платформу для міжнародного економічного співробітництва, а також від тимчасового форуму в постійно діючу міжнародну організацію.

У світлі цього, G20 слід розглянути питання про створення постійного секретаріату для кращої координації між членами держав

---

³¹⁶ Антициклічне регулювання ринкової економіки: глобалізаційна перспектива: монографія / Д. Г. Лук'яненко, А. М. Поручник, Я. М. Столярчук [та ін.]; за заг. ред. д-ра екон. наук, проф. Д. Г. Лук'яненка та д-ра екон. наук, проф. А. М. Поручника. К.: КНЕУ, 2010. С. 249.

їх макроекономічної політики, фінансової політики і політики в галузі фінансового регулювання. Необхідно продумати план і графік інституціоналізації G20. Інституціоналізація G20 оновить свою роль від скоординованого стимулу зростання, від короткострокової реакції на довгострокове управління, а також від пасивної реакції на активного планування.

G20 залишається в стадії становлення, проте необхідний подальший прогрес у проведенні реформ. Значна частина основного порядку денного Групи 20 у галузі міжнародного фінансового регулювання і координації макроекономічної політики вимагають постійної уваги. Дія то повинно залишатися швидким, якщо він повинен пройти випробування архітектурної реформи.

У рамках G20 одна група держав розглядає питання реформування світової фінансової системи, а інша – світової фінансової архітектури. Відповідно, провідні країни зацікавлені саме в реконструкції (а не в створенні нової глобальної фінансової системи) з виробленням системних регуляторних та наглядових механізмів, що сприяють їй більш стійкому розвитку і протидії майбутнім кризам. В основі ідеології лідерів G20 лежить збереження існуючого порядку (Статус-кво) з урахуванням інтересів старої фінансової еліти. Країни, що розвиваються, в свою чергу, представляють інтереси іншого порядку, який передбачає багатополярний світ і необхідність створення нового світового фінансового порядку. В основі їх ідеології виступає справедливість світового порядку з вирівнюванням загального балансу.

Своєю чергою, Міжнародний валютний фонд як інституційна основа глобальної фінансової системи концентрується на виконанні доволі обмежених функцій щодо зменшення тривалості протікання і нівелювання нерівноваги у міжнародному балансі розрахунків держав-членів, забезпечення стабільності валютних курсів, а також регулювання, фінансування, нагляд і консультування держав-членів у сфері валютно-фінансових відносин. При цьому з року в рік всі ми стаємо свідками поглиблення трьох основних структурних проблем функціонування МВФ, що пов'язані з підвищенням якості

розроблюваних ним консультаційних послуг для країн (включаючи неупереджений розгляд); посиленням легітимності та участі шляхом реформування членського представництва; подоланням обмежень свого балансового звіту. Кожна з проблем, яка залишилась невирішеною, вимагає свого власного рішення, але ефективні рішення будуть взаємно посилювати одне-одне.

У рамках розбудови глобальної моделі світового фінансового порядку, заснованого на новому прагматизмі, Міжнародний валютний фонд має бути наділений якісно новими функціональними повноваженнями у сфері розробки і впровадження системи довготермінового глобального фінансового планування, формування наднаціональних фондів страхування фінансових ризиків, а також розширення національних і міжнародних фінансових резервних і стабілізаційних фондів³¹⁷. З другого боку, з огляду на поглиблення в останні десятиліття глобальних асиметрій у міжрегіональному розподілі міжнародного боргу і кредиту, нагромадженні і споживання фінансового капіталу на сьогодні значною мірою актуалізується питання щодо запровадження на інституційній платформі міжнародних валютно-фінансових організацій дієвої системи міжнародної фінансової відповідальності країн за нарощування зовнішніх боргів і надспоживання фінансового капіталу. Крім того, на часі сьогодні й імплементація ефективних механізмів моніторингу нагромадження кризових явищ у національних і регіональних фінансових системах з прогнозуванням перспективних трендів міжнародних фінансових криз і розробленням ефективних механізмів антикризового управління.

Така постановка проблеми висуває на порядок денний питання трансформації середовища аналітиків МВФ, які впливають на економіки країн-боржників на експертне середовище з лише з консультативною функцією. З метою посилення незалежності експертів МВФ, для зменшення політичної складової у їхньому

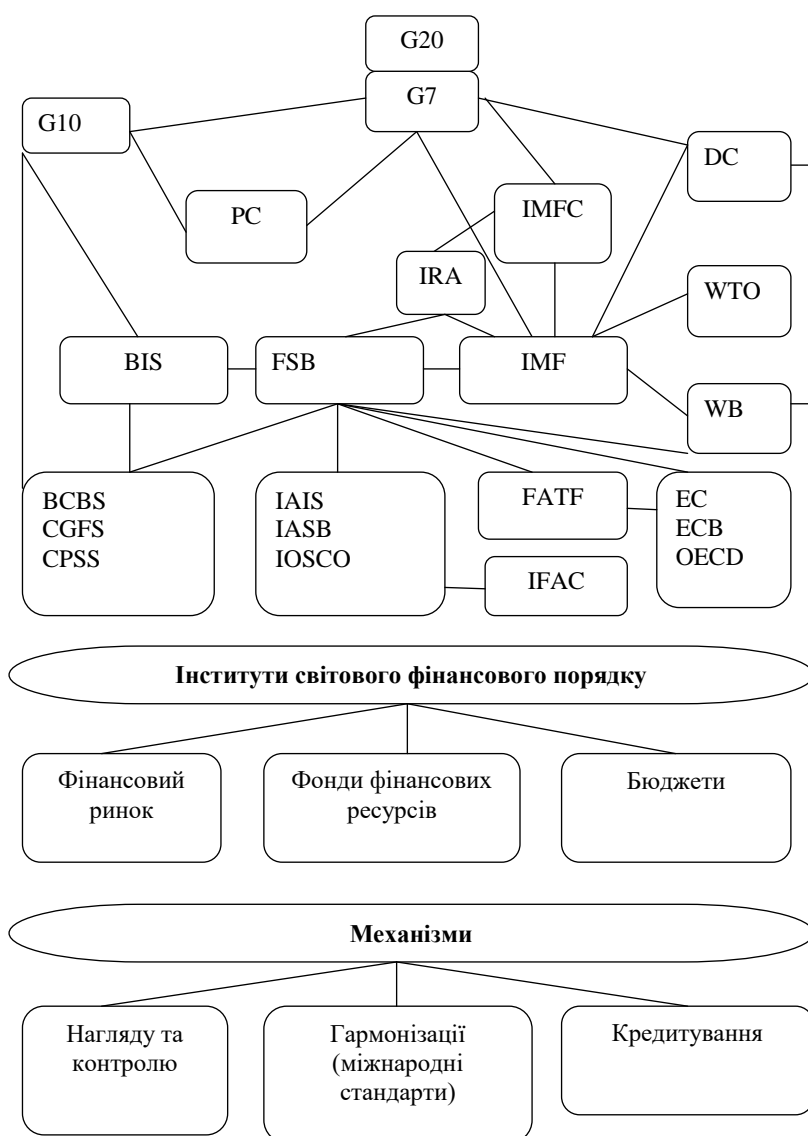
---

³¹⁷ Антициклічне регулювання ринкової економіки: глобалізаційна перспектива: монографія / Д. Г. Лук'яненко, А. М. Поручник, Я. М. Столярчук [та ін.]; за заг. ред. д-ра екон. наук, проф. Д. Г. Лук'яненка та д-ра екон. наук, проф. А. М. Поручника. К.: КНЕУ, 2010. С. 257.

прийнятті рішень, слід продовжити реформу управління МВФ. Також варто збільшити відкритість Виконавчого комітету.

Для забезпечення транспарентного й ефективного представництва в МВФ, можна запропонувати ряд заходів. Зокрема, залучити до роботи Фонду осіб міністерського рівня через Міжнародний валютний і фінансовий комітет, що збільшить легітимність установи шляхом безпосереднього залучення національних політиків до визначення стратегічної політики та пріоритетів установи. Як альтернатива, МВФ міг би розробити новий тип формальних відносин, зокрема з монетарними союзами - їхніми політичними органами та членами. Використовуючи наукові розробки Д. Норта й інших учених-інституціоналістів, можна зробити висновок, що функціонування інституційного фінансового середовища забезпечується інституціями (організаціями) за допомогою застосування запроваджених ними механізмів впливу на стан фінансових інститутів, які, в свою чергу, зумовлюють необхідність створення й структуру відповідних інституцій (рис. 6.3).

Рисунок 1.3 ілюструє запропонований нами підхід, який передбачає посилення ролі «Великої двадцятки» у вирішенні глобальних проблем людства шляхом переходу до нового світового фінансового порядку. У межах цієї неформалізованої організації можуть формуватися завдання та порядок денний, який зможуть деталізувати «Велика сімка» та «Велика десятка», до яких входять країни, які мають найбільший геополітичний вплив на процеси, як усередині окремих регіонів, так і на глобальному рівні. Існуючі міжнародні організації, зокрема фінансового спрямування, повинні трансформувати свої функції у напрямку забезпечення подолання потрійної кризи, зазначеної нами.

Рис. 6.3. Інституційне середовище світового фінансового порядку*

*розроблено автором

Примітки:

BIS – Банк міжнародних розрахунків
 BCBS – Базельський комітет по банківському нагляду
 CGFS – Комітет з питань глобальної фінансової системи
 CPSS – Комітет з платіжних і розрахункових систем
 DC – Комітет з розвитку
 EC – Європейська Комісія
 ECB – Європейський Центральний Банк
 FATF – Міжнародна група з протидії відмиванню брудних грошей
 FSB – Рада з фінансової стабільності
 G7 – включає Канаду, Францію, Німеччину, Італію, Японію, Велику Британію, і США
 G10 – включає G7 та Бельгію, Нідерланди, Швецію і Швейцарію

G20 – включає та Аргентину, Австралію, Бразилію, Китай, ЄС, Індію, Індонезію, Мексику, Росію, Саудівську Аравію, ПАР, Корею і Туреччину
 IAIS – Міжнародна асоціація страхового нагляду
 IASB – Рада з міжнародних стандартів фінансової звітності
 IFAC – Міжнародна федерація бухгалтерів
 IMF – Міжнародний валютний фонд
 IMFC – Міжнародний валютний і фінансовий комітет
 IRA – Міжнародні рейтингові агентства
 IOSCO – Міжнародна організація комісій з цінних паперів
 OECD – Організація економічного співробітництва і розвитку
 PC – Паризький клуб
 WB – Світовий Банк
 WTO – Світова організація торгівлі

На рисунку 6.3 нами чітко проведено розмежування між інституціями, фактично синонімом формалізованих та неформалізованих організацій, та інститутами у широкому сенсі, тобто формальними та неформальними «правилами гри», які визначаються в цьому контексті основоположні принципи побудови нового світового фінансового порядку. У зв'язку з цим, нами «фінансовий ринок», «фонди фінансових ресурсів» та «бюджети» трактуються як інститути, тобто певні абстракції, які визначають порядок взаємодії суб'єктів, акторів, на глобальному рівні фінансової взаємодії. На нашу думку, будь-яка трансакція на глобальному фінансовому ринку повинна бути проведена через призму виконання основного завдання, а саме протидії настанню потрійної кризи неодноразово згадуваної нами. Подібний аудит відповідності основоположним цілям повинен проводитись на рівні формування централізованих і децентралізованих фондів фінансових ресурсів, а також прийняття бюджетів на регіональному, національному, міжнародному (бюджети інтеграційних утворень) та глобальному рівні.

З цією метою нами пропонується використання таких механізмів, як нагляд і контроль, гармонізації (міжнародні стандарти), а також кредитування. В основу системи міжнародних стандартів доцільно покласти зокрема такий перелік³¹⁸:

1) стандарти про характер фінансових інструментів і діяльність ринкових інституцій; фінансова звітність; інформація про великі операції, злиття та поглинання; дані про керівництво компаній, його професіоналізм, досвід роботи й характер винагороди; інформація про великих власників та інших осіб, що впливають на прийняття рішень;

2) стандарти операцій з позабіржовими фінансовими інструментами, що не регулюються та не обліковуються на банківських балансах, зокрема кредитно-дефолтні свопи;

3) інформація про осіб, які приймають рішення стосовно емісії фінансових інструментів;

---

³¹⁸Юрій С. Новий світовий економічний порядок: історія, теорія, напрямки формування. Журнал європейської економіки. 2009. № 4. С. 364-365.

4) стандарти публічності та гласності стосовно недобросовісних менеджерів і власників компаній фінансового й реального секторів, дії яких спричинили банкрутства чи невиконання контрактів;

5) стандарти міжнародного оперативного обміну інформацією регулюючих органів стосовно діяльності фінансово-промислових груп;

6) стандарти посиленого нагляду за хедж-фондами стосовно розкриття інформації про трансакції та взаємодії з комерційними банками;

7) стандарти прозорості регуляторів, особливо в питаннях призначення чиновників і прийняття регуляторних рішень;

8) стандарти інформування про винагороду керівників компаній;

9) стандарти прозорості ціноутворення на енергоносії;

10) стандарти відповідальності керівництва за недостовірну інформацію.

Уніфікації наднаціонального контролю та регулювання перешкоджають значні національні відмінності в бухгалтерському обліку та фінансовій звітності, які, як правило, не відображають стан розвитку економічного сектору та світової практики, а є проявами інституціоналізації традиції та історичної спадщини³¹⁹, яка часто заважає впровадженню нових більш ефективних та адекватних реаліям постіндустріального суспільства підходів.

Інституціоналізація нового світового фінансового порядку не можлива без перетворення глобальних фінансових ресурсів на джерело фінансово-економічних, соціальних та екологічних змін на національному, міжнародному та глобальному рівнях. Для цього будь-який кредит, який буде виділятися реформованим МВФ, обов'язково повинен мати умовою аналіз впливу використання виділених коштів на соціально-економічний та екологічний стан країни-боржника. Для спрощення проведення нагляду та контролю, який поєднуватиме зусилля національного та наднаціонального рівнів, доцільною є гармонізація інституційного середовища країн-

---

³¹⁹Новий світовий економічний порядок та глобальні виклики для України: моногр. / В. Козюк, А. Крисоватий, Є. Савельєв та ін.; за наук. ред. проф. А. Крисоватого і Є. Савельєва. Тернопіль: ТНЕУ, 2014. С. 31.

учасниць шляхом прийняття уніфікованих міжнародних стандартів, у тому числі Кодексу Світового Фінансового Порядку, основні риси якого будуть наведені нами нижче.

Інституціоналізація нового світового фінансового порядку повинна подолати існуючі «моральні ризики», які з'являються «внаслідок асиметрії інформації до або після підписання договору, коли наявні розбіжності між користю індивіда (індивідуальна раціональність) та добробутом спільноти чи суспільства (колективна раціональність)»³²⁰. На міжнародному та глобальному рівні окремі суб'єкти (великі транснаціональні корпорації, об'єднання країн, окремі країни) намагаються нав'язати дії, які можуть шкодити середньостроковим і довгостроковим інтересам слабших партнерів, використовуючи тимчасову відсутність вибору для останніх (інші кредитори відсутні, внутрішніх ресурсів недостатньо). Подібну ситуацію можна спостерігати на рівні взаємодії міжнародних фінансових організації з країнами-позичальниками, коли під виглядом допомоги боржники беруть на себе зобов'язання у соціально-економічній сфері (підвищення пенсійного віку, відкриття певних ринків, приватизація), що офіційно пояснюється намаганням представників, зокрема МВФ, гарантувати повернення боргів, а в реальності слугують інтересам транснаціональних корпорацій чи напряду урядам, головним засновникам міжнародних фінансових організацій, для постійного тиску на слабші країни-партнери.

Сучасний світовий фінансовий порядок передбачає фінансування країн-боржників шляхом надання іноземної валюти (у переважній більшості долари США). Недовіра населення до національної валюти спричиняє доларизацію економіку. У цьому дослідженні ми трактуємо доларизацію як використання у якості офіційного або неофіційного (для обслуговування операцій «тіньової» економіки) платіжного засобу валюти іноземної держави або інтеграційного утворення, тобто доларизація може бути не лише в доларах США, а також євро, юанях тощо. Збільшення доларизації економіки країни

---

³²⁰ Луцишин З. «Moral hazard» зростання зовнішньої заборгованості України в умовах доларизації економіки Міжнародна економічна політика. 2012. № 1-2 (16-17). С. 85.

спричиняє подальше витіснення національної валюти з обігу, утворює її штучний надлишок і як наслідок провокує подальшу девальвацію, падіння курсу та новий виток фінансово-економічної кризи.

Одним із можливих інструментів просування перетворень на національному та глобальному рівнях може бути прийняття Кодексу Нового Світового Фінансового Порядку, розробка якого може будуватися на основі Типового Кодексу ООН Поведінки Транснаціональних Корпорацій [320]³²¹, який, проте не містив конкретизовані принципи для фінансової царини, яка розвивається набагато швидше порівняно із загальною структурною динамікою світогосподарських трансформацій, тому фактично у сучасному фінансовому дискурсі питання принципів світового фінансового порядку ставиться на порядок денний нами вперше.

Принципи нового світового фінансового порядку повинні не суперечити основним здобуткам людства у ХХІ ст., до загальних принципів функціонування нового світового фінансового порядку повинні належати такі:

1) Повага до національного суверенітету та дотримання національного нормативно-правового регулювання, у частині яка не суперечить соціальним, фінансовим та екологічним стандартам.

2) Підпорядкування будь-яких дій зазначеним економічним цілям та пріоритетам розвитку, а саме подолання передумов соціально-економічної, фінансової та екологічної криз.

3) Перегляд та переукладення контрактів суб'єктів приватного та публічного права у випадку порушення цілей та пріоритетів розвитку.

4) Дотримання соціокультурних цілей та цінностей, а також повага до прав людини та основоположних свобод.

5) Відсутність будь-якої співпраці з режимами, які дотримуються расистської або будь-якої іншої дискримінаційної ідеології.

6) Відмова від втручання у внутрішньодержавні події та міждержавні стосунки, крім випадків прямої загрози екологічній, соціальній та фінансовій стабільності.

---

³²¹ Draft United Nations Code of Conduct on Transnational Corporations URL: <http://investmentpolicyhub.unctad.org>.

7) Боротьба з будь-якими проявами корупції.

До фінансово-економічних та соціальних принципів кодексу нового світового фінансового порядку повинні належати:

1) Збалансованість власності та контролю над фінансовими ресурсами, максимальна децентралізація управління на основі блокчейн технологій.

2) Недопущення маніпулювання фінансовими потоками з метою досягнення окремими країнами неправомірних переваг, які не пов'язані з підвищенням екологізації та ефективності соціально-економічної діяльності.

3) Боротьба з маніпулюванням цінами з боку корпоратизованих суб'єктів економічної діяльності на основі механізмів трансфертного ціноутворення.

4) Уніфікована глобальна система оподаткування повинна підтримувати екологічність, економічну ефективність та соціальну орієнтованість виробництва, стимулюючи максимальне впровадження альтернативних джерел енергії та ресурсозаощаджувальних технологій.

5) Максимальний захист конкуренції та боротьба з недобросовісною конкуренцією як у реальному, так і у фінансовому секторі економіки.

6) Максимальне сприяння трансферу технологій, особливо спрямованих на заощадження ресурсів та покращення екологічної ситуації в окремих регіонах, так і у глобальному масштабі.

7) Захист споживачів.

8) Пріоритет екологізації виробництва на основі поєднання традиційних та інформаційних технологій.

Окремим важливим принципом кодексу нового світового фінансового порядку повинно стати повне розкриття інформації, яка стосується фінансових, соціально-економічних та екологічних питань, як з боку суб'єктів економічної діяльності, так і з боку держав.

Незважаючи на поступове зникнення кордонів, роль держави ще зберігатиметься впродовж тривалого періоду у зв'язку з необхідністю самоідентифікації у глобальному світогосподарському просторі.

Незважаючи на видимий примат матеріалістичних стимулів у глобальних міграційних процесах, цивілізаційна складова тісно переплітається з національними кордонами, формуючи підвалини для взаємодії гетерогенних суспільств сучасних цивілізованих країн. Механізмами контролю за дотриманням принципів Кодексу нового світового фінансового порядку є перш за все самоконтроль та добровільність виконання. Тим не менше, також контроль з боку громадянського суспільства окремих країн та інтеграційних утворень, а також згода на вирішення спорів у вищих інстанціях та прийняття рішень до виконання. До таких структур можуть належати Регіональні Суди та Вища Інстанція – відповідний комітет ООН. Однак, необхідно зазначити, що в умовах розповсюдження екологічного мислення та децентралізації фінансових ресурсів пересічні громадяни та мільярдери нової генерації набувають все більшої ваги. Підприємницька діяльність та відповідно й інвестиції все більше тяжіють до регіонів, у яких дотримуються права та свободи, принципи екологічності та соціальної справедливості.

6.3. Альтернативні сценарії становлення нового світового фінансового порядку

Неоліберальна концепція фінансового глобалізму, як пануюча упродовж другої половини ХХ ст. модель світового фінансового порядку з пріоритетом національно-державних інтересів, у першій чверті ХХІ ст. досягла своїх граничних меж під впливом насамперед випереджального нагромадження фінансового капіталу у країнах з новостворюваними ринками, нарощування масштабів інвестиційно-кредитної діяльності транснаціональних корпорацій і банків, активізації транскордонних потоків фінансового капіталу, лібералізації національних фінансових ринків і розширення доступу різних держав до глобальних фінансових ресурсів. Це вже породило такі негативні тенденції як перманентне повторення регіональних економічно-фінансових криз, модифікація коротких й середніх економічних циклів, подовження тривалості кризових фаз депресії і

рецесії. Однак, найбільш загрозливий виклик глобальній фінансовій рівновазі пов'язаний з глобальною синхронізацією кризових явищ у світовій фінансовій системі, а отже – неможливістю забезпечення усталеної стійкості глобальної фінансової системи у неоліберальній парадигмі світового фінансового порядку.

У контексті визначення ключових імперативів, що спричиняють системні трансформації світового фінансового порядку у глобальних умовах, необхідно наголосити на неможливості імплементації у господарську практику універсальних моделей, теорій та управлінських концепцій з арсеналу сучасної економічної науки. Відтак – актуалізується питання пошуку адекватних глобальному етапу світогосподарського поступу інноваційних підходів щодо розробки оптимальних національних і регіональних моделей організації і регулювання міждержавних фінансових відносин, здатних, з одного боку, знівелювати фінансові ризики міждержавних торговельних й інвестиційних операцій, а з другого – забезпечити стабільне функціонування глобальної фінансової системи на основі гармонізації національних економічних інтересів країн.

Однак, фінансова криза є не єдиною, яка негативно впливає на світову економіку та глобальний розвиток. Поряд з нею швидкими темпами розвивається криза зміни клімату, так як зростання викидів парникових газів перевищує попередні оцінки, супутньо відбувається підвищення температури та рівня моря, зміни клімату на континентах уже помітні усім, а не лише вченим. Нарешті, третьою кризою є недоїдання та голод, що спричиняють підвищення цін на продовольство. Це становить третю кризу. Ці три кризи взаємодіють між собою, і якщо їх не зупинити, то вони підірвуть процвітання нинішніх та майбутніх поколінь, а, можливо, взагалі, поставлять під загрозу існування людства.

Шок від світової фінансової кризи вимагав безпрецедентних монетарних та фіскальних відповідей у розвинутих та у країнах, що розвиваються. Але якщо фінансову кризу вдалося зупинити і відновлено економічне зростання, то парникові викиди знову поступово прискоряться при умові відсутності рішучих спонукальних

заходів для переходу на низьковуглецеві економічні моделі. У той же час у середньостроковій перспективі буде постійним зростання цін на продукти харчування, як наслідок зміни клімату, і, відповідно, зниження продуктивності сільського господарства та перерозподілу земельних ресурсів на користь культур, з яких виготовляють біопаливо. Ураховуючи ці взаємодії, ми описуємо нинішню глобальну економічну ситуацію як таку, на яку сильно постраждала від потрійної кризи. Сучасна світова валютна система базується на віддаленості грошей від будь-якого матеріального носія, а також об'єднанні грошових систем різних країн в єдину систему на основі потужних інформаційних і телекомунікаційних технологій, однак, ми не можемо передбачити, яким саме вектором розвитку піде світ. Тому, у залежності від політичних та економічних факторів, нами запропоновано три основні альтернативні сценарії становлення нового світового фінансового порядку (рис. 6.4):

- реінституціоналізація глобальної економіки, посилення регіоналізації та формування мультиполярного фінансового управління;
- посилення глобальної координації та централізації;
- дезінтеграція, повернення до протекціонізму внаслідок військово-політичних конфліктів.

**Рис. 6.4. Альтернативні сценарії становлення
нового світового фінансового порядку**

Джерело: розроблено автором

Першим альтернативним сценарієм становлення нового світового фінансового порядку є реінституціоналізація глобальної економіки, посилення регіоналізації та формування мультиполярного фінансового управління. Для ефективного функціонування регіональна фінансова система повинна мати спільну валюту, а також об'єднуючу ідею, яка є основою будь-якого світового або регіонального фінансового порядку. Даний сценарій за своєю природою, змістовною сутністю, управлінськими механізмами й інструментарієм найбільшою мірою відповідає, на нашу думку, валютній моделі Європейського Союзу. Його ключовими рисами є орієнтація, з одного боку, на копіювання механізмів функціонування Єврозони; а з другого – на запровадження на регіональному рівні наднаціональних форматів валют. При цьому хоча концепція і механізми запровадження регіональних валют можуть бути дуже схожими на європейський аналог ЕКЮ, або спеціальних прав запозичень як облікової одиниці у МВФ, однак кожен регіон може обирати найбільш адекватний для себе інституційний формат міждержавних фінансових відносин, а отже даний сценарій матиме яскраво виражений плюралістичний характер з відсутністю домінуючої глобальної інституції фінансового й валютного регулювання.

Якщо оцінювати ймовірність даного сценарію, то слід відзначити, що основними центрами тяжіння фінансової регіоналізації ще на початку ХХІ століття були такі регіони з відповідними регіональними валютами :

- НАФТА (США, Канада, Мексика) з регіональною валютою «амеро», яка повинна була замінити канадський долар, долар США та мексиканський песо за прикладом і наслідування системи Єврозони;
- Африканська континентальна валюта – «афро»;
- Південно-Американська валюта – «пачу»;
- Азійський та Тихоокеанський регіон – АМО (азійська монетарна одиниця, або в англійській транскрипції АСУ, Asian Currency Unit);
- Регіон Перської Затоки – «халіджі»;

- Карибський регіон – «сукре»;
- Проект Євразійської Співдружності – «євраз».

У межах цього сценарію високою ймовірністю є також посилення окремих валют країн, що розвиваються, зокрема, китайського юаню. Відповідно до розповсюджених теоретичних постулатів, статус резервної може отримати валюта, яка має достатній розмір та диверсифіковану структуру економіки; значні масштаби зовнішньої торгівлі та позитивний стан платіжного балансу; ємний внутрішній фінансовий ринок капіталів і стан міжнародної ліквідності; внутрішня стабільність валюти (цінова стабільність); форми застосування валютного контролю. За цими критеріями на початку ХХІ ст. потенціал перетворення на резервну валюту мав китайський юань за умови скасування обмеженої конвертованості юаня та жорсткого регулювання конверсійних операцій з юанем. Китайський юань поступово міг би стати центром тяжіння для економік Південно-Східної Азії з поступовою заміною на регіональну валюту на кшталт євро, як свого часу роль стабілізатора відіграла німецька марка до запровадження єдиної валюти для Євросони.

Разом з тим, логіка розвитку процесів фінансового глобалізму в останні десятиліття дає нам усі підстави стверджувати про малоімовірність реалізації цього сценарію. Так, внутрішні протиріччя на глобальні виклики пануванню США, втрата беззаперечної гегемонії цією країною за окремими напрямками «жорсткої» сили (озброєння, дипломатичний корпус) та «м'якої» сили (американський спосіб життя, фемінізм, інклюзивна економіка тощо) викликали відповідний спротив збереженню статус кво як усередині США, так і на зовнішній арені. У США активно просувається ідея протекціонізму та концентрації на внутрішніх проблемах, тому що активність на зовнішньому периметрі вже стає важким тягарем для фінансової системи цієї країни. Уповільнення співпраці в межах НАФТА позначилося на згортанні навіть теоретичних дискусій стосовно відмови від долара США на користь колективної валюти разом з Канадою та Мексикою. На такий перебіг подій впливає негативний досвід Євросони, де окремі локомотиви економічного розвитку, такі як Німеччина, та частково Франція змушені підтримувати Грецію та

постійно балансує на межі фінансової катастрофи Іспанію, Італію та Португалію.

Наступний можливий сценарій становлення нового світового фінансового порядку – це посилення глобальної координації та централізації. Його реалізація пов'язана з докорінною зміною фінансово-економічної парадигми (неоліберальної доктрини) функціонування сфери міжнародних фінансів на так званій «новий прагматизм». На глобальному рівні відбудеться встановлення:

- нової глобальної грошової системи;
- нової інституціональної структури світових фінансових ринків;
- фінансових інструментів з метою сприяння запровадженню і поширенню державних систем соціального забезпечення в країнах з низьким доходом.

Так, у рамках встановлення нової глобальної грошової системи передбачається, що, перш за все, повинна відбутися заміна чинної нині Ямайської міжнародної валютно-фінансової системи на нову, з визнанням світовою спільнотою нової наднаціональної валюти в якості її основи. При цьому основною метою може послужити забезпечення оптимального співвідношення між прибутковістю операцій на фінансових ринках і можливим фінансовим ризиком. Кожен учасник повинен виробити стратегію управління по відношенню до будь-якого конкретного ризику, конкретизувати сфери його дії (фінансові операції, валюта, термін, інструменти тощо), визначити рівень прийнятого ризику, його вплив на рентабельність, якість активів і капітал.

Основна увага у корпоративних і державних стратегіях фінансового менеджменту має відводитись управлінню ризиками вищого порядку: кредитними, інвестиційними, валютними, ліквідності. Контроль за ризиками повинен бути відділений від осіб, які проводять операції на ринках, щоб знівелювати вплив суб'єктивного фактора на процес ухвалення управлінських рішень у фінансовій сфері, а тому загальний контроль має здійснюватися незалежним фінансово-аналітичним підрозділом, що підкоряється тільки керівництву організації-учасниці. Значну роль у процесі загального контролю можуть відігравати колегіальні органи –

кредитний комітет, комітет з управління активами-пасивами (КУАП), що забезпечують зважену і колективну оцінку ризиків.

Для пом'якшення глобальних фінансових дисбалансів у перехідний період формування нової валютної системи необхідно повернутись до системи фіксованих, але регульованих обмінних курсів. Замість долара або якоїсь іншої національної валюти необхідно запровадити спеціальні права запозичення як запасну валюту. Для уникнення запізнілого регулювання, а отже і спотворення конкуренції, також як і спекулятивних рухів, необхідно ввести додаткові правила, згідно яких на певному рівні дисбалансів поточного рахунку щодо валового внутрішнього продукту потрібно здійснювати корекцію обмінного курсу. Моніторинг таких правил здійснювався б Міжнародним валютним фондом, який також відповідав би за розподіл міжнародних позик іноземної валюти та надання і регулювання спеціальних прав запозичення.

Також потребує обговорення те, чи потрібно Міжнародному валютному фонду надати повноваження накладати умови економічної політики на країни з великим дисбалансом і стосовно корекції обмінного курсу. Тільки режим такого виду, у зв'язку з повторним упорядкуванням світових фінансових ринків, може скоротити глобальні дисбаланси і запобігти появі нових спотворень. Звичайно його введення зумовлене готовністю найважливіших глобальних країн-учасниць зовнішньої торгівлі підпорядкувати їх економічну політику таким новим правилам гри.

Нова світова валютна система повинна бути створена з дотриманням принципу спадковості в її розвитку і з урахуванням вже накопиченого досвіду з метою підвищення валютної стабільності в світі і доданням стійкості світовій фінансовій архітектурі, але, в той же час, на протигагу Ямайської валютної системи з долларом США «на чолі», ґрунтуватися на власній наднаціональній валюті. При цьому створення нової світової системи повинно пройти три етапи:

- 1) створення передумов, визначення принципів нової світової валютної системи при збереженні її спадкового зв'язку з Ямайською валютною системою;

2) формування структурної єдності, завершення побудови і поступова активізація принципів нової системи;

3) створення повноцінно функціонуючої нової світової валютної системи на базі вже певної цілісності й органічного ув'язування її елементів.

Підготовчим етапом для її створення служить започаткування Світового Валютного Союзу (СВС) (з утворенням в його рамках консультативного комітету), ключовою метою якого має бути узгодження фінансово-економічної політики країн-учасниць СВС в цілому. Завданнями даної організації можуть бути такі: активізація і координація валютної політики, проведення валютної інтеграції і здійснення державного контролю за «коливанням» курсу валют (на початковому етапі).

Невід'ємним компонентом валютного механізму у рамках реалізації цього сценарію формування нового міжнародного фінансового порядку має бути насамперед запровадження диверсифікованого й розгалуженого механізму підтримки глобальної валютної ліквідності як способом нарощування обсягів доступних країнам фінансових ресурсів, так і формуванням ефективною глобальною системою нагляду за національними валютними політиками країн. По-друге даний сценарій має передбачати суттєве розширення функціональних компетенцій діючих глобальних інститутів фінансового менеджменту в частині наділення їх повноваженнями щодо оцінювання наявних і прогнозування майбутніх потреб різних країн і регіонів у фінансових ресурсах (у тому числі зовнішніх) залежно від конкретних фаз національних і регіональних бізнес-циклів; а також розробки і впровадження чітких і транспарентних умов залучення країнами додаткового фінансування з глобальних фінансових фондів. Ці повноваження здатні будуть забезпечити підвищення фінансової довіри між країнами.

Однак, заради справедливості мусимо констатувати, що на сьогодні не всі країни, навіть найрозвинутіші здатні забезпечувати довгострокову рівновагу своїх національних фінансових ринків, диверсифікований асортимент фінансових продуктів й інструментів, а також ефективне функціонування інституційних та неінституційних

інвесторів. Більше того, досягнення цієї стратегічної мети лежить у площині здійснення великомасштабних капіталовкладень у розвиток глобальної фінансової інфраструктури (чого на сьогодні дуже важко досягнути); об'єднання зусиль країн у царині скорочення валютних трансакційних витрат кредитних операцій; а також повної конвергенції національних валютних політик країн та розбудови глобального фінансового ринку способом нарощування вартісних обсягів облігаційних емісій, номінованих у єдиній глобальній валюті.

Виділимо переваги, які можна буде одержати від запровадження єдиної світової валюти: зникнуть витрати на операції з іноземною валютою; зникнуть витрати на хеджування; зникнуть валютні втрати для тих, хто використовує або утримує іноземну валюту; зникнуть національні валютні кризи, (наприклад, як було у Мексиці, Аргентині, Малайзії тощо); зникне необхідність у підтримці валютних резервів; зникнуть ризики надмірного потоку капіталу між валютами та країнами; зникне можливість маніпулювання валютним курсом; щезне проблема платіжного балансу для кожної країни чи валютного союзу; знизиться світова інфляція, тим самим будуть забезпечені низькі, розумні процентні ставки; ліквідується економічний дисбаланс з низькою оцінкою активів у країнах з високим валютним ризиком, що спричиняє збільшення вартості активів.

Єдина наднаціональна валюта повинна бути вільною від національних інтересів, ризиків та особливостей формування курсу валют.

Як варіант можна розглядати двоетапність, тобто створення регіональних валют, а в перспективі – єдиної наднаціональної валюти. Важливу роль у цьому процесі відіграють криптографічні валюти, які стають все більш значимим фактором у цьому контексті.

Наступним етапом є створення нової інституціональної структури світових фінансових ринків. Поряд з реформою світової грошової системи другим важливим елементом реорганізації світової економіки є нова архітектура для світових фінансових ринків. Для максимального уникнення криз на світових фінансових ринках спочатку необхідно усунути головні причини кризи: по-перше, скорочення глобальних дисбалансів поточних рахунків і

міжнародного руху капіталу, і по-друге, рішуча корекція нерівного розподілу доходів і активів в межах національних держав. Крім цих двох вирішальних кроків, необхідне перерегулювання ринків. У цей час, до такого радикального перерегулювання світових фінансових ринків закликають тільки деякі видатні вчені, зокрема Дж. Стігліц, П. Кругман і Р. Шіллер.

Третім етапом зі встановлення нового світового фінансового порядку в рамках сценарію посилення глобальної координації та централізації є запровадження фінансових інструментів з метою сприяння введення і поширення державних систем соціального забезпечення в країнах з низьким доходом. Фактично – це податок для систем соціального забезпечення в країнах, що розвиваються.

Його необхідно ввести для того, щоб досягти Цілей розвитку тисячоліття ООН та подолати вище описану потрійну кризу. Налаштування суспільних систем соціального забезпечення є найкращим способом боротьби з бідністю; введення базових систем соціального захисту може бути здійснено з фінансової точки зору, навіть у разі потреби в міжнародній допомозі; в результаті кризи, особливо в країнах з низьким доходом, ці системи було піддано величезному тиску. Тому для сприяння поширенню державних систем соціального забезпечення в країнах, що розвиваються, в світовій економіці необхідно ввести нову систему фінансування. Ураховуючи відповідальність багатих країн за глобальну економічну кризу, це – моральний обов'язок.

І, нарешті, третій можливий сценарій формування нового міжнародного фінансового порядку – це фінансова дезінтеграція та повернення країн до протекціонізму. Його реалізація пов'язана насамперед з можливим руйнівним впливом на систему глобальних фінансів військово-політичних конфліктів, здатних зруйнувати світову систему фінансового посередництва і фінансових інститутів. Це найбільш песимістичний сценарій, оскільки його результатом стане розпад цілісної структури глобальних фінансів, її структурний й елементний поділ, а також послаблення, порушення і розрив міждержавних і міжрегіональних зв'язків і відносин у фінансовій сфері.

Головними рушійними силами цього сценарію є насамперед відсутність на світовій економічній карті регіонів, де б склались об'єктивні передумови до запровадження регіональних валютних союзів; висока ймовірність реалізації нового світового хаосу, повернення до протекціонізму внаслідок військово-політичних конфліктів у традиційному або гібридному варіантах зі зростанням інформаційних та кібервійн, а також поєднання офіційних та «проксі»-військ (війська спеціального призначення та приватні військові компанії). Варіанти розвитку подій простежується доволі чітко. Це зростання терористичних атак на території «умовного Заходу» (США, країн ЄС), збільшення кількості біженців з «гарячих» точок, які почнуть виснажувати ресурси приймаючих країн. Російська Федерація у результаті відключення від глобальної системи Свіфт та замороження закордонних активів здійснить розвиток внутрішньої системи обміну банківської операції із залученням території Автономної Республіки Крим, окремих районів Донецької та Луганської областей та Придністров'я. У результаті, зростає ймовірність ядерної війни, у яку будуть залучені США, Об'єднане Королівство, КНР, Японія, Північна Корея, країни Перської Затоки, Україна, Польща, Туреччина, Іран та Ізраїль та ін., в результаті якої буде знищена основна інфраструктура світу. Глобальна фінансова дезінтеграція в умовах наявності ядерної зброї в руках Російської Федерації може завершитися глобальною катастрофою. Лише з часом пройде локалізації фінансової діяльності та повернення до попередніх етапів функціонування фінансів, де загальним еквівалентом вартості стануть золото, срібло, а можливо (у залежності від ступеня забрудненості території) чиста вода та повітря. Покладаємо надії на те, що подібний розвиток подій, суперечачи інтересам глобального бізнесу і національних урядів, не має перспектив до реалізації, оскільки їх об'єднання, у тому числі на основі проектів і програм державно-приватного партнерства, здатне буде знівелювати дані загрози і виклики.

Україна є абсорбентом світового фінансового порядку. Тому, відповідно до запропонованих нами трьох альтернативних сценаріїв становлення нового світового фінансового порядку: посилення

глобальної координації і централізації; реінституціоналізація глобальної економіки, посилення регіоналізації та формування мультиполярного фінансового управління; дезінтеграція, повернення до протекціонізму внаслідок військово-політичних конфліктів, нами розроблено альтернативні механізми антикризового регулювання в Україні.

Так, при посиленні глобальної координації і централізації Україні слід бути готовою до уніфікації валютної політики та введення спільної грошової одиниці. Однак, першопочатково, зважаючи на останні тенденції швидкого поширення блок-чейн технологій, криптовалют, виробити законодавчу базу їх функціонування в Україні.

Крім того, варто було б запровадити Національним банком України власної цифрової валюти. Емісія центральним банком цифрових грошей (ЦВЦБ) може надати громадськості можливість отримати доступ до безготівкової компоненти грошової бази центрального банку. Запровадження в Україні державної цифрової криптовалюти передбачає заходи з: наділення Національного банку функціями емісії і регулювання криптовалюти, забезпечення надійного захисту інформаційних даних у системі біометричної верифікації, кібернетичного захисту, створення належних умов доступу правоохоронних органів до інформаційних даних криптовалютних бірж, поглиблення міжнародного співробітництва у сфері регулювання обігу криптовалют і нівелювання загроз його криміналізації.

Нещодавній розвиток криптовалют на основі технології розподіленого реєстру викликав дискусію про можливу емісію «цифрових грошей центрального банку». На хвилі успіху Біткоіна було запропоновано термін «федкоін» для означення цифрових грошей, емітованих державою. На відміну від біткоіна, якому в минулому була притаманна досить висока волатильність, – а це звісно є небажаною характеристикою для валюти, – центральний банк міг би гарантувати вільний обмін федкоіна на готівку за фіксованим курсом 1:1 і таким чином забезпечити такий же рівень цінової стабільності як і для офіційної національної валюти.

Цифрові грошові одиниці стали би третьою формою зобов'язань центрального банку поряд з готівкою і депозитними грошми (резервами).

Ще однією прогалиною у законодавчій базі регулювання у сфері новітніх фінансових інновацій в Україні є врегулювання питань обігу альтернативних фінансових інструментів, зокрема щодо краудфандингу та краудінвестингу. Ця сфера вже врегульована у більшості розвинених країнах світу, в тому числі США, Франції, Австрії, Бельгії та ін. Однак, в Україні відсутнє законодавство, яке б захищало права інвесторів альтернативних фінансових інструментів та врегульовувало суми випуску таких інструментів, максимальні суми купівлі індивідуальним інвестором тощо.

Дані питання необхідно врегулювати і в Україні, щоб платформи могли правильно виконувати свою соціальну функцію, враховуючи ризики, захист споживачів та забезпечувати стабільність фінансової системи. Альтернативні фінансові платформи можуть потребувати спеціальних вторинних правил, які, залежно від правової системи кожної країни, надаватимуть повноваження одному або іншим фінансовим наглядовим органам (коли немає єдиного нагляду).

За умови іншого сценарію становлення світового фінансового порядку – реінституціоналізації глобальної економіки, посилення регіоналізації та формування мультиполярного фінансового управління Україні слід активно співпрацювати з країнами-сусідами. Можливим вектором зближення стануть такі країни, як Польща, Литва, Латвія, Естонія, Румунія, Болгарія, і при умові зміни політичної влади – Білорусь. Також стратегічним вектором України залишається інтеграція в Європейський Союз, хоча ці перспективи є надто віддаленими.

При дезінтеграції, поверненні до протекціонізму внаслідок військово-політичних конфліктів слід максимальну увагу приділити кібербезпеці та протидії інформаційним війнам.

На регіональному рівні важливим є створення відповідного антикризового механізму для забезпечення підвищення конкуренто-спроможності регіону. Пріоритетним у цьому контексті є впровадження інструментів антикризового регулювання, спрямованих

на мінімізацію впливу кризових явищ на промисловість громад та стимулювання розвитку малого та середнього підприємництва і залучення інвестицій, в тому числі й за рахунок розвитку ринку місцевих запозичень. Це можливо досягнути в тому числі й за допомогою створення регіональних агенцій залучення прямих іноземних інвестицій.

Підбиваючи підсумок, відзначимо, що у перспективі можливі три альтернативні сценарії формування нового міжнародного фінансового порядку: реінституціоналізація глобальної економіки, посилення регіоналізації та формування мультиполярного фінансового управління; посилення глобальної координації та централізації; дезінтеграція, повернення до протекціонізму внаслідок військово-політичних конфліктів. Найбільш ймовірними векторними трендами розвитку подій є, по-перше, формування кількох крупних регіональних центрів ухвалення глобальних управлінських рішень у сфері світових фінансів; по-друге, розширення функціональних повноважень діючих інститутів глобального фінансового менеджменту щодо управління ризиками глобальної фінансової системи; по-третє, максимальне використання країнами ресурсного потенціалу механізмів й інструментів фінансової інтеграції, закладених у континентальних і трансконтинентальних зонах про вільну торгівлю. За таких умов сформуються об'єктивні передумови до реалізації у глобальних координатах якісно нової моделі міжнародного фінансового порядку, заснованій на основі так званої фрагментарної фінансової конвергенції «різних швидкостей» з різнорівневою інклюзією країн у глобальний фінансовий простір залежно від їх конкурентної диспозиції у процесах нагромадження глобального фінансового капіталу.

РОЗДІЛ 7

РЕГІОНАЛЬНА ВАЛЮТНА ІНТЕГРАЦІЯ В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЇ ГЕОМОНЕТАРНОГО ПРОСТОРУ

7.1. Теоретичний дискурс щодо регіональної валютної інтеграції

Глобалізація, мінливі умови ринків, зростання конкуренції та асоційована з ними невизначеність міжнародних економічних та політичних відносин зумовили виникнення нових імперативів взаємної організації держав. Саме процеси інтеграції є одними із визначальних чинників, що окреслюють загальні контури сучасної гео економічної та геополітичної мапи світу (як і контрреакція на них у вигляді дезінтеграції, проявом котрої, поміж іншого, є посилення сепаратизму, автономізація та антиглобалізаційні настрої).

Концепція валютної інтеграції вирізняється відсутністю уніфікованого підходу як з точки зору онтології, так і гносеології дослідження. Нині відсутня спільна думка науковців щодо того, які саме процеси, явища та/або валютні режими слід називати валютною інтеграцією, а отже, дискусійним є саме визначення терміну. У традиційній вітчизняній і пострадянській науковій літературі валютну інтеграцію загалом дефінують у двох значеннях:

– у вузькому – як «... цілеспрямований процес поступового зближення та об'єднання валютної політики і валютних відносин країн-учасниць у межах регіональних економічних об'єднань»³²²;

– у широкому – як «... процес координації валютної політики, формування наднаціонального механізму валютного регулювання, створення міждержавних валютно-кредитних і фінансових організацій»³²³.

---

³²² Юрій С. І., Федосов В. М. Фінанси: підручник. Київ: Знання, 2008. 611 с.

³²³ Грязнова А. Г. Валютная интеграция. *Финансово-Кредитный Энциклопедический Словарь*. Москва: Финансы и статистика, 2002. URL:https://finance_loan.academic.ru/309.

Так, у першому трактуванні (яке домінує в науковій літературі) фактично здійснюється уніфікація термінів «валютна інтеграція» та «регіональна валютна інтеграція», а процес валютної інтеграції за своєю суттю зводиться до створення валютних союзів, що, на нашу думку, не є логічним для побудови стрункої системи класифікації та не відображає різноманіття процесів глобального монетарного устрою.

У західній науковій літературі понятійному апарату валютної інтеграції приділяється незначна увага (у ході дослідження нами не було знайдено жодного прямого визначення зазначених термінів («*currency / monetary integration*»), незважаючи на їх часте використання). За замовчуванням, як і в національній практиці, дослідники при розгляді валютної інтеграції здебільшого застосовують вузький підхід і досліджують специфіку, наслідки й перспективи спільних валютних зон та їх «оптимальність» *à la* Р. Мандел³²⁴.

Основні рівні процесів валютної співпраці / інтеграції та їх характерні ознаки візуально представлено на рис. 7.1.

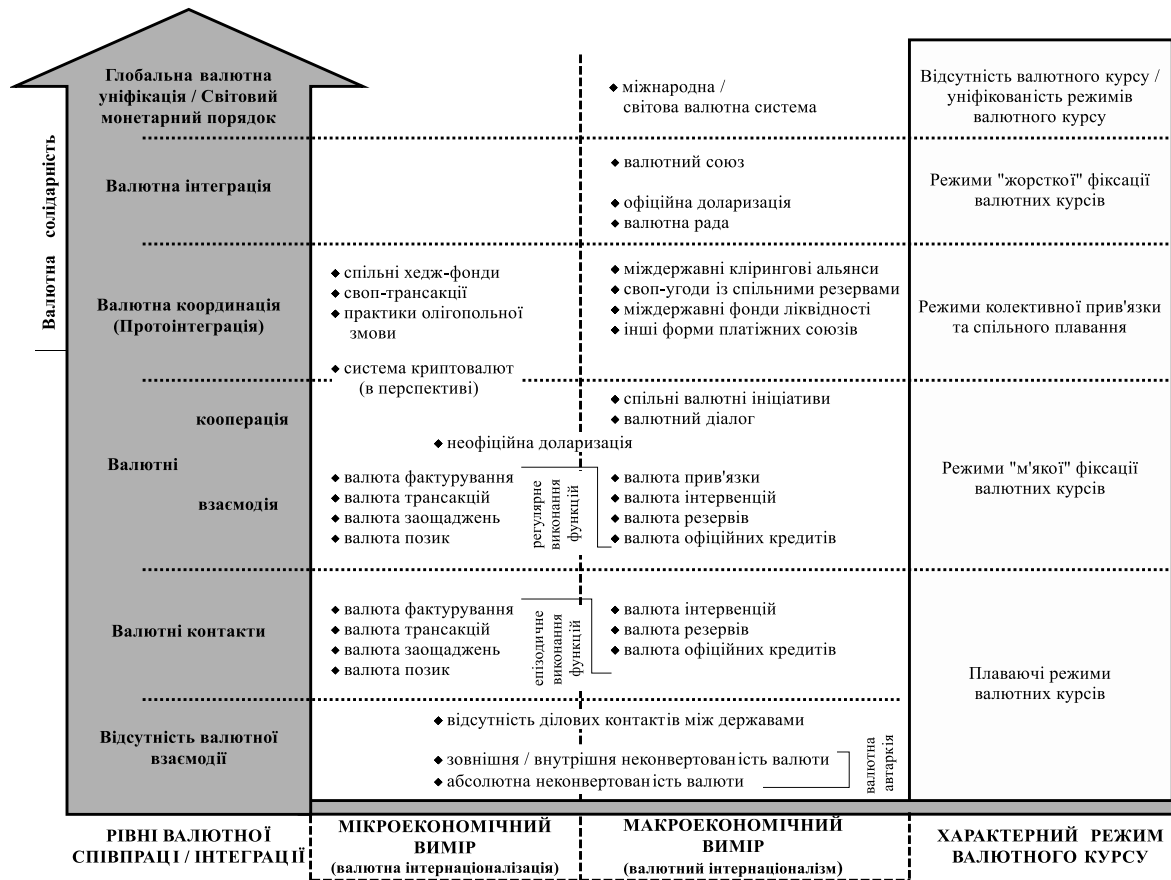
Рівні із четвертого по шостий можна об'єднати за спільною назвою «валютна солідарність» (англ. «*monetary solidarity*»), що є одночасно їх детермінуючою ознакою. В. Шелькле визначає валютну солідарність як цілеспрямований чи принаймні усвідомлений розподіл валютних ризиків між учасниками об'єднання³²⁵. Однак інтеграція та солідарність не завжди є паралельними процесами. Так, наприклад, Польща чи Велика Британія³²⁶, будучи в економічному інтеграційному блоці ЄС, не демонструють при цьому валютної солідарності із більшістю членів; і навпаки, між членами африканських валютних союзів існує низький рівень загальноекономічної солідарності. Разом із тим, валютна інтеграція практично завжди ґрунтується на валютній солідарності³²⁷.

³²⁴ Mundell R. A Theory of Optimum Currency Areas. *The American Economic Review*. 1961. Vol. 51, No. 4. P. 657–665.

³²⁵ Schelkle, *The Political Economy of Monetary Solidarity*.

³²⁶ На момент написання дослідження Велика Британія лише розпочала процедуру виходу з ЄС.

³²⁷ Хоча у випадку валютної ради теоретично можуть існувати винятки із цього правила.

Рис. 7.1. Авторське трактування рівнів процесу валютної інтеграції

Джерело: сформовано автором.

Отже, в нашому дослідженні до валютної інтеграції ми будемо зараховувати такі розрізнені процеси на основі специфічних валютно-курсних режимів:

1. Формування валютних (монетарних) союзів (англ. «*currency/monetary unions*») – колективне рішення двох і більше держав про використання спільної валюти.

2. Офіційна доларизація (англ. «*official dollarization*») – одностороннє рішення держави про повне або часткове використання іноземної валюти паралельно із або замість вітчизняної валюти³²⁸.

³²⁸ Переважно термін «доларизація» використовується незалежно від назви валюти-субститута (в т. ч. і для євро чи південноафриканського ранда), хоча іноді щодо європейської валюти вживають термін «євроізація» (наприклад, в: Kenen P., Meade E. *Regional Monetary Integration*. Cambridge: Cambridge University Press, 2008. URL: <http://econpapers.repec.org/bookchap/cupcbooks/9780521862509.htm>.)

3. Створення валютних рад (англ. – «*currency / monetary board*») або, іншими словами, валютних бюро чи валютного правління (англ. – «*monetary authority*») – жорстке фіксування курсу національної валюти, закріплене на законодавчому рівні держави та підкріплене значними резервами в іноземній валюті (100%+ від грошової бази).

Якщо валютні союзи безумовно визнаються прикладом валютної інтеграції всіма дослідниками, то відносно решти процесів консенсусу наразі не досягнуто. Наприклад, П. Кенен та Е. Мід³²⁹ до валютної інтеграції зараховують лише перші два із наведеного переліку, основною спільною рисою яких є їх кінцевий результат, а саме скорочення кількості валют в обігу або, інакше кажучи, валютна уніфікація³³⁰.

Менш канонічно до валютної інтеграції зараховувати режим валютної ради, що, на відміну від попередніх процесів, не передбачає відмови від національної валюти. Однак схожий до запропонованого нами підхід до трактування висвітлено у праці Г. Грубеля «Еволюція теорії валютної інтеграції»³³¹.

Великою спокусою для нас було також виокремлення доволі специфічного четвертого напрямку валютної інтеграції, враховуючи бурхливі темпи його розвитку протягом останнього десятиліття: позаінституційної валютної інтеграції, зокрема розвитку системи криптовалют (англ. «*cryptocurrency*»). Деякі науковці схильні вважати криптовалюту сучасною формою вільного банкінгу (англ. «*free banking*»)³³², що був популярним і доволі успішним протягом XVIII-XIX ст.³³³ Схема розрахунків «*peer-to-peer*» (P2P) може розглядатись

³²⁹ Kenen P., Meade E. *Regional Monetary Integration*. Cambridge: Cambridge University Press, 2008. URL: <http://econpapers.repec.org/bookchap/cupcbooks/9780521862509.htm>.

³³⁰ Щоправда валютна уніфікація не досягається у разі паралельного функціонування валют (підвид доларизації) та валютного союзу на основі різних валют (т. зв. валютно-курсний союз)

³³¹ Хоча Г. Грубель виділяв ще четвертий тип валютної інтеграції, який ми будемо вважати підвидом валютного союзу, а саме валютно-курсний союз: Grubel H. *The Economics of Monetary Unions: Traditional and New. Research in Global Strategic Management* / Ed. by Rugman A. M. Bingley: Emerald (MCB UP), 2006. P.55-75.

³³² Відсутність жорсткого банківського контролю, що проявлялось у здатності комерційних банків випускати власну валюту.

³³³ Hanke S. H., Schuler K. *Currency Boards for Developing Countries: A Handbook*. San Francisco, Calif: Ics Pr, 2015. 120 p.

як квінтесенція валютної³³⁴ інтеграції між економічними суб'єктами, хоч і без посередництва державних інститутів. Однак враховуючи нетривалий історичний період функціонування криптовалют і неоднозначні мотиви і ефективність обігу, в даній роботі ми відносимо даний тип системи до проміжного рівня між валютною кооперацією і координацією.

Незважаючи на деякі спільні риси, усі вищеназвані процеси валютної інтеграції значною мірою відрізняються за своєю сутністю – в першу чергу через мотивацію створення та суб'єктність монетарної політики (за умов валютного союзу така політика імплементується центральним банком об'єднання із врахуванням колективних інтересів; тоді як в умовах доларизації та валютної ради ініціатором, а часто і єдиним бенефіціаром, стає центральний банк окремої держави; не говорячи вже про «безсуб'єктність» імплементатії систем криптовалют). Враховуючи такі особливості, названі процеси в наступних частинах дослідження будуть розглядатись окремо із подальшим порівнянням.

Розглянутий аспект валютної інтеграції є прикладом функціонального підходу до інтеграційного процесу. Однак об'єктом нашого дослідження є суміжний процес регіональної валютної інтеграції, який відображає територіальну площину інтеграції. Як і в разі функціональної валютної інтеграції, не існує однозначного дефінітивного трактування терміна «регіональна валютна інтеграція» (за замовчуванням його розуміють як створення валютних союзів). Вважаємо, що для збереження онтологічної логіки, якої дотримано при розгляді регіональної економічної інтеграції та валютної інтернаціоналізації, варто виділити такі складові процесів регіонального використання валют:

- валютна регіоналізація як спонтанний (в сенсі ринково-індукований) процес формування певної традиції використання національних та іноземних валют в окремому регіоні. Враховуючи значний рівень залежності валютних відносин від нормативно-

---

³³⁴ Необхідно зазначити, що нині ведуться дискусії про те, чи є взагалі криптовалюта грошима (наприклад, Dowd K. *New Private Monies: A Bit-Part Player?* London: Institute of Economic Affairs, 2015. 94 p.)

інституційного сектору держави / регіону, категорія валютної регіоналізації охоплює порівняно вузькі аспекти процесів неформальної та фінансової доларизації, а також формування системи криптовалют (до тої міри, до якої криптовалюти відповідають категоріальним критеріям валюти в широкому розумінні);

- валютний регіоналізм як цілеспрямована діяльність регіональних суб'єктів монетарної влади з врегулювання взаємних грошово-кредитних відносин, мінімізації валютно-курсних ризиків, формування наднаціональних структур тощо;

- регіональна валютна інтеграція як одночасне поєднання векторів валютної практики та стратегічної нормативно-інституційної діяльності в грошово-кредитній сфері в певному регіоні.

Зазначений підхід не є загальноприйнятим, однак терміни «валютний регіоналізм»³³⁵ і меншою мірою «валютна регіоналізація»³³⁶, починаючи з 2000-х рр., поступово починають вводитись у концептуальний мейнстрим у схожому до застосованого нами значення.

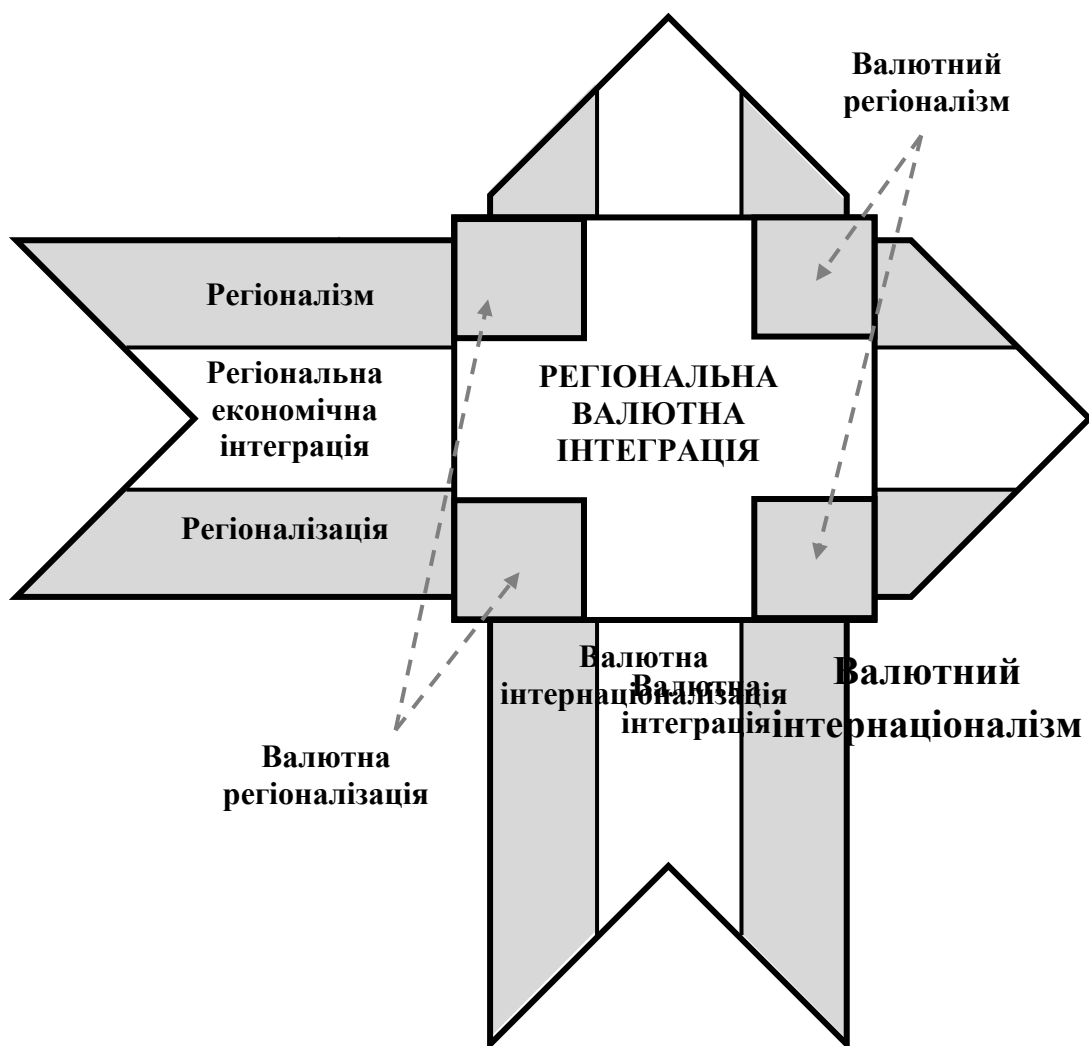
Варто зауважити, що у сучасних умовах регіональна валютна інтеграція (на відміну від функціональної) фактично завжди супроводжується чи слідує за регіональною економічною інтеграцією. Причому загальноекономічна інтеграція може бути як фундаментом для подальшої валютної інтеграції (наприклад, у випадку ЄС), так і розвиватись постфактум чи паралельно відносно останньої (африканські валютні союзи). Враховуючи зазначену особливість, вважаємо правомірним розглядати регіональну валютну інтеграцію як одночасне поєднання функціонального виміру валютної інтеграції та регіональної економічної інтеграції (рис. 7.2). Функціональний вимір валютної інтеграції, котрий на ілюстрації перебуває вище

³³⁵ Dieter H. Monetary Regionalism: Regional Integration Without Financial Crises. Scholarly Paper. Rochester, NY: Social Science Research Network, 1 May 2000. URL: <https://papers.ssrn.com/abstract=229812>; Dieter H. The Advancement of Monetary Regionalism in East Asia. *New Issues in Regional Monetary Coordination*. London: Palgrave Macmillan, 2006. P. 188–219. URL: https://doi.org/10.1057/9780230502444_10; Metzger M. *New Issues in Regional Monetary Coordination: Understanding North-South and South-South Arrangements*. Springer, 2005. 248 p.; Lin C. L., Rajan R.S. *The Economics and Politics of Monetary Regionalism in Asia*. *ASEAN Economic Bulletin*. 2001. Vol. 18. No 1. P. 103–118.

³³⁶ Abinader J. R. *One World Currency: the Globe*. New York: University Press of America, 2014. 120 p. Katada S. N. Japan and Asian monetary regionalisation: cultivating a new regional leadership after the Asian financial crisis. *Geopolitics*. 2002. Vol. 7, No 1. P. 85–112.

регіоналізму, можна вважати таким, що символізує можливість досягнення валютного мультилатералізму – глобальної уніфікації валют чи принаймні гармонізації валютно-курскових політик держав світу.

Важливим моментом як функціональної, так і регіональної валютної інтеграції, є вибір режиму валютного курсу. Дилема вибору набула особливої актуальності для країн, що розвиваються, в умовах загострення фінансової та грошово-кредитної волатильності.

Рис. 7.2. Онтологія процесів регіональної валютної інтеграції
сформовано автором.

У даному дослідженні до регіональної валютної співпраці ми будемо відносити сукупність усіх форм валютної взаємодії,

кооперації та координації (протоінтеграції), які базуються на взаємних домовленостях і стосуються географічноблизьких монетарних суб'єктів. Регіональна валютна співпраця може базуватись на проміжних типах взаємних режимів валютного курсу (наприклад, через введення меж допустимих коливань курсів валют, сигнальних курсів, двосторонніх інтервенцій і т. ін.), а може набувати характеру регіональних пулів ліквідності, своп-домовленостей, формального чи неформального монетарного діалогу без окремого валютно-курсового режиму. Учасники співпраці домовляються не лише про способи оптимізації рішень національних грошово-кредитних політик щодо протидії внутрішнім шокам, а й щодо спільної оптимізації антишокового протоколу для регіону загалом. Однак залежно від форм та глибини регіональної валютної співпраці необхідність прийняття спільних монетарних політичних рішень є опціональною і залежить від бажання та здатності учасників гармонізувати та координувати регіональну політичну структуру³³⁷. Зазначені форми валютної співпраці між державами можна об'єднати за назвою «валютний мінілатералізм».

Регіональна валютна інтеграція ж, на відміну від співпраці, передбачає створення валютно-курсового союзу, тобто жорсткої фіксації валютного курсу в межах територіального об'єднання. Такий підхід не є загальноприйнятим, адже деякі дослідники³³⁸ мінімальним критерієм регіональної валютної інтеграції вважають формування саме валютного союзу, тобто введення спільної валюти. В нашому дослідженні ми розглядатимемо валютний союз вищою (але не єдиною) формою регіональної валютної інтеграції. Аналізуючи рівень інтеграції, можна зауважити, що в економічній літературі поширені неоднозначні та взаємонеузгоджені назви різних сучасних та історичних форм регіональних валютних інтеграційних об'єднань. Не ставлячи за мету їх систематизацію (такі спроби здійснені в

³³⁷ Mühlich L. *Advancing Regional Monetary Cooperation: The Case of Fragile Financial Markets*. Berlin: Springer, 2014. P. 36-37.

³³⁸ Mühlich L. *Advancing Regional Monetary Cooperation: The Case of Fragile Financial Markets*. Berlin: Springer, 2014. 318 p.

дисертаційному дослідженні Д. Казарінова³³⁹) і не претендуючи на канонічність, зазначимо лише, що в даній роботі ми використовуvatимемо такі основні трактування:

1. «Валютний блок» – це економічна територія, що об'єднує держави із валютами, курси яких «м'яко» чи «жорстко» прив'язані до єдиної валюти-лідера (чи спільної валюти). Також «валютний блок» – це історична назва 3-х валютних альянсів, що існували в 1930-х рр. (доларового, стерлінгового та золотого).

2. «Валютна зона» – це об'єднання держав із жорсткою прив'язкою курсів національних валют до валюти-лідера (тобто «валютна рада» + «доларизація» + «валютний союз», або власне географічний вимір валютної інтеграції). Також «валютна зона» – історична назва 6-ти валютних об'єднань, що виникли під час або після Другої світової війни, частина з яких існує і по сьогодні.

3. «Спільна валютна зона» – це територія із єдиною (спільною) офіційною валютою (тобто регіональний аспект валютної уніфікації). Слід відмітити, що часто термін «спільна валютна зона» використовується як синонім до валютного союзу, однак ми вживатимемо цей термін у ширшому значенні (як «валютний союз» + «офіційна доларизація»), дотримуючись логіки автора терміну Р. Мандела та інших дослідників³⁴⁰.

4. «Валютний (монетарний) союз» – це об'єднання із спільною ефективною валютою та спільною монетарною політикою.

Окрім наведених чотирьох основних типів регіональних структур, виокремимо також ширшу структуру – територію (зону) валютного впливу. До цього типу структур будемо зараховувати держави, в яких окрема іноземна валюта виконує суттєву частину функціоналу національної грошової одиниці. Цей термін дає змогу відстежити реальну гегемонію конкретних провідних валют всупереч офіційному валютно-курсовому режиму. У табл. 7.1 демонструється авторська

---

³³⁹ Казарінов Д. В. Валютне Регулювання в Україні в Процесі Регіональної Валютної Інтеграції: дис. ... канд. ек. наук: 08.00.08 /Українська академія банківської справи НБУ, 2013. С. 32.

³⁴⁰ Mundell R. A Theory of Optimum Currency Areas. *The American Economic Review*. 1961. Vol. 51, No. 4. P. 657–665; Rose A. K. Common Currency Areas in Practice. *In Bank of Canada Conference*. Ottawa, 2000. URL: <http://www.bankofcanada.ca/wp-content/uploads/2010/08/rose.pdf>.

класифікація етапів регіональної валютної інтеграції, складеної *a la* Б. Балаша.

Таблиця 7.1

Таксономія регіональних валютних об'єднань

	Виконання іноземною валютою частини функціоналу національної	М'яка прив'язка курсу валют до лідера	Жорстка прив'язка курсу валют до лідера	Одностороння уніфікація валют	Єдина ефективна валюта, гармонізація монетарної політики
Територія (зона) валютного впливу	+	+	+	+	+
Валютний блок		+	+	+	+
Валютна зона			+	+	+
Спільна валютна зона				+	+
Валютний (монетарний) союз					+

складено автором.

До цього моменту ми розглядали дещо «рафіновану» регіональну валютну інтеграцію окремо від інших економічних процесів у регіоні. Однак на практиці чиста регіональна валютна інтеграція (особливо взаємна) є нетиповою, на відміну від функціональної валютної інтеграції.

Загалом можна виокремити декілька «кейсів» як функціональної, так і регіональної валютної інтеграції, які найчастіше виникають в економічних реаліях:

1. Функціональна чи регіональна валютна інтеграція як продовження історичних відносин типу «метрополія-колонія». Валюта колишньої метрополії при цьому стає якорем або офіційним чи паралельним платіжним засобом в постколоніальному утворенні (прикладом такої інтеграції є коронні землі Великої Британії, зона франка в Африці та Полінезії та ін.).

2. Одностороння (переважно функціональна) валютна інтеграція країн-банкротів після тривалих періодів гіперінфляції та фінансової нестабільності (Зімбабве, Еквадор, періодично Аргентина).

3. Одностороння чи узгоджена валютна інтеграція малих та мікро-економік із ключовими світовими валютними емітентами (Джибуті, Панама);

4. Гравітаційна регіональна валютна інтеграція держави із основними торговельними партнерами в регіоні (Ліхтенштейн, Болгарія).

5. Митний та валютний союз – об'єднання держав із єдиною валютою але не надто високим рівнем загальноекономічної інтеграції (Східнокарибський валютний союз, зони франка).

6. Економічний та валютний союз – валютна інтеграція учасників, що тривалий період перебувають у різних формах торговельних та економічних альянсів і досягнули глибокого рівня інтеграції в різних секторах економічної діяльності (ЄЕВС).

Таким чином, процеси регіональної валютної інтеграції паралельно із загальноекономічною регіональною інтеграцією формують каркас сучасного світового просторового «хаотичного порядку» (англ. «chaord»). Світова монетарна мапа, накладаючись на геополітичні та гео економічні контури, детермінує розподіл сил серед глобальних гравців. Найменша економічна чи політична зміна «статусу-кво» відразу імпульсом передається через надчутливу валютно-фінансову систему і, зрештою, зумовлює фундаментальні зрушення в економічних комплексах держав-учасниць.

7.2. Інтеграція України у європейський валютний простір

Розглядаючи можливість входження в уже існуючий чи створення нового регіонального валютного союзу, необхідно враховувати, що для України сьогодні потенційно доступна єдина альтернатива – Європейський економічний та валютний союз. Сучасні геополітичні реалії не залишають опцій для створення економічного та валютного об'єднання з членами Євразійського економічного союзу (ЄАЕС). Економічна чи політична взаємовигода є сумнівною із рештою позаблокових сусідів: Грузією, Туреччиною, Молдовою.

Перспектива членства в ЄС, без якого неможливим є приєднання до валютного альянсу, також видається надто віддаленою при збереженні поточних темпів економічного поступу. Доволі проблемним є досягнення номінальної конвергенції із державами ЄВС, не кажучи про реальну. Розглянемо в часовій ретроспективі прогрес досягнення Україною номінальної конвергенції/дивергенції з державами ЄВС, формалізованої Маастрихтськими критеріями.

Одним із найбільш складних для досягнення є критерій цінової стабільності. У державі-кандидаті на вступ в ЄВС середній рівень інфляції протягом останніх 12-ти місяців не повинен перевищувати більш ніж на 1,5 відсоткового пункту середньомісячного показника трьох найкращих (з погляду зміни рівня цін відносно попередніх 12-ти місяців) держав-членів ЄС³⁴¹. Варто підкреслити, що інфляція оцінюється не за абсолютним значенням, а відносно попередніх 12-ти місяців, тому Ірландія, в якій темпи інфляції на порядок вищі, ніж у решти держав-членів, неодноразово потрапляла до трійки найкращих держав, відносно яких формувалось референтне значення.

Методологічною складністю оцінювання відповідності рівня цінової стабільності в Україні Маастрихтським критеріям є те, що ЄЦБ використовує для розрахунків гармонізований індекс споживчих цін (ГІСЦ; англ. «*Harmonised Index of Consumer Prices*», *HICP*), що дещо відрізняється від індексів споживчих цін (ІСЦ), що обчислюється МВФ та Державною службою статистики України. Оскільки ГІСЦ не розраховується для України, то неможливо точно оцінити відповідність референтному значенню Маастрихтського критерію. Для наближеного порівняння ми використали дані МВФ за величиною ІСЦ відповідно до минулорічних показників для держав-членів ЄС та України. В табл. 7.2 наведені референтні значення критерію цінової стабільності для вступу в ЄВС (не публікується щорічно), середньорічні темпи інфляції в ЄВС за методиками ГІСЦ ЄЦБ (на дату публікації референтних значень) та ІСЦ МВФ, а також показники ІСЦ України за методикою МВФ.

---

³⁴¹ Згідно зі статтею 140(1) Угоди про функціонування ЄС при розгляді критеріїв членства не робиться різниці між членами ЄВС та ЄС.

Таблиця 7.2

Темпи інфляції в ЄЕВС та Україні

Рік	Референтне значення (Маастрихтський критерій)	Середній рівень інфляції в ЄЕВС за 12 міс. (ГІСЦ на момент публікації референтних значень)	Середньорічний рівень інфляції в ЄС за ІСЦ (дані ЄЕВС)	Рівень інфляції в Україні за ІСЦ
1998	2,7	1,5	1,2 (3,1)	10,6
1999	н/п	н/п	1,2 (2,4)	22,7
2000	2,4	1,4	2,2 (3,2)	28,2
2001	н/п	н/п	2,4 (3,2)	12,0
2002	3,3	2,4	2,3 (2,5)	0,8
2003	н/п	н/п	2,1 (2,2)	5,2
2004	2,4	2,1	2,2 (2,4)	9,0
2005	н/п	н/п	2,2 (2,3)	13,5
2006	2,6	2,3	2,2 (2,3)	9,1
2007	3	2,1	2,2 (2,4)	12,8
2008	3,2	2,5	3,3 (3,7)	25,2
2009	н/п	н/п	0,3 (1,0)	15,9
2010	1	0,3	1,6 (2,0)	9,4
2011	н/п	н/п	2,7 (3,1)	8,0
2012	3,1	2,8	2,5 (2,6)	0,6
2013	2,7	2,2	1,3 (1,5)	-0,3
2014	1,7	1	0,4 (0,5)	12,1
2015	н/п	н/п	0,0 (0,0)	48,7
2016	0,7	0,1	0,2 (0,2)	13,9

Примітка: «н/п» – дані не публікувались.

Джерело: сформовано автором за даними: *Convergence report 2016. European Commission. URL: https://ec.europa.eu/info/publications/economy-finance/convergence-report-2016_en; International Monetary Fund. World Economic Outlook Database 2017. URL: <https://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2017/01/weodata/index.aspx> (Last accessed: 12.09.2017).*

Порівнюючи рівні ІСЦ в ЄС та Україні, можна побачити, що темпи інфляції в Україні протягом останніх років здебільшого значно перевищують аналогічні показники в ЄС. Припускаємо, що в рамках референтного значення перебувала цінова динаміка за 2002 р. та 2012–2013 рр. Обраний вектор НБУ на використання режиму інфляційного таргетування в разі успішної імплементації може привести до поступового вирівнювання темпів інфляції відповідно до

динаміки ЄС. Однак необхідно врахувати, що в разі приєднання до ЄЕВС неминучим буде одноразовий різкий стрибок цін, пов'язаний із наближенням до рівня ЄЕВС.

Друга група критеріїв конвергенції ЄЕВС пов'язана із досягненням «...стабільного фінансового стану урядів»³⁴². Двома кількісними індикаторами бюджетної дисципліни претендентів є такі:

– рівень планового чи фактичного дефіциту бюджету не повинен перевищувати 3% від ВВП³⁴³;

– співвідношення валового державного боргу до ВВП перевищує 60% (аналогічно до попереднього критерію допускається незначне перевищення референтного значення у разі стабільного тренда до зменшення частки заборгованості).

Протягом 2-х останніх років фіскальна система України залишається відносно стабільною, якщо порівнювати із періодами 2008–2009 рр. чи 2014–2015 рр., хоча основний фінансовий ризик для вітчизняної економіки традиційно генерується ззовні та є важко прогнозованим (рис. 7.3).

Рис. 7.3. Динаміка індексу фінансового стресу в Україні

*Звіт про фінансову стабільність, 12.2017. Національний банк України.
URL: https://bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=32236491*

³⁴² Treaty on the Functioning of the European Union, 2016. URL: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=OJ:C:2016:202:FULL&from=EN>.

³⁴³ Допускається перевищення референтного значення, якщо: 1) співвідношення суттєво і постійно знижується і щораз наближається до референтного значення; 2) перевищення референтного значення є винятковим і тимчасовим явищем.

Протягом останніх трьох років Україна відповідала критерію конвергенції ЄС, зберігаючи дефіцит державного бюджету на рівні, нижчому від 3% (це також відповідає цілям програми МВФ) (рис. 7.4). Нині це єдиний Маастрихтський критерій конвергентності, котрий виконується Україною протягом відносно тривалого періоду.

Рис. 7.4. Структура дефіциту державного бюджету України

*Звіт про фінансову стабільність, 12.2017. Національний банк України.
 URL: https://bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=32236491*

Однак у 2017 р. спостерігався квазіфіскальний дефіцит, який виникає переважно через емісію облігацій внутрішньодержавної позики (ОВДП) для докапіталізації державних банків, що продовжуватиметься і в подальших періодах (передусім додаткових вливань потребує Приватбанк та Ощадбанк). Квазіфіскальний дефіцит прямо не впливає на дефіцит держбюджету, однак призводить до зростання державного боргу. Варто відмітити, що в 2017 р. відбувся репрофайлінг ОВДП у портфелі НБУ – здійснено обмін облігацій на нові цінні папери з довшим терміном для погашення на суму 219,6 млрд. грн. (частина із цих облігацій вартістю 145,2 млрд. грн.

отримала плаваючу ставку, котра залежить від темпів інфляції, що мало за мету стимулювання уряду до підтримки цінової стабільності).

Щодо критерію розміру валового державного боргу зазначимо, що, починаючи із 2014 р., спостерігається значне перевищення референтного значення 60% (рис. 7.5), що пов'язане як із зростанням абсолютного значення заборгованості, так і з сповільненням темпів приросту ВВП. Варто, однак, відмітити, що схожий чи вищий рівень заборгованості властивий для багатьох держав-членів ЄС (наприклад, у Німеччині співвідношення валового боргу до ВВП становить 85%, в Австрії – 87%, Франції – 90%, Іспанії – 97%, Португалії – 123% і т.ін.).

Рис. 7.5. Рівень валового державного боргу України

Розраховано автором на основі даних МВФ.

Структура державного та гарантованого державою боргу, за даними Міністерства фінансів України, наведена в табл. 7.3. Левову частку заборгованості становлять борги за цінними паперами, випущеними як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках.

Черговий критерій конвергенції ЄС детермінує валютно-курсову стабільність претендента на вступ, що виявляється у членстві в ERM II протягом останніх двох років і передбачає недопущення цілеспрямованої девальвації валюти відносно євро. При оцінюванні

валютно-курсової стабільності Європейська комісія бере до уваги також низку допоміжних індикаторів, як наприклад, обсяг іноземних валютних резервів, короткотермінові процентні ставки, політичні заходи (валютні інтервенції, міжнародна фінансова допомога) і т. ін. Тобто спостерігається невідповідність згаданому критерію економіки України.

Наступний критерій конвергенції стосується середніх номінальних довгострокових процентних ставок, які «... протягом річного періоду спостережень ... не повинні перевищувати на більш ніж два відсоткові пункти рівень, що демонструють три найуспішніші держави-члени в аспекті цінової стабільності»³⁴⁴. Враховуючи відмінності національних ділових практик, при розгляді беруть до уваги державні облигації (чи їх аналоги) із терміном оборотності, наближеним до 10 років.

Таблиця 7.3

Державний та гарантований державою борг України за останні 5 років, млрд. дол. США

Індикатор	За станом (на кінець грудня відповідного року)					
	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Державний борг	49,95	60,08	60,06	55,59	60,71	65,33
Внутрішній борг	23,81	32,15	29,24	21,17	24,66	26,84
1. Заборгованість за випущеними цінними паперами на внутрішньому ринку	23,43	31,78	29,06	21,06	24,57	26,76
2. Заборгованість перед банківськими та іншими фінансовими установами	0,38	0,36	0,18	0,11	0,09	0,08
Зовнішній борг	26,14	27,93	30,82	34,43	36,05	38,49
1. Заборгованість за позиками, одержаними від міжнародних фінансових організацій	10,02	7,74	10,72	14,06	13,68	14,52
2. Заборгованість за позиками, одержаними від органів управління іноземних держав	1,14	0,91	1,04	1,36	1,68	1,76
3. Заборгованість за позиками, одержаними від іноземних комерційних банків, інших іноземних фінансових установ	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00

³⁴⁴ Treaty on the Functioning of the European Union, 2016. URL: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=OJ:C:2016:202:FULL&from=EN>.

Продовження таблиці 7.3

4. Заборгованість за випущеними цінними паперами на зовнішньому ринку	13,09	17,38	17,28	17,30	19,04	20,47
5. Заборгованість, не віднесена до інших категорій	1,89	1,90	1,78	1,70	1,65	1,75
Гарантований державою борг	14,55	13,08	9,75	9,91	10,26	10,97
Внутрішній борг	2,03	3,39	1,77	0,89	0,70	0,47
1. Заборгованість за випущеними цінними паперами на внутрішньому ринку	1,25	2,64	1,37	0,68	0,59	0,32
2. Заборгованість перед банківськими та іншими фінансовими установами	0,78	0,75	0,40	0,21	0,12	0,15
3. Заборгованість, не віднесена до інших категорій	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
Зовнішній борг	12,52	9,69	7,99	9,02	9,56	10,50
1. Заборгованість за позиками, одержаними від міжнародних фінансових організацій	5,07	2,03	2,54	5,87	7,02	8,18
2. Заборгованість за позиками, одержаними від органів управління іноземних держав	0,25	0,25	0,24	0,19	0,15	0,10
3. Заборгованість за позиками, одержаними від іноземних комерційних банків, інших іноземних фінансових установ	3,67	3,88	3,27	2,84	2,28	2,10
4. Заборгованість за випущеними цінними паперами на зовнішньому ринку	3,40	3,40	1,81	0,00	0,00	0,00
5. Заборгованість, не віднесена до інших категорій	0,13	0,13	0,12	0,11	0,11	0,12
Загальна сума державного та гарантованого державою боргу	64,50	73,16	69,81	65,51	70,97	76,31

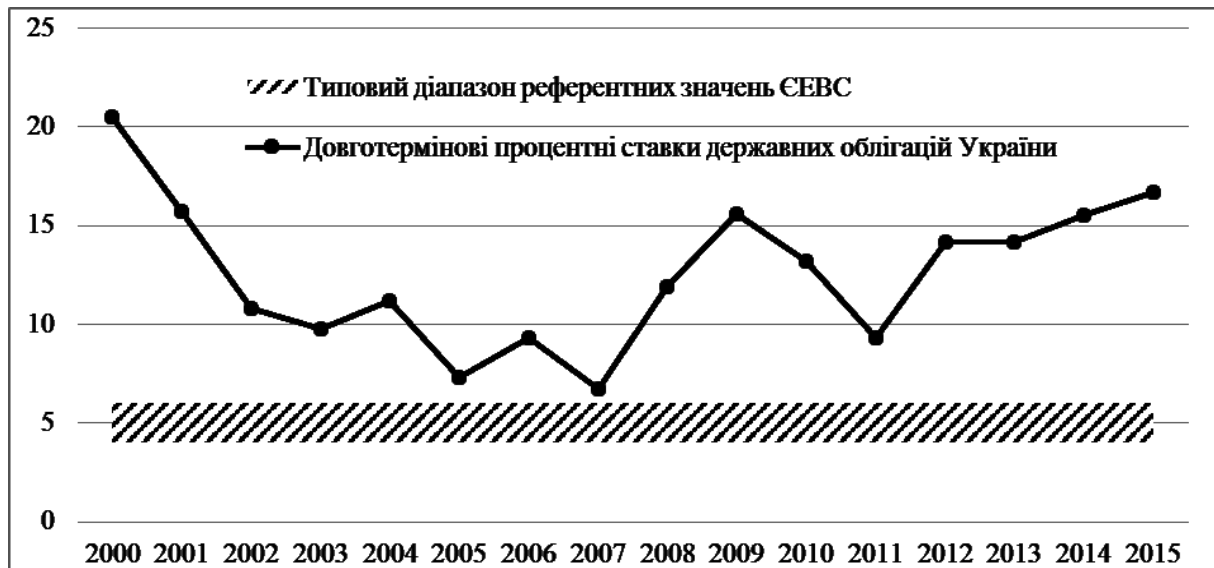
Джерело: дані Міністерства фінансів України.

Розглядаючи розмір довгострокових процентних ставок в Україні, можна вказати на значне перевищення референтних значень ЄЕВС. Статистична база Євростат наводить дані щодо розміру процентних ставок розрахованих за методикою ЄЦБ лише до 2015 р. (рис.7.6). Протягом згаданого періоду розмір процентних ставок не досягав типового для держав ЄЕВС референтного значення, яке переважно перебувало в діапазоні від 4% до 6%. Ситуація залишиться незмінною, доки не буде досягнуто тривалої стабільності рівня цін та курсу валют.

Окрім розглянутих чотирьох критеріїв конвергенції ЄЕВС, перевіряється також відповідність національного законодавства статтям 130 та 131 Договору і Статуту Європейської системи центральних банків (ЄСЦБ) та Європейського центрального банку (ЄЦБ). Оцінювання насамперед відбувається за трьома напрямками:

– незалежність національного центрального банку (в аспектах фінансування діяльності та процедури прийняття рішень);

- недопущення монетарного фінансування витрат чи привілейованого стану урядів;
- рівень інтеграції національного центрального банку з ЄСЦБ.

Рис. 7.6. Довгострокові процентні ставки державних облігацій України

Eurostat Dataset. Id: enpr_ecexint. URL: <http://ec.europa.eu/eurostat/web/european-neighbourhood-policy/enp-east/data/database>

Крім того, оцінюється рівень інтеграції фінансових і товарних ринків та ринків праці, а також стан платіжного балансу у динаміці.

Підсумовуючи результати розгляду економіки України відповідності Маастрихтським критеріям, можна вказати на виконання умов лише щодо дефіциту державного бюджету, який, проте, нівелюється суттєвим зростанням суверенної заборгованості держави.

Один з основних методологічних апаратів аналізу готовності до створення/приєднання до валютних союзів пропонує теорія оптимальних валютних зон, що розглядалась нами вище. Постулати теорії ОВЗ викликали підвищену зацікавленість також українських науковців та політиків при обґрунтуванні вибору стратегічного вектору економічної (включаючи монетарну) інтеграції. Незважаючи на те, що сьогоднішні політичні реалії фактично розв'язали для України дану дилему, відкинувши східний напрям інтеграції, проте

концепція ОВЗ може бути корисною для загального оцінювання доцільності монетарної інтеграції, аналізу її потенційних вигод чи недоліків та обраних інструментів політики валютного курсу.

Період 2014–2015 рр. – це етап випробувань для України, який характеризується низкою економічних шоків. Чи не найбільшійшими серед них були валютні. Неспроможність Національного банку України впоратись із викликами, що постали перед державою, у т. ч. унаслідок російської агресії, призвела до глибокої валютної кризи, найпомітнішим виявом якої стала різка девальвація національної грошової одиниці.

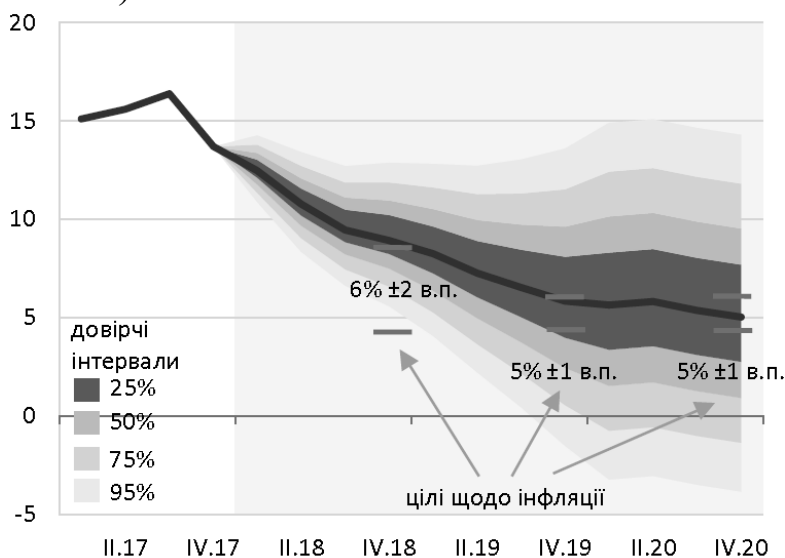
За останнє десятиліття економіка України вдруге переживає важкі кризові явища, спричинені макроекономічними дисбалансами, що накопичувалися задовго до кризових 2008 р. та 2014 р. Окрім низки факторів, що були передумовами обох кризових періодів, режим де-факто фіксованого валютного курсу зумовлював зростання зовнішньоторговельного дефіциту, який у передкризові роки фінансувався переважно надходженнями ПІІ та зовнішніми запозиченнями. Однак у кризові роки, коли доступ до міжнародних ринків капіталу погіршувався, приплив капіталу змінювався на відплив, унаслідок чого формувався потужний девальваційний тиск.

Підписавши Угоду про асоціацію з ЄС, Україна взяла зобов'язання реформувати фінансовий сектор, кінцевою метою чого має стати повна лібералізація валютного ринку та транскордонних потоків капіталу. У процесі даної фінансової лібералізації доцільно вивчити міжнародний досвід для вибору відповідного темпу та послідовності реформ, що дозволить повною мірою використати переваги вільного руху капіталу та мінімізувати ризики, пов'язані з волатильністю його потоків. Досвід миттєвої фінансової лібералізації (наприклад, в Ізраїлі, Аргентині) наглядно демонструє, що за відсутності належної макростабільності та розвинутих фінансових ринків шоківі механізми можуть суттєво поглибити економічну кризу.

Необхідно відмітити, що валютна інтеграція України та держав ЄС далеко не завжди передбачає введення в обіг на території України єдиної європейської валюти згідно з постулатами теорії оптимальних валютних зон (принаймні не в перспективі найближчих десятиліть).

Це насамперед процес зближення інститутів національних валютних систем та інструментів валютної політики, координація цілей валютної політики для покращення зовнішньоекономічних зв'язків. Засобами даного процесу можуть стати такі: проведення спільних консультацій, формування механізму валютного регулювання на основі нової парадигми, приєднання до міждержавних валютно-кредитних і фінансових організацій.

Обраний НБУ курс на використання режиму інфляційного таргетування теоретично має сприяти регіональній інтеграції (в т. ч. валютній) з іншими європейськими державами (маються на увазі ЄС, ЄАВТ та ЦЄАВТ). Однак, вважаємо, що встановлені інфляційні «орієнтири» на 2018–2020 рр. (рис.7.7) є надто оптимістичними (якщо не популістичними).

Рис. 7.7. Прогнози НБУ щодо індексу споживчих цін

Інфляційний звіт, 01.2018. Національний банк України. URL: https://bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=742185

Важко однозначно сказати, наскільки адекватно зможе вплинути НБУ на різке підвищення цін, за умов фактично повної відсутності трансмісійного механізму ручної олігархічної економіки. Показовим є той факт, що навіть у відносно неволатильному 2017 р. регулятору не вдалося втримати рівень цін у прогнозованому діапазоні. Доволі дивним було спостереження факту «боязні ревальвації» НБУ, навіть за умов сприятливої кон'юнктури на сировинному ринку. Однак без

часткового підвищення курсу національної валюти неможливо стримати цінове зростання на промисловому ринку.

Стратегічні вектори європейської валютної інтеграції є доволі зрозумілими і не одноразово висвітлювались дослідниками. Вважаємо за доцільне сконцентрувати основні політичні зусилля за такими напрямками:

– поступова гармонізація законодавства з нормативними засадами функціонування Європейської системи центральних банків із поступовим закріпленням за НБУ лише функції забезпечення цінової стабільності. Разом з тим, відмова від монетарного фінансування пріоритетних неолігархізованих секторів повинна відбуватись уже на останньому передінтегрційному етапі, враховуючи широку практику «закидання гелікоптерних грошей» в ЄС, що дозволить зберегти конкурентні переваги вітчизняним виробникам;

– фінансова, децизивна та персональнісна незалежність Національного банку України від уряду. Однак досягнення вказаного завдання не повинно виключати узгодженості ключових довгострокових цілей розвитку економіки (чи стабілізаційних, чи стимулюючих), а не виявляти лише як заходи взаємного стримування або пошуку винних осіб;

– досягнення стабільного економічного зростання, що з часом виявлятиметься у досягненні номінальної конвергенції відповідно до Маастрихтських критеріїв. Незважаючи на очевидність, економічне зростання складно досягти без суттєвого збільшення заборгованості, яке неминуче спостерігатиметься протягом перших років на шляху до стабілізації. Зростання має відбуватись насамперед завдяки розвитку внутрішнього ринку, що зменшить чутливість до зовнішніх факторів і, зрештою, сприятиме реальній конвергенції з державами ЄС;

– викристалізування трансмісійного механізму монетарної політики НБУ, що є одним із найбільш складних для досягнення завдань, що потребує широкого кола ініціатив не лише у монетарній сфері. Основною перешкодою є надмірна неформальна інституціоналізація вітчизняної олігархічної економіки та політики (в т. ч. монетарної). Однак грошово-кредитна політика повинна бути більш рішучою у відповідь на надмірно популістські дії уряду, що перебуває під впливом електоральних циклів. Перші 4–5 років

режиму інфляційного таргетування продемонструють готовність вітчизняної економіки до його використання. В разі хоча б часткового успіху даний режим можна застосовувати аж до приєднання до ЕРМ II. Важливо, однак, до цього моменту досягти рівноважного курсу валют, щоб зафіксувати його у паритеті, що, на нашу думку, вимагає поступової ревальвації національної грошової одиниці до курсу, близького до номінального ефективного значення за МВФ (на початок 2018 р. такий курс становив 16 грн./дол. США). У разі неефективності режиму інфляційного таргетування вважаємо за доцільне перейти до режиму валютної ради за поточним курсовим паритетом. Зазначені заходи стимулюватимуть підвищення довіри суспільства до Національного банку України, банківської системи і національної валюти;

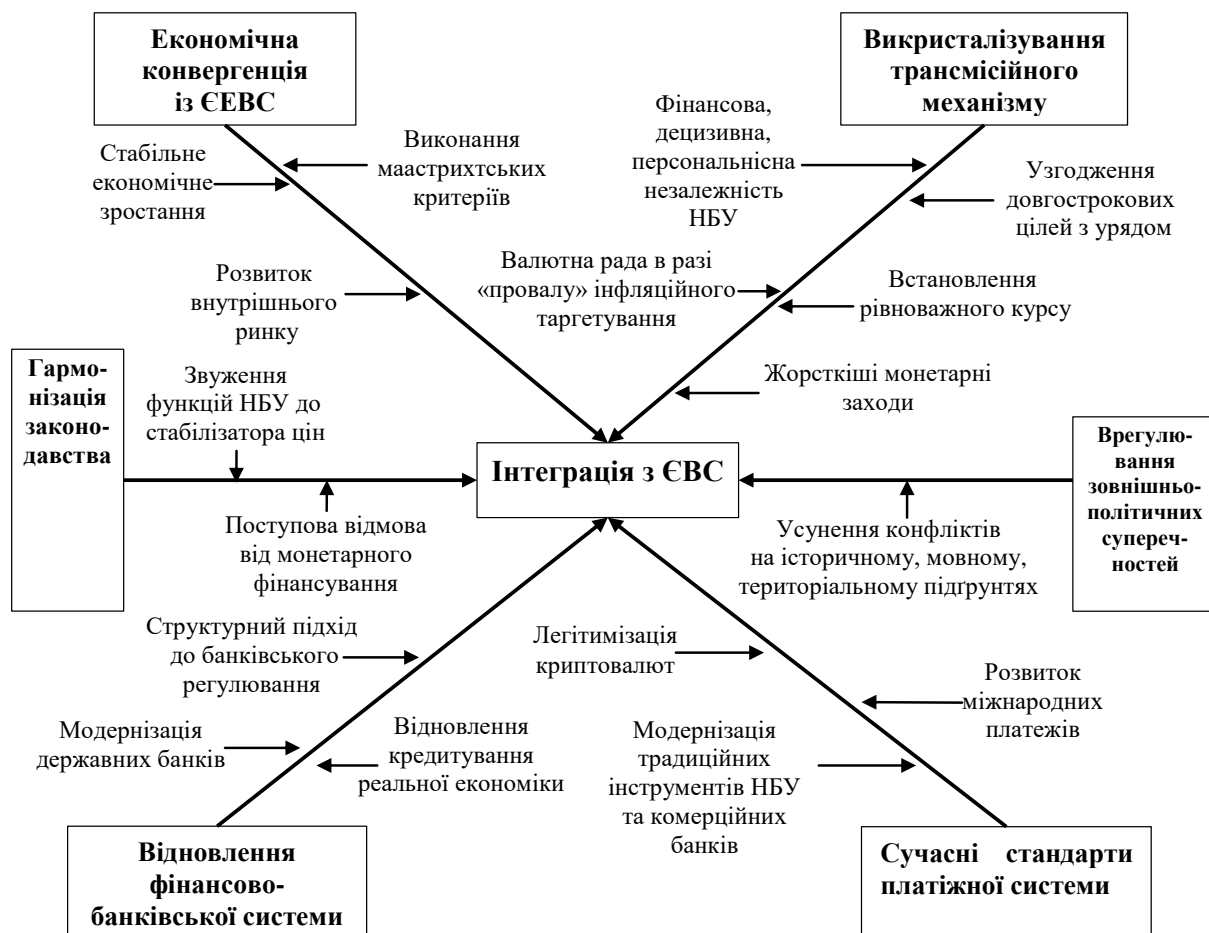
– відновлення і модернізація фінансово-банківської системи України. Занепад вітчизняної банківського сектору носить системний характер і є віддзеркаленням кланово-олігархічного устрою держави. Відновлення активності повинно передбачати запровадження структурного підходу до банківського регулювання, за якого важливими є структура балансу та ефективність роботи, а не абсолютний розмір капіталу. Серед пріоритетів мають бути модернізація та докапіталізація державних банків, котрі нині домінують в секторі, та поступове відновлення кредитування реального сектору;

– прийняття сучасних стандартів платіжної системи. Зокрема, необхідно розвивати як традиційний інструментарій операцій НБУ на відкритому ринку (базові операції на відкритому ринку, в т. ч. операції РЕПО; операції «тонкого налаштування» (англ. «*fine-tuning operations*»)); структурні операції регулювання ліквідності, спрямовані на стимулювання банківського кредитування реального сектору (англ. «*structural operations*»), так і засоби комерційних банків (тобто операції рефінансування овернайт і операції залучення на депозити овернайт). Особливої актуальності набуває розробка системи доступних і оперативних міжнародних переказів. Варто підвищену увагу приділити також розвитку альтернативних платіжних систем, зокрема йдеться про легітимізацію та розробку правового поля функціонування ключових криптовалют. Хорошим прикладом може

бути Республіка Білорусь, котра відмінила оподаткування майнінгу криптовалют, що, враховуючи відносно прохолодний клімат та дешеву електроенергію, може зробити державу привабливою для розміщення великих дата-центрів;

– врегулювання зовнішньо-політичних суперечностей. Найбільшою проблемою, звісно, є невирішені територіальні суперечки із Російською Федерацією. Однак приводами для дипломатичних бар'єрів на шляху до євроінтеграції можуть стати конфлікти на історичному, мовному, територіальному підґрунтях з Угорщиною, Румунією, Польщею.

Основні стратегічні напрямки зусиль, котрих слід докласти для досягнення валютної інтеграції, підсумовані на рис. 7.8.

Рис. 7.8. Цільова діаграма європейської валютної інтеграції України

сформовано автором.

Потенційними перевагами валютної співпраці України з державами ЄС можуть стати: зниження тотальної залежності грошового обігу від долара США; удосконалення валютної структури міжнародних резервів НБУ та зовнішніх запозичень; розвиток кредитного співробітництва з ЄС; підвищення ліквідності ринку європейської валюти в Україні; запровадження прямих котирувань євро до гривні.

Отже, за станом на сьогодні жоден із розглянутих вище варіантів валютної інтеграції України – чи утворення єдиної валютної зони на території країн СНД (неможливе через політичні причини), чи приєднання до зони євро – не є практично доцільним через потенційно негативні наслідки для вітчизняної економіки внаслідок застосування різних (за рівнем розвитку та ефективності у нашій державі та країнах-партнерах) монетарних трансмісійних механізмів, фіскальних систем, фондових ринків. Необхідно визнати, що в Україні поки не існує передумов для того, щоб у близькій перспективі пройти всі етапи інтеграції, необхідні для входження у валютний союз. Цьому об'єктивно перешкоджає недостатній розвиток промислового потенціалу, дуже різний соціально-економічний устрій, багатокладність і відсутність поліцентричної структури.

7.3. Стратегічні орієнтири розвитку регіональної валютної інтеграції

Дослідження процесів трансформації світової валютної системи зумовлено новітніми тенденціями в розвитку міжнародної фінансової архітектури, такими як глобалізація, регіоналізація, валютні протистояння основних центрів економічної сили. Крім того, використання як світової резервної валюти національної валюти однієї з країн-лідерів призводить до значних суперечностей щодо розміщення міжнародної фінансово-економічної сили. Нестійкість курсів валют, що є характерною для сучасної валютної системи, негативно впливає на розвиток міжнародної торгівлі, всієї системи

міжнародних розрахунків загалом, що сприяє виникненню необхідності пошуку шляхів підвищення їх стабільності.

На початку 2000-х рр., натхненні успіхом ЄЕВС, починають виникати численні регіональні валютні ініціативи. Однак глобальна фінансова криза 2008 р. і суверенна боргова криза в Європі суттєво сповільнили ці процеси. Швидше за все, після досягнення певної глобальної економічної стабілізації валютна регіоналізація надалі інтенсифікуватиметься. Поряд з існуючими нечисленними валютними союзами формуватимуться нові інтеграційні структури – їх прототипи різної міри готовності уже задекларовані для країн Перської затоки (із спільною валютою «халіджі»), Східноафриканської спільноти (східноафриканський шилінг), Західноафриканської монетарної зони (еко), країн АСЕАН+3 (азійська валютна одиниця) тощо.

Одним із можливих трендів розвитку валютної інтеграції є глобальна монетарна уніфікація чи, інакше кажучи, валютний мультилатералізм, за якого весь світ стає єдиним валютним регіоном. В історичній ретроспективі деякі функції світових грошей виконували іспанський долар (XVII–XIX ст.), золото (XIX–XX ст.), долар США (1941–1976 рр., неформально і донині). Свого часу зроблено розрізнені заяви по необхідності формування валютних структур кошикового типу із різним контентом (за участю резервних валют, юаня, російського рубля, рупії і т.ін.), створення нових наднаціональних валют, повернення до золотого стандарту, введення «натуральних» валют, офіціалізації криптовалют тощо. Наразі, враховуючи загострення геополітичних протистоянь, не видається ймовірним, щоб котрась із існуючих національних валют отримала офіційний статус планетарного платіжного засобу. Аналогічні причини зумовлюють неможливість виникнення також нових глобальних об'єднань ключових національних валют, про що велись дискусії у більш ранніх працях міжнародних політиків та економістів. У сучасних умовах найбільш вірогідною видається модель «витіснення реального монетарного простору віртуальним» (англ.

«*shift from virtuality to reality*») ³⁴⁵, котра виявляється у становленні глобальної електронної валютної системи.

Розглянемо основні інституційно реалістичні сценарії поступу валютного мультилатералізму, котрі не вважаємо абсолютною «валютною утопією»:

1. Реорганізація механізму спеціальних прав запозичень – резервного та платіжного засобу МВФ кошикового типу. Незважаючи на те, що через різні причини функціонал СПЗ не повною мірою реалізовується, однак за своєю природою даний інструмент відповідає суті наднаціональної валюти. Тим не менше принципи обігу СПЗ потребують низки вдосконалень:

а) реформа системи дистрибуції СПЗ, котра сьогодні жорстко прив'язана до частки у статутному капіталі Міжнародного валютного фонду. Остання ж розраховується відповідно до ролі держави у світовій економіці (залежить від розміру ВВП, відкритості, динаміки та обсягів міжнародних резервів). Проте саме країни, що розвиваються найбільшою мірою потребують СПЗ для покращення міжнародної ліквідності, а отже, баланс дистрибуції варто дещо переглянути, збільшивши залучення менш розвинутих держав, не порушивши при цьому стабільності системи. Крім того, пропорція СПЗ у валютних резервах держав залишається мізерною, що робить принципово неможливим використання інструменту для виконання функціоналу провідної резервної валюти. Отже, вважаємо за доцільне поступово збільшувати пропозицію СПЗ в активному обігу, а також переглянути засади їх дистрибуції між державами-членами МВФ;

б) розширення операційного діапазону функціонування СПЗ. Сьогодні обіг СПЗ здійснюється за суттю між рахунками державних інститутів (центрального банку чи міністерств фінансів). Однак щоб бути повноцінною наднаціональною валютою, необхідно розширювати сферу циркуляції СПЗ, залучаючи до обміну та інвестицій приватні фірми чи інститути. МВФ міг би здійснити

---

³⁴⁵ Liao J., Chen X., Li S. The exploration of the path of super-sovereign currency. *Proceedings of the 2017 International Conference on Management Engineering, Software Engineering and Service Sciences*. ACM, 2017. P. 311–315.

спробу емісії корпоративних цінних паперів, деномінованих у СПЗ, підвищивши цим динамічність і популярність системи;

в) посилення організації управління СПЗ. Сучасна система менеджменту обігу СПЗ де-факто контролюється США (і меншою мірою ЄС), що робить проблематичним незалежне прийняття рішень з боку МВФ. Зазнавши лімітації операційного поля використання СПЗ, апарату МВФ варто надати значно ширші повноваження, котрі забезпечать меншу залежність від впливу центральних банків окремих держав-членів;

г) вдосконалення правил визначення вартості СПЗ. Із 1 жовтня 2016 р. по 30 вересня 2021 р. курс СПЗ буде формуватися відповідно до наступного вагового співвідношення курсів п'яти валют: американський долар – 41,73%, євро – 30,93%, китайський юань – 10,92% (вперше введений до складу валютного кошика), японська єна – 8,33% та фунт стерлінгів – 8,09%³⁴⁶. Однак такий середньостроковий за характером принцип формування складу та співвідношення валютного кошика не дає змоги оперативно реагувати на зміни глобальної економіки, що вимагатиме перегляду механізму курсоутворення відповідно до зростання функціоналу СПЗ³⁴⁷.

Більш активне залучення СПЗ до міжнародних валютно-фінансових відносин, на чому наполягають деякі країни (особливо Китай, після введення юаня до валютного кошика), дозволить подолати парадокс Тріффіна – протиріччя між міжнародним характером використання і національною природою валют. Однак зрозуміло, що процес заміщення долара США як ключової валюти не може бути легким у досягненні, адже це потребує консолідації зусиль і гармонії між глобальними політичними та економічними акторами, чого важко досягти в найближчій перспективі.

2. Витіснення реального монетарного простору віртуальним. Поява та поступовий прогрес електронних валют, котрі розвивались

³⁴⁶ International Monetary Fund. Special Drawing Right (SDR). URL: <http://www.imf.org/en/About/Factsheets/Sheets/2016/08/01/14/51/Special-Drawing-Right-SDR> (Last accessed: 19.02.2018).

³⁴⁷ Хоча МВФ залишає за собою право внесення оперативних змін швидше, як у 2021 р., у разі нагальної потреби.

паралельно із «діджиталізацією»³⁴⁸ повсякденного життя соціуму, зумовлюють необхідність трансформації міжнародної валютної системи, в тому числі враховуючи варіант спонтанної монетарної мультилатералізації. Логічним кроком розвитку світової економіки є емісія центральними банками офіційних національних електронних валют, котрі поступово витіснятимуть з обігу паперові гроші. Таку ініціативу вже озвучив у 2016 р. Ч. Сяочуань, голова Народного банку Китаю. Можна також виділити два потенційні сценарії розвитку електронної моновалютної системи: централізований (електронні СПЗ) та децентралізований (криптовалюти). Розглянемо більш детально кожен з цих опцій.

Модель електронних СПЗ (е-СПЗ)³⁴⁹ пропонувалась деякими китайськими дослідниками³⁵⁰ як один із варіантів реформи системи спеціальних прав запозичення, котрі розглянуто вище. Лейтмотив ідеї – запровадження прототипу механізму глобального центрального банку на основі електронної валютної системи. Передбачається, що передусім е-СДР виконуватиме лише резервну функцією з поступовим збагаченням інструментарію функціями платежу та міри вартості.

Можна виокремити три основоположні принципи моделі е-СДР. По-перше, якорем е-СДР (як і таргетом системи) повинні бути рівень глобального економічного зростання та темпи інфляції, на основі котрих детермінуватиметься пропозиція валюти (адже курс валюти за такої системи стає рудиментом). Пропозиція валюти генерується автоматично на основі програмного алгоритму із використанням даних телеметрії терміналів та їх хабів.

По-друге, необхідно запровадити набір операційних правил, достатньо прозорих для досягнення консенсусу щодо мультинаціонального валютного кредитування. Тобто фактично відбувається повернення до принципів Міжнародного клірингового

---

³⁴⁸ Англ. «*digitalization*» - «оцифрування».

³⁴⁹ Назва моделі є дещо суперечливою, адже СПЗ апіорі існують лише в електронному вигляді.

³⁵⁰ Liao J., Chen X., Li S. The exploration of the path of super-sovereign currency. *Proceedings of the 2017 International Conference on Management Engineering, Software Engineering and Service Sciences*. ACM, 2017. P. 311–315; Yao Y., Yang T. ESDR: the ideal super sovereign currency innovation. URL: http://www.cnstock.com/v_news/sns_bwkx/201511/3625078.htm.

союзу, пропонованого Дж. М. Кейнсом (розглядалися нами при аналізі еволюції парадигми регіональної валютної інтеграції), котрий за правильної організації може бути абсолютно безінфляційним. Цікаво, що філософські обґрунтування даної проблематики здійснено ще в працях мютоелістів (послідовників ідей П.-Ж. Прудона) в ХІХ ст. та представників інших анархічних напрямків економічної теорії.

По-третє, критерій залученості не повинен мати обмежень – у системі е-СДР необхідно створити умови для участі широкого кола суб'єктів (урядів, підприємств, фінансових установ, фізичних осіб).

Другий сценарій розвитку віртуального мультилатералізму базується на принципі децентралізації, характерним прикладом використання якого є популярні сьогодні системи криптовалют. Запустивши у 2009 р. електронну валюту біткоїн³⁵¹, С. Накамото без сумніву розпочав нову віху розвитку платіжних систем, яка в перспективі може трансформуватись у глобальну моновалютну платформу, витіснивши з часом національні грошові одиниці. Вже наприкінці 2017 р. біткоїн став шостою за капіталізацією валютою світу, обійшовши російський рубль, британський фунт стерлінгів та швейцарський франк.

Успіх біткоїну дав поштовх для появи численних криптовалют-аналогів, кожній із яких властиві певні особливості. Так, за станом на 21 лютого 2018 р. кількість криптовалют в обігу становила 1515 і продовжує щоденно зростати³⁵². Засновниками криптовалют стають як окремі фізичні особи, так і уряди держав (наприклад, «*El Petro*» випускається урядом Венесуели), корпорації («*KodakCoin*»), університети («*Feathercoin*» емітується одним з коледжів Оксфордського університету). Заради справедливості варто відмітити, що значна частина із них випускається винятково для особистої вигоди емітента і часто проект закривається через кілька тижнів після ІСО (англ. «*initial coin offering*» – «первинна пропозиція монет»)³⁵³.

³⁵¹ Концепт біткоїну опублікований у 2008 р. Nakamoto S. Bitcoin: A peer-to-peer electronic cash system, 2008. URL: <https://bitcoin.org/bitcoin.pdf>.

³⁵² CoinMarketCap. URL: <https://coinmarketcap.com/all/views/all/> (Last accessed: 21.02.2018).

³⁵³ За статистикою одного з найбільших ІСО-трекерів «TokenData», в 2017 р. проведено 902 ІСО. З них 142 таких проекти закрилися ще на етапі збору коштів, а 276 ініціатив збанкрутували відразу після цього. Тобто 46% від всіх ІСО 2017 р. завершилися банкрутством підприємств – вони не тривали навіть рік.

Характеристика десяти найбільш популярних (відповідно до обсягу капіталізації) криптовалют за станом на початок 2018 р. наведена в табл. 7.4.

Незважаючи на таке різноманіття, сьогодні жодна з існуючих криптовалют не підходить для виконання функцій світової валюти. На поточному етапі становлення, мабуть, найбільшою проблемою криптовалют є їх надто висока негарантована «фіатність», що зумовлює значний ризик цілковитого позбавлення активів у випадку закриття проекту чи втрати рахунка, а також висока волатильність курсу.

Таблиця 7.4

**Криптовалюти із найвищою капіталізацією за станом на
 21.02.2018 р.**

Назва	Реліз	Вартість одиниці (дол. США)	Пропозиція (млрд. од.)	Ринкова капіталізація (млрд. дол. США)	Особливості
Bitcoin	2009	10 625	16,8 BTC	182 691	Перша криптовалюта
Ethereum	2015	860	97,7 ETH	85 349	Платформа для створення практично будь-яких децентралізованих онлайн-сервісів на базі блокчейна, що працюють на базі «розумних» контрактів
Ripple	2013	0,98	38,305 XRP	38 688	Криптовалютна платформа для платіжних систем, орієнтована на операції з обміном валют без зворотних платежів; не генерується через майнінг
Bitcoin Cash/BCC	2017	1 332	16,9 BCH	23 064	Форк Bitcoin
Litecoin	2011	211	55,3 LTC	12 076	Форк Bitcoin із схожими принципами функціонування, пірінгова електронна платіжна система
Cardano	2018	0,34	7,8 ADA	8 815	Платформа, орієнтована на використання розумних контрактів, децентралізованих додатків, бічних ланцюгів, багатосторонніх обчислень та метаданих

Продовження таблиці 7.4

EOS.IO	2017	8,46	2,9 EOS	8 640	Блокчейн призначений для вертикального та горизонтального масштабування децентралізованих додатків, що потенційно дозволяє проводити мільйони транзакцій за секунду
NEO	2014	120,39	0,16 NEO	8 047	Китайська криптовалюта, що передбачає купівлю цифрових активів та укладання розумних контрактів (купується на біржі, а не майниться)
Stellar	2014	0,39	18,7 XLM	7 289	Децентралізована глобальна фінансова мережа з відкритим вихідним кодом, оптимальна для небанківських мікроплатежів
Dentacoin	2017	0,0009	215 DCN	7 024	Перший концепт блокчейн, розроблений для стоматологічної промисловості

Джерело: сформовано автором за: CoinMarketCap. URL: <https://coinmarketcap.com/all/views/all/> (Last accessed: 21.02.2018) та інформації офіційних веб-сторінок криптовалют.

Наприклад, на рис. 7.9 наведено графік флуктуації курсу біткоіна протягом чотирьох місяців на межі 2017–2018 рр., коли ціна одиниці криптовалюти зросла із 6 до 20 тис. дол. США, а потім знову впала до 8 тис. дол. США. Різке зниження курсу біткоіна на початку 2018 р. знову активізувало дискусію про те, чи є криптовалюти черговою «мільною бульбашкою», хоча на довгостроковому графіку ситуація виглядає як корекція із збереженням тренда до зростання.

Сучасні криптовалюти лише частково відповідають функціоналу традиційних валют. Загалом можна виділити три функції (які одночасно можуть бути класифікаційними ознаками) криптографічних токенів, що зумовлюють їх цінність:

- отримання платежів (аналог функції обігу традиційних валют);
- надійне джерело заощаджень – т. зв. «електронне золото»;
- похідна цінність: додаткові можливості, що пропонує криптовалюта, в тому числі за межами блокчейна – наприклад,

виконання контрактів чи зберігання даних (криптовалюта при цьому може бути мірою вартості для такого функціоналу).

Рис. 7.9. Коливання курсу біткоїна (11.2017 р. – 02.2018 р.)

Джерело: сформовано автором за: CoinMarketCap. URL: <https://coinmarketcap.com/all/views/all/> (Last accessed: 21.02.2018)

Незважаючи на те, що жодна з існуючих криптовалют не відповідає трьом критеріям одночасно, однак всі вони ґрунтуються на технології, котра в перспективі може змінити економічне обличчя світу, в т.ч. із монетарною політикою держав та регіональних валютних об'єднань. Ідеться про блокчейн (англ. «*blockchain*») – технологію розподілення баз даних, яка підтримує перелік взаємозв'язаних ланцюгів записів, що містять певну інформацію (т. зв. блоків), захищених з допомогою криптографії. При цьому кожний блок містить власний унікальний криптографічний ідентифікатор, який ідентифікує (пов'язує) його з попереднім блоком схеми. Після додавання в блокчейн, блоки вже неможливо змінити без втрати даних про всі подальші ланцюги, що негайно інформує інших користувачів системи про обхід правил. Це дає можливість відмовитися від використання модифікованої версії ланцюжка (тому

що без визнання модифікованого блоку процесу він стає нелегітимним) і продовжувати працювати з вихідною гілкою блоків.

Технологія блокчейна забезпечує значні переваги при використанні в економіці та повсякденному житті. Основні позитиви пов'язані насамперед із наступними особливостями технології:

– верифікація об'єктів, товарів, споживачів і т. ін. із присвоєнням їм цифрового ідентифікатора, що дозволяє відстежувати всю історію їх транзакцій (перевага особливо актуальна у сферах, пов'язаних із захистом авторських чи речових прав, ідентифікацією клієнтів, переказами коштів, підрахунком результатів голосування та ін.);

– токенизація активів, що підвищує безпеку передачі даних (насамперед здійснення платежів) за допомогою системи шифрування, при якій продавець/відправник не отримує безпосередніх реквізитів покупця/одержувача (щоправда, сам токен, через який відбувається вираження активів, наприклад, обсяг спожитої енергії, інтенсивність мобільного трафіку, кількість авіаперельотів, отримує додаткову альтернативну вартість, що може призвести до неоднозначних наслідків);

– теоретична децентралізація системи, яка на практиці, однак, не завжди підтверджується, про що йтиметься нижче.

Зазначені три особливості в перспективі можуть привести до формування нового типу господарського укладу, вільного від бюрократії, махінацій та корупції. Технологія блокчейна вже має приклади реальної імплементації в повсякденній практиці. Насамперед ідеться про такі сфери:

– інанси: ідентифікація клієнтів («SecureKey», 6 канадських банків); корпоративне голосування («Broadridge Financial Solutions», «JPMorgan», «Northern Trust», «Banco Santander»); взаємозалік бонусів різних програм лояльності («China UnionPay», «IBM»); міжбанківський трансфер коштів (Комерційний банк Катару, банки Туреччини, Оману, ОАЕ, Єгипту, Індії); міжбанківська система взаєморозрахунків («Euroclear», банки «Citi», «Scotiabank» та ін.); угоди з нерухомості («ABN Amro», «IBM»); контроль розрахунку з

постачальниками побутової техніки та електроніки за договорами факторингу («М. Відео»); обмін документами («Digital Ecosystem», Сбербанк і ФАС РФ);

– енергетика: платформа для продажу і покупки електроенергії («Grid Singularity»); проект зарядки електромобілів і торговий майданчик для екологічно чистої енергії («RWE»); платформа прямої покупки і продажу електроенергії («Powerpeers», «Vattenfall Europe Innovation GmbH»); торгівля квотами на CO₂ («Energy-Blockchain Labs», «IBM»);

– медицина: система карток медичного обліку («MedRec», «MIT Media Lab»); система обліку рецептів («Chronicled»);

– логістика: управління доставкою продуктів («Walmart», «IBM»);

– державне управління: реєстрація прав на землю («Bitfury», Національне агентства з реєстрації суб'єктів господарювання Грузії); продаж державних активів (e-Auction 3.0, Distributed Labs) тощо³⁵⁴.

Однак чи не найбільші перспективи застосування блокчейна відкриваються в царині функціонування центральних банків та грошово-кредитних відносин загалом. У першу чергу, можуть бути переглянуті основи емісії валюти. Сьогодні емісія валюти здійснюється на двох рівнях: на базовому рівні вона здійснюється центральним банком; на ширшому рівні – генерується комерційними банками через механізм кредитування (ефект грошового мультиплікатора). За таких умов громадяни не можуть повноцінно володіти (тобто отримувати у приватну власність) грошима, емітованими центральним банком; а центральний банк змушений управляти широкою пропозицією грошей через трансмісійний механізм, котрий не завжди функціонує таким чином, яким очікував центральний банк.

Використання технології блокчейна може докорінно змінити принципи функціонування центральних банків. Емісія цифрової альтернативної валюти центральним банком із наданням можливості безпосереднього володіння нею фізичними чи юридичними особами

---

³⁵⁴ Гурьева М. Блокчейн-экономика: тренды и перспективы, 2017. URL:<https://te-st.ru/wp-content/uploads/2017/04/Marina-Gureva.pdf>.

може стати екзистенційним викликом прошарку комерційних банків. Кардинально трансформуються також ключові принципи грошово-кредитної політики – на зміну опосередкованому і не завжди достатньо сигнальному регулюванню через зміну облікової ставки центральні банки отримують можливість напряму таргетувати пропозицію грошей. Крім того, безпосередній доступ юридичних та фізичних осіб до грошової бази центрального банку зробить (принаймні в теорії) попит на гроші більш прогнозованим. Тобто йдеться про відновлення принципів класичного монетаризму, за якого відбувається врівноваження попиту та пропозиції грошей за відсутності інфляції як такої.

Потенційно національні цифрові валютні системи на основі технології блокчейн могли б трансформуватись у регіональні валютні інтеграційні угруповування чи навіть глобальний цифровий валютний альянс. Наприклад, голова ЄЦБ М. Драгі вказував, що експерти наразі активно досліджують можливість запровадження технології блокчейна у системі ЄЕВС, однак ще поки що не готові до його емпіричного втілення³⁵⁵. Обговорення можливостей емісії криптовалюти центральними банками наводиться в працях Дж. Конінга³⁵⁶, Б. Бродбента³⁵⁷, Я. Смеца³⁵⁸, М. Раскіна та Д. Єрмака³⁵⁹ та ін. Така валюта вже отримала неформальну назву «федкоїн». Перша спроба емісії офіційної криптовалюти здійснена наприкінці 2017 р. Венесуелою – валюта *El Petro* вводиться для подолання гігантського розриву між офіційним і «чорним» курсом національної валюти і прив'язана до ціни нафти (щоправда, розповсюдження валюти здійснюється авторитарним способом).

³⁵⁵ De Sandro L. Monetary policy with the support of blockchain: an (im)possible future. URL: <https://www.linkedin.com/pulse/monetary-policy-support-blockchain-impossible-future-luca-de-sandro/> (Last accessed: 28.02.2018).

³⁵⁶ Koning J. Fedcoin: A central bank-issued Cryptocurrency. R3 Rep. 2016. Vol. 15.

³⁵⁷ Broadbent B. Central banks and digital currencies. London: Speech London School Economics. 2016. Vol. 2. URL: <http://www.bankofengland.co.uk/publications/Pages/speeches/default.aspx>.

³⁵⁸ Smets J. Fintech and Central Banks. Speech at the Colloquium of the Belgian Financial Forum in cooperation with Suerf, Fintech and the Future of Retail Banking, Brussels, December, 2016. URL: https://www.suerf.org/docx/1_ec5decca5ed3d6b8079e2e7e7bacc9f2_9467_suerf.pdf.

³⁵⁹ Raskin M., Yermack D. Digital currencies, decentralized ledgers, and the future of central banking. *National Bureau of Economic Research*, 2016. URL: <https://www.ccilindia.com/Documents/Rakshitra/2016/May/Article%20Summary.pdf>.

Порівняння існуючих систем центральних банків, двох найпопулярніших криптовалют та потенційної валютної інтеграції на основі офіційної централізованої емісії цифрової валюти наводиться в Таблиця . Звісно, запровадження офіційної цифрової валюти вимагає серйозних дискусій з перспектив філософії, юриспруденції та економіки і не зможе бути реалізовано, доки суспільство не буде готовим психологічно та технологічно відмовитись від традиційних грошових систем.

Таблиця 7.5

Порівняння принципів існуючих валютних систем і потенційної регіональної/глобальної цифрової валютної системи

Кри-терії	Фіатна система центробанків	Bitcoin	Ethereum	Офіційна регіональна/глобальна цифрова валюта
Формування пропозиції грошей	1. Емісія грошей. Купівля та продаж державних цінних паперів центробанком 2. Кредити комерційних банків юридичним і фізичним особам	Алгоритм передбачає максимальну пропозицію в розмірі 21 млн. біткоїнів і розрахований до 2140 р. Зміни в алгоритмі – через механізм «форків»	Необмежене зростання пропозиції. Встановлена річна 2%-на інфляція пропозиції	Емісія здійснюється центральним банком (регіонального чи глобального рівня), котрий пропонує безпосередній механізм кредитування для юридичних та фізичних осіб
Ін'єкції грошей у систему	Позики центральних банків комерційним і комерційних банків бізнесу та домогосподарствам	Через майнінг – перебір цифрових підписів (хешів) для пошуку значень, котрі закривають блок у блокчейні Алгоритм SHA-256	Алгоритм Ethash	Програмний алгоритм автоматично регулює ін'єкції в систему (чи вилучення) через процентні ставки відповідно до ділової активності суб'єктів та інфляційного таргету

Продовження таблиці 7.5

Захист збережень	Національні, колективні та корпоративні системи гарантування банківських вкладень. Особиста відповідальність у разі збереження грошей у готівковій формі	Власники рахунків відповідають особисто за збереження паролів доступу		Механізм гарантування захисту коштів від дій зловмисників
Спосіб і вартість трансакцій грошей	1. Перекази між рахунками на основі клірингу (типово тривають 2–3 операційні дні за наявності мінімального розміру рахунка за певним тарифом) 2. Грошові перекази (значні тарифи, котрі залежать від розміру переказу) 3. Переказ поштою (значна тривалість, високий ризик втрати). 4. Використання кредитних карт (висока швидкість; типовий тариф 3% за кожну покупку)	Запрограмована затримка трансакцій становить 10 хв., де-факто час трансакції становить 1–2 год. і залежить від інтенсивності проведення трансакцій. У теорії відсутні комісії за переказ, а на практиці береться плата за трансакцію, що варіює від 2 до 55 дол. США ³⁶⁰	Майже миттєве здійснення трансакцій. Плата за трансакції в разі менша, ніж у біткоїна, і може компенсуватись шляхом верифікації трансакцій (основа майнінга в Ethereum)	Миттєве здійснення. Комісія за трансакцію встановлюється відповідно до потреб забезпечення самофінансування системи або відсутня
Бенефіціари системи	Суб'єкти здатні надавати позики під процент (насамперед комерційні банки)	Особи, котрі займаються майнінгом і чия генерація біткоїнів перевищує витрати електроенергії	Особи, котрі володіють значним обсягом ефіру, котрий може бути спрямований на верифікацію трансакцій	Нейтральна система

Джерело: сформовано автором.

³⁶⁰ Bitcoin, Ethereum Avg. Transaction Fee chart. URL: /comparison/transactionfees-BTC-ETH.html (Last accessed: 28.02.2018).

Однак незважаючи на революційні переваги, які пропонує технологія блокчейна, їй властиві також суттєві недоліки, котрі стримують масове використання. Виокремимо основні з них:

1. Децентралізація системи, крім відомих переваг, передбачає також відсутність гарантій повернення коштів у разі технічного збою, ціленаправленого злому чи втрати реквізитів аккаунту. В 2014 р. компанія «Mt. Gox», яка на той час була найбільшим біткоїн-трейдером, через «дірки» в системі безпеки втратила 400 млн. дол. США користувачів. Наступний найбільший біткоїн-трейдер Bitfinex теж припинив функціонування після втрати коштів користувачів. У 2016 р. організація «DAO» була зламана хакерами, що призвело до крадіжки значних обсягів Етеру (на суму аналогом 53 млн. дол. США). Значною проблемою сьогодні є також використання системи криптовалют для фінансування тероризму, торгівлі наркотичними речовинами, зброєю та іншої забороненої діяльності. Підтримана урядами банківська система надає страхування вкладів, забезпечує поворотність переказів, перевірку особистості, стандарти аудиту і систему розслідування на випадок виникнення проблем. Так, на глобальному чи регіональному рівні повсюдне використання блокчейна потребує інституційних гарантій, котрі можуть бути запропоновані такими структурами, як МВФ, Світовий банк чи Банк міжнародних розрахунків тощо.

2. Операційна (насамперед енергетична) неефективність. Якщо платіжна система «Visa» може обробляти близько 60 000 транзакцій за секунду, то, наприклад, біткоїн історично забезпечує лише 7. І необхідно відмітити, що для цих семи транзакцій за секунду біткоїн вже витрачає приблизно в 35 разів більше енергії, ніж «Visa». Якщо довести частоту біткоїн-транзакцій до 60 000 за секунду, то знадобиться стільки енергії, скільки виробляється в усьому світі³⁶¹. Однак зазначена проблема є радше програмною (так зване «квантування»), ніж структурною. Поступово з'являються технічні модифікації, що дозволяють підвищити ефективність блокчейна. Так,

---

³⁶¹ Stinchcombe K. Ten years in, nobody has come up with a use for blockchain. URL: <https://hackernoon.com/ten-years-in-nobody-has-come-up-with-a-use-case-for-blockchain-ee98c180100> (Last accessed: 23.02.2018).

криптовалюта EOS потенційно дозволяє проводити мільйони транзакцій за секунду.

3. Неоднозначність «розумних» контрактів (англ. «*smart contracts*»). Можливість укладання «розумних» контрактів є однією з основних додаткових функцій, котрі пропонує блокчейн (зокрема, це є основою криптовалютної платформи «Етеріум» та ін.). «Розумні» контракти – це контракти у вигляді програмного забезпечення, а не юридичні документи. Зберігання безпосередньо у блокчейні дозволяє здійснювати передачу цінності, ґрунтуючись безпосередньо на криптографічній згоді сторін. Інакше кажучи, «розумні» контракти є «самореалізованими». У теорії контракти написані у вигляді програм інтерпретувати дешевше, оскільки вони діють у буквальному сенсі математично й автоматично – не існує двох способів інтерпретації, а отже, не потрібні дорогі юридичні диспути. Не потрібно ні юристів, ні комісійних, ні закулісних засідань, що особливо актуально для рутинних транзакцій великих корпорацій. У реальному ж світі вже є приклади проблемності цього підходу. В рамках згаданої нами інвестиційної компанії «DAO» («*Distributed Autonomous Organization*») зазначимо, що інвестори вклали третину власного капіталу у структуру, котра була створена зловмисниками із використанням вразливих місць системи (проблема рекурсії при оновленні системи)³⁶².

4. Низка потенційно проблемних технічних аспектів імплементації та принципів архітектури блокчейна. Серед них потрібно виокремити централізованість рахункового ланцюга (в кожному поколінні приймається тільки один блок, інші ж по-суті, генерувалися даремно). Така особливість, окрім значного паразитичного трафіку та надмірного використання енергії, потенційно несе в собі загрози: 1) перехоплення обчислювальної потужності (за генерації нового блоку відбувається як емісія криптовалюти, так і затвердження чергової порції транзакцій, а отже, за існуючого типу консенсусу «Proof-of-Work» («доказ роботою») всю

³⁶² У підсумку суттєвих втрат вдалось уникнути – всі учасники проголосували заднім числом відшкодувати програмний контракт і повернути кошти їх справжнім власникам.

генерацію блоків можна контролювати, перехопивши 51% потужності мережі (де-факто менше), що цілком під силу окремим урядам чи потужним корпораціям); 2) перехоплення мережевих пакетів, що може привести до ізоляції окремих учасників (відкидаючи чи спотворюючи пакети певних підмереж, вузлів або учасників, можна «від'єднати» їх від математично централізованого блокчейна, що у випадку узурпації центрального мережевого вузла дасть змогу паралізувати економіку окремих регіонів, що перейшли на блокчейн, але виявили непокору тоталітарному центру).

Взагалі уявлення про децентралізацію криптовалют не зовсім відповідає дійсності. З 2015 р. по 2017 р. група вчених із Корнуельського університету, Ізраїльського технологічного інституту (Техніон) і організації «Ініціатива за криптовалюту і контракти» проводила тривале дослідження стану інфраструктури мереж різних криптовалют, включаючи Bitcoin і Ethereum. Головним результатом аналізу тисяч вузлів стало те, що згадані мережі децентралізовані таким чином, як можна було припустити. В принципі було відомо, що існування справжньої P2P-системи можливе лише у випадку якщо кожен майнер працював би як індивідуальний вузол у мережі. Однак реально зараз обчислення здійснюють у пулах, які виконують роль своєрідних «супернодів». Дослідники продемонстрували, що тричотири вузли контролюють 50–60% обчислень у мережі криптовалют (чотири – у Bitcoin, три – у Ethereum)³⁶³. Інша група дослідників продемонструвала, що стрімке зростання ціни Bitcoin із 150 до 1000 дол. США за два місяці 2013 р. – це результат маніпуляції двох ботів, котрі ймовірно були ініційовані однією особою чи організацією³⁶⁴.

Отже, в умовах глобалізації для нормального функціонування світової економіки необхідна стабільна, передбачена і функціонуюча за задалегідь відомими правилами міжнародна валютна система, в основі якої буде лежати підтримка макроекономічної і фінансової дисципліни провідними світовими економіками. Необхідність реформування міжнародної валютної системи зумовлена вразливістю

---

³⁶³ Gencer A. E. Decentralization in Bitcoin and Ethereum Networks. 2018. URL: <https://ArXiv180103998 Cs>

³⁶⁴ Gandal N. Price manipulation in the Bitcoin ecosystem. J. Monet. Econ. 2018.

і нестійкістю її структури, що створює загрози гармонійному розвитку міжнародних економічних і валютно-фінансових відносин. Для подолання існуючої асиметричності системи як джерела глобальної нестабільності потрібні реформи, що відходять від реставрації старих принципів «вашингтонського консенсусу» і дозволять побудувати нову систему, що базуватиметься на справедливому порядку у світовій економіці. Пошук нових інструментів світової валютної системи розвивається в напрямку розвитку системи регіональних валют, створення єдиної світової резервної валюти або удосконалення вже існуючих СПЗ Міжнародного валютного фонду, а також офіціалізації децентралізованої системи криптовалют.

Таким чином, формування нової міжнародної валютної системи являє собою довготривалий та складний процес неперервного вдосконалення, який визначає й активізує її нові принципи для утворення повноцінно функціонуючої системи за структурної єдності й органічної взаємодії всіх її елементів за умови міжнародного консенсусу з метою збільшення загального добробуту.

РОЗДІЛ 8

МІЖНАРОДНА КОНКУРЕНЦІЯ ПОДАТКОВИХ СИСТЕМ ТА ПОЛІТИКА ОПОДАТКУВАННЯ УКРАЇНИ

8.1. Форми міжнародної конкуренції податкових систем

Методологічною основою дослідження форм міжнародної конкуренції податкових систем є філософське вчення про форми як вираження змісту. Через форму зміст набирає певну системність і спосіб існування. Форма невід'ємна від змісту, як і навпаки. Згідно діалектичного підходу, зміст і форма являють собою органічну єдність, не існуючи одне від одного.

Визначивши економічний зміст певного явища, варто вважати, що воно може проявлятися і реально проявляється у різних формах. Така діалектика в економічній науці означає, що економічна суть певної категорії набирає нових форм у різних середовищах бізнесу. В умовах ринкової конкуренції важливо надавати формі таких якостей, за яких вона буде спроможна сприяти зростанню обсягів виробництва і прибутку, залучення іноземних інвестицій, недопущення розмивання податкової бази, упередження втіканню капіталу тощо.

Отже, зв'язок форми і змісту не можуть мати однозначного зв'язку, адже зміст може бути виражений різними формами. Він набуває щоразу нової форми у змінених економічних умовах. При цьому, діалектика зв'язку між змістом і формою полягає у суперечливій єдності. Це відбувається через те, що вони мають відображати різні сторони світового ринку і одночасно виконувати різні функції. При цьому вважається, що форма є лише часткою змісту³⁶⁵. Щодо економічних досліджень це може виявлятися через те, що форма трансформується в залежності від завдань, які виокремлюються із загального змісту. У разі докорінних змін у змісті функцій оподаткування суперечність між змістом і формою розрішається цілковитою відмовою від старої форми. Щоправда,

---

³⁶⁵ Артус М. М., Хижа Н. М. Бюджетна система України: навчальний посібник. К.: Вид-во Європ. ун-ту, 2005. 220 с.

стара форма може використовуватися і для обслуговування нового змісту, якщо її можна пристосувати до нього³⁶⁶.

Дослідження взаємозв'язку між змістом і формою повинно розглядатися як процес, який має стадії виникнення, розвитку і подолання суперечностей. По суті, це є боротьба між формою і змістом, для якої характерна наявність елементів взаємо переходів, завдяки яким відбувається «наповнення» старої форми новим змістом або, навпаки, зворотній вплив форми на зміст³⁶⁷. Власне, діалектичний метод саме й полягає в тому, що розвиток як процес має внутрішні суперечності між формою і змістом, які не є щось стале. Його рух призводить до якісних змін об'єкта. Наукове осмислення цієї діалектики щодо міжнародної конкуренції податкових систем, місця її форм у системі світової економіки та національних податкових механізмів є ключем визначення і форм міжнародної конкуренції податкових систем.

Міжнародна конкуренція податкових систем є проявом діяльності державних органів і органів місцевого самоврядування із формування системи податків і зборів. Вона включає формування і використання податків і зборів, принципи і методи їх встановлення, змін, скасування, обчислення і сплати. Їх сутнісною стороною є виконання фіскальної, розподільчої та регулюючої функцій. Вони забезпечують створення матеріальної бази держави, встановлення вартісних пропорцій між платниками податків і суспільством та регулювання процесів виробництва і споживання. Виконання цих функцій здійснюється на основі формування і використання численних форм. Варто зауважити, що форма може бути вирішальним чинником у розв'язанні тих чи інших економічних проблем. Попри те, що у співвідношенні змісту і форми головним є зміст, перевагою форми у зв'язку між ними є її гнучкість і багатоваріантність. Ця особливість обумовлена тим, що «діалектика змісту і форми, як зазначає Б. А.

---

366 Кураев В. И. Диалектика содержания и формы в развитии научного знания. Вопросы философии. М.: Высшая Школа, 1983, № 6. С. 27-37.

367 Философский словарь / под. Ред. И. Т. Фролова. 4-е изд. М.: Политиздат, 1981. 445 с.

Гаєвський, передбачає їх відносну самостійність за провідної ролі змісту»³⁶⁸.

Міжнародна конкуренція податкових систем – багатоаспектна категорія, яка проявляється через численні форми. Практичне використання такого роду категорій потребує здійснення класифікації. Завдяки такому методу створюється цілісна система податкової конкуренції на світовому ринку. Вона виступає в якості інструментарію проектування нових систем, адаптованих до змін, що відбуваються в процесі глобалізації. Практично класифікація виступає одночасно стратегією пізнання і стратегією перетворень (табл. 8.1).

Таблиця 8.1

**Критеріальні ознаки класифікації форм міжнародної конкуренції
податкових систем**

як вид класичних форм конкуренції
за цільовими орієнтирами податкових системам
за особливостями функціонування податкових гаванів та офшорів і оншорів
за визначеними МВФ факторами розумної податково-бюджетної політики

Джерело: розроблено автором.

Багатоваріантність вирішення економічних проблем з використанням формотворчих процесів потребує визначення критеріїв класифікації форм. Критеріальні ознаки для форм міжнародної конкуренції податкових систем мають ґрунтуватися на ключових словах цієї категорії. Відповідно, насамперед, форми міжнародної конкуренції податкових систем детермінуються відносинами суперництва держав і суб'єктів господарювання на світовому ринку. Учасники конкуренції у своїй взаємодії і боротьбі на ринку можуть ставити різні цілі з огляду на державні і корпоративні інтереси. Виходячи з цього, визначаються дві групи форм

368 Гега П. Т., Доля Л. М. Основи податкового права: навч. посіб. К.: Т-во «Знання», КОО, 2003. 307 с.

міжнародної податкової конкуренції: у рамках класичних форм конкуренції та за цільовими підсистемами.

Методологічно до розв'язання проблеми класифікації форм міжнародної можна підходи з позицій буття, адже економічна практика виробила сама по собі ефективні форми конкуренто-спроможності у податковій сфері на міжнародному ринку. Завдання економічної науки полягає у тому, щоб виокремити ці форми і систематизувати. Філософське розуміння такого підходу полягає в тому, що «людина у своїй життєдіяльності постійно взаємодіє зі світом, з предметами та реаліями, які або сприятливі до неї, або ж ні. Людина спостерігає за появою якихось реалій, їх розвитком, змінами або ж зникненням, вона переживає скінченність власного існування, співвідносячи її з нескінченністю світу загалом. Людина осягає вражаючу глибіню і широчінь такого короткого слова «є». Справді, лиш одна літера, а скільки всього обійма. Така собі «цяточка», з якої – усе!»³⁶⁹.

Класифікуючи міжнародні конкурентні податкові системи з огляду на їх фактичне поширення треба виділити податкові гавані або офшорні зони, які мають спеціальний сприятливий правовий режим відносно іноземних юридичних осіб, зручне податкове обслуговування, широкий спектр банківських послуг включно із збереженням конфіденціальності. Головною перевагою офшорного режиму є пільговий режим оподаткування, який може надаватися через надання безподаткового статусу, використанням фіксованої річної податкової ставки, встановленням низьких податкових ставок, встановленням плати на капітал без оподаткування, анонімність і секретність фінансових операцій. За таких режимів оподаткування виникає податковий оазис. Податкові гавані розповсюджені в депресивних країнах і на територіях, які позбавлені достатніх ресурсів у формі копалин, родючої землі, лісу, води для розвитку економіки. Нині такі зони сконцентровані у Карибському басейні, в європейському регіоні з переважною наближеністю до Лондона, Перській Затоці визначити та Південно-Східній Азії наближено до

369 Філософія: Підручник / Бичко І.В., Бойченко І.В., Табачковський В.І. та ін.. К.: Либідь, 2002. 408 с.

Токіо. Всі податкові гавані розрізняються за критеріями класичних офшорних юрисдикцій (цілковито звільняють від оподаткування при оплаті фіксованого мита за продовження ліцензії в кінці фінансового року), зона низького оподаткування (користуються пільгами при оподаткуванні, фінансова звітність надається у повному обсязі) та інші.

Визначаючи критерії класифікації форм міжнародної конкуренції податкових систем, не можна орієнтуватися лише на існуюче їх різноманіття. Важливо виявити також «ростки» нового, визначивши, зафіксувавши і усвідомивши їх значення у майбутньому, що наближається з прискоренням. Значною мірою такі процеси започатковуються Міжнародним валютним фондом, який у березні 2017 року опублікував п'ять керівних принципів, що окреслюють контури розумних заходів податково-бюджетної політики³⁷⁰. Вони враховують процеси різких економічних змін, що відбуваються у світі завдяки розробці і швидкому впровадженню інновацій.

МВФ та міжнародні фінансові організації орієнтують розвиток податкових систем на наслідки світової та європейської інтеграції, які вивели світову торгівлю і міжнародні фінанси на новий рівень, змінили образ життя і праці. Достатньо важливо для сучасних податкових систем, що новітні тенденції у світовій економіці, що спонукали зростання взаємозалежності між країнами, що наражає на загострення конкуренції на міждержавному рівні. У цих процесах конкуренція податкових систем зростає найбільш швидко, що поряд із великими вигодами приводить до зростаючому відчуттю невизначеності і незахищеності як у розвинутих країнах, так і у країнах, що розвиваються.

Сучасні умови потребують нових, більш інноваційних рішень, які МВФ визначає розумною податково-бюджетною політикою. Розумна політика – це сприяння змінам, сприяння використанню наявного потенціалу зміни спроможні зростання, захист людей, яким зміни завдають шкоди. З огляду на це, МВФ орієнтує уряди на стримування

---

³⁷⁰ Human Development Index and its components. URL:<http://hdr.undp.org/en/content/human-development-index-hdi>.

надмірних запозичень і допущення рекордних рівнів державного боргу.

Отже, податково-бюджетна політика повинна давати високі результати за умов найменших витрат. Це обумовлює необхідність переходу до використання ширшого набору інструментів податково-бюджетної політики, які мали б набагато більшу результативність за нинішні. Визначення нових цілей функціонування світової фінансової системи призводить до потреби у новому кроці, а саме, розробці форм міжнародної конкуренції податкових систем, які відповідали б новим принципам податкової системи. Останні повинні стати критеріями класифікації систем, наведених на рис. 8.1.

Рис. 8.1. Міжнародна конкуренція податкових систем (МКПС) як вид класичних форм конкуренції

Джерело: Розроблено автором

Визначення методологічних аспектів щодо ознак для критеріїв класифікації форм міжнародної конкуренції податкових систем є гносеологічною основою здійснення класифікаційної процедури. Через те що міжнародна конкуренція податкових систем є складовою конкуренції в цілому і міжнародної конкуренції зокрема, висхідною точкою дослідження та його основою має бути економічна теорія конкуренції. За такого підходу варто зазначити, що суперництво на ринку товарів і послуг відбувається у формах досконалої і недосконалої конкуренції. Досконалою або чистою вважається конкуренція, за якої успіх забезпечується в разі ефективного ведення

виробництва, його розширення, лідерства в якості продукту і його асортиментній гамі, вмінні оптимізувати ціни пропозицій і платоспроможний попит. Для платників податку добросовісна конкуренція податкових систем буде полягати у тому, що вона оптимізує роль держави як регулятора виробництва і відповідальної за досягнення соціально-економічних цілей суспільства.

Розглядаючи за аналогією недосконалу конкуренцію міжнародних податкових систем, зауважимо, що на ринку товарів і послуг вона характерна для монополій, олігополій, моносоній і олігопсоній. Спільною рисою таких конкурентних відносин є відсутність або обмеженість конкурентів. Для податкової конкуренції недосконала конкуренція виникає за умови надання великих податкових пільг окремим учасникам ринку, які не компенсуються інноваційними, науково-дослідними, екологічними, соціальними та іншими витратами іноземного платника податків.

Нові можливості і виклики глобалізації змінили роль «класичних» податкових систем. Це проявилось у зростанні протиріччя між відкритістю економіки, орієнтацією її на глобальний економічний простір, формування міжнародних мережевих структур і локальним характером оподаткування. Для податкової системи будь-якої країни постало завдання щодо її глобальної орієнтації. При цьому мають вирішуватися дві проблеми. Насамперед, враховуючи зростання ролі міжнародної кооперації у розвитку національних економік треба розробляти податковий механізм формування зацікавленості іноземного капіталу у національному ринку. Водночас у податковій системі повинна поступово зменшуватися роль локальної функції оподаткування при зростанні зацікавленості нерезидентів у вирішенні суспільно-політичних і соціальних проблем держави.

Для конкурентоздатності податкових систем, особливо у міжнародному бізнесі вирішальне значення набувають такі ознаки, як добропорядність, розумність і справедливість, в основі чого є принцип римського права *bona fides*, що у перекладі відповідає значенням «чесні засоби», «добрі послуги», «добропорядність». Дотримуючись принципу свободи конкуренції, треба вимагати від її

учасників добросовісності. Однак абсолютних гарантій що всі суб'єкти господарської діяльності будуть гарантовано вести чесний бізнес не має. Тому, у праві Європейського Союзу зафіксовано дотримання принципу добросовісності у конкурентній боротьбі. Важливо зазначити, що ЄС нині «служує єдиним прикладом наднаціонального регулювання конкурентних відносин в рамках внутрішнього ринку, а також за його межами за умови існування впливу на торгівлю між державами-членами»³⁷¹. З підписання Угоди про асоціацію з Європейським Союзом для України забезпечення добросовісності в конкуренції стає також нагальним. Відповідно, має бути розроблений механізм забезпечення процесів добросовісності у міжнародній конкуренції податкових систем. тим більше, що у цьому сегменті міжнародних економічних відносин нині чи не найбільші упущення.

Варто наголосити, що викликом глобалізації є забезпечення найвищого рівня добросовісної конкуренції податкових систем. Найкращим прикладом вирішення цієї проблеми є Європейський Союз. Відповідно до Регламенту 1/2003³⁷² Європейська Комісія наділена виключними повноваженнями на отримання інформації і проведення розслідувань і прийняття зобов'язуючих рішень у забезпеченні добросовісної конкуренції в податковій сфері. До переліку прав Єврокомісії входить також можливість накладати штрафні санкції за результатами розслідувань. Останні сягають мільйони і навіть мільярди євро³⁷³. Цей підхід свідчить про те, що для цілей забезпечення добросовісної конкуренції залучена не лише адміністративна система, а й судова.

Для глобалізованої економіки новою тенденцією є поява і розширення згубної (*unfair* або *harmful*) конкуренції податкових систем³⁷⁴. Вона має місце при покупках товарів за кордоном

³⁷¹ Слухай С. В. Спрощення оподаткування в Україні в контексті теорії фіскальної конкуренції. *Фінанси України*. 2008. № 10. С. 72-79.

³⁷² Council Regulation (EC) No 1/2003 of 16 December 2002 on the implementation of the rules on competition laid down in Articles 81 and 82 of the Treaty. *Official Journal*. 2003. L 1. p. 1-25.

³⁷³ Commission Decision 13 May 2009 Intel. D. COMP. 2009. 37/990. 3726.; Case T-201/04 Microsoft v. Commission. *European Court Review*. 2007 II-3619.

³⁷⁴ Швабій К. І. Вплив глобалізації на систему оподаткування та податкову політику України. *Стратегічні пріоритети*. 2009. № 1(10). С.137-144.

туристами, відрядженими або особами, які подорожують з метою шопінгу. Такі закупки здійснюються у разі наявності за кордоном цін, які занижені порівняно з цінами на ці товари на національному ринку. Особливого поширення в Україні набула згубна конкуренція із вживаними автомобілями, що закупаються за кордоном і використовуються з іноземними номерами. У випадку, якщо податкова система допускає таку конкуренцію, міжнародна торгівля перетворюється у форму ухилень від сплати податків, нерідко у великих сумах (табл. 8.2).

Таблиця 8.2

**Форми міжнародної конкуренції податкових систем (МПК) з
 цільовими підсистемами**

<i>Форми міжнародної податкової конкуренції (МПК) з цільовими підсистемами, орієнтованими</i>	
1.	на платників податку з юрисдикцію країн спільної вільної економічної зони
2.	на залучення іноземних інвестицій та іноземної робочої сили
3.	на надання в лізинг землі, природних ресурсів, доріг і т.і.
4.	на уникнення подвійного оподаткування
5.	на оподаткування фінансових потоків, пов'язаних з переведенням прибутку з однієї податкової юрисдикції в іншу з використанням механізмів корпоративного міжнародного податкового планування
6.	на залучення інновацій технічного, фінансового і управлінського характеру
8.	на розвиток віртуальної економіки
9.	на залучення іноземних інвестицій у розвиток малого і середнього бізнесу
10.	на реалізацію стратегії лідерства на ринку
11.	на систему з інклюзивними підсистемам
12.	на мінімізацію глобального податкового тягаря за рахунок активного переведення доходів між податковими юрисдикціями

Джерело: розроблено автором.

Розвиток форм міжнародної конкуренції податкових систем суттєво прискорився під впливом глобалізації. Цей феномен, зокрема

в аспектах причин і критеріїв формоутворюючих процесів розроблялися А. Разіним³⁷⁵, В. Танзі³⁷⁶, Р. Дєрнбергом³⁷⁸, А. Крисоватим³⁷⁹. Для України актуальність у розвитку конкурентоспроможних форм оподаткування постала після проголошення незалежності у 1991 році через необхідність вступити у конкурентну боротьбу в якості самостійного і достойного суперника акторів світового ринку. Ще більше вона загострилася в зв'язку із орієнтацією економічної політики країни на світову і європейську інтеграцію.

У сучасних умовах відбуваються надзвичайно складні і неоднозначні процеси, що притаманні світовій економіці. Вони спонукають численні зміни відносно класичної системи оподаткування. Податкове навантаження у країнах Європейського Союзу переноситься з мобільних факторів виробництва насамперед на ресурсні, зокрема природного походження. Нові форми координації фіскальної політики виникають на основі регіональної економічної інтеграції.

Удосконалення і розвиток форм міжнародної конкуренції податкових систем в Україні відбувається і має продовжувати відбуватися в рамках Угоди про Асоціацію з Європейським Союзом. У статті 349 цієї угоди зазначається, що «сторони співробітничать з метою покращення належного управління у сфері оподаткування з метою подальшого покращення економічних відносин, торгівлі, інвестицій та добросовісної конкуренції». У співпраці з ЄС Україна адаптуватиме застосування принципів прозорості, обміну інформацією та добросовісності податкової конкуренції. Щодо розвитку податкової системи і податкових органів України, в Угоді визначені напрями співробітництва на «посилення потужностей збору

375 Razin A., Sadka E. International Tax Competition and Gains From Tax Harmonization. NBER Working Paper. 1989. № 152. 25 p.

376 Tanzi V. Globalization, Tax Competition and the Future of Tax System. *Steuersysteme der Zukunft*. Ed. by Gerold Krause–Junk. Berlin: Dunker & Humblot. 1996. P. 11-27.

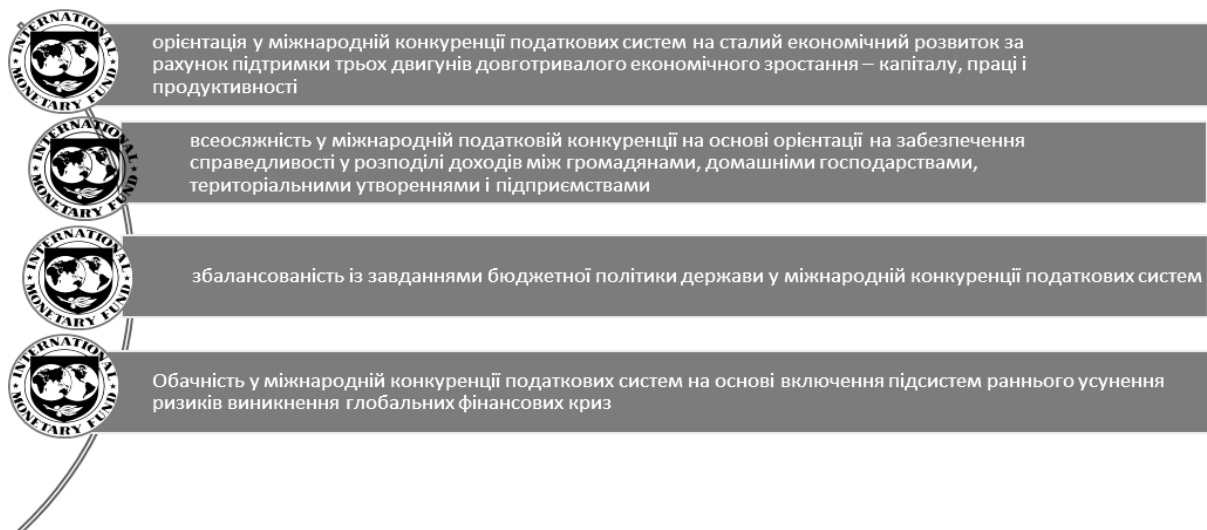
377 Tanzi V. *Taxation in an Integrating World*. Washington D.C.: Brooking, 1995. 235 p.

378 Дєрнберг Р. Л. *Международное налогообложение*. М.: ЮНИТИ; Будапешт: COLPI, 1997. 156 с.

379 Крисоватий А. І. Глобалізація податкової політики в контексті економічної інтеграції України в Європейський Союз. *Вісник Тернопільської академії народного господарства*. Спец. випуск «Проблеми економічної інтеграції України в Європейський Союз: глобалізація і нова економіка – наслідки для Європи і України». Ялта–Форос, 2002. С. 80–84.

і контролю з окремим наголосом на процедурах відшкодування ПДВ для уникнення накопичення заборгованості, забезпечення ефективного збору податків і посилення боротьби з податковим шахрайством, а також ухиленням від сплати податків»³⁸⁰.

Для України важливо розвивати форми міжнародної конкуренції податкових систем, які відображають її інтеграцію до Європейського Союзу, торгівельне співробітництво у рамках інших регіональних об'єднань, залучення іноземних інвестицій, дотримання міжнародного права щодо боротьби з відмиванням «брудних» грошей, уникнення подвійного оподаткування, розвиток віртуальної економіки, розвиток інноваційного виробництва (рис. 8.2). Нині склалися достатньо сприятливі умови для розвитку податкової системи України як складової конкуренції національної економіки в рамках світової економіки. Важливим фактором для цього є відповідність по основних позиціях національного податкового законодавства юридичним нормам ЄС. Деякі розбіжності, які тимчасово мають місце між ними, будуть усунуті згідно зобов'язань, які визначені в Угоді.

Рис. 8.2 Форми міжнародної конкуренції податкових систем за визнаними МВФ факторами розумної податково-бюджетної політики

Джерело: Розроблено автором

380 Угода Про Асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/984011/page10>.

Сучасні форми міжнародної конкуренції податкових систем мають враховувати тенденції які розвиваються Міжнародним валютним фондом як ключові фактори податково-бюджетної політики³⁸¹. З цих позицій можна детермінувати відповідні формальні підходи. Насамперед, податкова система, яка має право на міжнародне визнання, повинна мати механізми, що сприяють економічному зростанню. Для сучасності варто розглядати варіанти використання податкової системи, за якими вона підтримає три двигуни довгострокового економічного зростання: капітал, праця і продуктивність. На наш погляд, при цьому доцільно таким чином будувати податкову систему, щоб вона сприяли своєчасній заміні застарілих основних фондів і усунення інфраструктурних недоліків. Водночас важливо, щоб податкова система сприяла створенню робочих місць, кваліфікації і перекваліфікації, формуванню сучасної системи охорони здоров'я і освіти та здійсненню витрат для вразливих груп. Ці виклики можуть бути враховані, якщо у цілому орієнтувати податкову систему на сталий економічний розвиток за рахунок підтримки трьох двигунів довготривалого економічного зростання – капіталу, праці і продуктивності.

З огляду на тезу МВФ, що податково-бюджетна політика повинна бути всеосяжною, треба зазначити, що для цього вона повинна отримати загальне визнання як справедливої системи. З економічної точки зору, «справедливою є така податкова політика, яка забезпечує реалізацію принципу справедливості в оподаткуванні або забезпечує справедливий розподіл податків (податкового тягаря) між індивідами. У такій інтерпретації проблема справедливої податкової політики зводиться до отримання відповіді на питання, чи повинні індивіди нести однаковий (рівний) або різний податковий тягар, тобто до з'ясування взаємозв'язку між поняттями «справедливість» і «рівність в оподаткуванні»³⁸². У зв'язку з цим варто зазначити, що ці два

---

381 Голова податкового комітету Южаніна за введення в законодавство понять «офшорна юрисдикція» і «податкова гавань».

URL: <http://news.finance.ua/ua/news/-/373613/golova-podatkovogo-komitetu-yuzhanina-za-vvedennya-v-zakonodavstvo-ponyat-ofshorna-yurysdyktsiya-i-podatkova-gavan>.

382 Податкова система: навчальний посібник. В. Г. Баранова, О. Ю. Дубовик, В. П. Хомутенко та ін.; за ред. В. Г. Баранової. Одеса: ВМВ, 2014. 344 с.

поняття не тотожні. Мало того, нерідко саме нерівність є справедливою, особливо тоді, коли вона, за словами С. Масгрейва, приносить користь всім³⁸³. Адже, скажімо, проблематично вважати справедливою рівність, за якою діє єдина ставка податку на заробітну плату для фізичних осіб, які мають мінімальний рівень її і максимальний, як це нині має місце в Україні.

Вважається, що певною мірою справедливість в оподаткуванні можна досягнути у разі дотримання принципів горизонтальної і вертикальної рівності. Вертикальність у розвитку податкових систем передбачає однаковий підхід до порівняльно рівних індивідів (за кваліфікацією, функціями та іншими критеріями). Водночас при вертикальному підході використовуються різні критерії. Саме неспроможністю розповсюджених у світовій економіці форм податкової справедливості за останні три десятиліття сформувалася тенденція у розвинутих країнах, за якою доходи верхнього 1 відсотку зростають у три рази швидше за доходи іншої частини населення³⁸⁴. Водночас нині формуються й зворотні тенденції, за яких податки і державні витрати більшою мірою сприяють справедливості у розподілі дивідендів зростання серед населення. МВФ поширює досвід обумовлених грошових трансфертів Латинської Америки. Йдеться про трансфери мало імушим домашнім господарствам при умові відвідування дітьми медичних установ і шкіл. Якщо робити з цього ширші висновки, то можна стверджувати, що податково-бюджетна політика має стати засобом сприяння участі населення у новій економіці та адаптуватися до неї.

Особливу конструкцію конкурентоспроможних форм податкових систем потребують країни з історично високим державним боргом. До таких країн відноситься Україна, загальна сума державного і гарантованого державою боргу на початок 2017 року становила 70,97

---

383 Безрукова, Т.Л., Рыжкова.О. Инструменты стимулирования инновационного сектора экономики: теоретические и методические основы, оценка результативности налоговой льготы, результаты внедрения. Международный журнал экспериментального образования. 2016. №12-2. С. 277.

384 Fiscal Policies for Sustainable Growth Fiscal Monitor. April 2017.

URL: <http://www.imf.org/en/Publications/FM/Issues/2016/12/31/Now-Is-the-Time>.

млрд. дол. За 2016 рік він зріс на 6,47 млрд. дол. або на 8,3%³⁸⁵. За такого платіжного стану важливим завданням держави є наявність потужного податкового потенціалу, тобто потенційно можливої суми податкових баз, що становлять основу для нарахування всієї сукупності податків та обов'язкових платежів³⁸⁶. Як вважає Т. С. Шовкопляс, «існують всі підстави розглядати податковий потенціал як систему, формування якої відбувається на основі методів регулювання, організації планування та управління складниками цієї системи»³⁸⁷.

З огляду на слабкість українських державних і демократичних інститутів, відносно високий рівень доларизації економіки, нерозвинутість суспільної свідомості та корупцію, можна будувати податкову систему, як висловлюються О. О. Шеремет і Ю. О. Гордійчук, з використанням м'якої податкової політики при одночасній жорсткій бюджетній системі, на яку має «працювати» обмежувальна грошово-кредитна та курсова система³⁸⁸. Низької позиції дотримується також О. В. Третьякова, яка зазначає, що «для реалізації пріоритетів розвитку податкової політики необхідно здійснювати комплекс стимулюючих заходів, які передбачають: зниження податкового тиску, стимулювання інноваційної діяльності, сприяння розвитку малого підприємництва, підвищення фіскальної ефективності податків за рахунок розширення податкової бази, поліпшення адміністрування, зменшення масштабів ухилення від сплати податків, декриміналізація податкового законодавства»³⁸⁹.

Перехід на форми м'якої політики в системі оподаткування може бути одним з найбільш прийнятних у нинішніх умовах. Основою такого підходу має стати переорієнтація податкової системи на

---

385 Ісаєв А. А. (1887): «Податки – обов'язкові грошові платежі приватних господарств, що служать для покриття загальних витрат держави й одиниць самоврядування».

386 Коломиец А.Л., Мельник А.Д. О Понятия налогового и финансового потенциалов. Налоговый вестник. 2013. Январь. с. 2-9.

387 Шовкопляс Т. С. Податковий потенціал: оцінка, дослідження та розвиток.

URL:<http://repository.kpi.kharkov.ua/bitstream/KhPI-Press/25942/1/ShovkopliiasPodatkovyipotentsial2016.pdf>.

388 Шеремет О.О., Гордійчук Ю.О. Податковий потенціал підприємств та можливості його підвищення в Україні. Ефективна економіка, 16.06.2013. URL:<http://www.m.nayka.com.ua/?op=1&j=efektyvna-ekonomika&s=ua&z=2022>.

389 Третьякова О. В. Вплив податкової політики на економічний стан та подальший розвиток країни. URL:<http://econom.chnu.edu.ua/wp-content/uploads/2017/02/Podatкова-polityka.pdf>.

великий бізнес і фізичних осіб з найвищими статками. Це шлях для створення збалансованої із завданнями бюджетної політики держави форми оподаткування. Проте, такий результат може бути отриманий за умови, якщо реформатори спроможуться відпрацювати важелі добровільної участі, симпатії та привабливості. Скажімо, для учасників приватизації можуть бути введені певні пільги у разі, якщо новим власникам передбачаються жорсткіші режими оподаткування. Або олігархам із вищими за один мільярд доларів США статками передбачити додаткові ставки податку.

Важливішою тенденцією процесу глобалізації є те, що світові кризи розширили свої рамки від обмеженої групи країн до глобального простору. До ХХ століття вони охоплювали 2-3 країни, пізніше їх спектр розширився. На рубежі ХХ і ХХІ століть вона торкнулася більшої частини цивілізованого світу, а саме країни, що мали найвищі темпи розвитку – найбільш США, Німеччину, Англію і Францію. Остання світова криза відбулася у 2008-2009 роках. Вона охопила всю міжнародну економіку, хоча у розрізі країн наслідки були неспівставні. Насамперед вона викликала крах великої кількості крупних фінансових інститутів США, падіння фондових індексів багатьох країн у два і більше разів, а саме в США, ФРН – у два рази, в Росії – в чотири рази³⁹⁰.

Отже, сучасні кризи засвідчили наявність реальної великої загрози державним фінансам, які точно неможливо передбачити. Проте, за оцінками МВФ, усвідомлюючи ці загрози, уряди не здійснюють достатніх заходів щодо унеможливлення криз або мінімізації від їхніх наслідків. Про це свідчить занадто високий державний борг у країнах з розвинутою економікою. За оцінкою МВФ, нині світова економіка переживає серйозні трансформації, включаючи зниження продуктивності, технологічні зміни та глобальну економічну інтеграцію. Це створює нові вимоги до державної політики для полегшення перетворень, що відбуваються. Фіскальна політика має відігравати більшу роль у сприянні сталого та

всеосяжного розвитку. В той же час, високий ступінь невизначеності щодо прогнозів, а також розтягнутих державних балансів потребує кращого розуміння та управління ризиками³⁹¹.

Тому фіскальна політика має складне завдання, рішення якого пошукує МВФ. Йдеться про розробку такої форми міжнародної конкуренції податкових систем, яка мала б якість обачності. Для цього вона повинна бути підсистемою раннього усунення ризиків виникнення глобальних фінансових криз у кожній національній податковій системі. У зв'язку з цим треба відзначити досвід Китаю, у якому усвідомлено важливість обачної податково-бюджетної системи. Лідерство Китаю у вирішенні цієї проблеми обумовлено швидшим зростанням темпів накопичення державного боргу ніж у будь-якій країні. У практичному плану завдання в Китаї поставлене як перебалансування моделі економічного зростання. Країна, не очікуючи настання фінансової кризи, наперед розпочала усувати причини, що можуть завадити їй і покращити перспективи економічного розвитку. Основою практичних заходів при цьому є удосконалення податково-бюджетної системи та системи управління державними фінансами включно з відносинами між різними рівнями державного управління. Головною ідеєю, якою керується уряд Китаю при розробці і здійсненні заходів щодо нової податково-бюджетної політики Китаю – давати більше результатів з меншими затратами³⁹².

Глобалізація породжує численні форми міжнародної конкуренції податкових систем, в основі яких є закриття інформації про доходи на капітал іноземних інвесторів податковим адміністраціям країн їх резидентності. Це дає змогу уникати декларування доходів, отриманих за кордоном і обмеженню сплати податку податку лише на вартість немобільних факторів. Форми міжнародної конкуренції податкових систем мають розповсюдження через відсутність глобальної системи обміну податковою інформацією. Позитивний

---

391 Ivanov Y., Chumkova O. For definitions of types of tax competition. *Economics of development*. 2010. №1 (53). P. 5-8.

392 *Fiscal Policies for Sustainable Growth Fiscal Monitor*. April 2017. URL: <http://www.imf.org/en/Publications/FM/Issues/2016/12/31/Now-Is-the-Time>.

результат може бути досягнений лише на основі співпраці з обміну податковою інформацією всім світовим співтовариством.

Уникнення міжнародного обміну податковою інформацією стало нині для багатьох малих і великих країн вигідним бізнесом. Використання інформаційного фактору створило можливість формування, так званих, податкових гаванів (вживаються також поняття «податковий притулок» і «фіскальний оазис»). Різновидом податкових гаваней є офф-шори. Всі вони розташовані у невеликій державі або займають територію і спеціалізуються на залучені іноземних капіталів шляхом надання податкових та інших пільг.

Різниця між податковими гаванями і офф-шорами, як правило, полягає в тому, що податкові гавань спеціалізуються переважно на кредитування фінансово-кредитних операцій з іноземними резидентами в іноземній валюті, а офф-шори – на залучені іноземних кредитних ресурсів. Вартість всіх активів, які сконцентровані у податкових гаванях, за оцінками міжнародних організацій, складаю 21 трильйон доларів³⁹³ і має стійку тенденцію до зростання, попри зусилля провідних країн світу.

Пільги, які надаються в податкових гаванях, за розмірами не уніфіковані. Найбільш узагальнююча класифікація форм міжнародної конкуренції податкових гаваней зводиться до їх функціонування, по-перше, при відсутності оподаткування та звітності і виключення з міжнародних податкових угод і, по-друге, з «помірним» податковим кліматом³⁹⁴. О.І. Рогач виділяє різновиди податкових гаваней з нульовими податками на доходи або приріст капіталу; податків, з дуже низьким рівнем оподаткування; з податками на доходи із внутрішніх джерел при звільнені від оподаткування доходів з іноземних джерел і країни, що пропонують спеціальні податкові привілеї і привабливі в якості «податкових гаваней» тільки для

---

393 Гусак О. Ю. Міжнародна податкова конкуренція: переваги та недоліки. Транснаціоналізація міжнародної економіки та пошук шляхів інноваційної співпраці. зб. матеріалів VIII міжнар.наук.-практ. конф. молодих науковців 15 квітня 2008 року. Київ, 2008. С. 117-118.

394 Актуальные проблемы налоговой политики в условиях модернизации экономики: опыт Украины и Белоруссии. Мельник П. В., Оньшко С. В., Везубова Т. А. и др. под ред. С. В. Оньшко. Ирпень: Национальный университет ГНС Украины, 2007. 396 с.

окремих цілей³⁹⁵. З огляду на диференціацію референцій, яка склалася у різних податкових гаванях, доцільно виділити шість форм міжнародної конкуренції податкових систем офф-шорного типу (табл. 8.3). Наявність форм міжнародної податкової конкуренції, що використовуються у податкових гаванях, є можливим значною мірою через неспроможність урядів більшості країн світу створити сприятливий клімат для ведення бізнесу. Податкові гавані є свого роду стимулом для усунення недоліків в організації та сприянні підприємницькій діяльності з боку держави.

Таблиця 8.3

Податкові гавані та офшори як форми міжнародної конкуренції податкових систем

●	Податкові гавані з нульовими ставками податків
●	Податкові гавані з низьким рівнем оподаткування
●	Податкові гавані з „нормальними” ставками при преференційному режимі оподаткування для певних категорій доходів
●	Загальні податкові гавані, що надають податкові пільги усім
●	Неявна (implicit) МПК, у яку вносяться зміни, безпосередньо не пов’язані з рівнем оподаткування, а орієнтовані на спрощення адміністративного тиску, забезпечення справедливості т. і.
●	Контрциклічна податкова система, що забезпечує згладжування втрат в періоди світового економічного циклу

Джерело: побудовано автором

З цього випливає, що кожна країна повинна вдосконалювати механізм оподаткування і податкового адміністрування у напрямі протидії виведенню фінансових ресурсів через податкові гавані. Навіть такі країни як США, Німеччина, Велика Британія, Японія, які є лідерами у економічному розвитку, постійно ведуть таку діяльність. Водночас треба мати на увазі, що прихований вплив капіталів до податкових гаванів обумовлений не лише станом бізнес-клімату в державі, а й «природним прагненням суб’єктів господарювання

395 Романюта Е. Е. Конкурентоспроможність Української системи оподаткування в умовах інтеграції до Європейського Союзу. Вісник ТНЕУ. 2017. Вип. 2 (84). С. 60-68.

максимізувати свої прибутки»³⁹⁶. Це у податкових гаванях досягається практично автоматично завдяки відсутності або використанню малих ставок податків, хоча національній державі ускладнюється виконання взятих соціальних та суспільних зобов'язань. З цього витікає висновок для України щодо необхідності створення дієвої системи протидії прихованому виведенню фінансових ресурсів та штучній мінімізації податкових зобов'язань через податкові гавані. Тим самим може бути досягнуто суттєве зниження рівня тінізації економіки і забезпечення покращення стану державного бюджету.

Отже, міжнародна конкуренція податкових систем виявляє себе у численних формах, що є наслідком наявності складних процесів конкуренції у різних сегментах світового ринку. Конкуренція податкових систем у сучасних умовах відбувається як з використанням класичних форм, так і з адаптацією до нових цілей розвитку міжнародних відносин. Натомість, в умовах глобалізації формуються податкові системи, що дають можливість закриття інформації про доходи на капітал і обмеженню сплати податку лише вартістю немобільних факторів. Вони розвиваються у податкових гаванях і потребують суттєвих змін на основі розвитку систем відкритості і міжнародного обміну податковою інформацією.

8.2. Розвиток міжнародної конкуренції податкових систем: глобальний вимір

Важливість глобальної співпраці з податкових питань стає все більш очевидною з огляду на зростаючу кількість ухилень від сплати податків протягом останніх років з використанням форм міжнародного руху капіталу. Фізичні особи, а також великі транснаціональні корпорації використовують фрагментовану та непослідовно регульовану глобальну систему транскордонного оподаткування для ухилення від оподаткування. Втрачені суми складають сотні мільярдів щорічно. Залежно від моделі оцінки,

---

³⁹⁶ Сучасна парадигма фіскальної політики України в умовах формування суспільства сталого розвитку. моногр. / за наук. ред. д-ра екон. наук, проф. А. І. Крисоватого. Тернопіль: ТНЕУ, 2015. 460 с.

країни, що розвиваються, втрачають більше 1 трильйона доларів США на рік шляхом використання фінансових потоків, більшість з яких можна пояснити зловживанням правилами трансфертного ціноутворення. Так, група Економічної комісії ООН для Африки, яку очолює колишній прем'єр-міністр Південної Африки Табо Мбекі, оцінює лише втрати в країн Африки приблизно в 50 мільярдів доларів США на рік³⁹⁷.

Організація економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) розглядає глобальні втрати доходів від ерозії податкових баз та зміни прибутку у 100-240 мільярдів доларів США щорічно³⁹⁸.

Країни втрачають кошти, які терміново потрібні для фінансування основних соціальних послуг, для фінансування своїх зобов'язань щодо прав людини, пошуку шляхів виходу з проблемних рівнів суверенного боргу та вирішенню інших проблем.

Тому не дивно, що визріла необхідність цілої низки реформ та нових ініціатив у міжнародному співробітництві з питань оподаткування на національному, регіональному та глобальному рівнях, спираючись на вже існуючу роботу різних установ.

В центрі міжнародних дискусій навколо оподаткування в даний час є Організація економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР), що базується в Парижі. Тут відбуваються найвідоміші спроби реформування міжнародних податкових систем, встановлення для них стандартів на міжнародному та глобальному рівнях, а також і розробка нормативних рамок.

ОЕСР є основною організацією, мета якої – боротьба з недобросовісною податковою конкуренцією.

Можна виділити наступні ключові доповіді ОЕСР щодо цього питання:

- Доповідь «Згубна (шкідлива) податкова конкуренція: термінове глобальне питання» (1998) (Harmful Tax Competition An Emerging Global Issue).

---

397 UNECA (2015): Illicit Financial Flow-Report of the High Level Panel on Illicit Financial Flows from Africa. Addis Ababa. URL:www.uneca.org/sites/default/files/PublicationFiles/iff_main_report_26feb_en.pdf

398 OECD (2016): Inclusive Framework for BEPS Implementation-Background Brief. Paris. URL:<https://www.oecd.org/ctp/background-brief-inclusive-framework-for-beps-implementation.pdf>

- Звіт ОЕСР про статус прийняття міжнародних податкових стандартів в частині обміну податковою інформацією між різними юрисдикціями (17 вересня 2010).

- Доповідь «Подолання агресивного податкового планування через підвищення прозорості та розкриття інформації» (лютий 2011) (Tackling Aggressive Tax Planning through Improved Transparency and Disclosure).

- Доповідь «Гібридні інструменти податкового планування: питання податкової політики та нормативно-правового регулювання» (березень 2012) (Hybrid Mismatch Arrangements: Tax Policy and Compliance Issues).

- Доповідь ОЕСР «План дій ОЕСР проти розмивання податкової бази і виведення прибутку» (лютий 2013) (Action Plan on Base Erosion and Profit Shifting) (далі BEPS).

ОЕСР дотримується позиції існування проблеми з дотриманням податкового законодавства у всіх країнах в цілому, про що свідчить ряд резонансних податкових справ, але є і більш фундаментальне питання: загальні міжнародні принципи, розроблені на основі національного досвіду для спільного використання податковими юрисдикціями, не встигають за мінливою економічною ситуацією.

Разом з тим, фундаментальним в даній області для ОЕСР є Доповідь про згубну (шкідливу) податкову конкуренцію. У 1998 році ОЕСР представила Доповідь «Згубна податкова конкуренція: термінове глобальне питання». У цій доповіді фахівцями ОЕСР визначено критерії згубної податкової конкуренції, встановлено визначення податкового притулку та надані рекомендації щодо методів боротьби зі шкідливою конкуренцією.

У поняття «податкового притулку» включаються такі ознаки:

- нульові ставки або номінальне оподаткування;
- суворі конфіденційність і відсутність обміну інформацією з податковими органами інших країн (головний критерій шкідливості юрисдикцій за ОЕСР, в цьому полягає його основна відмінність від стандартів ЄС);

- недостатня прозорість у реалізації положень законів і адміністративних правил.

У підсумку, рекомендації ОЕСР по боротьбі із згубною податковою конкуренцією зводяться до трьох основних блоків заходів:

- 1) законодавчих (внутрішньодержавного права);
- 2) міжнародно-правових (договорів про уникнення подвійного оподаткування);
- 3) співробітництва держав на міжнародній арені.

ОЕСР приймає участь у кількох багатосторонніх інститутах та форумах, які відіграють важливу роль у глобальному податковому управлінні, два найбільш помітних з яких - Глобальний форум з прозорості та обміну податковою інформацією та нещодавно створену Інклюзивну основу для реалізації BEPS.

Спочатку Глобальний форум з прозорості та обміну податковою інформацією складався з країн-членів ОЕСР та юрисдикцій, які погодились запровадити стандарти прозорості та (автоматичного) обміну податковою інформацією.

Сьогодні Глобальний форум налічує 133 члени і вважається провідним міжнародним органом для забезпечення виконання міжнародно узгоджених стандартів прозорості та обміну інформацією в податковій сфері. Метою є збільшення обміну інформацією між податками адміністрації різних країн для обмеження можливості компаніям та приватним особам мінімізувати їхні податкові навантаження. Найважливіше, що Глобальний Форум в даний час займається встановленням та моніторингом системи автоматичного обміну інформацією в податкових справах між податковими адміністраціями та єдиним стандартом звітності.

Однак останніми роками процес податкової політики для ОЕСР був так званим Планом дій, щодо зміни основної ерозії та прибутку, у якому було поставлено завдання розробити членами "Великої двадцятки" відповідно до концентрації групи з фіскальних питань.

У плані дій, завершеному наприкінці 2015 р., містяться рекомендації та дії у 15 частинах, метою яких було закладання основ

сучасної міжнародної податкової системи, за якою прибуток оподатковується, коли відбувається економічна діяльність та створення вартості³⁹⁹ з кінцевою метою - зупинити практику податкової оптимізації великих транснаціональних корпорацій. Він містить заходи, пропозиції та рекомендації щодо цифрової економіки, гібридних невідповідностей, контрольованих закордонних компаній, відрахування відсотків, шкідливої податкової практики, зловживання договорами, постійних представництв, трансфертного ціноутворення, документації стосовно трансфертної вартості та звіту про країну, вирішення спорів та багатосторонній інструмент модифікації двосторонніх податкових угод.

Для реалізації цього пакету дій було створено нову "всеохоплюючу основу для реалізації BEPS". Очікується, що країни та юрисдикції, зацікавлені в приєднанні до цієї системи, зобов'язуються втілити в життя пакети BEPS, особливо до мінімальних стандартів типових положень. До них відносяться: запобігання зловживанню договорами, стандартизація звітів про країну, процедура експертного оцінювання та угода про забезпечення прогресу у вирішенні спорів, а також сплата членського внеску (за зниженими ставками для країн, що розвиваються). Членство не обмежується членами ОЕСР / G20. У свою чергу країнам та юрисдикціям пропонується працювати на рівних засадах при розробці стандартів щодо інших питань, розглядати виконання узгоджених стандартів та проводити моніторинг угод BEPS.

Ще однією організацією, яка є важливою для процесу розвитку міжнародного співробітництва у галузі оподаткування є **Організація Об'єднаних Націй**. Комітет експертів ООН з міжнародного співробітництва в податкових справах (UNTC), допоміжний орган Економічної та соціальної Ради (ECOSOC), який складається з 25 членів, створений в 2004 році, регулярно переглядає та оновлює Конвенцію ООН про подвійне оподаткування між розвиненими країнами та країнами, що розвиваються, та Керівництвом для

---

399 About the Inclusive Framework on BEPS. URL: <http://www.oecd.org/tax/beps/beps-about.htm>.

переговорів про двосторонні податкові договори між розвиненими країнами та країнами, що розвиваються.

Робота Комітету була питанням для обговорення під час III Міжнародної конференції з фінансування розвитку (FfD3) в Аддис-Абебі в липні 2015 року. У підсумковому документі конференції "Порядок денний дій Аддис-Абеба" входить рішення про надання Комітету більше ресурсів, збільшує частоту своїх зустрічей до двох на рік і реформує його склад.

Секретаріат Організації Об'єднаних Націй, зокрема Управління фінансування розвитку (FfDO), здійснює низку заходів із розвитку потенціалу, зосереджуючи увагу на податкових угодах та трансфертному ціноутворенні, а останнім часом - на захисті та розширенні податкової бази країн, що розвиваються, а також посилення податкових адміністрацій.

Зусилля вище розглянутих організацій доповнюються та інколи ґрунтуються на ініціативах та інституціях різних рівнів, більшість з яких чітко сфокусовані на розвитку потенціалу та технічного співробітництві в податкових справах. Деякі регіональні угоди, наприклад, в рамках Європейського Союзу, прийняли нормативні та регуляторні заходи, які виходять за рамки того, що на сьогоднішній день можливо на глобальному рівні. Крім того, такі міжнародні організації, як МВФ та Світовий банк активно займаються наданням консультацій з питань політики та технічної допомоги країнам, які потребують кращих податкових систем та податкових адміністрацій.

Проведемо систематизацію всіх багатосторонніх ініціатив щодо податкового співробітництва та виразимо її за допомогою табл. 8.4.

Хоча були досягнуті певні зрушення щодо створення міжнародної системи, яка ускладнює для людей та компаній мінімізацію податкового тягара незаконними чи правовими способами, все ж можна виділити прогалини в глобальному управлінні податками. Ці прогалини можуть бути виявлені в інституційних умовах, а також в основних питаннях, з якими стикаються ці установи. До них віднесемо:

Таблиця 8.4.

Багатосторонні ініціативи щодо податкового співробітництва

№ п /п	Назва організації	Абре-віатура	Кількість членів	Рік засну-вання
1	Інклюзивна структура для реалізації BEPS (Inclusive Framework for BEPS Implementation)		Члени ОЕСР (OECD) та G20 та всі зацікавлені країни та юрисдикції, tbd	2016
2	Податкова ініціатива (Аддис-Абеба) Addis Tax Initiative	ATI		2015
3	Неофіційна робоча група ОЕСР з питань оподаткування та розвитку (OECD Informal Task Force on Tax and Development)		ОЕСР (OECD) та країни, що розвиваються, міжнародні та регіональні організації, громадянське суспільство, бізнес	2010
4	Коаліція про фінансову прозорість (Financial Transparency Coalition)	FTC	Глобальна мережа громадянського суспільства, урядів та експертів з більш ніж 150 "союзниками" у 40 країнах.	2009
5	Африканський форум податкової адміністрації (African Tax Administration Forum)	ATAF	37 Африканських країн	2008
6	Міжнародний податковий договір (International Tax Compact)	ITC	Африканський форум податкової адміністрації (ATAF), Addis податкова ініціатива (ATI), Німеччина, Співдружна асоціація податкових адміністраторів, CIAT, ECLAC, Європейська Комісія, Світовий Банк, МВФ, Міжнародний Податковий Діалог, Іспанія, Франція, Нідерланди, ОЕСР (OECD), Швейцарія, UN-DESA	2008
7	Ініціатива прозорості видобувних галузей (Extractive Industries Transparency Initiative)	EITI	51 країни, що реалізують	2002
8	Міжнародний податковий діалог (International Tax Dialogue)		Європейська комісія, Міжамериканський банк розвитку, МВФ, ОЕСР (OECD), Світовий банк, Міжамериканський центр податкової адміністрації (CIAT).	2002
9	Глобальний форум про прозорість та обмін інформацією (Global Forum on Transparency and Exchange of Information)		133 країни	2000
10	Міжнародна група з протидії відмиванню брудних грошей (Financial Action Task Force on Money Laundering)	FATF	37 урядів, включаючи Європейську комісію та Раду співробітництва країн Перської затоки	1989

Продовження таблиці 8.4

11	Комітет експертів ООН з міжнародного співробітництва в сфері оподаткування (UN Committee of Experts on International Cooperation in Tax Matters)		25 Податкових експертів, призначених Генеральним секретарем ООН	1968/ 2004
12	Міжамериканський центр податкової адміністрації (Inter-American Center of Tax Administrations)	СІАТ	39 країн-учасниць та асоційовані члени з Америки, Європи, Африки, Азії	1967

Примітка: систематизовано автором.

1) Нестача універсального простору з податкових питань.

В той час як існує загальна згода, що податкові питання повинні вирішуватися на глобальному рівні, і що всі країни повинні брати участь на рівних, до цього часу не існує жодного інституту з універсальним членством, або інституційним устроєм, де б кожен учасник був підзвітним усім членам. Всі установи, які були згадані вище, є недосконалими у цьому сенсі: Глобальний форум ОЕСР, незважаючи на велике членство, не може претендувати стати універсальною інституцією. Однак, сам проект "Комплексної інклюзивної структури" був спрямований на те, щоб надавати можливість всім партнерам працювати, наскільки це можливо, на рівних умовах. Проблема тут полягає в тому, що досить багато рішень вже прийняті в ОЕСР в процесі BEPS і нові члени змушені погоджуватися з ними, перш ніж отримають можливість брати участь у прийнятті рішень на основі вже узгоджених заходів.

Ще одне проблемне питання щодо членства в процесах ОЕСР полягає в тому, що воно розуміється по-іншому, ніж в Організації Об'єднаних Націй. На відміну від ООН, юрисдикції, які не мають повного суверенітету, можуть стати учасниками Глобального форуму або Інклюзивної структури, так як, наприклад, кілька британських королівських і заморських територій. Тобто, у той час як в ООН, Велика Британія має один голос, то в Глобальному форумі Ангілья, Бермудські острови, Британські Віргінські острови, Кайманові острови, Гернсі, Джерсі, острів Мен, Теркс і Кайкос, Гібралтар виступають від свого імені.

З іншого боку, Комітет експертів ООН з міжнародного співробітництва в податкових справах (UNTC) не має легітимності за структурою, тому що він складається з індивідуальних експертів. Сама його сутність виключає політичну підзвітність, яку можна віднести лише до офіційних представників уряду.

З огляду на вище викладені моменти, можемо констатувати, що ще відсутній орган, який би був універсальним щодо членства в ньому і складався з офіційних осіб високого рівня, щоб мати повноваження приймати рішення від імені суверенних держав.

2) Відсутність в порядку денному міжнародних організацій важливих податкових питань.

Окрім вище розглянутого інституційного розриву у глобальному податковому управлінні, існує також потреба в форумі, який міг би обговорити або, принаймні, поставити питання, які до цього часу не були, чи були лише поверхово розглянуті на міжнародному та глобальному рівнях. Однією з таких проблем, є набір питань, пов'язаних з оподаткуванням видобування ресурсів. Незважаючи на певний прогрес у підвищенні прозорості платежів урядам через ініціативи, такі як Ініціатива прозорості видобувних галузей (EITI)⁴⁰⁰ або законодавство ЄС, США та інших країн, все ж проблеми залишаються. Одна з них полягає у визначенні вартості сировинних матеріалів, які необов'язкові.

Ще одним проблемним блоком питань є питання податкової конкуренції, яку багато країн використовують для залучення прямих іноземних інвестицій. Хоча за допомогою багатьох досліджень було показано, що податкові ставки, в кращому випадку, є лише одним із визначальних факторів для інвестиційних рішень компаній, і тому, спираючись лише на маніпулювання ставками податку важко досягти значного притоку ПІІ. Можна прогнозувати, що податкові ставки в цілому падатимуть і вони можуть знизитись до рівня, на якому вони не можуть бути компенсовані іншими джерелами доходу. На сьогоднішній день немає жодної системи, навіть у високо

---

400 Extractive Industries Transparency Initiative. URL:<https://eiti.org/>.

інтегрованих об'єднаннях, таких як ЄС, яка передбачала б механізми для країн, щоб вирішити цю проблему.

Ця проблема стає ще більш вражаючою, коли мова йде про створення пільгових податкових режимів (в тому числі і у формі субсидій) для потенційних інвесторів. Незважаючи на те, що пакет BEPS вирішує цю проблему, підкреслюючи більшу прозорість (наприклад, щодо податкових рішень), в даний час не існує механізму, який дозволить вирішувати суперечки між країнами, якщо, наприклад, одна країна звинуватить іншу у наданні податкових пільг певним компаніям.

Іншою суттєвою проблемою, яка практично відсутня в усіх підходах до глобальних угод у податкових питаннях, є суперечність між принципом оподаткування підприємств відповідно до джерела або принципу проживання. Дохід або прибуток, який виникає унаслідок міжнародної активності, такої як транскордонні інвестиції, можуть оподатковуватись там, де зароблений дохід (країна-джерела), або там, де живе особа, яка отримує його (країна проживання). Який принцип переважає, - це постійне джерело суперечок, у тому числі у двосторонніх угодах про подвійне оподаткування.

Також виникає питання, як боротися з внутрішньою торгівлею, відносинами між окремими структурами в межах однієї корпорації. В даний час застосовується метод віднесення податкової бази, що працює з використанням трансферного ціноутворення в поєднанні з принципом довжини руки. Дочірні установи спільної фірми розглядаються як окремі організації та оподатковуються індивідуально. Фінансові операції між такими дочірніми підприємствами та материнськими компаніями розглядаються так, ніби вони відбулися між незалежними структурами. Ціни на товари та послуги мають бути співвідносні таким, якими вони б були між незалежними суб'єктами. Це проблематично, оскільки існують товари та послуги, для яких існує незначна кількість або лише декілька порівняльних одиниць, особливо для нематеріальних активів, таких як патент або торгова марка. Оскільки ця система є надзвичайно складною і спричинила багато шляхів для ухилення від сплати

податків, декілька експертів, наприклад, у Незалежній комісії з реформування міжнародного корпоративного оподаткування, стверджують, що перехідні ціни повинні бути замінені певною формулою. А корпорації, включаючи всі їхні дочірні компанії, слід розглядати як єдині організації⁴⁰¹ ОЕСР та її члени до цього часу блокували дискусію щодо не тільки реформування, але і принципової заміни системи трансфертного ціноутворення для цілей оподаткування.

Для того, щоб заповнити ці інституційні прогалини, існуючі установи потребують подальшого вдосконалення або й створення нових. Такий інституційний розвиток має виконувати певні функціональні та формальні вимоги.

На нашу думку, можна розглядати варіант створення нової інституції, яка б могла виконувати наступні завдання:

1) Мала можливість виносити на обговорення нові пункти порядку денного без можливості блокування їх меншістю. Наприклад, навіть в рамках Інклюзивної структури ОЕСД, оригінальні партнери плану дій BEPS вже встановили етап і потенційно виключили певні проблеми (наприклад, зміну правил трансфертного ціноутворення системою так званого універсального оподаткування). Нова інституційна структура також зможе приділяти більше уваги потребам та бажанням менших або менш багатих країн і, таким чином, збільшити їх значення.

2) Нова установа повинна мати можливість фактично вести переговори щодо нових правил та забезпечити, щоб її результати були не просто технічними моделями та добровільними керівними принципами.

3) Вона розглядатиме механізми невідповідності, які можуть варіюватися від простих рекомендацій до реальних механізмів вирішення конфліктів.

4) Новий орган повинен бути спроможним сприяти та підтримувати виконання своїх рішень. Хоча це може звучати досить

---

⁴⁰¹ Towards Unitary Taxation of Transnational Corporations. London. URL: <http://www.taxjustice.net/2014/01/14/towards-unitary-taxation-transnational-corporations-sol-picciotto/>.

спрощено, потенціал може бути визначальною умовою для участі в певних угодах (наприклад, автоматичний обмін інформацією, що вимагає високоефективних систем агрегації та обробки даних, і може бути закритим для країн, які не можуть поширити той же тип і ту ж кількість даних, які вони хотіли б отримати від інших). Крім того, це не має значення, хто надає можливості щодо зміцнення потенціалу за яких умов.

Відповідно до функціональних вимог, новий орган повинен подолати деякі інституційні недоліки своїх попередників:

- він повинен мати універсальний характер членства суверенних держав, щоб уникнути випадків, коли навіть одна, мала юрисдикція підриває загальні зусилля;

- він повинен мати можливість самостійно контролювати виконання своїх рішень (а це означає, що він повинен мати мінімальну спроможність щодо персоналу та фінансів для цього);

- він повинен буде дотримуватися певних процедурних норм, які легітимізують результати такого інституту не лише з урядами, але і з громадянами, для чого відкритість процесів в Організації Об'єднаних Націй може слугувати гарним прикладом. Наприклад, це означає (більш-менш прозоре) включення неурядових гравців, таких як груп громадських інтересів або інших міжнародних організацій та установ.

У зв'язку з визначеними завданнями нової організації, необхідно вирішити питання де і як краще створити інститут, який б відповідав цим критеріям. Однією спробою вже було і залишається створення загальноєвропейської інклюзивної системи ОЕСР для реалізації BEPS. Тим не менш, встановлення нових інституційних рамок під егідою ОЕСР страждає на кілька невідкладних недоліків, які перешкоджають його приведенню у відповідність із вищезгаданими критеріями. ОЕСР завжди залишатиметься організацією, робота якої присвячена перш за все своїм повноправним членам.

На нашу думку, ООН - це одне місце, яке змогло б закрити цей розрив легітимності, не маючи необхідності повторювати себе. Орган, який займався б вищезгаданими питаннями, може спиратися на різні моделі. Наведемо їх:

1) Зміцнення Комітету експертів ООН.

Найбільш відповідним варіантом зміцнення спроможностей ООН щодо роботи з податковими питаннями було б зміцнення вже існуючого Комітету експертів, як це було прийнято на конференції FfD3 в Аддіс-Абебі. Проте цей варіант не відповідає переліченим вимогам: йому не вистачає необхідної політичної легітимності (експерти все ще діють особистісно), вони не матимуть достатньої приналежності і не зможуть забезпечити належні можливості.

2) Модернізація Комітету експертів ООН.

З огляду на це, кілька урядів та неурядових організацій вже запропонували оновити існуючий експертний орган у міжурядову конференцію на передчасній конференції в Аддіс-Абебі. Як і вже існуюча Статистична комісія ООН, податкова комісія складатиметься з урядових експертів, але все одно буде національно підзвітною з прийняттям рішень консенсусом.

Хоча було б важко передбачити таку комісію, яка би створила обов'язковий міжнародний закон про оподаткування, це могло б слугувати основою для подальшого розвитку існуючих підходів та встановлення де-факто глобальних стандартів (як Комісія статистики визначає валовий внутрішній продукт як де-факто стандарт для оцінки багатства країни).

3) Створення функціональної комісії під егідою Економічної і соціальної ради ООН (ECOSOC). Зміни до пропозиції щодо вдосконалення Експертного комітету також обговорювалися під час переговорів FfD3: створення міжурядової функціональної комісії під егідою ECOSOC при збереженні існуючого Експертного комітету як одного з її допоміжних органів, з тим щоб зберегти свою технічну експертизу та доповнити її більшою політичною легітимністю та підзвітністю. Залишається питання, чи може функціональна комісія бути дійсно універсальною у своєму членстві. Зазвичай, членство в допоміжних органах до ECOSOC менше, ніж членство в самій раді. Також не існує будь-якого правила, яке би перешкоджало створенню комісії з універсальним членством EOCOSOC. Вихід із цієї можливої дилеми може полягати у формуванні органу під егідою Генеральної

Асамблеї (або під егідою і Генеральної Асамблеї і EOCOSOC) Як показали приклади Політичного форуму високого рівня зі сталого розвитку та Комісії з становлення миру, інституційна творчість не є нечуваною в рамках системи ООН.

Однак деякі країни-члени ОЕСР заблокували пропозицію, яка б дозволила створити новий орган або установу під час переговорів FfD3. Делегати піднімали питання про те, що вони не хочуть дублювати існуючі установи, тоді як нова установа могла б чітко закрити суттєві прогалини глобального податкового управління. Інший аргумент полягав у тому, щоб залишати податкові питання фахівцям, а не політизувати проблеми.

Обговорення також може принести користь, озираючись на минуле ООН. З моменту заснування організації до 1954 року існувала Фіскальна комісія, і під час її роботи були поставлені конкретні питання, які можна обговорити сьогодні. Наприклад, під час четвертої сесії 1953 р. Комісія з податків розглядала міжнародні податкові проблеми, зокрема, проблему фіскальних стимулів для збільшення міжнародного потоку приватного капіталу для економічного розвитку нерозвинутих країн; світову податкову службу; оподаткування сільського господарства та багато інших питань⁴⁰².

4) Прийняття глобальної конвенції про оподаткування та договірний орган. Якщо ООН виявиться неприйнятним місцем для досягнення прогресу у сфері глобального управління податками, інша ідея може полягати у подальшому вирішенні цієї проблеми шляхом прийняття міжнародної конвенції про співробітництво в галузі оподаткування. Наприклад, конвенція може юридично визначити, що є шкідливою податковою практикою, і навіть створити незалежні механізми арбітражу серед своїх членів. І це також може встановлювати стандарти для міжнародних організацій стосовно того, яку підтримку вони надають. Як і у випадку з Рамковою конвенцією про зміну клімату, договірний орган зможе здійснювати нагляд за її

---

⁴⁰² United Nations (1954): Yearbook of the United Nations 1953. New York. p.355. URL:<http://unyearbook.un.org/>.

виконанням, формулювати факультативні протоколи та мати функції секретаріату для створення нагляду та технічного досвіду.

5) Створення нової міжнародної організації.

Найбільш далекоглядним варіантом пропозицій, на нашу думку, є створення нової багатосторонньої чи глобальної організації з професійним керівництвом, членством та секретаріатом. Нещодавно створеній Міжнародній податковій організації можна надати функції відповідальності усім вищезгаданим критеріям і розвинути її до статусу як спеціалізованої установи ООН чи органа за межами системи ООН. Як і у справах охорони здоров'я, сільського господарства та харчування, або торгівлі, є достатньо підстав стверджувати, що така організація може приймати обов'язкові міжнародні норми, стандарти та правила, та застосовувати їх через систему врегулювання суперечок або арбітраж. Приклади - Всесвітня організація охорони здоров'я (WHO), Продовольчої та сільськогосподарської організація ООН (FAO) або Світової організації торгівлі одночасно дають зрозуміти, що інституційний дизайн має надзвичайно важливе значення (WTO). Можливі проблеми можна побачити, наприклад, в обговореннях проектів плану взаємодії з недержавними суб'єктами в WHO або в поточних дебатах щодо зв'язку між торгівлею та іншими галузями міжнародного права.

Можна виділити потенційні переваги Міжнародної податкової організації, яка б змогла:

- вивчати статистику, визначати тенденції та проблеми, подавати звіти, надавати технічну допомогу та розробляти міжнародні норми щодо податкової політики та адміністрування;
- підтримувати нагляд за податковими розробками;
- взяти на себе провідну роль у стримуванні податкової конкуренції, спрямованої на залучення транснаціональних корпорацій з надмірними та нерозумними стимулами;
- розробити процедури для арбітражу, коли між країнами з'являються спірності з податкових питань;
- сприяти механізму багатостороннього обміну податковою інформацією;

– розробити та забезпечити виконання міжнародного договору про формулу єдиного оподаткування багатонаціональних компаній.

8.3. Податкова діалектика євроінтеграційного розвитку України

Політика оподаткування України має забезпечити відповідність сучасному соціально-економічному становищу країни та євроінтеграційним завданням. З огляду на це постає об'єктивна необхідність продовження розпочатих із прийняттям Податкового кодексу України реформ у податковій політиці та податковій системі держави. Адже ефективне функціонування податкової системи сприяє підвищенню конкурентних переваг національних товаровиробників. На нашу думку, на теперішньому етапі, метою проведення податкової політики та реформування податкової системи має стати підвищення конкурентоспроможності національної економіки. Тобто конкурентоспроможність податкової системи не є самоціллю, а вона має сприяти створенню ефективних і стабільних умов для розвитку бізнесу на засадах безпеки.

Разом із цим, необхідно зауважити, що посилення конкурентних переваг податкової системи України у процесі її реформування зачіпає не тільки сферу податкової політики. З одного боку реформи у сфері оподаткування нерозривно пов'язані із бюджетною політикою держави та реформуванням бюджетної системи, грошово-кредитною політикою та взагалі із соціально-економічними пріоритетами розвитку країни. З іншого – реформи у фіскальній сфері мають підсилюватись змінами в інших сферах суспільного життя для підвищення суспільної свідомості населення, формування податкової культури, фіскальних традицій тощо. Відсутність перелічених факторів може звести нанівець найкращі реформаторські прагнення та прикладені зусилля.

З огляду на зазначене напрями підвищення конкурентоспроможності податкової системи України насамперед потрібно класифікувати на ендогенні та екзогенні, тобто ті, які

породжені функціонуванням власне податкової системи та ті, які визначаються зовнішніми чинниками. Поряд із цим варто розглянути мультиплікаційні конкурентні напрями оподаткування та напрями в пільговій системі оподаткування, оскільки податкові пільги є визначальним чинником формування конкурентоспроможної податкової системи (рис. 8.3).

ЕКЗОГЕННІ КОНКУРЕНТНІ НАПРЯМИ ОПОДАТКУВАННЯ	ЕНДОГЕННІ КОНКУРЕНТНІ НАПРЯМИ ОПОДАТКУВАННЯ	МУЛЬТИПЛІКАЦІЙНІ КОНКУРЕНТНІ НАПРЯМИ ОПОДАТКУВАННЯ	НАПРЯМИ В ПІЛЬГОВІЙ СИСТЕМІ ОПОДАТКУВАННЯ
<ul style="list-style-type: none"> • сприятливе інституційне середовище оподаткування • зростання в глобальному рейтингу простоти ведення бізнесу за показником «сплата податків» • наближення податкового законодавства до ЄС • податкові стимули раціонального використання природних ресурсів • налагодження тісних комунікацій з головними торговельними партнерами 	<ul style="list-style-type: none"> • підвищення фіскальної ефективності • скорочення адміністративних витрат на нарахування і сплату податків • створення фіскальних умов для легалізації доходів • удосконалення процедури подання податкової звітності в електронному вигляді • формування відповідального ставлення платників до податкових зобов'язань • нова ідеологія фіскальної служби України 	<ul style="list-style-type: none"> • недопущення податкової дискримінації • моніторинг ухилення від сплати податків • рівномірний розподіл податкового тягаря • зменшення частки податків у витратах • створення сприятливих фіскальних умов для залучення ПІІ, внутрішніх інвестицій 	<ul style="list-style-type: none"> • зменшення пільг зі сплати ПДВ • перегляд пільг, надання яких є необґрунтованим • контроль суб'єктів, що користуються пільгами • зниження кількості пільг, що передбачають повне звільнення від сплати податків • знижені ставки податку на додану вартість на суспільно корисні товари і послуги, • підвищена ставка ПДВ на товари розкоші

Рис. 8.3. Напрями підвищення конкурентоспроможності податкової системи України

Джерело: побудовано автором самостійно.

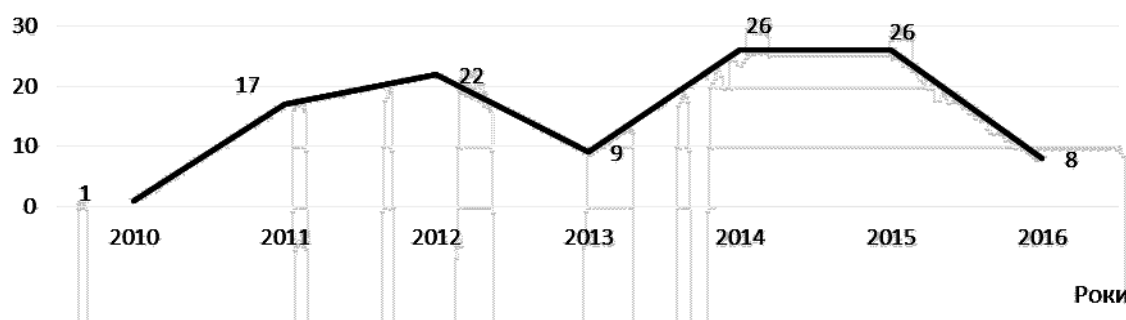
Одним із найважливіших екзогенних напрямів підвищення конкурентоспроможності податкової системи України є формування сприятливого інституційного середовища оподаткування. Відповідно до теорії інституціоналізму суспільні інститути поділяються на формальні та неформальні⁴⁰³. Відповідно інституційне середовище оподаткування формується під впливом наведених інститутів. В рамках функціонування формальних інститутів оподаткування доцільно виділити норми права, які регулюють цей процес та державні інституції, які задіяні в ньому, натомість неформальні

⁴⁰³ Огляд приватних грошових переказів в Україну в 2016 році URL: <https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=19208358>, с. 18.

інститути складаються із норм моралі, податкової культури, фіскальних традицій тощо.

Нормативно-правова база оподаткування складається із Конституції України, де зазначено, що кожен зобов'язаний сплачувати податки і збори в порядку і розмірах, встановлених законом⁴⁰⁴; Податкового кодексу України; законів України; указів Президента України; постанов КМУ; наказів Державної фіскальної служби України тощо. Основна проблема нормативно-правового забезпечення справляння податків полягає у його нестабільності та неузгодженості. Це особливо яскраво проявлялося до прийняття Податкового кодексу України, коли норми окремих податків регулювалися окремими законами. Починаючи з 1 січня 2011 р. в дію вступив Податковий кодекс України, в якому систематизовано більшість податкових норм, які стосуються справляння податків, функціонування контролюючих органів та платників податків. Одним із основних очікувань для бізнесу від цього нормативного документа була його стабільність. Проте очікування не виправдалися. Так, протягом 2010 – 2016 рр. до Податкового кодексу було внесено численні зміни, які затверджувалися 109 законами України і навіть до вступу в дію аналізованого документа після його прийняття (2.12.2010 р.) у 2010 р. уже була внесена одна зміна. (рис. 8.4).

Рис. 8.4. Кількість нормативних документів, якими внесені зміни до Податкового кодексу України у 2010 – 2016 рр.

Джерело: побудовано за ⁴⁰⁵.

⁴⁰⁴ Конституція України URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр/stru#Stru>.

⁴⁰⁵ Податковий кодекс України: Закон України від 24.12.2015р. №909-VIII URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/909-19/paran5#n5>. (дата звернення 16.02.2016).

Однак, самим негативним аспектом у процесі внесення змін до податкового законодавства є недотримання термінів його введення в дію. Так тим же Податковим кодексом України визначено, що зміни до будь-яких елементів податків та зборів не можуть вноситися пізніше як за шість місяців до початку нового бюджетного періоду, в якому будуть діяти нові правила та ставки. Податки та збори, їх ставки, а також податкові пільги не можуть змінюватися протягом бюджетного року (пп. 4.9.1 ст. 4 ПКУ). В Україні ця норма щороку порушується. Показовим є прийняття та введення в дію податкової реформи 2016 р., коли 24.12.2016 р. був прийнятий Закон України № 909-VIII «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо забезпечення збалансованості бюджетних надходжень у 2016 році», а уже з 1 січня 2016 р. більшість положень цього закону, які зокрема стосувалися змін переліку, ставок податків тощо, були введені в дію.

Отже, у податковому законодавстві порушується принцип стабільності, що не дає можливості платникам податків адаптуватися до внесених змін. За таких обставин ми пропонуємо передбачити у Податковому кодексі України норму, яка надавала би право платникам сплачувати податки за старими нормами законодавства у випадку недотримання державою терміну внесення змін до Кодексу пізніше, ніж за шість місяців до нового бюджетного періоду.

Одночасно із нормами права процес оподаткування великою мірою формується під дією норм моралі, фіскальними звичаями, традиціями тощо. Функціонування цих норм відбувається під дією внутрішніх переконань, суспільної думки, заходів суспільного впливу. В наукових дослідженнях західних вчених присутнє визначення податкової моралі «...як внутрішньо притаманної мотивації платити податки, індивідуальної готовності або, іншими словами, морального обов'язку платити податки чи бути впевненим у необхідності вносити податки на користь суспільству»⁴⁰⁶.

---

⁴⁰⁶ Taxes and Culture. Tax Reforms for Sustainable Development. URL:www.gtz.de/de/documente/en-tax-and-culture.pdf.

В державах, де фіскальна історія на засадах ринкової економіки формувалась століттями, норми фіскальної моралі та звичаїв утверджені в суспільстві набагато краще, ніж у державах з нетривалою фіскальною історією. Інколи у суспільствах з високим рівнем податкової культури норм моралі та звичаїв суб'єкти фіскальної політики дотримуються з ще більшою відповідальністю, ніж норм права⁴⁰⁷.

В Україні пройшов нетривалий період становлення державності на засадах ринкової економіки. Відсутність класичного інституту податку не могла не відобразитись на формуванні податкової культури. Її низький рівень зумовлений і об'єктивним фактором – низьким рівнем життя населення. Тому, на нашу думку, в українському суспільстві несплата податків не закладена апріорі, а є об'єктивним чинником розвитку держави. І в цьому напрямку Державній фіскальній службі України та іншим державним інституціям треба активно працювати, для формування високої податкової свідомості теперішнього, а головне майбутнього поколінь.

У процесі ведення політики оподаткування задіяні ряд державних інституцій, найважливішими серед яких є Верховна рада України, Кабінет міністрів України, Державна фіскальна служба України; Державна казначейська служба України тощо. Кожен із цих органів наділений певними повноваженнями в частині справляння податків. Однак визначальна роль відводиться саме Верховній раді, яка приймає законодавчі акти та Фіскальній службі, яка втілює в дію політику оподаткування на рівні податкового контролю. На нашу думку, основним недоліком функціонування законодавчого органу влади в Україні щодо ведення політики оподаткування є невідповідність законодавчих змін економічній циклічності, а його підпорядкованість політичним інтересам окремих лобістських груп. Підтвердженням цього стала реакція Верховної ради України на світову фінансову кризу 2008 р. Якщо більшість розвинутих держав світу знизили податки і проводили стимулюючу фіскальну політику,

---

407 Фіскальний простір сталого соціально-економічного розвитку держави: моногр. / за ред. д. е. н., проф. А.І. Крисоватого. Тернопіль: ТНЕУ, 2016. с. 43.

то в Україні податкове навантаження навпаки підвищувалося внаслідок законодавчих дій.

Для створення сприятливого інституційного середовища оподаткування в Україні доцільно продовжити процес трансформації Державної фіскальної служби України в напрямку сервісного органу. Також, важливим завданням в частині трансформації державних інституцій, задіяних у веденні політики оподаткування в Україні є взаємо узгодженість їх дій та усунення дублювання повноважень. Особлива необхідність сьогодні є у створенні сприятливих умов для реєстрації платників податків, видачі ліцензій, наданні консультацій щодо вибору системи оподаткування та інших діях на етапі започаткування бізнесу.

Одним із важливих аспектів підвищення конкуренто-спроможності податкової системи України є забезпечення зростання її позицій в глобальному рейтингу простоти ведення бізнесу за показником «сплата податків». Між конкурентоспроможністю податкової системи та легкістю сплати податків є прямо пропорційна залежність. Чим легше сплачувати податки в державі, тим більші можливості у неї є для залучення капіталу, робочої сили, споживчих переваг тощо. Однак надмірне спрощення оподаткування веде до створення офшорних юрисдикцій, що на рівні Європейського Союзу обмежується прийнятими нормами щодо гармонізації оподаткування. Аналіз місця України за показником простоти сплати податків показав, що в нашій державі необхідно знижувати час, затрачений на сплату податків та величину повної податкової ставки як відсоток від комерційного прибутку. Досягти позитивного результату в частині зниження часу на сплату податків ми пропонуємо за допомогою наступних дій:

- у процесі реформування податкового законодавства дотримуватися норм Податкового кодексу України щодо стабільності сплати податків;
- спростити форми податкової звітності;
- у зв'язку зі сплатою податку на прибуток підприємств за даними бухгалтерського обліку і відображення фінансового

результату до оподаткування та податку у фінансовій звітності – скасувати податкову декларацію з податку на прибуток підприємств;

– розробити для платників податків на безкоштовній основі єдиний програмний продукт для розрахунку податків, електронного адміністрування, формування та подання звітності.

Однією із безумовних позицій на шляху підвищення конкуренто-спроможності податкової системи України є наближення податкового законодавства до законодавства ЄС. Як уже зазначалось, дорожня карта такого процесу наведена у додатку 28 до глави 4, розділу 5 Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони⁴⁰⁸.

Не менш важливим стратегічним завданням, яке має виконувати податкова система України на шляху підвищення конкуренто-спроможності національної економіки є формування податкових стимулів раціонального використання природних ресурсів. Враховуючи європейські тенденції оподаткування окресленої царини, актуальності набуває можливість запровадження еколого-трудової податкової реформи. Її суть полягає у перенесенні податкового навантаження із праці та капіталу на оподаткування природних ресурсів. За допомогою цього можна досягти двоякого ефекту:

– знизити навантаження на фонд оплати праці та легалізувати заробітну працю;

– підвищити раціональне використання природних ресурсів за допомогою зростання податкового навантаження на ресурсопотік.

Для підвищення рівня екологічного оподаткування в Україні нині наявні обґрунтовані передумови. Порівнюючи частки екологічних податків у ВВП країн ЄС та України, зазначимо, що такий показник у нашій державі на 1% менший, ніж сукупно в країнах Євросоюзу. Частка екологічних податків у структурі податкових надходжень

---

⁴⁰⁸ Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони.
URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/984011/page>.

країн ЄС становить 7,2%, а в Україні (без врахування плати за землю) – 2,2%⁴⁰⁹.

Отже, з метою проведення еко-трудової податкової реформи в Україні необхідно переглянути діючі ставки екологічного податку в напрямку їхнього збільшення, особливо щодо наявності двоокису вуглецю. У науковій літературі присутні пропозиції щодо запровадження окремого вуглецевого податку. Однак, очевидно доцільно посилити його регулюючу роль у складі екологічного податку, оскільки як за економічним змістом та призначенням, так і за механізмом адміністрування, він відповідає екологічному податку. Підвищуючи ставку податку, доцільно застосовувати поетапний підхід паралельно з поетапним зменшенням єдиного соціального внеску. На наш погляд, зараз недоцільно вказувати остаточну ставку такого податку. Її розмір має корелюватися із ставкою єдиного соціального внеску. Отже, кінцевою метою реформи має бути легалізація заробітної плати при відповідному рівні ставки єдиного внеску, нижче від якої його не доцільно встановлювати. Водночас має завершитись і реформа в екологічному оподаткуванні, тобто встановитись верхня межа екологічних та рентних платежів з метою компенсації податкових надходжень⁴¹⁰.

У процесі формування екзогенних напрямів підвищення конкуренто-спроможності податкової системи України завершальним заходом, на нашу думку, має бути налагодження тісних комунікацій із головними торговельними партнерами України. Цей захід, хоча й опосередковано, але активно допоможе розширити ринки збуту, сформувані надійні торговельні взаємовідносини та, відповідно, розширить податкову базу.

Ендогенні напрями підвищення конкуренто-спроможності податкової системи України стосуються трансформацій практично усіх її ланок – діяльності платників податків та контролюючих

---

409 Сучасна парадигма фіскальної політики України в умовах формування суспільства сталого розвитку. моногр. / за наук. ред. д-ра екон. наук, проф. А. І. Крисоватого. Тернопіль: ТНЕУ, 2015. 460 с. 413.

410 Сучасна парадигма фіскальної політики України в умовах формування суспільства сталого розвитку. моногр. / за наук. ред. д-ра екон. наук, проф. А. І. Крисоватого. Тернопіль: ТНЕУ, 2015. с. 415.

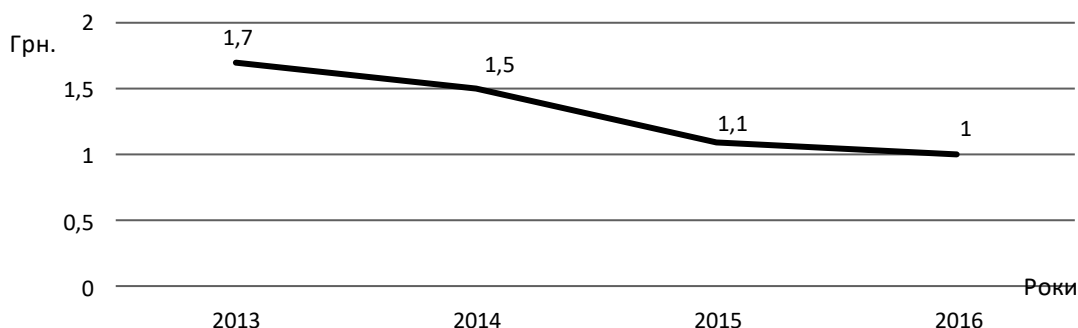
органів, а також механізмів та способів розрахунку і сплати самих податків.

Одними із найважливіших та взаємопов'язаних між собою завдань є підвищення фіскальної ефективності справляння податків та скорочення адміністративних витрат на їх нарахування і сплату. Фіскальна ефективність справляння вимірюється абсолютними та відносними показниками формування податкових надходжень. Останні визначальною мірою залежать від соціально-економічної ситуації в державі та правильності ведення політики оподаткування. Теперішнє соціально-економічне становище України не сприяє розвитку її економіки. Військові події на сході та втрата контролю за частиною території негативно відображається на податкових надходженнях, зростаючих потребах витрат. Тому, ми переконані, що шлях до підвищення фіскальної ефективності податків та фінансової незалежності держави пов'язаний із розширенням податкової бази. Своєю чергою остання, за умов відповідного рівня податкової свідомості та ефективного податкового контролю обернено пропорційно реагує на рівень податкового навантаження. Тому на даному етапі розвитку держави доцільніше вести ліберальну податкову політику з метою розвитку економіки та розширення бази оподаткування, що має передувати позитивному фіскальному ефекту від справляння податків.

Сприятиме підвищенню фіскальної ефективності також скорочення адміністративних витрат на нарахування і сплату податків. Це положення стосується як платників податків, так і контролюючих органів. Складність процесу нарахування і сплати податків в Україні підтверджується показником рівня рейтингу простоти ведення бізнесу. Чим більше часу витрачається на нарахування і сплату податків – тим дорожчим є цей процес, що й спостерігається в Україні.

З іншого боку важливо знижувати витрати держави на адміністрування податків. Їх характеризує такий показник як вартість збору 100 грошових одиниць податків. Він розраховується як

співвідношення витрат на функціонування контролюючого органу у сфері оподаткування до обсягу податкових надходжень (рис. 8.5).

Рис. 8.5. Динаміка вартості збору 100 грошових одиниць податків в Україні у 2013 – 2016 рр.

Джерело: побудовано за ⁴¹¹⁴¹².

Аналізований показник в Україні має спадаючу тенденцію. Якщо у 2013 та 2014 рр. він знаходився на рівні 1,7 та 1,5 грн., то у 2015 – 2016 рр. знизився до 1,1 та 1,0 грн. Тобто з початком функціонування Державної фіскальної служби України (замість Міністерства доходів і зборів України) вартість збору 100 грошових одиниць знизилась. Проте навіть на такому рівні цей показник є завищений. Для порівняння у США вартість збору 100 одиниць податку становить 0,6 дол. США⁴¹³.

Високе податкове навантаження та мобільність капіталу і робочої сили створюють проблему тінізації доходів і їх відтоку за кордон. За оцінкою Міністерства економічного розвитку і торгівлі України рівень тіньової економіки у 2016 р. в Україні становив 35% ВВП⁴¹⁴. Разом із тим в Україну надходять великі суми приватних переказів із-за кордону, які переважно не декларуються і не оподатковуються (табл. 8.5).

⁴¹¹ Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

⁴¹² Офіційний сайт Державної казначейської служби України.
URL: <http://www.treasury.gov.ua/main/uk/index>.

⁴¹³ Крисоватий А.І., Валігура В.А. Домінанти гармонізації оподаткування: національні та міжнародні вектори. Монографія. Тернопіль: Підручники і посібники, 2010. 248 с.

⁴¹⁴ Рівень тіньової економіки знизився до 35% від ВВП

URL: <http://www.me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=dc0d7cd5-ad6a-42ff-963a-e0d45ee23888&title=Riven>
TinovoiEkonomikiZnizivsiaDo35-VidVvp.

Таблиця 8.5

Обсяги приватних грошових переказів із-за кордону в Україну у 2012 – 2016 рр. (млн. дол. США)

Показники	2012	2013	2014	2015	2016
За каналами надходження переказів:					
1. Через коррахунки банків	3278	3293	2410	2006	2279
2. Через міжнародні платіжні системи	3213	4084	3190	2135	2126
3. Неформальними каналами	1035	1160	889	1013	1020
За джерелами формування переказів:					
1. Оплата праці (без урахування податків та витрат у країні перебування)	4619	5652	4318	3452	3602
2. Приватні трансферти	2907	2885	2171	1702	1823
у тому числі:					
Гротові перекази робітників, які працюють за кордоном більше року ⁴	1749	1531	1165	1016	1102
Інші приватні трансферти	1158	1354	1006	686	721
Усього	7526	8537	6489	5154	5425
Обсяги грошових переказів у% до ВВП	4,1	4,5	4,8	5,7	5,8

Джерело: побудовано за ⁴¹⁵.

З даних табл. 7.5 видно, що протягом 2012 – 2016 рр. обсяг приватних переказів із-за кордону становив від 5 до 8 млрд. дол. США, п'ята частина яких надходить неформальними каналами і точно не оподатковується. Викликає сумнів оподаткування коштів, які надходять через міжнародні платіжні системи та кореспондентські рахунки банків. У випадку оподаткування наведених коштів обсяг податкової бази з податку на доходи фізичних осіб міг би зрости приблизно на 140 млрд. грн., а обсяг податкових надходжень – на 25 млрд. грн. Тому за допомогою політики оподаткування важливо створити фіскальні умови для легалізації таких іноземних доходів та доходів із джерелом походження з України.

Питання механізму легалізації є надзвичайно складне, оскільки, з одного боку, для реалізації такого процесу потрібно створити сприятливі податкові умови, аби доходи почали легалізовуватись, але,

⁴¹⁵ Огляд приватних грошових переказів в Україну в 2016 році
URL: <https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=19208358>.

з іншого боку, виникає проблема подвійного підходу до оподаткування внутрішніх та іноземних доходів, що може викликати соціальну напругу. Альтернативним підходом може бути прийняття нульової декларації без сплати податку як для іноземних доходів, так і для тих, які мають джерело походження з України. Натомість у подальшому потрібно запровадити суцільне декларування і посилити контроль за формуванням бази оподаткування податку на доходи фізичних осіб. В даному випадку необхідно закріпити обов'язок банків щодо розкриття банківської таємниці органам виконавчої влади, які забезпечують міжнародний обмін інформацією з податкових питань.

Наступним ендогенним напрямом підвищення конкуренто-спроможності податкової системи України є удосконалення процедур подання податкової звітності в електронному вигляді. В даному випадку проблема криється у самій підготовці звітності, яка є складною у заповненні, часто змінюється, а програмне забезпечення не завжди вчасно адаптується до прийнятих змін. Зазвичай зміни у механізмах справляння податків викликають необхідність змін у формах звітності. Своєю чергою форма звітності не вчасно адаптується до законодавчих змін, а програмне забезпечення ще довше відстає. Крім цього, нема єдиної програми, яка би давала змогу зручно робити всі дії щодо бухгалтерського обліку, формування та подання звітності. Вихід з даної ситуації ми бачимо у наступних змінах. Насамперед, як уже зазначалось, доцільно створити потужний програмний продукт, на безкоштовній основі, розробником і адміністратором якого має бути фіскальна служба, для ведення обліку, формування і подання звітності. У подальшому будь-які зміни у формах звітності мають спочатку відобразитись у програмному продукті і саме цей момент повинен вважатись введенням в дію нової форми звітності. Це унеможливить ситуацію, за якої звітність вводиться в дію наказом контролюючого органу чи Міністерства фінансів України, а програмний продукт, ще не адаптований і платники не знають як діяти.

Ще одним важливим аспектом у блоці ендогенних напрямів підвищення конкуренто-спроможності податкової системи України є формування відповідального ставлення платників податків до податкових зобов'язань. Цей аспект стосується мінімізації ухилень та уникнень від оподаткування та вчасної сплати податків і недопущення податкової заборгованості. Ми частково висвітлювали цей аспект характеризуючи формування сприятливого інституційного середовища оподаткування. Проте, необхідно додати, що поряд із підвищенням податкової культури платників податків останні відповідально ставитимуться до сплати податкових зобов'язань у випадку високої віддачі від сплати податків. Нині в Україні така віддача не задовольняє платників, оскільки при європейському рівні оподаткування рівень життя населення низький. Так, згідно із положеннями, сформульованими у доповіді ООН, Україна у 2013 р. посіла 83 місце серед 187 країн світу за індексом людського розвитку⁴¹⁶. Традиційно низьким показником для України є тривалість і рівень життя, а достатньо високим – рівень освіти. Якщо врахувати ці три показники, то загальний індекс людського розвитку для України за 2013 р. становив 0,734 пункту, що лише на 4% вище, ніж Україна мала у 1990 р. При цьому валовий національний дохід на душу населення за цей самий період зменшився на 24,2%. Крім того, від 1980 до 2013 р. очікувана тривалість життя при народженні в Україні зменшилася на 0,8 року, а середня тривалість навчання зросла на 3,9 року. Отже, із здобуттям незалежності України матеріальний добробут її громадян знизився, а незначного підвищення індексу досягнуто лише завдяки показникам освіти. Показник індексу людського розвитку в Україні є меншим за середнє його значення для країн із високим рівнем людського розвитку (0,735), а також країн Європи та Центральної Азії (0,738). Загальне середнє значення індексу у світі становить 0,702593⁴¹⁷.

⁴¹⁶ Human Development Index and its components.

URL: <http://hdr.undp.org/en/content/human-development-index-hdi>.

⁴¹⁷ Сучасна парадигма фіскальної політики України в умовах формування суспільства сталого розвитку. моногр. / за наук. ред. д-ра екон. наук, проф. А. І. Крисоватого. Тернопіль: ТНЕУ, 2015. с. 404.

За таких умов українці не бажають добровільно віддавати частину своїх доходів у вигляді податків. І лише при підвищенні рівня віддачі податків у вигляді суспільних благ у платників будуть стимули для добровільної їх сплати та відповідального ставлення до податкових зобов'язань.

Вирішення цієї проблеми є в числі завдань реформи децентралізації влади та фіскальної децентралізації. Основна ідея фіскальної децентралізації зводиться до підвищення фінансової незалежності місцевих громад за допомогою акумулювання власних податкових надходжень та, відповідно, ефективного їх витрачання. Позитив цього процесу має просте розуміння – люди на місцях краще знають свої потреби і можуть ефективніше організувати їх реалізацію та контроль за цим процесом.

У попередньому розділі ми наводили основні кроки, які були здійснені у сфері оподаткування в рамках реформи децентралізації влади. Зазначимо, що власні податкові надходження місцевих бюджетів можуть формуватися на основі місцевих податків і зборів та загальнодержавних податків. Останні, своєю чергою, можуть бути або повністю закріплені за місцевими бюджетами, або – регулюючими. Статистика свідчить, що місцеві податки і збори у 2015 р. становили 27,5% податкових надходжень до місцевих бюджетів. Це на 18,3% більше аналогічного показника 2014 р. Таким чином, місцеві податки і збори на третину забезпечують податкові надходження місцевих бюджетів. Зрозуміло, що цього недостатньо для фінансової незалежності місцевих бюджетів. Тому цілком очевидно, що треба акумулювати у місцевих бюджетах загальнодержавні податки за закріпленим та регулюючим принципом.

Для зміцнення фінансової незалежності місцевих органів влади як регулюючий податок краще застосовувати податок на прибуток підприємств, а податок на доходи фізичних осіб зробити повністю закріпленим за місцевими бюджетами. Відповідно до бюджетного законодавства ці податки нині є регулюючими, однак механізми їх справляння необхідно вдосконалювати. Насамперед неспівмірними є пропорції зарахування цих податків. Оскільки податку на доходи

фізичних осіб передано до державного бюджету у розмірі 25%, а податку на прибуток підприємств до місцевих – 10%. Таким чином доцільно зарахувати до місцевих бюджетів як мінімум чверть надходжень податку на прибуток. Закріплення більшої частини податкової бази з податку на прибуток підприємств за обласним чи іншими місцевими бюджетами створить додаткові фінансові ресурси для місцевих органів влади і вони будуть зацікавлені у розвитку місцевого бізнесу. Зацікавлені в розвитку підприємництва також платники, які є користувачами суспільних благ на конкретній території. Тобто зараховуючи частину податку на прибуток підприємств до місцевих бюджетів посилюються стимули до ефективнішого розвитку підприємництва на окремій території⁴¹⁸.

В частині справляння податку на доходи фізичних осіб із заробітної плати альтернативним є підхід щодо його зарахування не за місцем реєстрації податкового агента, а за місцем проживання платників податків. Це відповідатиме сутності цього податку як плати фізичної особи за послуги, що надаються їй територіальною громадою і наблизить органи, які надають такі послуги до їх споживачів⁴¹⁹.

Ще одним важливим аспектом в частині реформування податку на доходи фізичних осіб є поступовий перехід від оподаткування розрізнених індивідуальних доходів до прогресивного оподаткування сукупного доходу домогосподарства. Проведений у попередньому розділі аналіз диференціації життєвого рівня населення показав його високий ступінь. Це підтверджує необхідність запровадження прогресивної системи оподаткування доходів громадян. Натомість важливо визначити рівень прогресії шкали ставок податку на доходи фізичних осіб. Сучасна соціально-економічна ситуація у державі та світовий досвід обґрунтовують доцільність встановлення нижньої межі шкали на рівні 10%. Натомість для встановлення граничної ставки цього податку застосуємо підхід побудований на моделі

⁴¹⁸ Валігура В. А., Амбрик Л. П. *Фінансові ефекти фіскальної децентралізації в Україні*. Світ фінансів. 2016. № 2 (47). с. 133.

⁴¹⁹ Валігура В. А., Амбрик Л. П. *Фінансові ефекти фіскальної децентралізації в Україні*. Світ фінансів. 2016. № 2 (47). с. 133.

Ф. Рамсея, який встановлює залежність граничної ставки податку на доходи фізичних осіб від граничної схильності до споживання⁴²⁰:

$$t = 1 - a, \quad (8.1)$$

де t – гранична ставка податку на доходи фізичних осіб;
 a – гранична схильність до споживання.

Зважаючи на те, що необхідно визначити схильність до споживання не окремого споживача, а загальний показник по Україні, ми взяли для розрахунку середню схильність до споживання замість граничної. Цей показник розраховується як ділення індивідуальних споживчих витрат та валового національного доходу. Провівши розрахунки за даними Державної служби статистики України, ми визначили, що середня схильність до споживання за період від 2006 р. по 2016 р. становила 0,72. Враховуючи зазначене, робимо висновок про доцільність встановлення граничної ставки податку на доходи фізичних осіб на рівні 28%. Така логіка пояснюється тим, що податок не має зменшувати ту частину доходу фізичної особи, яка необхідна для проживання. Тобто, ми пропонуємо встановити прогресивну шкалу ставок податку на доходи фізичних осіб в діапазоні від 10% до 28% залежно від отриманого доходу.

Нагального реформування потребує також надання податкової соціальної пільги. У 2017 р. в цій сфері склався парадокс. Так, згідно з законодавством податкова соціальна пільга може надаватись до доходу, який не перевищує розмір прожиткового мінімуму для працездатної особи станом на перше січня, помножений на коефіцієнт 1,4 (у 2017 р. – 2240 грн.). Натомість мінімальна зарплата у 2017 р. становить 3200 грн. Тобто на податкову соціальну пільгу не має права практично ніхто, оскільки законодавством заборонено виплачувати зарплату меншу мінімальної. Тобто в Україні уже з першої гривні заробітної плати справляється податок на доходи фізичних осіб. Натомість у всіх розвинутих державах діє поняття

---

420 Актуальные проблемы налоговой политики в условиях модернизации экономики: опыт Украины и Белоруссии. Мельник П. В., Оньшко С. В., Везубова Т. А. и др. под ред. С. В. Оньшко. Ирпень: Национальный университет ГНС Украины, 2007. с. 75.

неоподаткованого мінімуму, який є співставний із прожитковим мінімумом. Тому, ми пропонуємо запровадити в Україні неоподатковуваний мінімум на рівні прожиткового, а останній підвищити до реального показника потреб населення по діючих цінах.

У продовження реалізації ендогенних напрямів підвищення конкуренто-спроможності податкової системи України актуальним завданням виступає формування нової ідеології фіскальної служби України. Нажаль упродовж функціонування податкової системи України сприйняття контролюючих органів у сфері оподаткування в суспільстві утвердилось як каральних органів. Це відбулося внаслідок ведення неефективної фіскальної політики, низької віддачі від сплати податків та безпосередніх негативів у роботі цих органів, пов'язаних із збиранням податків авансами, корупцією тощо. Нині триває трансформація фіскальної служби України в напрямку сервісного органу. Тому в силу проблем, що склались в діяльності фіскальної служби України актуальними є наступні шляхи реформування Державної фіскальної служби України⁴²¹:

1. Проведення інвентаризації та горизонтального і вертикального аналізу розподілу функціональних обов'язків працівників ДФС.

2. Передача частини функцій на рівень Головних управлінь, зокрема частини функцій сервісних центрів (ЦОП), що стосуються контрольно-перевірочної роботи. Перетворення ЦОПів виключно на сервісні центри з розширенням інформаційно-консультаційних підрозділів.

3. За рахунок скорочення штату (зокрема ліквідації підрозділів податкової міліції на місцях) створення моніторингово-аналітичних підрозділів з боротьби з шахрайством у сфері ПДВ і управління іншими ризиками у сфері податкових і митних відносин та посилення інформаційно-консультаційних підрозділів ДФС.

4. Проведення аналізу та перевірки витрат на утримання апарату та структури ДФС України.

---

⁴²¹ Дроговоз Ю., Черніков Д. Як та навіщо реформувати державну фіскальну службу України.. К.: Європейський інформаційно-дослідницький центр. 2015. с. 27-28.

5. Підвищення рівня кваліфікації працівників ДФС та залучення висококваліфікованих фахівців з бізнесу та громадськості з досвідом державного управління та вмінням стратегічного і системного виконання завдань, а також скасування практики кадрових ротацій.

6. Збільшення оплати праці працівників органів ДФС України та запровадження системи преміювання за досягнення ефективності в діяльності.

7. Автоматизація організаційно-розпорядчих процесів, запровадження системи електронного урядування в органах ДФС, інвентаризація всіх організаційно-розпорядчих документів, скасування тих документів, що порушують права платників податків, та зняття грифу «ДСК» («для службового використання») з тих, що безпосередньо стосуються платників податків.

8. Зменшення корупційних ризиків при спілкуванні платників податків з працівниками ДФС шляхом розвитку електронних сервісів та автоматизації всіх процедур з адміністрування та обслуговування платників податків.

9. Встановлення персональної дисциплінарної відповідальності працівників ДФС за дії та бездіяльність та неправомірні рішення по відношенню до платників податків, ідентифікація посадових осіб в ході прийняття ними будь-яких рішень, за будь-які дії або бездіяльність, особливо в частині, що стосується обмеження прав платників податків.

10. Перегляд показників діяльності ДФС України та критеріїв оцінок персоналу ДФС. Запровадження таких критеріїв, як кваліфікаційний рівень працівника, кількість оскаржень рішень посадових осіб контролюючих органів, донараховані, але не сплачені суми, кількість скарг платників податків на дії або бездіяльність працівника, кількість платників, що припинили діяльність, дозволять більш об'єктивно оцінювати роботу працівників ДФС та змінити філософію взаємовідносин між платниками та посадовими особами ДФС.

Також, в контексті посилення міграційних процесів, що стали результатом введення безвізового режиму з країнами ЄС та зростання

кількості громадян України, які працевлаштовуються за кордоном Держаній фіскальній службі України доцільно організувати через засоби масової інформації фінансовий всеобуч щодо подвійного оподаткування.

До мультиплікаційних напрямів підвищення конкуренто-спроможності податкової системи України ми відносимо:

- недопущення будь-яких проявів податкової дискримінації;
- моніторинг ухилення від сплати податків;
- рівномірний розподіл податкового навантаження;
- зменшення частки податків у витратах;
- створення сприятливих фіскальних умов для залучення прямих іноземних інвестицій та внутрішніх інвестицій.

Доцільно обґрунтувати напрями підвищення конкуренто-спроможності податкової системи України у сфері пільгового оподаткування. До загальних напрямів удосконалення пільгового оподаткування варто віднести: перегляд пільг, надання яких є необґрунтованим, зниження кількості пільг, що передбачають повне звільнення від сплати податків та посилення контролю за суб'єктами, що користуються пільгами. Хоча, з одного боку, податкові пільги можуть сприяти посиленню конкуренто-спроможності держави на світовій арені щодо залучення капіталу, але з іншого – вони руйнують конкурентне середовище бізнесу в середині країни. Тому на рівні Європейського Союзу нормативними документами обмежується застосування податкових пільг і в такому ж напрямку мають відбуватися трансформації у податковій системі України.

Відповідно до Довідника податкових пільг, наданих чинним законодавством по сплаті податків, зборів, інших обов'язкових платежів станом 07.07.2017 р. № 82⁴²² найбільша кількість податкових пільг спостерігається по податку на додану вартість. Тому основні аспекти щодо скорочення кількості податкових пільг з ПДВ ми пов'язуємо зі зміною ставок цього податку. Нині в Україні є три види

---

⁴²² Довідник податкових пільг, наданих чинним законодавством по сплаті податків, зборів, інших обов'язкових платежів станом 07.07.2017. №82
URL: <http://sfs.gov.ua/dovidniki--reestri--perelik/dovidniki-/54005.html>.

пільг з ПДВ: операції, що не є об'єктом оподаткування; операції, звільнені від оподаткування і нульова ставка податку. Операції, які не є об'єктом оподаткування по своїй економічній сутності не створюють доданої вартості і тому не підлягають оподаткуванню, відповідно скасовувати такого виду пільги нема змісту. Також не можна скасовувати нульової ставки, яка переважно застосовується до експортних операцій, оскільки вона є умовою принципу справляння ПДВ за «за країною призначення», який діє в усіх країнах ЄС. Однак перелік операцій звільнених від оподаткування потрібно зменшувати у поєднанні із диференціацією ставки податку. Тобто на ряд соціально-важливих товарів і послуг потрібно запровадити знижені ставки податку, а на товари не першої необхідності, які можна віднести до категорії розкошу – підвищену ставку.

Пропонуємо запровадити дві знижених, стандартну та підвищену ставки ПДВ. Згідно з Шостою Директивою Ради 77/388/ЄЕС, нижня межа ставок ПДВ має бути не менша 5%. Однак європейське законодавство дає змогу встановити ще одну знижену ставку. Тому ми пропонуємо нижні ставки ПДВ встановити на рівні 5% та 10%. Разом із тим, доцільно запровадити підвищену ставку ПДВ на рівні 25% для рівномірного розподілу податкового навантаження між різними верствами населення. За умови запровадження знижених ставок стандартну доцільно залишити на попередньому рівні.

Ще одним важливим напрямом трансформації політики оподаткування в Україні є поступове реформування спрощеної системи оподаткування. Внаслідок відсутності обов'язкового застосування касових апаратів для платників єдиного податку у сфері торгівлі нині спостерігається найвищий рівень тіньової економіки. Ми підтримуємо ідею поступового переходу на систему оподаткування самозайнятих осіб. Вона має бути абсолютно ліберальною в частині податкового навантаження, формування звітності, ведення обліку, правил складання первинних документів із відсутністю проведення податкових перевірок. Однак, обов'язковою умовою має бути суцільний облік готівки і безготівкових операцій.

Отже, підсумовуючи дослідження трансформації політики оподаткування України з метою формування конкурентоспроможної податкової системи, зауважимо, що наша держава знаходиться на важливому етапі державотворення і формування власної фіскальної моделі. Вимоги, які ставляться євроінтеграційними пріоритетами часто суперечать локальним внутрішнім потребам держави. Тому необхідно шукати виважені компроміси між фіскальною ефективністю та соціальною справедливістю в оподаткуванні. Ми переконані, що ключовими завданнями у сфері фіскальної політики нині є зниження рівня тіньової економіки, розширення бази оподаткування та формування сприятливого податкового середовища для бізнесу, що в кінцевому результаті має забезпечити зростання добробуту населення.

РОЗДІЛ 9

ПАРАДИГМА ЗБАЛАНСУВАННЯ МИТНОГО ПРОСТОРУ

Реалії сьогодення показали, що інституційні зміни в регулюванні міжнародного торговельного співробітництва країн докорінно трансформували систему принципів, закономірностей та інструментів впливу на їх економічну активність. Втілення завдань щодо нового порядку лібералізації міжнародної торгівлі за допомогою інструментів митної політики відбулося у середині ХХ ст. За кілька десятиліть успішного функціонування глобальних інституцій, на зразок Світового банку, Міжнародного валютного фонду, Світової організації торгівлі, країни провели низку реформ, що сприяли їхній відкритості до дво- та багатостороннього співробітництва.

Проте на початку ХХІ ст. пропаговані в той час ідеї єдності та консолідації зазнали нищівної критики через неспроможність СОТ вирішити питання узгодження інтересів країн, різних за рівнем економічного розвитку. З огляду на те, що сучасне суспільство ґрунтоване на еволюційному зростанні, важливо врахувати ступінь готовності окремих національних економік, а також їхніх угруповань до реформаційних процесів у зовнішньоекономічній, в тому числі й митній, сфері. Такі трансформації потребують від країн урахувувати сучасні глобальні тренди і дуалістичну природу глобалізації при розробці стратегічних напрямів розвитку та інтеграції у глобальне економічне середовище, адже глобальна нестабільність стала поштовхом до вироблення концепції сталого (збалансованого) розвитку, яка трансформувала сучасні національні моделі зовнішньоторговельної активності країн. Об'єктивно, що процеси глобалізації, як і глобальне середовище, спричинюють нові виклики для інтегрованості країн у глобальний простір, підвищують роль митного регулювання та митної політики у захисті вітчизняного економічного простору та національних інтересів. Разом з тим, зазначені процеси суттєво вплинули на автономність країн у реалізації митної політики через делегування функцій на наднаціональний і глобальний рівні, їхню ініціативність у розробці нового формату економічної та митної взаємодії.

ПАРАДИГМА ЗБАЛАНСУВАННЯ МИТНОГО ПРОСТОРУ

Серед основних тенденцій цього періоду виокремлюють такі: зростання обробної промисловості, покращення міжнародної транспортної інфраструктури, інформаційна революція, розвиток процесів транснаціоналізації, розповсюдження нових виробничих та управлінських технологій, якісні зрушення у розвитку міжнародного ринку позикового капіталу. Названі процеси загалом сприяють фінансовій і зовнішньоторговельній відкритості країн, підвищенню залучення їх у систему міжнародних відносин, а «...світовий економічний простір стає єдиним полем для ділових ігор»⁴²³. Темпи економічного зростання країн за останні століття, за даними «Maddison Project»⁴²⁴, підтверджують ці процеси. Водночас країнами, що змогли за останнє століття суттєво збільшити обсяги ВВП на особу поряд з розвиненими країнами, є країни Азії та Латинської Америки. Проте кожна з них обрала свою модель інтеграції у глобальний простір.

Під впливом глобальних трансформацій у світі, поглиблення інтеграційної активності країн та формування складних економічних систем, за зміни ролі людини у парадигмі глобального розвитку зароджується новий науковий напрям – просторологія, яку вчені трактують «...як науку про просторові аспекти ефективності систем»⁴²⁵, причому система як об'єкт дослідження розглядається як «...множина взаємопов'язаних елементів, які становлять одне ціле», а її організація у просторі є предметом.

Відповідно до філософського підходу простір, як і час, є об'єктивними та суб'єктивними характеристиками буття. У першій парадигмі визначають субстанційну та реляційну концепції. З позиції субстанційної концепції простору і часу простір є пустотою, де розміщується матерія, тому він розглядався як нерухомий та однорідний, незалежний від часу. Відповідно всі процеси, що в ньому відбуваються, не впливають ні на нього самого, ні на час. Ця

⁴²³ Стадницький Ю. І. Просторологія: наука про просторові аспекти ефективності. Науковий вісник Ужгородського університету. 2016. Вип. 1(2). С. 18–22. (Серія : Економіка). URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvuuec_2016_1\(2\)_4](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvuuec_2016_1(2)_4).

⁴²⁴ New Maddison Project Database. URL: <http://www.ggdc.net/maddison/maddison-project/data.htm>.

⁴²⁵ Стадницький Ю. І. Просторологія: наука про просторові аспекти ефективності. Науковий вісник Ужгородського університету. 2016. Вип. 1(2). С. 18–22. (Серія : Економіка). URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvuuec_2016_1\(2\)_4](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvuuec_2016_1(2)_4).

концепція досягла піку визнання у XVII–XVIII ст. Ідеї реляційної концепції отримали поширення наприкінці XIX ст., хоча окремі з них були закладені Арістотелем. Наукові дослідження в галузі математики та фізики, зокрема основи евклідової геометрії (геометрія М. Лобачевського, геометрія Рімана (німецький математик Б. Ріман підтвердив кривизну простору, але яку можна виміряти числом через точки простору, і площина може мати як негативну (як у М. Лобачевського), так і позитивну кривизну, про що зазначав К. Ф. Гаусс – викривлення відбувається не лише з об'єктами, а й з простором, в якому вони знаходяться)), теорія відносності А. Ейнштейна, підтвердили зв'язок між простором і часом, а простір виступає як відносини між його об'єктами та процесами.

На сьогодні питання сутності глобального простору, його структури не мають єдиного тлумачення, незалежно від рівнів функціонування. Так, наприклад, глобальний простір трактується науковцями як середовище, де країни реалізують власний потенціал розвитку ⁴²⁶, тому він й охоплює всі країни, однак їхня роль у просторі та активність залежать від геостратегічних цілей. На думку Т. Кальченка, глобальний простір можна інтерпретувати через геоекономічний атлас світу, де відбувається поділ простору на сегменти, а поняття «простір» є тотожним до «поле» ⁴²⁷. Як основні зрізи глобального простору науковець виокремлює такі: геополітичний, геокультурний, етноекономічний, геофінансовий, митний, військово-стратегічний, товарно-вартісний, договірний, ресурсний (сировинний), екологічний, які можна представити у вигляді карт геоекономічного атласу.

На сьогодні формуються сегменти глобального простору, які необмежені видимими координатами, а відображають сукупність відносин і взаємозв'язків між його учасниками. Прикладом такого просторового співробітництва вважаємо БРІКС (Бразилія, Росія, Індія, Китай, Південна Африка). Основним мотивом для об'єднання країн є

---

⁴²⁶ Іващук І. О. Актуальні тенденції ідентифікації країн у глобальному просторі. Ефективна економіка. 2013. № 1. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua>.

⁴²⁷ Кальченко Т. В. Глобальний економічний простір і новітня картографія світу. Культура народів Причорномор'я. 2006. № 86. С. 23–27.

ПАРАДИГМА ЗБАЛАНСУВАННЯ МИТНОГО ПРОСТОРУ

не територіальний чинник, а ресурсний. Основним у їхньому зближенні та формуванні так званої просторової організації взаємовідносин є консолідація зусиль для вирішення проблем соціально-економічного характеру і протидія новим глобальним викликам.

Разом з тим, глобальний простір формується національними просторами, для яких характерна дифузія при виникненні спільних інтересів у сфері зовнішньої політики (наприклад, при переміщенні товарів та осіб через митні кордони країн), і наднаціональними (спільний простір виникає при утворенні однієї з форм регіональної інтеграції, яким є єдиний простір Європейського Союзу, при об'єднанні країн для вироблення спільної зовнішньої політики в окремих секторах, наприклад, БРІКС). Науковці пропонують виокремити часткові простори, «...пов'язані із поведінкою та діями людини»: географічний, соціальний, економічний, інформаційний, політичний тощо ⁴²⁸.

Вважаючи простір фундаментальним поняттям природничих наук, із появою нових економічних тенденцій актуалізується проблема просторової економіки та виокремлення економічного простору як об'єкта та предмета нової економічної теорії. Такий підхід дає змогу розглядати економічний простір як «...загальну комунітарну економічну модель» ⁴²⁹.

Узагальнюючи етимологію поняття «економічний простір» у науковій літературі, зазначимо, що переважають такі підходи до його тлумачення, як «...територіальний, інформаційний, ресурсний, процесний, системний», що підтверджує міждисциплінарний характер цього терміна⁴³⁰. З позицій транскордонного співробітництва соціально-економічний простір розглядається як «...сукупність розміщених у межах суміжних прикордонних територій сусідніх держав економічних суб'єктів та об'єктів, які вступають між собою в

⁴²⁸ Рудницька У. І. Геополітична структура світу в контексті трансформації глобального простору. ScienceRise. 2015. № 10(1). С. 29–33. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/text_2015_10\(1\)_7](http://nbuv.gov.ua/UJRN/text_2015_10(1)_7).

⁴²⁹ Беляева Ю. В., Чекмарев В. В. Экономическое пространство как предмет экономического анализа. URL: <http://www.econorus.org/consp/files/adls.doc>.

⁴³⁰ Горіна Г. О. Дослідження етимології поняття «економічний простір» як базису категоріального апарату феномена просторової поляризації. Агросвіт. – 2016. № 17. С. 60–65.

певні економічні взаємовідносини з метою досягнення своїх цілей і виконання покладених на них завдань, а також відповідні економічні процеси та явища, які зумовлюються цими взаємовідносинами та визначають характер їхнього подальшого розвитку»⁴³¹.

Зважаючи на значну нерівність в економічному розвитку країн, Ф. Перроукс вказує на існування гострої асиметрії у розподілі економічних ресурсів між країнами, тому розглядає економічний простір з позиції економічних взаємозв'язків між великою та малою країнами⁴³². Таким чином, мала країна перебуває у суб'єктивно-об'єктивних відносинах відносно великої, тобто такі економічні відносини характеризуються залежністю та експлуатацією. Досліджуючи економічні простори, вчений стверджував, що вони визначаються економічними відносинами, які існують між економічними елементами. Розглядати економічний простір з географічно-просторової точки зору пропонує М. Слейд, акцентуючи увагу на ролі економічного простору у процесах прийняття рішень на макрорівні та стверджуючи, що просторова локація, в тому числі і фізична локація капіталу, і позиціонування готової продукції, має значний вплив на економічні рішення та кінцевий результат⁴³³.

З позицій психологічного підходу визначає економічний простір Дж. Мурфі⁴³⁴, тобто звертає увагу на необхідність будування взаємної довіри між економічними одиницями, елементами економічного простору, з метою посилення регіонального розвитку, трансферу технологій та агломерації економік. Учений робить акцент на контекстуалізації мікросоціальних процесів, які можуть посилити економічні взаємозв'язки та сформувати передумови для розвитку кластерів, виробничих мереж і глобальних ланцюгів створення доданої вартості.

Питання структурування економічного простору в нових геоekonomічних і геополітичних умовах є особливо актуальними для

---

⁴³¹ Куцаб-Бонк К. Соціально-економічний простір транскордонного регіону: механізми формування та чинники. Вісник Львівського університету. 2016. Вип. 38. С. 326–332. (Серія : Міжнародні відносини).

⁴³² Perroux F. Economic Space: Theory and Applications. Journal of Economics. 1950. № 64. С. 84.

⁴³³ Slade M. The Role of Economic Space in Decision Making. University of Warwick, Department of Economics. 2004. С. 1–26. URL: http://econ.sites.olt.ubc.ca/files/2013/05/pdf_paper_margaret-slade-role-economicspace.pdf

⁴³⁴ Murphy J. Building Trust in Economic Space. Graduate School of Geography. 2006. № 4. С. 427–450.

ПАРАДИГМА ЗБАЛАНСУВАННЯ МИТНОГО ПРОСТОРУ

таких країн, як Україна ⁴³⁵, що прагне інтегруватися у глобальне середовище. Як зазначав М. Кастельс у концепції мережевого суспільства, на сьогодні існують два конкуруючі між собою простори: один із них – це світ мережевих зв'язків, вільного руху й потоку інформації та людей, інший – територіально визначена просторова організація, інакше кажучи – національна держава ⁴³⁶.

Поряд із позитивними тенденціями розширення простору під впливом процесів глобалізації посилюються також загрози для національних економік і світу. Глобальний простір є полем діяльності різних за цілями та інтересами учасників МЄВ, зокрема держав, регіональних об'єднань, транснаціональних компаній, які ведуть боротьбу за досягнення своїх завдань, збалансувати які поки у глобальному вимірі не вдається.

Так, у ХХ ст. виявилися нові особливості функціонування глобального економічного простору, зокрема зросла залежність країн «першого світу» від природних і людських ресурсів країн «третього світу», посилилася роль ТНК як глобального посередника, що підтверджує те, що кожна історична система переживає своє життя, а простір не є незмінним у часі ⁴³⁷. Відповідно глобальна нерівність економічного розвитку та нерівномірність володіння стратегічними ресурсами набувають характеру не тенденції, а закономірності, причому подолання цих проблем є неможливим з огляду на перманентний конфлікт інтересів між суб'єктами міжнародних економічних відносин, до яких, крім країн, належать і транснаціональні корпорації, регіональні інтеграційні об'єднання, міжнародні організації.

В умовах глобальної інтеграції в глобальному просторі сформувався митний підпростір, історично який має одну із найдавніших передумов, оскільки історія торгівлі започаткована у

⁴³⁵ Шульц С. Л., Максимчук М. В. Економічний простір України: регіоналізація та інтеграція в умовах суспільних трансформацій. Регіональна економіка. 2010. № 4. С. 191–196. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/regek_2010_4_28.

⁴³⁶ Казарян В. П. Философские проблемы пространства и времени в естествознании. URL: http://www.chronos.msu.ru/old/RREPORTS/kazaryan_filosofskie.pdf.

⁴³⁷ Валлерстайн И. Анализ мировых систем и ситуация в современном мире / пер. с англ. П. М. Кудюкина / под общ. ред. канд. полит. наук Б. Ю. Кагарлицкий. СПб. : Унив. кн., 2001. 416 с.

III ст. до н. е. Лише коли торгівля почала виходити за межі певної території, було введено заходи регулювання на переміщення товарів іншою територією. І як засвідчила столітня практика, «...стабільні держави – держави, які торгують»⁴³⁸, тому митний простір став однією з основоположних ланок глобального простору. Митний простір безпосередньо стосується таких питань, як забезпечення безпеки митної території та кордону, суверенітет, захист національних інтересів, адже інтеграція в регіональний або глобальний простір однозначно потребує від країн поступитися частиною національних інтересів. Історично базис державного суверенітету закладений Вестфальським договором у 1648 р. Як зазначають дослідники, «...головний зміст суверенітету (бути єдиною політико-територіальною організацією владарювання, що встановлює правопорядок, якому підкоряються всі фізичні особи і організації всередині країни (внутрішній аспект), і незалежною на міжнародній арені (зовнішній аспект)) залишається незмінним з моменту запровадження даної категорії»⁴³⁹.

Враховуючи те, що митний простір є поняттям, що взаємопов'язане з такою політико-правовою категорією, як суверенітет, він може розглядатися як сфера, що пов'язана або з державною, або з так званою міжнародною територією, або до частини території однієї держави, яка використовується для здійснення митної юрисдикції іншою державою – за угодою між ними і в межах, що допускаються міжнародним правом. Країнами захист національних інтересів у межах митного простору розглядається як механізм забезпечення національної безпеки. З іншого боку, захист національних інтересів – це захист інтересів суб'єктів ЗЕД, прав споживачів на отримання якісних товарів та послуг.

Формування та розвиток митного простору із відповідним інституційним забезпеченням для більшості країн світу мали еволюційний характер і відбувалися поступово з огляду на різну готовність інтегруватися у світове господарство та міжнародну

---

⁴³⁸ William J. Bernstein A Splendid Exchange: How Trade Shaped the World. Atlantic Monthly Press. 2008. № 1. 467 p.

⁴³⁹ Державний суверенітет в умовах європейської інтеграції : моногр. / Битяк Ю. П. та ін. К. : Ред. ж-лу. «Право України», 2012. 336 с.

ПАРАДИГМА ЗБАЛАНСУВАННЯ МИТНОГО ПРОСТОРУ

торгівлю зокрема. Слід виокремити такі рівні митного простору: глобальний, наднаціональний (регіональний, транс-регіональний), національний, локальний. Проте зауважимо, що кожен з цих рівнів не відмежований від інших, адже кожен вищий рівень вміщує у собі нижчі рівні. З позицій національних інтересів митний простір на національному рівні є стратегічно важливим для держави з метою забезпечення безпекових пріоритетів розвитку, оскільки він не обмежується лише митною інфраструктурою чи митним контролем.

Аналіз сучасних наукових і правових підходів до трактування митного простору підтверджує існування національних нормативно-правових актів (здебільшого Митного кодексу) на рівні країн, на рівні інтеграційних об'єднань (наприклад, Митний кодекс Європейського Союзу), в межах укладених глобальних угод і виконання зобов'язань за міжнародними конвенціями й угодами (у межах СОТ, Всесвітньої митної організації), в рамках виконання дво- та багатосторонніх угод між країнами (угод про вільну торгівлю, митний союз тощо). Вважаємо, що митний простір виходить за межі митної території країни, якщо розглядати його не з географічно-територіальної точки зору, а з економічної, тому обмежується економічними кордонами.

Таким чином, помилково розглядати митний простір як митну територію, оскільки простір у дослідженні визначено як місце, де відбуваються процеси розвитку митної справи, формуються та реалізуються зв'язки між суб'єктами. З огляду на це сама собою територія країни без відповідного інституційного підґрунтя не має змістового навантаження для реалізації митної політики країни. В процесі формування митного простору відносини між його елементами зазнають змін, саме тому пропонуємо акцентувати не на його стабільності, а на збалансованості як фундаментальній характеристиці розвитку. Збалансованість митного простору може бути: інституційною, функціональною і параметричною. Інституційна збалансованість передбачає узгодження дій усіх суб'єктів простору на різних рівнях. Параметрична збалансованість простору – це узгодження показників, що відображають стан митного простору.

Параметрична збалансованість відображає динамічну збалансованість показників (планових та фактичних).

Підсумовуючи наведені підходи щодо розуміння сутності поняття «простір», вважаємо за необхідне застосувати комплексний підхід до розгляду митного простору, що дозволяє розробити модель формування митного простору (рис. 9.1). Запропоновані теоретико-методологічні основи формування митного простору об'єднують основні функції, принципи, детермінанти, критеріальні та характерні ознаки. Ґрунтуючись на філософському підході щодо тлумачення сутності митного простору, визначимо його характерні ознаки:

- відкритість до взаємодії та взаємопроникнення з іншими підпросторами геоекономічного простору. Дифузія підпросторів може супроводжуватися міграцією основних елементів між ними, змінюючи концентрацію;

- анізотропність, яка виявляється у різній реакції структурних елементів простору на дію зовнішніх щодо них чинників. Анізотропність митного простору пояснюється його структурними асиметріями, внутрішніми суперечностями архітектоники простору, неоднорідністю глобального середовища, диференціацією характеристик простору;

- неоднорідність простору як у часовому, так і територіальному та функціональному вимірах;

- зональна та секторальна відмінності;

- динамічність (митний простір можна розглядати як простір Мінковського, який фактично тривимірний, але доповнений змінною, яка не є просторовою, – часом).

Структуризація митного простору є дискусійним питанням, оскільки саме поняття «митний простір» не має чіткого тлумачення. Разом з тим, у науковій літературі є дослідження вітчизняних і зарубіжних учених, присвячені проблемам побудови глобального та регіонального просторів, секторальних просторів, зокрема економічного. Відповідно це стало основою розробки авторського підходу до виокремлення критеріальних ознак структурування митного простору. Як основні ознаки пропонуємо виокремити такі:

ПАРАДИГМА ЗБАЛАНСУВАННЯ МИТНОГО ПРОСТОРУ

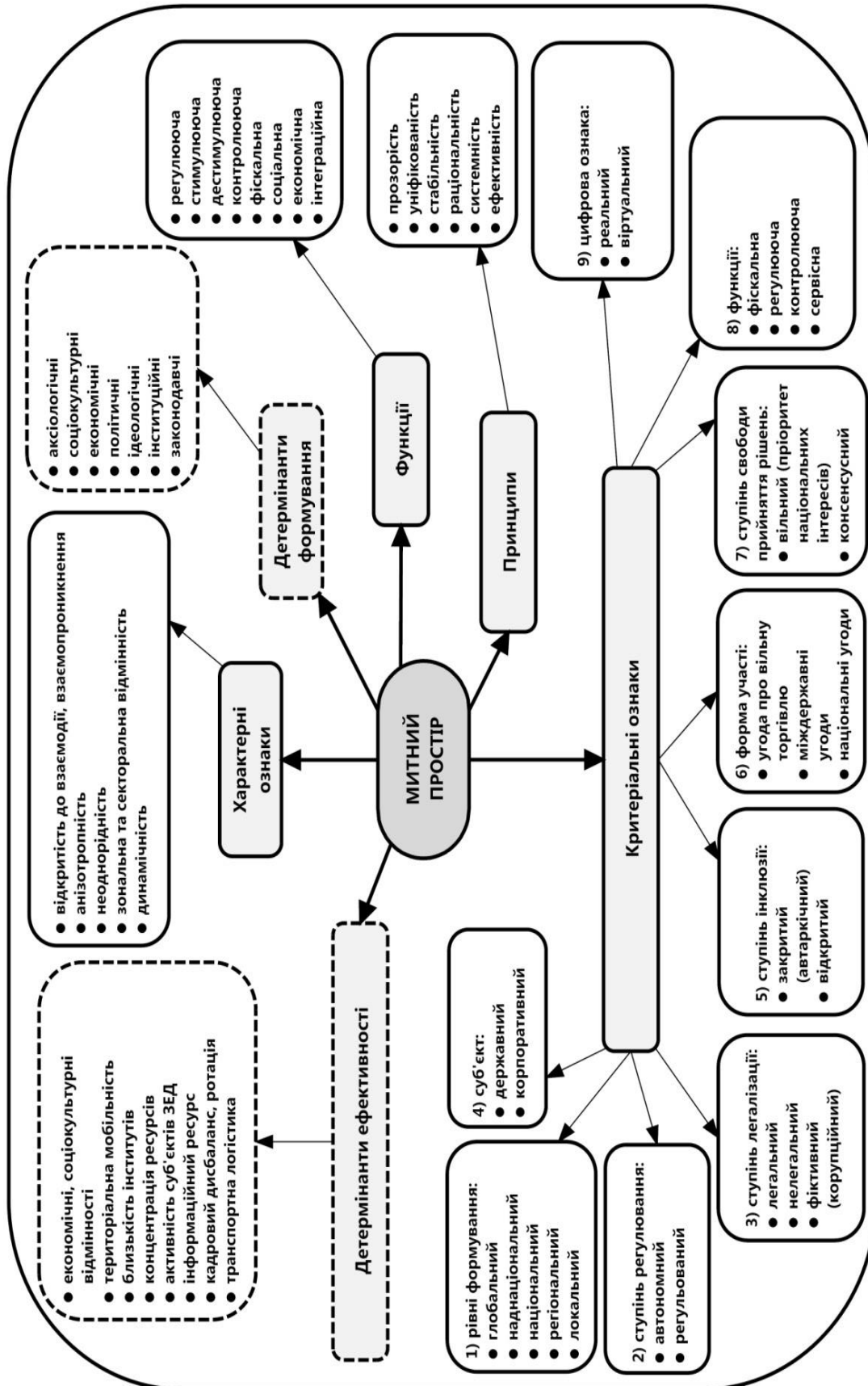

Рис. 9.1. Теоретико-методологічні основи формування митного простору

Джерело: побудовано авторами.

1) рівні формування. Залежно від рівнів формування митний простір може бути: глобальний, наднаціональний, національний, регіональний і локальний. Глобальний рівень охоплює всі країни світу, а отже, є інтегральним виразником національних митних просторів. Наднаціональний митний простір формується за межами національних кордонів, охоплюючи кілька національних просторів. У його межах діють спеціально встановлені правові норми та інституції. Прикладом є митний простір Європейського Союзу, в який інтегровані національні простори 28 країн. Національний митний простір охоплює митну територію окремої країни. Регіональний митний простір формується у межах національного митного простору або відповідно до адміністративно-територіального устрою, або зон локалізації митних інституцій (наприклад, в Україні певний період діяли регіональні митниці, які охоплювали кілька областей, і відповідно кілька митниць). Локальний митний простір – це територія діяльності окремого структурного підрозділу митної інституції, наприклад, митниці, митного посту;

2) ступінь регулювання:

– автономний (самостійний). На практиці у чистому вигляді такий митний простір в умовах поглибленої глобалізації та взаємоінтеграції країн не існує, бо зобов'язання країн визначені міжнародними нормативно-правовими актами й угодами;

– регульований, функціонування якого регламентується такими інструментами регулювання: нормативно-правовими, макроекономічними тощо. Інструменти регулювання можуть мати як глобальний, так і локальний характер;

3) ступінь легалізації:

– легальний митний простір, що контролюється державою;

– нелегальний простір, що формується із нелегальних каналів і коридорів в митному просторі. На практиці саме нелегальний простір є місцем незаконного переміщення наркотичних засобів, зброї, тощо, тому він об'єктивно пов'язаний із організованою злочинністю та інтегрований у всі рівні простору;

– фіктивний (корупційний) митний простір, що є легальним, але у ньому присутня корупційна складова або нелегальні канали, які

ПАРАДИГМА ЗБАЛАНСУВАННЯ МИТНОГО ПРОСТОРУ

видаються за легальні. Фіктивний митний простір формується та функціонує в межах легального простору, але його масштаби та поширеність сприяють тому, що девіантна поведінка сприймається як належна та раціональна. Наприклад, в прикордонних областях переміщення осіб через кордон має свої особливості, адже, частина населення залучена до нелегальних каналів переміщення товарів не для власного споживання;

4) за суб'єктами простору: державний простір, що розглядається з позицій держави; корпоративний (транснаціональний) простір, що розглядається з позицій суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності;

5) за функціями:

– фіскальний – спрямований на використання тарифних інструментів як бюджетотворюючих для держави;

– регулюючий – спрямований на використання інструментів регулювання з метою вирівнювання диспропорцій зовнішньої торгівлі, інтеграції у глобальний економічний простір, захисту національних інтересів та ринку;

– контролюючий – має за мету посилений контроль за переміщенням товарів, предметів, осіб через митний кордон;

– сервісний – спрямований на надання державними інституціями публічних послуг суб'єктам зовнішньоекономічної діяльності;

б) ступінь інклюзії:

– закритий (автаркічний) простір. Таким прикладом може бути Північна Корея, яка бере активну участь у зовнішньоекономічних відносинах і світовій торгівлі, проте певні її регіони закриті для відвідування, існують жорсткі правила ввезення товарів у країну (наприклад, у 2013 р. було дозволено ввезення власних мобільних телефонів, існують жорсткі умови ввезення друкованої продукції);

– відкритий простір, який може бути помірно відкритим, як Білорусь, та достатньо відкритим. Для національних економік виділяють два рівні відкритості: фінансову (інвестиційну) та зовнішньоторговельну, які відображають ступінь інтеграції в глобальний простір;

7) за формою участі у регіональних інтеграційних процесах:

– угода про вільну торгівлю;

– міждержавні угоди;

– національні;

8) цифрова ознака:

– реальний, який пов'язаний із переміщенням товарів через митний кордон та проходженням усіх необхідних митних процедур;

– віртуальний ІТ; його формування пов'язане із зростанням мобільності капіталу та віртуалізацією економіки, розвитком ІТ-технологій;

9) ступінь свободи прийняття рішень:

– сформований за пріоритетом інтересів (національний);

– вимушений (консенсусний) – за геополітичними інтересами.

Даний простір може формуватися виходячи із інтересів країни, які вона приймає під впливом тиску обставин або внаслідок певних домовленостей між країнами, навіть якщо її національні інтереси реалізуються не повною мірою. Цей вид простору охоплює і гуманітарний, пов'язаний із необхідністю постачання гуманітарних вантажів, у тому числі під егідою Червоного Хреста.

Становлення митного простору країни відбувалося паралельно із розвитком митної справи, тому його основні характеристики залежать від інтеграційного курсу держави та внутрішньої економічної політики. Митний простір характеризується циклічністю розвитку та має такі стадії, як і економічний простір загалом: формування (синхронізація процесів), розвиток (пришвидшення), рецесія (сповільнення, стабілізація), депресія (дезінтеграція і десинхронізація). Відповідно простір також є фрактальний, неоднорідний і синхронний.

Ефективність і дієвість митного простору визначається наступними детермінантами:

– економічними і соціокультурними просторовими відмінностями;

– територіальною мобільністю;

– просторовою близькістю інститутів;

– концентрацією фінансових ресурсів (суб'єкти зовнішньоекономічної діяльності завжди тяжіють до міст, в яких створені необхідні умови для бізнесу);

– територіальною активністю суб'єктів ЗЕД;

ПАРАДИГМА ЗБАЛАНСУВАННЯ МИТНОГО ПРОСТОРУ

- інформаційно-просторовим ресурсом;
- дисбалансом у кадровому складі в просторі, ротацією (відмінності у кадровому забезпеченні митниць впливають на ефективність її роботи);
- транспортною логістикою (питання логістичного сервісу в останні роки ставиться за пріоритет при здійсненні суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності).

Характерними ознаками митного простору країни є такі:

- гіпертрофована інституційна структура;
  - низький рівень взаємодії та координації дій між державними органами. Це одна із найболючіших проблем національного митного простору, яка є на часі, незважаючи на спрощення умов ведення бізнесу та полегшення умов проходження кордону;
  - існування потенційних джерел конфліктів і злочинності;
  - не збігання національних інтересів з інтересами глобального митного простору;
  - відсутність інноваційних стратегій розвитку митного простору.
- Для кожної країни ця проблема актуалізується по різному, адже не можна порівнювати технічне оснащення європейських митниць та вітчизняних митниць, рівень впровадження процесів автоматизації контролю, підготовки фахівців;
- формування локальних полюсів у глобальному та національному митних просторах.

Основними принципами формування митного простору є такі:

- прозорість. Цей принцип є одним із основоположних, бо передбачає відкритість та публічність митного простору, інформаційну доступність про результати його функціонування, оприлюднення показників діяльності державних інституцій, залучення інститутів громадянського суспільства до вирішення проблемних питань;
- уніфікованість. Принцип уніфікованості передбачає, наприклад, застосування єдиних принципів, норм та правил для забезпечення функціонування простору (наприклад, принципи та Угоди СОТ є обов'язковими для виконання усіма країнами-членами), митні процедури та технології їх проведення повинні бути однаковими на

усій території країни, законодавство країни діє на всій її території та для всіх суб'єктів простору;

– стабільність. Безперечно простір не може бути незмінним, але він повинен бути прогнозованим. Принцип стабільності спрямований на створення надійного підґрунтя функціонування простору та відповідати очікуванням суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності. Його порушення несе численні виклики та ризики для митного простору та його суб'єктів;

– раціональність. Незважаючи на поширення теорії поведінкової економіки та її вплив на зміну розуміння раціональності, функціонування простору в глобальному середовищі та форма багатостороннього співробітництва потребує раціонального підходу до його організації та відповідальності за прийняті рішення;

– системність. Принцип системності є важливим методологічним підґрунтям функціонування митного простору, який дозволяє розглядати його як багаторівневу динамічну систему із внутрішньою будовою та сформованими взаємозв'язками в межах цілого;

– ефективність. Реалізація цього принципу дає можливість порівнювати характеристики функціонування простору, оцінювати з попереднім періодом, визначати співвідношення затрачених ресурсів із отриманими результатами.

Функціями митного простору визначено такі:

– регулююча, яка поділяється залежно від наслідків впливу на стимулюючу та дестимулюючу;

– контролююча, обумовлена необхідністю забезпечення контролю за переміщеннями товарів, предметів, осіб через митний кордон країни. На рівні глобального простору контролююча функція проявляється, наприклад, в контролі за виконанням країнами взятих зобов'язань в межах дво- та багатосторонніх угод;

– фіскальна, яка полягає у забезпеченні фінансових надходжень до бюджету в процесі контролю за переміщеннями через митний кордон країни;

– соціальна, функція, яка визначає роль митного простору у дотриманні вимог соціалізації, спрямована на зростання добробуту населення, розширення його міжнародних переміщень, збереження

ПАРАДИГМА ЗБАЛАНСУВАННЯ МИТНОГО ПРОСТОРУ

культурної спадщини та цінностей, забезпечення екологічно безпечних умов проживання, тощо;

– економічна, спрямована на забезпечення економічного розвитку та зростання;

– інтеграційна, яка передбачає інтеграцію митного простору одного рівня із просторами такого ж або інших рівнів, забезпечує взаємну інтеграцію країн.

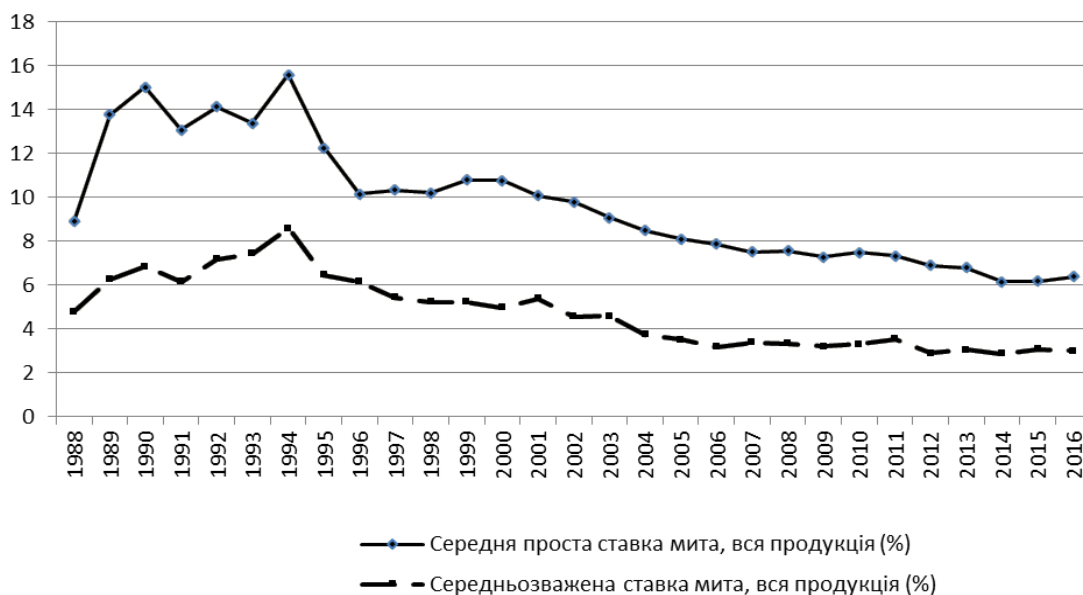
Інституційним базисом глобального митного простору, до вимог якого уніфікуються правила функціонування національних митних просторів, і який спрямований на його збалансування є Світова організація торгівлі. Правила СОТ встановлюють обмеження на використання країнами тарифних інструментів, у тому числі й дотримання зобов'язань, взятих при набутті членства. Така глобальна політика не залишає країнам варіантів розвитку зовнішньоторговельних стратегій, окрім набуття членства у СОТ. Водночас, діяльність СОТ також має певні негативні моменти. Якщо на перших етапах створення СОТ між країнами з незначними перешкодами узгоджувалися питання застосування тарифних і нетарифних заходів, то створення відкритого митного простору та ліберальних умов торгівлі спровокувало реалізацію країнами інструментів прихованого протекціонізму. Саме через неузгодженість інтересів у діяльності СОТ був період, коли не вдалося досягти компромісу з проблем розвитку торгівлі та завершити раунд Доха.

Разом з тим, незважаючи на значні прорахунки у діяльності та звинувачення у лобіюванні інтересів розвинених країн світу, поки що Світова організація торгівлі залишається єдиною, яка глобально підійшла до вирішення проблем не лише торгівлі, а й сталого розвитку, інвестування, екології та міграції, соціальної стратифікації.

В межах СОТ лібералізація торгівлі та збалансування митного простору відбуваються за: узгодження тарифів при вступі; реалізації принципу недискримінації (режим найбільшого сприяння); забезпечення прозорості та передбачуваності системи; достовірності інформації про тарифні позиції країн-партнерів; підтримки інтеграції

країн у глобальну торговельну систему; сформованого механізму врегулювання суперечок⁴⁴⁰.

Підтвердженням ролі СОТ у зниженні тарифів є динаміка ставок мита (рис. 9.2), яка вказує на помітне їх зниження після 1994 р. Завдяки такій політиці в застосуванні митних тарифів світ став набагато ліберальнішим та відкритішим для торгівлі.

Рис. 9.2. Динаміка середньої простої та середньозваженої ставки митного тарифу, світ (%)

Джерело: побудовано авторами за даними Світового банку. URL: <https://data.worldbank.org/indicator/>.

Світова практика та наукові дослідження засвідчують, що міжнародна торгівля при зниженні тарифних ставок і лібералізації митного простору може створювати позитивні ефекти для країни, наприклад, забезпечуючи зростання, але не завжди вирішує проблему нерівності економічного розвитку всередині країни⁴⁴¹, прикладом чого можуть бути Індія⁴⁴², Китай⁴⁴³ (за прогнозами на 2050 р., вони

⁴⁴⁰ Dadush U., Neilson J. Governing Global Trade. Finance & Development. 2007. Vol. 44, № 4. URL: <http://www.imf.org/external/pubs/ft/fandd/2007/12/dadush.htm>.

⁴⁴¹ Pavcnik N. For Richer, for Poorer. Finance & Development. 2016. Vol. 53, № 4. URL: <http://www.imf.org/external/pubs/ft/fandd/2016/12/pavcnik.htm>.

⁴⁴² Topalova P. Factor Immobility and Regional Impacts of Trade Liberalization: Evidence on Poverty from India. 2010. September. URL: <https://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/.../wp10218.pdf>.

⁴⁴³ Xiong Y., Zhang Sh. Trade, Factor Endowments and Income Inequality: Evidence from China. URL: <https://www.aeaweb.org/conference/2016/retrieve.php?>

ПАРАДИГМА ЗБАЛАНСУВАННЯ МИТНОГО ПРОСТОРУ

збережуть рейтингове місце серед десятки країн світу за обсягами ВВП) та інші, розширення присутності яких на світових ринках потребує додаткового реформування національних економік, вирівнювання просторового розвитку.

Становлення глобальної системи управління тарифними ставками країн у межах СОТ мало за мету забезпечити світову торгівлю та її учасників від непрогнозованих стратегій країн щодо підвищення тарифів у разі виникнення загрозливих ситуацій для внутрішнього ринку та зміни економічної ситуації, хоча волатильність цін та фінансова нестабільність після кризи 2007–2008 рр. стала постійною рисою світової економіки. Варто зазначити, що для багатьох країн існують відмінності в рівнях узгоджених тарифів і тих, які фактично використовуються цими країнами⁴⁴⁴. У практиці СОТ є також випадки порушення узгоджених тарифів або ж надсилання запиту для перегляду тарифів. Зазначимо, що таким правом також скористалася Україна у 2012 р. щодо перегляду тарифів більш ніж за 350 товарними позиціями, проте країни-члени СОТ прийняли колективне рішення про відкликання заявки.

На сьогодні у СОТ формуються певні коаліційні об'єднання країн, які висувають свої вимоги при розгляді окремих питань, зокрема в узгодженні умов торгівлі сільськогосподарською продукцією, порушують правила торгівлі через застосування бар'єрів на експорт певних видів сировинних товарів, за використання яких ведеться боротьба між країнами (наприклад, Китай встановив 95% експортне мито на жовтий фосфор, обмежив вивіз певних сировинних товарів, натомість зростає його інтерес до країн Африки, звідки екпортується мідь, олово, інші мінеральні ресурси). Питання тарифів найчастіше озвучуються країнами як такі, що заважають лібералізації торгівлі. Разом з тим, регулювання митного простору (відповідно, і регулювання переміщення товарних потоків, митно-логістичної інфраструктури, забезпечення безпеки простору, тощо) не обмежується лише тарифними інструментами, причому за останні роки

⁴⁴⁴ Trade policy questions and guidelines / Binding Tariffs: Why Do It. – P. 540–547. URL: siteresources.worldbank.org/INTTRADERESEARHC/.../Part.

їх використання країнами не зменшилося. Наприклад, Європейський Союз, маючи одну із найбільш розвинених та ефективних систем технічного регулювання, активно ініціює застосування технічних бар'єрів у зовнішньоторговельній практиці в межах, що не суперечать принципам Світової організації торгівлі⁴⁴⁵. Разом з тим, на тлі негативних наслідків світової економічної кризи окремі країни почали маніпулювати нетарифними заходами, виправдовуючи їх застосування необхідністю захисту внутрішнього ринку, що стало поштовхом до торговельних конфліктів.

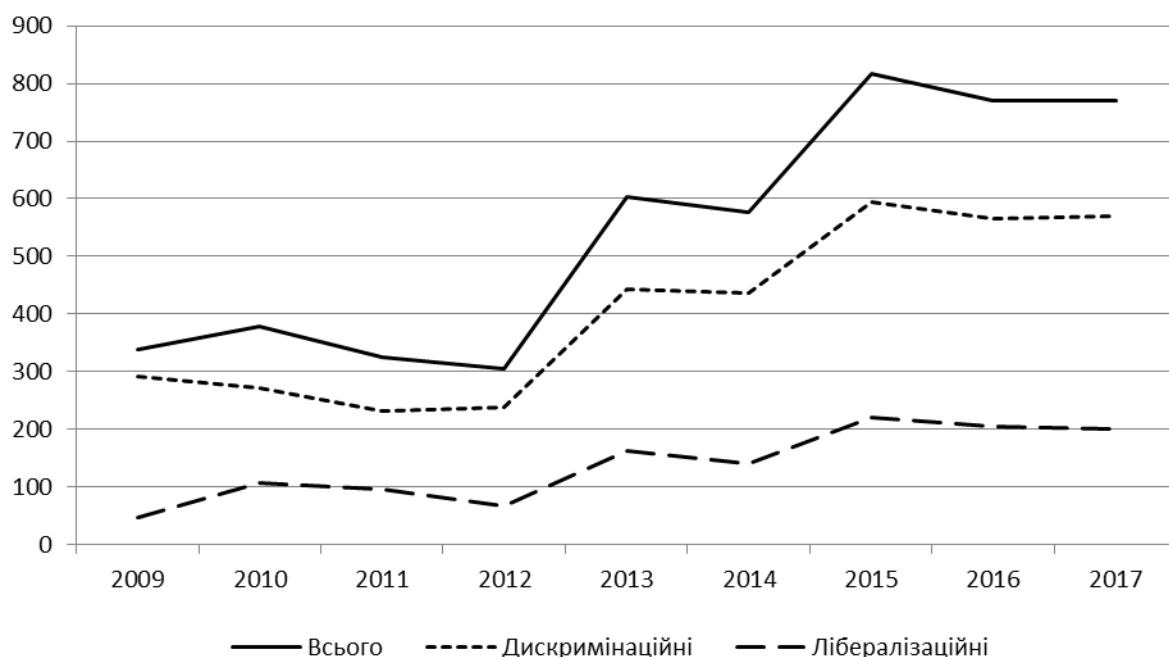
Порушення збалансованості митного простору залежить й від суперечностей застосування інструментів політики протекціонізму та вільної торгівлі, глибокий конфлікт між теоретичними постулатами і практичними наслідками їхньої реалізації, неможливість визначити ту межу, яка розділяє обидва напрямки зовнішньоторговельної політики країн та спонукає їх вживати відповідних заходів у економічних стосунках між собою. Група експертів Global Trade Alert здійснює постійний моніторинг застосування протекціоністських заходів у світі, які приймають країни і які впливають на зовнішньоекономічну сферу, причому аналізуються заходи і щодо торгівлі товарами, послугами, в інвестиційній та міграційній сферах. За останній період суттєво змінилося застосування заходів протекціонізму, що підтверджено динамікою втручань держави, проте заходи обмеження та лібералізації мають схожі тренди (рис. 9.3).

В перші роки після кризи країни відгукнулися на заклики міжнародних організацій і послабили обмеження в торгівлі. Проте з 2012 р. цей процес отримав зворотну тенденцію і така політика порушує інтереси інших країн, яких було досягнуто у багатосторонньому форматі, зумовлюючи їхню взаємозалежність. Такий моніторинг є черговим підтвердженням відходу країн від політики лібералізації, намаганням навіть у межах Світової організації торгівлі маніпулювати правилами торгівлі у власних інтересах.

---

⁴⁴⁵ Мельник Т. М. Пугачевська К. С. Нетарифний протекціонізм у країнах ЄС та Україні. Бізнес Інформ. 2014. № 1. С. 20-27.

ПАРАДИГМА ЗБАЛАНСУВАННЯ МИТНОГО ПРОСТОРУ

Рис. 9.3. Динаміка заходів, що застосовуються в міжнародній торгівлі товарами (2009–2017 рр.)

Джерело: складено за даними Global Trade Alert. URL: https://www.globaltradealert.org/global_dynamics).

Про це свідчить і структура заходів обмежуючого та стимулюючого характеру. Так, у торгівлі товарами серед протекціоністських заходів в останній період першість належить субсидіям (без експортних субсидій), які, наприклад, у 2016 р. становили 27,3% від всіх обмежуючих заходів, у 2017 р. – 29,2%. Серед заходів ліберального характеру найбільш частими є зменшення тарифів. Особливістю застосування протекціоністських заходів у просторовому вимірі є використання їх розвиненими країнами – членами G20. Так, країнам-лідерам за кількістю вжитих обмежуючих заходів щодо торгівлі товарами є Китай, Німеччина, Італія, Франція, Великобританія, США, Республіка Корея, Іспанія, Японія. За кількістю застосованих заходів, спрямованих на лібералізацію торгівлі товарами, лідерами є Китай, Німеччина, Франція, Італія.

В останнє десятиліття країни почали обережно використовувати інструменти захисту національних економік, оскільки політика

лібералізації міжнародної торгівлі створила для багатьох з них загрозові наслідки зменшення тарифного захисту.

У 2017 р. після ратифікації більшістю членів СОТ набула чинності Угода про спрощення процедур міжнародної торгівлі (ТФА – Trade Facilitation Agreement)⁴⁴⁶, на реалізацію положень якої країни покладають значні сподівання. Ця угода потребує колективних зусиль для реалізації та ефективного співробітництва між членами СОТ із питань спрощення торгівлі й дотримання митних правил. Це не перший випадок у світовій практиці декларування принципів лібералізації торгівлі при одночасному використанні протекціоністських заходів, особливо в періоди економічних криз. Починаючи з 1947 р. – з часу утворення ГАТТ, країнам вдалося лібералізувати умови торгівлі, проте питання застосування протекціоністських заходів залишається актуальним і періодично у світі виникають торговельні конфлікти між країнами. Як засвідчує практика, доволі часто застосування протекціоністських заходів спрямоване на посилення завойованих позицій на світових ринках, обмеження доступу іноземних товарів на внутрішній ринок.

Таким чином, детермінантами митного простору є чинники, які впливають на його формування, характеризують його середовище та визначають ефективність функціонування, яка виявляється у:

- розширенні економічної інтеграції країни у глобальний простір;
- активізації зовнішньоекономічної, тобто збільшення товаро- і пасажиропотоків, що переміщуються через митний кордон, та інвестиційної діяльності;
- зростанні фінансових надходжень від оподаткування операцій з переміщення товарів і предметів через митний кордон країни;
- підвищенні соціально-економічних умов проживання населення (йдеться про прозорість кордонів та умов переміщення, підвищення контролю за якістю товарів, що надходять у країну, забезпечення

---

⁴⁴⁶ Угода про спрощення процедур торгівлі (Trade Facilitation Agreement – TFA). URL: <http://www.me.gov.ua/Documents/MoreDetails?lang=uk-UA&id=ad955439-d36b-4cc8-8594-7f18bbb19b3e&title=UгодаProSproschenniaProtsecurTorgivli-trade>.

ПАРАДИГМА ЗБАЛАНСУВАННЯ МИТНОГО ПРОСТОРУ

якісної митної логістики, що збільшує привабливість цієї країни для ділової активності);

– зменшенні випадків порушення митних правил і контрабанди.

Пропонуємо основні детермінанти формування та розвитку митного простору поділити на: аксіологічні та соціокультурні, які охоплюють ціннісні установки, соціальні умови, демографічні та гендерні процеси, психологічні особливості суб'єктів митного простору; економічні; політичні; ідеологічні (залежно від економічної, передусім зовнішньоекономічної, та політичної доктрин розвитку країни); інституційні, які поєднують два блоки: управлінські (інституції, які беруть участь у регулюванні митного простору) та законодавчі.

Разом з тим, детермінанти формування й розвитку митного простору поєднують:

– базові ціннісні установки, практики, норми, які відповідають певним взірцям суспільства або які склалися у ньому за певний період і перетворилися на елемент традиційної поведінки (наприклад, перетин кордону у прикордонних територіях України особами, що там проживають, коли вони переміщують допустимим законодавством обсяги товарів з метою подальшої їхньої реалізації. Це не є порушенням митного законодавства чи нормою в інших країнах, але стало традицією у цих областях в Україні);

– набуті детермінанти, які виникли за трансляції цінностей суспільного способу життя та зовнішніх чинників впливу на практику поведінки суб'єктів митного простору. Ці детермінанти є результатом організованої діяльності держави щодо формування не лише митного, а й економічного загалом, політичного, соціального та інших підпросторів, і синергічного впливу вище перелічених детермінант, окрім аксіологічних.

Систематизовані детермінанти митного простору країни підтверджують значення всіх суб'єктів простору в його ефективному функціонуванні та важливість урахування їхніх інтересів.

Процеси глобалізації деформували структуру глобального простору і відповідно спровокували нові ризики для національних економік. З огляду на це інтеграція країн у глобальне середовище через підвищення зовнішньоекономічної активності має враховувати як геоекономічні, так і геополітичні виклики, а також внутрішні деструктивні чинники.

Для України у цьому контексті залишається на часі розробка такої зовнішньоекономічної стратегії та митної політики, які у комплексі стабілізують макроекономічну ситуацію в країні, водночас сприяючи досягненню цілей сталого розвитку, формуючи ризикоорієнтовану парадигму збалансування митного простору України із врахуванням викликів глобального середовища (рис. 9.4).

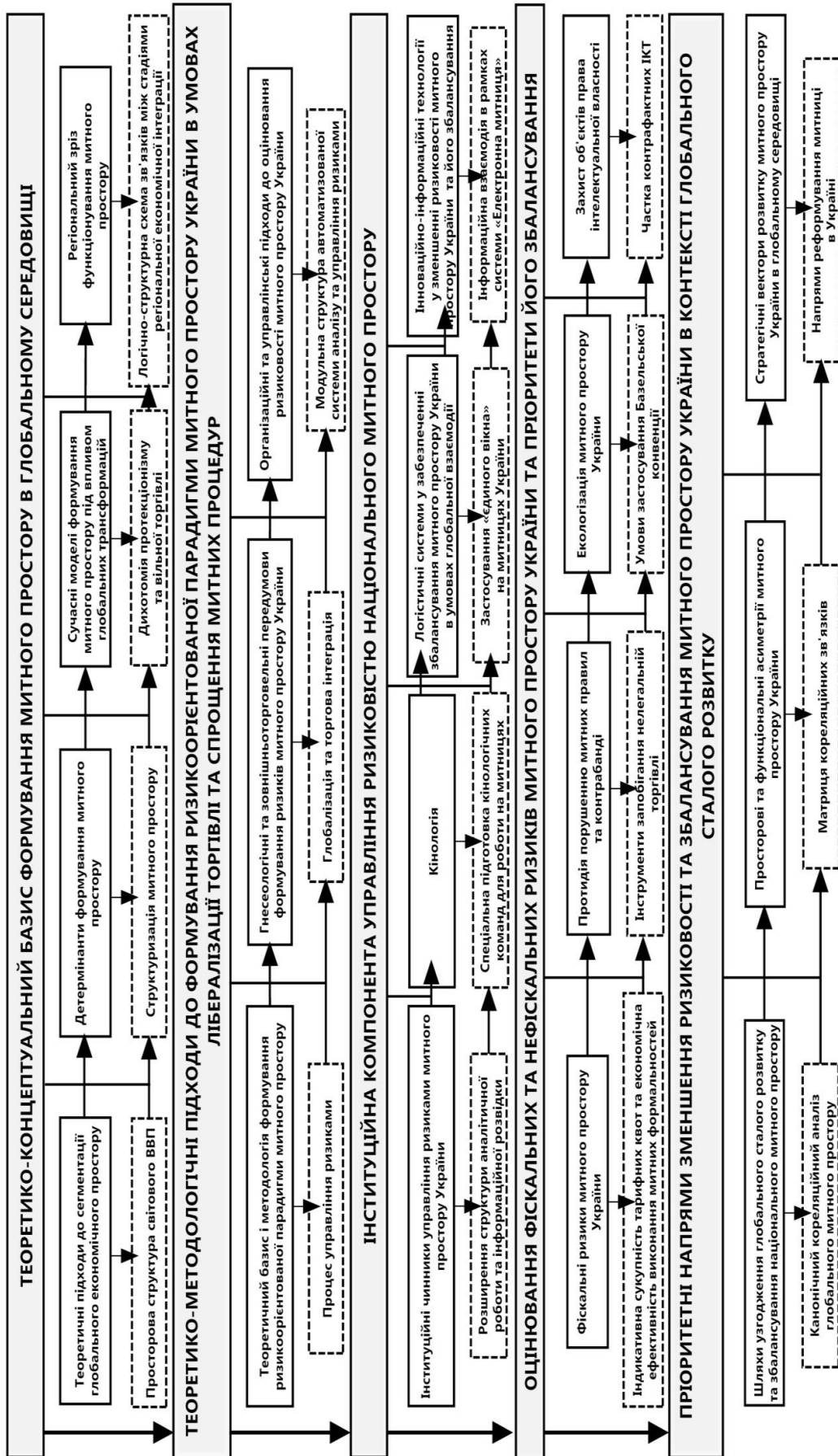
На сьогодні Україна зарекомендувала себе як надійний партнер на світових товарному ринку та ринку послуг, інтегрувавшись як в європейський, так і глобальний простір, створивши законодавчу базу регулювання зовнішньої торгівлі, яка б враховувала вимоги міжнародних економічних організацій й регіональних інтеграційних об'єднань та відповідає умовам набуття членства в них. З метою забезпечення безпеки митного простору та протистояння глобальним викликам Україна обрала два шляхи: членство у СОТ та поглиблення інтеграції в європейський простір. Вступ України до Світової організації торгівлі був тривалим у часі процесом, який розпочався з подачі країною офіційної заяви про приєднання до Секретаріату СОТ у листопаді 1993 р. І лише у 2008 р. було підписано Протокол про вступ, а 16 травня 2008 р. Україна набула членства у СОТ. Під час переговорного процесу Україна максимально наблизилася тарифні позиції до вимог організації та зв'язала свої тарифи за всіма видами продукції⁴⁴⁷, прийнявши низку зобов'язань⁴⁴⁸.

---

⁴⁴⁷Ukraine and the WTO. Url: https://www.wto.org/english/thewto_e/countries_e/ukraine_e.htm.

⁴⁴⁸ Членство України в СОТ: огляд зобов'язань. URL: http://www.ier.com.ua/files/publications/Books/WTO_commitments1.pdf.

ПАРАДИГМА ЗБАЛАНСУВАННЯ МИТНОГО ПРОСТОРУ

Рис. 9.4. Структурно-логічна схема реалізації ризикоорієнтованої парадигми збалансування митного простору України

Україна бере активну участь у засіданнях органів СОТ різного рівня та продовжує імплементувати у вітчизняну практику її угоди. У грудні 2013 р. на черговій Конференції СОТ прийнято «Балійський пакет», який мав за мету подальше спрощення торгівлі та створення сприятливих умов для її активізації, в результаті чого ухвалено нову багатосторонню Угоду про спрощення процедур торгівлі СОТ (набула чинності з 2017 р.)⁴⁴⁹. Україна також взяла зобов'язання щодо її виконання, ратифікувавши цю угоду в 2015 р. У рамках угоди Україна виконує нотифікацію за окремими категоріями зобов'язань⁴⁵⁰. У 2016 р. Україна приєдналася до Угоди про державні закупівлі (GPA⁴⁵¹), що у подальшому забезпечить прозорість і недискримінаційність процесу закупівель та їхнє проведення на справедливих конкурентних умовах, розширить доступ до національних платформ державних закупівель інших країн-учасниць. За результатами 11 Конференції міністрів СОТ (відбулася 10–13 грудня 2017 р. у м. Буенос-Айрес (Аргентина) Україна приєдналась до таких декларацій і заяв: Спільна декларація 46 членів щодо підтримки багатосторонньої торговельної системи (документ WT/MIN(17)/55/Rev.1); Спільна заява 70 членів щодо електронної комерції (документ WT/MIN(17)/60); Документ щодо дисциплін з внутрішнього регулювання послуг (документ WT/MIN(17)/7/Rev.2 WT/GC/190/Rev.2); Спільна заява 59 членів щодо внутрішнього регулювання послуг (документ WT/MIN(17)/61)⁴⁵².

Україна позиціонує себе як країна з орієнтацією на європейські стандарти розвитку відповідно до Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020»⁴⁵³, проте у практичній діяльності виникають проблеми щодо захисту і збалансованості митного простору за

---

⁴⁴⁹ Bali Package and November 2014 decisions. WTO. URL: https://www.wto.org/english/thewto_e/minist_e/mc9_e/balipackage_e.htm#baliministerialdeclaration

⁴⁵⁰ Notification of category commitments under the agreement on trade facilitation. Communication from Ukraine. WTO. URL: https://www.tfadatabase.org/uploads/notification/NUKR1_3.pdf.

⁴⁵¹ Agreement on Government Procurement (GPA). Parties, observers and accessions. URL: https://www.wto.org/english/tratop_e/gproc_e/memobs_e.htm.

⁴⁵² Eleventh WTO Ministerial Conference. URL: https://www.wto.org/english/thewto_e/minist_e/mc11_e/mc11_e.htm.

⁴⁵³ Указ Президента України «Про Стратегію сталого розвитку «Україна –2020» №5/2015 від 12.01.2015 р. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/5/2015>.

ПАРАДИГМА ЗБАЛАНСУВАННЯ МИТНОГО ПРОСТОРУ

одночасної лібералізації умов торгівлі та спрощення процедур перетину митного кордону. За вимогами Європейського Союзу Україна суттєво лібералізувала свій митний тариф, змістивши акцент із фіскальної функції митної політики на регулюючу. Зазначимо, що такі зміни за багатьох позитивних моментів, мають і суперечливі наслідки, особливо в перші роки перехідного періоду.

Одним із важливих аспектів позиціонування України у глобальному митному просторі є її членство у Всесвітній митній організації (з листопада 1992 р. Україна є повноправним членом організації ⁴⁵⁴), а відповідно, країна взяла зобов'язання виконувати основні угоди та конвенції. Всесвітня митна організація на 01.01. 2018 р. налічувала 182 члени, на які припадало 98% світової торгівлі. Серед пріоритетів у діяльності ВМО залишаються: спрощення торгівлі, гармонізація митних процедур, безпека, електронна комерція, підвищення ефективності та модернізації митних служб, співробітництво між митними та податковими органами, протидія незаконним фінансовим потокам, зміцнення інституційного розвитку митних служб, обмін інформацією, тощо ⁴⁵⁵. В рамках членства у ВМО Україна отримує підтримку у формуванні сприятливого для торгівлі митного середовища, підтримці модернізації митних інституцій, використанні інформаційних технологій у роботі митниць, уніфікації митного законодавства до вимог організації, боротьбі з порушеннями митних правил, контрабандою та корупцією, тощо. Наша країна приймає активну участь у роботі Всесвітньої митної організації. Черговим кроком у співпраці вважаємо створення Регіонального кінологічного навчального центру в Україні.

Під впливом процесів глобалізації Україна активно залучена у систему світогосподарських зв'язків (табл. 9.1).

⁴⁵⁴ Постанова Верховної Ради України «Про приєднання до Конвенції про створення Ради митного співробітництва 1950 року» № 2479--XII від 19.06.1992 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2479-12>.

⁴⁵⁵ The WCO's 2017-2018 Annual Report. URL: http://www.wcoomd.org/-/media/wco/public/global/pdf/media/annual-reports/annual-report-2017_2018.pdf

Таблиця 9.1

Індекс глобалізації КОФ та позиції України

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Україна	66,4	68,2	70,2	71,6	72,3	72,4	72,8	73,5	73,7	73,2	74,0	74,2
Економічна глобалізація	54,52	55,57	58,72	60,37	66,02	63,50	64,48	65,79	67,82	68,42		
Соціальна глобалізація	58,04	57,83	57,83	59,04	58,59	59,33	59,81	59,95	61,05	61,05		
Політична глобалізація	80,04	81,13	84,27	84,50	84,06	84,30	84,54	85,52	85,74	84,90		
Світ	56,8	57,9	59,0	59,5	59,6	60,1	60,3	60,7	60,9	61,5	61,5	61,7
Країни з високим рівнем доходу	70,0	70,9	71,9	72,3	72,3	72,5	72,0	72,3	72,4	72,7	72,6	72,7
Країни з низьким рівнем доходу	40,6	41,6	42,7	43,4	43,6	44,6	45,5	45,9	46,3	47,1	46,9	46,9
Країни з доходом, нижчим від середнього	49,4	50,7	51,8	52,0	52,2	52,8	53,2	53,6	53,9	54,6	54,8	55,0
Країни з доходом, вищим від середнього	56,6	58,1	59,4	59,9	60,0	60,6	60,9	61,3	61,6	62,1	62,1	62,3

Джерело: побудовано авторами за даними KOF Swiss Economic Institute. KOF GlobalisationIndex. URL: <https://www.kof.ethz.ch/en/forecasts-and-indicators/indicators/kof-globalisation-index.html>.

Індекс глобалізації КОФ відображає економічні, соціальні та політичні виміри глобалізації. За цим індексом Україна демонструє, хоч і не інтенсивне, проте стійке зростання рівня глобалізованості за останнє десятиліття. Глобалізованість України забезпечується за рахунок розширення зовнішньоторговельних відносин з іншими країнами, освоєння нових ринків збуту. Разом з тим, важливими залишаються й інші складові індексу, які відображають економічну, соціальну та політичну сфери. Помітно зросла політична глобалізованість України (з 70,69 у 2000 р. до 84,90 у 2014 р.), що пояснюється розширенням її присутності в міжнародних організаціях

ПАРАДИГМА ЗБАЛАНСУВАННЯ МИТНОГО ПРОСТОРУ

та місіях, розвитком дипломатичних відносин, ратифікацією міжнародних договорів, тощо. Не можна залишати поза увагою, наприклад, соціальну складову, яка характеризує особисті контакти, інформаційні потоки, міжнародні туристичні потоки, грошові перекази, культурну взаємодію (за цим показником впродовж останнього десятиліття Україна не зазнала значних змін). Поряд з іншими чинниками, соціальна складова є як детермінантною розвитку національного митного простору, так і одним із викликів для нього, адже відкритість кордонів при неналежному його захисті створює додаткові загрози національній безпеці, адже розподіл результатів глобалізації є нерівномірним.

Тобто, ступінь ризикованості та відсутності збалансованості простору визначається передусім внутрішніми для країн чинниками: економічними і соціокультурними просторовими відмінностями; територіальною мобільністю інститутів та їхньою просторовою близькістю; концентрацією фінансових ресурсів; територіальною активністю суб'єктів ЗЕД; інформаційно-просторовим ресурсом; дисбалансом у кадровому складі контролюючих (у тому числі митниць) органів у просторі, їхньою ротацією; розвитком транспортної логістики. Під впливом глобалізаційних процесів та економічної лібералізації нову хвилю розвитку отримала тіньова економіка, видозмінивши свої сутнісні прояви. Тіньова економіка та корупційна складова залишаються одними з найбільш загрозливих для економічного розвитку України. Так, у 2016 р. рівень тінізації економіки країни становив 34% від обсягів офіційного ВВП ⁴⁵⁶. За індексом сприйняття корупції Україна посідала 131 місце із 176 країн з показником 29 (зі 100) ⁴⁵⁷. За останні роки країна поліпшила свої позиції у рейтингу, однак все ще залишається на низькому рівні. Причиною цього є існуюча криза державного управління, структурна незбалансованість економіки, послаблення ролі держави в регулюванні економічних процесів, вивезення капіталу за кордон за межі контролю держави, соціоекономічні

⁴⁵⁶ Загальні тенденції тіньової економіки в Україні в 2016. URL: <http://www.me.gov.ua/Documents/Download?id=03bb37c9-4771-43ab-b2a9-821009f0f407>

⁴⁵⁷ Corruption Perceptions Index 2016. URL: https://www.transparency.org/news/feature/corruption_perceptions_index_2016.

фактори. Слід наголосити й на усталеному розумінні суспільством тіньової економіки як норми, яка отримує виправдання у суспільства, що потребує зміни морально-етичних підходів до її сприйняття. Отже, створення сприятливих умов торгівлі та дерегуляція підприємницької діяльності є необхідними складовими мінімізації ризиковості митного простору країни.

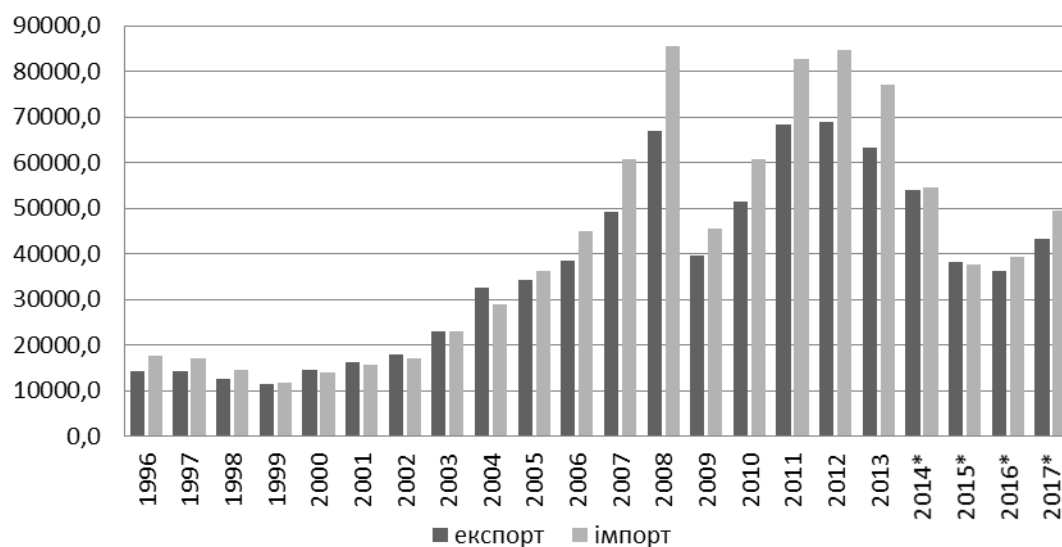
На сьогодні об'єктивною вимогою макроекономічного зростання в Україні є зовнішньоекономічна, передусім зовнішньоторговельна, активність країни, оскільки її економічна безпека визначається тими викликами і ризиками, які поглиблюються в умовах глобалізації. Саме ця сфера зазнає впливу найменших глобальних дисбалансів та першою реагує на зміну ситуації як на світових ринках, так і в країні. Аналіз динаміки зовнішньої торгівлі товарами та послугами (рис. 9.5) підтверджує, що кризовими для України були 2009 р. і 2014 р., коли відбулося зменшення обсягів торгівлі. Причиною першого зниження була світова економічна криза 2007–2008 рр., пролонгований характер впливу якої на національні економіки став відчутним у 2009 р. Негативні зміни у зовнішній торгівлі України у 2014 р. були спровоковані військовим конфліктом на сході країни та анексією Криму.

Обсяг експорту товарів і послуг України у 2016 р. становив 45112,7 млн. дол. США, імпорту – 44548,1 млн. дол. Сальдо зовнішньоторговельного балансу України було позитивним – 541,6 млн. дол. (у 2015 р. значення цього показника також позитивне – 3828,2 млн. дол.). Операції зовнішньої торгівлі України товарами проводились із партнерами із 226 країн світу. Експорт товарів становив 36362,8 млн. дол., імпорт – 39248,6 млн. дол., тобто порівняно із попереднім роком відбулося зменшення експорту на 4,6% (на 1764,3 млн. дол.), однак збільшився обсяг імпорту на 4,6% (на 1732,2 млн. дол.). Сальдо у 2016 р. було негативним і становило 2885,8 млн. дол. Коефіцієнт покриття імпорту експортом у 2017 р. становив 87,21%, для основних партнерів – 88 країн – 86,00%. Для даного показника виділяють три стани зовнішньоекономічної безпеки країни: нормальний, передкризовий (значення показника 0,9-1; 1,2-

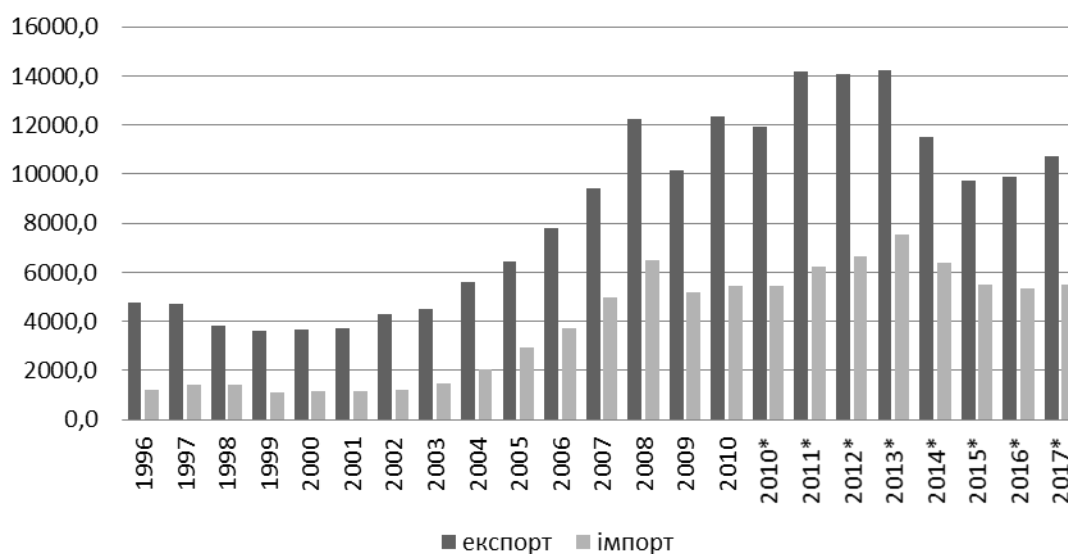

ПАРАДИГМА ЗБАЛАНСУВАННЯ МИТНОГО ПРОСТОРУ

1,3); критичний (менше 0,9; більше 1,3) ⁴⁵⁸. У нашому випадку стан безпеки є катастрофічним.

а) торгівля товарами

б) торгівля послугами

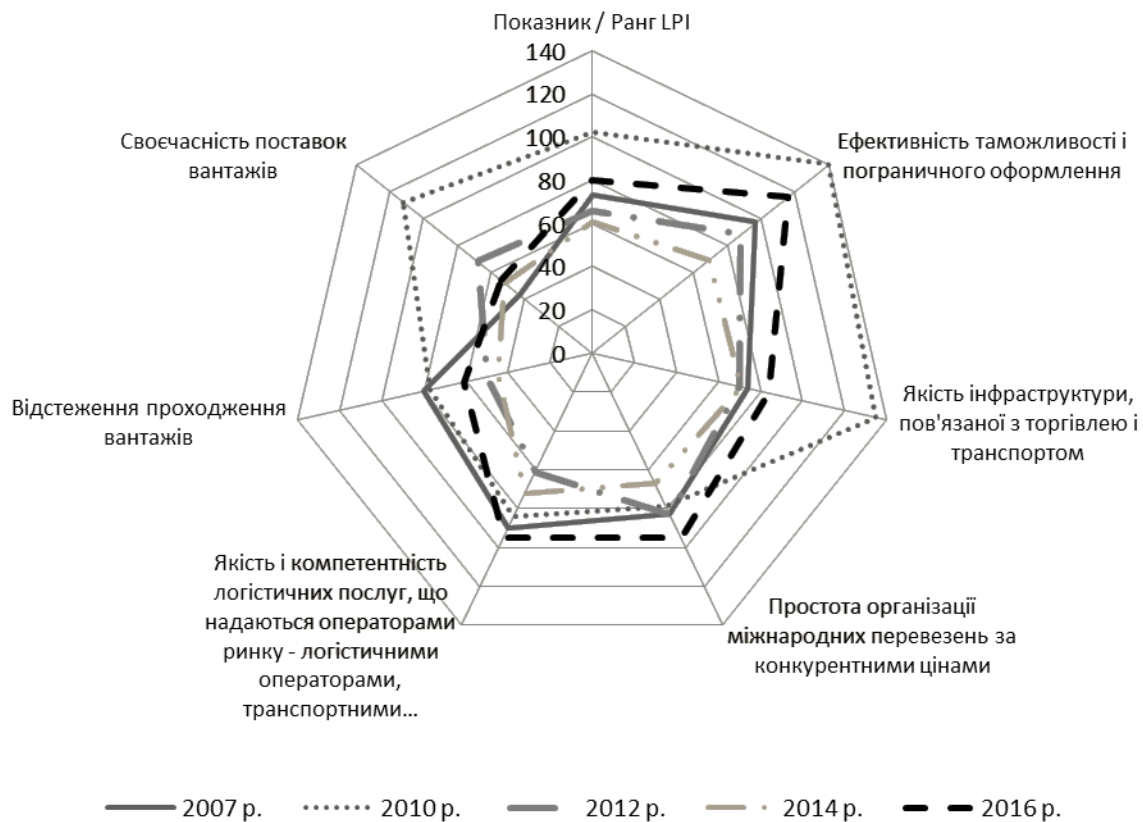
Рис. 9.5. Динаміка зовнішньої торгівлі України товарами та послугами (млн. дол. США)

Джерело: складено автором за даними Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

⁴⁵⁸ Коковський Л. О. Сучасні проблеми зовнішньоекономічної безпеки України та напрями їх подолання. Ефективна економіка. 2011. № 10. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2011_10_21.

Україна в 2016 р. перейшла на нижчі рейтингові позиції за Індексом митного оформлення (116 позиція в рейтингу порівняно із 69 у 2014 р.) (рис. 9.6). В Україні на початку 1990-х рр. була відсутня дієва система органів, що забезпечували реалізацію митної справи в країні, тому процес формування системи митних органів відбувався доволі складно і триває досі. Окрім Глобального індексу ефективності логістики, Світовий банк для оцінювання логістичного середовища країн використовує також Вітчизняний (національний) індекс (Domestic LPI), за допомогою якого можна охарактеризувати особливості логістичних процесів у державі за такими напрямками: інфраструктура, послуги, прикордонні процедури та час; надійність ланцюга постачання за оцінюванням респондентів. Аналіз логістичного середовища України дає змогу зробити такі висновки: обтяжливими для суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності є портові збори (про їхній високий рівень стверджує 100% опитаних, тоді як у країнах Європи і Центральної Азії – 50%), а збори в аеропортах вважають низькими (в країнах ЄЦА – 42,73% респондентів); якість інфраструктури найнижче оцінюється щодо стану доріг (75%); якість послуг визначено найвищою на морському транспорті (вважає її високою 100% респондентів, тоді як якість послуг залізничного транспорту, торговельних і транспортних асоціацій, вантажовідправників – лише 25%), якість послуг митних інституцій визнали високою 50% опитаних, вказавши на необхідність пришвидшення проведення митного оформлення; найбільше затримок у логістичному ланцюгу в Україні зазнають з обов'язковим складуванням і перевантаженням (33,33%); на покращенні приватних логістичних послуг акцентують усі опитані (100%); як і на наявності висококваліфікованого персоналу, задіяного в логістичних процесах

459

Рис. 9.6. Структурна динаміка логістичної компоненти митного простору України

Джерело: побудовано авторами за даними Світового банку. International LPI. URL: <https://lpi.worldbank.org/international/global>.

Разом з тим, за субіндексом «Митниця» LPI Україна впродовж останнього періоду знизилася свої позиції: у 2016 р. його значення було 2,30, тоді як у країнах Європи і Центральної Азії – 3,03. Вважаємо, що митна складова регулювання зовнішньої торгівлі не має бути перешкодою для її активізації. Водночас лібералізація умов перетину митного кордону та створення сприятливих умов для зовнішньоекономічної діяльності бізнесу потребують формування такого підходу, який враховуватиме як нові можливості, так і потенційні ризики. Ризики для митного простору пов'язані з діяльністю суб'єктів ЗЕД та осіб, які перетинають митний кордон

(перетин із порушенням митних правил, контрабанда товарів, недостовірне подання інформації для митного оформлення, використання нелегальних схем переміщення товарів й ухилення від сплати податків тощо), політикою держави (наприклад, часті законодавчі зміни, нестабільне економічне середовище), функціонуванням митних інституцій.

Динаміка надходження податків від оподаткування зовнішньої торгівлі в Україні в останній період не має стабільної динаміки, оскільки залежить від угод та виконання домовленостей щодо лібералізації зовнішньоторговельного режиму. Наприклад, зменшення обсягів надходження ввізного мита у 2016 р. було зумовлене лібералізацією його ставок у торгівлі з країнами-членами ЄС, що засвідчує географічна структура імпорту в Україну (частка ЄС у 2016 р. становила 43,7% в імпорті товарів та 37,1% в експорті, в 2015 р. – відповідно 40,9% і 34,1%). Щодо багатьох товарів, зниження ставок мита відбуватиметься і надалі згідно із домовленостями.

У 2017 р. до Державного бюджету України забезпечено надходження митних платежів у сумі 303,8 млрд. грн. (рис. 9.7), що перевищило індикативний показник на 11,7%, у тому числі: ПДВ із ввезених на територію України товарів – 250,5 млрд. грн.; ввізне мито – 22,6 млрд. грн.; акцизний податок із ввезених на територію України товарів – 29,7 млрд. грн.; вивізне мито – 643,5 млн. грн.; єдиний збір, що справляється в пунктах пропуску через державний кордон України, – 431,3 млн. грн.; плата за виконання митних формальностей поза місцем розташування органів ДФС або в позаробочий час – 69,9 млн. грн.⁴⁶⁰.

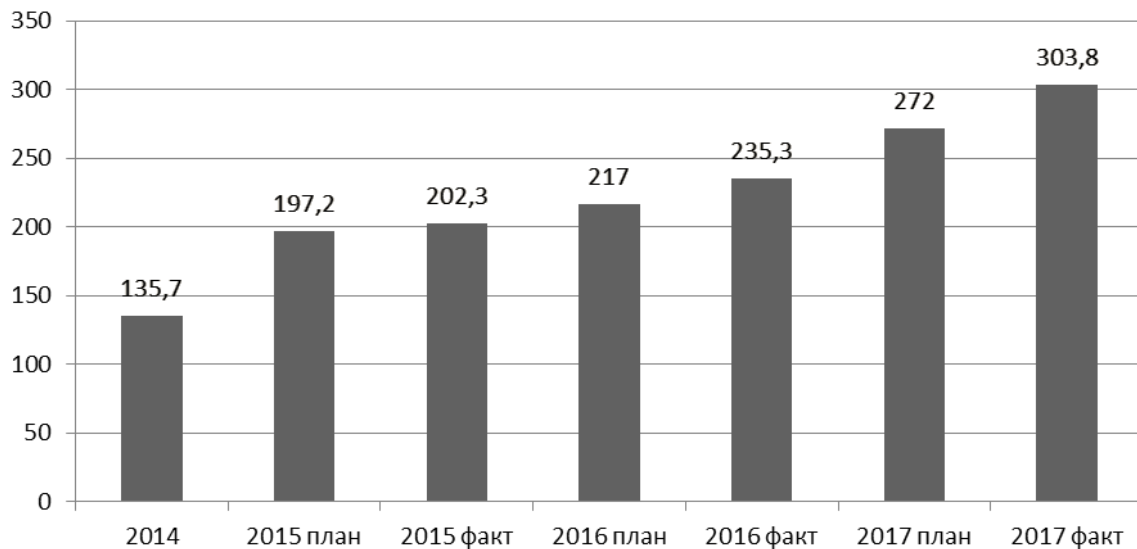
Існування фіскальних ризиків митного простору України не нівелюється заходами модернізації митної системи, оскільки зміна обсягів умовно нарахованих митних платежів за здійснення класифікаційної роботи та виконання контролюючих функцій митними інституціями не є показником їхньої ефективної діяльності. Як правило, зростання сум додаткових надходжень митних платежів вважають позитивною тенденцією. Проте зауважимо, що такий факт

---

⁴⁶⁰ Звіт Державної фіскальної служби України за 2017 р. URL: <http://sfs.gov.ua/data/files/223549.PDF>.

ПАРАДИГМА ЗБАЛАНСУВАННЯ МИТНОГО ПРОСТОРУ

може свідчити не тільки про порушення з боку суб'єктів ЗЕД, яке було згодом виявлене, а й про вразливість щодо виконання функцій митниць (корупційна складова та незаконні дії), оскільки вони допустили виникнення такої ситуації⁴⁶¹.

Рис. 9.7. Динаміка надходження митних платежів до Державного бюджету України, млрд. грн.

Джерело: побудовано авторами за даними Державної фіскальної служби України.

Просторова асиметрія митного простору характеризує диференціацію територій за місцем розташування митниць за обраними характеристиками, якщо мова йде про національний рівень митного простору. Просторова асиметрія митного простору сформувалася в наслідок тривалої спеціалізації регіонів та надання їм статусу центрального й периферійного. На сьогодні просторова асиметрія в Україні залишається одним із чинників, що перешкоджає збалансованості простору за двома напрямками – за рівнем економічного добробуту та торгівельною інтеграцією у глобальний простір. Просторова асиметрія у критичних проявах є детермінантою розбалансування митного простору країни, адже зміщує вектори

⁴⁶¹ *Customs modernization handbook* / edited by Luc de Wulf, José B. Sokol. URL: https://siteresources.worldbank.org/INTEXP/COMNET/Resources/Customs_Modernization_Handbook.pdf Guidelines for the modernization of the customs service Luca de Wolfe

розвитку з територій, які характеризуються низьким рівнем ділової, зовнішньоторговельної та інвестиційної активності, на центри ділової активності, через які проходять фінансові потоки.

Оцінка стан просторової асиметрії митного простору в Україні ґрунтується на показниках, які характеризують як економічний розвиток його регіонів, так і зовнішньоторговельний й митну складову: кількість підприємств, що здійснювали імпорту товарів; обсяг імпорту товарів, млн. дол. США; кількість підприємств, що здійснювали експорт товарів; обсяг експорту товарів, млн. дол. США; кількість митних складів; кількість складів тимчасового зберігання; кількість оформлених митних декларацій, тис. шт.; чисельність працівників митниць; чисельність працівників митниць, які підвищили кваліфікацію; кількість митних постів; справи про порушення митних правил, млн. грн.; обсяги ввізного мито, млн. грн.; обсяги прямих іноземних інвестицій, млн. дол. США. У вибірку для дослідження було взято області України, які збігаються із зонами діяльності митниць, однак не враховано показники діяльності «Енергетичної митниці».

Для оцінювання просторової асиметрії використані такі статистичні показники: розмах варіації, який відображає ступінь регіональної асиметрії крайніх значень варіаційного ряду, середнє лінійне відхилення, що характеризує розсіювання чинника між регіонами, коефіцієнт осциляції, коефіцієнт варіації.

Результати розрахунку коефіцієнтів для валового регіонального продукту підтверджують диференціацію між областями. При цьому варто зауважити, що в 18 регіонах показник ВРП на особу нижче від середнього (рис. 9.2). До регіонів, в яких значення ВРП є вищим від середнього, належать: Одеська, Харківська, Запорізька, Київська, Дніпропетровська, Полтавська області та м. Київ.

Таблиця 9.2

**Результати компаративного аналізу показників
митного простору України**

	x_{min}	x_{max}	$\bar{x}$	R	$\bar{d}$	K_o	K_{VAR}	A_S
Кількість підприємств, що здійснювали імпорту товарів	106,0	9353	995,8	9247	954,8	928,6%	183,9%	4,3
Обсяг імпорту товарів, млн. дол. США	95,8	16137	1470,6	16041,2	1234,7	1090,8%	215,4%	4,5
Кількість підприємств, що здійснювали експорт товарів	97,0	3700	622,8	3603	404,7	578,5%	113,3%	3,7
Обсяг експорту товарів, млн. дол. США	119,3	8568,8	1450,5	8449,5	1191,6	582,5%	133,4%	2,8
Кількість митних складів	0,0	65	11,6	65,0	5,9	562,3%	125,1%	2,7
Кількість складів тимчасового зберігання	2,0	30	14,2	28,0	106,4	197,2%	62,5%	0,5
Кількість оформлених митних декларацій, тис. шт.	13,3	436,4	120,5	423,1	642,1	351,1%	94,5%	1,5
Чисельність працівників митниць	67,0	10311	748,4	10244	670,9	1368,7%	268,3%	4,9
Чисельність працівників митниць, які підвищили кваліфікацію	15,0	425	77,6	410	71,5	528,6%	115,1%	2,9
Кількість митних постів	2,0	14,0	6,1	12	2,5	197,4%	51,3%	0,7
Справи про порушення митних правил, млн. грн.	0,1	677,1	77,6	677	81,2	872,5%	189,1%	3,4
Сума ввізного мита, млн. грн.	50,1	4572,8	786,3	4522,7	771,0	575,2%	151,5%	2,6
Обсяги прямих іноземних інвестицій, млн. дол. США	48,5	21471,8	1506,2	21423,3	1775,5	1422,3%	281,0%	4,7

Безумовно, динаміка та обсяги пасажиро- та товаропотоків відрізняються за регіонами, що пояснюється навантаженням на митниці. Аналізуючи результати розподілу регіонів за кількістю заповнених митних декларацій спостерігаємо значну асиметрію, причому 17 областей характеризуються значенням показника, нижчого від середнього. 8 регіонів України мають значення вище середнього: Волинська, Харківська, Дніпропетровська, Закарпатська, Одеська, Львівська, Київська області та м. Київ.

Проведений поглиблений аналіз дав змогу визначити ті регіони України, які характеризуються найменшим і найбільшим значеннями досліджуваних показників митного простору (табл. 9.3). У нашому випадку найбільш активними у митному просторі є м. Київ та Київська міська митниця, Київська область і Київська митниця, на які припадає найбільший зовнішньоторговельний обіг.

Таблиця 9.3

Розподіл екстремальних значень показників за регіонами

	Мінімальне значення	Максимальне значення
Кількість підприємств, що здійснювали імпорт товарів	Чернівецька	м.Київ
Обсяг імпорту товарів, млн. дол. США	Луганська	м.Київ
Кількість під-в, що здійснювала експорт товарів	Чернівецька	м.Київ
Обсяг експорту товарів, млн.дол. США	Луганська	м.Київ
Кількість митних складів	Чернівецька	Київська
Кількість складів тимчасового зберігання	Чернівецька	Київська
Кількість оформлених митних декларацій, тис. шт.	Луганська	м.Київ
Чисельність працівників митниць	Тернопільська	Одеська
Чисельність працівників митниць, які підвищили кваліфікацію	Хмельницька	Одеська
Кількість митних постів	Тернопільська, Кіровоградська	Львівська
Справи про порушення митних правил, млн. грн.	Донецька	Київська
Ввізне мито, млн. грн.	Кіровоградська	Київська
Прямі іноземні інвестиції, млн. дол. США.	Тернопільська	Київ

Джерело: побудовано авторами

ПАРАДИГМА ЗБАЛАНСУВАННЯ МИТНОГО ПРОСТОРУ

Виокремимо ще один факт, який негативно впливає на ризиковість та збалансованість митного простору України – це рівень підвищення кваліфікації працівників митниць. Не викликає заперечень той факт, що кількість працівників митниць повинна залежати від обсягу навантаження на митницю. У наших розрахунках не простежується такий зв'язок, тим більше кількість працівників митниць не корелюється з жодним обраним для дослідження характеристичним показником. Це дає підстави для висновку про високу роль кадрового чинника у розбалансуванні митного простору України та низький ступінь співрозмірності навантаження на митниці та надання сервісно-логістичних послуг. Прозорість переміщення через митний кордон України актуалізує тему корумпованості митниць, хоча вагомими законодавчі заходи для вирішення цієї проблеми вжито. Проте Україна досі залишається корумпованою країною світу. Так, у рейтингу СРІ (Індекс сприйняття корупції) Україна в 2016 р. зайняла 131 місце зі 176 країн світу⁴⁶².

У даному контексті проаналізуємо функціональну асиметрію митного простору України за основними напрямками діяльності її інституцій. Так, у регіональному розрізі, окрім відмінностей у забезпеченні обсягів надходження митних платежів до бюджету, присутні відмінності, наприклад, у класифікаційній роботі. Так, за даними Управління класифікації товарів ДФС України у 2017 р. найбільша кількість рішень щодо визначення правильності класифікації товарів за УКТ ЗЕД була прийнята на Київській міській митниці (386 рішення), Дніпропетровській (290), Сумській (240), Одеській (212), Київській (186), на них припадало 56% від загальної кількості рішень по всіх митницях. 50% усіх класифікованих товарів у 2017 р. розподілилося між наступними митницями: Київська міська – 16%, Дніпропетровська – 10%, Сумська – 10%, Запорізька – 7% та Київська – 7%. Цими ж митницями було забезпечено 60% донарахувань до бюджету внаслідок класифікаційної роботи, за

⁴⁶² Corruption Perceptions Index 2016. URL: https://www.transparency.org/news/feature/corruption_perceptions_index_2016.

мінусом Сумської митниці, та із врахуванням Донецької митниці (вона забезпечила найбільше донарахувань – 51,1 млн. грн.).

Щодо результатів діяльності митниць за правильністю декларування країни походження товарів, у 2017 р. 70% додаткових надходжень внаслідок такої роботи було забезпечено наступними митницями: Київська – 27,5 млн. грн. (16%), Донецька – 25,9 млн. грн. (15%), Полтавська – 17,9 млн. грн. (10%), Сумська – 15,1 млн. грн. (9%), Миколаївська – 12,8 млн. грн. (7%), Київська міська – 12,5 млн. грн. (7%), Рівненська – 11,4 млн. грн. (6%).

Найбільшу кількість сертифікатів з перевезення EUR.1 на товари українського походження до країн ЄС було видано у 2017 р. наступними митницями: Львівська митниця – 5155 шт., Одеська – 4995 шт., Дніпропетровська – 4350 шт., Житомирська – 4094 шт., Київська – 3176 шт.

Щодо оформлення декларацій М-16, то у 2016 р. лідерами серед митниць були Київська міська, Харківська, Одеська. Оглядові розписи форми М-15здійснювалися тільки на п'ятьох митницях: Київській міській, Київській, Львівській, Закарпатській, Одеській.

Щодо переміщення транспортних засобів через митний кордон України, то найбільше навантаження припадає на митниці, розташовані у прикордонних територіях. Найінтенсивніший потік транспортних засобів у пунктах пропуску на кордонах з Європейським Союзом.

Реформування інституційних основ митного простору є важливими для України питанням, оскільки її митний простір характеризується просторовим розбалансуванням, про що свідчать основні показники діяльності митниць, економічної й зовнішньоторговельної активності в її регіонах. Тому для оцінювання рівня збалансованості/незбалансованості митного простору не достатньо виокремлювати якийсь один із векторів дослідження, адже митний простір є багатокомпонентним та багатофункціональним, а його поляризація відображає усі структурні зрушення в економіці країни, так і вплив глобального середовища. За таких умов пріоритетним завданням для України залишається забезпечення

ПАРАДИГМА ЗБАЛАНСУВАННЯ МИТНОГО ПРОСТОРУ

збалансованості митного простору для оптимізації його динаміки та зменшення ризиковості.

Разом з тим, вважаємо, що інституційна платформа повинна враховувати світові тренди, зокрема, пріоритети розвитку інституційної платформи глобального митного простору, основою якого є Всесвітня митна організація, будуватися із залученням усіх інституцій, причетних до функціонування митного простору, та громадянського суспільства. Взаємна співпраця й усунення дублювання функцій тільки сприятиме безпеці простору та його збалансованості. Тим більше, що така взаємодія все одно має місце на практиці, проте відсутня логічна схема міжвідомчої координації. Важливою є розбудова прикордонної інфраструктури, адже окремі пункти пропуску не мають належного технічного оснащення та матеріальної бази, та логістичної, зокрема, в аеропортах, забезпечення сервісних послуг у наземних пунктах пропуску, покращення стану транспортної інфраструктури. Інституційних змін та координації потребує система захисту прав інтелектуальної власності та підтримка екологізації митного простору. На значні зміни можна розраховувати після реформування Державної фіскальної служби України та виведення митної складової з її структури, яка базуватиметься на ризикоорієнтованому та сервісному підходах.

Зважаючи на те, що митний простір України безпосередньо пов'язаний із зовнішньоекономічною діяльністю та реагує на будь які її зміни, з метою зменшення його ризиковості та оцінювання профілі ризиків мають урахувувати специфіку та структуру зовнішньоекономічної діяльності з точки зору учасників ЗЕД, географії її здійснення, виду транспортних перевезень, обсягів і напрямів переміщення вантажопотоків, а також їхньої структури.

Зважаючи на те, що зовнішня торгівля є одним із вагомих чинників збалансування/розбалансування митного простору проаналізуємо рівень концентрації основних торговельних партнерів України у зовнішній торгівлі товарами. Для оцінки однорідності вибірки (її сформувало 89 країн-партнерів) та групування країн використаємо метод кластерного аналізу, за результатами якого

сформовано 7 кластерів. Найбільш значимим для України за обсягами товарообороту є третій кластер, куди увійшло три країни, які і є основними торговельними партнерами: Росія, Німеччина, Китай. Обсяг експорту України з цими країнами становить 17,9% від загального експорту, імпорту відповідно – 36,9%. До другого кластеру увійшли дві країни Білорусь та Польща, частка яких в товарообороті складає 11,513% (у загальному обсязі експорту – 9,148%, імпорту – 13,546%). Третій кластер об'єднав три країни - США, Францію та Швейцарію, частка яких у загальному експорті 3,381%, в імпорту – 11,739%. На шість країн, що сформували четвертий кластер, припало 28,451% експорту і 10,826% обсягів імпорту товарів. До наступних трьох (5-7) кластерів увійшло 74 країни, частка експорту в які становила 40,736% загального обсягу, імпорту відповідно 26,67%. Проведений аналіз підтверджує високий рівень концентрації у географічній структурі зовнішньої торгівлі, адже на 39 країн-партнерів припадало 39,96% обсягів експорту та 79,0% імпорту від загальних обсягів, на 50 країн-партнерів – відповідно 60,04% обсягів експорту та 21,0% імпорту.

Стратегічними векторами для розвитку платформи зовнішньоекономічної інтеграції для України вважає: пошук шляхів заміщення імпорту товарів з Росії та пошук нових ринків для розширення експортних можливостей України; подальший перегляд тарифних та нетарифних заходів, які використовуються у зовнішньоторговельній практиці України; створення сприятливого бізнес-клімату; зміна структури експорту товарів; виконання плану реалізації Угоди про асоціацію з ЄС; тощо.

Міжнародне співробітництво залишається одним із визначальних векторів трансформації митного простору України та потребує створення всеохоплюючої інституційної платформи, яка охоплюватиме не лише вектори міжнародного співробітництва фіскальних органів та інших установ та організацій, які беруть участь в інституційному забезпеченні митного простору України. Наприклад, було підписано Меморандум між Державною фіскальною службою України та Міністерством інфраструктури України про

ПАРАДИГМА ЗБАЛАНСУВАННЯ МИТНОГО ПРОСТОРУ

співпрацю у галузі інформаційних технологій щодо вдосконалення процедур у морських портах щодо товарів, що переміщуються в контейнерах. У процесі діяльності фіскальні органи також здійснюють міжвідомчу взаємодію із Міністерством оборони України, Службою безпеки України, Міністерством економічного розвитку України, Держекспортконтролем України, Міністерством закордонних справ України щодо забезпечення державного експортного контролю за міжнародними передачами товарів військового призначення та подвійного використання. Так, в умовах нестабільної ситуації на сході України стратегічним напрямом, який потребує посиленої уваги, є контроль за міжнародними передачами товарів військового призначення та подвійного використання. Тому актуальним залишається питання використання досвіду ЄС у здійсненні контролю за переміщенням цих товарів. Разом з тим, у найближчий період для успішної імплементації митного законодавства ЄС у вітчизняне законодавство важливим є запровадження Інституту авторизованого економічного оператора, діяльність якого буде спрямована на спрощення митних процедур.

Основний напрям міжнародного співробітництва України з Всесвітньою митною організацією, EUBAM, Європейським офісом з боротьби з шахрайством (OLAF) та митними адміністраціями інших країн – це протидія митним правопорушенням та контрабанді товарів.

EUBAM – це Місія Європейського Союзу з прикордонної допомоги Молдові та Україні, робота якої розпочалася в 2005 р. (мандат дійсний до 2020 р.) за підписання країнами Меморандуму про взаєморозуміння⁴⁶³. Прикордонна допомога охоплює як питання управління кордоном, так і митної справи й торгівлі. Основними її цілями є такі:

– «...сприяти мирному врегулюванню придністровського конфлікту за допомогою заходів зі зміцнення довіри і зближення законодавства і процедур у сфері митниці, торгівлі, транспорту та організації транскордонної діяльності;

⁴⁶³ Меморандум про взаєморозуміння між Урядом України, Урядом Республіки Молдова та Європейською комісією щодо місії Європейської комісії з надання допомоги в питаннях кордону в Україні та Республіці Молдова. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_235.

– забезпечити повне впровадження практик Інтегрованого управління кордоном (ІУК) на молдавсько-українському кордоні;
– допомагати урядам Молдови та України більш ефективно боротися с транскордонною злочинністю»⁴⁶⁴.

Такий інтерес до цієї ділянки українського кордону є виправданим, оскільки він з позицій захисту митного простору вважається одним із небезпечних і ризикових, а окремі пункти пропуску мають дуже велике навантаження. Наприклад, польовий офіс Місії з 2006 р. знаходиться в пункті пропуску «Кучурган» на відстані 69 км від м. Одеси та 35 км від м. Тирасполя, де експерти EUBAM надають допомогу у проведенні прикордонного і митного контролю. У 2017 р. через пункт пропуску прослідувало 2 688 050 осіб і пропущено 650 904 транспортних засоби.

З 2017 р. за сприяння та під егідою EUBAM українські митники провели спеціальні операції «ORBIS» та «Навігатор». Операція «Навігатор» спрямована на виявлення та протидію незаконному переміщенню зброї, боєприпасів, вибухових речовин, прекурсорів вибухових речовин, хімічних, біологічних, радіологічних і ядерних матеріалів між країнами; у 2017 р. виявлено 36 таких випадків). Операція «ORBIS» спрямована на виявлення та припинення каналів незаконного переміщення тютюнових виробів; дала змогу запобігти 37 випадкам їхнього незаконного переміщення (494,4 тис. шт. цигарок (близько 50 коробів) на суму 465 тис. грн., 41 кг тютюну вартістю понад 31 тис. грн.)⁴⁶⁵. Такі операції є необхідними, особливо за розробки в Україні Стратегії у сфері протидії незаконному виробництву та обігу тютюнових виробів на період до 2021 року⁴⁶⁶ (мета – ліквідація незаконної торгівлі сигаретами та іншими тютюновими виробами, їхнього незаконного виробництва та підробки).

---

⁴⁶⁴ Про EUBAM URL: <http://eubam.org/ua/who-we-are>.

⁴⁶⁵ Звіт про виконання плану роботи Державної фіскальної служби України на 2017 рік. Офіційний сайт Державної фіскальної служби України. URL: <http://sfs.gov.ua/diyalnist-/plani-ta-zviti-roboti-/>.

⁴⁶⁶ Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Стратегії у сфері протидії незаконному виробництву та обігу тютюнових виробів на період до 2021 року» № 570-р від 23.008.2017 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/570-2017-%D1%80>.

ПАРАДИГМА ЗБАЛАНСУВАННЯ МИТНОГО ПРОСТОРУ

У 2017 р. під координацією Європейського офісу з боротьби з шахрайством (OLAF) ДФС запроваджено посилені заходи контролю за переміщенням тютюнових виробів авіаційним транспортом на територію держав – членів ЄС. Одним із заходів у цьому напрямку, а саме виявлення каналів незаконного переміщення сировини, матеріалів та обладнання, що використовуються для незаконного виробництва тютюнових виробів, є проведення під егідою Всесвітньої митної організації спеціальної операції «Pegasus». Операція «SHIELD» («Щит») (проведена митними адміністраціями Румунії, Молдови, Угорщини, Болгарії та Сербії) також спрямована на протидію незаконному переміщенню тютюнових виробів (зафіксовано 29 таких спроб переміщення).

Інноваційна платформа повинна стати однією із фундаментальних у ризикоорієнтованій парадигмі збалансування митного простору України, адже інноваційний чинник – це важлива детермінанта соціально-економічного розвитку її економіки в глобальному середовищі та результативної інтеграції у глобальний простір із збереженням конкуренто-спроможності. Становлення інноваційної платформи передбачає наступні ініціативи: моніторинг основних технологічних новинок у світі, в тому числі із використанням 4D і 5D принтерів; створення єдиної ІТ-системи, в тому числі із приєднанням до неї інформаційних систем інших країн, що забезпечить швидкий обмін інформацією, можливість отримання попередньої інформації, ідентифікацію отримувача товару, визначення ступеня ризиковості операції, ще до поступлення товару у пункт пропуску; використання сучасних методів обробки даних у роботі з великими масивами інформації; створення та впровадження технічних засобів митного контролю розробка інформаційної системи міжнародної торгівлі; використання новітніх інтелектуальних програм у роботі митниць, наприклад, у практиці діяльності митниць інших країн успішно використовуються алгоритм штучного інтелекту для визначення ризиків; впровадження інноваційних технологій проведення митного контролю, митного оформлення (наприклад, корисним є досвід

проведення митних процедур в аеропорту Дубаї (ОАЕ) із використанням біометричних технологій).

Таким чином, основними пріоритетними векторами розвитку митного простору України та його ефективної інтеграції у глобальний простір, повинні бути:

– зважаючи на зовнішньоекономічну природу походження митних ризиків урахування в їх профілях специфіки та структури зовнішньоекономічної діяльності з точки зору її учасників, географії її здійснення, виду транспортних перевезень, обсягів і напрямів переміщення вантажопотоків, а також їхньої структури;

– розробка інституційної платформи митного простору, яка об'єднуватиме всі державні органи, установи та організації, що задіяні у забезпеченні безпеки простору та його збалансованого розвитку;

– розвиток міжнародного співробітництва і використання транзитного потенціалу митного простору України;

– активізація підвищення професійного рівня фахівців, що забезпечуватимуть функціонування інституційної платформи простору, в тому числі за допомогою дистанційного навчання;

– впровадження інноваційних технологій у діяльність інституцій митного простору та врахування викликів 4.0 промислової революції для національних митних просторів, можливості у майбутньому фізичного не переміщення товарів через кордон за їхнього виробництва із використанням 4D і 5D принтерів, що суттєво деформує організаційну й інституційну структуру митного простору України.

РОЗДІЛ 10 МІЖНАРОДНІ ФІНАНСОВІ ЦЕНТРИ У ГЛОБАЛЬНІЙ ЕКОНОМІЦІ

10.1. Роль міжнародних фінансових центрів у розвитку світової економіки

Сучасні глобальні економічні трансформації здійснюють безпрецедентний вплив на світову економічну систему. Це виявляється, насамперед, у посиленні процесів фінансової глобалізації, яка має об'єктивний характер і є закономірним результатом нарощування масштабів транскордонного переміщення фінансових активів, посилення інтернаціоналізації національних фінансових систем, лібералізації і конвергенції валютних, інвестиційних і кредитних ринків. Фінансова глобалізація забезпечує ефективну алокацію капітальних ресурсів у масштабах світового господарства й оперативну трансформацію заощаджень у капітал та поєднує глобальний попит на капітал з його глобальною пропозицією.

Закономірним результатом фінансової глобалізації є формування єдиного загальнопланетарного фінансового ринку, що є одним з ключових компонентів глобального ринку і пов'язаний з системою економічних відносин між фінансовими центрами з приводу акумулювання вільних грошових ресурсів і їх перерозподілу між країнами, регіонами у глобальному масштабі⁴⁶⁷.

Фінансова глобалізація якісно змінила роль міжнародних фінансових центрів (МФЦ) у світовій економічній системі за останні 50 років, оскільки усунення контролю над транскордонним рухом капіталу загострило диспропорції й прискорило розвиток фінансової сфери. Внаслідок розгортання та поглиблення процесів глобалізації світової економіки їхня роль зміцнюється, значущість і впливовість також істотно зростають.

У міжнародних фінансових центрах зосереджуються фінансові потоки й відповідні послуги, що сприяє зростанню ВВП, забезпечує

---

⁴⁶⁷ Худякова Л.С. Международные финансовые центры в многополярном мире. Мировая экономика и международные отношения. 2012. № 1. С. 30-39.

додаткові податкові надходження, приплив інвестицій в країну і є ключовим чинником досягнення макроекономічної стабільності, економічної безпеки, подолання кризових явищ.

Фінансові центри можна розглядати з точки зору різних економічних шкіл. Однак жодна економічна теорія і школа не розглядає проблему фінансових центрів в якості предмету, який потребує самостійного осмислення. Проте ряд питань розвитку ринкових сил, фінансових інститутів, грошей і капіталу, безумовно відносяться до обраної нами тематики. Теорія Кейнса визначає завдання, які вирішує держава. В її основу покладено грошово-кредитні відносини, які є основними для фінансових центрів. Кейнсіанство панувало у світі до 1960 р., поки під впливом поглядів М. Фрідмана англійський прем'єр-міністр М. Тетчер провела реформу економіки, спрямовану на дерегуляцію фінансового сектора, що стало своєрідним викликом старій концепції економічного розвитку. Ця трансформація дозволила Лондону закріпити лідируючі позиції на фінансовому ринку. На нашу думку, доцільно пов'язати реформи М. Тетчер з відродженням фінансової могутності Лондона як фінансового центру та успішним практичним застосуванням ліберальних економічних теорій.

Політика дерегулювання була застосована і в США у 1972-1991 рр., відповідно до неї темпи зростання ВВП окремих штатів зросли з 0,51 до 1,19% після дерегулювання.

Незважаючи на значну критику з боку провідних економістів і невтішні результати від впровадження, лібералізація на сучасному етапі залишається невід'ємною частиною економічної політики більшості держав, безпосередньо впливаючи на нинішній світовий фінансовий порядок⁴⁶⁸.

При цьому сучасну еру глобалізації та ринкової лібералізації багато вчених трактують як кінець традиційній державності. Однак ефективна держава зберігає свою абсолютну необхідність, що є детермінантом для успішного економічного розвитку. Для фінансових центрів дані передумови є вирішальними. Якщо у минулому столиці

---

⁴⁶⁸ Колінець Л.Б. Новий світовий фінансовий порядок: монографія / Л.Б. Колінець. Тернопіль : ТНЕУ, 2018. С. 63.

капіталу виступали результатом грошово-фінансової, економічної та політичної могутності, то зараз все частіше фінансові центри здатні суттєво посилити економічну силу та політичну могутність держави. Цим і визначається зростаючий інтерес до фінансових центрів і визначення країнами нових пріоритетів.

Варто зазначити, що проблематика теоретичного обґрунтування та практичних аспектів становлення й розвитку міжнародних фінансових центрів до недавнього часу була предметом дослідження виключно зарубіжних вчених і лише на початку ХХІ ст. її почали вивчати вітчизняні економісти. Тому необхідно розглянути сутність цього поняття детальніше.

Досліджуючи сутність категорії «міжнародні фінансові центри» можна зробити висновок, що вони є продуктом історичного розвитку, а відтак – постійно зазнавали певних трансформацій як за сутнісним змістом, так і за інституційними формами організації економічної діяльності під впливом фундаментальних структурних змін, що супроводжували розвиток національних економік країн на усіх етапах світогосподарського поступу. З огляду на наявність великої кількості концептуальних підходів до дослідження МФЦ та процесів їх конкурентного розвитку досі існують певні труднощі як щодо теоретичного визначення даної категорії і тлумачення її сутнісного змісту, так і її співвідношення з рядом близьких за змістом понять – мегалополіс, столиця капіталів, глобальне місто та ін.

Наявність різних підходів до визначення суті міжнародного фінансового центру підтверджується Ч. Кіндлебергером в одній з перших наукових робіт, присвяченій їх вивченню, (1974 р.), де він відзначає, що питання розвитку МФЦ виявилися «між двох стільців»⁴⁶⁹. Складність практичної операціоналізації категорій «міжнародні фінансові центри» пояснюється розбіжністю концептуальних підходів до їх визначення, складною діалектикою взаємодії їх об'єктивних і суб'єктивних компонентів, а також тим, що вони є об'єктом міждисциплінарних досліджень низки наук: економіки, географії, соціології, урбаністики. Відповідно спостерігається і певна відмінність у трактуванні даного поняття

---

⁴⁶⁹ Kindleberger Ch.P. The Formation of Financial Centers: A Study in Comparative Economic History. Princeton Studies in International Finance. New Jersey, 1974. 85 p.

залежно від сфери дослідження. Інакше кажучи, динамічні процеси конкурентного розвитку міжнародних фінансових центрів за умов глобальних трансформацій стали на сьогодні одним з найактуальніших і найскладніших предметів міждисциплінарних досліджень.

У даному контексті варто відзначити, що вихідним базовим поняттям у категоріальному апараті дослідження системних і всеохоплюючих процесів глобалізації світового господарства є поняття «фінансовий центр». У найзагальнішому форматі його розуміють як центр концентрації фінансових потоків, технологічних інновацій та кваліфікованого персоналу.

Американський економіст С. Сассен підкреслює, що сучасний етап трансформації глобальної фінансової системи в цілому знижує значення країн у процесі функціонування фінансових ринків і призводить до переоцінки ролі глобальних міст, які беруть на себе функції держави⁴⁷⁰. Науковець вважає, що в ХХІ ст. панівне становище займатимуть не країни, а міста, які формуватимуть світовий порядок майбутнього, залучаючи капітал і персонал з усього світу. Уже сьогодні на фінансові центри, розташовані, як правило, в столицях, припадає більше однієї третини національного ВВП. Наприклад, 50% ВВП Великобританії припадає на Лондон.

У сфері міжнародних фінансів МФЦ визначається у найзагальнішому розумінні як центр зосередження банків і спеціалізованих фінансово-кредитних інститутів. Суттєвою особливістю МФЦ є те, що всі ці учасники діють у тісному взаємозв'язку.

Аналіз наукових праць представників вітчизняної та зарубіжної наукової думки показав, що серед дослідників також немає спільної думки щодо визначення поняття і ключових характеристик міжнародних фінансових центрів. Наприклад, Е. Семенцова розглядає міжнародні фінансові центри як «ланку глобального фінансового ринку, в якому концентруються фінансові установи, міжнародні

---

⁴⁷⁰ Sassen S. Global city: New-York, London, Tokyo. Princeton N.J. : Princeton university, 1991. 324 p.

валютно-кредитні операції і транскордонні потоки капіталу»⁴⁷¹ [13, с. 59].

Якщо говорити про вітчизняних учених, то М. Шуба та В. Кучеренко дотримуються схожої думки і трактують поняття «міжнародні фінансові центри» як центри фінансової відповідальності, котрі займають значну нішу на світових фінансових ринках та мають справу з проведенням транснаціональних угод з різнотипними активами⁴⁷². Досить цікавою є думка Ю. Хватова, який доводить, що міжнародні фінансові центри – це міста з розвинутим кластером фінансових послуг, де зосереджені банки, фінансові та страхові компанії, представництва бірж, інвестиційних та хеджфондів тощо⁴⁷³.

Таким чином, ми даємо авторське визначення: міжнародні фінансові центри у вузькому значенні – фінансова платформа, де зосереджена велика кількість фінансових інститутів, котрі акумулюють та розподіляють капітал між її учасниками у певному географічному регіоні; у широкому значенні – сукупність бізнес-процесів, що спрямовані на управління світовими фінансовими потоками.

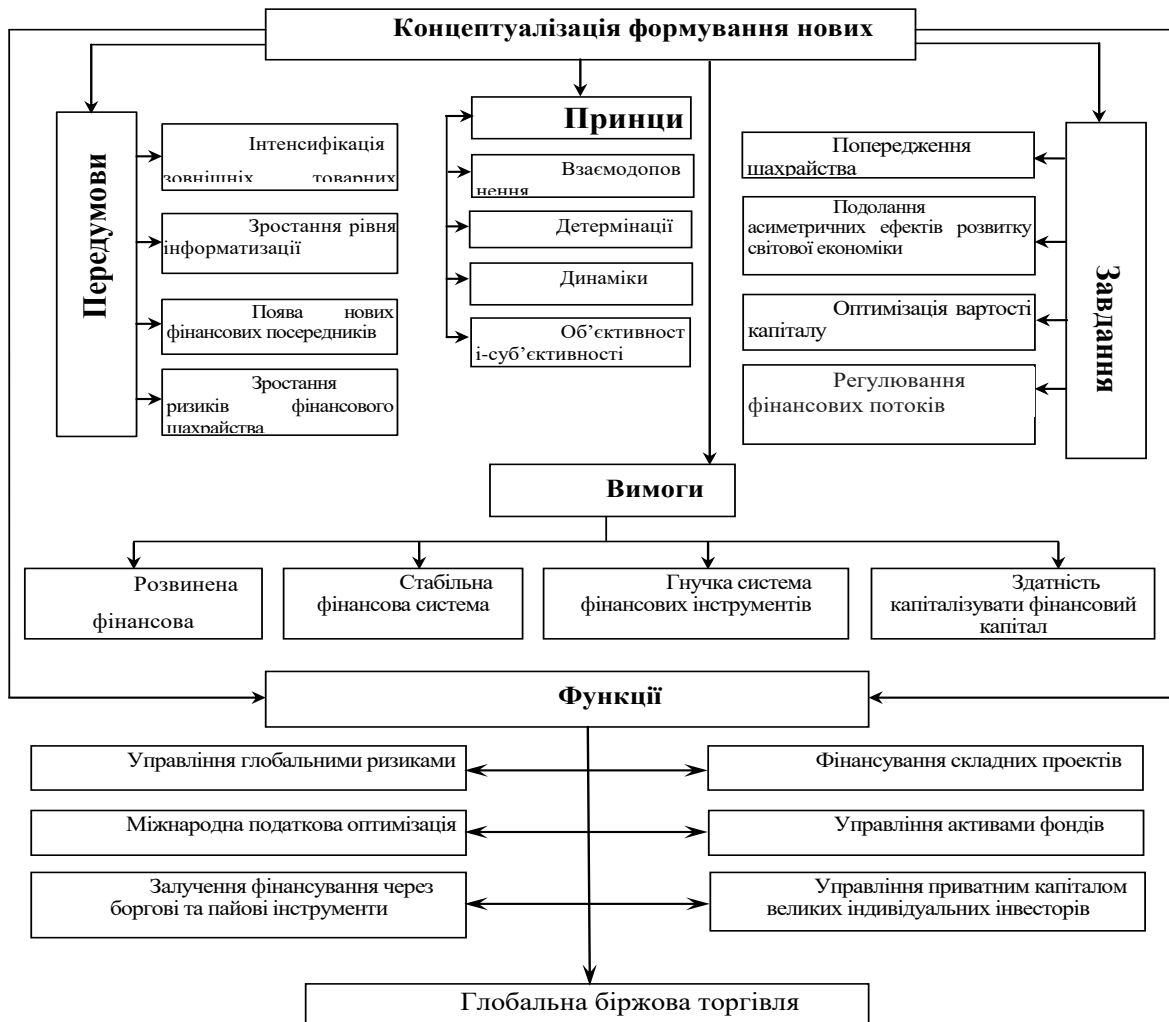
Однією з основних передумов, яка визначає особливості формування МФЦ є активізація процесів глобалізації, інтернаціоналізації та інформатизації. Реалії розвитку фінансового ринку засвідчують, що технічний прогрес нині дає можливість укладати міжнародні угоди в режимі реального часу. З одного боку, це зменшує витрати на укладення та реалізацію таких угод, а з іншого – суттєво підвищує ризик шахрайських операцій. Це вимагає підвищення рівня ефективності функціонування інфраструктури МФЦ у частині моніторингу й попередження шахрайських операцій. Незважаючи на поширену думку про те, що сучасні інформаційні технології дають можливість ефективно управляти ризиками, диверсифікувати їх, своєчасно їх уникати, переміщуючись на інші ринки, періодичність та глибина фінансових криз не стали меншими.

471 Семенцова Е.В. Оценка уровня развития финансовых центров с применением методов многомерного дискриминантного анализа. Финансы и кредит. 2013. №2. С. 59-70.

472 Шуба М.В. Світові фінансові центри – «серце» глобального фінансового ринку. Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. 2014. № 3. С. 85-88.

473 Хватов Ю.Ю. Сравнительный анализ рейтингов конкурентоспособности глобальных городов. Европейский вектор экономического развития. 2015. № 1. С. 195-203.

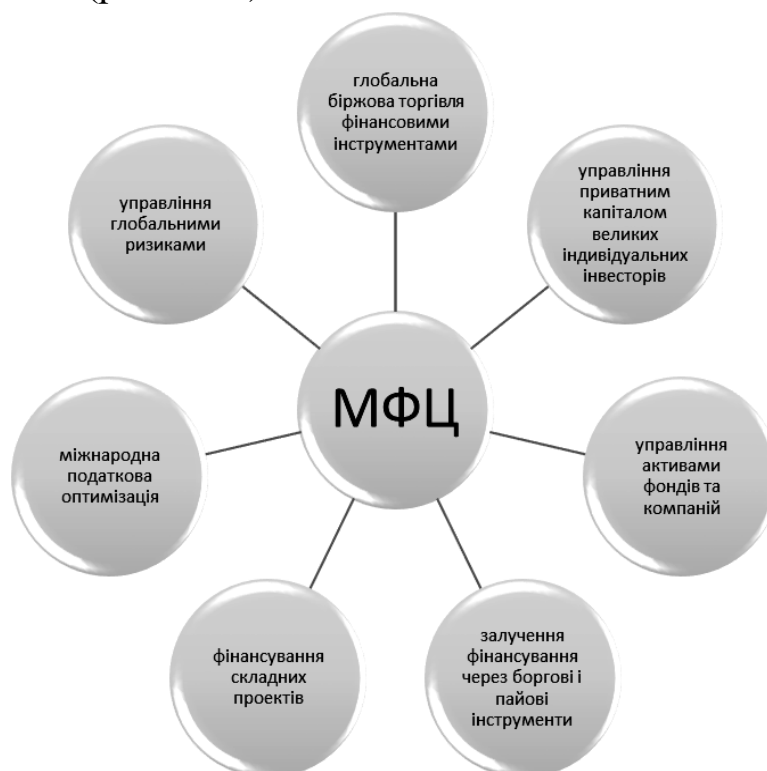
Більше того, кожна наступна фінансова криза є глибшою за попередню, а причинами її розвитку часто є саме неефективне управління ризиками, їх ігнорування, можливість приховування реальної ситуації завдяки використанню гібридних фінансових інструментів. Тому до ключових завдань формування МФЦ варто віднести підвищення якості регулювання фінансового ринку та попередження шахрайства (рис. 10.1). Виконання цих завдань забезпечується завдяки дотриманню принципів взаємодоповнення, детермінації, динаміки та об'єктивності-суб'єктивності. Виходячи з цього, концептуальний базис формування МФЦ має ґрунтуватися на забезпеченні виконання його ключових функцій.

Рис. 10.1. Концептуальний базис формування нових міжнародних фінансових центрів

Джерело: сформовано автором самостійно

Валютні ринки розпочинають свою роботу у Веллінгтоні (Нова Зеландія), проходячи послідовно часові пояси в Сіднеї, Токіо, Гонконзі, Сінгапурі, Франкфурті, Лондоні, закінчуючи день у Нью-Йорку та Лос-Анджелесі. У залежності від періоду (літній чи зимовий) час у різних фінансових центрах земної кулі буде відрізнятися від світового часу на певну кількість годин. Наприклад, у випадку Сінгапуру – це була зацікавленість Лондон-Сіті у здійсненні біржових операцій у часовому поясі Південно-Східної Азії, що давало можливість працювати в цілодобовому режимі. Крім того, існувало потужне лобі китайської діаспори, зацікавленої у перекиданні інвестицій із Малайзії та Індонезії в Сінгапур, з огляду на вигідніше географічне та політичне положення цієї країни, а також гарантій більш стабільної ситуації. Визначаючи місце МФЦ в загальній архітектурі побудови світової економіки, треба, насамперед, зазначити, що нині вони є новітньою складовою просторової економіки у загальносвітовому масштабі, які здійснюють широкий спектр операцій (рис. 10.2).

Рис. 10.2. Види діяльності МФЦ

Джерело: сформовано автором

Незважаючи на те, що теоретично, особливо на основі використання сучасних комунікаційних технологій і засобів обробки інформації, фінансові ринки можуть розвиватися в будь-якому місці, їм властива кластеризація, тобто зосередження і концентрація фінансових операцій в певному місці. Це явище можна назвати специфічним для утворення та функціонування міжнародного фінансового центру.

Варто відзначити, що досі немає єдиної загальноприйнятої класифікації МФЦ. Однак науковці дійшли спільного висновку, що є дві форми міжнародних фінансових центрів:

- ринки, що виникли на основі національних ринків капіталів;
- ринки, які були сформовані на основі руху міжнародних капіталів.

Сучасна економіка переважно існує у формі фінансових центрів на базі національних ринків капіталів (Лондон, Нью-Йорк, Франкфурт-на-Майні, Токіо, Париж).

У результаті тих чи інших чинників мають місце відмінності у представленні класифікацій ряду міжнародних фінансових центрів, тому доцільно представити види МФЦ із врахуванням тверджень як вітчизняних, так і зарубіжних авторів. На сьогоднішній день виокремлюють все більше класифікаційних ознак, за якими можна оцінювати МФЦ (рис. 10.3):

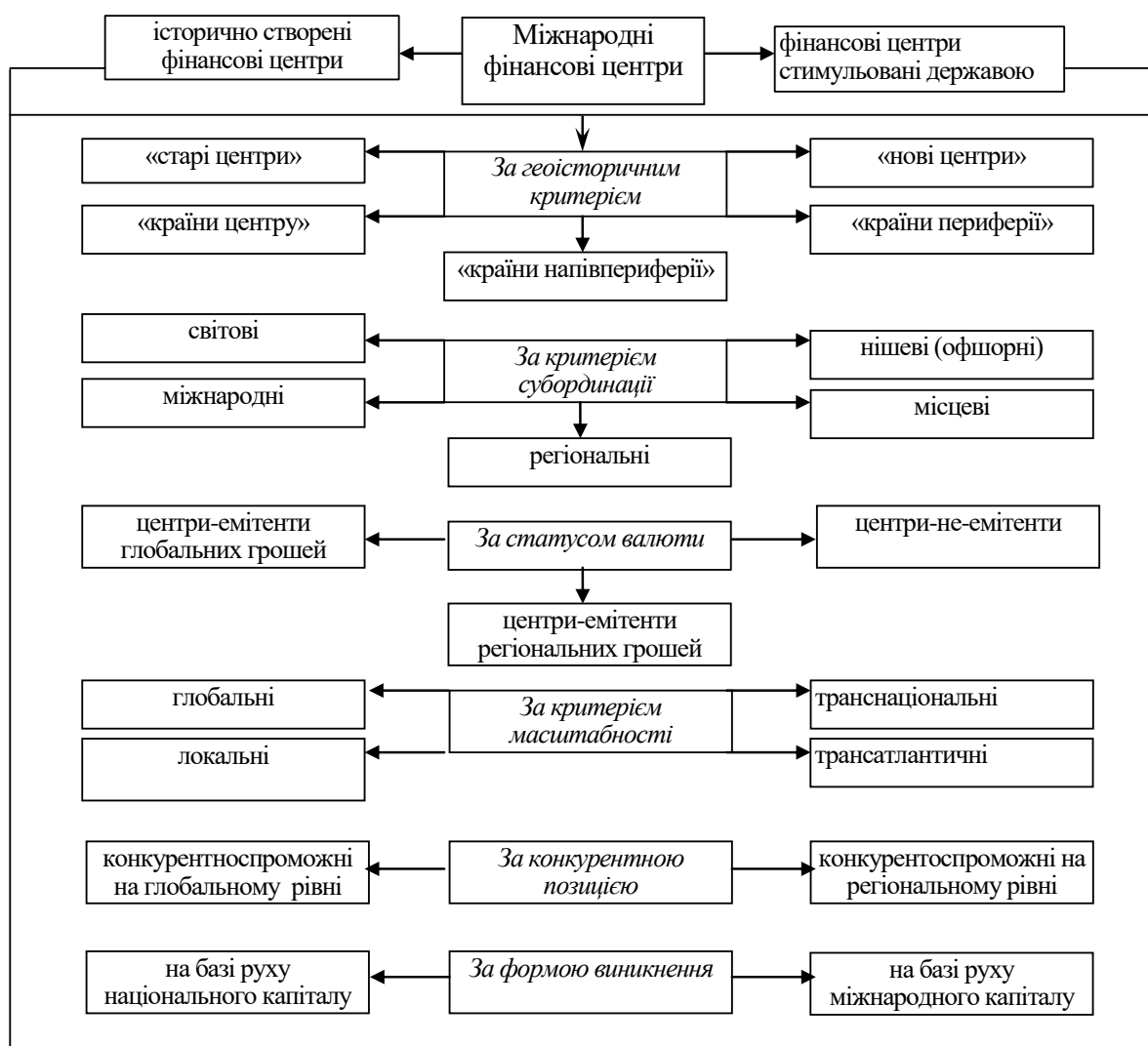
- геоісторичний;
- субординації;
- з позиції статусу валюти, що емітується;
- за критерієм масштабності;
- за конкурентною позицією.

Аналіз наукових праць авторитетних зарубіжних економістів показав, що вони переважно поділяють МФЦ за географічним чи мовним критерієм. Так, наприклад, для Австралії, Нової Зеландії, країн Південної Африки, Лондон є «англомовним центром» (на противагу, наприклад, Франкфурту або Токію).

Це пояснюється тим, що фінансові інститути перерахованих країн історично мають тісніші зв'язки з Лондоном, ніж з іншими фінансовими центрами, навіть при наявності певних мінусів у співпраці з британськими компаніями. Дещо схожу думку

обґрунтовує вітчизняний економіст Н. Ухналь⁴⁷⁴. Вона класифікує міжнародні фінансові центри за географічним критерієм на глобальні, транснаціональні та локальні.

Рис. 10.3. Класифікація міжнародних фінансових центрів

Джерело: побудовано автором

У даному контексті варто відзначити, що класифікація МФЦ ґрунтується на застосуванні різноманітних принципів, критеріїв, підходів. Однак класифікація МФЦ не означає їх статичності в тому чи іншому ранжуванні. За винятком, мабуть, двох провідних світових МФЦ (Нью-Йорк, Лондон), інші фінансові центри знаходяться в

⁴⁷⁴ Ухналь Н.М. Особливості розвитку міжнародних фінансових центрів в умовах глобалізації фінансової системи. *Наукові праці НДФІ*. 2015. № 2(71). С. 17-32.

рухомому стані, визначеному набором як національних соціально-економічних, так і геоекономічних факторів. Можна констатувати, що серед регіональних фінансових центрів спостерігається досить стійка тенденція, яка свідчить про те, що уряди тих країн, де розташовані ці центри, роблять неабиякі зусилля для перетворення останніх у міжнародні фінансові центри, з подальшими планами їх всебічної глобалізації. Йдеться про те, що МФЦ розвинених країн, котрі займають стійкі позиції в глобальній фінансовій системі, також прагнуть просунути на позиції грандів МФЦ, зайняти їх місце в світовій ієрархії цих інститутів, наприклад, Франкфурт конкурує з Лондоном по ряду позицій.

Підсумовуючи, зазначимо, що трансформація в різних країнах потребує неоднакового часу, здійснюється неоднаковими темпами і зумовлена низкою причин. Головними системними детермінантами, які справили вагомий каталізуючий вплив на масштаби і динаміку трансформації міжнародних фінансових центрів є такі: посилення процесів транснаціоналізації фінансової діяльності; загострення конкуренції між його операторами за глобальний інвестиційний і фінансово-кредитний капітал, споживачів фінансових послуг та ринкові сегменти; активізація консолідаційних процесів у фінансовій сфері; прогрес у розвитку інформаційних і біржових технологій; нерівномірний розвиток глобальної економіки.

10.2. Формування нових міжнародних фінансових центрів

Міжнародні фінансові центри відіграють вирішальну роль у фінансовій системі світу, визначаючи напрями її розвитку та слугуючи яскравим індикатором її стану. Збільшенню фінансових потоків сприяли активний розвиток інтегрованих фінансових посередників і виникнення перших транснаціональних корпорацій. Дослідження підтверджує тезу стосовно появи МФЦ через об'єктивну необхідність для функціонування потужних фінансових конгломератів і транснаціональних корпорацій. Сьогодні потрібно зважати і на фінансову глобалізацію, яка дає новий поштовх розвитку міжнародних фінансових центрів, призводить до формування нового

світового порядку і його інституційних інновацій. Від того яким буде інституційне середовище та забезпечення МФЦ залежатиме швидкість інтеграції економіки країни до світового економічного простору й ефективність реформ у цілому.

Не викликає жодних сумнівів, що в сучасному глобалізованому світі МФЦ формуються не за історичним принципом, а створюються за взаємодією бізнес-структур та органів влади. Формування і розвиток новітніх МФЦ відбувається за «сценарієм». Формування МФЦ є проектом створення фінансового кластеру або хабу, в рамках якого залучається як ділова спільнота, так і державні органи влади (рис. 10.4). Потреба в організації та подальшому розвитку концепції МФЦ в країнах з транзитивною економікою особливо відчувається в кризових умовах, коли в країні спостерігалася гостра необхідність зміни економічної системи.

Рис. 10.4. Концептуальна схема механізму формування новітніх МФЦ

Джерело: побудовано автором

Однією з умов цих змін повинен стати розвиток конкуренто-спроможності фінансового ринку і його професійних учасників. Тому безпосередньою стратегічною метою МФЦ є створення конкурентного фінансового ринку на базі високотехнологічних фінансових інструментів.

Нами запропоновано основні етапи концепції створення МФЦ у країнах з транзитивною економікою.

При розробці МФЦ необхідно працювати як на національному рівні, так і на локальному. Мета державної підтримки створення фінансового кластера для МФЦ полягає у проведенні виваженої економічної політики, спрямованої на реформування фінансової системи країни, поліпшення інвестиційного клімату та вирішення ряду гострих соціальних проблем.

Для цього країна спершу повинна розробити державної стратегію розвитку фінансової системи. Для прикладу, Стратегія сталого розвитку «Україна-2020», Стратегія відповідального розвитку Польщі на 2017-2020 рр. У даний час в практику реалізації масштабних програм впроваджуються дорожні карти.

Дорожні карти формують стратегічне бачення, уможлиблюють залучення ресурсів на рівні компаній і урядів, стимулюють дослідження і процеси моніторингу. Варто взяти до уваги створення дорожньої карти й Україні, оскільки їх реалізація дозволить забезпечити прискорений розвиток вітчизняної фінансової індустрії: підвищити обсяг і якість реалізованих фінансових послуг для внутрішніх і зарубіжних інвесторів, прискорити інвестиційну й ділову активність в економіці, підвищити довгострокову стійкість фінансової системи та знизити вартість запозичень для національної економіки.

На другому етапі варто актуалізувати увагу на діяльності міста та розробити Концепцію його розвитку. У рамках Концепції основною поставленою метою є перетворення столиці на великий фінансовий центр, який сприятиме розвитку економіки всієї країни і забезпечить країні лідируючі позиції на глобальних ринках товарів, капіталу і фінансових послуг.

На всіх етапах формування МФЦ невід'ємними елементами є законодавство та інфраструктура. Широкий спектр заходів підтримки розвитку МФЦ – від регулювання руху фінансових ресурсів і створення нормативно-правової бази до реалізації інфраструктурних проектів – знаходиться в компетенції центральної влади.

Очевидно, що стратегічними пріоритетами розвитку МФЦ є такі:

- вдосконалення нормативно-правової бази та законодавства про фінансові ринки з метою забезпечення високоефективного обслуговування міжнародного руху капіталу;
- визначення факторів попиту на фінансові послуги МФЦ, підготовка і ведення класифікатора стандартних фінансових послуг;
- вибір спеціалізації МФЦ в столиці, місті;
- розробка методики оцінки розвитку фінансової інфраструктури, моніторинг розвитку.

Учасники світогосподарських зв'язків розгортають жорстку конкурентну боротьбу за просування МФЦ на території окремих країн і спрямовують зусилля на максимальне задоволення запитів споживачів. Для формування МФЦ доцільно створити органи управління ним. Подібну практику застосовують МФЦ трансформаційного типу – Астана, Дубай, Катар.

Транснаціональна система фінансових центрів з'явилася в результаті формування нового типу економічних зв'язків між ключовими виробничими фірмами і сервісними компаніями. Ряд деяких малих європейських міст (Аахен, Страсбург, Льєж, Арнхейм), що опинилися в стратегічно важливих для загальноєвропейських інтеграції пунктах, отримали можливість розвитку не тільки в рамках своєї країни, але і Європи в цілому. Ряд європейських міст (Берлін, Відень) отримали поштовх для свого розвитку в результаті вигідності свого місця для співпраці з країнами Центральної і Східної Європи.

На сьогоднішній день склався ряд передумов, які сприяють ослабленню ролі традиційних глобальних фінансових центрів на користь нових регіональних. У даний час новітні МФЦ успішно реалізують свої потенційні можливості. Практика створення таких центрів, яким надаються значні пільги для розміщення іноземного

капіталу і реєстрації іноземних компаній, отримала велике поширення в другій половині ХХ ст. і в першій половині ХХІ ст. Велику кількість таких центрів було створено в Латинській Америці (острови Карибського басейну), в Азії, а також у Північній Європі.

На початку ХХІ ст. як між традиційними, так і між амбітними новими (котрі лише виникають) фінансовими центрами з'являються ознаки посилення конкурентної боротьби, що втілюється у процесі консолідації американських і європейських центрів. Найактивнішу позицію займають міжнародні фінансові центри Близького Сходу – країни Перської затоки. Разом із тим варто наголосити, що конкурентна боротьба між світовими фінансовими центрами на поточному етапі сприяє процесам консолідації у сфері міжнародних фінансів у вигляді злиттів, поглинань, альянсів⁴⁷⁵.

Ісламські фінанси, будучи, по суті, новим явищем у світовій економіці, недостатньо представлені в деяких сферах. За останні двадцять років сектор ісламських фінансів зазнав істотного зростання і на сьогодні за обсягами активів становить близько 1,814 трлн. дол. США. В ісламському світі їх фінансові інститути виступають великими економічними гравцями.

П'ять країн домінують в ісламському банкінгу, а саме: Іран із 345 млрд дол. ісламських активів; за ним слідує Саудівська Аравія (258 млрд дол. США.); Малайзія (142 млрд дол. США.); Кувейт (128 млрд дол. США) і Об'єднані Арабські Емірати (112 млрд дол. США). Кілька не мусульманських країн, серед яких Великобританія і Сінгапур, оголосили про свій намір стати центрами ісламських фінансів, а інші (наприклад, Австралія, Франція та Південна Корея) змінили своє законодавство, щоб стати більш сприйнятливими до ісламських фінансів⁴⁷⁶.

Ісламські фінансові інститути можуть функціонувати в різних формах, а саме:

---

⁴⁷⁵ Там же.

⁴⁷⁶ Мозговий О. М., Субочев О. В., Юркевич О. М. Сучасний стан індустрії ісламських фінансів: статистика якісного розвитку. Інвестиції: практика та досвід. 2017. № 7. С. 8-14.

– повноцінні ісламські установи, наприклад: Islami Bank Bangladesh Ltd, Meezan Bank (Пакистан), Bank Negara Malaysia (BNM);

– ісламські вікна в традиційних фінансових установах, наприклад: Commercial Bank of Dubai (ОАЕ), HSBC, American Express Bank, ANZ Grindlays, BNP&Paribas, Chase Manhattan, UBS, Kleinwort Benson, Commercial Bank of Saudi Arabia, Ahli United Bank Kuwait, Riyad Bank;

– ісламські дочірні компанії традиційних фінансових інститутів, наприклад: Citi Islamic Investment Bank (Bahrain) – дочірня компанія Citibank, Noriba Bank – дочірня компанія UBS тощо.

На сьогодні частка ісламської банківської індустрії становить майже 1,25% від традиційної світової банківської діяльності. Ісламський банкінг складає лише незначну частку усіх банківських активів мусульман. Отже він має можливість швидко зростати за умов залучення коштів різноманітних агентів економічної діяльності з мусульманських та немусульманських країн. Найбільша концентрація ісламських фінансових інститутів у світовій економіці спостерігається у країнах Близького Сходу та Південно-Східної Азії, які є також бажаними інвесторами у національні економіки навіть тих країн, які знаходяться за межами цих регіонів. Так, центром ісламських фінансів Європи став Лондон. Зокрема, на території Великобританії діють: 22 ісламських банки з обсягом активів близько 19 млрд дол. США; 34 ісламських інвестиційних фонди з обсягом активів понад 300 млн дол. США; а на Лондонській фондовій біржі було розміщено 43 сукук – на загальну суму 24 млрд дол. США. Досвід Великобританії показує, що ісламські фінанси можуть бути привабливим ринковим сегментом для існуючого банківського сектору, де з 22 ісламських банків 17 — це «ісламські вікна» місцевих традиційних банків і лише 5 – повноцінні ісламські банки, засновані інвесторами з країн Перської затоки.

Південна Корея, Гонконг, Японія, Китай, Канада, Бразилія, Марокко та інші країни Нового та Старого світу для залучення ісламських інвестиційних капіталів всіляко сприяють забезпеченню нормативно-правових умов, які б сприяли захисту національної

безпеки й економічних інтересів одночасно із запровадженням ісламських фінансових інновацій. Проте головною перепорою розвитку ісламських фінансових інструментів у неісламському світі стають помилкові стереотипи щодо ісламських фінансів та економіки в цілому, а також відсутність достатньої кількості фахівців-практиків з питань ісламських фінансів, а також соціально-політичних процесів і трендів економічного розвитку Близькосхідного регіону⁴⁷⁷.

Основним лідером у сфері зростання ісламських фінансів є Малайзія та Іран (який поступово виходить з-під міжнародних санкцій) (табл. 10.1).

Таблиця 10.1

ТОП-10 країн за Індексом ісламського фінансового розвитку (ІФСІ)

Країна	ІФСІ 2015		ІФСІ 2016		ІФСІ 2017	
	Рейтинг	Оцінка	Рейтинг	Оцінка	Рейтинг	Оцінка
Малайзія	2	73.09	1	77.77	1	79.25
Іран	1	77.93	2	77.39	2	78.42
Саудівська Аравія	3	66.94	3	66.98	3	65.90
ОАЕ	4	34.57	4	36.68	4	38.02
Кувейт	5	33.40	5	35.51	5	35.20
Пакистан	7	22.45	9	18.89	6	24.30
Індонезія	8	19.04	6	24.21	7	23.98
Бахрейн	6	23.93	8	21.90	8	21.96
Катар	10	13.38	7	22.02	9	21.94
Бангладеш	11	11.11	10	16.14	10	16.73

Відповідно до «The Islamic Finance Development Report 2018» відбувається зростання світової ісламської фінансової індустрії у порівнянні з попереднім роком на 11% до 2,4 трлн дол. США. Саудівська Аравія, ОАЕ і Кувейт увійшли до п'ятірки лідерів країн з точки зору ісламських фінансів.

Перспективним напрямом розвитку ісламських фінансів є ринок ісламського страхування Малайзії, будучи другим за величиною ринком в світі, в таких ключових для страхування сферах як медичне

⁴⁷⁷ Гарник Л.П., Хусаїн Б. Перспективи розвитку ісламського банкінгу в Україні, як інноваційного інструменту залучення прямих інвестицій до національної економіки. URL: <http://repository.kpi.kharkov.ua/bitstream/KhPI-Press>

страхування і страхування здоров'я, займає лише 9% національного ринку страхування.

Беручи до уваги інфраструктурні та географічні переваги розташування, ряд міжнародних банків став розглядати Малайзію в якості базової країни для розвитку своїх ісламських фінансових послуг. Наприклад, Standard Chartered і HSBS Amanah розглядають Малайзію як регіональний центр з розвитку фінансових послуг і освоєння нових ринків АТР. Крім того, такі структури як Kuwait Finance House, Al Rajhi Bank, OCBC Islamic Bank і National Bank of Abu Dhabi також оцінюють Малайзію як регіональний центр для подальшого проникнення на ринки регіону⁴⁷⁸.

Дубай займає досить високі позиції в міжнародних рейтингах, незважаючи на серйозні фінансові проблеми, які виникли тут в кінці 2009 р. і були вирішені тільки завдяки допомозі емірату Абу-Дабі (табл. 10.2).

Таблиця 10.2

Рейтинг міжнародних фінансових центрів Близького Сходу

Фінасовий центр	Країна	GFCI 23		GFCI 24		GFCI 25	
		Рейтинг	Оцінка	Рейтинг	Оцінка	Рейтинг	Оцінка
Дубай	ОАЕ	19	709	15	722	12	733
Тель-Авів	Ізраїль	34	661	28	684	22	712
Абу-Дабі	ОАЕ	25	683	26	686	26	702
Куала-Лумпур	Малайзія	40	362	40	638	39	652
Доха	Катар	47	617	34	662	42	642
Бахрейн	Байхрейн	51	612	59	607	67	608
Стамбул	Туреччина	76	562	68	590	59	620
Ер-Ріяд	Саудівська Аравія	68	573	69	588	91	575
Кувейт	Кувейт	-	-	-	-	57	625

Сьогодні Дубай, як і раніше, залишається привабливим місцем для глобальних фінансових посередників та інвесторів. При цьому із загального числа локалізованих в Дубай компаній майже 40%

⁴⁷⁸ Мусаев А.А. Формирование и деятельность международных финансовых центров Малайзии. Academy. 2016. № 11. С.33-37.

становлять різні країни Середнього і Близького Сходу, Південної Азії та Африки, 42% – країни Європи, 18% – США та інші регіони. Головна особливість і перевага МФЦ в Дубай – прозоре регулятивне середовище, сформоване відповідно до міжнародних стандартів. Цей МФЦ створювався за участю фахівців з міжнародних фінансових організацій (МВФ, Міжнародної комісії з цінних паперів та ін.).

У МФЦ Дубай діє власний Арбітражний суд, членами якого є переважно судді з Великобританії. Наглядові функції здійснює Dubai Financial Services Authority (DFSA) – орган, підзвітний президенту МФЦ Дубай. Фактично цей орган є мегарегулятором, оскільки під його наглядом знаходяться і банки, і страхові та інвестиційні компанії, і керуючі фонди. Більшість зареєстрованих на території центру фінансових установ – це відділення або філії великих фінансових структур, що оперують по всьому світу і тому лише частково підпадають під юрисдикцію DFSA.

Фінансові інститути, що діють на території МФЦ Дубай, не мають права приймати депозити і видавати кредити в місцевій валюті, однак таких обмежень не існує для операцій з цінними паперами. При цьому основна частина угод все ж здійснюється в іноземній валюті. Так, всі клірингові і розрахункові операції на Дубайській фондовій біржі здійснюються в доларах США. У той же час передбачені значні пільги для компаній, які отримали ліцензії на діяльність в МФЦ. Це нульовий податок на прибуток, дозвіл іноземцям володіти власністю – до 100%, відсутність обмежень на операції в іноземній валюті та репатріацію капіталів і ін.

МФЦ Дубай позиціонує себе як проміжна ланка між існуючими міжнародними фінансовими центрами в Лондоні і Нью-Йорку на Заході та Токіо і Гонконгом – на Сході. Стратегічна мета – сприяти економічному зростанню, розвитку і диверсифікації регіону на основі перетворення Дубай в глобальний фінансовий центр.

Уже понад 20 років Королівство Бахрейн є фінансовою столицею арабського регіону. Сьогодні на його території функціонує 406 банків та фінансових інститутів. Країна характеризується найбільш

відрегульованою системою фінансів серед країн Близького Сходу і Північної Африки.

Банківська система є найбільшою ланкою у фінансовій сфері, на неї припадає понад 85% всіх грошових активів країни. Сукупні внутрішні банківські активи складають 151% від ВВП. Банківська система Бахрейну включає традиційні та ісламські банки. Серед традиційних банків 23 є роздрібними, 69 працюють в корпоративному сегменті, 2 банки є спеціалізованими. У країні відкрито 36 представництв зарубіжних банків⁴⁷⁹.

Інвестиційні банки і компанії відіграють особливу роль у розвитку не тільки фінансового ринку Бахрейну, а й його економіки в цілому. З 44 інвестиційних інститутів 38 інкорпоровані в Бахреїні. Серед них Nomura Investment Banking (Middle East) B.S.C., BNP Paribas Investment Partners B.S.C., Ernst & Young Corporate Finance W.L.L. та ін. До іноземних інвестиційних компаній відносяться NCB Capital Company (Саудівська Аравія), Credit Suisse AG (Швейцарія), Daiwa Capital Markets Europe Limited-Bahrain Branch і Albourne Partners MENA (Великобританія), Kotak Securities Limited – Bahrain (Індія), UTI International Ltd. (Foreign Branch) (Гернсі). Серед інвестиційних компаній і банків 9 діють за ісламськими принципами.

Інституційне інвестування є досить новим, але динамічно розвиваючим напрямом у бахреїнських фінансах. Зарубіжні інвестиційні фонди почали свою діяльність на території Бахрейну ще з 1980-х рр. У 1984 р. був створений бахреїнський інвестиційний фонд.

Фондовий ринок є невід'ємною частиною фінансової системи країни. Бахреїнська фондова біржа була заснована в 1987 р. і офіційно почала свою роботу в 1989 р. як самостійна установа. Бахреїн як міжнародний фінансовий центр має ряд конкурентних переваг. По-перше, королівство відрізняється досить ліберальним регулюванням. Важливою характеристикою також є суттєво спрощена система реєстрації та функціонування компаній, що забезпечує комфортне середовище для розвитку бізнесу.

⁴⁷⁹ Bahrain. World Bank group. URL: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD?locations=BH>

За деякими видами податків у королівстві встановлена нульова ставка, а компаніям зі 100-відсотковим іноземним капіталом дозволено здійснювати діяльність більш ніж в 95% сфера приватного сектора. Це, в свою чергу, має на увазі формування сучасної розвиненої матеріально-технічної інфраструктури, яка включає в себе сучасні аеропорти та інші транспортні вузли, всі види зв'язку, комфортабельні офісні центри та житлові приміщення, ресторани, розважальні заклади тощо. У цьому випадку на належному рівні мають бути представлені послуги банків, страхових і трастових компаній міжнародного класу. Для обслуговування офшорних компаній необхідна також наявність кваліфікованих фахівців – фінансистів, юристів, бухгалтерів, аудиторів, програмістів, перекладачів та іншого персоналу (секретарів, охоронців, водіїв).

З огляду на послідовність у досягненні країною поставлених цілей, у майбутньому варто очікувати подальшого підвищення ролі Бахрейну як на регіональному, так і міжнародному фінансовому рівні.

Стан фондового ринку безпосередньо залежить від загальноекономічного стану регіону. Нафтовидобування стало поштовхом і прискорило розвиток фондового ринку країн Близького Сходу. В той же час не лише наявність нафто валюти визначає діяльність бірж Близького Сходу. Фактично кожна країна Близького Сходу має свою фондову біржу, в деяких країнах функціонує декілька торговельних майданчиків. Маємо позитивну динаміку зростання індексу Bahrain All Share. Для решти індексів середньорічний темп зростання є меншим від 1 (табл. 10.3).

Таблиця 10.3

Темпи росту фондових індексів окремих країн Близького Сходу⁴⁸⁰

	Bahrain All Share	Tadawul	MSM 30	ADX General	Premier Market
2015	1,100469	1,01346	0,925379	0,953724	0,847399
2016	0,833421	0,841333	0,789722	0,9097	0,778198
2017	1,098223	0,950742	1,115229	1,121955	1,335848
2018	1,036182	1,077199	0,865619	1,011742	0,978863

⁴⁸⁰ The Organisation for Economic Co-operation and Development. URL: <http://www.oecd.org/>

Подальший розвиток індустрії ісламських фінансів можливий у двох напрямках: а) збільшення частки фінансового ринку власне в мусульманських країнах; б) зростання кількості ісламських фінансових установ у немусульманських країнах, насамперед, на ринках глобальних і регіональних фінансових центрів.

Мумбаї, на відміну від Дубай, в міжнародних рейтингах оцінюється невисоко (92 місце станом на 01.03.2019 р.), так як по суті поки залишається національним центром з деякими міжнародними функціями.

Вперше ідея формування в Мумбаї фінансового центру була запропонована консультантами McKinsey в середині 90-х років у ході підготовки доповіді про фінансову систему Індії. Ідею підтримали влада міста, а також Конфедерація промисловців, які ініціювали обговорення питання, яке завершилося опублікуванням у 2000 р. доповіді «Мумбай в якості МФЦ – дорожня карта». І, нарешті, в 2007 р. Міністерство фінансів Індії підготувало спеціальну програму з створення міжнародного фінансового центру в Мумбаї до 2020 р⁴⁸¹.

Будучи однією з найбільших зростаючих економік, Індія, на думку авторів доповіді, не може задовольнятися офшором або спеціальною фінансовою зоною, як в Дубай, тому в програмі ставилося завдання формування МФЦ на базі розвиненого і лібералізованого національного ринку фінансових послуг. Завдяки такому підходу створення центру стало каталізатором процесів дерегулювання, лібералізації і глобалізації фінансової системи з метою перетворення Індії в конкурентоспроможного експортера фінансових послуг, попит на які в Азії стрімко зростає.

Індійський фінансовий ринок досягнув певних успіхів в організації торгівлі акціями та їх похідними, а також товарними ф'ючерсами, але поки що ще слабо розвинені такі обов'язкові складові МФЦ як валютний ринок, ринок облігацій (державних і корпоративних), а також міжбанківський ринок ліквідних інструментів.

---

⁴⁸¹ Report of the High Powered Expert Committee on Making Mumbai an International Financial Centre. New Deli, 2007.97 p.

Поки ж відставання Мумбаї в рейтингах МФЦ пов'язане головним чином з низьким рівнем лібералізації фінансової системи, високими і надмірними податками, відсутністю кластера фінансистів міжнародного рівня, а також з нерозвиненістю міської інфраструктури.

Окрім розвитку фінансових центрів Близького Сходу та Азії, варто взяти до уваги досвід країн Східної Європи та Центральної Азії з формування міжнародного фінансового центру.

Головним ініціатором створення МФЦ у Варшаві виступає Варшавська біржа, яка заявила претензії на весь фінансовий простір країн Східної Європи. До числа її конкурентних переваг відносять: правовий режим, який повністю відповідає європейським директивам, полегшені вимоги лістингу, можливість вигідного розміщення акцій для невеликих компаній.

Регулятор ринку цінних паперів спонукає найбільші дочірні іноземні банки зберігати свої котирування на Варшавській фондовій біржі, завдяки чому їх акції сьогодні складають значну частку в загальній біржовій капіталізації – близько 30%. Всього ж, за оцінками експертів, на іноземних інвесторів припадає 47% загального обсягу операцій на Варшавській фондовій біржі

За період 2015-2017 рр. спостерігається стабільність індексу sWIG-80. Всі інші індекси мають середню мінливість. Їх сукупність у межах однорідності, значення середньої можна вважати типовим рівнем ознаки в даній сукупності. У 2015 р. базові темпи росту були меншими від 100% для WIG-20, WIG-30, WIG-div, WIG, відповідно в 2016 р. – для індексів WIG-20, WIG-30, WIG-div. У 2017 р. – темп росту більший від 100% для всіх індексів (рис. 10.5).

Станом на I півріччя 2018 р. всі індекси становлять більше 85% річного індексу 2017 р. Для порівняльного аналізу динаміки показників індексу двох країн використані характеристики динамічного ряду. Середнє значення індексу WIG для обох країн суттєво відрізняються. Для Польщі цей індекс набагато вищий. Відповідно максимальне, мінімальне значення, розмах варіації мають вищі значення. Коефіцієнт осциляції для України вищий. Це є

свідченням того, що значення індексу України коливається більше. Значення коефіцієнта варіації підтверджує цей висновок.

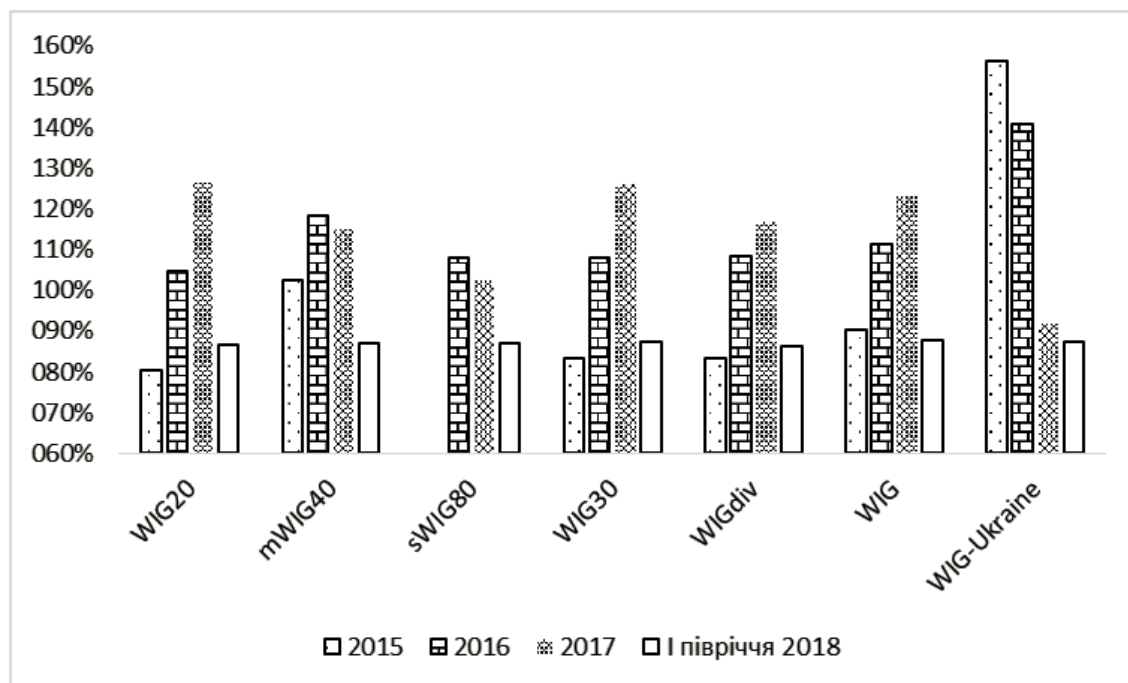
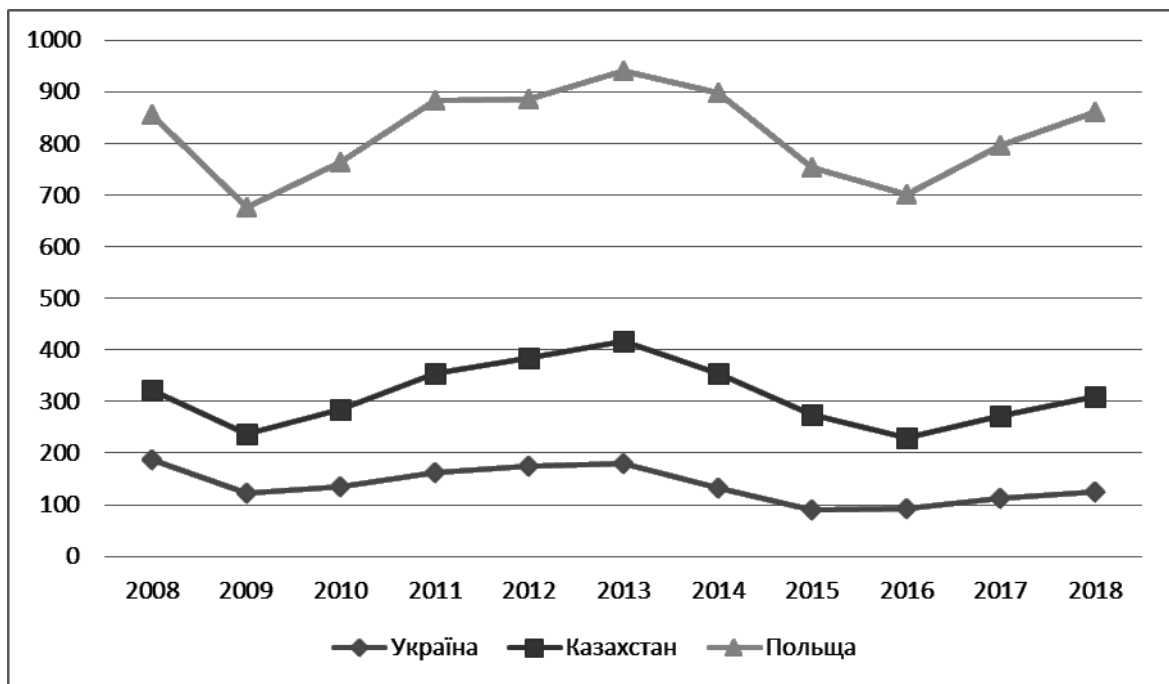

Рис. 10.5. Темп росту індексів ВФБ⁴⁸²

Зазначимо, що корисним для України є досвід становлення міжнародного фінансового центру Астана. Цьому передувало прийняття у 1997 р. Стратегії розвитку Казахстану до 2030 р., яка підтвердила свою ефективність. За роки, які минули з моменту прийняття Стратегії-2030, держава увійшла до п'ятірки тих країн світу, що найдинамічніше розвиваються. У результаті за підсумками 2018 р. Казахстан увійшов до числа 50 найбільших економік планети за обсягом ВВП. ВВП країни зріс більше ніж у 16 разів. Для того, щоб побачити динаміку наведемо для порівняння ВВП Казахстану, Польщі та України (рис. 10.6.).

⁴⁸² Warsaw Stock Exchange URL: <https://www.gpw.pl>

Рис. 10.6. Динаміка ВВП України, Казахстану та Польщі за 2008-2018 рр., млрд дол. США

МФЦА створений як фінансовий хаб для країн Центральної Азії, республік Закавказзя, ЄАЕС, країн Близького Сходу, території Західного Китаю, Монголії та країн Європи. Основні напрями діяльності МФЦА – розвиток ринку капіталу, управління активами, управління добробутом заможних приватних осіб, ісламські фінанси, нові фінансові технології.

Підсумовуючи, зазначимо, що відбуватиметься трансформація міжнародних фінансових центрів у глобальній економіці. Світовий досвід створення та функціонування МФЦ показує, що вони будувалися не тільки за рахунок кількісного зростання економічних і фінансових показників. Поява нових міжнародних фінансових центрів (в Сінгапурі, Гонконгу, Дубай, Шанхаї) і зміцнення позицій «традиційних» центрів (в Лондоні, Нью-Йорку, Франкфурті, Люксембурзі) стало результатом здійснення цілеспрямованої новаторської фінансової політики. Іншими словами, розвиток цих МФЦ був успішним завдяки інвестиційній та інноваційній привабливості економік, складовим елементом яких вони стали. У зв'язку з цим стає виправданим, в якості відправної точки

формування фінансового хабу для подальшої його трансформації в МФЦ у Києві, використання кращої практики провідних фінансових центрів у сфері законодавчого регулювання фінансових ринків, підготовки кваліфікованого персоналу, розвитку соціальної та бізнес-інфраструктури.

10.3. Інтеграція фінансового сектору України в систему послуг міжнародних фінансових центрів

Сучасний розвиток світової економіки унеможливорює існування будь-якої країни осторонь інтеграційних процесів. Жодна країна світу не може забезпечити високу ефективність свого національного виробництва, якщо воно не інтегроване в тій чи іншій мірі у світове виробництво. В Україні сьогодні складно говорити про зростання ролі фінансового сектору в економічних трансформаціях, особливо на фоні невизначеності у банківському секторі, складних процесів на фондовому ринку, слабкості небанківських фінансових інституцій.

Проте Україна також активно намагається інтегруватися у світову спільноту, віддаючи перевагу євроінтеграційному вектору. Зважаючи на сучасні трансформаційні зміни глобального фінансового середовища під впливом Революції 4.0, Україні варто взяти до уваги досвід країн Східної Європи та Центральної Азії щодо формування міжнародного фінансового центру, наприклад, Польщі. (табл. 10.4). На сьогоднішній день Польща є не тільки найбільшою економікою регіону, яка залучає значні інвестиційні потоки (головним чином з країн-партнерів по ЄС), а й демонструє значну позитивну динаміку в плані надання різних фінансових послуг.

Важливим аспектом геоекономічних інтенцій Польщі є бажання створити регіональний фінансовий центр у Варшаві.

Фондовий ринок Польщі ґрунтується на моноцентричній біржовій системі, яку очолює Варшавська фондова біржа (ВФБ). Торги на ВФБ здійснюються на двох майданчиках – основному (офіційне котирування) і паралельному. За кількістю емітентів цінних паперів (487 компаній) ВФБ є абсолютним лідером Центрально-Східної

Європи у 2016 р. Для порівняння, на Німецькій фондовій біржі (Deutsche Börse AG) розміщено цінні папери 619 емітентів, Euronext – 1068, Афінській фондовій біржі (ATHEX) – 240.

Таблиця 10.4

**Рейтинг та місце у ньому фінансових центрів Східної Європи
 та Центральної Азії⁴⁸³**

Фінансовий центр	01.03.2017 р.		01.03.2018 р.	
	Місце	Рейтинг	Місце	Рейтинг
Варшава	36	664	45	620
Прага	58	637	71	567
Кіпр	76	619	72	566
Стамбул	78	617	76	562
Таллінн	44	653	79	559
Москва	89	601	83	555
Рига	53	642	87	551
Астана	New	New	88	548
Будапешт	72	623	89	547
Санкт-Петербург	87	603	91	531
Афіни	84	611	92	525
Алма-Ата	80	615	94	519
Баку	New	New	95	511

Польща, створюючи інфраструктуру вільного ринку, особливу увагу зосередила на становленні фондового ринку, який перетворився на потужне джерело фінансування як для приватного, так і для державного сектора економіки.

Залучаючи в середньому 1,5 млрд євро нових розміщень на фінансовий ринок щорічно упродовж останніх 20 років, польський фондовий ринок вже традиційно входить до лідерів європейського фондового ринку за темпами розвитку (3-тє місце за кількістю нових розміщень у 2015 р.).

⁴⁸³ The Global Financial Centres Index. URL: http://www.longfinance.net/images/gfci/gfci_21.pdf 4. Index of Economic Freedom 2019.

Зважаючи на сучасні трансформаційні зміни глобального фінансового середовища та європейських фінансових ринків зокрема, позиції країн Центрально-Східної Європи у світовому рейтингу фінансових центрів очікують підвищення. Фінансовою столицею Центрально-Східної Європи стабільно залишається Варшава (+23 позиції за останні 2 роки), випередивши навіть класичні західноєвропейські ринки Осло та Брюсселя.

Така висока теоретична оцінка має об'єктивне підґрунтя, що підтверджується основними показниками ефективності фондового ринку, перш за все, сукупною вартістю цінних паперів, що обертаються на фондовому ринку країни, – його капіталізацією. За названим показником Польща є безумовним лідером Центрально-Східної Європи, перевищуючи цифри Угорщини та Чехії у 8 та 3 рази відповідно в 2015 р.

На нашу думку, внаслідок високої волатильності показника капіталізації та його чутливості до змін факторів внутрішньої і зовнішньої кон'юнктури, короткостроковий тренд розвитку ринку може бути спотворений випадковими коливаннями. Метод ковзного середнього «згладжує» випадкові впливи, знаходячи відцентрований вираз руху вектора капіталізації. Не менш важливою категорією аналізу розвитку фондового ринку є співвідношення його капіталізації до ВВП країни, що дозволяє зробити висновок про розмір ринку цінних паперів щодо загального розміру економіки країни. Якщо такий вираз ділової активності перевищує 100%, то розвиток фондового ринку випереджає відповідні темпи розвитку економіки. Варто зауважити, що значення цього показника для більшості країн світу не перевищує 50%, що вказує на недостатню активність на цих ринках порівняно з потенційно можливою.

Під час дослідження встановлено, що в умовах трансформації глобального фінансового середовища відмінною рисою розвитку фондового ринку Польщі є відносно низька капіталізація, а також невисоке співвідношення активів фінансової системи до ВВП країни. Як і в інших країнах Центрально-Східної Європи розвиток фінансового посередництва залишається відносно низьким порівняно

з відповідним середнім значенням для країн Єврозони. Так, активи фінансових установ Польщі не перевищували 123% від ВВП країни у 2015 р., відстаючи від країн Єврозони в 3,5 рази (467% від ВВП)⁴⁸⁴.

Хоча у світовому масштабі Польща не вирізняється ні розмірами території та населення, ні економічною потужністю, на теренах Європи її ресурсний потенціал, економічна й політична роль досить помітні. Так, у рейтингу Світового банку Doing Business 2017 Польща зайняла 24-е місце серед 190 країн, а в доповіді FDI Intelligence – перше місце в Європі і третє у світі (після Китаю і США) за привабливістю вкладень у виробництво⁴⁸⁵. Польща – це постсоціалістична країна, що має найбільш яскраві досягнення в перебудові економіки на ринкові засади. На відміну від Китаю, що продовжує дотримуватися соціалістичної моделі розвитку, Польща першою з колишніх соціалістичних країн рішуче відкинула комуністичну ідеологію і принципи соціалістичного господарства. «Шокова терапія» в реформуванні економіки прийняла в Польщі найбільш виразні форми. Таким чином, можна стверджувати, що за останні роки Польща значно покращила свої позиції та вийшла в лідери серед країн Східної Європи щодо залучення прямих іноземних інвестицій в економіку.

Україна досить успішно здійснює своє входження у світове господарство, маючи для цього всі необхідні можливості, але для прискорення даного процесу потрібно визначити головні проблеми економічної інтеграції і спрямувати максимум зусиль з боку держави і суспільства на їх вирішення.

Однак події останніх років суттєво дестабілізували економічну систему України, призвели до її глибоких структурних деформацій. Збройний конфлікт на Сході України, політична й економічна нестабільність викликали відплив прямих іноземних інвестицій через відсутність гарантій безпеки для інвестора та високий ступінь ризику.

---

⁴⁸⁴ Гончаренко Н.І., Кравець М.А. Особливості інституціональної структури фондового ринку Польщі в умовах трансформаційних змін глобального фінансового середовища. Проблеми економіки. 2017. № 1. С.8-14.

⁴⁸⁵ The Doing Business 2019 URL: http://www.doingbusiness.org/content/dam/doingBusiness/media/Annual-Reports/English/DB2019-report_web-version.pdf

Зрозуміло, що в сучасних умовах Україна не спроможна забезпечити соціально-економічний розвиток за рахунок власних фінансових ресурсів і потребує притоку іноземного капіталу.

Проте економіка змогла впоратися з наслідками блокади, і в 2017 р. її зростання становило близько 2%. Крім того відновилися звичайні обсяги експорту товарів з країни завдяки укладенню угоди про зону вільної торгівлі між Україною та Європейським Союзом у січні 2016 р. Номінальний ВВП в Україні за останні шість років збільшувався, що в першу чергу обумовлено підвищенням середнього рівня цін. Цей факт підтверджується падінням реального ВВП з 1079346 млн грн у 2010 р. до 996236 млн грн у 2016 р. в постійних цінах 2010 р. В останні роки ВВП збільшується за рахунок галузі будівництва (ціни зростають), в структурі ВВП збільшується доля сільського господарства (12%), відбулися зміни в банківській і фінансовій сфері, роль яких змінилася.

Всесвітній банк залишив незмінним прогноз щодо зростання ВВП України в 2018-2020 рр. ВВП України виросте на 3,5% в 2018 р. і на 4% – в 2019-2020 рр. Покращення прогнозу в Нацбанку пов'язують з сприятливим впливом як внутрішніх, так і зовнішніх факторів, які відображаються на економічній активності більшості галузей в другому-третьому кварталах 2017 р. (табл.10.5).

Таблиця 10.5

Динаміка ВВП України у 2012-2018 рр., млн грн.⁴⁸⁶

Роки	Номінальний ВВП (в фактичних цінах)	Реальний ВВП (в цінах попереднього року)	Різниця (реальний – номінальний)	
2012	140889	1304064	-104825	-7,4%
2013	1454931	1410609	-44322	-3,0%
2014	1566728	1365123	-201605	-12,9%
2015	1979458	1430290	-549168	-27,7%
2016	2383182	2034430	-348752	-14,6%
2017	2982920	2445587	-537333	-18,0%

⁴⁸⁶ Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>

В НБУ очікують, що в 2019-2020 рр. зростання ВВП досягне 3,2-3,5%. Споживання, завдяки зростанню зарплат і пенсій, активізації споживчого кредитування і поліпшення споживчого настрою населення, стане основним двигуном економічного зростання.

Показник ВВП в Україні продовжує залишатися на досить низькому рівні, що є значною проблемою, подолання якої є стратегічно важливим завданням для країни. Україна повинна підвищити свій рівень виробництва й експорту готової продукції, що в майбутньому підвищить показник ВВП. Багато чинників нівелюють результати дій влади спрямовані на підвищення ВВП, серед них: монополія на ринку важливих галузей економіки (спиртова, вугільна, паливна), корупція, тінізація ринку, війна на сході країни.

Для подолання всіх цих проблем необхідно проводити значні й ефективні реформи, які допоможуть досягнути ефективності в майбутньому. Комплексна зважена макроекономічна політика заснована на всебічному аналізі динаміки макроекономічних показників дозволить вивести економіку України із кризового стану та покращити її соціально-економічне становище.

Формування сприятливого інвестиційного клімату є одним із стратегічних завдань, що стоїть сьогодні перед українською державою, від реалізації якого залежить можливість стабілізації національної економіки та її розвиток.

Упродовж 2014-2017 рр. банківський сектор України зіткнувся з комплексом проблем, основна частина яких носить загальноекономічний характер, а частина – породжена не виваженою політикою Національного банку України. Серед найбільш вагомих тенденцій розвитку банківського сектору можна виокремити такі:

1. Значне скорочення кількості банківських установ. Станом на 01 лютого 2017 р. ліцензію Національного банку України мали 93 банківські установи (38 банків з іноземним капіталом). З початку 2016 р. кількість функціонуючих банківських установ скоротилася до 24. Загалом тенденцію щодо зменшення кількості банківських установ та підвищення рівня платоспроможності складових банківського сектору можна визнати як позитивну за умови, що

зазначені тенденції стали наслідком виваженої та аргументованої політики Національного банку України.

2. Тенденція до скорочення кількості банків з іноземним капіталом. Упродовж 2015-2017 рр. у банківському секторі України спостерігається тенденція до зменшення кількості банків з іноземним капіталом: якщо станом на 01.01.2015 р. їх кількість становила 51, то вже у лютому 2017 р. – 38.

3. Зростання частки державних банків у структурі активів банківської системи України. 21 грудня 2016 р. між Фондом гарантування вкладів фізичних осіб та Міністерством фінансів було підписано договір про продаж 100% акцій ПАТ «Приватбанк». З моменту передачі власником 100% акцій банку є держава в особі Міністерства фінансів України.

4. Зростання недовіри до діяльності банківських установ. Зазначена тенденція в значній мірі обумовлена непродуманою політикою Національного банку. Банківський сектор України, починаючи 2014 р. зіткнувся з серйозною проблемою, яка загрожує його ліквідності та нормальному функціонуванню всієї фінансової системи – масовим відтоком депозитів. Упродовж 2014-2015 рр. банки України втратили 15,6 млрд грн. депозитів у національній валюті або 3,9%. Потрібно відзначити, що відтік депозитів у національній валюті фізичних осіб має більш негативну динаміку і становить 64,6 млрд грн або 25,5%.

Сукупний обсяг зобов'язань українських банків упродовж 2016 р. скоротився на 1,6% до 1,133 млрд. грн. Протягом 2016 р. сукупний обсяг клієнтського портфелю БСУ збільшився на 14,2% та станом на 01.01.2017 р. відповідав 807,07 млрд грн. За строковим характером у клієнтському портфелі переважають короткострокові депозитні вклади строком до 1 року. Яскраво виражена тенденція до зменшення обсягу строкового ресурсу існує з початку 2014 р. Тенденція до зростання обсягу вкладів на вимогу встановилася з вересня 2015 р. Станом на 01.01.2017 р. їх сума відповідає 411,59 млрд грн, що дорівнює 48,2% сукупного портфелю коштів клієнтів (42,5% на початок 2016 р.).

5. Відтік депозитів в іноземній валюті. Ситуація з відтоком депозитів в іноземній валюті набагато складніша в порівнянні з депозитами в національній, що ще більше посилюється зовнішніми факторами. Банківський сектор України упродовж 2014-2015 рр. втратив 16,2 млрд дол. США депозитів або 55,1% всіх депозитів в іноземній валюті на початок 2014 р. Частка депозитів, залучених в іноземній валюті, в сукупному клієнтському портфелі коливається біля позначки в 50%. Упродовж 2016 р. показник рівня доларизації клієнтського портфелю відображає тенденцію як до зростання, так і спаду.

З огляду на високу ризикованість банківської діяльності в Україні, що існує та з високою вірогідністю буде зберігатися ще достатньо довгий час в майбутньому, багато з власників комерційних банків, особливо невеликих, можуть вибрати самоліквідацію як більш раціональний, ніж продовження діяльності варіант.

Детальна інформація про динаміку кількості банків України відображена нижче, табл. 10.6.

Таблиця 10.6

Кількість банків в Україні за період 2012-2017 рр.⁴⁸⁷

№	Показники кількості банків	2012	2013	2014	2015	2016	2017
1	Загальна кількість банків	186	174	178	161	118	99
2	Банки з іноземним капіталом	48	49	51	41	38	36
3	Банки зі 100% іноземним капіталом	17	19	19	17	17	16
4	Частка банків з іноземним капіталом в (%)	41,6	34,2	32,5	43,3	48,8	46,5

Разом з тим різке скорочення кількості банків, в тому числі з політичних причин, неоднозначно відбувається на підвищенні конкуренто-спроможності та ефективності роботи банківської системи в цілому.

⁴⁸⁷ Офіційний сайт Національного банку України. URL: <https://bank.gov.ua>

Швидкі темпи зростання власного капіталу банків дозволять збільшити як кількість кредитних угод, так і їх обсяги, що дасть можливість профінансувати масштабні довгострокові проекти, які потребуватимуть мільярдних капіталовкладень. Однак через об'єктивні та суб'єктивні обставини капіталізація вітчизняної банківської системи є значно нижчою, ніж капіталізація банківських систем Єврозони (ЄС-19) та Польщі, де співвідношення власного капіталу банківської системи та валового внутрішнього продукту сягає 50-90%.

Погіршення стану фінансового сектору України засвідчують і світові рейтинги. Так, за опублікованим Всесвітнім економічним форумом Індексом глобальної конкуренто-спроможності 2016-2017 рр. (The Global Competitiveness Index), за показником «Довіра до банків» Україна посідає останнє 138 місце. За даними американського Інституту Геллапа лише 28% українців довіряють вітчизняним банкам та фінансовим установам. А 61% опитаних висловлюють недовіру усій банківській системі країни. Решта 11% не визначилися зі своїм ставленням. З таким показником Україна займає дев'яте місце серед країн з найнижчим рівнем довіри до банків. Зазначене доводить існування значних проблем у розвитку банківського сектору країни, зокрема з ліквідністю та прибутковістю, що, у свою чергу, негативно впливає на забезпечення реального сектору економіки необхідними фінансовими ресурсами. Подальші дослідження спрямовуватимуться на формування комплексу заходів, зосереджених на підтримці стійкого стану вітчизняних банківських установ, своєчасній нейтралізації і запобіганні розвитку дестабілізуючих тенденцій, що сприятиме створенню передумов економічної стійкості і стабільному розвитку банківського сектору України на довгостроковій основі.

Дослідження історії розвитку фінансового ринку на прикладі побудови американських та європейських фондових бірж підтверджують, що кожна країна має свій власний шлях розвитку фондового ринку. Згідно з даними Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку (НКЦПФР) в Україні у 2016 р. зареєстровано 10 організаторів торгів на фондовому ринку. За

результатами торгів на організованому ринку обсяг біржових контрактів із цінними паперами упродовж 2016 р. становив 236,95 млрд грн.

Найбільший обсяг торгів за фінансовими інструментами на організаторах торгівлі упродовж зазначеного періоду зафіксовано з державними облігаціями України – 211,26 млрд грн. Характеризуючи дані щодо обсягу біржових контрактів із фінансовими інструментами на організаторах торгів за період 2010-2016 рр., можна зробити висновок, що обсяг біржових контрактів із цінними паперами в Україні зростав у кризовий період 2013-2014 рр. та характеризувався спадом у 2015-2016 рр. Фондовий ринок України у 2013-2014 рр. перебував у стані стагнації, а у 2015-2016 рр. його функціонування було фактично припинено. За даними Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку на 01.01.2017 р. в Україні діють 9 фондових бірж, розташованих у Києві, Миколаєві та Дніпрі.

Найбільшим вітчизняним організатором торгівлі є біржа ПФТС, яка є аналогом американської системи NASDAQ і торги на якій відбуваються у режимі реального часу. За результатами торгів на основі середньозваженої ціни угод на ній щодня розраховується індекс ПФТС, що поряд із індексом UX є основним показником стану фінансового ринку України.

Упродовж 2017 р. більшість фондових бірж демонструють зниження загального обсягу біржових контрактів. Причиною такого падіння є різке зменшення неринкових угод на організованому ринку (табл. 10.7).

За 11 місяців 2015 р. обсяг біржових операцій з цінними паперами в країні впав відразу на 53,35% (до 258,23 млрд грн). Реальним робочим інструментом у 2016 р. були лише боргові цінні папери: частка операцій з державними облігаціями у загальному обсязі угод з цінними паперами склала 87,29% (225,40 млрд грн), а корпоративних облігацій – 4,42% (11,41 млрд грн).

Здійснене дослідження свідчить, що національний ринок цінних паперів має ряд проблем та недоліків. Загалом більшість науковців, які вивчали дану проблематику наголошують на тому, що основними

ризиками інтеграції вітчизняного фінансового ринку у світову фінансову систему є:

- брак програми держави щодо виходу фінансового сектора з тривалої економічної кризи, включаючи поточну боргову європейську кризу, а також часта зміна пріоритетів у монетарній політиці держави;
- брак досвіду створення інвестиційної політики у фінансовій сфері, з огляду на іноземні особливості і передові підходи інвестиційного менеджменту.

Таблиця 10.7

Обсяг торгів на українських біржах у 2012-2017 рр., млн грн⁴⁸⁸.

Організатор торгівлі	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Перспектива	145 563,96	311 585,67	490 458,12	220 332,17	136 057,62	127 410,01
ПФТС	89 463,95	110 225,46	95 881,73	53 181,80	93 719,20	64 337,74
УБ	24 023,66	10 890,31	8 565,89	6 692,36	3 531,20	13 412,22
КМФБ	2 127,64	11 791,51	9 921,41	3 565,31	1 743,32	81,75
Універсальна	649,75	13 090,14	12 739,29	591,29	252,09	399,20
СЄФБ	356,67	1 081,52	1 265,53	1 413,39	59,09	-
УМВБ	51,48	1,49	260,4	118,67	21,71	-
УФБ	434,4	3 333,83	456,88	301,98	18,93	1,16
ІННЕКС	10,01	220,78	27,32	5,09	1,98	145,43
УМФБ	989,99	1 210,71	118,66	5,94	-	-
Усього	263 671,51	463 431,42	619 695,23	286 208,00	235 405,14	20 5787,51

Для того, щоб подолати ці негативні тенденції, які не сприяють створенню в Україні сучасної ринкової економіки, необхідно акцентувати увагу на покращенні теоретичних аспектів оцінки інвестиційного процесу, який впливає на фінансовий ринок. Такий захід має здійснюватися, виходячи з об'єктивного розуміння фінансового стану інвесторів, із використанням наукових даних, практичного досвіду й управлінських навичок.

Отже виходячи з вище викладеного, для формування ефективно діючого національного ринку цінних паперів, який матиме можливість забезпечувати економіку країни необхідними інвестиційними ресурсами, потрібно провести ряд дій:

⁴⁸⁸ Офіційний сайт Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку. URL: <https://www.nssmc.gov.ua>

1. Ринок цінних паперів України, як один з елементів інфраструктури ринкової економіки повинен стати інструментом у реалізації державою стратегії економічного розвитку; нормативну базу, що регулює діяльність на ринку цінних паперів необхідно привести у відповідність до європейських стандартів; також потрібно забезпечити необхідний законодавчий рівень захисту прав інвесторів та учасників ринку цінних паперів.

2. На рівні держави необхідно зміцнити інституційні засади національного функціонування фінансового ринку; сприяти підвищенню взаємодії ринку цінних паперів з реальним сектором економіки; розвивати високотехнологічні сегменти ринку, консультаційні та інформаційні центри.

3. Підвищити кваліфікаційні вимоги до професійних учасників ринку цінних паперів за рахунок активної і авторитетної позиції НКЦПФР, за рахунок впровадження електронного документообігу; здійснити моніторинг фінансових показників, що обумовлюють допуск цінних паперів у лістинг; розширювати можливості Національної комісії з цінних паперів і фондового ринку щодо порядку ведення фінансового обліку та складання фінансової звітності.

Водночас, щоб залучити іноземних інвесторів на фінансовий ринок України, необхідно здійснити ряд заходів.

Для формування ефективно функціонуючого вітчизняного ринку цінних паперів, здатного постачати у національну економіку необхідні інвестиційні ресурси, потрібно виконати такі дії:

1. Фондовий ринок України, як інфраструктурний елемент ринкової економіки, потрібно перетворити в дієвий механізм реалізації економічної стратегії держави; нормативну базу і регулювання фінансових послуг привести у відповідність до світових стандартів; підвищити стандарти корпоративного управління до рівня директив Євросоюзу та очистити ринок від компаній, діяльність яких не відповідає вимогам чинного законодавства, підвищити рівень законодавчого захисту прав інвесторів та інших учасників ринку цінних паперів.

2. Держава має сприяти зміцненню інституційних основ; посиленню взаємозв'язку фондового ринку з реальним сектором економіки; відкриттю сегментів ринку, пов'язаних із високотехнологічними секторами економіки, консультаційних та інформаційних центрів допомоги учасникам ринку фінансових інвестицій, що призведе до залучення у біржову торгівлю нових інституційних та індивідуальних інвесторів і сприятиме підвищенню капіталізації вітчизняних фондових бірж. Їх укрупнення дозволить сформулювати стандартні критерії лістингу та ринкові ціни.

3. Необхідно якісно підвищити вимоги до професійних учасників фондового ринку за рахунок активної і послідовної позиції ДКЦПФР щодо впровадження електронного документообігу та наскрізної автоматизації їх діяльності; переглянути вимоги бірж до фінансових показників, що обумовлюють допуск цінних паперів у лістинг; стимулювати первинне публічне розміщення цінних паперів (IPO); розширити компетенції Комісії з цінних паперів щодо встановлення порядку ведення фінансового обліку та складання фінансової звітності; встановити єдині для всіх професійних учасників фондового ринку вимоги до розрахунку власних коштів.

Отже, загальний аналіз ситуації на фондовому ринку України дозволяє зробити висновок, що він має потужний потенціал, який використовується далеко не в повному обсязі з багатьох причин економічного, політичного й організаційного характеру.

За останні два роки в Україні спостерігається позитивна тенденція за групою рейтингів економічного розвитку, зокрема, відбулося суттєве покращення позицій за рейтингом податкового навантаження (+41 сходинка). У той же час, Україна серед лідерів за рівнем корупції: 1 місце за версією EY Fraud Surveys. Погіршення позицій у рейтингу глобалізації пов'язано з політико-правим середовищем та його низькою здатністю впливати на глобальні процеси у світі. На відміну від економічних рейтингів, показники суспільного розвитку та якості життя у нашій країні обумовили падіння позицій України.

Україна одна з найбільш не щасливих країн – 132 місце між Ганою та Угандою. На загальний Індекс щастя впливає рівень ВВП на

душу населення, соціальна підтримка, тривалість здорового життя, свобода життєвого вибору, щедрість (благодійність), сприйняття корупції, негативне майбутнє.

З 2013 р. Україна втратила 45 сходинок, що обумовлено поглибленням соціальної та економічної кризи, військовими подіями в країні. Відповідно до Глобального індексу щастя найбільший позитивний вплив здійснює соціальна підтримка. Мова йде не про державну підтримку, а про підтримку суспільства та близького оточення.

За рейтингами розвитку політико-правового середовища, Україна покращила свої позиції. Ми входимо у ТОП-50 за рейтингом потужності армії. Однак за іншими індексами – Україна «пасе задніх». Це пов'язано із військовими діями на Сході України, анексією Криму, політичною нестабільністю, корупцією та незавершеністю судової системи.

За Глобальним інноваційним індексом 2017 р., Україна посіла найвищу позицію за останні 7 років – 50 місце, випередивши Таїланд та опинившись позаду Чорногорії та Катару. А у групі за рівнем доходів нижче середнього Україна посіла 2 місце після В'єтнаму, обійшовши Монголію, Молдову, Вірменію та Індію. У порівнянні з 2016 р., наша держава піднялася на 6 пунктів, що обумовлено високим коефіцієнтом інноваційної ефективності, тобто співвідношенням інноваційного результату до інноваційних ресурсів.

Беззаперечним головним бізнес-центром в Україні є Київ. Київ – місто, відкрите для бізнесу й інвестицій, яке стимулює інновації та підтримує конкурентне середовище, частка якого у ВВП країни складає 20%. Однак сьогодні Київ продовжує суттєво відставати від інших східноєвропейських міст за рівнем валового регіонального продукту (ВРП) на душу населення. Міжнародні рейтинги є важливим інструментом позиціонування міста Києва на міжнародній арені та дозволяють об'єктивно оцінити рівень конкуренто-спроможності міста у порівнянні з іншими містами

Позиціонування міста Києва у таких міжнародних рейтингах як Euromonitor Top 100 City Destinations Ranking є надзвичайно важливим з точки зору популяризації ідентичності міста Києва на

міжнародній арені. До 2025 р. м Київ планує реалізувати свій унікальний потенціал та увійти до «ТОП-50» міст світу у рейтингу Euromonitor Top 100 City Destinations Ranking⁴⁸⁹.

У 2018 р. Київ посів 118 місце з 140 міст світу в рейтингу найкомфортніших для проживання міст Global Liveability Index 2018 р. з версією журналу The Economist. Місто набрало 56,6 балів зі 100 можливих⁴⁹⁰.

Здійснивши аналіз банківського сектору та фондових показників України, дослідивши рейтинги України у міжнародних індексах і розглянувши позицію Києва як основного бізнес-міста країни, ми розробили модель SWOT-аналізу Києва як фінансової столиці з перспективою формування регіонального фінансового центру (табл. 10.8). Результати аналізу сильних і слабких сторін Києва, а також можливостей та загроз свідчать про наявність потенціалу розвитку міста. Запропонована модель SWOT-аналізу передбачає спрямування цільових орієнтирів на підтримку та реалізацію конкурентних українських стартапів; розвиток стартап-інкубаторів; розробку стандартів Smart City. Україна входить до двадцятки найбільших експортерів ІТ-послуг у світі. В країні існують певні обставини, що роблять її унікальним конкурентоспроможним центром ІТ-аутсорсингу.

Таким чином, нами виявлено низку проблемних питань, які стоять на шляху інтеграційних процесів у міжнародне фондове середовище. Так, до основних із них можна віднести надмірну кількість фондових бірж, низький рівень капіталізації, ліквідності ринку, високу фрагментарність біржової та депозитарної структури, відсутність досконалого механізму взаємодії між біржами, обмежену кількість ліквідних та інвестиційно привабливих фінансових інструментів, відсутність ліквідних цінних паперів, низький рівень використання похідних цінних паперів, недостовірність інформації щодо загального обсягу торгів на біржовому ринку тощо.

---

⁴⁸⁹ Top 100 City Destinations 2018. URL: <https://go.euromonitor.com/white-paper-travel-2018-100-cities>

⁴⁹⁰ The Global Liveability Index. URL: https://pages.eiu.com/rs/753-RIQ-438/images/The_Global_Liveability_Index_2018.pdf

Таблиця 10.8

SWOT-аналіз проекту формування Києва як фінансової столиці

<p>СИЛЬНІ СТОРОНИ (STRENGTHS)</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Соціально-економічний, політичний та освітньо-науковий центр країни. 2. Місце найбільшої концентрації капіталу і ресурсів у країні. 3. Високий рівень кваліфікації спеціалістів. 4. Висока концентрація науково-дослідного персоналу. 5. Відносно невисока вартість життя у порівнянні з іншими столицями Східної Європи. 6. Значний транзитний потенціал. 7. Оптимальний часовий пояс ведення фінансових операцій між східною та західною півкулями (+7 – Токіо, -7 – Нью-Йорк). 	<p>СЛАБКІ СТОРОНИ (WEAKNESSES)</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Недостатня прозорість діяльності органів влади. 2. Високий рівень бюрократичних перешкод для ведення та розвитку бізнесу. 3. Низький рівень заощаджень населення країни. 4. Нерозвинений фондовий ринок. 5. Відсутність фінансової культури та низька фінансова свідомість усіх учасників фінансового ринку. 5. Відсутність спеціалізованих арбітражних судів. 6. Зношена інженерна та транспортна інфраструктура.
<p>МОЖЛИВОСТІ (OPPORTUNITIES)</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Можливість збільшення надходжень до бюджету шляхом виходу економіки з тіні. 2. Значний потенціал розвитку ринку послуг. 3. Безпосередня близькість до ЄС та вільний візовий режим для країн ЄС з боку України. 4. Наявність територій міста, які нині використовуються неефективно. 5. Розробка стандартів Smart City з метою стимулювання співробітництва між містом, бізнесом, спільнотою. 6. Можливості підтримки та реалізації креативних конкурентних українських стартапів. 	<p>ЗАГРОЗИ (THREATS)</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Непередбачуваність економічної та політичної ситуації в країні. 2. Відсутність належного позиціонування та просування міста у світі. 3. Монополізація ринків, відсутність конкуренції. 4. Недосконалість роботи державних регуляторних механізмів (непрозорі процедури надання ресурсів, відсутність інформації тощо). 5. Неактуальність освітніх програм, відсутність кадрового забезпечення для зростаючих галузей.

Джерело: складено автором

Незважаючи на ймовірність різних варіантів економіко-цивілізаційного розвитку, Україна як європейська держава і у майбутньому буде розвиватися на основі західних цінностей. Перш за

все, це відбуватиметься завдяки тому, що у країні переважають базові риси західного менталітету.

В українському менталітеті домінує індивідуалізм, що притаманний тільки для західної цивілізації на відміну від євразійців, конфуціанців і мусульман, які відносяться до колективістських культур.

Все частіше високорозвинені країни для пришвидшення економічного зростання використовують кластерний підхід, і не лише у промисловості, а у фінансово-кредитній сфері. Таким чином, результати здійсненого дослідження наочно демонструють успіх країн, де створені та функціонують фінансові кластери, завдяки яким розмір ВВП в країнах динамічно зростає, кількість робочих місць з кожним роком збільшується, а позиції країн на фінансовому ринку щороку зміцнюються. Застосування моделі фінансового кластеру в Україні дасть можливість створити умови для продуктивної співпраці між бізнесом і фінансово-кредитними установами, що сприятиме розвитку національної економіки та регіонів зокрема.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Агарков О. Соціально-політичний маркетинг і розвиток соціальної держави в умовах глобалізації. *Освіта регіону: політологія, психологія, комунікації*. 2011. № 2. URL: http://www.social-science.com.ua/journal_content/387/9a652378e9_5521c33c1d2b43саба0e5b.
2. Акаев А.А. Анализ решений общего уравнения макроэкономической динамики. *Экономика и математические методы*. 2008. № 44/3. С. 62–78.
3. Акаев А.А. Об одной математической модели для долгосрочного прогнозирования динамики инновационно-экономического развития. *Доклады Академии наук*. 2009. № 425/6. С. 727–732.
4. Аксьонова І.В. Статистичний аналіз впливу демографічних процесів на економічний розвиток України. *Бізнес-інформ*. 2012. №6. С. 86–89.
5. Актуальные проблемы трудовой миграции. *Человек и труд*. 2012. № 8. С. 29–37.
6. Арзамасова О.В. Нова економіка: імперативи формування. *Науковий вісник Мукачівського державного університету. Серія : Економіка*. 2015. Вип. 1. С. 9–13. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvmdue_2015_1_3.
7. Багатогалузева статистична інформація. Регіональна статистика. Державна служба статистики України. 2017. URL: http://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2008/vvp/vrp/vrp2015_u.zip.
8. Баньковская С.П. Миграция, свобода и гражданство: парадоксы маргинализации. *Власть*. 2006. N 4.
9. Батрименко В.В. Неоколоніалізм технологічний. Українська дипломатична енциклопедія : у 2-х т. Т. 2 / редкол. : Л. В. Губерський (голова) та ін. К. : Знання України, 2004. 812 с.
10. Бауман З. Глобалізація. Последствия для человека и общества. М., 2004. С. 87.
11. Бахчеванова Н.В. Глобалізація як чинник подолання кризових явищ в економіці України. *Вісник Університету банківської справи*. 2015. № 2. С. 48–53. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VUbsNbU_2015_2_10.
12. Безрукова Н.В. Економічна глобалізація: аналіз основних протиріч та наслідків. *Економіка і регіон*. 2016. № 3. С. 62–67. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/econrig_2016_3_10.

13. Белл Д. Эпоха разобщенностей. Размышления о мире XXI в. Центр исследований постиндустриального общества. М., 2007. С. 213.

14. Білорус О.Г. Постіндустріальна корпоративна глобалізація та гіперфінансіалізація процесів економічного відтворення. *Фінанси України*. 2015. № 9. С. 7–18. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Fu_2015_9_3.

15. Білорус О.Г. Стратегічні імперативи адаптації та трансформації зовнішньоторговельної діяльності України в умовах європейської інтеграції. *Економіка України*. 2015. № 11. С. 4–15. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/EkUk_2015_11_2.

16. Білоусов Є.М. Глобалізація та економічна безпека держави (теоретико-правові аспекти). *Право та інновації*. 2014. № 3. С. 77–82. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apir_2014_3_12.

17. Біль М.М. Управління міграційними процесами в контексті їх впливу на інтелектуально-трудова потенціал України. *Сталий розвиток економіки*. 2010. № 1. С. 49 – 54.

18. Бірюк О. Корпоративна стратегія і глобалізація: взаємозв'язки та виклики сучасного етапу. *Схід*. 2013. № 6. С. 16–20. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Skhid_2013_6_5.

19. Борецька Н.П. Соціальний захист населення на сучасному етапі: стан і проблеми : моногр. Донецьк : Янпрі, 2001. 352 с.

20. Борисенко О.П. Стратегічні імперативи формування зовнішньоекономічної політики України. *Аспекти публічного управління*. 2015. № 10. С. 11–17. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/aplup_2015_10_4.

21. Бортник Н.П. Глобалізація як чинник формування міграційних систем. *Митна справа*. 2014. № 1(2.1). С. 248–254. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ms_2014_1\(2\)](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ms_2014_1(2)).

22. Бузгалин А. Альтерглобализм: теория и практика «антиглобалистского движения». М., 2003. 256 с.

23. Булатова О. Потенціал розвитку трансконтинентальної інтеграції. *Журнал європейської економіки*. 2014. Т. 13, № 3. С. 248–272. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/jee_2014_13_3_5.

24. Булатова О.В. Особливості залучення до процесів міжнародної регіоналізації країн, що відносяться до різних типів соціально-економічних систем. *Вісник Маріупольського державного університету. Сер. : Економіка*. 2012. Вип. 3. С. 113–121. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vmdu_ek_2012_3_17.

25. Булатова О.В. Рівні інтеграційної складової стратегії розвитку країн. *Вісник Маріупольського державного університету. Сер. :*

Економіка. 2013. Вип. 5. С. 90-94. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vmdu_ek_2013_5_14.

26. Василькова Є.А. Глобалізація, регіоналізація та регіоналізм: особливості, відмінності та загальні риси. *Вісник Маріупольського державного університету. Серія : Право*. 2014. Вип. 7. С. 195–202. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vmdu_pr_2014_7_25.

27. Васильченко Г.В. Глобалізація економіки і місцевий економічний розвиток. *Вісник Прикарпатського університету. Серія : Економіка*. 2015. Вип. 11. С. 45–49. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vpu_Ekon_2015_11_10.

28. Васильченко Г.В. Глобалізація світової економіки та локалізація економічного розвитку. *Вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту. Економічні науки*. 2013. Вип. 3. С. 45–50. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vchtei_2013_3_9.

29. Ватаманюк М.М. Споживча поведінка домогосподарств в умовах перехідної економіки. *Фінанси України*. 2004. № 12. С. 75–76.

30. Верду Х.П. Движение «Антиглобализация» и его особенности в испанском варианте. Молодежь, глобализация и альтерглобалистские движения. *Журнал изучения молодежи*. 2007. № 76. С. 39.

31. Вишнякова В.А. Проблемы трудовой миграции в сфере занятости кризисного состояния. *Социальная политика и социология*. 2010. № 10. С. 109–114.

32. Власов В.І. Генеза поняття «економічна глобалізація». *Гілея: науковий вісник*. 2017. Вип. 116. С. 189–190. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/gileya_2017_116\(1\)_47](http://nbuv.gov.ua/UJRN/gileya_2017_116(1)_47).

33. Власов В.І. Інституціональне реформування суспільства в умовах глобалізації (рецензія на навчальний посібник Зінченка В. В. «Глобалізація і глобалістика». *Економіка АПК*. 2015. № 5. С. 99–100. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/E_apk_2015_5_18.

34. Внучко С. Глобалізація та її вплив на світовий політичний та економічний розвиток. *Evropsky politicky a pravni diskurz*. 2015. Vol. 2, Iss. 4. С. 65-69. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/evrpol_2015_2_4_11.

35. Войтович Р. Глобалізація як універсальна форма історичної динаміки перехідних суспільств. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України*. 2012. Вип. 1. С. 21–32. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadu_2012_1_4.

36. Гаврилко П.П. Глобалізація як вектор світового структурного розвитку. *Формування ринкових відносин в Україні*. 2016. № 8. С. 17–20. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/frvu_2016_8_6.

37. Гаврилюк О.В. Глобалізація й суверенітет: економічні критерії та засоби забезпечення. *Фінанси України*. 2011. № 3. С. 111–126. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Fu_2011_3_12.

38. Гаврилюк О.В. Глобалізація: ідентифікація геополітичних та економічних загроз. *Наукові праці НДФІ*. 2015. Вип. 2. С. 5–16. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npndfi_2015_2_2.

39. Гайдуцький П.І., Паливода К.В. Глобалізація економічної рецесії та фінансової нестабільності. *Фінанси України*. 2008. № 1. С. 24–32. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Fu_2008_1_3.

40. Гапонюк О.І. Глобалізація та економічна безпека країни. *Теоретичні і практичні аспекти економіки та інтелектуальної власності*. 2013. Вип. 1(3). С. 204–208. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Traeiv_2013_1\(3\)_46](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Traeiv_2013_1(3)_46).

41. Геєць В.М. Політика економічного зростання на основі розширення внутрішнього споживання та її наслідки. *Фінанси України*. 2007. № 9. С. 15–19.

42. Глуха Г.Я. Глобалізація та економічне зростання. *Академічний огляд*. 2014. № 1. С. 17–23. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ao_2014_1_4.

43. Глущенко Г.И. Миграция и развитие: мировые тенденции. *Вопросы статистики*. 2008. № 2. С. 65–79.

44. Гнибіденко І.Ф., Орлатий М.К., Кравченко М.В. Управління соціальним захистом населення України. *Наук. вісн. Акад. муніцип. упр.* 2010. №1. С. 12–20.

45. Годлюк А.М. Імперативи формування глобальної політики США. Історико-політичні студії. 2015. № 2. С. 24–31. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ipc_2015_2_5.

46. Голанский М.М. Экономическое прогнозирование. М. : Наука, 1983.

47. Гонта О.І. Методологічні аспекти адаптації регіонального розвитку до умов глобалізації економіки. *Науковий вісник Чернігівського державного інституту економіки і управління. – Серія 1 : Економіка і управління*. 2013. Вип. 2. С. 67–71. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/NvChdieu_2013_2_11.

48. Гонта О.І. Сутність та напрями формування політики транснаціоналізації економіки регіонів України. *Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. Економічні науки*. 2010. Вип. 18(1). С. 282–290. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npkntu_e_2010_18\(1\)_47](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npkntu_e_2010_18(1)_47).

49. Гонта О.І., Гонта С.В. Інституціональні чинники структурної трансформації регіонів України: зовнішньоекономічний аспект. *Чернігівський науковий часопис Чернігівського державного інституту економіки і управління. Серія 1 : Економіка і управління*. 2014. № 1. С. 5–10. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chnch_ekon_2014_1_3.

50. Горянська Т.В. Глобалізація економіки: теоретико-методологічний аспект. *Збірник наукових праць [Буковинського університету]. Економічні науки*. 2015. Вип. 11. С. 5-12. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpn_2015_11_3.

51. Гоффе Н. Влияние кризиса на занятость и безработицу. МЭ и МО. 2012. № 8. С. 27-39.

52. Гошовська В. Соціальна домінанта національної безпеки: актуальні проблеми : монографія. К. : Видавн. дім «Корпорація», 2004. 196 с.

53. Гришкін В.О., Сімахова А.О., Перекопська Ю.С. Аналіз впливу глобалізації на зайнятість населення в Україні. *Проблеми економіки*. 2016. № 3. С. 40–45. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/PeKon_2016_3_6.

54. Грінченко О.В. Глобалізація та її вплив на розвиток виробничих систем. *Вісник Маріупольського державного університету. Серія : Економіка*. 2014. Вип. 8. С. 113–118. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vmdu_ek_2014_8_17.

55. Гуменюк Ю.П. Вплив тектонічних зсувів світової економіки на розвиток системи міжнародної трудової міграції. *Вісник Тернопільського національного економічного університету*. 2013. № 5. С. 64–75.

56. Данилова Т.В. Глобалізація vs антиглобалізація: до постановки проблеми. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія : Гуманітарні студії*. 2016. Вип. 246. С. 80–87. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvnubgc_2016_246_12.

57. Дацко Л.І. Мокій А.І., Марченко М.Ю. Економічна безпека держави в контексті глобалізації банківського бізнесу. *Фінанси України*. 2013. № 10. С. 95–109. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Fu_2013_10_10.

58. Двігун А.О. Мокій А.І., Гуменюк А.М., Дацко О.І. Антидепресивна компонента економічної безпеки регіонального розвитку. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України*.

2014. Вип. 3. С. 38–47. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/sepspu_2014_3_7.

59. Денисюк С. Напрямки розвитку міграційної політики в Україні. URL: www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2008-3/08Dsfpvu.Pdf.

60. Державна міграційна служба України. URL: <http://dmsu.gov.ua>.

61. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

62. Джаман М.О. Карпенко Н.М. Екологічні імперативи та соціальні пріоритети сталого регіонального розвитку. *Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі. Серія : Економічні науки.* 2013. № 1. С. 24-27. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvpushk_2013_1_5.

63. Дмитрук Б.П. Глобалізація – об’єктивний і безальтернативний процес розвитку цивілізації і основна передумова вирішення проблем світової спільноти. *Вісник Східноєвропейського університету економіки і менеджменту. Серія : Економіка і менеджмент.* 2013. № 2. С. 22–29. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vsuem_2013_2_5.

64. Дослідження Міжнародної організації праці, 2010. URL: <http://www.rate1.com.ua/ua/suspilstvo/riven-zhittja/1506/>.

65. Дубовский С.В. Глобальное моделирование: вопросы теории и практики. *Век глобализации.* 2010. №2/6. С. 47–67.

66. Дубовский С.В. Объект моделирования – цикл Кондратьева. *Математическое моделирование.* 1995. № 7/6. С. 65–74.

67. Дятлова В.В. Бородаєнко Н.В., Положенцева К.В. Глобалізація світової економіки: сучасні тенденції та протиріччя процесу. *Менеджер.* 2016. № 2. С. 16–23. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzhm_2016_2_4.

68. Економічний аналіз реалізації соціально-гуманітарної політики України : моногр. / авт. кол. : Л. В. Ільченко-Сюйва, О. І. Кілієвич, І. В. Розпутенко, О. П. Романюк. К. : НАДУ, 2008. 124 с.

69. Євтушенко О.Н. Андріяш В.І. Регіоналізація та глобалізація в процесі формування геополітичного і геоекономічного простору. *Інвестиції: практика та досвід.* 2013. № 4. С. 109–112. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ipd_2013_4_26.

70. Жмеренецький О. Глобальні економічні тренди та Україна без майбутнього. *Економічна правда.* 2017. URL: <http://www.epravda.com.ua/publications/2017/07/17/627005/>.

71. Жолоб І. Глобалізація та транснаціональна міграція. *Українознавчий альманах.* 2014. Вип. 15. С. 20-22. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ukralm_2014_15_8.

72. Журба І.Є. Інтеграційні імперативи розвитку транскордонного співробітництва країн Центральної та Східної Європи. *Причорноморські економічні студії*. 2016. Вип. 1. С. 9–13. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bses_2016_1_4.

73. Закария Ф. Постамериканський мир майбутнього. М. : Європа, 2009. 280 с.

74. Заяць Н.В. Право нації на самовизначення та глобалізація. *Право і суспільство*. 2015. № 4(3). С. 19–24. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pis_2015_4\(3\)_6](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pis_2015_4(3)_6).

75. Зварич Р.Є. Адамик В.В. Трансформація політики конвергенції доходів населення в процесі розширення Європейського Союзу. Тернопіль : Екон. думка ТНЕУ, 2011. 300 с.

76. Зварич Р.Є. Глобальні тренди нерівності доходів населення. *Проблеми системного підходу в економіці*. 2018. Вип. 1(63). С. 21–27.

77. Зварич Р.Є. Детермінанти економічного зростання країн, що розвиваються. *Журнал європейської економіки*. 2018. Т. 17, №1(64). С. 19–33.

78. Зварич Р.Є. Етимологія, теорія, концептуалізація та вимір глобалізації. *Журнал європейської економіки*. 2016. Т. 15, №4. С. 407–423.

79. Зварич Р.Є. Історична нерівність доходів населення як економічна передумова альтерглобалізації. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Міжнародні економічні відносини та світове господарство»*. 2017. Вип. 16, ч. 1. С. 110–115.

80. Зварич Р.Є. Китай на міжнародній арені: подолання загроз. *Вісник Тернопільського національного економічного університету*. 2010. № 5-2. С. 334–351.

81. Зварич Р.Є. Конкретизація та верифікація розуміння альтерглобалізації. *Журнал європейської економіки*. 2017. Т. 16, №1. С. 3–16.

82. Зварич Р.Є. Концептуальна модель предметної області дослідження альтерглобалізації. *Вісник Тернопільського національного економічного університету*. 2018. № 1. С. 73–84.

83. Зварич Р.Є. Критичні імперативи розвитку глобалізації. *Причорноморські економічні студії*. 2016. Вип. 9. Ч. 1. С. 22–26.

84. Зварич Р.Є. Неоліберальна модель світової економіки як міжцивілізаційна загроза інтернаціоналізації господарського життя. *Вісник Тернопільського національного економічного університету*. 2016. № 3. С. 72–84.

85. Зварич Р.Є. Новий банк розвитку БРІКС: технографія становлення. *Журнал європейської економіки*. 2014. Т. 13, № 4. С. 377–386.

86. Зварич Р.Є. Парадигма економічних інтересів України. Європейська інтеграція: досвід Польщі та України : кол. моногр. / за заг. ред. Н.В. Павліхи. Луцьк – Люблін : «Drukarnia Kolor Lublin», 2013. 700 с.

87. Зварич Р.Є. Парадоксальна динаміка глобалізації. *Економічний аналіз*. 2016. Т. 25, № 1. С. 22–28.

88. Зварич Р.Є. Проблеми залучення іноземних інвестицій в туристично привабливі регіони України. *Проблеми розвитку внешнеэкономических связей и привлечения иностранных инвестиций: региональный аспект*. 2011. Ч. 2. С. 365–371.

89. Зварич Р.Є. Системні детермінанти нерівномірного економічного розвитку глобалізованого світу. *Світ фінансів*. 2018. Вип. 1(54). С. 139–149.

90. Зварич Р.Є. Соціально-економічне позиціонування України в сучасній Європі. *Вісник Тернопільського національного економічного університету*. 2012. № 5-2. С. 102–113.

91. Зварич Р.Є. Теоретико-методологічні основи процесів альтерглобалізації. *Журнал європейської економіки*. 2015. Т. 14, №4. С. 422–437.

92. Зварич Р.Є. Транзитний потенціал України як елемент національної безпеки. *Наука молода*. 2014. Вип. 21. С. 26–35.

93. Зведений індекс виробництва. Департамент економічної стратегії та макроекономічного прогнозування. 2017. URL: <http://www.me.gov.ua/Documents/Download?id=4ae00f26-9518-4191-b347-2210be79ab0b>.

94. Зверяков М.І. Глобалізація і деіндустріалізація: зміст, суперечності та способи їх розв'язання. *Економіка України*. 2017. № 11. С. 3–16.

95. Звіт міжнародної організація з міграції 2016. Міжнародна організація з міграції. 2017. URL: <http://iom.org.ua/ua/>.

96. Зінченко В.В. Інституційна глобалізація і постмодернізація економіки в системній динаміці транзитивних трансформацій. *Економічні інновації*. 2017. Вип. 64. С. 106–112. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecinn_2017_64_19.

97. Золин І. Управление миграцией. *Проблеми теорії и практики управління*. 2008. № 5. С. 27–33.

98. Иноземцев В.А. Борушко Н.В. Информационные технологии как фактор трансформации дистанционного обучения и изменения стратегий образовательной среды. МГТУ «МАМИ». 2013. URL: http://mospolytech.ru/science/mami145/scientific/article/s12/s12_92.pdf.

99. Иванова Т.Л. Стратегічні імперативи синергетичного підходу до стійкого розвитку економіки України. *Сталий розвиток економіки*. 2013. № 1. С. 47–54. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/sre_2013_1_11.

100. Иващук І. Вірковська А. Ідентифікація асиметрій зовнішньоторговельних інтересів країн Європи. *Схід*. 2015. № 5. С. 37–45. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Skhid_2015_5_9.

101. Иващук І.О. Актуальні тенденції ідентифікації країн у глобальному просторі. *Ефективна економіка*. 2013. № 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2013_1_4.

102. Иващук І.О. Запухляк В.З. Інвестиційний розвиток країн в умовах посилення глобальних асиметрій. *Економічний часопис-XXI*. 2013. № 7-8(1). С. 13–17. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecshado_2013_7-8\(1\)_5](http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecshado_2013_7-8(1)_5).

103. Иващук І.О. Міжнародна торгівля у вирішенні глобальних проблем економічного розвитку країни. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія : Економіка*. 2011. Вип. 16. С. 350–359. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoa_2011_16_49.

104. Индекс споживчих цін у березні 2017 року. Урядовий кур'єр. 2017. URL: <https://ukurier.gov.ua/uk/articles/index-spozhivchih-cin-u-berezni-2017-roku/>.

105. Капітальні інвестиції. Департамент економічної стратегії та макроекономічного прогнозування. 2017. URL: <http://www.me.gov.ua/Documents/Download?id=6f33f1d7-91e8-4d49-9f48-1a87006f910c>.

106. Карасьова Н.А. Глобалізація світового господарства та її сучасні характеристики. *Інноваційна економіка*. 2015. № 1. С. 28–32. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/inek_2015_1_6.

107. Карпінський Б.А., Дубик В.Я., Буряк О.П. Фінансова глобалізація в контексті зрушень у національних фінансових системах: еволюційний підхід. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2013. Вип. 23.10. С. 150–158. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvnltu_2013_23.

108. Клинов В.Г. Прогнозирование долгосрочных тенденций в развитии мирового хозяйства. М. : Магистр, 2010.

109. Ковальчук М.В. Імперативи економічної безпеки держави: інституціональний підхід. *Ефективна економіка*. 2014. № 11. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2014_11_94.

110. Козак Е.Б. Глобалізація та її вплив на стан продовольчої безпеки України. *Бізнес-навігатор*. 2014. № 1. С. 267–270. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bnav_2014_1_52.

111. Козаченко І.О., Ніколаєвський В.М. Особливості еволюції соціальної держави та їхня ревалентність до українських реалій. *Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна*. 2010. № 891. С. 1–9.

112. Козловець М.А. Сучасна глобалізація та антиглобалістичні концепції. *Гуманітарний часопис*. 2008. № 2. С. 66–69. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gumc_2008_2_10.

113. Козюк В. Резервний статус валюти в глобальній економіці: проблема темпоральних конфліктів. *Вісник Національного банку України*. 2014. № 4. С. 30–36. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnbu_2014_4_20.

114. Козюк В. Шиманська О. Економічна теорія цінностей та інституціональна фрагментація глобальної економіки. *Вісник Тернопільського національного економічного університету*. 2014. Вип. 3. С. 177–184. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vtneu_2014_3_19.

115. Козюк В.В. Оптимальний рівень боргового навантаження: глобальні макрофінансові зрушення та швидкоплинні очікування. *Фінанси України*. 2012. № 1. С. 78–93. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Fu_2012_1_8.

116. Кокорева О. Міграційна політика в системі економічної безпеки національної економіки. *Вісник Донецького Національного університету. Серія : Економіка і право*. 2010. Вип. 2, т. 1. С. 14–21.

117. Кондратьев Н.Д. Большие циклы конъюнктуры и теория предвидения. М. : Экономика, 2002.

118. Косенко О.И. Трудовая миграция: основные тенденции. *Труд и социальные отношения*. 2010. № 12. С. 3–13.

119. Кощенко К.В. Особливості формування та класифікація доходів домогосподарств в сучасних умовах. *Сучасні питання економіки і права*. 2013. Вип. 1. С. 80–85.

120. Кравченко М. Вплив демографічної кризи на систему соціального захисту. *Вісник НАДУ*. 2011. №1. С. 225–233.

121. Кравчук Н. Асиметрії і дисбаланси глобального розвитку: ідейно-теоретичні та фундаментальні основи дослідження.

Міжнародна економічна політика. 2011. Вип. 1-2. С. 170–210. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Мер_2011_1-2_9.

122. Кравчук Н.Я. Системні детермінанти та асиметричні ефекти нерівноважного розвитку в епоху глобальної фінансової економіки. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2013. Вип. 114(2). С. 101–114. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apmv_2013_114%282%29__16.

123. Кравчук Н.Я. Системні детермінанти та стратегічні вектори реструктуризації геофінансового простору в умовах нерівноважного розвитку. *Економічний часопис-XXI*. 2013. № 7-8(1). С. 6-10. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecchado_2013_7-8\(1\)__3](http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecchado_2013_7-8(1)__3).

124. Кравчук Н.Я. Соціально відповідальна держава в контексті корекції глобальних фінансових дисбалансів. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія : Економіка*. 2012. Вип. 20. С. 12–18. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoa_2012_20_5.

125. Кравчук Н.Я. Фінансові детермінанти поглиблення асиметрій глобального розвитку. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія : Економіка*. 2010. Вип. 15. С. 346–356. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoa_2010_15_46.

126. Крамаренко Р.М. Глобалізація як чинник розвитку мегаполісів: переваги та загрози. *Формування ринкових відносин в Україні*. 2013. № 7. С. 114–117. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/frvu_2013_7_28.

127. Крисоватий А. Антропологізм дивергенції теорії преференційного оподаткування. *Світ фінансів*. 2012. Вип. 4. С. 11–22. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/svitfin_2012_4_4.

128. Крисоватий А. Сидорович О. Методологічний інструментарій новітньої парадигми оподаткування. *Економічна теорія*. 2014. № 4. С. 36–47. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecte_2014_4_4.

129. Крисоватий А., Федосов В., Яренко Г. Оподаткування багатства: виклики для України. *Журнал європейської економіки*. 2015. Т. 14, № 2. С. 183–204. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/jee_2015_14_2_7.

130. Крисоватий А.І., Мельник В.М., Кошук Т.В. Сутність та концептуальні онови формування податкової політики в умовах євроінтеграційних процесів. *Економіка України*. 2016. № 1. С. 35–51. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ЕkUk_2016_1_4.

131. Криштопа І.В. Фінансова глобалізація як фактор становлення ринків, що розвиваються. *Європейські перспективи*. 2012. № 3(3). С. 180–185. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/evpe_2012_3\(3\)__35](http://nbuv.gov.ua/UJRN/evpe_2012_3(3)__35).

132. Куриляк В.Є., Геращенко С.О. Цивілізаційний розвиток світової економіки: етапи і концепції. *Вісник Академії митної служби України. Серія : Економіка*. 2010. № 2. С. 31–38. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/vamsue_2010_2\(44\)__5](http://nbuv.gov.ua/UJRN/vamsue_2010_2(44)__5).

133. Куриляк В.Є., Живко М.А., Літовченко Б.В. Креативна економіка як нова парадигма постіндустріальної цивілізації. *Вісник Академії митної служби України. Серія : Економіка*. 2013. № 2. С. 92–98. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vamsue_2013_2_14.

134. Куриляк В.Є., Літовченко Б.В. Глобалізація і моральна відповідальність менеджменту. *Журнал європейської економіки*. 2015. Т.14 (№ 2). С. 109–127.

135. Куриляк В.Є., Літовченко Б.В. Формування креативної організації у глобальному інформаційному середовищі. *Журнал європейської економіки*. 2017. Т. 16, № 2 (61). С. 193-206.

136. Куриляк В.Є., Савельєв Є.В. Пріоритети у реформуванні української економіки. *Економіка України*. 2015. №5 (642) . С. 79-89.

137. Куриляк В.Є., Савельєв Є.В. Концепція регіональних реформ в Україні на рівні NUTS. *Журнал європейської економіки*. 2016. Т. 15, № 1. С. 92-120.

138. Куриляк В.Є., Савельєв Є.В. Валютно-курсова політика України: сучасні тенденції та вимір валютного курсу. *Журнал європейської економіки*. 2016. Т. 15, № 4. С. 424-444.

139. Куриляк В.Є., Савельєв Є.В. Вплив глобалізації на економічний розвиток України. *Економіка України*. 2012. № 9. С. 57–69. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/EkUk_2012_9_7.

140. Лизун М. В. Антикризова політика: світовий досвід та уроки для України. *Вісник Дніпропетровського університету*. 2011. Т. 19. № 10/1. Серія «Економіка». Вип. 5 (2). С. 266–271.

141. Лизун М. В. Архітектура сучасних процесів регіональної інтеграції. *Економіка та суспільство*. 2017. № 13. С. 102–107. URL: http://economyandsociety.in.ua/journal/13_ukr/17.pdf.

142. Лизун М. В. Валютна інтернаціоналізація крізь призму детермінуючих факторів та функцій. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство. 2017. Вип. 13. Ч. 2. С. 9–12.

143. Лизун М. В. Валютні війни в світовому геомонетарному просторі. *Бізнес-навігатор*. 2017. Вип. 4-1 (43). С. 26–30.

144. Лизун М. В. Валютні союзи: теоретичні підходи до трактування та мотивація створення. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія «Економіка і менеджмент». 2017. Вип. 25. Частина 1. С. 25-28.

145. Лизун М. В. Взаємна каузальність цін на нафту та валютних курсів. *Міжнародні відносини*. Серія «Економічні науки». 2015. № 5. URL: http://journals.iir.kiev.ua/index.php/ec_n/article/view/2603/2311.

146. Лизун М. В. Вплив інтернаціоналізації валюти на розвиток бізнесу. *Міжнародні відносини*. Серія «Економічні науки». 2017. № 10. URL: http://journals.iir.kiev.ua/index.php/ec_n/article/view/3119/2800.

147. Лизун М. В. Економічна ефективність валютних рад у межах монетарної інтеграції. *Проблеми системного підходу в економіці*. 2017. Вип. 6 (62). Ч. 1. С. 44–49.

148. Лизун М. В. Економічна ефективність валютно–курсового режиму доларизації. *Научные труды SWorld*. 2017. Вип. 49. Т. 2. С. 10–18.

149. Лизун М. В. Особливості розвитку процесу інтернаціоналізації валюти в рамках геополітичного підходу. *Science of Europe*. 2017. Vol 1. № 17 (17). С. 32–37.

150. Лизун М. В. Переваги та недоліки доларизації економік для країн, що розвиваються. *Економічний вісник Запорізької державної інженерної академії*. 2017. № 3 (09). С. 18–22.

151. Лизун М. В. Проблеми та перспективи розвитку фондового ринку в Україні. *Вісник Львівського університету*. Серія «Міжнародні відносини». 2015. Вип. 36. Ч. 1. С. 110–116.

152. Лизун М. В. Режим валютної ради в рамках монетарної інтеграції. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія «Економічні науки». 2017. Вип. 25. Ч. 1. С. 30–34.

153. Лизун М. В. Розвиток парадигми регіональної валютної інтеграції. *Економічний простір*. 2017. № 125. С. 5–16.

154. Лизун М. В. Розвиток процесів регіональної економічної інтеграції: валютний аспект. *Галицький економічний вісник*. 2016. № 1 (50). С. 155–163.

155. Лизун М. В. Розвиток світової валютної системи крізь призму її елементів. *Вісник Тернопільського національного економічного університету*. 2016. Вип. 4. С. 82–94.

156. Лизун М. В. Специфіка процесів інтернаціоналізації валюти. *Економіка і менеджмент 2017: перспективи інтеграції та інноваційного розвитку*: збірник наук. праць міжнар. наук.-практ.

конф. (м. Дніпро, 23–24 берез. 2017 р.). Дніпро: Біла К.О., 2017. С. 62–64.

157. Лизун М. В. Сучасні тенденції формування та розвитку валютних союзів. *Вісник Одеського національного університету. Економіка*. 2017. Т. 22. Вип. 2 (55). С. 22–26.

158. Лизун М. В. Теорія оптимальних валютних зон як концептуальна основа регіональних валютних угруповань. *Журнал європейської економіки*. 2016. Т. 15 (№3). С. 312–334.

159. Лизун М. В., Комар Н. В. Критерії відкритості національної економіки в умовах інтеграційних процесів: український та міжнародний аспекти. *Вісник Тернопільського національного економічного університету*. 2010. Вип. 5-1. С. 117–128.

160. Лизун М. В., Комар Н. В. Пріоритетні напрямки формування соціальної політики в державах загального добробуту: досвід для України. *Україна в системі міжнародної економіки: збірник тез доповідей міжнар. наук.-практ. конф. (м. Тернопіль, 11–12 лют. 2010 р.)*. Тернопіль: Економічна думка, 2010. С. 152–155.

161. Лизун М. В., Комар Н. В. Теорія та практика антиінфляційного регулювання. *Ефективна економіка*. 2012. № 2. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/index.php?op=1&z=962>.

162. Лизун М. В., Комар Н. В. Формування національних інтересів України в умовах глобальних викликів. *Вісник Тернопільського національного економічного університету*. 2012. Вип. 5–1. С. 88–96.

163. Лизун М. В., Ліщинський І. О. Валютні союзи: ретроспективні та сучасні форми. *Економічний простір*. 2017. № 118. С. 47–59.

164. Лизун М. В., Ліщинський І. О. Вплив регіоналізації ринків нафти на динаміку валютних курсів та процеси валютної інтеграції. *Економічний простір*. 2015. № 100. С. 13–23.

165. Лизун М. В., Ліщинський І. О. Глобальне управління в контексті формування світового економічного порядку. *Наука молода*. 2013. Вип. 20. С. 40–46.

166. Лизун М. В., Ліщинський І. О. Регулювання ринку цінних паперів в розвинутих країнах світу: досвід для України. *Збірник наукових праць Черкаського державного технологічного університету*. Серія: Економічні науки. 2014. Вип. 38 (ч. 2). С. 12–17.

167. Лизун М. В., Савельєв Є. В., Куриляк В. Є., Ліщинський І. О. Global monetary integration and determination of strategic priorities for

the exchange rate policy in Ukraine. *Годишник на СА «Д. А. Ценов»*. 2017. № 120. С. 177–226.

168. Лизун М. В. Evolution of regional monetary integration. *Развитието на Българската икономика – 25 години между очакванията и реалностите*: сборник доклади юбил. междун. научна конф. (м. Свищов, 20–21 ноември 2015 р.). Свищов (България): «Ценов», 2015. С. 54–61.

169. Лизун М. В. The concepts of optimal and common currency areas in the context of regional monetary integration. *Проблеми глобалізації та регіоналізації світової економіки*: збірник тез доповідей міжнар. наук.-практ. конф. (м. Тернопіль, 14–15 квіт. 2016 р.). Тернопіль: СПД-ФО Шпак В. Б., 2016. С. 81–85.

170. Лизун М. В. Геополітичний підхід до визначення інтернаціоналізації валюти. *Напрями стійкого зростання у світовій економіці*: збірник тез доповідей міжнар. наук.-практ. конф. (м. Тернопіль, 20–21 квіт. 2017 р.). Тернопіль: СПД-ФО Шпак В. Б., 2017. С. 37–40.

171. Лизун М. В. Глобальні виклики регіональної валютної інтеграції: монографія. Тернопіль: Економічна думка, 2017. 426 с.

172. Лизун М. В. Міжнародні тенденції формування національних моделей економічного зростання. *Економічний і соціальний розвиток України в ХХІ столітті: національна ідентичність і тенденції глобалізації*: збірник тез доповідей п'ятої ювіл. міжнар. наук.-практ. конф. (м. Тернопіль, 21–23 лют. 2008 р.). Тернопіль: Економічна думка, 2008. С. 56–58.

173. Лизун М. В. Регіональна валютна інтеграція країн Східної Європи. // Бенчмаркінг регіонального розвитку країн Східної Європи: Болгарія, Польща, Словаччина, Україна: колективна монографія / за наук. ред. д.е.н., проф. А. І. Крисоватого, д.е.н., проф. Є. В. Савельєва. Тернопіль: Економічна думка, 2018. С. 189–222.

174. Лизун М. В. Розвиток української економіки в умовах світової економічної кризи. *Аналіз криз та прийняття рішень в Україні*: труди міжнар. конф. за результатами проекту за програмою «Темпус» (м. Київ, 2009 р.). Київ: Київський міжнародний університет. 2009. С. 281–284.

175. Лизун М. В. Становлення та регулювання ринку цінних паперів в Україні. *Україна в процесі імплементації угоди про асоціацію з ЄС*: збірник тез доповідей міжнар. наук.-практ. інтернет-конференції (м. Тернопіль, 23–24 квіт. 2015 р.). Тернопіль: СПД-ФО Шпак В. Б., 2015. С. 65–67.

176. Лизун М. В. Стратегічні орієнтири боргової політики ЄС та Україна. *Економіка України в умовах глобалізації і регіоналізації*: збірник тез доповідей міжнар. наук.-практ.-інтернет конференції (м. Тернопіль, 3–4 квіт. 2014 р.). Тернопіль: СПД-ФО Шпак В. Б., 2014. С. 195–198.

177. Лизун М. В. Сучасні тенденції міжнародних інвестиційних процесів. *Міжнародна економіка у XXI столітті*: збірник тез доповідей міжнар. наук.-практ. конф. (м. Тернопіль, 28–29 берез. 2013 р.). Тернопіль: СПД-ФО Шпак В. Б., 2013. С. 42–44.

178. Лизун М. В. Тенденції розвитку регіональної валютної інтеграції. *Європейська інтеграція: історичний досвід та економічні перспективи*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 3–4 берез. 2017 р.). Одеса: ФОП Головка О. А., 2017. С. 24–26.

179. Лизун М. В., Комар Н. В. Політика людського розвитку в Україні в контексті вимог європейської інтеграції. *Економічний і соціальний розвиток України в XXI столітті: національна ідентичність та тенденції глобалізації*: збірник тез доповідей VII міжнар. наук.-практ. конф. (м. Тернопіль, 2010 р.). Тернопіль: Економічна думка, 2010. С. 60–62.

180. Лизун М. В., Комар Н. В. Трансформація національних інтересів країни в рамках формування нового світового економічного порядку. *Посткризовий розвиток світової економіки та Україна*: збірник тез доповідей міжнар. наук.-практ. конф. (м. Тернопіль, 22–23 берез. 2012 р.). Тернопіль: Економічна думка, 2012. С. 387–390.

181. Лизун М. В., Лизун А. В. Особливості розвитку ринку цінних паперів в Україні та світі. *Вісник Тернопільського національного економічного університету*. 2008. Вип. 5. С. 120–122.

182. Лизун М. В., Лизун А. В. Особливості розвитку української економіки в умовах сучасних інтеграційних процесів. *Міжнародний бізнес та менеджмент: проблеми та перспективи в умовах глобалізації*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Тернопіль, 22–24 жовт. 2008 р.). Тернопіль: Економічна думка, 2008. С. 108–110.

183. Лизун М. В., Лизун А. В. Особливості формування моделі нового економічного розвитку. *Формування нового світового економічного порядку*: збірник тез доповідей міжнар. наук.-практ. конф. (м. Тернопіль, 14–15 трав. 2009 р.). Тернопіль: ТНЕУ, 2009. С. 127–131.

184. Лизун М. В., Лизун А. В. Тенденції розвитку світової економіки в сучасних умовах. *Економічний і соціальний розвиток України в XXI столітті: національна ідентичність та тенденції*

глобалізації: збірник тез доповідей шостої міжнар. наук.-практ. конф. (м. Тернопіль, 26–27 лют. 2009 р.). Тернопіль: Економічна думка, 2009. С. 75–76.

185. Лизун М. В., Ліщинський І. О. Трансформаційний процес територіального устрою країн Вишеградської четвірки: від доінтеграційного періоду до пан'європейських ініціатив. *The Visegrad Four – Ukrainian dimension. Integration – step by step: Collective monograph / under the editorship of T. Derkach. Riga, Latvia: Izdevniecība «Baltija Publishing».* 2017. Р. 60–77

186. Лібанова Е.М. Модернізація економіки в контексті соціальних викликів. *ДСЕ.* № 1, 11. С. 24–38.

187. Ліщинський І. О. Стратегія формування полюсів зростання в Болгарії. *Вісник Тернопільського національного економічного університету.* 2016. Вип. 3. С. 61–71.

188. Ліщинський І. О., Лизун М. В., Савельєв Є. В., Куриляк В. Є. Україна в глобальних процесах посилення інтеграції електричного транспорту в систему громадських перевезень. *Журнал європейської економіки.* 2018. Т. 17. № 1 (64). С. 98–109.

189. Ліщинський І. О. «Благословенна трійця» регіональної економіки. *Держава та регіони.* 2018. № 5 (104). С. 4–10.

190. Ліщинський І. О. «Перезапуск» концепції полюсів зростання. Напрями стійкого зростання у світовій економіці: матеріали міжнар. наук.-практ. Інтернет-конф. студ. та молодих вчених (м. Тернопіль, 20–21 квіт. 2017 р.). Тернопіль: ТНЕУ, 2017. С. 40–43.

191. Ліщинський І. О. Аналіз передумов формування полюсів зростання в ЄС. Проблеми сучасної Європи та України: зб. тез доповідей Міжнар. наук.-практ. конф. студ. та молодих вчених (м. Тернопіль, 25–26 трав. 2018 р.). Тернопіль, 2018. С. 153–156.

192. Ліщинський І. О. Глокалізація в сучасному концепті глобальних студій. Трансформація національної економіки в контексті реалізації євроінтеграційної стратегії: матеріали II Міжн. наук.-практ. конф. (м. Миколаїв, 9 листоп. 2018 р.). Миколаїв: МНУ ім. В. О. Сухомлинського, 2018. С. 32–35.

193. Ліщинський І. О. Глокалізація, фрагмеграція та альтернативні візії внутрішніх геоекономічних суперечностей. *Науковий вісник Ужгородського національного університету.* 2018. Вип. 22. Ч. 2. С. 77–81.

194. Ліщинський І. О. Еволюція парадигми полюсів зростання. Проблеми глобалізації та регіоналізації світової економіки: міжнар.

наук.-практ. конф. студ. та молодих вчених (м. Тернопіль, 14–15 квіт. 2016 р.). Тернопіль: ТНЕУ, 2016. С. 87–90.

195. Ліщинський І. О. Ефективність інноваційної діяльності в Східній Німеччині. Міжнародна економіка у XXI столітті: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. студ. та молодих вчених (м. Тернопіль, 28–29 берез. 2013 р.). Тернопіль: ТНЕУ, 2013. С. 39–42.

196. Ліщинський І. О. Зasadничі принципи стратегії полюсів зростання. Інтелект XXI ст. 2018. № 6. С. 77–81.

197. Ліщинський І. О. Концептуальний мейнстрим регіонального зростання. Економічний вісник Запорізької державної інженерної академії. 2018. Вип. 6 (18). С. 46–50.

198. Ліщинський І. О. Концептуальні засади локального економічного розвитку. Національні особливості та світові тенденції управління та адміністрування на макро-, мезо- та мікрорівнях економіки: матеріали III міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 9–10 листоп. 2018 р.). Дніпро, 2018. С. 15–18.

199. Ліщинський І. О. Концепція «нічого» та «чогось» як підхід до розуміння процесу глокалізації. Сучасні напрями розвитку економіки в контексті євроінтеграційних процесів: матеріали доп. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Запоріжжя, 2 листоп. 2018 р.). Запоріжжя, 2018. С. 13–18.

200. Ліщинський І. О. Моделі регулювання ринку цінних паперів розвинутих країн. Україна в процесі імплементації угоди про асоціацію з ЄС: збірник тез доповідей Міжн. наук.-практ. конф. студ. та молодих вчених (м. Тернопіль, 23–24 квіт. 2015 р.). Тернопіль, 2015. С. 127–130.

201. Ліщинський І. О. Новий міський регіоналізм як сучасна парадигма регіональної економіки. Бізнес-навігатор. 2018. Вип. 6 (49). С. 14–18.

202. Ліщинський І. О. Новітній економічний порядок – чергова утопія чи об'єктивна необхідність. Економічний і соціальний розвиток України в XXI столітті: національна ідентичність та тенденції глобалізації: матеріали X Ювілейної міжнар. наук.-практ. конф. молодих вчених. Ч. 1 (м. Тернопіль, 21–23 лют. 2013 р.). Тернопіль: ТНЕУ, 2013. С. 72–73.

203. Ліщинський І. О. Онтологічно-концептуальні засади глокалізації. Причорноморські економічні студії. 2018. Вип. 34. С. 20–24.

204. Ліщинський І. О. Парадигма просторової організації локального економічного розвитку. Вісник Одеського національного університету. 2018. Т. 23. Вип. 6 (71). С. 13–17.

205. Ліщинський І. О. Полюси та осі розвитку в контексті глокалізаційних процесів : монографія. Тернопіль : ТНЕУ, 2019. 364 с.

206. Ліщинський І. О. Причини провалу ранніх стратегій полюсів розвитку. Бізнес, цифрові інновації та підприємництво: стан, аналіз тенденцій та науково-економічний розвиток: зб. тез наук. робіт учасників міжнар. наук.-практ. конф. Ч. 1. (м. Львів, 22 груд. 2018 р.). Львів, 2018. С. 23–25.

207. Ліщинський І. О. Процеси трансмісії регіонального зростання в трактуванні неокласичної теорії. Стратегічні напрями інноваційного розвитку економіки країни: перспективи та ефективність: зб. тез наук. робіт учасників Міжн. наук.-практ. конф. (м. Київ, 22 груд. 2018 р.). Київ: Аналітичний центр «Нова Економіка», 2018. С. 9–13.

208. Ліщинський І. О. Регіональна структура бідності країн Африки. Економіка України в умовах глобалізації і регіоналізації: матеріали міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. студ. та молодих вчених (м. Тернопіль, 3–4 квіт. 2014 р.). Тернопіль: ТНЕУ, 2014. С. 40–44.

209. Ліщинський І. О. Ретроспектива становлення природних полюсів зростання. Проблеми сталого, креативного і прозорого розвитку: глобальний, європейський та український виміри: зб. тез доповідей Міжнар. наук.-практ. конф. студ. та молодих вчених (м. Тернопіль, 14–15 берез. 2019 р.). Тернопіль, 2019. С. 62–67.

210. Ліщинський І. О. Світовий досвід імплементації стратегії полюсів зростання. Економічна політика держави в умовах трансформаційних змін: матеріали Міжн. наук.-практ. конф. (м. Київ, 14–15 груд. 2018 р.). Київ: Таврійський національний університет ім. В. І. Вернадського, 2018. С. 9–13.

211. Ліщинський І. О. Сучасна теорія регіонального зростання та розвитку. Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету. 2018. Вип. 34. С. 58–64.

212. Ліщинський І. О. Формування агломераційної політики в країнах ЄС. Посткризовий розвиток світової економіки та Україна: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. студентів та молодих вчених (м. Тернопіль, 22–23 берез. 2012 р.). Тернопіль: ТНЕУ, 2012. С. 78–80.

213. Ліщинський І. О. Функціональна модель територіальних полюсів розвитку в умовах глобальної економіки. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. 2017. № 25. Ч. 1. С. 29–33.

214. Ліщинський І. О., Уніят А. В. Основні індикатори розвитку інноваційної діяльності в Східній Німеччині. Ефективна економіка. 2012. № 8. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/index.php?op=1&z=1319>.

215. Ліщинський І. О. Передумови формування кластерних агломераційних структур в Україні. Перший етап модернізації економіки України: досвід та проблеми : монографія / за заг. ред. В. І. Ляшенка. Запоріжжя : КПУ, 2014. С. 644–649.

216. Мадяр Р.О. Глобалізація світового господарства: передумови та суперечливі наслідки. *Інвестиції: практика та досвід*. 2014. № 2. С. 48–51. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ipd_2014_2_12.

217. Макаренко Н.Г. Глобалізація і цивілізаційні війни XXI століття: гуманістичний аспект. *Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії*. 2005. Вип. 22. С. 147–155. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpvgvzdia_2005_22_16.

218. Малиновська О.А. Міжнародна міграція в контексті модернізації суспільства. *Демографія та соціальна економіка*. 2012. № 1 (17). С. 77 – 86.

219. Маляр Д.В. Глобалізація та її вплив на розвиток корпоративного управління. *Вісник Академії митної служби України. Серія : Економіка*. 2013. № 2. С. 81–91. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vamsue_2013_2_13.

220. Матвеєнко В.К. Економічна глобалізація та регіональна інтеграція – дві форми інтернаціоналізації світового господарства. *Вісник соціально-економічних досліджень*. 2013. Вип. 4. С. 282–287. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vsed_2013_4_45.

221. Мельник А.Ф. Структурні дисбаланси розвитку економіки регіонів України. *Журнал європейської економіки*. 2017. Т. 9, №12. С. 111–137.

222. Мельник В. Внутрішньосекторальні імперативи забезпечення конкуренто-спроможності в умовах поглиблення співпраці з ЄС. *Вісник Тернопільського національного економічного університету*. 2015. Вип. 1. С. 59–67. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vtneu_2015_1_9.

223. Мельник Т.М. Забезпечення економічного суверенітету в умовах відкритості економіки. *Маркетинг і менеджмент інновацій*. 2015. № 1. С. 147–157. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mimi_2015_1_14.

224. Мельник Т.М., Зубко О.В. Зовнішня торгівля високотехнологічними товарами: інституціональний вимір. *Маркетинг і менеджмент інновацій*. 2012. № 2. С. 181–190. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mimi_2012_2_22.

225. Мельник Т.О. Економіка України в період незалежності: втрати, прорахунки і перспективи розвитку. *Актуальні проблеми економіки*. 2012. № 8. С. 42–49. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ape_2012_8_8.

226. Меньшиков С.М., Клименко Л.А. Длинные волны в экономике. *Процессы глобального развития: моделирование и анализ*. 1984. № 3. С. 55–68.

227. Микитась В.В. Глобалізація як контекст формування економічної політики держави. *Причорноморські економічні студії*. 2016. Вип. 4. С. 11–14. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bses_2016_4_4.

228. Михасюк І.Р. Глобалізація і регіоналізація: місце України. *Регіональна економіка*. 2011. № 4. С. 7–13. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/regek_2011_4_3.

229. Міжнародні фінанси : навч. посіб./ [І. І. Д'яконова, М. І. Макаренко, Ф. О. Журавка та ін.]; за ред. М. І. Макаренка та І. І. Д'яконової // К. : «Центручбової літератури». 2012.

230. Міжцивілізаційні і міжкультурні аспекти посткризових реформ / В. Є. Куриляк, Є. В. Савельєв, С. І. Юрій // Глобальна економічна криза 2008–2010 рр: світовий досвід та шляхи подолання в Україні : моногр. Донецьк : Юго-Восток, 2010. С. 368–385.

231. Мікаелян С.Г. Глобальні імперативи інформаційно-технологічної парадигми економічного розвитку. *Формування ринкових відносин в Україні*. 2014. № 8. С. 3–6. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/frvu_2014_8_3.

232. Можайкіна Н.В., Єгорова О.Ю. Вплив глобалізації на розвиток регіонів. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. 2013. № 1. С. 62–75.

233. Моисеев Н.Н., Александров В.В., Тарко А.М. Человек и биосфера. Опыт системного анализа и эксперименты с моделями. М., 1985. 272 с.

234. Мокій А. Економічні інструменти формування соціальної та гуманітарної інфраструктури в сільських поселеннях західних регіонів України [Електронний ресурс] / А. І. Мокій, М. І. Флейчук, О. І. Дацко // Ефективна економіка. 2013. № 7. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2013_7_62.

235. Мокій А., Флейчук М., Гуменюк А. Концептуальні засади моделювання соціально-економічного розвитку України: інституціональні загрози та глобальні виклики. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2011. Вип. 125. С. 60–62.

236. Мокій А.І., Гуменюк А.М. Теоретичні підстави інституціональної трансформації соціально-економічної системи. *Економічні науки. Серія : Економічна теорія та економічна історія*. 2010. Вип. 7, ч. 2. С. 34–42.

237. Мокій А.І., Мікула Н.А., Дацко О.І. Формування полюсів конкуренто-спроможності як чинник підвищення економічної безпеки регіонів. *Вісник Сумського національного аграрного університету. Серія : Економіка і менеджмент*. 2013. Вип. 5. С. 3–8. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vsna_ekon_2013_5_2.

238. Мокій А.І., Мокій О.А., Бачурін Д.А. Шляхи вдосконалення інституціональної інфраструктури інноваційного розвитку на регіональному рівні. *Вісник Дніпропетровського університету. Серія : Менеджмент інновацій*. 2012. Т. 20, вип. 1. С. 48–58. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vdumi_2012_20_1_9.

239. Нагорний Б.Г. Глобалізація та глобальна ідентичність. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи*. 2012. № 993, Вип. 29. С. 9–11. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhISD_2012_993_29_3.

240. Нартова І.В. Коломієць Є.О. Глобалізація та її вплив на розвиток світового виробництва. *Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі. Серія : Економічні науки*. 2011. № 3. С. 20–24. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvpushk_2011_3_4.

241. Ніценко В.С., Мазіна К.С., Цуканов О.Ю., Остапенко Р.М. Соціально-економічні імперативи розвитку України. *Вісник ХНАУ. Серія : Економічні науки*. 2017. № 4. С. 41–58. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vkhnau_ekon_2017_4_7.

242. Новикова О.Н. Иммиграция в Европе и новые подходы к проблеме безопасности. *Актуальные проблемы Европы: Иммиграция и безопасность Европы*. 2008. № 4. С. 12–59.

243. Новицький В.Є. Глобалізація: нові об'єкти й суб'єкти дослідження. *Фінанси України*. 2010. № 10. С. 125–126. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Fu_2010_10_15.

244. Онопрієнко В. Імперативи глобального мережевого суспільства. *Вісник Національної академії наук України*. 2007. № 10. С. 18–29. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnanu_2007_10_2.

245. Орехова Т.В., Іщук Ю.А. Вплив основних глобальних проблем сучасності на розвиток світової економіки. *Вісник Дніпропетровського університету. Серія : Світове господарство і міжнародні економічні відносини*. 2017. Т. 25, Вип. 9. С. 44-58. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Sv_g_2017_25_9_6.

246. Оснач О.М. Глобалізація та міграційна політика: основні тенденції та взаємозв'язок. *Європейські перспективи*. 2012. № 3(3). С. 186–191. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/evre_2012_3\(3\)_36](http://nbuv.gov.ua/UJRN/evre_2012_3(3)_36).

247. Палич О. Теоретико-методологічні підходи до визначення поняття «глобалізація». *Історико-політичні проблеми сучасного світу*. 2013. Т. 25–26. С. 278–282. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ippss_2013_25-26_56.

248. Парубець О.М. Просторово-інтеграційний механізм взаємодії та розвитку транскордонних транспортних мереж. *Вісник Чернігівського державного технологічного університету. Серія «Економічні науки»*. 2012. №1(56). С. 304–308.

249. Петроє О., Осовий Г., Варениця В. Сучасний стан та пріоритетні напрями державної політики щодо розвитку національної моделі соціального діалогу в Україні. *Вісник НАДУ*. 2010. № 3. С. 222–231.

250. Підсумки зовнішньої торгівлі України за 8 місяців 2016 року. Міністерство економічного розвитку і торгівлі України. 2016. URL: <http://me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=0596e42e-293b-4c36-87fc-8d0f2bf780de&title=PidsumkiZovnishnoiTorgivliUkrainiZa8-Misiatsiv2016-Roku>.

251. Пітулей В. Глобалізація як визначальний феномен сучасності. *Вісник Прикарпатського університету. Філософські і психологічні науки*. 2014. Вип. 18. С. 104–109. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vpu_filos_psihol_2014_18_18.

252. Погайдак О.Б., Шерстюк Р.П., Вівчар О.І. Стратегічні імперативи формування механізму управління соціогуманітарними чинниками економічної безпеки підприємств в сучасних посттрансформаційних умовах. *Держава та регіони. Серія : Економіка та підприємництво*. 2017. № 2. С. 39–44. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/drep_2017_2_9.

253. Погрібна В.Л. Криза ідентичності і глобалізація суспільства: питання чи відповіді? *Вісник Національної юридичної академії*

України імені Ярослава Мудрого. Серія : Філософія, філософія права, політологія, соціологія. 2014. № 1. С. 240–248. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnyua_2014_1_28.

254. Пожуєв В.І. Глобалізація інформації як парадигма інформаційного століття. *Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії.* 2007. Вип. 28. С. 4–13. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpvgvzdia_2007_28_3.

255. Позиція України в рейтингу країн світу за індексом глобальної конкуренто-спроможності 2017–2018. Громадська спілка «Економічний дискусійний клуб». 2017. URL: <http://edclub.com.ua/analitika/pozyciya-ukrayiny-v-reytingu-krayinsvitu-za-indeksom-globalnoyi-konkurentospromozhnosti-2>.

256. Полозенко Д.В. Глобалізація економіки та фінансова стабільність в Україні. *Економіка АПК.* 2014. № 5. С. 5–11. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/E_apk_2014_5_3.

257. Полуяктова О.В. Глобалізація економіки України. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : Економічні науки.* 2016. Вип. 17(3). С. 21–24. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvkhdu_en_2016_17\(3\)_6](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvkhdu_en_2016_17(3)_6).

258. Попова А.М. Глобалізація як фактор розвитку економіки України. *Молодий вчений.* 2015. № 9(2). С. 17–20. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2015_9\(2\)_5](http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2015_9(2)_5).

259. Приліпко М.О. Глобальні імперативи поглиблення ринкових реформ в Україні. *Ефективна економіка.* 2010. № 4. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2010_4_9.

260. Прогноз НБУ щодо інфляції на 2017–2018 роки. *Prostobank.ua.* 2017. URL: http://www.prostobank.ua/finansovyy_gid/byudzhnet/novosti/prognoz_nbu_schodo_inflyatsiyi_na_2017_2018_roki_zalishaetsya_v_mezhah_ogoloshenih_tsilovih_orientiriv2.

261. Проект бюджету-2018 передбачає дефіцит майже 78 мільярдів. *Укрінформ.* 2017. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/2307372-proekt-budzetu2018-peredbacae-deficit-majze-78-milardiv.html>.

262. Проект Закону про Державний бюджет України на 2018 рік. Кабінет Міністрів України. 2017. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=62551.

263. Пунько Б.М. Глобалізація кризи як наслідковий процес глобалізації економіки: регуляторні індикатори стабілізації і спокою економічних процесів. *Економіка. Управління. Інновації.* 2009. № 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/eui_2009_2_32.

264. Радченко Л.М. Теоретичне розуміння та основні підходи до визначення поняття «глобалізація». *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 22 : Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін.* 2017. Вип. 21. С. 90–95. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nchnpu_022_2017_21_18.

265. Рапопорт В. Економіка областей, які працюють на внутрішній ринок, стабільніша. *ТЕКСТИ.org.ua.* 2016. URL: http://texty.org.ua/pg/article/editorial/read/69578/Jekonomika_oblastej_jak_i_pracujut_na_vnutrishnij_rynok.

266. Рижков М.М., Носенко А.С. Американізація, модернізація та глобалізація політичних комунікацій у міжнародних відносинах. *Проблеми міжнародних відносин.* 2015. Вип. 10-11. С. 113–124. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pmv_2015_10-11_11.

267. Розлуцька А. Глобалізація та ризик втрати національної ідентичності. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 22 : Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін.* 2010. Вип. 4. С. 104–110. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nchnpu_022_2010_4_20.

268. Романчікова Є. Глобалізація, довкілля та екологічна політика. *Економічний часопис-XXI.* 2013. № 5-6(1). С. 11–14. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecchado_2013_5-6\(1\)_4](http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecchado_2013_5-6(1)_4).

269. Романюк Д.М. Глобалізація та її вплив на соціально-економічний і демографічний розвиток регіону. *Вісник Прикарпатського університету. Серія : Економіка.* 2015. Вип. 11. С. 239–244. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vpu_Ekon_2015_11_48.

270. Русул О.В. Національна ідентичність і глобалізація. *Вісник Національного авіаційного університету. Сер. : Філософія. Культурологія.* 2010. № 1. С. 164–168. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnau_f_2010_1_40.

271. Савельєв Є., Куриляк В., Смалюк Г. Бенчмаркінгові методи управління конкуренцією у світовій економіці. *Журнал європейської економіки.* 2013. Т. 12, № 1. С. 3–27.

272. Савельєв Є., Куриляк В. Вплив глобалізації на економічний розвиток України. *Економіка України.* 2012. № 9. С. 23–35.

273. Савельєв Є., Куриляк В. Реформування української економіки: невідкладність і пріоритетність. *Журнал європейської економіки.* 2014. Т. 13, № 4. С. 387–400. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/jee_2014_13_4_6.

274. Савельєв Є.В., Куриляк В.Є. Пріоритети у реформуванні української економіки. *Економіка України*. 2015. № 5. С. 79–89. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/EkUk_2015_5_8.

275. Садовничий В.А., Акаєв А.А., Коротаєв А.В., Малков С. Ю. Моделирование и прогнозирование мировой динамики. Научный совет по Программе фонд. исслед. Президиума Российской академии наук «Экономика и социология знания». М. : ИСПИ РАН, 2012. (Экономика и социология знания). 359 с.

276. Світовий банк в Україні. URL: <http://www.worldbank.org/uk/country/ukraine>.

277. Семигіна Т.В. Глобальні пріоритети соціального розвитку: імперативи для політики і практики. *Наукові записки НаУКМА. Педагогічні, психологічні науки та соціальна робота*. 2013. Т. 149. С. 57–62. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/NaUKMApp_2013_149_12.

278. Синякевич І.М. Економічні, екологічні та соціальні імперативи як інструмент подолання глобальних екологічних загроз. *Наукові праці Лісівничої академії наук України*. 2014. Вип. 12. С. 227–232. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nplanu_2014_12_35.

279. Сімків Л.Є., Потьомкіна Н.Ю. Особливості залучення іноземних інвестицій в регіонах України: проблеми та шляхи їх розв'язання. Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського. 2017. URL: <http://global-national.in.ua/archive/15-2017/82.pdf>.

280. Смаль В. Глобалізація як фактор деіндустріалізації розвинутих країн. *Часопис соціально-економічної географії*. 2013. Вип. 15. С. 17–20. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chseg_2013_15_5.

281. Сохацька О.М., Микитюк М.В. Економічний розвиток країн Європи: екологічний аспект. *Вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту. Економічні науки*. 2016. Вип. 3-4. С. 221–233. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vchtei_2016_3-4_25.

282. Сохацька О.М., Стрельбіцька Н.Є. Сучасні тенденції на світовому ринку нетрадиційних та відновлювальних джерел енергії. *Енергосбереження. Енергетика. Енергоаудит*. 2011. № 11. С. 38–52. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecee_2011_11_7.

283. Співак В. Глобалізація і міжнародне співробітництво. *Вісник Академії управління МВС*. 2010. № 1(13). С. 6–15. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/ucnavs_2010_1\(13\)_1](http://nbuv.gov.ua/UJRN/ucnavs_2010_1(13)_1).

284. Старіш О., Козубський В. Глобалізація як чинник руйнування держави-нації. *Наукові записки Національного університету*

«Острозька академія». Серія : Політичні науки. 2010. Вип. 4. С. 4–19. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoar_2010_4_3.

285. Столяров В.В. Глобалізація як сучасна стадія в розвитку світового господарства. *Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі. Серія : Економічні науки.* 2010. № 5(2). С. 72–75. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvpushk_2010_5\(2\)_13](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvpushk_2010_5(2)_13).

286. Тарханова Н.О. Глобалізація світового господарства та її вплив на економічний розвиток України. *Вісник Донбаської національної академії будівництва і архітектури.* 2013. Вип. 2. С. 98–103. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vdnaba_2013_2_22.

287. Татаренко Н.О. Мобілізаційні імперативи і виклики політиці економічного розвитку України. *Науковий вісник Дипломатичної академії України.* 2013. Вип. 20(2). С. 32–45. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvdau_2013_20\(2\)_7](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvdau_2013_20(2)_7).

288. Трудова міграція і соціальна безпека: аналіз наслідків та перспектив у контексті українських реалій [Текст] / Л. А. Весельська // *Економіка та держава.* 2011. № 4. С. 111–116.

289. Україна: основні макропоказники. Світовий банк. 2017. URL: <https://data.worldbank.org/country/ukraine?locale=uk>.

290. Філіпенко А. С. Міжнародна економічна інтеграція: сучасний теоретичний дискурс. *Науковий вісник Дипломатичної академії України.* 2016. Вип. 23, Ч. 3. С. 54–61.

291. Філіпенко А. С. Економічний світ: епістемологія. *Економічна теорія.* 2016. № 1. С. 17–25.

292. Хаджинов І.В. Огляд зовнішньої торгівлі України: виклики та тенденції. *Вісник Приазовського державного технічного університету. Серія : Економічні науки.* 2014. Вип. 28. С. 273–277. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VPDTU_ek_2014_28_46.

293. Харви Д. Крах мировой капиталистической системы неизбежен. Почему «Пакет стимулов» США обречен на провал. URL: <http://www.socialistinfo.ru/adveritas/169.html>.

294. Хаустова М. Глобалізація і її вплив на сутність та соціальне призначення держави. *Вісник Національної академії правових наук України.* 2013. № 4. С. 30–41. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/varny_2013_4_6.

295. Хашиєва Л.В. Глобалізація та ідентичність: взаємозв'язок глобального й локального. Актуальні проблеми державного управління. 2015. № 2. С. 38–44. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdy_2015_2_7.

296. Хусаїнов Р.В. Глобалізація інноваційної сфери економіки: фактори, стан та наслідки для України. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Економіка і менеджмент.* 2015. Вип. 10. С. 94–98. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmgu_eim_2015_10_22.

297. Черета І.С. Глобалізація світової економіки. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 18 : Економіка і право.* 2010. Вип. 8. С. 62–67. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nchnpu_018_2010_8_9.

298. Шайгородський Ю. Глобалізація: неминучість концептуальних змін. *Політичний менеджмент.* 2012. № 3. С. 64–75. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/PoMe_2012_3_9.

299. Швиданенко О.А. Глобалізація ринкової системи: детермінанти розвитку та регулювання. *Незалежний аудитор.* 2015. № 14. С. 46–53. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Na_2015_14_8.

300. Шконда В.В., Кальянов А.В. Постіндустріальна глобалізація: системні ризики, регуляторна модель попередження глобалізаційних викликів і загроз. *Наукові праці МАУП. Політичні науки.* 2015. Вип. 44. С. 4–10. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npmaupr_2015_44_3.

301. Шконда В.В., Кальянов А.В. Термінологічний аналіз категорії «глобалізація». *Наукові праці МАУП.* 2014. Вип. 43. С. 122–128. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npmaup_2014_4_22.

302. Шумпетер Й. Теория экономического развития. М. : Прогресс, 1982.

303. Щурик М.В. Соціально-економічні імперативи макрорегіону: проблеми та перспективи розвитку. *Науковий вісник Чернівецького університету. Економіка.* 2012. Вип. 592. С. 3–10. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvchu_es_2012_592_3.

304. Юрчишин В., Маркевич К. Інвестиційна активність у країнах Вишеградської групи: виклики для України. *Міжнародна економічна політика.* 2015. № 2. С. 126–148.

305. Яремко Л.А. «Нова економіка» та інноваційний розвиток. *Маркетинг і менеджмент інновацій.* 2011. № 3(1). С. 25–30. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mimi_2011_3\(1\)_5](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mimi_2011_3(1)_5).

306. Яремко Л.А. Базові концепції (моделі) економічної ролі держави. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія: Економічна.* 2012. Вип. 2. С. 189–198. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvldu_e_2012_2_23.

307. Яремко Л.А. Новий етап регіонального розвитку: глобалізація регіонів. *Збірник наукових праць Національного*

університету державної податкової служби України. 2011. № 1. С. 643–658. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpnudps_2011_1_63.

308. Яремко Л.А., Полякова Ю.В. Глобальна конкурентоспроможність регіону та фіскально-економічні аспекти її підвищення. *Вісник Східноєвропейського університету економіки і менеджменту. Серія : Економіка і менеджмент*. 2013. № 1. С. 7–17. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vsuem_2013_1_3.

309. Ясин Е.Г., Снеговая М.В. Тектонические сдвиги в мировой экономике: что скажет фактор культуры. М. : ГУ-ВШЭ, 2009. 138 с.

310. Abrahams M., Adrian T., Crump R., Moench E. Decomposing Real and Nominal Yield Curves. Federal Reserve Bank of New York Staff Reports. 2015. No. 570. URL: http://www.greta.it/sovereign/sovereign2/papers/09_Moench.pdf.

311. Ahn J., Dabla-Norris E., Duval R., Njie R. Reassessing the Productivity Gains from Trade Liberalization. *IMF Working Paper*. 2016. T. 16, № 77. P. 23–46. URL: <https://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2016/wp1677.pdf>.

312. Albrecht E.Z. Alter-globalization in Southern Europe: Anatomy of a Social Movement. Cham : Springer, 2017. 166 p.

313. Aldahan S. The Development of the Eurozone. The Jean Monnet/Robert Schuman Paper Series. 2013. URL: http://aei.pitt.edu/43436/1/Aldahan_Development_of_Eurozone.pdf.

314. Alford R. Los Poderes de la Teoria. Capitalismo, estado y democracia. Buenos Aires, Argentina : Editorial Manantial, 1991.

315. Almond G., Coleman J.S. Introduction: A Functional Approach to Comparative Politics. *The Politics of Developing Areas*. Princeton : Princeton University Press, 1960. P. 3–64.

316. Alternative Worlds – Global Trends 2030. National Intelligence Council. 2012. URL: <https://globaltrends2030.files.wordpress.com/2012/11/global-trends-2030-november2012.pdf>.

317. Annual Report 2016. World Trade Organization. 2016. URL: https://www.wto.org/english/res_e/booksp_e/anrep_e/anrep16_e.pdf.

318. Atkinson A.B., Piketty T. The Distribution of Top Incomes in the United Kingdom 1908–2000 (Top Incomes over the Twentieth Century. A Contrast Between Continental European and English-Speaking Countries). Oxford University Press. 2007. URL: <http://piketty.pse.ens.fr/files/AtkinsonPiketty2007>.

319. Baffes J., Haniotis T. What Explains Agricultural Price Movements? *Journal of Agricultural Economics*. 2016. T. 67, № 3. URL:

[http://documents.worldbank.org/](http://documents.worldbank.org/curated/en/896671468000259659/pdf/WPS7589.pdf)

[curated/en/896671468000259659/pdf/WPS7589.pdf](http://documents.worldbank.org/curated/en/896671468000259659/pdf/WPS7589.pdf).

320. Baffes J., Kose M., Ohnsorge F., Stocker M. The Great Plunge in Oil Prices: Causes, Consequences, and Policy Responses. *Policy Research Note*. 2015. Т. 15, № 1. URL: http://www.worldbank.org/content/dam/Worldbank/Research/PRN01_Mar2015_Oil_Prices.pdf.

321. Baker D., Epstein G., Pollin R. Globalization and Progressive Economic Policy. London : Cambridge University Press, 1998. 514 с.

322. Baker D., Long J., Krugman P. Asset Returns and Economic Growth. *Brookings Papers on Economic Activity*. 2005. № 1. URL: https://www.brookings.edu/wp-content/uploads/2005/01/2005a_bpea_baker.pdf.

323. Bamford J., Ernst D. Managing an alliance portfolio. *The McKinsey*. 2002. № 1. С. 29–39.

324. Barber B. Jihad vs. McWorld / B. Barber. N. Y. : Ballantine Books, 1996. 389 с.

325. Bauman Z., Sunke-Pang N. Globalization: What's New. N. Y. : Columbia University Press, 2005. 279 с.

326. Bebbington A., Humphreys D. An Andean Avatar: Post-Neoliberal and Neoliberal Strategies for Securing the Unobtainable. *New Political Economy*. 2011. № 16(1). P. 131–145.

327. Beck U. Risikogesellschaft. Auf dem Weg in eine andere Moderne. Frankfurt am Main : Suhrkamp Verlag, 2015. 391 p.

328. Beck U. What Is Globalization? Cambridge : Polity, 2000. P. 9–10.

329. Beck U. What Is Globalization? New York : John Wiley & Sons, 2018. 192 с.

330. Bell D. El Advenimiento de la Sociedad Post-Industrial. Madrid : Ed. Alianza, 1987.

331. Bodenheimer S. Dependency and Imperialism: The roots of Latin American underdevelopment. New York : NACLA, 1970. P. 49–53.

332. Bond P. Confronting Global Neoliberalism: Third World Resistance and Development Strategies. Gardena : SCB Distributors, 2011. 277 с.

333. Brandenburger A. Nalebuff B. Co-Opetition. Welwyn Garden City : Currency Doubleday, 1996. 304 p.

334. Bryan L., Fraser J. Race for the World. Boston : Harvard Business School Press, 1999. 364 p.

335. Buzgalin A. Alterglobalism: new roads toward new socialism. Moscow: Kul'turnaia Revoliutsiia, 2006. 266 p.

336. Cairncross F. *The Death of Distance: How the Communications Revolution Will Change Our Lives*. Boston, MA : Harvard Business School Press, 1997. 320 p.

337. Cardoso F., Falleto E. *Dependency and Development in Latin America*. Berkeley : University of California Press, 1979.

338. Castles F.G. Black swans and elephants on the move: the impact of emergencies on the welfare state. *Journal of European Social Policy*. 2010. № 20(2). P. 91–101.

339. Cavanagh J., Mander J. *Alternatives to Economic Globalization: A Better World Is Possible*. San Francisco : Berrett-Koehler Publishers, Inc., 2009. 408 c.

340. Chanda N. *Bound Together: How Traders, Preachers, Adventurers, and Warriors Shaped Globalization*. New Haven (Ct.) – London : Yale Univ. Press, 2007. P. 245–254.

341. Chang H. *Globalization, Economic Development and the Role of the State*. London : Zed Books, 2003. 335 p.

342. Chirico J. *Globalization: Prospects and Problems*. N. Y. : SAGE Publications, 2013. 552 p.

343. Chirot D. *Social Change in a Peripheral Society: The creation of a Balkan colony*. New York : Academic Press, 1993. P. 32–34; 56–59.

344. Claessens S., Kose M. *Financial Crises Explanations, Types, and Implications*. *IMF Working Papers*. 2013. T. 13, № 28. URL: <https://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2013/wp1328.pdf>.

345. Darling F.C. *The westernization of Asia: A comparative political analysis*. Boston : G. K. Hall, 1979. 320 p.

346. Deaton A., Grosh M. *Consumption*. Washington, D C: World Bank, 2000. URL: https://rpbs.princeton.edu/papers/pdfs/deaton_grosh_consumption.pdf.

347. *Democracy Index 2017*. Economist Intelligence Unit. 2017. URL: <https://www.eiu.com/topic/democracy-index>.

348. *Development Goals in an Era of Demographic Change*. International Bank for Reconstruction and Development and The World Bank. 2016. URL: <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/22547>.

349. Dillon M. Chapter Four: Talcott Parsons and Robert Merton, *Functionalism and Modernization / Introduction to Sociological Theory: Theorists, Concepts, and their Applicability to the Twenty-First Century*. Wiley, 2013. P. 156–157.

-
350. Dos Santos T. *The Structure of Dependence*. Boston : Extending Horizons, 1971. P. 225–233.
351. Ease of Doing Business Index. The World Bank Group. 2017. URL: <http://www.doingbusiness.org/data/exploreeconomies/ukraine>.
352. Economic report of the President: Transmitted to the Congress February. Washington (D.C.) : United States Government Printing Office, 2015. URL: <http://www.census.gov/foreign-trade/Press-Release/2015pr/01/fft900.pdf>.
353. Elliott L., Atkinson D. *The age of insecurity*. London : Verso, 1998. 256 p.
354. Eriksen T.H. *Globalization: The Key Concepts*. UK: A&C Black, 2014. 192 p.
355. Etzioni E. *Social Change*. New York : Basic Books, 1991.
356. Fagen R. Theories of Development: The question of class struggle. *Monthly Review*. 1983. № 35. P. 13–24.
357. FDI Statistics. The UNCTAD. 2017. URL: <http://www://stats.unctad.org/fdi>.
358. Featherstone K., Kazamias G.A. *Europeanization and the southern periphery*. London : F. Cass, 2001. 304 p.
359. Ferguson N. *Civilization: The West and the Rest* Paperback. Penguin Books. Reprint edition, 2012. P. 432.
360. Ferguson N. *Empire: How Britain made the Modern World*. London : Penguin Books, 2004. 448 p.
361. Ferguson Y.H. Mansbach R.W. *Globalization: The Return of Borders to a Borderless World?* London: Routledge, 2012. 328 p.
362. Filipenko A. S. *Alternative Economic Systems: A National, Solidarity Economy for Ukraine. A Social and Solidarity Economy: The Ukrainian Choice*: monography A. S. Filipenko. Cambridge Scholars Publishing, 2017. P. 1-18.
363. Findlay R., O'Rourke K.H. *Power and plenty: Trade, war, and the world economy in the second millennium*. Princeton, NJ : Princeton University Press, 2007. P. 408–412; 473–526.
364. Foster-Carter A. Neo-Marxist Approaches to Development and Underdevelopment. *Journal of Contemporary Asia*. 1973. № 3. P. 7–33.
365. Frank G. *Capitalism and Underdevelopment in Latin America*. New York : Monthly Review Press, 1967.
366. Frank G. *Latin America: Underdevelopment and Revolution*. New York : Monthly Review Press, 1969.
367. Fraser J., Oppenheim J. What's new about globalization? *Global economy*. 1997. № 1. P. 168–179.

368. Friedman J. *Globalization, the State, and Violence*. Lanham : Rowman Altamira, 2003. 389 p.

369. Friedman T. *The World is Flat: The Globalized World in the Twenty-First Century*. London : Penguin, 2006. 593 с.

370. Friedrichs R. *A Sociology of Sociology*. New York : Free Press, 1970. P. 34–36.

371. Fukuyama F. *America at the Crossroads: Democracy, Power and the Neoconservative Legacy*. New Haven. Connecticut : Yale University Press, 2006. P. 264.

372. Gal J., Weiss-Gal I. *Social Workers Affecting Social Policy: An International Perspective on Policy Practice*. Policy Press, 2013. P. 215.

373. Galbraith J. *La Cultura de la Satisfaccion*. Buenos Aires : Ariel, 1992.

374. Global Competitiveness Index. World Economic Forum. 2018. URL: <http://reports.weforum.org/global-competitiveness-report-2015-2016/economies/#economy=UKR>.

375. Global Economic Prospects, June 2016: Divergences and Risks. World Bank Group. 2016. URL: <http://pubdocs.worldbank.org/en/842861463605615468/Global-Economic-Prospects-June-2016-Divergences-and-risks.pdf>.

376. Global Income Distribution. Our World In Data. 2015. URL: <http://elibrary.worldbank.org/doi/abs/10.1596/1813-9450-6719>.

377. Global trends 2030: alternative worlds. US National Intelligence Council's. 2012. URL: <https://globaltrends2030.files.wordpress.com/2012/11/global-trends-2030-november2012.pdf>.

378. Goldberg P., Pavcnik N. Distributional Effects of Globalization in Developing Countries. *Journal of Economic Literature*. 2007. T. 45, № 1. URL: <http://www.nber.org/papers/w12885.pdf?new>.

379. Goldman S. Dreaming with BRICS: The Path to 2050, *Global Economics*, 99, 2003. URL: <http://www.goldmansachs.com/our-thinking/archive/archive-pdfs/brics-dream.pdf>.

380. Gough I. *Economia Política del Estado de Bienestar*. Madrid, España : Blume, 1992.

381. Gunnar G. Nyliberalismen er verken ny eller liberal – et idéhistorisk oppgjør med politisk falskmyntneri. Kolofon. Oslo. 2008. P. 288.

382. Held D. *Global transformations: Politics, economics and culture*. Stanford (Calif.) : Stanford University Press, 2002. 515 p.

383. Held D. *Modelos de Democracia*. Madrid, España : Alianza Editorial, 1992.

---

384. Held D., McGrew A. Introduction: Globalization at Risk. *Globalization Theory: Approaches and Controversies*. Cambridge : Polity, 2007. P. 1–14.

385. Held D., McGrew A.G. *Globalization Theory: Approaches and Controversies*. Cambridge : Polity, 2007. 288 p.

386. Hellebrandt T., Mauro P. The Future of Worldwide Income Distribution. Peterson Institute for International Economics Working Paper. 2015. № 15/7.

387. Hermassi E. Changing Patterns in Research on the Third World. *Annual Review of Sociology*. 1978. № 4. P. 239–257.

388. Hirooka M. Innovation Dynamism and Economic Growth. A Nonlinear Perspective. Cheltenham : Edward Elgar, 2006.

389. Hirschman A. *De la Economia a la Politica y Mas alla*. Mexico : Fondo de Cultura Economica, 1987.

390. Hirst P., Thompson G. *Globalisation in Question: The International Economy and The Possibilities of Governance*. Oxford : Blackwell, 1996. 227 p.

391. Holmes G.S. Gregory King and the Social Structure of Pre-Industrial England. *Transactions of the Royal Historical Society, Fifth Series*. 1977. Vol. 27. P. 41–68. URL: https://www.jstor.org/stable/3679187?seq=1#page_scan_tab_contents.

392. Hopkins T., Wallerstein I. *The age of transition: Trajectory of the world-system 1945–2025*. London : Zed Books, 1996. 51 p.

393. Hosseini H.S., Hosseini S.A. *Alternative Globalizations: An Integrative Approach to Studying Dissident Knowledge in the Global Justice Movement*. London: Routledge, 2009. 288 p.

394. Human Development Index and its components. United Nations Development Programme. 2015. URL: <http://hdr.undp.org/en/composite/HDI>.

395. Huntington S. The Change to Change: Modernization, development and politics. New York : Free Press, 1976. P. 30–31; 45–52.

396. Huntington S. *The Global Politics of Civilizations. The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*. The Free Press ed. Simon\$Schuster. London, 2002. P. 207.

397. Huntington S.P. *The clash of civilizations and the remarking of world order*. London : The Free Press, 2002. 370 p.

398. Huntington S.P. Who are we?: The challenges to America's national identity. New York : Simon & Schuster, 2004. P. 212–213; 218, 256.

399. Index of Economic Freedom. The Heritage Foundation. 2017. URL: <https://www.heritage.org/index/country/ukraine>.
400. Isuani E. El Estado Benefactor. Un Paradigma en Crisis. Buenos Aires, Argentina : Miño y Davila, 1991.
401. Jenkins S. Pareto models, top incomes, and recent trends in UK income inequality. *Economica*. 2016.
402. Jimenez J. Social Policy and Social Change: Toward the Creation of Social and Economic Justice. SAGE, 2010. P. 511.
403. Kaplan B. Social Change in the Capitalist World. Beverly Hills, California : SAGE, 1993.
404. Kennett P.A Handbook of Comparative Social Policy, Second Edition. Edward Elgar Publishing, 2013. P. 424.
405. Keohane R.O., Nye J.S. Power and interdependence. Boston : Longman, 2012. 230 p.
406. Killing J. The Quest for Economic Stabilization: The IMF and the Third World. London : Overseas Development Institute, 1984. P. 45–56.
407. KOF Globalisation Index. KOF Swiss Economic Institute. 2018. URL: https://www.ethz.ch/content/dam/ethz/special-interest/dual/kof-dam/documents/Globalization/2018/Data_2018.xlsx.
408. Kose M., Terrones M. Collapse and revival: Understanding global recessions and recoveries. Washington, DC : International Monetary Fund, 2015. 316 p.
409. Kuznetsova A. Ya., Lyzun M. V., Savelyev Ye. V., Kuryliak V. Ye., Lishchynskyy I. O. Gravitaty potential for currency alliances' intrarigional trade. Financial and credit activity: problems of theory and practice. 2019. Vol 3. No 30. P. 236-247. DOI: <https://doi.org/10.18371/fcaptp.v3i30.179550>
410. Landsberg M. Export-led Industrialization in the Third World: Manufacturing Imperialism Review of Radical Political Economics. 1979. № 11. P. 50–63.
411. Lechner F.J. Globalization: The Making of World Society. Hoboken, NJ : John Wiley & Sons, 2009. 317 p.
412. Levy M. Social Patterns and Problems of Modernization. Englewood Cliffs, New Jersey : Prentice-Hall, 1967.
413. Lindert P., Jeffrey G. Revising England's social tables 1688–1812. *Explorations in Economic History*. 1982. Vol. 19, is. 4. P. 385–408. URL: <http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/0014498382900092>.
414. Lishchynskyy I., Lyzun M. Social Efficiency of European Economic and Monetary Union. Науковий вісник Полісся. 2018. №1

---

(13). С. 184–188. DOI: 10.25140/2410-9576-2018-1-1(13)-184-188 (Web of Science).

415. Lishchynskyy I., Sokołowicz M. Are Poland and Ukraine Gravity Centres for Each Other? Study on the Labour Migration Patterns. *Comparative Economic Research*. 2018. Vol. 21. No 1. P. 45–65. DOI: 10.2478/cer-2018-0003.

416. Lishchynskyy I. Agglomerationsformen der internationalen Wirtschafts- und Raumintegration. *The world economy. Global and country-specific aspects*. Berlin, 2014. Nr. 35. P. 190–202.

417. Lishchynskyy I. Industrielle Ballungsräume durch Agglomeration und Cluster. *Gesellschaftlicher Wandel Netzwerke, Cluster Ukraine und Europäische Union*. 2018. No 212. S. 50–64.

418. Lishchynskyy I. Monotowns in Baltic Rim countries and Ukraine. *Baltic Rim Economies. Quarterly Review*. 2015. No 3. P. 28.

419. Lishchynskyy I. Regional Dissemination of Production in Ukraine. *Развитието на Българската икономика – 25 години между очакванията и реалностите: сборник доклади юбилейна междун. научна конф. (м. Свищов, 20–21 ноември 2015 г.)*. Свищов, България, 2015. С. 45–53.

420. Lishchynskyy I. Spatial Concentration of Industry and Local Productive Systems in Ukraine. *Folia Oeconomica*. 2016. No 2 (320). P. 51–63.

421. Lishchynskyy I., Lyzun M., Savelyev Y., Kuryliak V., Kurylyak Y. Modeling evaluation of dollarization economic efficiency. "2019 9th International Conference on Advanced Computer Information Technologies (ACIT)": Conference Proceedings (Ceske Budejovice, Czech Republic, June 5–7, 2019). Ceske Budejovice, Czech Republic, 2019. P. 366–369 (Scopus).

422. Lishchynskyy I., Lyzun M., Kuryliak V., Savelyev Y. The dynamics of European periphery. *Management Theory and Studies for Rural Business and Infrastructure Development*. 2019. Vol. 41(4). P. 527–536. DOI: <https://doi.org/10.15544/mts.2019.43>.

423. Liz R. Crecimiento Economico, Empleo y Capacitacion. Buenos Aires, Argentina : PNUD, 1993. P. 27–32.

424. Lopez-Calva L., Lustig N. Explaining the Decline in Inequality in Latin America: Technological Change, Educational Upgrading, and Democracy. *Brookings Institution Press and UNDP*. 2010. URL: https://www.brookings.edu/wp-content/uploads/2016/07/declininginequalityinlatinamerica_chapter.pdf.

425. Lyzun M., Lishchynskyy I. Social Efficiency of European Economic and Monetary Union. *Науковий вісник Полісся*. 2018. № 1 (13). С. 184–188. DOI: 10.25140/2410-9576-2018-1-1(13)-184-188.

426. Maecelbergh M. The will of the many: how the alterglobalisation movement is changing the face of democracy. London : Pluto Press, 2009. 284 p.

427. McClelland D. Business Drive and National Achievement. New York : Basic Books, 1964. P. 167–170.

428. McGrew A., Held D. Globalization Theory: Approaches and Controversies. London – Cambridge : Polity, 2007. 288 p.

429. McLuhan M., Gordon W. Understanding media: The extensions of man. Seoul : Communication Books, 2011. 460 p.

430. Meadows D.H., Meadows D.L., Randers J., Behrens W.W. The Limits to Growth: A Report for the Club of Rome's Project on the Predicament of Mankind. New York : Universe Books, 1972.

431. Mensch G. Stalemate in Technology – Innovations Overcome the Depression. New York : Ballinger, 1979.

432. Mesarovic M., Pestel E. Mankind at the Turning Point. New York: Dutton, 1974.

433. Meyer B., Geschiere P. Globalization and Identity: Dialectics of Flow and Closure. Verlag : Wiley-Blackwell, 1999. 344 p.

434. Milanovic, Lindert, Williamson. Ancient Inequality. *The Economic Journal*. 2011. Vol. 121, is. 551. P. 255–272. URL: <http://piketty.pse.ens.fr/files/MilanovicLindertWilliamson2011.pdf>.

435. Millennium Development Goals Database. United Nations Statistics Division. 2017. URL: <http://data.un.org/Data.aspx?q=Poverty&d=MDG&f=serie sRowID%3a584#MDG>.

436. Milliot E., Tournois N. The Paradoxes of Globalisation. Chippenham and Eastbourne : CPI Antony Rowe, 2010. 313 p.

437. Milliot E. Le marketing symbiotique. Paris : L'Harmattan, 1998. P. 5–18.

438. Moore M. Globalization and Social Change. New York : Elseiver, 1993.

439. Morris J. The Pax Britannica. Vol. II: The Climax of the Empire. London : Faber & Faber, 1998. 69 p.

440. Nayyar D. The South in the World Economy: Past, Present and Future. UNDP Human Development Report Office. 2013. URL: http://hdr.undp.org/sites/default/files/hdro_1301_nayyar.pdf.

---

441. O'Rourke K., Williamson J. *Globalization and History: the Evolution of a Nineteenth-Century Atlantic Economy*. Cambridge : The MIT Press, 1999. 343 p.

442. Paterson W.B. *Altering World Order: The Alter-globalization Movement and the World Trade Organization*. Stirling : University of Stirling, 2006. 362 p. URL: <https://dspace.stir.ac.uk/bitstream/1893/186/1/Revision%20Final%20Draft%20Dec%202006.pdf>.

443. Pico J. *Teorias sobre el Estado de Bienestar 17*. Madrid, España : Siglo XXI editores, 1995. P. 32–41.

444. Piketty T., Saez E., Zucman G. *Distributional national accounts: Methods and estimates for the United States*. National Bureau of Economic Research. 2016. URL: https://www.law.berkeley.edu/wp-content/uploads/2016/01/Distributional-National-Accounts_Methods-Estimates-for-the-US_Piketty-Saez-Zucman_NBER16.pdf.

445. Pleyers G. *Alter-Globalization: Becoming Actors in a Global Age*. London : John Wiley & Sons, 2013. 336 p.

446. Population and social statistics. SL tables. URL: <https://www.stat.gov.lt/en>.

447. Portes A. *Labor, Class, and the International System*. New York : Aberdeen, 1992.

448. Poulantzas N. *Estado y Sociedad en Naciones Dependientes*. Mexico : Siglo XXI editores, 1989. P. 56–67; 78–83; 101–112.

449. Prebisch R. *The Economic Development of Latin America and Its Principal Problems*. New York : United Nations, 1950.

450. Rappa A.L. *Globalization: Power, Authority, and Legitimacy in Late Modernity*. Singapore : Institute of Southeast Asian, 2011. 348 p.

451. Raw index data 2016. KOF Swiss Economic Institute. 2016. URL: http://globalization.kof.ethz.ch/media/filer_public/2016/03/03/globalization_2016_long.xls.

452. Razeto L. *Economia de Solidaridad y Mercado Democrático*. Santiago, Chile : Academia de Humanismo, 1995. P. 56–61.

453. Redfield R. *Peasant Society and Culture*. Chicago : University of Chicago Press, 1965. P. 35–43.

454. Reiser O.L., Davies B. *Planetary democracy; an introduction to scientific humanism and applied semantics*. New York : Creative age Press, 1944. P. 212, 219.

455. Renshaw G. *Maths for Economics*. New York : Oxford University Press, 2005.

456. Rifkin J. *The End Of Work: The Decline of the Global Labor Force and the Dawn of the Post–Market Era*. New York : G. P. Putnam’s Sons, 1996. 350 p.

457. Robertson R. *Interpreting Globality*. Glenside (Pa.) : Pennsylvania Univ. Press, 1983. 276 p.

458. Robertson R. *The three waves of globalization: A history of a developing global consciousness*. Nova Scotia : Fernwood Pub, 2003. P. 7–11.

459. Ronaldo M. *Neoliberalism and Politics, and the Politics of Neoliberalism*. *Neoliberalism – A Critical Reader*. Pluto Press. London, 2005. P. 60–69.

460. Rosenau J. *Distant Proximities: Dynamics beyond Globalization*. Princeton : Princeton University Press, 2003. 456 p.

461. Rostow W.W. *The Five Stages of Growth-A Summary*. *The Stages of Economic Growth: A Non-Communist Manifesto*. Cambridge : Cambridge University Press, 1960. P. 4–16.

462. Ruigrok W., Van Tulder R. *The Logic of International Restructuring: Management of Dependencies in Rival Industrial Complexes*. London : Routledge, 1995. 362 p.

463. Ruth A. *Is Liberalism Now an Essentially Contested Concept?* *New Political Science*. 2005. № 27. P. 461–480.

464. Schlembach R. *Against Old Europe: Critical Theory and Alter-Globalization Movements*. London : Routledge, 2016. 168 p.

465. Scholte J. *Beyond the Buzzword: Towards a Critical Theory of Globalization*. *Globalization: Theory and Practice*. N. Y., 1996. P. 44–45.

466. Scholte J.A. *Globalization: A Critical Introduction*. London : Macmillan International Higher Education, 2005. 400 c.

467. Simon C. *The Neoliberal Theory of Society*. *Neoliberalism – A Critical Reader*. Pluto Press. London, 2005. P. 50–59.

468. Smelser N. *Toward a Theory of Modernization*. New York : Basic Books, 1964. P. 268–274.

469. So A. *Social Change and Development*. Newbury Park, California : SAGE, 1991. P. 17–23; 46–49.

470. So A. *The South China Silk District*. Albany, New York : SUNY Press, 1986.

471. *Social Progress Index 2017. The Social Progress Imperative*. 2017. URL: <http://www.socialprogressindex.com/?tab=2&code=UKR>.

472. *Socio-Economic Database for Latin America and the Caribbean*. CEDLAS and The World Bank. 2015. URL: <http://sedlac.econo.unlp.edu.ar/wp/en/estadisticas/sedlac/>.

-
473. Solow R.M. A Contribution to the Theory of Economic Growth. *The Quarterly Journal of Economics*. 1956. February, vol. 70, no. 1. P. 65–94.
474. Srinivasan M., Dornier P., Petersen K., Stank T. Global supply chains: Evaluating regions on an EPIC framework: Economy, politics, infrastructure, and competence. New York : McGraw-Hill Education, 2014. 496 p.
475. Steger M.B. Globalization: A Very Short Introduction. N. Y. : Oxford University Press, 2017. 176 p.
476. Stiglitz J. Globalization and Its Discontents. UK : Penguin, 2015. 320 p.
477. Talbott S. The Great Experiment: The Story of Ancient Empires, Modern States, and the Quest for a Global Nation. N. Y. : Simon & Schuster, 2008. 257 p.
478. Taleb N.N. The Black Swan: Second Edition: The Impact of the Highly Improbable: With a new section: «On Robustness and Fragility». New York City : Random House Trade Paperbacks, 2010. 444 p.
479. The Global Innovation Index 2015: Effective Innovation Policies for Development. World Intellectual Property Organization. 2015. URL: http://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo_gii_2015.pdf.
480. The Good Country Index. Good Country. 2017. URL: <https://goodcountry.org/index/results?p=overall>.
481. The Legatum Prosperity Index. Legatum Institute Foundation. 2017. URL: <http://www.prosperity.com/rankings>.
482. The World in 2050 Will the shift in global economic power continue? 2015. URL: <https://www.pwc.com/gx/en/issues/the-economy/assets/world-in-2050-february-2015.pdf>.
483. Thomas P. From Keynesianism to Neoliberalism: Shifting Paradigms. Neoliberalism – A Critical Reader. Pluto Press. London, 2005. P. 20–29.
484. Tipps D. Modernization Theory and the Comparative Study of Societies: A critical perspective. New York : Free Press, 1976. P. 65–77.
485. UNCOMTRADE. United Nations UNCOMTRADE Statistical Database. 2017. URL: <https://comtrade.un.org/>.
486. UNIDO Secretariat. UNIDO Secretariat Research. URL: <https://www.unido.org/>.
487. United Nations. World Investment Report 2016: Investor Nationality: Policy Challenges. United Nations, United Nations Conference on Trade and Development Staff. N. Y. Geneva : UN Publications, 2016. 232 c.

488. Volcker P. Failure Risks Devastating Consequences' by Zbigniew Brzezinski. *The New York Review of Books*. New York, 2016. P. 118.

489. Wallerstein I. *Africa: The Politics of Unity*. New York : Random House, 1977.

490. Wallerstein I. Globalization or the Age of Transition. *International Sociology*. 2000. Т. 15 (2), № 6. P. 249–265.

491. Wallerstein I. *World-System Analysis*. Standford : Standford University Press, 1987.

492. Wallerstein I., Akzin B. *Estado y Nacion*. Mexico : Fondo de Cultura Economica, 1988.

493. Waters M. *Globalization*. London – N. Y. : Routledge, 1995. 185 p.

494. Waters M. *Globalization*. London : Routledge, 2013. 268 p. (2-ге вид. : допов. та випр.).

495. Weber M. *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism*. New York : Scribner, 1988.

496. Webster N., Gove P.B. *Webster's third new international dictionary of the English language, unabridged*. Springfield, MA : Merriam-Webster, 1981. 965 с.

497. Williams G. *Struggles for an Alternative Globalization: An Ethnography of Counterpower in Southern France*. UK : Ashgate Publishing, Ltd., 2012. 194 с.

498. World Bank. *The World Bank and PovcalNet*. 2017. URL: <http://iresearch.worldbank.org>.

499. *World Energy Outlook 2016*. U.S. Energy Information Administration. 2016. URL: [http://www.eia.gov/forecasts/ieo/pdf/0484\(2016\).pdf](http://www.eia.gov/forecasts/ieo/pdf/0484(2016).pdf).

500. *World Investment Report 2016. Investor Nationality: Policy Challenges*. N. Y. – Geneva : UN Publications, 2016. P. 3.

501. Yeates N. *Globalization and Social Policy*. N. Y. : SAGE Publications, 2001. 195 p.

502. Yip G., Hult T. *Total Global Strategy*. (3rd ed.). Boston : Pearson, 2012. 320 p.

КОЛЕКТИВ АВТОРІВ

Крисоватий А.І. – доктор економічних наук, професор, ректор Тернопільського національного економічного університету

Савельєв Є.В. – доктор економічних наук, професор, професор кафедри міжнародної економіки Тернопільського національного економічного університету

Войцешук А.Д. – доктор економічних наук, директор Департаменту організації митного контролю та оформлення Державної фіскальної служби України

Живко М.А. – кандидат економічних наук, заступник директора Навчально-наукового інституту міжнародних відносин ім. Б. Д. Гаврилишина Тернопільського національного економічного університету

Зварич Р.С. – доктор економічних наук, доцент, професор кафедри міжнародних економічних відносин Тернопільського національного економічного університету

Івашук І.О. – доктор економічних наук, професор, директор Навчально-наукового інституту міжнародних відносин ім. Б. Д. Гаврилишина Тернопільського національного економічного університету

Козюк В.В. – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри економіки та економічної теорії Тернопільського національного економічного університету

Колінець Л.Б. – доктор економічних наук, доцент, професор кафедри міжнародної економіки Тернопільського національного економічного університету

Куриляк В.С. – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри міжнародної економіки Тернопільського національного економічного університету

Куриляк Є.Ю. – кандидат економічних наук, старший викладач кафедри міжнародних економічних відносин Тернопільського національного економічного університету

Куриляк М.Ю. – кандидат економічних наук, доцент кафедри міжнародних економічних відносин Центральноукраїнського національного технічного університету

Лизун М.В. – доктор економічних наук, доцент, професор кафедри міжнародної економіки Тернопільського національного економічного університету

Ліфанова М.І. – кандидат економічних наук, викладач кафедри міжнародної економіки Тернопільського національного економічного університету

Ліщинський І.О. – кандидат економічних наук, доцент, докторант кафедри міжнародної економіки Тернопільського національного економічного університету

Монастирський Г. Л. – доктор економічних наук, професор, професор менеджменту, публічного управління та персоналу Тернопільського національного економічного університету

Романюта Е.Е. - кандидат економічних наук, викладач кафедри міжнародної економіки Тернопільського національного економічного університету

Сохацька О. М. – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри міжнародних економічних відносин Тернопільського національного економічного університету

Міністерство освіти і науки України
Тернопільський національний економічний університет

СТАЛИЙ РОЗВИТОК УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ФОРМУВАННЯ НОВОГО СВІТОВОГО ЕКОНОМІЧНОГО І ФІНАНСОВОГО ПОРЯДКУ

Монографія

Підписано до друку 26.09.2019.
Формат 60x 84/16. Гарнітура Times New Roman.
Папір офсетний 70 г/м². Друк електрографічний.
Умов.-друк. арк. 28,13. Обл.-вид. арк. 25,45
Тираж 300 примірників. Замовлення № 10/17/156.

Видавець та виготувач:

ФОП Осадца Ю.В
м. Тернопіль, вул. 15 Квітня, 2Д/10
тел. (097) 988-53-23

*Свідоцтво про внесення суб'єкта
видавничої справи до державного
реєстру видавців, виготівників і
розповсюджувачів видавничої продукції
серія ТР № 46 від 07 березня 2013 р.*